

ДОНИШГОҶИ АГРАРИИ ТОҶИКИСТОН БА НОМИ ШИРИНШОҶ ШОҶТЕМУР
ТАДЖИКСКИЙ АГРАРНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ ШИРИНШОХ ШОТЕМУР
TAJIK AGRARIAN UNIVERSITY NAMED AFTER SHIRINSHO SHOTEMUR

1 (90)2021
ISSN 2074-5435

КИШОВАРЗ

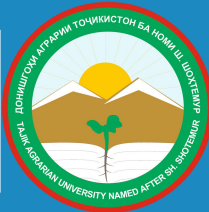

МАҶАЛЛАИ НАЗАРИЯВӢ ВА ИЛМИЮ ИСТЕҶСОЛӢ «КИШОВАРЗ»
ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО – ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ «ЗЕМЛЕДЕЛЕЦ»
THEORETIC AND SCIENTIFIC PRACTICAL MAGAZINE «PEASANT»

<http://kishovarz.tajagroun.tj>

КИШОВАРЗ

МАҶАЛЛАИ НАЗАРИЯВӢ ВА ИЛМИЮ ИСТЕҶСОЛӢ ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ THEORETIC AND SCIENTIFIC-PRACTICAL MAGAZINE

Соли 2000 таъсис ёфтааст.

МУАССИС:

Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон
ба номи Шириншоҳ Шотемур

МУШОВИРОН:

А.Ф. Салимзода, д.и.к., профессор,
узви вобастаи АИКТ.
У.М. Махмадёрзода, д.и.к., профессор.

САРМУҲАРИР

Б.Р. Аҳмадов, д.и.т., профессор.

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

В.И. Косилов, д.и.к., ДДАО ФР.
Ҳ.М. Аҳмадов, д.и.к., профессор
академики АИКТ.
Т.А. Аҳмедов, д.и.к., профессор,
академики АИКТ.
Д.М. Мирзоев, д.и.в., профессор,
академики АИКТ.
Т.Н. Набиев, д.и.к. профессор
академики АИКТ.
С.М. Гулов, д.и.б., профессор,
узви вобастаи АМИТ.
Ф.М. Раҷабов, д.и.к., профессор.
З.Р. Шарипов, д.и.и., профессор.
М.С. Норов, д.и.к., профессор.
Р. Раҳматуллоев, д.и.к., профессор.
И.И. Шигапов, д.и.т., дотсент. ДАУ ФР
Қ.Ғ. Қодиоров, д.и.к., профессор.
Т.И. Ахунов, д.и.т., профессор.
З.П. Медеяева, д.и.и., профессор,
ФГБОУ ДАВ ба номи Император Петри 1.

Муҳаррирон:

А. А. Мадаминов, д.и.и., профессор.
М.Н. Халикова.
К. Дустов, н.и.ф.
З. Қодиорова.

Котиби масъул: М. Саидалиев
Саҳифабанд: Дууди С. С.

Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон
ДАТ ба номи Ш. Шотемур
734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 146
Tel. / Fax: (992-37) 224 72 07
E-mail: rectortau31@mail.ru
www.tajagroun.tj сомонаи донишгоҳ
http://kishovarz.tajagroun.tj сомонаи
маҷаллаи "Кишоварз"

Маҷалла 20. 06. 2018 ба рӯйхати адабиёти
пешбари Комиссияи олии аттестатсионии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
ворид карда шудааст

Маҷалла аз тарафи Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон (№063/МҚ аз
19.03.2018 с.) ба қайд гирифта шудааст.

Ма алла дар Индекси И тибосоти Илми
Русия № 187-06/2020 сабти ном шудааст.

Ба чоп 01.03.21 супорида шуд. Андозаи
84x108 1/8. Ҷузъи чопӣ 25. Теъдод 100
нусха. Дар матбааи "Хирадмандон" чоп
шудааст.

Масъулият ва дақиқии маводи ҷопшуда
ба зиммаи муаллифони ҷопшуда аст.

Суроғаи бонкӣ: ИНН: 020002287
С/ҳ : 20204972712010100002
К/Х: 22402972000002. МФО: 350101800
БАНК: Департаменти маблағгузори
Вазорати молияи ҚТ.
РМА: 0210010011.

© «Кишоварз». 2020.

Основаи 2000 г.

УЧРЕДИТЕЛЬ:

Таджикский аграрный университет
имени Шириншоха Шотемур

СОВЕТНИКИ:

А.Ф. Салимзода, д.с.-х.н., профессор,
член-корреспондент ТАСХН,
У.М. Махмадёрзода, д.с.-х. н., профессор.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Б.Р. Аҳмадов, д.т.н., профессор.

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

В.И. Косилов, д.с.-х. н., ОГАУ РФ.
Х.М. Аҳмадов, д.с.-х. н., профессор,
академик ТАСХН
Т.А. Аҳмедов, д.с.-х. н., профессор,
академик ТАСХН
Д.М. Мирзоев, д.в.н., профессор,
академик ТАСХН
Т.Н. Набиев, д.с.-х. н., профессор,
академик ТАСХН
С.М. Гулов, д.б.н., профессор,
член корр. АННТ.
Ф.М. Раҷабов, д.с.-х. н., профессор.
З.Р. Шарипов, д.э.н., профессор.
М.С. Норов, д.с.-х. н., профессор.
Р. Раҳматуллоев, д.с.-х. н., профессор.
И.И. Шигапов, д.т.н., доцент. УАУ РФ
Қ.Ғ. Қодиоров, д.с.-х. н., профессор.
Т.И. Ахунов, д.т.н., профессор.
З.П. Медеяева, д.э.н., профессор,
ФГБОУ ВАУ им. Императора Петра 1

Редакторы:

А. А. Мадаминов, д.э.н., профессор.
М.Н. Халикова.
К. Дустов, к.ф.н.
З. Қодиорова.

Ответственный секретарь: М. Саидалиев
Верстальщик: Дууди С.С.

Адрес для корреспонденции:

Республика Таджикистан. ТАУ им. Ш.
Шотемур. 734003, г. Душанбе, пр. Рудаки,
146. Tel. / Fax: (992-37) 224 72 07
E-mail: rectortau31@mail.ru
www.tajagroun.tj сайт Университета
http://kishovarz.tajagroun.tj сайт журнал
"Кишоварз"

Журнал зарегистрирован 20. 06. 2018,
входит в перечень рецензируемых
журналов Высшей аттестационной
комиссии при Президенте Республики
Таджикистан. Журнал зарегистрирован в
Министерстве культуры Республики
Таджикистан. (№063/МҚ аз 19.03.2018 г.)

Журнал зарегистрирован в Российском
индексе научного цитирования №
187-06/2020.

Подписано в печать 01.03.21. Формат
84x108 1/8. Усл. печ. л. 25. Тираж 100 экз.
Отпечатано в типографии "Хирадмандон".

Авторы статей несут ответственность
за содержание печатных работ.

Реквизиты: ИНН: 020002287
Р/Сч: 20204972712010100002
К/Х: 22402972000002. МФО: 350101800
БАНК: Департамент казначейства при
Министерстве финансов Республики
Таджикистан. РЯМ: 0210010011.

© «Кишоварз». 2020.

Sat up in 2000

CONSTITUTOR:

Tajik Agrarian University named after
Shirinsho Shotemur

COUNSELORS:

A.F. Salimzoda, D. of a.s., professor, corresponding
member of the TA of agricultural Sciences
U.M. Mahmaderzoda, D. of a. s., professor

EDITOR-IN-CHIEF

B. R. Ahmadov, D. of t. s., professor

EDITORIAL BOARD:

V.I. Kosilov, D. of a. s., professor OSAU of the RF
H.M. Ahmadov, D. of a.s., professor, academician of TA
of agricultural Sciences
T. A. Akhmedov, D. of a.s., professor, academician of TA
of agricultural Sciences
D.M. Mirzoev, D. of v. s., professor, academician of TA
of agricultural Sciences
T.N. Nabiev, D. of v. s., professor, academician of TA
of agricultural Sciences
S. M. Gulov, D. of b.s., professor, academician of ANST
F.M. Rajabov D. of a. s., professor.
Z.R. Sharipov D. of e., professor.
M.S. Norov D. of a. s., professor.
R. Rahmatulloev D. of a.s., professor.
I.I. Shigapov D. of t. s., associate professor, Institute of
Technology-branch of the Ulyanovsk state agrarian
University
Q.G. Qodirov D. of t.s., professor.
T.I. Ahunov D. of t.s., professor.
Z.P. Medelyaeva D. of e., professor Voronezh agrarian
University named after Emperor Peter 1

Editors

A.A. Madaminov D. of e. professor
M.N. Khalikova
K. Dustov
Z. Kodirova

Executive Secretary: M. Saidaliev
Coder: Doudi S.S.

Address for correspondence:

Republic of Tajikistan. Tajik agrarian
University named after S. Shotemur 146,
Rudaki av., Dushanbe, Tajikistan, 734003
E-mail: rectortau31@mail.ru
www.tajagroun.tj University site
http://kishovarz.tajagroun.tj the website of the
magazine " Kishovarz "

The journal is registered in the 20. 06. 2018,
included in the list of peer-reviewed journals at
the Higher Attestation Commission under the
President of the Republic of Tajikistan
The journal is registered in Ministry
of Culture of the Republic of Tajikistan

The journal is registered in the Russian
Scientific Citation Index of the Russian
Federation № 187-06/2020

(№063/МҚ from 19.03.2018)
Passed for printing 01.03.21 Format 84x108
1/8. Offset paper №1. Offset printing
Conventional printer's sheet 25 Edition of 100
copies. Printed "Khiraadmandon" press

The authors of the articles are responsible
for the contents of the printed works.

Bank address: Tax payer: 020002287
Bank accountant: 20204972712010100002
K/Kh: 22402972000002. MFO: 350101800
Bank: Department of payment Ministry of
finance of Republik of Tajikistan
RMA: 0210010011.

© "Kishovarz", 2020.

СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ АГРОНОМӢ

Набиев Т.Н., Асроров А.Дж., Вохинова К.А. ДЕЙСТВИЕ НИТРАГИНА И МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ НА ОСОБЕННОСТИ РОСТА, РАЗВИТИЯ И ПРОДУКТИВНОСТЬ СОИ.....	5
Норов М.С., Нарзулоев Т.С., Шарипов А.Р., Мустафокулова М.О. ТАЪСИРИ ПЕШИНАКИШТ ВА МУҲЛАТИ БОЗГАШТИ ОНҲО БА МАҲСУЛНОКИИ НАВЪҲОИ ОФТОБПАРАСТ.....	9
Хотамов М. ВЛИЯНИЕ ВЕРМИКОПОСТА “БИОБАРГ” НА СОДЕРЖАНИЕ ГУМУСА В СЕРОЗЕМАХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ.....	12
Алимуродов А.С., Музафаров Ш.М., БИОХИМИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРСПЕКТИВНЫХ СОРТОВ ПШЕНИЦЫ.....	15
Сангинов П.А., Сангинов А.С. ИЗМЕНЕНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННО ЦЕННЫХ ПРИЗНАКОВ И КАЧЕСТВА ХЛОПКА- СЫРЦА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПОЛОЖЕНИЯ КОРОБОЧЕК НА КУСТЕ.....	17
Аламурастов Б.Б. ТАҒЙИРӢБИ ТАРКИБИ СӢТАҲОИ ҶУВОРИМАККА ВОБАСТА БА НАВЪҲО ВА ЗИЧИИ РАСТАНИҲО.....	20
Шомаҳмадзода М.К., Боймуродов Р.Б., Бобохонова З.Қ. ТАЪСИРИ ИСТИФОДА БАРИИ МЕЪЁРҲОИ ГУНОГУНИ ХОКИСТАР ДАР ЗАМИНАИ НУРИҲОИ НИТРОГЕНӢ ВА ПОРУ БА ҲОСИЛНОКИИ КАРТОШКАӢ БАВБАҚТӢ.....	22
Қаҳаров К.Х., Бобоазизов Д.А. РАСТАНИҲОИ ШАҲДДИҲАНДА - МАНБАӢ ФИЗОӢИ ҲАШАРОТҲОИ МУФТХӢР.....	26
Ҳақимов Ш.У., Аҳмедов Т.А., Қаландаров Р.Ю. ВОБАСТАГИИ ҲОСИЛНОКИИ АНГУРИ НАВӢИ «ПОБЕДА» «ҒАЛАБА» АЗ ИСТИФОДАӢИ НУРӢИ ВА САРБОРӢ ДАР ШАРОИТИ ВОДИИ ҲИСОР.....	29
Рустамов Ш.Р., Сангинов А.С., Султонова М.Х. БАҲО БА НАВЪҲОИ НАМУДИ ПАХТАӢИ . BARBADENZE L., НИСБАТ БА УСТУВОРИИ ПАЖМУРДАШАВИИ ФУЗАРИОЗӢИ.....	33
Одинаев Р.Н., Фозилҷонов А.Н., Ғафоров А.Б. Бобиев Х.А. МАСЪАЛАӢИ ИДОРАКУНИИ ОПТИМАЛӢ ДАР АМСИЛАӢИ МАТЕМАТИКИИ АГРОСЕНОЗАӢИ ПАХТА.....	36
Рачабов Ф.М., Юсупов А.Я., Икромов Ф.М., Наботов С.К., Давлатов Х.Қ. ТАЪСИРИ МИҚДОРИ ГУНОГУНИ ЭНЕРГИЯ ВА ПРОТЕИН ДАР РАТСИОН БА МАҲСУЛНОКИИ ПАШМӢИ ВА СИФАТИ ПАШМИ МЕШҲОИ МАҲИНПАШМИ ДАРВОЗӢИ.....	41
Амиршоев Ф.С., Рузиев Х.Т., Риоева Н., Рузиев Т.Б. ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЫКОВ ГОЛШТИНСКОЙ ПОРОДЫ НА КОРОВАХ ТАДЖИКСКОГО ТИПА ЧЕРНОПЕСТРОЙ ПОРОДЫ В ХОЗЯЙСТВАХ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА.....	45
Сафаров Т.С. ТАҒЙИРӢБИИ ВАЗНИ ЗИНДАӢИ БУЗҒОЛАҲОИ МАҲАЛЛИИ ТОҶИКИСТОН.....	48

Раҳимов Ш.Т., Рачабов Н.А., Даминова К.Х., Тӯраев С.О., Назаров А.А. УСУЛҲОИ МУАЙЯН НАМУДАНИ БУҒУЗИИ МОДАГОВҲО.....	52
Гулов Т.Н., Рачабов Ф.М., Қодиров Т.А., Азизов П.М., Шомуродова З.М. ТАҒЙИРӢБИИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ ФИЗИКИЮ ХИМИЯВИИ ШИРИ МОДАГОВҲОИ ТИПИ ТОҶИКИИ ШВЕДИЮ ЗЕБУМОНАНД ВОБАСТА АЗ ДАВРАӢИ ШИРДИҲӢИ ВА ФАСЛИ СОЛ.....	56
Рузиев Х.Т., Амиршоев Ф.С. РОСТ И РАЗВИТИЕ ТЕЛОК ТАДЖИКСКОГО ТИПА ЧЕРНОПЕСТРОЙ ПОРОДЫ В УСЛОВИЯХ РАЗНЫХ ПЛЕМЗАВОДОВ РЕСПУБЛИКИ.....	59
Холиков А.Н., Рачабов Н.А. ПАРВАРИШ ВА НИГОҲУБИНИ МОҲИЧАҲОИ ЯКСОЛА ДАР ҲАВЗҲОИ МОҲИПАРВАРӢИ.....	62
Боязитов Ф. ХОСИЯТҲОИ ХОҶАГИДОРӢИ ОИЛАҲОИ ЗАНБӢРОНИ МАҲАЛЛӢИ.....	67
Ғиёсов Н.Р. ПЕРЕВАРИМОСТЬ ПИТАТЕЛЬНЫХ ВЕЩЕСТВ КОРМОВ ОТКАРМЛИВАЕМЫМИ БЫЧКАМИ ПРИ ВСКАРМЛИВАНИИ ИМ ЛЬНЯНОГО ЖМЫХА.....	69
Наврӯзбекова М.Д., Шомансуров С., Аҳмедов Т.А. ЗАВИСИМОСТЬ РОСТОВЫХ ПАРАМЕТРОВ И УРОЖАЙНОСТИ РАСТЕНИЙ РЕДИСА ОТ УЛЬТРАФИОЛЕТОВОГО РЕЖИМА ВЫСОКОГОРЬЯ ПАМИРА.....	72

ВЕТЕРИНАРӢ

Раҳматзода М.Т., Чумаева Н.Р., Бобоев А.Х., Робиев Х.М., Чумаева М.Т. АСОСҲОИ ТЕХНОЛОГИИ ИСТЕҲСОЛИ МАВОДИ ПРОБИОТИКӢИ ВА ИСТИФОДАӢИ ОНҲО БАРОӢИ ИСЛОҲСОЗИИ ДИСБАКТЕРИОЗИ ҲАЙВОНОТ ВА ПАРАНДАҒОН.....	75
Ярбаев Н., Иматшоев И.Х. ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВЕТЕРИНАРНОЙ ГЕОГРАФИИ.....	78
Худоидодов Б.И., Атовуллозода Р.А., Назруллозода С.Х., Раджабали М., Сатторов С.Ф., Зухуров А. Н. ГЕЛЬМИНТЫ ЖВАЧНЫХ ЖИВОТНЫХ ПАМИРА.....	82
Сафаралиев А.Р., Раҳматзода Н.Р. РАСПРОСТРАНЕНИЕ РЕСПИРАТОРНО-КИШЕЧНОЙ ИНФЕКЦИИ В ХОЗЯЙСТВАХ РАЙОНА РЕСПУБЛИКАНСКОГО ПОДЧИНЕНИЯ И ИХ ДИАГНОСТИКА.....	85

МЕХАНИКОНӢИ ВА ГИДРОМЕЛИОРАТИВӢИ

Ахмадов Б.Р., Нурув Б.З. ВЛИЯНИЯ КОНСТРУКТИВНЫХ И ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ ПАРАМЕТРОВ ШНЕКА НА СОХРАННОСТЬ КОРНЕКЛУБНЕПЛОДОВ.....	89
Буходуров Ш.Б., Кенчаев Ш.А. АСОСНОККУНӢИ ДОИР БА КОР КАРДА БАРОМАДАНИ МОШИНАЮ ОЛОТҲО БАРОӢИ НАРМКУНИИ БАЙНИ ҚАТОРИ ТОКЗОРҲО.....	91
Саидов М.Х., Хочаназаров Х.М., Валиев С.З. ТАҒЙИРӢБИИ ШИДДАТҲОИ ҲАРОРАТӢИ ҲАНГОМИ ХУНУКШАВИИ	

РҶЙПУШИ ПОЛИМЕРӢ ДАР ҶУЗЪҲОИ СИЛИНДРШАКЛ.....	94
Диёров Р.Х., Донаев Ф.К. АЛГОРИТМ НАСТРОЙКИ НЕЧЕТКОГО РЕГУЛЯТОРА ДЛЯ САУ ЭЛЕКТРОПРИВОДА НАСОСА.....	98
Тураева М.Т. ИҚТИДОРҲОИ НЕРУИ ОБИИ (КОМПЛЕКСИ СЌЗИШВОРИЮ БАРҚИИ) ТОҶИКИСТОН ҲОЛАТИ МУОСИР ВА ДУРНАМОИ ОНҲО.....	102
Арабов Ф.П., Холиков Д.Ф., Гулбекова С.Ч. ТАНЗИМИ ЗАХИРАҲОИ ОБӢ ДАР ЗАМИНҲОИ ОБӢРИШАВАНДАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	107

ИҚТИСОДИЁТ ДАР КАС

Мадаминнов А.А., Бобоазиззода Ш.А. РОҲҲОИ АСОСИИ НОИЛ ШУДАН БА РУШДИ УСТУВОРИ ПАРАНДАПАРВАРӢ ДАР ТОҶИКИСТОН.....	113
Шарифов З.Р., Қурбонов М.К. БАҲИСОБИРИИ МУҲОСИБИИ ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҲОИ ЗАМИН ВА РОҲҲОИ ТАКМИЛ ДОДАНИ ОН ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ.....	116
Хушвахтзода Қ.Х., Зувайдуллоева Г.Х. ТАСНИФОТИ ХАВФУ ХАТАРҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОРҲОНАҲОИ САНОАТӢ.....	119
Олимов А.Х., Аминзода З.М. САМАРАНОКИИ ИСТЕҲСОЛОТИ КИШОВАРЗӢ КРИТЕРИЯ, ОМИЛҲО ВА НИШОНДИҲАНДАҲО.....	124
Сидиков Н., Мирзоев Б., Носиров Ё.Ш., Алиев Н.О. УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ: СУЩНОСТЬ, ХАРАКТЕРИСТИКА И ВЫБОР НАИЛУЧШИХ ВАРИАНТОВ.....	130
Саидов Р.Н. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ДОХОДОВ НАСИЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	138
Анваров И.М., Рустамҷони С.Қ., Ғайратов Р., Иброҳимзода И.Ш. ИСТЕҲСОЛИ ШАКАР, ҲАМЧУН ЯКЕ АЗ САМТҲОИ РАСИДАН БА ҲАДАФИ САНОАТИКУНОНИИ КИШВАР.....	142
Ҷумъабоев Х.Қ. РОҲҲОИ ТАКМИЛИ ИМТИЁЗҲОИ АНДОЗИЮ ГУМРУКӢ ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР РУШДИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ.....	147
Бегов А.О., Шодии Д. НАҚШИ ТУРИЗМИ ЭКОЛОГӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ТОҶИКИСТОН.....	151
Рахимов С.Х. КЛАСТЕРНАЯ МОДЕЛЬ ОРГАНИЗАЦИИ ТУРИСТИЧЕСКОГО БИЗНЕСА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	155
Баротзода Ш.М. МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ ХАВФУ ХАТАРҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ХОҶАГӢ ДАР КОРҲОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ.....	162
Ахмедов Д.Х. САРМОЯГУЗОРӢ - ОМИЛИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	166
Субҳонзода И.С., Иброҳимзода О.Ю. ИСЛОҲОТИ БОЗОРИИ МУНОСИБАТҲОИ АГРАРӢ ВА МАРҲИЛАҲОИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР БАҲШИ АГРАРИИ ИҚТИСОДИЁТ.....	167

Сафаров Б.Г., Табаров А.Д. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ МЕҲНАТ ВА РОҲҲОИ ҲАВАСМАНДКУНИИ ОН.....	173
Ғуломов Х.Х., Сангов Х.Ғ., Андалибова М.Б. БОЗОРИ МЕҲНАТ ВА ШУҒЛНОКИИ АҲОЛӢ ДАР ТОҶИКИСТОН.....	175
Тураев А.А. САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ҶОЙГИРКУНИИ ЗИРОАТҲОИ КИШОВАРЗӢ ВОБАСТА БА БАҲОДИҲИИ КАДАСТРИИ ЗАМИНҲО.....	179
Шаҳнозаи Садриддин ХУСУСИЯТ, ҲАДАФ, МУАММОҲОИ РУШДИ САНОАТИ НАССОҶИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	182
Шарипов И.О. ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ-АСОСИ БАЛАНД БАРДОРИИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ЗАМИН.....	185
Валиев Ф.Ч. МУАММОҲОИ ТАШКИЛ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИСОДИИ ДАВЛАТ.....	189
Ҳочибоева М.А. - ХУСУСИЯТҲОИ АМАЛКАРДИ БОЗОРҲОИ ИСТЕЪМОЛИИ ХУДУДӢ, ТАҲЛИЛИ ВАЗЪ ВА ТАМОҶЛИ РУШДИ ОН ДАР САТҲИ СУБЪЕКТҲОИ АЛОҲИДАИ МИНТАҚАВӢ.....	192
Тураев А.А. ҶОЙГИРКУНИИ ОҚИЛОНАИ ЗИРОАТҲОИ КИШОВАРЗӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТИ АГРАРӢ.....	198
Раҳмонов А.Р. СОҲИБКОРӢ ДАР КИШОВАРЗӢ: МУШКИЛОТ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОНҲО.....	202
Олимзода А.С. ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ЧОРВОИ ШИРДЕҲ ДАР АСОСИ ИННОВАТСИЯ.....	204
Маҳкамова Ҷ.А. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ РЕСУРСОВ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ.....	208
Толибов Д.К. ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ К СИСТЕМЕ МАШИН В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ.....	213
Ғулов Б.М. МЕХАНИЗМҲОИ ҶАЛБИ ЗАХИРАҲОИ САРМОЯВӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.....	216
Бобоев Ш.Қ., Тағоев Ҷ.Х., Наврӯзи Н. ИДОРАКУНИИ ТАЪМИНИ САРМОЯ-ГУЗОРИИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ КОРҲОНАВУ ХОҶАГИҲОИ КИШОВАРЗӢИ МИНТАҚАИ КҮЛОБИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.....	221
Самандарова С.И. ТАЪСИРИ ОМИЛҲО БА РУШДИ УСТУВОРИ ИНФРАСОҲТОРИ ИҶТИМОИИ ДЕҲОТ ДАР МИНТАҚА.....	231

CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES

Nabiyev T.N., Asrorov A.J., Vokhidova K.A. ACTION OF NITRAGIN AND MINERAL FERTILIZERS AND THEIR EFFECT ON THE CHARACTERISTICS OF GROWTH, DEVELOPMENT AND PRODUCTIVITY OF SOYBEAN.....	5
Norov M.S., Narzuloev T.S., Sharipov A.R., Mustafokulova M.O. INFLUENCE OF PRECEDERS AND THEIR RETURN TIME ON THE PRODUCTIVITY OF SUNFLOWER VARIETIES.....	9
Khotamov M. THE EFFECT OF THE BIOBARG VERMICOMOSTA ON THE CONTENT OF HUMUS IN THE GISSAR VALLEY SEROZEMS.....	12
Alimurodov A.S., Muzafarov S.M. BIOCHEMICAL PROPERTIES OF PROSPEROUS WHEAT VARIETIES.....	15
Sanginov. P.A., Sanginov. CHAHGIHG THE QUALITY AHD GUAUTITY OF ROW-COTTOH DEPEHDING ON ITS POSITION AT THE BOXES OH DISHES.....	17
Alamuratov B.B. IN THE STRYCTYRE CHANGES OF COBS CORN DEPENDING ON THE VARIETIES AND PLANT DENSITY.....	20
Shomakhmadzoda M.K., Boymurodov R.B., Bobokhonova Z.K. THE ENLUENCE OF USING VARIOUS ASH STANDARDS BASED ON THE BACKGROUND NITROGEN FERTILIZERS AND MANURE FOR FERTILITY OF EARLY POTATO.....	22
Kakharov K.H., Boboazizov D. A. NECTARIFEROUS - FODDER BASE OF PARASITIC INSECTS.....	26
Khakimov Sh.U., Akhmedov T.A., Kalandarov R.Yu., Sherzod Kh. DEPENDENCE THE PRODUCTIVITY OF THE «POBEDA» GRAPES VARIETY ON THE APPLICATION OF FERTILIZERS AND THE LOAD OF BUSHES IN THE GISSAR VALLEY.....	29
Rustamov S.R., Sanginov A.S., Sultonova M. ASSESSMENT OF FINE-FIBER COTTON FOR RESISTANCE TO FUSARIUM WILT.....	33
Odinaev R.N., Fozildzhonov A.N., Gaforov A.B., Bobiev Kh.A. THE OPTIMAL ISSUE OF CONTROLLING IN MATHEMATICAL MODEL OF COTTON AGRO ENOSIS.....	36
Rajabov F.M., Yusupov A.Ya., Ikromov F.M., Nabotov S.K., Davlatov H.K. THE EFFECTS OF DIFFERENT LEVELS OF ENERJY AND PROTEIN IN THE DIET ON PRODUCTIVITY	

AND QUALITY OF WOOL OF DARVOZ FINE-WOOL SHEEP.....	41
Amirshoev F.S., Ruziev H.T., Rioeva N., Ruziev T.B. EFFICIENCY OF USING HOLSTEIN BULLS ON BLACK-AND-WHITE TAJIK TYPE COWS IN THE FARMS OF THE NORTHERN PART TADJIKISTAN	45
Safarov T.S. CHANGIND THE ALIVE WEIGHT OF LOCAL GOATS OF TAJIKISTAN.....	48
Rakhimov S.T., Rajabov N.A., Daminova K.H., Turaev S.O., Nazarov A.A. CALVING METHODS COW	52
Gulov T.N., Rajabov F.M., Kodirov T.A., Shomurodova Z.M., Azizov P.M. CHANGE OF PHYSICO-CHEMICAL INDICATORS OF THE MILK TAJIK TYPE OF COWS OF SHVITZEZEZHEVIDNYE CATTLE DEPENDING ON THE PERIOD OF LACTATION AND THE SEASON OF THE YEAR.....	56
Ruziev Kh.T., Amirshoev F.S. THE GROWTH AND DEVELOPMENT OF CALF OF THE TAJIK TYPE OF BLACK-AND-WHITE BREED IN DIFFERENT BREEDING PLANTS IN THE REPUBLIC.....	59
Kholikov A.N., Rajabov N.A. GROWING AND KEEPING OF ONE-YEAR-OLD FRY.....	62
Boyazitov F. ECONOMIC INDICATORS PROPERTIES OF LOCAL BEES.....	67
Giyosov N.P. DIGESTIBILITY OF NUTRIENTS OF FODDERS FED BY GOBIES WHEN FEEDING FLAX FLAX.....	69
Navruzbekova M.D., Shohmansurov S., Akhmedov T.A. DEPENDENCE OF GROWTH PARAMETERS AND PRODUCTIVITY OF RADISH PLANTS IN OF ULTRAVIOLET REGIME OF HIGH MOUNTAINS.....	72

VETERINARY SCIENCE

Rahmatzoda Nahtullo Rahmat, Rabiev H.M, Boboev A.H., Gumaeva M.T. TECHNOLOGICAL BASE PRODUCTION PROBIOTICS AND THEIR USE FOR CORRECTING DICBAKTERIOZIS ANIMAL AND BIRDS.....	75
Yarbayev N., Imatshoev I.KH. THE MAIN ISSUES OF VETERINARY GEOGRAPHY.....	78
Khudoidodov B.I., Atovullozoda R.A., Nazrullozoda S.H., Rajabali M., Sattorov S.F., Zukhurov A.N. HELMINTHS OF RUMINATING ANIMALS OF PAMIR.....	82
Safaraliyev A.R., Rakhmatzoda N.R. SPREADING RESPIRATOR-INTESTINE INFECTION IN FACILITIES REGION REPUBLICAN	

K

И

III

O

B

A

P

3

№1

(90)

2021

3

S

S

И

2

0

7

4

1

5

4

3

5

SUBSERVIENCE IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THEIR DIAGNOSTICS.....85

MECHANIZATION OF AGRICULTURE AND HYDROMELIORACY

Akhmadov B.R., Nurov B.Z. INVESTIGATION OF THE INFLUENCE OF THE STRUCTURAL AND OPERATIONAL PARAMETERS OF THE SCREW ON THE SAFETY OF ROOT CROPS.89

Bukhodurov Sh.B., Kenjaev Sh.A. FOUNDATION THE DEVELOPMENT OF MACHINES AND UNITS FOR CULTIVATING BETWEEN ROWS OF VINEYARDS.....91

Saidov M.X., Khojanazarov Kh.M., Valiev S.Z. CHANGE IN TEMPERATURE POTENTIAL WHEN COOLING POLYMER COATINGS ON CYLINDRICAL PARTS.....94

Dierov R.H., Donaev F.C. ALGORITHM SETTING FUZZY REGULATOR FOR ACS OF PUMP ELECTRIC DRIVE.....98

Turaeva M.T. WATER RESOURCES OF TAJIKISTAN: CURRENT STATE AND PROSPECTS.....102

Arabov F.P., Holikov D.F., Gulbekova S.J. REGULATION OF WATER RESOURCES IN IRRIGATED AREA OF AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....107

ECONOMY

Madaminov A. A., Boboazizoda S.A. MAIN WAYS TO ACHIEVE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF POULTRY IN TAJIKISTAN.....113

Sharifov Z.R., Kurbonov M.K. ACCOUNTING OF THE USE OF LAND RESOURCES AND ITS IMPROVEMENT IN AGRICULTURE.....116

Khushvakhtzoda K.K., Zuvaidulloeva G.K. CLASSIFICATION OF INVESTMENT RISKS IN INDUSTRIAL ENTERPRISES.....119

Olimov A.H., Aminzoda Z.M. CRITERIA, FACTORS AND SYSTEM OF INDICATORS OF AGRICULTURAL PRODUCTION EFFICIENCY.....124

Sidikov N., Mirzoev B., Aliyev N.O. MANAGEMENT SOLUTIONS: ESSENCE, CLASSIFICATION AND BEST OPTIONS....130

Saidov R.N. FEATURES OF FORMATION AND DISTRIBUTION OF POPULATION'S INCOME IN MODERN CONDITIONS.....138

Anvarov I.M., Rustamjoni S.K., Gairatov R.F., Ibrohimzoda I.Sh. PRODUCTION OF SUGAR AS ONE OF THE DIRECTIONS OF THE STATE STRATEGY OF INDUSTRIALIZATION.....142

Dzhumaboev H.K. WAYS OF IMPROVEMENT THE TAX AND CUSTOMS BENEFITS AND THEIR IMPORTANCE IN THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE.....147

Begov A.O., Shodia D. THE ROLE OF ECOTOURISM IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF TAJIKISTAN.....151

Rakhimov S.H. CLUSTER MODEL OF ORGANIZATION OF TOURISM BUSINESS IN MODERN CONDITIONS.....155

Barotzoda S.M. MECHANISMS FOR THE MANAGEMENT OF INVESTMENT RISKS IN AGRICULTURAL ENTERPRISES.....162

Akhmedov D.H. INVESTMENT AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT ECONOMIC OF TAJIK REPUBLIC.....166

Subchonzoda I.S., Ibrokhimzoda O.Yu. MARKET REFORM OF AGRICULTURAL RELATIONS AND THE STAGES OF ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE ECONOMY.....167

Safarov B.G. Tabarov A.D. THEORETICAL PROPERTIES OF LABOR AND METHODS OF STIMULATING LABOR.....173

Gulomov H.H. - N.I., Sangov H.G., Andalibova M.B. LABOR MARKET AND EMPLOYMENT IN TAJIKISTAN.....175

Turaev A.A. PLACEMENT OF AGRICULTURAL CROPS DEPENDING ON THE CADASTRAL VALUATION OF LANDS OF THE "BUSTON" FARM OF THE KUBODIYAN REGION.....179

Shahnozai Sadridin PROBLEMS OF TEXTILE INDUSTRY DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....182

Sharipov I.O. THE USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IS THE BASIS FOR IMPROVING THE EFFECTIVE USE OF LAND RESOURCES.....185

Valiev F.J. CHARACTERISTICS, TASKS, ORGANIZATIONAL PROBLEMS AND PROGRAMS FOR THE DEVELOPMENT OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE ECONOMIC MANAGEMENT SYSTEM...189

Khojiboeva M.A. FEATURES OF TERRITORIAL CONSUMER MARKETS, ANALYSIS OF THE SITUATION AT THE LEVEL OF SOME REGIONAL ORGANIZATIONS.....192

Turaev A.A. PROPER AND RATIONAL PLACEMENT OF AGRICULTURAL CROPS FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRARIAN ECONOMY OF REPUBLIC TAJIKISTAN.....198

Rakhmonov A.R. ENTREPRENEURSHIP IN AGRICULTURE CHALLENGES AND SOLUTION.....202

Olimzoda A.S. FORMATION AND DEVELOPMENT OF DAIRY CATTLE BREEDING BASED ON INNOVATION.....204

Makhkamova C.A. ASSESSMENT OF THE LEVEL OF RATIONAL USE OF PRODUCTION RESOURCES IN AGRICULTURAL ENTERPRISES.....208

Tolibov D.K. ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC REQUIREMENTS FOR MACHINERY SYSTEM IN AGRICULTURAL PRODUCTION.....213

Gulov B.M. MECHANISMS OF ATTRACTING INVESTMENT RESOURCES IN THE AGRARIAN SECTOR OF KHATLON REGION.....216

Boboev Sh.Q., Tagoev J.H., Navruzi N. DEPARTMENT OF INVESTMENT SUPPORT FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES AND FARMS OF KULYAB REGION, KHATLON REGION....221

Samandarova S.I. INFLUENCE OF FACTORS ON THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE SOCIAL INFRASTRUCTURE OF THE REGION.....231

УДК 631.42.634

**ДЕЙСТВИЕ НИТРАГИНА И МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ НА
ОСОБЕННОСТИ РОСТА, РАЗВИТИЯ И ПРОДУКТИВНОСТЬ СОИ**

Набиев Т.Н.-профессор, **Асроров А.Дж.**-ст. преподаватель,

Вохидова К.А.-доцент ТАУ им. Ш.Шотемур

Ключевые слова: *соя, нитрагин, минеральные удобрения, особенность, рост, площадь листьев, фотосинтетический потенциал, биомасса, урожайность.*

Особенности роста, развития и продуктивности каждой сельскохозяйственной культуры, прежде всего, зависят от условий влагообеспеченности, тепла и режима питания. При оптимизация пищевого, теплового и водного режима растений, количественные и качественные изменения, происходящие в растениях, зависят только от биологических особенностей культуры или сорта.

В повышении продуктивности сои важная роль принадлежит обеспечению оптимального режима питания в различные периоды роста и развития растений. В связи с этим, нами изучалось действие минеральных удобрений и нитрагина на особенности роста, развития и продуктивность сои.

Опыты по изучению действия нитрагина и минеральных азотных удобрений на урожайность сои проводились по следующей схеме;

1. Контроль (фон $P_{60}K_{60}$); 2. Нитрагинизация семян; 3. Внесение N_{30} при посеве, + N_{30} в фазу образования бобов; 4. Нитрагинизация + N_{30} при посеве + N_{30} в фазу образования бобов; 5. N_{60} в фазу образования бобов; 6. Нитрагинизация + N_{60} в фазу образования бобов.

Все варианты были заложены на фоне осеннего внесения $P_{60}K_{60}$.

Исследования проводились в 2016-2018гг. в дехканском хозяйстве им. Тухфа Б. Гафуровского района, в трёхкратной повторности; площадь делянок 84 м², учетная площадь 25 м², размещение рендомизированное. Густота стояния сои - 300 тыс. растений на гектар. Ширина междурядий посева 60 см.

Объектом исследований являлся районированный сорт сои «Орзу».

Учеты и наблюдения, лабораторные анализы выполнялись по общепринятой методике Государственного сортоиспытания полевых культур (Москва, 1971). Следует отметить, что в основу исследования вложена «Методика полевых опытов» (Юдин, 1970) и «Методика полевого опыта» (Доспехов Б.А., Агропромиздат, Москва 1985 г.). Данные по урожаю сои и маша были обработаны методом дисперсионного анализа (Доспехов, 1985).

Результаты фенологических наблюдений за посевами сои показывают, что применение нитрагина и минеральных удобрений оказывало существенное влияние на сроки наступления и продолжительность основных фаз развития сои, которые проявлялись, начиная с фазы цветения

В нашем опыте длительность периода вегетации от всходов до уборки урожая оказалась следующей: в контроле – 117, во втором, третьем и пятом – 120, в четвертом и шестом вариантах – 122 дня (табл. 1). Аналогичные данные были получены в исследованиях А. Белоусова, В. Зверюхина и А. Лебедевского. Они сообщают, что внесение минеральных удобрений, а также сочетание их с нитрагинизацией семян, задерживало созревание на 3-7 дней.

В зависимости от применения нитрагина и минеральных удобрений, вегетационный период сои сорта Орзу продолжался от 117 до 122 дней.

Нитрагин и минеральные удобрения несущественно повлияли на высоту растений в начальный период развития растений сои. Однако, начиная с фазы цветения в вариантах с применением нитрагина высота растений несколько увеличивалась, и в период созревания превысила контрольные растения на 6,3 см. А при внесении N_{30} при посеве + N_{30} в фазе образования бобов и N_{60} в фазе образования бобов наблюдается увеличение высоты растений, по сравнению с контролем от 7,0 до 7,7 см

Результаты измерений, приведенные на рисунке 1, показывают, что более высокорослые растения по всем фазам формировались от внесения N_{30} при посеве + N_{30} в фазе образования бобов, и N_{60} в фазе образования бобов в сочетании с нитрагином на фоне $P_{60}K_{60}$. При этом, увеличение высоты, по сравнению с контролем и вышеуказанными вариантами опыта, составила от 9,4 до 9,7 см.

Таблица 1 – Влияние нитрагина и минеральных удобрений на развитие сои (среднее за 2016-2018 гг.).

Варианты опыта на фоне P ₆₀ K ₆₀	Дата наступления фаз			Продолжительность межфазного периода, дни			Отклонение от контроля
	Всходы	Цветение	Созревание	Посев-всходы	Всходы-цветение	Всходы-созревание	
Контроль	15 май	25.06	9 сен.	9	41	117	-
Нитрагин	15 май	27.06	12 сен.	9	43	120	+3
N ₃₀ при посеве + N ₃₀ в фазу образования бобов	15 май	26.06	12 сен.	9	42	120	+3
Нитрагин + N ₃₀ при посеве + N ₃₀ в фазу образование бобов	15 май	28.06	14 сен.	9	44	122	+5
N ₆₀ в фазу образование бобов	15 май	25.06	12 сен.	9	41	120	+3
Нитрагин + N ₆₀ в фазу образование бобов	15 май	27.06	14 сен.	9	43	122	+5

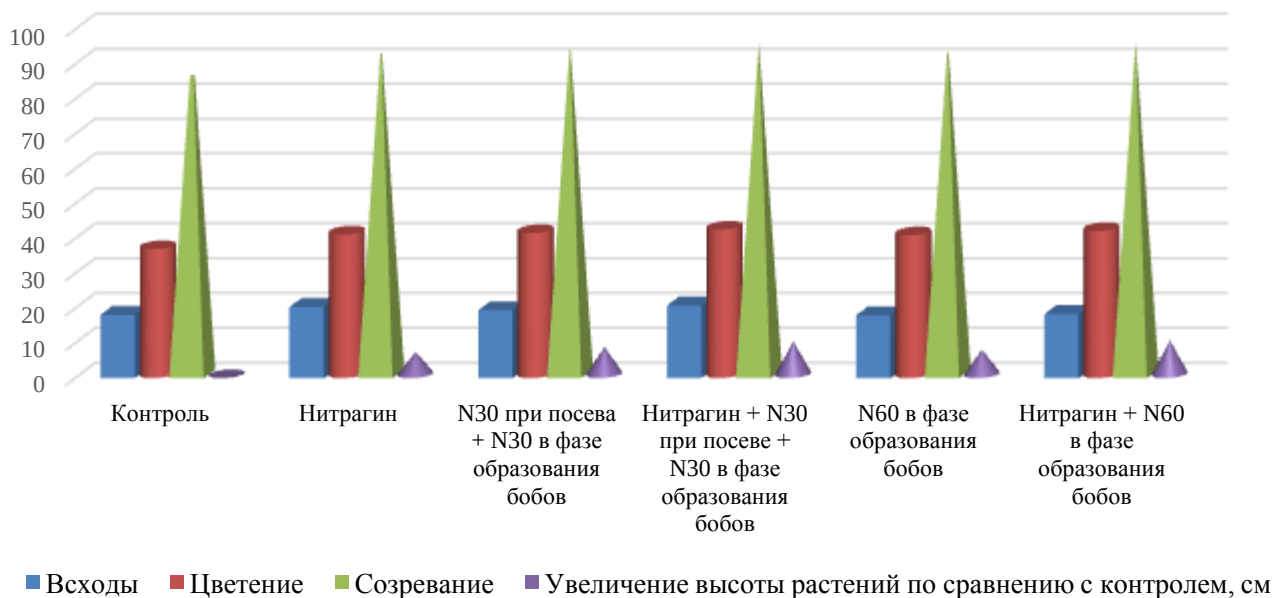

Рисунок 1. Высота растений сои, см (средний за 2016-2018 гг.).

Нами установлено, что нитрагин и минеральные удобрения оказали более существенное влияние на формирование биомассы в фазе плодообразования. По данным наших опытов, в указанной фазе сухая биомасса возросла более, чем в два раза и составила: в первом варианте – 76,5 ц/га; во втором она была – на 28,5; в третьем – на 31,5; в четвертом – на 44,7; в пятом – на 23,5 и в шестом – на 36,0 ц/га выше, по сравнению с контролем. За межфазный период цветение-плодообразование, сухая биомасса у сои увеличилась в первом варианте – в 2,9 раза; при инокуляции семян – в 3,1 раза; при внесении N₃₀ при посеве + N₃₀ в фазу образования бобов – в 3,2 раза; при N₆₀ в фазу образования бобов – в 3,4 раза, а при внесении N₆₀ на фоне инокуляции – в 3,2-3,4 раза (рис.2).

Наибольший урожай сухой биомассы у сои наблюдался в фазе созревания. В данной фазе показатель сухой биомассы увеличился, в зависимости от вариантов опыта, по сравнению с фазой плодообразования, в 1,1-1,3 раза; с фазой цветения – в 3,4-4,2 раза; с фазой бутонизации – в 11,6-16,2 раза.

Высокий урожай сухой биомассы – 138,3-146,3 ц/га, среди изучаемых вариантов опыта, формировался в вариантах нитрагин + N₃₀ при посеве + N₃₀ в фазу образования бобов и нитрагин + N₆₀ в фазу образования бобов.

По данным наших исследований, при подсчете количества клубеньков и их массы на корнях сои в фазе цветения и плодообразования, максимальная их величина оказалась при инокуляции семян на фоне фосфорно- калийных удобрений в норме 60кг/га, а применение минеральных азотных удобрений в сочетании с нитрагином приводит к снижению количества и массы клубеньков.

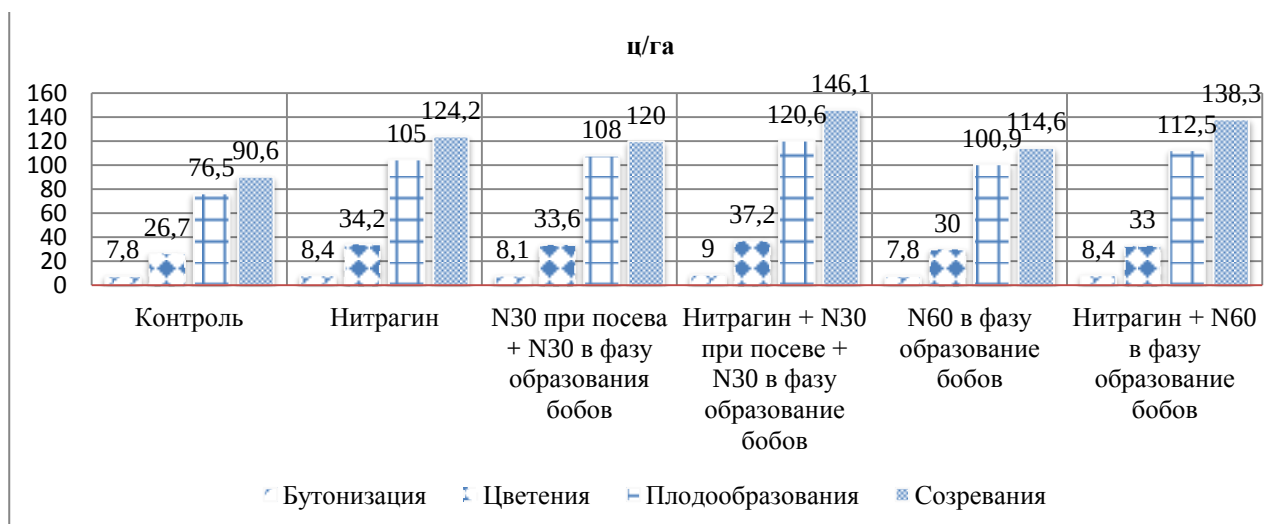

Рисунок 2. Динамика накопления сухой биомассы сои, в зависимости от нитрагинизации семян и минеральных азотных удобрений (среднее за 2016-2018 гг.).

Их число уменьшилось в период фазы плодотворения – на 14,9 шт./растение и их сухая масса – на 234,6 мг, по сравнению с вариантом нитрагинизации семян на фоне $P_{60}K_{60}$.

Анализ рисунка 3 показывает особенности формирования площади листьев растений сои. В фазе бутонизации разница между вариантами по площади листовой поверхности была незначительной и колебалась, в зависимости от вариантов исследований, в пределах 5,6-7,8 тыс. $m^2/га$. За межфазный период бутонизация-цветение площадь листьев увеличилась в контроле – на 10,7 тыс. $m^2/га$; при инокуляции семян – на 13,0 тыс. $m^2/га$; при внесении N_{30} при посеве + N_{30} в фазу образования бобов и N_{60} в фазу образования бобов – на 12,1 и 11,8, и при применении нитрагина в сочетании с азотными удобрениями – на 13,6 и 13,2 тыс. $m^2/га$.

По сравнению с контролем, при инокуляции семян на фоне $P_{60}K_{60}$ площадь листьев увеличилась в фазу плодотворения на 9,3 тыс. $m^2/га$, или 1,27 %; при внесении N_{30} при посеве + N_{30} в фазу образования бобов и N_{60} в фазу образования бобов – на 11,5 и 10,9 тыс. $m^2/га$, или 1,33 и 1,32%.

Наибольшая площадь ассимиляционного аппарата растений сои отмечается в вариантах с нитрагином N_{30} при посеве + N_{30} в фазу образования бобов и нитрагина + N_{60} в фазу образования бобов. Увеличение площади листьев при этом составило на 14,8 и 12,6 тыс. $m^2/га$, или 1,43 и 1,37%, по сравнению с контролем.

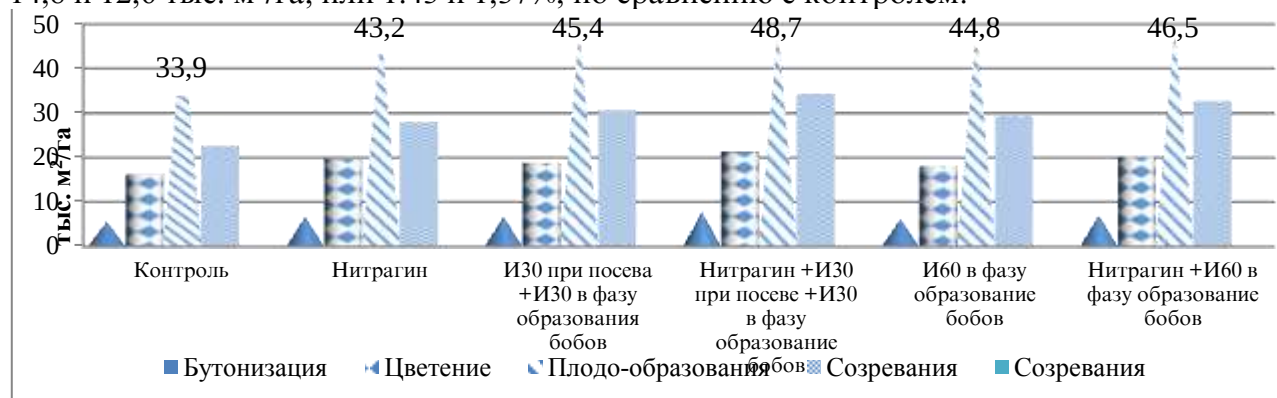

Рисунок 3. Влияние минеральных удобрений и нитрагина на площадь ассимиляционной поверхности сои, тыс. $m^2/га$, (среднее за 2016-2018)

По данным наших измерений фотосинтетического потенциала (рисунок. 4) следует, что разница между вариантами по этому показателю отмечалась уже в начальный период развития растений сои. В фазе бутонизации самый низкий показатель ФП оказался в контрольном варианте – 124,1 тыс. $m^2/га \times$ дней. Во втором варианте его увеличение составило на 21,6 тыс. $m^2/га \times$ дней, в третьем на 7,9; в четвертом - на 24,1; пятом- на 6,4 и в шестом - на 19,3 тыс. $m^2/га \times$ дней. За весь период вегетации сои в сумме, более высокими показателями фотосинтетического потенциала отличались варианты с применением нитрагина + N_{30} при посеве + N_{30} в фазу образования бобов и нитрагина + N_{60} в фазу образования бобов на фоне $P_{60}K_{60}$. Разница между контрольным и указанными вариантами по фотосинтетическому потенциалу за период вегетации составляла от 429,9 до 512,7 тыс. $m^2/га \times$ дней.

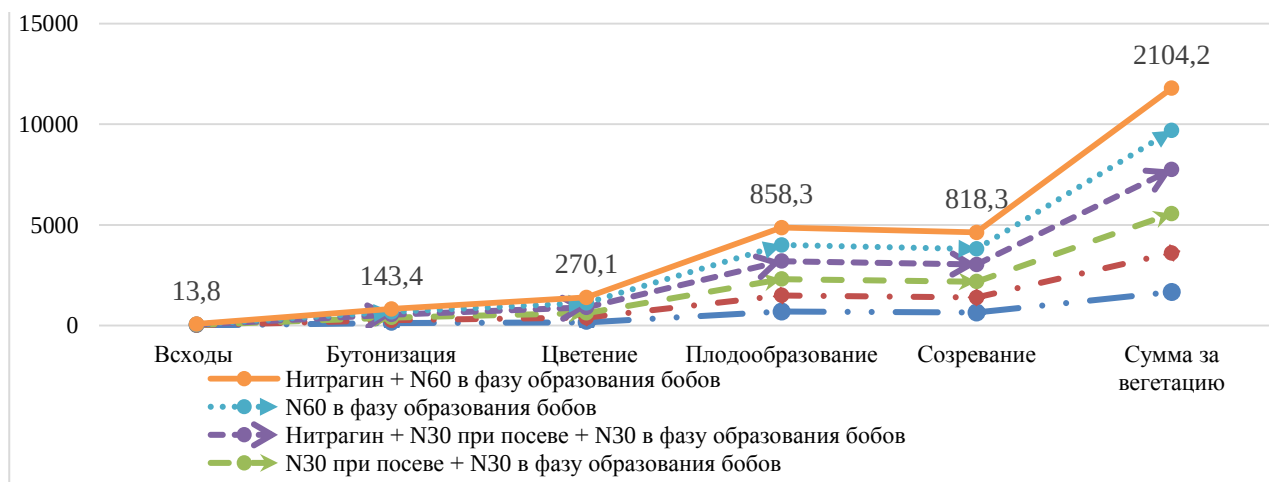

Рисунок 4. Влияние нитрагина и минеральных удобрений на формирование фотосинтетического потенциала посевов сои, тыс. м²/га × дней (среднее за 2016-2018 гг.)

Из данных таблицы 2 следует, что в среднем за три года, зерновая продуктивность сои в контрольном варианте составила 18,1 ц/га. При применении нитрагинизации семян, прибавка урожая зерна, по сравнению с контролем, составила - 4,3 ц/га. Рост урожайности зерна при внесении N₃₀ при посеве + N₃₀ в фазу образования бобов и N₆₀ в фазу образования бобов, по отношению к контролю, составил - 5,2-4,8 ц/га. В наших опытах, более высокий урожай зерна сои (25,8-27,3ц/га) получен на вариантах с применением бактеризации семян в сочетании с азотными удобрениями, в разных сроках внесения на фоне Р₆₀К₆₀. При этом, прибавка урожая зерна, по отношению к контролю, составила 9,2 и 7,7 ц/га; по отношению ко второму варианту (нитрагин) – 4,9 и 3,4 ц/га; по отношению к третьему – 4,0 и 2,5 ц/га и по отношению к пятому – 4,4 и 2,9 ц/га.

Таким образом, при оптимизации основных факторов жизнедеятельности растений сои, особенно режима питания, реально получение в условиях серо-бурых среднекаменистых почвах Северного Таджикистана - 25-30 ц/га зерна при возделывании районированных сортов с высоким потенциалом продуктивности.

Таблица 2 – Урожайность сои в зависимости от применения нитрагина и минеральных азотных удобрений

Варианты опыта на фоне Р ₆₀ К ₆₀	Урожайность, ц/га			В среднем за три года, ц/га	Прибавка к контролю, ц/га
	2016	2017	2018		
Контроль	17,1	18,4	18,9	18,1	-
Нитрагин	21,7	22,9	22,5	22,4	+4,3
N ₃₀ при посеве + N ₃₀ в фазу образования бобов	23,1	22,8	24,0	23,3	+5,2
Нитрагин + N ₃₀ при посеве + N ₃₀ в фазу образования бобов	26,3	27,7	27,9	27,3	+9,2
N ₆₀ в фазу образования бобов	22,7	22,8	23,3	22,9	4,8
Нитрагин + N ₆₀ в фазу образования бобов	25,4	26,2	25,9	25,8	+7,7

ЛИТЕРАТУРА

1. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта (с основами статической обработки результатов исследований)-М.: Колос, 1979. – 416с.
2. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта – М.: Колос, 1985.
3. Юдин Ф.А. Методика агрохимических исследований /Ф.А. Юдин – М.: Колос, 1980. – 366 с.

АННОТАЦИЯ

ДЕЙСТВИЕ НИТРАГИНА И МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ОСОБЕННОСТИ РОСТА, РАЗВИТИЯ И ПРОДУКТИВНОСТЬ СОИ

В этой статье приведено влияние нитрагина и минеральных удобрений на особенности роста и продуктивность сои. Доказано, что применение нитрагина и минеральных удобрений положительно влияли на рост, формирование сырой и сухой биомассы, площадь листьев, фотосинтетический потенциал, а также на продуктивность сои. В связи с этим, есть всесторонние возможности для получения 25-30 с/га зерна сои в условиях Северного Таджикистана.

Ключевые слова: соя, нитрагин, минеральные удобрения, особенность, рост, площадь ассимиляционной поверхности, фотосинтетический потенциал, биомасса, урожайность.

АННОТАТСИЯ

ТАЪСИРИ НИТРАГИН ВА НУРИҲОИ МАЪДАНИ БА ХУСУСИЯТҲОИ ИНКИШОФ, ТАРАҚҚИЁТ ВА МАҲСУЛНОКИИ ЛҶБИЁИ ЧИНӢ

Дар мақола оид ба таъсири нитрагин ва нуриҳои маъданӣ ба хусусиятҳои инкишоф ва маҳсулнокии лӯбиёи чинӣ оварда шудааст. Ибтот қарда шудааст, ки истифодаи нитрагин ва нуриҳои маъданӣ ба қадри растанӣ, ташаккули биомасси тар ва хушк, сатҳи барг, иқтидори фотосинтетикӣ, инчунин ба ҳосилнокии лӯбиёи чинӣ таъсири мусбӣ худро расонидааст. Аз ин рӯ, барои гирифтани 25-30 с/га лӯбиёи чинӣ дар шароити Шимоли Тоҷикистон тамоми имкониятҳо мавҷуд мебошад.

Калимаҳои калидӣ: лӯбиёи чинӣ, нитрагин, нуриҳои маъданӣ, хусусиятҳо, инкишоф, маҳсулнокии сатҳи барг, иқтидори фотосинтетикӣ, массаи биологӣ, ҳосилнокӣ.

ANNOTATION

ACTION OF NITRAGIN AND MINERAL FERTILIZERS AND THEIR EFFECT ON THE CHARACTERISTICS OF GROWTH, DEVELOPMENT AND PRODUCTIVITY OF SOYBEAN

In this article shows the effect of nitragin and mineral fertilizers on the growth characteristics and productivity of soybeans. It is proved that the use of nitragin and mineral fertilizers positively influenced the growth, formation of wet and dry biomass, leaf area, photosynthetic potential, as well as the productivity of soybeans. In this regard, there is every third-party opportunity to obtain 25-30 c/ha of soybean grain in the conditions of Northern Tajikistan.

Key words: soybean, nitragin, mineral fertilizers, feature, growth, assimilation surface area, photosynthetic potential, biomass, harvest.

ТДУ 631.587:633.854.78

ТАЪСИРИ ПЕШИНАКИШТ ВА МУҲЛАТИ БОЗГАШТИ ОНҲО БА МАҲСУЛНОКИИ НАВӢОИ ОҒТОБПАРАСТ

Норов М.С., д.и.к., профессор - ДАТ ба номи Ш. Шохтемур, Нарзулов Т.С., д.и.к., Шарипов А.Р., д.и.к. - Институти зироаткории АИКТ, Мустафоқулова М.О., унвонҷӯи ДАТ ба номи Ш. Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: пешинакишт, оғтобпараст, навъ, муҳлати бозгашт, ҳосилнокӣ, дон.

Мухими таҳқиқот. Дар солҳои охир аз сабаби талаботи зиёд ба зироатҳои рағандиҳанда дар самти истеҳсоли рағани растанӣ ва кунҷора диққати ҷиддӣ зоҳир намуда истодаанд. Дар 20 соли охир масоҳати кишти зироатҳои рағандиҳанда дар ҷаҳон ба 80% расидааст, В.М. Лукометс [2009]. Инчунин қайд намудан бамаврид аст, ки аз ҳисоби таъбиқи навъу дурағаҳои серҳосили оғтобпараст, бештар гардонидани сифати раған ва технологияи парвариш ҳосилнокии онҳо бештар гардидааст.

Оғтобпараст аз ҷиҳати истифодабарии ба зироати дусамта дохил мешавад, чунки дар баробари ҷарбнокиаш, дар таркиби донаш 16 % сафеда мавҷуд аст. Ҷамъи раған ва сафеда 65 ғоизро аз миқдори умумии дон ташкил медиҳад ва дар кунҷорааш то 50% сафеда дорад, В.И. Турусов [2005].

Кунҷораи баъд аз раған истеҳсолшуда – ғизои арзишноки концентрати барои ҳайвони қалони шохдор, ғӯсфандон ва дигар ҷорво ба шумор рафта, дар 100 кг-и он 109 воҳиди хуроқа мавҷуд аст, Д.С. Васильев [1990].

Такмилдиҳии технологияи парвариши оғтобпараст бо дар назардошти хусусиятҳои биологӣ ва навъҳои нав, дараҷаи бештари мутобиқшавии он ба шароити аниқ парвариш ва таъмини баланди ҳосилнокии зироат аҳамияти муҳими илмӣ амалӣ дорад.

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот аз такмилдиҳии усулҳои асосии технологияи парвариши навъҳои минтақабобшуда ва ояндадори оғтобпарастии “Нурафшон”, “ВНИИМК-18” ва “ВНИИМК-8883” дар заминҳои обии Тоҷикистони Марказӣ барои рӯёнидани ҳосилнокии дони то 2,5 – 3 т/га иборат мебошад.

Мавод ва усули таҳқиқот. Қисми асосии таҳқиқот ва санҷиши истеҳсоли дар хоҷагии таҷрибаии зироаткории Институти зироаткории АИКТ иҷро шудааст.

Объекти таҳқиқот дар таҷрибаҳои саҳроӣ ва навъҳои оғтобпарастии “Нурафшон”, “ВНИИМК-18” ва “ВНИИМК-8883” дар заминаи истифодаи бурдани $N_{90}P_{60}K_{40}$ дар қаторҳои пешинакишт-пахта бо муҳлати бозгашт дар киштгардони 4,5 ва 6-сола, пешинакишти мош (оғтобпараст-мош-оғтобпараст); замини дамдодашудааш сидералӣ (оғтобпараст – мунҷ – сидерат-оғтобпараст) бо бозгашт дар соли дуюм.

Ҷойгиршавии вариантҳо дар таҷрибаи пешинакишти пахта пай дар пай иҷро гардида, андозаи қитъаҳо аз 50 м², такроршавии 3-қарата, зичии ниҳолҳо 66 ҳазор ниҳол дар 1 гектар.

Бақайдгирӣ, мушоҳидаҳои фенологии сабзиш ва инкишофи растанӣ дар асоси методикаи Институти умумииттифоқии илмӣ-таҳқиқотии зироатҳои рағвандиханда, ВНИИМК [1986] иҷро карда шудааст. Коркарди математикии натиҷаҳои таҳқиқот бо истифода аз услуби таҷрибаҳои саҳроии Б.А. Доспехов [1985] амалӣ гаштааст.

Таркиби механикии хоки қитъаи таҷрибавӣ гилҳои вазнин, дар қабати 30 см 1,57 – 1,8% гумус, 270 – 300 мг/га калий мавҷуд аст. Зичии сохти қабати шудгоршаванда ба 1,2 – 1,3 т/м³ ва зиёда аз он то 1,32 – 1,35 м³/га баробар аст.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Баҳодиҳии навъҳои офтобпарастӣ омӯхташуда аз ҷиҳати давомнокии давраи нашъунамо нишон доданд, ки ба ҳисоби миёна 3 - сола то фарорасии пухтарасии дон аз 99 то 111 шабонарӯз идома ёфта, аз шароити гидротермикӣ вобастагӣ дорад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Давомнокии давраҳои асосии байни марҳалаҳои инкишофи навъҳои офтобпараст дар солҳои таҳқиқот (пешинакишт-пахта)

Солҳо	Давомнокии давраи инкишоф, шабонарӯз					
	кишт-сабзиш	сабзиш-пайдошавии сабадча	пайдошавии сабадча-гулбандӣ	сабзиш-гулбандӣ	гулбандӣ-пухта расӣ	сабзиш-пухтарасӣ
Нурафшон						
2017	12	38	16	68	41	109
2018	10	34	14	62	46	108
2019	14	36	13	65	46	111
Миёна	12	36	14	65	44	109
ВНИИМК-18						
2017	12	39	16	69	42	111
2018	9	36	14	63	42	105
2019	13	38	13	66	47	113
Миёна	11	38	14	66	44	110
ВНИИМК-8883						
2017	12	36	15	65	41	106
2018	11	34	13	58	41	99
2019	14	36	11	63	46	109
Миёна	12	35	13	62	43	105

Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки ба ҳисоби миёна 3 - сола давраи аз сабзиш то пайдошавии сабадчаҳои навъи офтобпарастӣ “Нурафшон” ба 36 шабонарӯз, “ВНИИМК – 18” 38 шабонарӯз ва “«ВНИИМК – 8883” 39 шабонарӯз баробар шуд.

Давраҳои бештари инкишофи шиддатноки ҳамаи навъҳо аз пайдошавии сабадча то аввали гулбандӣ мушоҳида гардид. Фарқияти устувори қад растанӣҳо дар давраи ҷамъоварии ҳосил ба амал омад. Андаке фарқият дар соли 2018 (2-3 см кам) ва дар соли 2019 (4-5см зиёд) мушоҳида гардид, ки ин аз гуногунии шароити гидротермикӣ дар давраи аввали гулбандӣ – пухтарасӣ вобастагӣ дорад.

Дар таҷриба ғаёлияти фотосинтезикии навъҳои омӯхташуда бо пешинакишти пахта гузаронида шуд (варианти 2). Аз таҳлили нишондодҳои ҷадвали 2 дида мешавад, ки зиёдшавии масоҳати барг дар киштзори навъҳои омӯхташуда ба қонуниятҳои муайян иттилоот менамояд ва ин амалиёт дар ҳамаи навъҳо то давраи гулбандӣ меафзояд ва баъдан то давраи пухтарасӣ паст мегардад.

Мушоҳидаҳо муайян намуданд, ки ҳаракати беҳтарини ташаккули масоҳати барг дар киштзорҳо аз инкишофи шиддатноки сабзиш, ноилшавии ниҳоят зиёди андоза ва нигоҳдорӣ вазъияти ғаёли дараҷаи баланд дар давоми давраҳои дурудароз иборат аст. Ин асоси ниҳоят ҷаббиши зиёди коэффитсиенти таъсири муфиди радиатсияи ғаёли фотосинтезӣ (КТМ РФФ) мебошад.

Фарқияти гидротермикии шароити наметаъминкунӣ ва зичии ниҳолҳо ба ташаккули масоҳати барги киштзорҳои навъҳои омӯхташуда таъсир мерасонад. Масоҳати барги ниҳоят зиёди офтобпарастӣ навъи “Нурафшон” вобаста аз сол аз 22,3 то 27,1 ҳазор м²/га, ВНИИМК-18 аз 21,7 то 23,1 ҳазор м²/га ва ВНИИМК-8883 аз 23,8 то 26,8 м²/га-ро ташкил додааст.

Ҷадвали 2. – Ҷараёни ташаккули масоҳати барг дар киштзори навъҳои офтобпараст (миёнаи солҳои 2017-2019), ҳазор²/га

Навъҳо	Масоҳати болои барг, ҳазор²/га бо давраҳои нашъунамо			
	пайдошавии сабадча	гулбандӣ	ширу ҳамири	пухтарасии дон
Нурафшон	12,0	24,8	18,9	9,4
ВНИИМК-18	11,8	22,8	18,1	9,0
ВНИИМК-8883	12,5	25,6	19,1	9,1

Ба ҳисоби миёна 3-солаи таҳқиқот ҷараёни ташаккули ба масоҳати барги асли дар солҳои таҷриба наздик аст, ки ин аз индекси масоҳати барги устуворӣ зиёди навъҳои омӯхташудаи офтобпараст гувоҳӣ медиҳад.

Офтобпараст иктидори боқуввати фотосинтезикиро доро буда, бо андозаи ҳосили анбӯхи хушк алоқамандӣ дорад (ҷадвали 3).

Дар навъҳои омӯхташуда қисми зиёди сарфи ҳазмкунӣ барои ташаккули қисми арзишноки хоҷагидорӣ (барг, тана, сабадча) истифода бурда мешавад.

Ҷадвали 3. - Нишондодҳои фотосинтезикии навъҳои офтобпараст (миёнаи солҳои 2017-2019)

Навъҳо	Масоҳати барг- ҳо, ҳазор м²/га	ПФ, млн м²/га, шабонарӯз	Вазни биоло- гии хушк, с/га	МТФ, г/м², шабонарӯз	КТМ, РФР, %
Нурафшон	24,8	1,305	8,46	5,92	0,99
ВНИИМК-18	22,8	1,206	7,52	5,60	0,86
ВНИИМК-8883	25,6	1,365	9,24	6,30	1,10

Андозаи МТФ дар навъи офтобпарастии “Нурафшон” ба ҳисоби миёнаи 3-сола ба 5,92 г/м² шабонарӯз, ВНИИМК-18 5,6 г/м² шабонарӯз ва ВНИИМК-8883 6,30 г/м² шабонарӯз баробар шудааст.

Асоси баланд бардоштани маҳсулнокии фотосинтезикии растанӣ қувваи радиатсияи офтобӣ буда, омили муҳими ташаккули ҳосилнокии анбӯхи рӯизаминӣ мебошад. Дар таҷриба самарани истифодабарии қувваи офтобӣ дар навъҳои омӯхташудаи офтобпарастии “ВНИИМК – 18” ба 0,86 ва “«ВНИИМК – 8883” ба 1,10% баробар шудааст.

Ҷадвали 4. - Ҳосилнокии дони навъҳои офтобпараст вобаста аз пешинакишт ва муҳлати бозгашт дар солҳои таҳқиқот, т/га

Навъ	Ҳосилнокӣ аз пайи пешинакиштҳо, т/га					
	Вариантҳо					
	1	2	3	4	5	6
Соли 2017						
Нурафшон	2,54	2,62	2,60	2,06	-	-
ВНИИМК-18	2,12	2,06	1,95	1,58	-	-
ВНИИМК-8883	2,61	2,95	2,97	1,95	-	-
НСР ₀₅ , т/га умумӣ – 0,03; омили А (навъҳо) – 0,03; омили В (пешинакишт) – 0,03						
Соли 2018						
Нурафшон	1,65	2,95	3,62	2,27	2,04	2,68
ВНИИМК-18	1,50	1,90	3,46	1,84	1,90	2,32
ВНИИМК-8883	2,04	2,90	3,50	2,50	2,36	3,52
НСР ₀₅ , т/га умумӣ – 0,07; омили А (навъҳо) – 0,07; омили В (пешинакишт) – 0,07						
Соли 2019						
Нурафшон	2,67	2,90	3,25	2,32	2,41	2,57
ВНИИМК-18	2,30	2,70	2,95	1,78	1,92	2,10
ВНИИМК-8883	2,82	3,05	3,30	2,45	2,52	2,44
НСР ₀₅ , т/га умумӣ – 0,12; омили А (навъҳо) – 0,12; омили В (пешинакишт) – 0,12						

Яке аз омилҳои сохтори ҳосилнокии, ки маҳсулнокии киштзорҳоро муайян менамояд - ин зичии ниҳолҳо ва маҳсулнокии як растанӣ аз ҳисоби андозаи сабадча ва дони он мебошад.

Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки донгирии сабадча аз андоза ва пуррашавии дон вобастагӣ дорад. Байни анбӯхи умумии биологӣ ва ҳосили дони навъҳои офтобпараст алоқамандии зич мушоҳида гардид, чи қадар таносуби анбӯхи вегетативӣ (баргу поя) нисбат ба қисми ҳосили дон кам бошад, ҳамон қадар ҳосилнокӣ зиёд мегардад.

Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки (ҷадвали 4) маҳсулнокии навъҳои омӯхташуда ниҳоят баланд мебошад ва дар таҷриба ҳосилнокии дони офтобпарастии “«ВНИИМК – 8883” ба 3,62 т/га баробар шудааст.

Вариантҳо: пахта, бозгашт баъд аз 4 сол; 2 пахта, бозгашт баъд аз 5 сол; 3 пахта, бозгашт баъд аз 6 сол; 4 мош, бозгашт пас аз 2 сол; 5 мунҷ (сидерат), бозгашт пас аз 2 сол.

Аз нишондодҳои ҷадвали 4 бармеояд, ки муҳлати бозгашт ва пешинакишт ба ҳосилнокии навъҳои дар омӯзишбудаи офтобпараст таъсири мусбат расонид. Агар соли 2017 ҳосилнокии дони офтобпарастии “Нурафшон” баъд аз пешинакишти пахта вобаста аз муҳлати бозгашт дар варианти бозгашт пас аз 5 – 6 сол зиёд шуда бошад, дар варианти бозгашт пас аз 4 сол ин нишондод кам шудааст. Қойгиршавии офтобпараст баъд аз зироати мош вобаста аз муҳлати бозгашт дар варианти соли дуҷум дар ҳамаи навъҳо кам гаштааст.

Ҳосилнокии дони офтобпарастии “ВНИИМК-18” нисбати дигар вариантҳои таҷриба кам шуда, дар вариантҳои қойгиршавӣ баъд аз пешинакишти пахта аз 1,58 то 2,12 т/га тағйир ёфта, баъд аз қойгиркунии мош дар соли дуҷум ба 1,58 т/га баробар шудааст.

Аз байни навъҳои омӯхташуда ҳосилнокии дони нисбатан бештар аз офтобпарастии навъи «ВНИИМК – 8883» (2,67 т/га) пас аз пешинакишти пахта баъд аз бозгашт дар соли чорум ва 2,97 т/га баъд аз бозгашт дар соли шашум гирифта шудааст. Навъи “ВНИИМК – 18” аз ҷиҳати ҳосилнокии дон нисбат ба навъи “Нурафшон” ва

«ВНИИМК – 8883» кам шуд ва ҳосилнокии бештар дар варианти баъд аз пешинакишти пахта баъд аз бозгашт дар соли шашум гирифта шуд.

Ҳосилнокии дони офтобпараст «ВНИИМК – 8883» дар ҳамаи усулҳои таҷриба баъд аз пешинакишти пахта аз 2,04 то 3,50 т/га, зироати мош 2,50 т/га, сидерат 2,52 т/га баробар шуд.

Хулоса. Дар натиҷаи таҳқиқотҳо муайян карда шуд, ки ташаккулёбии рӯёнидани ҳосили фаровони навҳои офтобпараст – ин ҷойгиркунии зироатҳо пас аз пешинакишти пахта бо бозгашт дар солҳои 5 ва 6 мебошад. Ба мақсади гирифтани ҳосили устувори дон тавсия дода мешавад, ки дар заминҳои обёришавандаи ҷумҳурии парвариши навҳои минтақабобшудаи “Нурафшон” ва “«ВНИИМК – 8883»” ба роҳ монда шавад.

Адабиёт

1. Васильев Д. С. Подсолнечник – М.: Агропромиздат, 1990. – С.91-98.
2. Доспехов Б.А. Методики полевого опыта – М.: Агропромиздат, 1985. - 351с.
3. Лукомец В.М. Производство подсолнечника в Российской Федерации: состояние и перспективы / В.М. Лукомец // Земледелие, 2009, №8.-С. 3-9.
4. Методика проведения полевых агротехнических опытов с масличными культурами / Под. общ. ред. В.М. Лукомца: второе изд. перераб. и доп. – Краснодар, 2010. - С. 238-245.
5. Турусов В.И. Биохимическая оценка семян подсолнечника / В.И. Турусов // Зерновое хозяйство, 2005. - №8. - С. 21-23.

АННОТАЦИЯ

ТАЪСИРИ ПЕШИНАКИШТ ВА МУҲЛАТИ БОГАШТИ ОНҲО БА МАҲСУЛНОКИИ НАВҲОИ ОФТОБПАРАСТ

Дар мақола натиҷаи таҳқиқотҳо оид ба таъсири пешинакиштҳо ва муҳлати бозгашти онҳо ба маҳсулнокии навҳои гуногуни офтобпараст оварда шудааст. Ташаккулёбии ҳосилнокии баланди офтобпараст – ин ҷойгиркуни баъд аз пешинакишти пахта бо муҳлати бозгашт дар солҳои панҷум ва шашум ба ҳисоб меравад ва ба ин мақсад парвариши навҳои офтобпарастии “Нурафшон” ва “ВНИИМК-8883” тавсия дода мешавад.

Калимаҳои калидӣ : *пешинакишт, офтобпараст, навъ, муҳлати бозгашт, ҳосилноки, дон.*

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ ПРЕДШЕСТВЕННИКОВ И ИХ СРОКОВ ВОЗВРАТА НА ПРОДУКТИВНОСТЬ СОРТОВ ПОДСОЛНЕЧНИКА

В статье приведены результаты исследования по влиянию предшественников и сроков возврата на продуктивность различных сортов подсолнечника. Формированию высоких урожаев сортов подсолнечника способствует размещение по предшественнику хлопчатника со сроком возврата на пятый и шестой год, и с этой целью рекомендуется возделывание сортов подсолнечника «Нурафшон» и «ВНИИМК-8883».

Ключевые слова: *предшественник, подсолнечник, сорт, сроки возврата, урожайность семян*

ANNOTATION

INFLUENCE OF PRECEDERS AND THEIR RETURN TIME ON THE PRODUCTIVITY OF SUNFLOWER VARIETIES

The article presents the results of a study on the influence of predecessors and return times on the productivity of various varieties of sunflower. The formation of high yields of sunflower varieties is the placement of the predecessor of cotton with a return period for the fifth and sixth years and for this purpose it is recommended to cultivate the varieties of sunflower "Nurafshon" and "VNIIMK-8883".

Key words: *predecessor, sunflower, variety, return terms, yield, seeds*

УДК 631.4, 571.1

ВЛИЯНИЕ ВЕРМИКОМПОСТА «БИОБАРГ» НА СОДЕРЖАНИЕ ГУМУСА В СЕРЕЗЕМАХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

Хатамов М., д.с.х.н. ТАУ им. Ш. Шотемур.

Ключевые слова: *биотехнология, утилизация, отходы, плодородие, почва, серозем, темный, вермокультуры, микрофлора, гумус, физические свойства, биосфера.*

Одной из проблем современной науки в практике земледелия является утилизация бытовых и сельскохозяйственных отходов. Загрязнение окружающей среды различными отходами приводит к отрицательным воздействиям и, в конечном итоге, сказывается на здоровье человека. Необходим поиск лучших приемов воздействия в создавшихся условиях, которые не только способствовали бы увеличению продуктивности растений, но и с экологической, и экономической точки зрения были бы целесообразными.

В этом плане, большое значение представляют приготовление и применение биоудобрений в земледелии. В данном вопросе вермикомпост «Биобарг» является

востребованным удобрением с экологической точки зрения для повышения плодородия почвы и урожайности сельскохозяйственных культур.

Вермикомпост «Биобарг» содержит необходимое количество питательных веществ, которые довольно хорошо используются растениями, когда эти вещества распределены в почве равномерно. Эффект вермикомпоста проявляется на этапе прорастания, роста, цветения и плодоношения растения. Применение вермикомпоста повышает урожайность, сокращает сроки созревания на 1-2 недели, усиливает иммунитет растений к болезням [1, 3].

Вермикомпост, по сравнению с навозом крупного рогатого скота, не обладает свойствами инертности – растения сразу на него реагируют. Один грамм биогумуса аккумулирует около 7 граммов влаги, и постепенно ее выделяет для питания растений [1].

Исследования, проведенные в этом направлении, свидетельствуют о том, что применение биоудобрений [1], способствуют стабилизации и повышению плодородия почв. Так при использовании вермикомпоста увеличивается ее биологическое воздействие от активизации полезной микрофлоры. За счет обмена ионов и обогащения их гумусовыми соединениями происходит повышение содержания питательных веществ в почве, так как гумус улучшает их физические и химические свойства. От воздействия гумуса в почве ее агрегатное состояние стабилизируется, улучшается ее водный, воздушный и тепловой режим [2,4].

Органическое вещество, поступающее в почву, положительно влияет на плодородие почвы, и оно превращается в перегной.

В зоне орошаемого земледелия, особенно под хлопчатником, в почве происходит довольно интенсивный темп минерализации гумуса. Для изучения вопросов, связанных с применением вермикомпоста под посевы хлопчатника и его влияние на содержание гумуса в почве в условиях темных сероземов, в городе Гиссар Гиссарской долины был заложен опыт (2011-2014 гг.).

В проведенных исследованиях применение вермикомпоста «Биобарг» нормой 15 т/га способствовало повышению содержания гумуса в почве на - 0,2%, соответственно. В данном опыте происходит повышение содержания гумуса за счет органических веществ вермикомпоста (табл.1).

Таким образом, при внесении данной нормы в почву происходит разложение ее органических веществ в процессе которой происходит его гумификация, при этом гуминовые вещества проникают в подпахотный слой почвы.

Таблица 1 - Влияние вермикомпоста «Биобарг» на содержание гумуса в почве опытного участка, в % на абсолютно-сухую почву (среднее за 2011 -2014 гг.)

№	Варианты	Годы		Отклонение от исходного содержания + -
		2011	2013	
I	Контрольный вариант (Без удобрений)	1,50	1,30	- 0,20
II	Минеральные удобрения N ₁₄₀ P ₇₀ K ₆₀	1,50	1,48	- 0,02
III	Навоз (15 т/га)	1,59	1,67	+ 0,08
IV	Вермикомпост (15 т/га)	1,58	1,78	+0,2

В процессе обработки почвы, подпахотный слой обогащается гумусом, и он переводится в подвижное состояние, за счет той части, которая опускается в нижние горизонты почвы.

Прослеживается некоторая зависимость между количеством внесенных питательных веществ и применяемыми удобрениями, и содержанием количества гумуса в почве.

Исследования показали, что количественное содержание гумуса в почве подвержено изменению. На контрольном варианте, в 2011 году его было 1,5%, а в 2013 г. стало на 0,20% меньше. Этой картины не наблюдается на вариантах с применением биокомпоста и навоза. Здесь отмечается некоторое увеличение его содержания.

Без внесения органических удобрений невозможно стабилизировать и увеличить в почве органическое вещество. В этом деле источником пополнения гумуса являются, в основном, корневые остатки растений, как видно из данных контрольного варианта (без удобрений).

Минеральные удобрения, в сравнение с вермикомпостом «Биобарг», менее влияют в почве на повышение гумуса, на полях с хлопчатником, корневых остатков почти не остаются, так как стебель с корнями удаляются при раскорчевке хлопчатника с поля.

Следовательно, накопление органического вещества в почве зависит от внесения того или иного вида удобрения, оно подвержено изменению.

Следует отметить некоторую особенность влияния вермикомпоста. Под воздействием внесенного биоудобрения, в почве корнеобитаемого горизонта (0–50 см)

отмечается увеличение органического вещества. Следовательно, применение органической системы удобрения положительно сказывается на стабилизации и пополнение в почве гумуса.

Применение вермикомпоста под посевы хлопчатника нормой 15 т/га содействует хорошему окультуриванию почвы. В этой почве повышается содержание энергетических веществ, что способствует быстрому увеличению микроорганизмов, те в свою очередь минерализуют гумины.

Положительное влияние вермикомпоста наблюдается не только в пахотном слое почвы, а также и в ниже лежащих слоях, где распространяется корневая система хлопчатника. Поэтому применение вермикомпоста имеет преимущество перед минеральными удобрениями.

Заключение. В зоне орошения, под хлопчатником, темп минерализации гумуса в почве проходит очень быстро. В этих условиях возможность стабилизации и повышения органического вещества в почве, в зависимости от почвенно-климатических условий и применяемой агротехники, можно добиться использованием биоудобрений и, прежде всего, вермикомпоста. Следовательно, на посевах хлопчатника, при применении биоудобрения, существенным образом меняется содержание органического вещества в почве. Это установлено результатами проведенных исследований.

Содержание гумуса в почве контрольного варианта (без удобрений) после трех лет исследований уменьшилось, и составило 1,30%. Аналогичные показатели достигнуты и при внесении минеральных удобрений. Но на варианте с вермикомпостом этого не происходит. Вермикомпост и др. биоудобрения являются источником питательных веществ растений и их мобилизирующим фактором.

В условиях темных сероземов Гиссарской долины, применение вермикомпоста способствует увеличению содержания органического вещества в почве, образованию агрономических ценных почвенных структурных агрегатов.

Применение оптимальной дозы биокомпоста (15 т/га), благоприятно воздействует на почву - уменьшая ее плотность, которая способствует улучшению ее водно-воздушных свойств. Тогда как минеральные удобрения на физические свойства почвы не оказывают необходимого влияния.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мерзлая Г. Е. Методика и результаты исследований эффективности компостов и вермикомпостов / Г. Е. Мерзлая // Достижения науки и техники АПК., 2004. - N 4. - С. 4-6.
2. Мерзлая Г.Е. Рекомендации по применению биокомпоста Биофорт. ВНИИУА им. Прянишникова М. 2003 г. <http://biofort.su/documents/7/>
3. Попов П. А. Компостирование навоза и помета посредством дождевых червей - эффективный метод получения экологически чистого удобрения /П.А. Попов//Достижения науки и техники АПК, 2004. -№ 4. -С.9-10.
4. Смирнов Б. А., Труфанов А. М., Чебыкина Е. В. Биологические свойства почвы и урожайность культур под воздействием обработки и удобрений // Плодородие, 2006.- №2. – С.27-29.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ ВЕРМИКОМПОСТА «БИОБАРГ» НА СОДЕРЖАНИЕ ГУМУСА В СЕРЕЗЕМАХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

В зоне орошения, под хлопком, скорость минерализации гумуса в почве очень быстрая. В этих условиях возможность стабилизации и увеличения содержания органических веществ в почве, в зависимости от почвенно-климатических условий и применяемого сельскохозяйственного оборудования, может быть достигнута применением биоудобрений и, прежде всего, вермикомпостов. Поэтому на хлопковых культурах при использовании биоудобрения, содержание органического вещества в почве существенно меняется. Это определяется результатами исследований.

Биогумус и другие биоудобрения являются источником питательных веществ растений и их мобилизирующим фактором. В темных сероземах долины Гиссар использование биогумуса способствует увеличению содержания органических веществ в почве, образованию агрономически ценных почвенных структурных единиц. Применение оптимальной дозы биокомпоста (15 т/га), благотворно влияет на почву - снижая её плотность, что способствует улучшению её водно-воздушной среды.

Ключевые слова: биотехнология, утилизация, отходы, плодородие, почва, серозем, темный, вермокультуры, микрофлора, гумус, физические свойства, биосфера.

АННОТАЦИЯ ТАЪСИРИ ВЕРМИКОМПОСТ «БИОБАРГ» БА МАВҶУДИЯТИ ГУМУС ДАР ХОКҲОИ ХОКИСТАРРАНГИ ВОДИИ ҲИСОР

Дар минтақаи обёришавандаи кишти пахта минералонии гумус бағоят бо суръат мебошад. Дар ин шароитҳо имконияти тасбит ва зиёдшавии моддаҳои органикиро дар хок вобаста аз шароити хоку иқлим ва агротехникаи истифодашаванда бо истифодаи бионуриҳо ба роҳ мондан мумкин аст.

Дар асоси корҳои пажӯҳишӣ муайян гардидааст, ки истифодабарии вермикомпости «Биобарг» ташаккулёбии моддаҳои органикиро дар хок бештар мегардонад. Кишти пахтаи миёнаҳа дар шароити хокҳои хокистарранги водии Ҳисор, дар мавриди истифодаи вермикомпост бо андозаи 15 т/га миқдори гумуснокии хок меафзояд ва дар ин асос шароити бехтарин барои ташаккулёбии ҳосилхезии хок пайдо мешавад.

Калимаҳои калидӣ: биотехнология, истифодабарии нуриҳо, партовҳо, ҳосилхезӣ, хок, хокистарранги сиёҳ, биобарг, гумус, хусусиятҳои физикавӣ, биосфера, vermoхашаротҳо, микрофлораи ғоидаовар.

ANNOTATION THE EFFECT OF THE BIOBARG VERMICOMOSTA ON THE CONTENT OF HUMUS IN THE GISSAR VALLEY SEROZEMS

In the irrigation zone, under cotton, the rate of humus mineralization in the soil is very fast. In these conditions, the possibility of stabilizing and increasing organic matter in the soil, depending on soil-climatic conditions and agricultural equipment used, can be achieved by the use of biofertilizers and, above all, vermicomst. Therefore, on cotton crops, when using biofertilizer, the content of organic matter in the soil changes significantly. This is determined by the results of the studies. Vermicompost and other biofertilizers are a source of plant nutrients and their mobilizing factor. In the dark seros of the Gissar Valley, the use of vermicomst contributes to the increase in the content of organic matter in the soil, the formation of agronomically valuable soil structural units. The application of the optimal dose of biocompost (15 t/ha), has a beneficial effect on the soil - reducing its density, which contributes to the improvement of its water-air.

Key words: biotechnology, utilitarian, waste, fertility, grey soils, serozem, dark, vermocultures, microflora, humus, physical properties, biosphere.

УДК 633.11.631.52

БИОХИМИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРСПЕКТИВНЫХ СОРТОВ ПШЕНИЦЫ

Алимуродов А.С., ведущий специалист, Музафаров Ш.М., магистр, ЦИБМ НАНТ

Ключевые слова: пшеница, сорт, белок, крахмал, продуктивность.

Производство нуждается в сортах пшеницы с комплексом биологических признаков. В деле повышения урожайности зерна, кроме правильного ведения технологии выращивания культур, особую роль играют сорта, отличающиеся высоким потенциалом урожайности, устойчивостью к основным болезням, а также с лучшими биохимическими качествами. Поэтому основное направление изучения пшеницы в Таджикистане направлено на подбор сортов, устойчивых к болезням, особенно к ржавчине, а также с хорошими биохимическими качествами зерна [1,2].

Целью данной работы явилось изучение биохимических показателей качества зерна перспективных сортов пшеницы отечественной селекции. По результатам исследований были выявлены лучшие сортообразцы, которые рекомендуются фермерами, а также для включения их в научные программы.

Материалы и методы исследования. В качестве материала были выбраны 5 новых сортов мягкой пшеницы, из которых все являются перспективными. Все сорта выведены таджикскими селекционерами, путем скрининга генетических образцов, полученных из международных питомников [3]. Образцы зерна для анализа биохимического состава и биохимического качества отбирались из урожая растений в опытных участках Центра инновационной биологии и медицины.

В 2019-2020 гг. исследовали 5 сортов отечественной селекции. Посев осуществляли на делянках площадью 1 м², с размещением стандарта через 2 сорта, согласно Методике полевого опыта [4]. Биохимические показатели зерна (белок и крахмал), были проанализированы в химико-технологической лаборатории ГУ "Государственная комиссия по сортоиспытанию сельскохозяйственных культур и охране сорта", на компьютере анализаторе ДА-2710 (Швеция)

Одним из показателей, существенно влияющих при использовании пшеницы для хлебопечения, является содержание белка. Погодные условия оказывают сильное

влияние на этот признак сорта. У изучаемых сортов, содержание белка в разные годы составило: в 2019 г. - 13,5%, с колебаниями 11,4-15,7%; в 2020 г. - 11,7%, с колебаниями 10,3-13,2%. Данные 2020 г. по минимальному содержанию белка меньше, чем 2019 г. Среднее содержание белка по изучаемым сортам было в 2019г больше, чем 2020г. Амплитуда изменчивости была наибольшей в засушливом 2019 г. и наименьшей - в год ранневесенний, с дождливой погодой (2020г.). Поведение сортов, в контрастные по гидротермическому режиму годы, было различным, но общая закономерность в содержании белка у образцов, различающихся по использованию (для хлебопечения), сохранялась, за небольшим исключением. Содержание белка у стандарта Юсуфи, в среднем за годы исследований, составило 10,9%, с колебаниями 11,9-10,9%. Аналогично вели себя распространенные в зоне сорта: минимальное содержание белка - 10,3% - было у сорта Сарвар.

Выведенный в Таджикистане новый сорт пшеницы Мехргон в более засушливые годы 2019 г. имел 15,1% белка и уменьшил его содержание до 13,2% - во влажные 2020 г. Все остальные сорта мягкой пшеницы имели больше белка, чем стандартный сорт Юсуфи.

Таблица 1 - Характеристика сортов пшеницы на биохимические показатели

Сорт	Происхождение	Содержание, %		Продук - тивность г/м ²
		белка	крахмала	
Юсуфи	Таджикистан	10,9	72,8	600
Дурахшон	Таджикистан	12,6	70,5	650
Гандж	Таджикистан	13,1	68,8	630
Сарвар	Таджикистан	10,3	71,1	600
Мехргон	Таджикистан	13,2	69,2	620

Группа сортов, сохранивших пониженное содержание белка (10,3-10,9%), включала: Юсуфи и Сарвар. К этой группе отнесен, также сорт Сарвар. В таблице также представлена характеристика сортов пшеницы с содержанием крахмала от 68,8 до 72,8%. Представляет интерес для экологического сортоизучения различных регионов стран. Сорт Юсуфи вошел в группу высококрахмалистые, что еще раз подчеркивает значение реакции сорта на внешние факторы, а также использование исходного материала, применительно к конкретной зоне.

Продуктивность зерна у изучаемых сортов составила от 600 до 650 г/м², по продуктивности зерна, содержанию белка и крахмала существенных различий не обнаружены.

Таким образом, изучение конкретных сортов, где проводилась исследование, должно вестись с использованием материала, хорошо изученного в местных условиях. Итоги изучения свидетельствуют о большой перспективе сортов пшеницы и наличии среди них источников, ценных биохимических признаков.

Литература

1. Рахматов М.М., Хусенов Б.Ю., Отамбекова М.Г. и др. Некоторые итоги исследований по селекции пшеницы в Таджикистане. - Изв. АН РТ. Отд. биол. мед. н. -2010, №3 (172). -С. 71-82.
2. Хусенов Б.Ю., Махкамов М.А., Отамбекова М.Г. и др. Оценка хлебопекарного качества зерна новых сортов мягкой пшеницы (*Trilicum aestivum* L.) - Изв. АН РТ. Отд.биол. и мед.н. -2010, №4(173),- с.54-64.
3. Отамбекова М.Г., Солиев Б.Т., Хусенов Б.Ю., Махкамов М.А., Муминджанов Х.А. Хлебопекарные качества новых сортов мягкой пшеницы. Известия академии наук Республики Таджикистан отделение биологических и медицинских наук 2015г. - №2 (190).
4. Доспехов Б.А. Методика опытного дела - М., 1986.

АННОТАЦИЯ

БИОХИМИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРСПЕКТИВНЫХ СОРТОВ ПШЕНИЦЫ

В данной статье, приводятся результаты исследований по изучению перспективных сортов пшеницы, в зависимости от различных факторов. Таким образом, изучение конкретных сортов, где проявляются засухи, должно вестись с использованием материала, хорошо изученного в местных условиях. Итоги изучения свидетельствуют о большой перспективе сортов пшеницы и наличии среди них источников, ценных биохимических признаков.

Ключевые слова: пшеница, сорт, белок, крахмал, продуктивность.

АННОТАТСИЯ

ХУСУСИЯТҲОИ БИОЛОГИИ НАВЪҲОИ ДУРНАМОДОШТАИ ГАНДУМ

Дар ин мақола натиҷаҳои таҳқиқот оид ба омӯзиши навъҳои умедбахши гандум вобаста ба омилҳои гуногун, оварда шудаанд. Ҳамин тариқ, омӯзиши навъҳои мушаххасе, ки хушксолӣ ба амал меоянд, бояд бо истифодаи маводҳои гузаронида шаванд, ки дар шароити маҳаллӣ хуб омӯхта шудаанд. Натиҷаҳои таҳқиқот дар бораи

дурнамои бузурги навъҳои гандум ва мавҷудияти манбаъҳо, аломатҳои пурапарзиши биохимиявӣ дар байни онҳо шаҳодат медиҳанд.

Калимаҳои асосӣ : *гандум, навъ, сафеда, крахмал, ҳосилнокиӣ.*

ANNOTATION

BIOCHEMICAL PROPERTIES OF PROSPEROUS WHEAT VARIETIES

In this article, the results of research on the study of prespecific varieties of wheat, depending on various factors, are presented. Thus, the study of specific varieties where droughts were manifested should be carried out using material well known in the local context. The results of the study indicate a great prospect of varieties of wheat and the presence of sources among them, valuable biochemical features.

Keywords: *Wheat, sort, protein, starch, productivity.*

УДК.633.511

ИЗМЕНЕНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННО ЦЕННЫХ ПРИЗНАКОВ И КАЧЕСТВА ХЛОПКА-СЫРЦА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПОЛОЖЕНИЯ КОРОБОЧЕК НА КУСТЕ

Сангинов. П.А., соискатель, Сангинов. А.С., доцент, Хатлонского филиала Института земледелия, ТАСХН.

Ключевые слова: *наследование, изменение, ценные, узлы, сорта, качество, волокно.*

Наследование и изменение хозяйственно - ценных признаков по узлам у сортов предельного типа ветвления, изучались некоторыми исследователями. Изменение качества волокна, в пределах куста у сортов тонковолокнистого хлопчатника, изучено слабо.

Пути повышения урожайности хлопчатника различны: создание новых сортов хлопчатника, воздействующих условий их выращивания, за счет увеличения крупности коробочек, доморозного урожая, выхода волокна и т.д. Однако, конечная цель каждого из этих методов заключается в увеличении числа коробочек на одном растении, улучшении качества хлопка-сырца.

Г.С. Зайцев, А.М. Гастева (1925) [2] и М.С.Канаш 1960 [3], изучая влияние месторасположения коробочек на растение, отметили большую роль питания в формировании урожайности хлопчатника и его качества.

Авторы пришли к выводу, что элементы коробочки (летучки, семена, волокна) снижаются от ранних конусов к более поздним. Однако, длина и тонина волокна, при переходе от ранних конусов к более поздним, увеличиваются.

Условия питания влияют на количественные и качественные изменения длины, метрического номера, волокна, процент зрелых волокна и прочность волокна из коробочек, расположенных на разных, узлах хлопкового растения.

В связи с этим, мы ставим перед собой задачу исследовать изменение хозяйственно- ценных признаков и качество хлопка- сырца по узлам у сортов тонковолокнистого хлопчатника 9326-В, 750-В, 748-В, с предельным типом ветвления куста. Было проведено сравнительное изучение динамики изменения по узлам крупности коробочек, массы 1000 семян, их всхожести, длины волокна, метрического номера, крепости и разрывной длины волокна.

Опыт был заложен в 4 х кратной повторности по схеме 60 х 20-1 растения. почва опытного участка-староорошаемый, суглинистый серозем, не засоленная, с глубоким залеганием грунтовых вод. Рельеф местности со слабым уклоном.

Все учеты и наблюдения проводились на модельных растениях. Семена из собранных коробочек в пределах узла, по каждому сорту, были очищены. По этим семенам было определено: абсолютный вес 1000 семян, всхожесть, и в 2014 году посеяны раздельно по каждому узлу, с целью определения влияния семян из разных узлов на урожайность хлопчатника. Основными положениями агробиологической науки доказано, что один признак не формируется вне условий внешней среды. Эти положения подтверждаются полученными нами данными по основным хозяйственно-ценным признакам хлопкового волокна в зависимости от месторасположения коробочек на кусте.

Вес сырца одной коробочки значительно варьирует, в зависимости от месторасположения коробочки на кусте, [1].

Чем ниже расположена по главному стеблю коробочка, тем меньше средний вес одной коробочки. Крупность коробочек меняется по узлам в определенной закономерности. Почти у всех изучаемых сортов мелкая коробочка до 2-3 узл, выше, до 15-16 узла, наблюдается укрупненные коробочек. У некоторых сортов, как 9326-В и 748-В эта закономерность не нарушается даже до 18-19 узла. Абсолютная масса 1000 семян значительно варьирует в пределах сортов тонковолокнистого хлопчатника.

Абсолютный масса семян, характеризующая за пас питательных веществ, тесно связана с их величиной.

Данное положение подтверждается работой З.М. Пудовкиной (1948), показавшей, что качество посевного материала и урожайность хлопчатника значительно варьирует, в зависимости от месторасположения и срока развития коробочек. Такую закономерность установила А.П. Бажанова (1957) [1] для сортов тонковолокнистого хлопчатника.

Наши исследования также показали, что урожайность хлопчатника во многом зависит от качества посевных семян и изменяется в зависимости от класса семян, собранных с различных узлов (таблица.1).

Таблица 1- Урожайность на одно растение по узлам в грамм, 2014г.

Сорта	HS	Междоузлия																			
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
9326-B	4,0	52,2	52,0	55,0	54,8	56,0	56,4	56,8	56,9	56,0	60,2	62,0	65,0	65,2	66,0	66,0	65,0	68,2	63,0	61,2	52,8
750-B	4,5	58,6	58,1	60,6	63,2	63,8	65,2	65,4	68,0	69,2	76,0	75,2	78,8	77,8	74,0	74,5	76,6	76,1	75,2	74,0	72,2
748-B	4,2	60,1	60,1	60,3	62,2	64,0	64,1	64,2	64,5	72,1	69,0	70,0	72,0	69,0	65,0	66,0	64,9	65,6	66,2	65,9	65,1

Из таблицы 1 видно, что у сортов 9326-B и 750-B наибольшая урожайность отмечается до 17 плодового узла, у сорта 748-B с 10 до 13 плодовых узлов. Наибольшая урожайность на одно растение была получена у сортов 750-B 78,8 грамм.

Указание некоторых авторов на зависимость изменения отдельных свойств хлопкового волокна не от местоположения коробочек на кусте, а лишь от климатических условий подтверждается нашими исследованиями. Климатические условия и агротехника влияет значительно на изменения некоторых свойств хлопкового волокна, однако не менее.

Условия питания вызывают качественные и количественные изменения длины, номера и прочности волокна из коробочек, расположенных на разных узлах куста.

С целью определения технологических свойств хлопкового волокна, расположенных на разных узлах куста, были отобраны растения, которые имели до одной и двух коробочек на каждом узле. Наилучшие качества волокна получены у сортов 9326-B, 750-B, и 748-B, по длине волокна и метрическому номеру с 3 до 18 плодовых узлов (таблица, 2-3)

Таблицы 2 - Изменение длины волокна у сортов с предельным типом ветвления в зависимости от местоположения коробочек на кусте.

Сорта	HS	Номера междоузлий по главному стеблю.																			
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
9326-B	4,0	39,8	41,2	39,0	39,2	39,2	39,5	40,7	39,6	40,0	41,0	40,0	40,4	39,5	40,0	40,6	40,6	40,8	41,5	41,8	42,4
750-B	4,5	39,2	38,8	38,6	39,4	40,2	40,6	39,2	40,6	39,0	39,0	39,6	39,8	40,4	39,8	39,8	40,2	41,6	41,2	42,5	42,0
748-B	4,2	39,5	38,4	39,8	39,6	39,0	40,0	38,8	41,2	40,3	39,4	39,4	39,4	39,4	40,0	42,0	40,4	40,6	40,8	42,0	42,8

Таблица 3 - Изменение метрического номера волокна у сортов с предельным типом ветвления в зависимости от местоположения коробочек на кусте.

Сорта	HS	Номера междоузлий по главному стеблю.																			
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
9326-B	4,0	8000	7300	7970	7410	7570	7600	7890	7600	7400	7800	6950	7600	6940	7850	7700	7500	7450	7350	7450	7500
750-B	4,5	7140	7310	7550	7400	6240	6550	6470	7070	6750	7100	6960	6460	7580	7960	7100	7250	8000	9000	8100	7220
748-B	4,2	7500	7300	7100	6800	6550	7100	6670	6950	6750	6830	6900	6720	6900	6920	7020	6750	6950	6870	6800	8040

Прочность волокна у тонковолокнистых сортов хлопчатника, по мере удаления от узла к узлу изменяется незначительно (таблица 4-5).

Несколько снижается 1-2 верхних и 1-2 нижних коробочках.

Таблица 4 - Изменение прочности волокна у сортов с предельным типом ветвления, в зависимости от местоположения коробочек на кусте

Сорта	HS	Номера междоузлий по главному стеблю																			
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
9326-B	4,0	4,4	4,7	4,7	4,8	4,7	4,7	4,5	4,7	4,9	4,6	4,9	4,8	4,9	4,6	4,4	4,9	4,8	4,7	4,5	4,5
750-B	4,5	4,4	4,9	4,7	4,8	5,5	5,4	5,4	4,8	5,0	5,0	4,8	5,3	4,3	4,2	4,9	4,7	4,2	4,4	4,4	5,0
748-B	4,2	4,8	4,8	5,0	5,3	5,2	4,9	4,9	5,0	5,2	5,0	5,3	5,3	5,5	5,4	4,9	5,5	5,5	5,5	4,2	5,4

Таблицы 5 Изменение разрывной длины волокна у сортов с предельным типом ветвления, в зависимости от местоположения коробочек на кусте.

Сорта	HS	Номера междоузлий по главному стеблю																			
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
9326-B	4,0	35,2	34,3	34,9	35,5	35,5	35,7	35,5	35,7	36,2	35,8	34,1	36,4	34,0	36,2	33,9	36,7	35,7	33,8	33,6	37,4
750-B	4,5	31,2	35,7	35,4	35,5	34,3	35,3	35,0	34,9	33,7	35,4	34,4	34,2	32,6	34,4	34,7	34,1	33,6	34,2	-	-
748-B	4,2	36,0	36,0	35,4	36,0	34,5	34,7	34,7	34,8	34,4	35,5	36,5	34,2	36,5	36,5	36,5	35,0	36,1	35,7	35,0	35,3

Колебание по крупности, наблюдающееся в пределах куста, видимо объясняется неодинаковым количеством коробочек (1-3) в узле, отсюда неодинаковым режимом питания, кроме того, неодинаковыми агротехническими и температурными условиями в

момент формирования тех или иных коробочек, проводящих к неодинаковому накоплению целлюлозы.

Наряду с метрическим номером и крепостью, одновременно, была изучена динамика изменения разрывной длины волокна по узлам. Большая разрывная длина была получена у сортов 9326-В, 748-В до 18-20 узлов, у сорта 750-В до 16 узла. (таблица 5).

Выводы.

1. Закономерности в изменении качества волокна, в зависимости от местоположения коробочек на кусте, сортов тонковолокнистого хлопчатника с предельным типом ветвления, существенно отличаются от средневолокнистых сортов с раскидистой формой куста.

2. У всех изучаемых сортов, 1-2 нижние и 1-2 верхние коробочки с волокном повешенного качества, остальные коробочки по всей высоте куста с волокном хорошего качества (отборного и первого сорта), за исключением некоторых из них, которые закладываются по 2-3 в пазухе листа, или находились в худших условиях питания в момент их формирования.

3. У всех изучаемых сортов наблюдается увеличение длины волокна, начиная с 12 плодовой ветви и выше, в зависимости от разновидности хлопка.

4. Условия питания коробочек хлопчатника вызывают глубокие изменения продуктивности и качества волокна в пределах куста. Выращивать хлопчатник необходимо при оптимальных условиях с тем, чтобы не нарушать нормального формирования всех основных качественных показателей.

5. Необходимо изучить схемы и технологию как ручную, так и машинную, особенно по ярусному, сбору тонковолокнистых сортов хлопчатника с предельным типом куста.

6. Учитывая, что у тонковолокнистых сортов с предельной формой куста семена из 1-2 первых коробочек низкого качества, при заготовке семенного хлопка-сырца, собирать их предварительно как технические.

Литература

1. Божанова А.П. Отбор семян в пределах куста хлопчатника как метод повышения урожайности. Труды инст. Земледелия, 1925г.
2. Зайцев Г.С. и Гастева А.М. Изменение свойств хлопка-сырца в связи с возрастом растения: М.-1925.
3. Канаши М.С. Развитие волокна хлопчатника. Хлопчатник Т. III, Т. 1960 г (Методы определения свойств хлопка-волокна М.-1972).

АННОТАЦИЯ

ТАҒЙИРЁБИИ НИШОНАҲОИ АРЗИШИИ ХОҶАҒӢ ВА СИФАТИ ПАХТАИ ХОМ ВОБАСТА АЗ ҶОЙГИРШАВИИ КӢРАК ДАР БУТА

Роҳҳои баланд бардоштани ҳосили пахта ҳар хел аст: ихтироъ намудани навҳои пахта, шароит муҳайё намудан барои гулкунӣ, зиёд шудани кӯрак, ҳосили то давраи хуноқӣ баромади нах ва ғайра. Мақсади асосии ҳар яки ин усулҳо вобаста аст ба зиёд шудани миқдори кӯрак дар як растанӣ, баланд бардоштани сифати ҳосилнокии пахта.

Дар мақола санҷиши дигаргуншавии нишондодҳои баланди ҳоҷағӣ ва сифати пахта бо қабат дар навҳои пахтаи маҳиннахи тарзи шохарониаш нули, алоқамандӣ ва дигаргуни дар ниҳол баррасӣ шудааст. Дар навҳои пахтаи маҳиннахи типии шохарониашон нули, ки аз пахтаи навҳои миёнаҳа, ки шохарониашон калон аст фарқ доранд. Дар ҳамаи навҳои омӯхташуда 1-2 кӯрак поён ё 1-2 кӯрак дар боло бо нахи сифаташ баланд ва баъзеи онҳо 2-3 кӯрак дар назди барг ва дар шароити баъди ғизо пайдо мешаванд.

Калимаҳои калидӣ: *ирсият, дигаргуни, пурқимат, пайванд, навҳо, сифат, нах.*

АННОТАЦИЯ

ИЗМЕНЕНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННО ЦЕННЫХ ПРИЗНАКОВ И КАЧЕСТВА ХЛОПКА-СЫРЦА, В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПОЛОЖЕНИЯ КОРОБОЧЕК НА КУСТЕ

Пути повышения урожайности хлопчатника различны: создание новых сортов хлопчатника, воздействующих условий для их выращивания за счет цветения крупности коробочек, доморозного урожая, выхода волокна и т.д. Конечная цель каждого из этих методов заключается в увеличении числа коробочек на одном растении, улучшение качества хлопка-сырца.

В связи с этим, мы ставили перед собой задачу исследовать изменение хозяйственно-ценных признаков и качества хлопка-сырца по узлам у сортов тонковолокнистого хлопчатника, с предельным типом ветвления куста. Закономерности в изменении на кусте. Сорта тонковолокнистого хлопчатника с предельным типом ветвления существенно отличаются от средневолокнистых сортов с раскидистой формой куста. У всех изучаемых сортов, 1-2 нижние и 1-2 верхние

коробочки с волокном повышенного качества, остальные коробочки по всей высоте куста с волокном хорошего качества, за исключением некоторых из них, которые закладываются по 2-3 в пазухе листа, или находились в худших условиях питания, в момент их формирования.

Ключевые слова: наследование, изменение, ценные, узлы, сорта, качество, волокно.

ANNOTATION

CHANGING THE QUALITY AND QUANTITY OF ROW-COTTON DEPENDING ON ITS POSITION AT THE BOXES ON BUSHES

Change the quality of the increase in the yield of new varieties by various factors of the increase in the size of the fiber yield increase in the number of boxes improving the quality of the firehouses of the fiber food conditions peptic humbler, fiber lend strength, length, the effect of suds, oregano- biology catschiece, the location of the capsules, absolute weight of seeds, nutrient substances, the period of development, and the maximum yield strength, the crop for one plant, climate conditions, the location of the bush, the technological properties, the fibers are subjected to thermal conditions the accumulation of cellulose.

Key words: inheritance changes, valuable, nodes, varieties, quality, fiber.

ТДУ 633.15:631.5

ТАҒИЙРЁБИИ ТАРКИБИ СЌТАҲОИ ЧУВОРИМАККА ВОБАСТА БА НАВЪҲО ВА ЗИЧИИ РАСТАНИҲО

Аламуратов Б.Б., омӯзгори ДАТ ба номи Ш. Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: сўта, маҳсулнокии ҷуворимакка, зичии ниҳолҳо, навъ, дон, киштҳои ангорӣ, нишондод.

Таҳлили шароити хокию иқлимӣ ноҳияҳои водигии ҷумҳури нишон медиҳад, ки ин минтақаҳо барои ба даст овардани ду ҳосили дон аз як воҳиди масоҳати заминҳои қорами обӣ дар як сол бо роҳи интиҳоби дурусти зироатҳои ғалладонагӣ, навъу зичии ниҳолҳои онҳо, мукамалгардонии технологияи парвариши онҳо бо дарназардошти хусусиятҳои ҳоси ҳар як минтақаи ҷумҳури шароити мусоид мавҷуд аст. Натиҷаҳои ин таҳқиқот собит менамоянд, ки дар натиҷаи гирифтани ду ҳосил маҳсулнокии заминҳои қорами обӣ ду маротиба зиёд мешавад (Нурматов А.Н., 2003)

Бояд таъakkур дод, ки самаранок истифодабарии заминҳои қорам дар Тоҷикистон бо роҳи парвариши ду ҳосили дон дар як сол таърихи тўлонӣ дорад ва дар ҳама зинаҳои тараққиёти ҷомеа диққати зироаткоронро ҷалб менамуд. Дар мавриди баҳодиҳии ҳар гуна омили таҳқиқшаванда маҳсулнокии зироатҳои кишоварзӣ яке аз нишондодҳои беҳтарин ба шумор меравад ва дар парвариши ҷуворимакка дар киштҳои асосӣ ва ангорӣ аз бисёр омилҳо ва махсусан аз шароити парвариш вобастагии зичро доро мебошад (Каримов А., 1970.). Дар ин раванд муқоисаи унсурҳои маҳсулнокии ҷуворимакка дар шароити мухталифи хокию биоиклимӣ онро собит менамоянд, ки баландшавии маҳсулнокии ин зироат дар шароити заминҳои обёришаванда асосан аз ҳисоби ҳуб дондоршавии сўта, зиёдшавии ҳаҷми 1000 дон, шумораи қаторҳои дон ва миқдори донаҳо дар қатор ба вуҷуд меояд.

Дар як вақт дар зиёдшавии ҳосили дони ҷуворимакка бисёр аломатҳои миқдорӣ ба монанди андоза, шумора ва массаи сўта ва донҳо аҳамияти қалонро дороанд. Сўта маҷмӯи мураккаби морфофункционалӣ буда, бо бисёр аломатҳо ва хусусиятҳо, ки дар пойдоргардии маҳсулнокии аҳамияти қалонро доро мебошанд, тавсиф меёбад. (Ким П.Г. 1970) Таносубҳои мухталиф ва ифодаҳои унсурҳои таркибии сўта имконият медиҳад, ки гуногуншаклӣ аз рӯйи андоза (дарозӣ, диаметр), пуррагӣ ва маҳсулнокии сўта пойдор гарданд. Ба унсурҳои таркибии сўта дар радиҳои омилҳои мухталифи технологияи парвариши навъҳо ва зичии ниҳолҳои онҳо таъсири қулӣ мерасонанд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.Таркиби сўтаи ҷуворимакка дар киштҳои ангорӣ вобаста ба навъҳо ва зичии растаниҳои онҳо

Навъҳо	Зичии ниҳолҳо, ҳаз./га	Дарозии сўта, см	Диаметри сўта, см	Миқдори		
				қатори донҳо дар сўта	донаҳо дар қатор	донаҳо дар як сўта
Аскар	40	20,1	4,4	14,0	45,0	642,0
	50	19,0	4,2	13,5	44,6	608,0
	60	17,3	4,1	13,0	41,0	550,0
	70	16,2	4,0	12,0	38,3	483,0
Зохир	40	21,2	4,3	14,0	45,8	645,2
	50	20,1	4,2	13,8	44,4	604,5
	60	18,4	4,1	13,4	41,2	550,0
	70	17,5	4,0	13,0	36,8	480,1
Шуҳрат	40	17,6	4,1	14,0	41,0	495,0

4. Ким П.Г. Основные факторы и принципы агротехники получения двух урожаев зерна на поливных землях Юго-западного Таджикистана - Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата с.-х. наук – Душанбе, 1970. – 23 с.

АННОТАЦИЯ

ТАҒЙИРЁБИИ ТАРКИБИ СЌТАҲОИ ЧУВОРИМАККА ВОБАСТА БА НАВЪҲО ВА ЗИЧИИ РАСТАНИҲО

Дар мақола дар бораи ба даст овардани ҳосили дони чуворимакка дар ду ҳосил оварда шудааст. Ҳосили сўтаҳои чуворимакка вобаста ба навҳо, ва зичии онҳо бо унсурҳои тартибияшон пойдор гардидааст. Натиҷаҳои таҳқиқот оид ба сўтаҳои чуворимакка муфасссал дар ҷадвал нишон дода шудаанд.

Калимаҳои калидӣ: сўта, маҳсулнокии чуворимакка, зичии ниҳолҳо, навь, дон, киштҳои ангорӣ, нишондод.

АННОТАЦИЯ

ИЗМЕНЕНИЕ СТРУКТУРЫ ПОЧАТКОВ КУКУРУЗЫ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ СОРТОВ И ГУСТОТЫ СТОЯНИЯ

В данной статье приводится структура урожая в пожнивной культуре в зависимости от сортов и густоты стояния кукурузы. Полученные данные отражены в таблице, в которой показаны все элементы структуры зерна в початках

Ключевые слова: початки, продуктивность кукурузы, густота стояния, сорт, зерно, пожнивные посевы, показатель.

ANNOTATION

IN THE STRUCTURE CHANGES OF COBS CORN DEPENDING ON THE VARIETIES AND PLANT DENSITY

In this article presents the structure of the crop in a stubble crop depending on the varieties and plant density of corn. The data obtained are reflected in the table, which shows all the elements of the structure of the grain cobs.

Key words: cob, corn productivity, standing density, variety, grain, stubble, crops, indicator

ТДУ 632. 951: 635.21: 631.559 (574.11)

ТАЪСИРИ ИСТИФОДАБАРИИ МЕЪЁРҲОИ ГУНОГУНИ ҲОКИСТАР ДАР ЗАМИНАИ НУРИҲОИ НИТРОГЕН ВА ПОРУ БА ҲОСИЛНОКИИ КАРТОШКАИ БАРВАҚӢ

Шомаҳмадзода М.Қ. - мудири шуъбаи биологияи хоки Институти хокшиносии АИКТ,
Боймуродов Р.Б. – н.и.к, дотсент, **Бобохонова З.Қ.** – н.и.к, дотсент, ДАТ ба номи
Ш.Шоҳтемур

Вожаҳои калидӣ: хокистар, нурии маъданӣ, пору, картошка, истифодабарӣ, хок, ҳосилнокӣ.

Картошка, яке аз зироатҳои пахншудатарин дар олам ба шумор рафта, дар истеҳсоли ҷаҳонии маҳсулоти растанипарварӣ он, яке аз ҷойҳои намоёнро дар қатори биринҷ, чуворимакка ва гандум бо сабаби қимати ғизонокиаш ишғол менамояд. Он ҳамчун маводи асосии хӯроки инсон ба ҳисоб рафта, мардум онро “нони дуум” меноманд. Муқаррар карда шудааст, ки аз картошка зиёда аз 200 намуди таом тайёр кардан мумкин аст [Партоев Қ., Салимов А.Ф., Каримов Б., 2014]. Инчунин дар саноат аз картошка оҳар, каучук, қоғаз, ранг ва спирт ҳосил мекунанд.

Бо мақсади баланд бардоштани рушди соҳаи картошкапарварӣ ва таъмини амнияти озуқавории мамлакат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷараёни сафарҳои қориашон дар ноҳияҳои кӯҳӣ ва водигии вилояти Хатлон, минтақаи Рашт, Кӯхистони Мастҷоҳи вилояти Сугд дар баромадҳояшон махсусан қайд намуданд, ки “Майдон ва ҳосилнокии картошкаро сол аз сол бояд зиёд намоем”.

Маҳз иҷрои дастуру супоришҳои сари вақтии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва татбиқи Барномаи давлатии рушди соҳаи картошкапарварӣ барои солҳои 2012-2016 имкон фароҳам овард, ки майдони кишт аз 12812 гектари соли 1991 ба 52600 гектари соли 2019 тадриҷан зиёд карда шуда, истеҳсоли он бошад аз 180889 тонна ба 994433 тонна, расонида шавад. Мақсади асосии ин барнома дар шароити муносибатҳои бозоргонӣ ва ташаккули тарзи хоҷагидорӣ зиёд намудани маҳсулоти кишоварзӣ барои таъмин намудани аҳолии мамлакат бо маводҳои ғизоӣ ва саноат бо ашёи хом буд. Картошкапарварӣ яке аз самтҳои асосии соҳаи кишоварзӣ маҳсуб ёфта ҷиҳати таъмини амнияти озуқаворӣ, афзун гардидани имкониятҳои содиротии мамлакат ва ба қори доимӣ дар деҳот таъмин намудани аҳоли нақши муҳим дорад.

Минтақаи таърихӣ парвариши зироати картошка асосан ҳудуди доманақӯҳӣ ва кӯҳии ҷумҳурӣ аст, ки дорои шароити муътадили хокию иқлимӣ мебошад. Аммо минтақаи парвариши картошкаи барвақӣ минтақаи водигӣ мебошад, ки аҳолии ҷумҳуриро метавонад

бо картошкаи истеъмоли танҳо дар давраи баҳору тобистон таъмин наояд. Дар ин робита яке аз минтақаи мусоид ва ояндадори парвариши картошкаи барвакти ин минтақаи водии Вахш мебошад. Дар ин минтақа барои баланд бардоштани ҳосилнокии зироати картошка ва сифати он имконияти васеъ фароҳам оварда шудааст, ки метавонад боиси амалишавии ҳадафи сеюми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Таъмини амнияти озуқавории мамлакат” ва ҳамзамон болоравии иқтидори содиротии кишвар гардад. Истеҳсоли картошка дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир дар соли 2019 ба 994433 тонна ва ҳосилнокии миёнаи он аз ҳар гектар ба 191 с/га расонида шудааст, ки ин нишондод ҳоло ҳам кам буда, мақсаднок истифода бурдани шароити хоку иқлими мусоиди минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ имкон медиҳад, ки истеҳсоли картошка дар солҳои наздик то ба 1 млн тонна расонида шавад. Аз ин миқдор бояд 35-40 фоизаш картошкаи барвакти ва 60-65 фоизи онро картошкаи дерӣ ташкил диҳад.

Вобаста ба ин, дар баробари васеъ намудани майдони заминҳои кишти картошка омили асосӣ ва ҳеле муҳим ин баланд бардоштани ҳосилнокии он тавассути истифодаи самараноки меъёрҳои нуриҳои маъданӣ ва узвӣ мебошад. Ҳамзамон дар шароити кунунии иқтисоди бозоргонӣ, ки истифодабарии нуриҳои маъданӣ (фосфорӣ ва калийгӣ) бинобар арзиши гарон доштан барои на ҳамаи кишоварзон дастрас буда, омӯзиши истифодаи нурии маҳаллии арзон ҳокистар, ки манбаи бойи калий, фосфор, микроунсурони зиёд аст ва зироати картошка бештар талабот ба онҳоро дорад, ҳеле муҳим мебошад. Зеро бо истифода аз ин нурии арзон, то як андоза дараҷаи таъминоти ҳокҳои минтақаҳои обёришавандаи кишоварзии ҷумҳурӣ, ки солҳои охир аз норасоии миқдори фосфори ҳаракаткунанда ва калийи ивазшаванда дар ҳок танқисӣ мекашанду ҳосили баланди зироати картошкарӯ таъмин сохта наметавонанд, бартараф мегардад.

Дараҷаи самаранокии картошкапарвариро як қатор чораҳои муҳими агротехникӣ, ки ба онҳо интиҳоби навъҳои серҳосилу ба касаливу заррасонҳо устувор дар асоси системаи муосири тухмипарварӣ, маҷмӯи чорабиниҳо оид ба баланд бардоштани ҳосилҳезии ҳок ва усулҳои агротехникаи парвариши зироат муайян менамоянд. Гирифтани ҳосили баланду устувори лӯндаҳои солими картошка бе таъминоти речаи муътадили ғизо ғайриимкон аст [Соловьева А.Е., 2004; Бобоев Р.Д., Бобохонова З.К., 1998].

Картошка барои Ҷумҳурии Тоҷикистон – зироати қиматбаҳои ғизоӣ, ҳӯрокавӣ ва стратегӣ маҳсуб меёбад [Салимов А.Ф., Муминҷонов Х., Ҳотамов У., 2011; Партоев К., Салимов А.Ф., Каримов Б., 2014]. Ташаккулёбии ҳосили баланду босифати зироатҳои саҳроӣ – ин раванди мураккаби таъсири байниҳамдигарии растанӣ бо системаҳои биологӣ ва шароити муҳити беруна (радиатсияи ғайрӣ, гармӣ, газӣ карбон, об, унсурони маъданиӣ ғизоӣ) мебошад, ки ба шиддатнокии чараёни фотосинтез, мубодилаи моддаҳо ва рушду нумӯи растаниҳо таъсири бевосита мерасонад [Дубровнин Н.К., 2012; Гуляева Г.В., 2013]. Дар давраҳои ҳасос зироати картошка миқдори аз ҳама зиёди (максималӣ) моддаҳои ғизоиро истифода мебарад. Дар алоқамандӣ ба ин зарурият ба воридкунии иловагии нури ва ҳамзамон ба тағйирёбии равандҳои (механизм) берунаи танзимкунандаи рушду нумӯ ва устуворнокии картошка ба амал меояд [Claassens М.М., 2020; Старцева Л.И., 1998].

Самаранокии истифодабарии анъанавии нуриҳо 30-50% ташкил медиҳад. Воридкунии меъёри баланди нуриҳои маъданӣ боиси зиёдшавии концентратсияи маҳлули ҳок гардида, оқибат ба боздоштани сабзида баромадани тухмӣ ва мазлумияти инкишофёбии растаниҳои ҷавон мегардад [Королёв Д.Д., 2007].

Нақши асосиро дар баланд намудани ҳосилнокии зироатҳои саҳроӣ технологияи истеҳсол мебозад. Бинобар ин, оид ба коркарда баромадани усулҳои парвариши картошкаи тухмӣ тадқиқотҳо гузаронида шуда истодааст, ки он ҳеле муҳим мебошад. Алаҳусус омӯзиши нуриҳои маъданӣ ва узвӣ маҳаллӣ (ҳокистар ва пору) дар вобастагӣ бо усулҳои технологиро метавон қайд намуд.

Таҷрибаҳои саҳроӣ дар шароити ҷануби Тоҷикистон дар ҳокҳои ҳокистарранги равшани куҳанобёришавандаи ноҳияи Панҷи вилояти Хатлон гузаронида шудааст. Объекти тадқиқот – ин истифодаи меъёрҳои гуногуни ҳокистар дар заминаи нуриҳои нитрогенӣ ва пору барои ба даст овардани ҳосили баланди картошкаи навъи “Тоҷикистон” буд.

Таҷрибаи саҳроӣ бо фарогирӣ аз 7 вариант ва 4 такрорёбӣ гузаронида шуда, андозаи қитъаҳои баҳисобгирӣ ё мушоҳидавӣ 56м² -ро ташкил доданд. Кишти зироати картошка дар муҳлати муқарраргардида мувофиқи барномаи корӣ гузаронида шуд. Дар таҷриба ҳокистари ғузапоя, селитраи аммоний ва поруи нимпусидаи чорвои калони шохдор истифода бурда шудааст. Чорабиниҳои агротехникӣ дар қитъаи таҷрибавӣ мувофиқи тавсияномаҳои оид ба парвариши зироати картошка дар истеҳсолоти кишоварзӣ ва ҳоҷагӣ қабул гардида гузаронида шуд. Дар давоми давраҳои нашъунамои зироати картошка мушоҳидаҳои фенологӣ ва ҳисобкуниҳои биометрии рушду нумӯи он гузаронида шудааст.

Маълумотҳои аз рӯи натиҷаҳои тадқиқот ба даст овардашудаи миёнаи дар солҳои 2016-2017 дар ҷадвали 1 бо нишондиҳандаҳои сохтори баргнокии (олиственност) зироати картошкаи навъи “Тоҷикистон” аз таъсири мусбӣ истифодаи меъёрҳои гуногуни хокистар дар заминаи пору ва нуриҳои маъдани нитрогенӣ ба нишондодҳои рушду нумӯи растанӣ, аз он ҷумла пояҳои лӯндаҳосилкунанда ва баргҳо шаҳодат медиҳанд. Шумораи пояҳо ба ҳисоби як растанӣ дар вариантҳои омӯхташуда бо меъёрҳои гуногуни ғизодиҳӣ аз 4,0 то 5,9 пояро ташкил доданд. Дар ҳамаи вариантҳои таҷриба бартарият нисбат ба варианти назоратӣ (бе истифодаи нури) (3,0 адад/растанӣ) ба – 1-2,8 адад/растанӣ мушоҳида мешавад. Нишондоди нисбатан баландтарин дар варианти истифодаи нурии нитрогенӣ $N_{150} + 1,0$ т/га хокистар (5,9 адад) ва баъдан варианти истифодаи нуриҳои маъданӣ $N_{150}P_{60}K_{90}$ кг/га (5,8 адад) ба мушоҳида расида, дар дигар вариантҳои истифодаи пору + хокистар ин нишондодҳо камтар 4,4-4,9 адад буданд (ҷадвали 1). Чунин қонуниятӣ мувофиқаткунии адади пояҳо дар як растанӣ, ҳамзамон дар миқдори баргҳо низ дида шуданд. Адади зиёдтарини онҳо мувофиқи вариантҳои тадқиқот дар варианти истифодаи ғизодиҳии нитрогенӣ $N_{150} + 1,0$ т/га хокистар (160,8 адад дар 1 бутта) –ро ташкил дода, дар дигар вариантҳои таҷриба ин нишондод камтар буд. Зеро фаъолнокии чараёни фотосинтез ва ҳосилшавии моддаҳои хушк маҳз аз миқдор ва фаъолнокии баргу пояҳои растанӣ, ки таъмисозандаи об, гази карбон ва элементҳои ғизӣ мебошад, вобастагии амиқ дорад.

Ҷадвали 1.- Инкишофёбии растани картошка ҳангоми истифодабарии меъёрҳои гуногуни хокистар дар заминаи нуриҳои нитрогенӣ ва пору

№ р/т	Вариантҳои таҷриба	Миқдор дар 1 бутта, адад					
		Пояҳо			Баргҳо		
		2016	2017	Миёна ($M \pm m$)	2016	2017	Миёна дар 2 сол ($M \pm m$)
1	Назоратӣ (бе нури)	3,0	4,0	$3,5 \pm 0,8$	38,6	37,2	$37,9 \pm 1,2$
2	$N_{150} P_{60} K_{90}$ кг/га	5,8	5,4	$5,6 \pm 0,4$	152,4	158,6	$155,5 \pm 0,8$
3	$N_{150} + 0,5$ т/га хокистар	5,0	5,1	$5,0 \pm 0,9$	158,6	156,2	$154,9 \pm 1,1$
4	$N_{150} + 1,0$ т/га хокистар	5,9	5,6	$5,7 \pm 1,2$	160,8	159,1	$159,9 \pm 2,1$
5	Пору 30 т/га	4,0	4,4	$4,2 \pm 1,0$	98,8	107,6	$103,2 \pm 1,2$
6	Пору 30 т/га + 0,5 т/га хокистар	4,4	4,9	$4,6 \pm 0,7$	108,8	101,5	$105,1 \pm 2,0$
7	Пору 30 т/га + 1,0 т/га хокистар	4,8	5,0	$4,9 \pm 1,1$	153,6	144,6	$151,6 \pm 0,9$
	ФКА ₀₅			1,09			1,37

Эзоҳ: нишондоди (ФКА₀₅) аз рӯи нишондоди (М) калон ҳисоб карда шудааст.

Сохтори ҳосили зироати картошкаи навъи “Тоҷикистон”-ро дар давоми ду сол омӯхта, чунин қайд менамоем, ки меъёрҳои гуногуни хокистар дар заминаи нуриҳои нитрогенӣ, пору ва нуриҳои маъданӣ таъсири назаррасро ба ҳосили картошка ва сохтори он мерасонанд.

Мувофиқи натиҷаи тадқиқотҳои илмӣ ба даст овардашудаи нишондоди ҳосилнокии зироати картошка вобаста аз истифодабарии нуриҳои маъданӣ, пору ва хокистар ба ҳисоби миёна дар давоми солҳои 2016-2017 аз рақамҳои ҷадвали 2 чунин, бармеояд, ки аз ҳама нишондоди баландтарини ҳосилнокии як буттаи картошкаи барвақтӣ дар варианти истифодаи нурии нитрогенӣ бо меъёри $N_{150} + 1,0$ т/га хокистар – $384,0 \pm 2,0$ г/растанӣ, дар варианти бо меъёри $N_{150}P_{60}K_{90}$ кг/га ба $314,0 \pm 1,3$ баробар шуда, дар варианти истифодаи 30 т/га пору + хокистар бошад ин нишондод $N_{150}P_{60}K_{90}$ кг/га бо ҳосилнокии $275,0 \pm 1,0$ г/растаниро ташкил додааст (ҷадвали 2).

Ҳамин тавр, хулосабарорӣ карда мешавад, ки истифодаи нурии нитрогенӣ бо меъёри $N_{150} + 1,0$ т/га хокистар дар шароити хокҳои куҳаноберишавандаи хокистарранги равшани ноҳияи Панҷи водии Ваҳши вилояти Хатлон боиси беҳтар гардидани таъминоти ғизоии растани картошка ва хокистар ҳамчун манбаи бойи элементҳои ғизоии калий ва фосфор шуда, дараҷаи дастрасшавии он ба зироати картошкаи барвақтӣ тезтар ба вуқӯъ пайваستا, дар натиҷа нисбат ба дигар вариантҳои истифодаи нуриҳои маъданӣ ва пору + хокистар дар рушду инкишоф ва ҳосилнокии лӯндаҳои зироати картошкаи барвақтӣ бартарият дошт (ҷадвалҳои 1,2).

Ҷадвали 2.- Нишондодҳои асосии маҳсулнокии картошка ҳангоми истифодабарии меъёрҳои гуногуни хокистар дар заминаи нуриҳои нитрогенӣ ва пору

№ р/т	Вариантҳои таҷриба	Сабзид баромадан, %	Вазни як лӯнда, г ($M \pm m$)	Миқдори лӯндаҳо, адад./растанӣ	Ҳосилнокии як растанӣ, г ($M \pm m$)
1	Назоратӣ (бе нури)	70	$32,7 \pm 0,4$	3	$98,1 \pm 1,4$
2	$N_{150} P_{60} K_{90}$ кг/га	86	$62,8 \pm 1,2$	5	$314,0 \pm 1,3$
3	$N_{150} + 0,5$ т/га хокистар	80	$42,7 \pm 1,0$	4	$170,8 \pm 2,4$
4	$N_{150} + 1,0$ т/га хокистар	88	$64,0 \pm 0,7$	6	$384,0 \pm 2,0$

5	Пору 30 т/га	75	48,2±1,0	3	144,6±2,4
6	Пору 30 т/га +0,5 т/га хокистар	78	49,7±0,8	4	198,8±1,7
7	Пору 30 т/га+1,0 т/га хокистар	85	55,0±0,7	5	275,0±1,0
	ФКА ₀₅		1,86		4,87

Эзоҳ: нишондоди (ФКА₀₅) аз рӯи нишондоди (М) калон ҳисоб карда шудааст.

Хулоса. Ҳамин тавр, натиҷаи тадқиқотҳои дар давоми солҳои 2016-2017 дар давраҳои гуногуни нашъунамои зироати картошка нишон доданд, ки варианти аз ҳама беҳтарин бо нишондодҳои баландтарини микдори появу баргҳо ва ҳосили лӯндаҳои картошка ин истифодабарии меъёри нурии нитрогенӣ бо меъёри N₁₅₀кг/га+1,0 т/га хокистар буд, ки ҳосили 384 г/растаниро таъмин додааст.

Адабиёт

1. Бобоев Р.Д. Бобохонова З.К. Эффективности ленточного внесения фосфорных удобрений и навоза различной степени разложения под картофель на темных сероземах/ Материалы международной конференции на тему “Диагностика питания сельскохозяйственных культур”. НИИ Почвоведения ТАСХН. – Душанбе, 1998. –С. 129-131.
2. Соловьева А.Е. Улучшение качества картофеля и овощей // МСХ РФ. ТАСИС проект ФДРУС9704. Академия менеджмента и агробизнеса НЗ РФ.-СПб, 2004.- С. 10-33.
3. Салимов А.Ф., Муминҷонов Х., Ҳотамов У. Технологии парвариши картошка дар Тоҷикистон.- Душанбе.- 2011.- С.-21-28.
4. Партоев Қ., Салимов А., Каримов Б. Картошка ва парвариши он дар Тоҷикистон.- Душанбе: «Ирфон», 2014. с.-180.
5. Дубровин, Н.К. Продуктивность отечественных сортов картофеля в Астраханской области / Н.К. Дубровин, Ш.Б. Байрамбеков, О.Г. Корнева // Картофель и овощи.- 2012.- №1.- С. 19-20.
6. Гуляева, Г.В. Высокий урожай раннего картофеля /Г.В. Гуляева, Е.Д. Гарьянова, Н.А. Петрова, Н.А. Токарев, П.В. Герасимов // Картофель и овощи.- 2013.- №8.- С.22-24.
7. Claassens M.M. Carbohydrate metabolism during potato tuber dormancy and sprouting. PhD thesis of Wageningen University. - 2002. - 146 p.
8. Старцева, Л.И. Позаботьтесь о сохранности картофеля с осени / Л.И. Старцева // Картофель и овощи.- 1998.- №4.- С.17-19.

АННОТАЦИЯ

ТАЪСИРИ ИСТИФОДАБАРИИ МЕЪЁРҲОИ ГУНОГУНИ ХОКИСТАР ДАР ЗАМИНАИ НУРИҲОИ НИТРОГЕНӢ ВА ПОРУ БА ҲОСИЛНОКИИ КАРТОШКАИ БАРВАҚӢ

Дар мақола маводҳо оид ба омӯзиши таъсири меъёрҳои гуногуни хокистар дар заминаи нуриҳои нитрогенӣ ва пору ба нишондодҳои морфологӣ ва маҳсулнокии картошка оварда шудааст.

Натиҷаи тадқиқотҳои гузаронидашуда оид ба истифодабарии меъёрҳои гуногуни хокистар дар заминаи нуриҳои нитрогенӣ ва пору ба ҳосилнокии картошкаи барвақтӣ нишон доданд, ки варианти аз ҳама беҳтарин бо нишондодҳои баландтарини микдори появу баргҳо ва ҳосили лӯндаҳои картошка ин варианти истифодабарии нурии нитрогенӣ бо меъёри N₁₅₀+ 1,0 т/га хокистар буд, ки ҳосили лӯндаҳои картошка 384 г/растаниро таъмин додааст.

Возраҳои калидӣ: хокистар, нурии маъданӣ, пору, картошка, истифодабарӣ, хок, ҳосилнокӣ.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РАЗЛИЧНЫХ НОРМ ЗОЛЫ, НА ФОНЕ АЗОТНЫХ УДОБРЕНИЙ И НАВОЗА, НА УРОЖАЙНОСТЬ РАННЕГО КАРТОФЕЛЯ

В статье представлены материалы по изучению влияния различных норм золы, на фоне азотных удобрений и навоза, на морфологические показатели и продуктивность картофеля.

Результаты исследований урожайности раннего картофеля, в зависимости от различных норм золы на фоне азотных удобрений и навоза показали, что лучшим вариантом с максимальными показателями стебля и листьев и урожайности клубней картофеля, является вариант использования азотных удобрений с нормой N₁₅₀ +1,0 т/га золы, урожай клубней картофеля составил 384 г/растений.

Ключевые слова: зола, удобрение, навоз, картофель, внесение, почва, урожай.

ANOTATION

THE INFLUENCE OF USING VARIOUS ASH STANDARDS BASED ON THE BACKGROUND NITROGEN FERTILIZERS AND MANURE FOR FERTILITY OF EARLY POTATO

In this article is giving materials about the learning of the influence of various norms of mineral fertilizers and ash reduced to morphological indicators and potato yield depending on the annual norms and their composition.

Results of this research on the use of various ash norm based on nitrogen fertilizers and manure as shown by the increase in potato yield, the best option with the maximum number of stems and leaves and tubers of potatoes is the option of using at a norm of N_{150} kg/ha + 1.0 t/ha of ash, the yield of potato tubers 384 ha/plant.

Key words: ash, mineral fertilizers, manure, potato, using, soil, harvest.

ТДУ 632.937

РАСТАНИҲОИ ШАҲДДИҲАНДА - МАНБАИ ҒИЗОИИ ҲАШАРОТҲОИ МУФТҲҲҮР

Қаҳаров Қ.Ҳ., д.и.к., профессор, **Бобоазизов Д.А.**, номзади илмҳои кишоварзӣ, ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: таҳқиқот, агробиотсеноз, дарахтони мевадиханда, зироатҳои энтомофилӣ, ҳашаротҳои ғойдаовар.

Заминҳои водии Ҳисор ба қисмати Тоҷикистони Марказӣ мансуб мебошад, ки бо давраи қадимаи таърихӣ ва азхудкунии кишоварзии умумӣ шинохта мешавад. Дар ин ҷо амалан ландшафти табиӣ асли қариб ки намондааст, тамоми масоҳати замин шояд ба категорияи агроманзараҳо дохил карда шудааст.

Дар солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар натиҷаи саривақт нагузаронидани маҷмӯи чорабиниҳо доир ба ҳифзи растаниҳо ва бад гаштани агротехникаи парвариши дарахтони мевадиханда афзоишёбии миқдори ҳашаротҳо ба қайд гирифта шудааст. Ин ҳолат асосан бо роҳи интенсификасиякунонии кимиёи техногенӣ дар боварӣ вобаста мебошад, ки бо роҳи анъанавӣ масрафи зиёди ҳарҷоти энергияи барқарорнагашта ба ҳар воҳиди маҳсулоти иловагӣ, бо пастшавии қабати ҳосилхези замин, вайроншавии муҳити атроф ба амал меояд.

Омилҳои дар боло овардашуда ҳамчун сабаби пастшавии сатҳи ҳосилнокии дарахтони мевадиханда маънидод карда мешаванд. Дар ин ҳолат стратегияи нави химояи растани талаб карда мешавад, ки парвариши он дар асоси қонунҳои биологикунории зироаткорӣ амалӣ гардонда мешавад.

Мушоҳидаҳои мо нишон доданд, ки дар кишти растаниҳои шаҳддиханда 7 намуди сирфидҳо дарёфт карда шуданд. Намуди бартаридоштаи сирфидҳо *Paragus tibialis* Fall ба шумор меравад ва ба ҳисоби миёна 49.1% - ро ташкил мекунад. Сирфидҳои *Ischiodon scutellaris* F., *Paragus aegyptius* Meq., *Sphaerophoria scripta* L., *Syrphus corollae* F. намудҳои зуд-зуд дучор оянда ба шумор мераванд. Дар таҳқиқоти мо дар кишти растаниҳои шаҳддиханда намуди сирфидҳои бениҳоят камдучороянда *Syrphus balteatus* Deg., *Syrphus vitripennis* Mg. ба шумор мераванд (расми 1).

Paragus tibialis Fall. – яке аз намудҳои сершумортарини сирфид ба шумор рафта, дар дарахтони мевадиханда беш аз 10 намуди ширахоро нобуд мекунад. Дар як анбӯхи шираҳо дар дарахти себ аз 5 то 10 кирминаи ин намуд дучор меояд [4].

Расми 1. Дучорӣ ва таносуби шумораи намудҳои дуболони (*Diptera*) оилаи сирфидҳо (*Syrphidae*) бо % дар растаниҳои энтомофилӣ

Ischiodon scutellaris F. аз рӯи шумора ин намуд дар растаниҳои мевадиханда дар муқоиса ба *Paragus tibialis* Fall зиёд аст. Дар водии Фарғона дар оғози моҳи апрел ин намуд пайдо мегардад. Тухмгузори он дар охири даҳаи якуми моҳи апрел ба қайд

гирифта мешавад. Аз шираҳои гуногун аз ҷумла аз шираи дарахтони мевадиханда гизо мегирад. Дар водии Фарғона дар ниҳоли себ инкишофёбӣ то моҳҳои октябр – ноябр давом мекунад [4].

Paragus aegyptius Meq. Дар тамоми қитъаҳо дар чатригулон, салибгулон ва оилаи зарбатихо дучор меояд. Дар водии Фарғона ҳамчун нобудкунандаи шираи себ маълум карда шудааст [5].

Sphaerophoria scripta L. Ҳамчун нобудкунандаи шираи дарахти себ дар вилояти Намангон ва Фарғона ба қайд гирифта шудааст. Дар дарахтони себ аз моҳи апрел то ноябр бо шумораи муайян дучор меояд. Инкишофи қириминоҳо 8-11 рӯз идома ёфта, дар ин муддат қариб 700 шираро нобуд мекунад [4].

Syrphus corolla F. – яке аз намудҳои зуд-зуд дучороянда буда, дар байни шираи шафтолу, олу, себ, биҳӣ дар вилоятҳои Намангон ва Андиҷон ба шумор меравад. Намуд дар моҳи март пайдо мегардад ва то моҳи октябр дучор меояд [8,10].

Омӯзиши афидиидҳо диққати бисёриро ба худ ҷалб намуда буд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ҳамчун муайянкунандаи усули муборизаи биологӣ ин гурӯҳ хеле мароқангез аст. Фаунаи афидиидҳо дар қорҳои илмӣ Атаева [2], Адашкевич [1], Киряк (9), Ахвледиани [3] инъикос ёфтаанд.

Таҳқиқотҳои мо дар кишти растаниҳои шаҳддихандаи атрофи боғҳои себ ба дарёфти 5 намуди афидиидҳо имконият дод. Намуди доминантии афидиид дар растаниҳои гулдор *Lysiphlebus fabarum* Marsh ба ҳисоб рафта (41,1%) – и шумораи умумиро ташкил мекунад. Намудҳое, ки зуд-зуд дучор меоянд ин *Praon volucre* Hal. вобаста ба шумораи умумӣ - 28,9% ва *Aphidius rosae* Hal 25,6% -ро ташкил мекунанд. Намудҳои афидиидҳо *Ephedrus plagiator* Nees ва *Ephedrus persicae* Frogg дар растаниҳои шаҳддиханда нисбатан кам ва ё бо шумораи камтарин дучор меоянд (ҷадв. 1, расми 2).

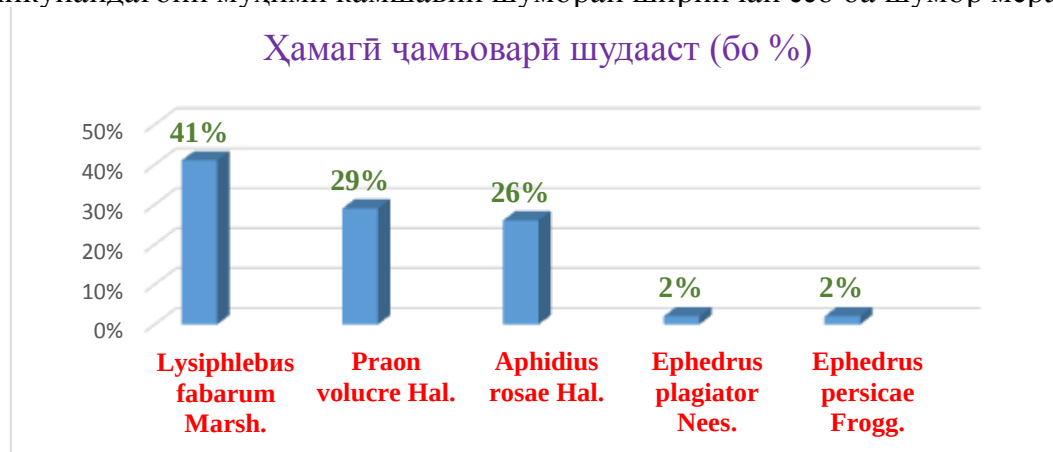
Ҷадвали 1. Дучорӣ ва таносуби шумораи намудҳои пардаболӣ (*Hymenoptera*) – и оилаи афидиидҳо (*Aphidiidae*) ба ҳисоби % дар растаниҳои энтомофилӣ (маълумоти миёна дар тӯли солҳои 2014-2016)

№ п/п	Намудҳои афидиидҳо	Шибит	Райхон	Ҷамбил	Бахмал-гул	Тамоми дар ҳисобот ҷамъоваришуда фард бо %
1	<i>Lysiphlebus fabarum</i> Marsh.	21.4±2.0	20.6±2.2	17.8±1.1	14.2±1.0	74/41.1
2	<i>Praon volucre</i> Hal.	10.6±1.3	17.4±1.2	12.8±1.5	11.2±1.0	52/28.9
3	<i>Aphidius rosae</i> Hal.	11.0±1.1	13.0±1.5	9.6±1.2	12.4±1.5	46/25.6
4	<i>Ephedrus plagiator</i> Nees.	1.8±1.4	0	2.2±2.3	0	4/2.2
5	<i>Ephedrus persicae</i> Frogg.	2.0±2.1	0	2.0±2.1	0	4/2.2
Ҷамъ						180.0/100.0

Lysiphlebus fabarum Marsh яке аз намудҳои муфтиҳӯрҳои васеъ паҳнгардидаи ширинчаҳо ба ҳисоб меравад. Намуд аз ширинчаи сабзи себ, ширинчаи юнучқа, ширинчаи раҳдори себ ва ширинчаи калони шафтолу гизо мегирад. Дар водии Фарғона дар байни афидиидҳо аз охири моҳи апрел то даҳаи якуми моҳи июл бартарӣ дорад [6,2].

Praon volucre Hal. Намуд аз кирмаки *Cydia pomonella* L, ширинчаи юнучқа ва себ дар вилоятҳои Намангон ва Андиҷон баровардарда шудааст. Дар тӯли моҳҳои май ва июн дучор меояд. Дар Ўзбекистон ва Тоҷикистон ҳамчун муфтиҳӯр ширинчаи юнучқа, ширинчаи калони пахта, ширинчаи калони нахӯд, ширинчаи бушол, ширинчаи қамишу шафтолу ба қайд гирифта шудааст [6,2].

Aphidius rosae Hal аз ширинчаи сабзи себ бароварда шудааст. Аз оғози моҳи апрел то миёнаи моҳи июл дучор меояд. Намуди зуд-зуд дучор оянда, яке аз таъминкунандагони муҳими камшавии шумораи ширинчаи себ ба шумор меравад [4].

Расми 2. Дучорӣ ва таносуби шумораи намудҳои пардаболӣ (*Hymenoptera*) оилаи афидиидҳо (*Aphidiidae*) ба ҳисоби % дар растаниҳои энтомофилӣ

Ephedrus plagiator Nees аз ширинчай себ ва бихӣ бароварда шудааст. Дар моҳҳои май – июн дучор меояд. Дар вилоятҳои Намангон, Андиҷон ва Фарғона [5] дучор меояд. Дар Ўзбекистон ҳамчун муфтхӯри ширинчай сабзи себ, ширинчай себ-роҳдавак, зардолуи полизӣ ва дигар намудҳои ширинчаҳо муаррифӣ гардидааст [6]. Дар Тоҷикистон ҳамчун муфтхӯри ширинчай дарахтони мевадиханда муаррифӣ гардидааст [2].

Ephedrus persicae Frogg. Аз ширинчай олу, зардолу ва себ дар мавзеи ноҳияҳои Чуст ва Янгиюли вилояти Намангон дарёфт карда шудааст. Пештар аз ширинчай себ, олу ва юлғун бароварда шудааст [6].

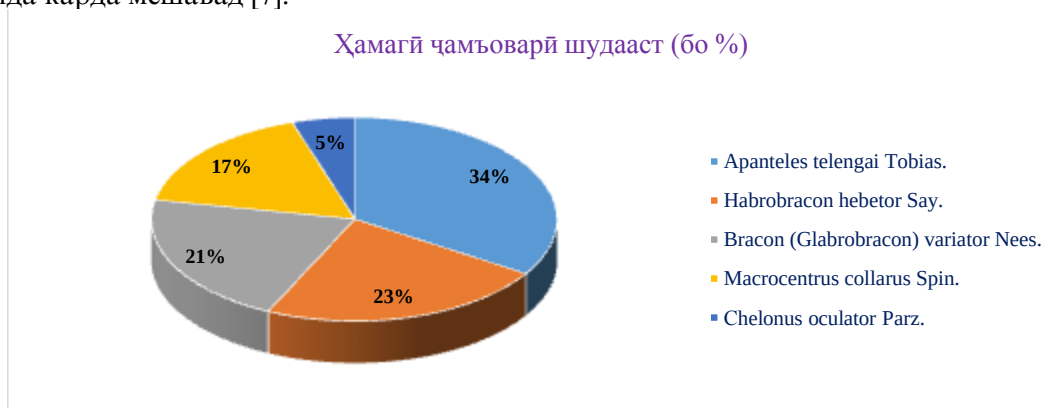
Таҳқиқоти мо муқаррар кард, ки аз 5 намуди браконидҳои ошкоркарда шуда, бештар *Apanteles telengai* Tobias., *Bracon hebetor* Say. ва *Habrobracon variator* Nees намудҳои бартарӣ дошта ба шумор рафта, аз шумораи умумӣ миқдори онҳо 34.3, 23.2 ва 20.6%, - ро ташкил мекунанд (расми 3). Намудҳои бракониди *Macrocentrus scollarus* Spin дар муқоиса ба се намуди аввал нисбатан кам дучор омада, аммо *Chelonus oculator* Parz намуди бениаҳоят камшумор буда, миқдоран аз рӯи шумора 4.5% - ро ташкил мекунанд (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Дучорӣ ва таносуби шумораи намудҳои пардаболӣ (*Hymenoptera*) оилаи ҳабробракон (*Braconidae*) бо ҳисоби % дар растаниҳои энтомофилӣ (маълумоти миёна дар тӯли солҳои 2014-2016)

№ п/п	Намудҳои браконид	Ши-бит	Рай-хон	Чам-бил	Бахмал-гул	Тамоми дар ҳисобот ҷамъоваришуда фард бо %
1	<i>Apanteles telengai</i> Tobias.	24.6±	20.8±	22.2±	22.4±	90.0/34.3
2	<i>Habrobracon hebetor</i> Say.	14.8±	18.4±	11.6±	16.4±	61.0/23.2
3	<i>Bracon (Glabrobracon) variator</i> Nees.	14.4±	12.2±	14.6±	12.8±	54.0/20.6
4	<i>Macrocentrus collaris</i> Spin.	11.8±	10.8±	12.6±	10.6±	45.8/17.4
5	<i>Chelonus oculator</i> Parz.	3.2±	2.6±	3.8±	2.4±	12.0/4.5
Ҷамъ						262.0/100.0

Браконидҳо – яке оилаҳои нисбатан бузурги саворакҳо қатори *Hymenoptera* ба шумор мераванд. Авҷи шумораи онҳо дар агроландшафтҳо имконият медиҳад, ки онҳо дар танзими шумораи аксар ҳашароти зараррасон иштирок кунанд.

Барои инкишофи марҳилаҳои гуногуни онтогенези *Apanteles telengai* Tobias намноқӣ яке аз омилҳои муҳим ба шумор меравад. Тухм ва кирминаҳо ҳангоми ҳарорати ҳаво ба 26-28°C баробар будан нисбатан ба зудӣ инкишоф меёбанд. Ҳангоми 28 °C будани ҳарорати ҳаво зочабандӣ суръатнок мегардад. Пайдоиши барзиёди шумораи кирминаҳо қариб (83.4%) – шумораи умумии онҳо ҳангоми ҳарорати ҳаво ба 28°C ва намноқии нисбии ҳаво то ба 40 % баробар будан, мушоҳида карда мешавад. Ҳангоми ҳарорати 20°C ва намноқии 30-50% кирмакҳои аз муфтхӯр сироят ёфта мефавтанд. Ҳангоми ҳарорати 24-28°C ва намноқии ҳавои 30, 50, 60% зиндамони барзиёди зочаҳо то ба 73.5-75.0% мушоҳида карда мешавад [7].

Расми 3. Дучорӣ ва таносуби шумораи намудҳои пардаболӣ (*Hymenoptera*) оилаи ҳабробракон (*Braconidae*) ба ҳисоби % дар растаниҳои энтомофилӣ

Дар шароити лабораторӣ ва табиӣ самаранокии *Habrobracon hebetor* Say вобаста ба зичии шумораи хӯчаин меафзояд, дар ҳолате ки дар кирмакҳои хӯчаин зухуроти каннибализм вучуд нашошта бошад.

Bracon (Glabrobracon) variator Nees. Яке аз намудҳои транспалеарктикӣ ба шумор меравад. Дар Европа ва қисми Осиёи Россия дар Тунис, Туркия, Исроил, Арманистон, Озурбойҷон, Эрон, Қазоқистон, Осиёи Марказӣ, Муғулистон, Хитойи Шарқӣ дар нимҷазираи Корея ба қайд гирифта шудааст.

Хулоса. Кишти растаниҳои шаҳддиханда аз ҷиҳати иқтисодӣ муфид, ҳамчун воситаи афзун гардонидани манбаи ғизоии ҳашаротҳои муфтхӯрӣ ҳисобида мешавад.

Дар ҳадди ниҳой ин далел ба пуррагӣ истифодаи энтомофаҳо дар биотсенозҳои сунӣ дар навбати аввал наметавонад барои муҳаққиқон шубҳаангез бошад.

Адабиёт

1. Адашкевич Б.П. Энтомофаги вредителей овощных культур / Б.П. Адашкевич// Афидофаги. –М., 1975. – 68с.
2. Атаева М.А. К фауне сем. Aphidiidae паразитов тлей Таджикистана /М.А. Атаева// Изв. АН Тадж. ССР., 1964. -№4. -С. 52-57.
3. Ахвледиани М.П. Фауна и экология паразитов тлей (Hymenoptera, Aphidiidae, Aphelinidae) Восточной Грузии./ М.П. Ахвледиани// Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. биол. наук, -Баку, 1978. -С. 22
4. Вахидов Т. К. Энтомофаги основных сосущих вредителей плодовых деревьев Ферганской долины/ Т. К. Вахидов Фан - Ташкент, 1986. -С. 84
5. Вахидов Т. К. Энтомофаги яблоневых тлей Ферганской долины/Т.К. Вахидов// В кн: Экология и биология энтомофагов вредителей сельскохозяйственных культур Узбекистана. -Ташкент, 1974. -С. 37-43
6. Давлетшина А.Г. К фауне паразитов тлей семейства Aphidiidae Узбекистана / А.Г.Давлетшина// В кн.: Вредители сельскохозяйственных культур Узбекистана и их энтомофаги. -Ташкент, 1970. -86с.
7. Еременко Т.С. Влияние температуры и влажности воздуха на развитие *Apanteles congestus* Nees. – паразита озимой совки / Т.С. Еременко// Мат. VII съезда ВЭО, ч. II, Л, 1974. -С. 74-81.

АННОТАЦИЯ

РАСТАНИҲОИ ШАҲДИҲАНДА - МАНБАИ ҒИЗОИИ ҲАШАРОТҲОИ МУФТХҲҮР

Дар мақолаи мазкур натиҷаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ доир ба сохтори таркиби намудии маҷмӯи энтомофаҳои зироатҳои гулкунандаю шаҳддиҳанда оварда шудааст. Бинобар ин кишти растаниҳои шаҳддиҳанда аз ҷиҳати иқтисодӣ муфид, ҳамчун воситаи афзун гардонидани манбаи ғизоии ҳашаротҳои муфтхӯрӣ ҳисобида мешавад. Дар ҳадди ниҳой ин далел ба пуррагӣ истифодаи энтомофаҳо дар биотсенозҳои сунӣ дар навбати аввал наметавонад барои муҳаққиқон шубҳаангез бошад.

Калимаҳои калидӣ: таҳқиқот, агробиотсеноз, дарахтони мевадиҳанда, зироатҳои энтомофилӣ, ҳашаротҳои ғоидаовар.

АННОТАЦИЯ

НЕКТАРОНОСНЫЕ РАСТЕНИЯ - КОРМОВАЯ БАЗА ПАРАЗИТИЧЕСКИХ НАСЕКОМЫХ

В статье изложены результаты научного исследования по изучению структуры видового состава энтомокомплекса цветущих нектароносных культур. При этом, посев нектароносных трав будет вполне экономически выгодным, так как улучшение кормовой базы паразитических насекомых можно совместить с улучшением кормовой базы медоносных пчёл. В конечном счёте, не вызывает сомнения тот факт, что пополнение энтомофагами нарушенных естественных и искусственных биоценозов является первостепенной задачей исследователей, занимающихся биологическим методом борьбы с вредителями сельскохозяйственных культур.

Ключевые слова: исследования, агробиоценоз, плодовые культуры, энтомофильные культуры, полезные насекомые.

ANNOTATION

NECTARIFEROUS - FODDER BASE OF PARASITIC INSECTS

The article presents the results of scientific research on the study of the structure of the species composition of the entomocomplex of flowering nectar-bearing crops. At the same time, overseeding of nectar-bearing grasses will be economically beneficial, since the improvement of the food supply for parasitic insects can be combined with the improvement of the food supply for honey bees. Ultimately, there is no doubt that the replenishment of disturbed natural and artificial biocenoses with entomophages is the primary task of researchers dealing with the biological method of pest control of agricultural crops.

Key words: research, agrobiocenosis, fruit crops, entomophilous crops, beneficial insects.

ТДУ 634.86:631.8

ВОБАСТАГИИ ҲОСИЛНОКИИ АНГУРИ НАВЪИ “ПОБЕДА” (“ҒАЛАБА”) АЗ ИСТИФОДАИ НУРӢ ВА САРБОРӢ ДАР ШАРОИТИ ВОДИИ ҲИСОР

Ҳакимов Ш.У.-аспирант., Аҳмедов Т.А., д.и.к. *академик*, Қаландаров Р.Ю. н.и.к.,

Шерзод Х., н.и.к., Институти боғу тоқпарварӣ ва сабзавоткорӣи АИКТ

Омӯзиши ҳолати масъала. Ануғрпарварӣ яке аз баҳши асосии соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, таърихи чанд ҳазорсоларо дар бар мегирад. Навъҳои гуногуни хушсифати он аллакай имрӯз шухрати ҷаҳонӣ пайдо кардааст. Аҳолии Тоҷикистон аз замони пеш навъҳои хушсифату хуштаъми ангурро офарида, ба наслҳои имрӯза боқӣ гузоштаанд. Ҳоло дар ҷумҳурӣ бештар аз 190 навъ

намунаҳои гуногуни маҳаллӣ ва зиёда аз 30 навъҳои бурунмарзӣ (интродуксионӣ) парвариш меёбанд.

Айни замон ангурпарварӣ дар Тоҷикистон ба яке аз соҳаи сердаромади кишоварзӣ табдил ёфта, дар рушди иқтисодиёти мамлакат, ғанӣ гардонидани буҷаи давлат ва таъмини амнияти озуқаворӣ мавқеи устуворро ишғол менамояд.

Бахши ангурпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори дигар соҳаҳои кишоварзӣ аҳамияти калони иқтисодӣ дорад. Дар заминҳое, ки дигар зироатҳо ҳосили кам, ё ин ки тамоман ҳосил намедиханд, буттаи тоқ ҳамасола метавонад ҳосили дилҳо ба бор орад. Дар заминҳои лалмӣ бошад, тоқпарварӣ нисбат ба дигар зироатҳои кишоварзӣ метавонанд самарави иқтисодии зиёдтарро таъмин намояд.

Тайи солҳои охир дар ҷумҳурӣ барои зиёд намудани майдони тоқзорҳо ва баланд бардоштани ҳосилнокии онҳо корҳои зиёде ба анҷом расонида шудааст. Хусусиятҳои серҳосили, даромаднокӣ ва табобати ангурро ба ҳисоб гирифта, дар Тоҷикистон ҷиҳати парвариш намудани навъҳои баландсифату серҳосилии он кӯшиш ба ҳарч дода истодаанд. Таҳқиқотҳои илмӣ бисёрсолаи муассисаҳои илмӣ Украина, Россия, Малдовия, Арманистон, Ўзбекистон, Тоҷикистон ва дигар кишварҳо исбот мекунад, ки истифодабарии шаклдиҳии танабаланди усули чойлобӣ (воиш) дар заминҳои тоқзори рӯйпӯшнашаванда афзалиятнок мебошад. Вобаста ба ин, дар шароити заминҳои обӣ ва лалмӣ оид ба баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва истифодаи нуриҳои органикӣ маъданӣ ва усулҳои истифодаи онҳо кам омӯхта шудааст.

Тоқ растании бисёрсола ба шумор рафта бештар аз 40-50 сол ва аз ин ҳам зиёдтар нашествона мекунад (Савченко А.Д. ва дигарон, 1987). Тоқ аз ҳок моддаҳои ғизоиро ҷабда, хусусияти ҳосилхезии ҳокро паст мегардонад ва ба ҳосилнокии сифати меваи ангур таъсири манфӣ мерасонад. Таҷрибаи бисёрсолаи олимони ҷаҳон нишон медиҳад, ки дар вақти самаранок истифода бурдани меъери таносуби зарурии нуриҳо дар тоқзорҳо ҳосилнокӣ аз 40 то 70% ва аз ин ҳам зиёдтар шуда, сифати меваи он низ баланд мегардад.

Солҳои охир зиёдшавии майдони тоқзор дар ҷумҳурӣ бо шакли чойлобӣ (воиш) афзуда истодааст. Дар ин намуди тоқдорӣ ҳоло навъи ҳурокаи дар тамоми ҷумҳурӣ пахншуда ба монанди навъи “Победа” (“Ғалаба”) мавқеи ҳудро гирифта истодааст. Аммо масъалаҳои аз ҷиҳати илмӣ, асосноккунии парвариш, сарборигузори ва меъери истифодаи нури омӯхта нашудааст.

Аз ин лиҳоз, яке аз масъалаҳои муҳим, ин омӯхтани сарборӣ ва самаранокии истифодабарии нуриҳои минералии органикӣ ба ҳисоб меравад. Доир ба нуридиҳӣ олимони Ҷумҳурии Молдавия ба монанди Л.В.Колесник (1968), В.А.Василев, Н.В. Филиппова (1984) С.Г.Бондаренко (1986), К.В.Смирнов ва дигарон. (1987), Д.С. Айдамиров (1975), олимони Ҷумҳурии Ўзбекистон Д.М.Мирзахидов (1965), М.М. Мирзоев ва дигарон (1973), дар заминҳои лалмӣ Тоҷикистон бошад Х.Хусенов (2014) ва дигарон ба самаранокӣ нуригузори дар навъҳои ҳурокабобу техникаи дар тоқзорҳои бо шакли серпанҷаи бодбезакшакл, танабаланду рӯйи заминӣ, меъери нуридиҳӣ, муҳлати ворид намудани онҳо ба қадом андозаи чуқурӣ омӯхта шудааст.

Аз адабиёти истифодашуда маълум гардид, ки дар системаи тоқдории чойлобӣ (воиш) оид ба нуридиҳӣ ва сарборигузори дар тоқзорҳо, дар заминҳои обии водии Ҳисор қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ гузаронида нашудааст. Ҳоло мо омӯхтани самаранокӣ истифодабарии нуриҳои органикӣ минералии ва муайян намудани сарбории оптималӣ дар навъи “Победа” (“Ғалаба”) идома дода истодем.

Мақсади таҳқиқот: Баланд бардоштани ҳосилнокии тоқзорҳои чойлобӣ (воиш) -и навъи “Победа” (“Ғалаба”), дар шароити заминҳои обӣ-ришавандаи водии Ҳисор бо истифода аз нуриҳои минералии органикӣ ва муайян намудани сарбории оптималӣ мебошад.

Қитъаи таҷрибавӣ дар ҳоҷагии деҳқонии «Ватан–2008»-и шаҳри Турсунзода, таҳқиқотҳо аз соли 2018 оғоз ёфта, масоҳати умумии қитъаи таҷрибавӣ мазкур –0,5га-ро ташкил медиҳад.

Дар қитъаи таҷрибавӣ навъи ангири “Победа” (“Ғалаба”) зерӣ омӯзиш қарор дошта, он бо нақшаи бхбм шинонида шудааст.

Шаклдиҳии тоқзорро бо системаи чойлобӣ (воиш) ба роҳ монда, таҷриба аз рӯйи 5 вариант бо 3 тақрорӣ вобаста ба ғизодиҳии тоқзорро дар бар мегирад. Ҳоки қитъаи таҷрибавӣ ба гурӯҳи намуди ҳоки карбонатдори ҳокистарранги сиёҳ, дар гилҳоки лёсӣ дохил мешавад.

Вариантҳои таҷриба:

1. Бе нури (назоратӣ);
2. N–150; P– 120; K– 100кг/га

3. N-210; P- 150; K- 100кг/га
4. N-150; P- 120; K- 100кг/га+20 тонна га пору;
5. N-210; P- 150; K- 100кг/га+20 тонна га пору;

Вариантҳои сарборӣ – 250, 300, 350-ро дар як беҳи тоқ ташкил медиҳад.

Таҷрибаҳо, омӯзишҳо ва мушоҳидаҳои таҳқиқот дар асоси талаботҳои методӣ «Программа и методика сортоизучения плодовых, ягодных и орехоплодных культур» (Мичуринск, 1973), «Методика полевого опыта» (Доспехов, 1985) ва «Научно-методические основы полевого опыта в виноградарстве» (Макаров, 1964) гузаронида мешаванд.

Баҳисобгирӣ ва мушоҳидаҳо бо усули Лазеревский М.А. (1963) ва Макаров С.Н. (1964), ки дар соҳаи тоқпарварӣ қабул гардидааст, амалӣ карда шуда истодааст. Муайян намудани ташхисҳои биохимиявӣ ва сифати меваи ангур бо усули Простосердев Н.П. (1946) гузаронида мешавад. Масоҳати сатҳи барг, маҳсулнокии вазни биологӣ тоқ ва нишондодҳои физиологӣ бо усули Амирчанов А.Г. (1982) муайян мегардад.

Ташхиси агрохимӣ хок мувофиқ бо методикаи муайянкунии элементҳои минералии хок гузаронида шуда, фосфори ҳаракаткунанда ($P_2 O_5$) бо методикаи Мачегин (1963), калии ивазкунанда дар фотометри аловӣ ба роҳ монда мешавад. Гумус бо усули Тюрин муайян карда шудааст.

Ғизодиҳиро бо усули манбагӣ ба воситаи оҳандаста (лом) аз 8 тарафи кундаи тоқ дар масофаи 120см дар чуқурии 30-40см ворид карда, поруи маҳаллӣ бошад ба ҷўякҳои чуқуриашон 20-25 см, дар байни қаторҳо ворид карда шуд.

Ғизодиҳӣ дар тоқзор ду маротиба гузаронида мешавад:

- ғизодиҳии аввал дар даҳаи охири моҳи феврал бо истифода аз нуриҳои фосфорию калийгӣ бо меъёри умумии солона ва нурии нитрогенӣ бо 50% меъёри солона дар даҳаи дууми моҳи апрел;
- ғизодиҳии дуюм бо истифода аз 50% меъёри боқимондаи нуриҳои нитрогенӣ дар даҳаи дууми моҳи май гузаронида мешавад.

Нуриҳои нитрогениро пеш аз гулкунӣ, мувофиқи вариантҳои нишондодашуда бо меъёри 50% гузошта шуд ва боқимондаи он баъд аз гулкунӣ тоқҳо ворид карда шуд.

Яке аз хусусиятҳои муҳим дар ҳосилнокии тоқ, ин миқдори хўшаҳо дар буттаи тоқ мебошад, ки он вобаста аз сарбориҳо миқдори хўшаҳо дар ҳар беҳи ангур мебошад. Дар навъи “Победа” (“Ғалаба”) дар вариантҳои нуригузорӣ ва зиёд кардани сарборӣ 250, 300 ва 350 чашмак, вазни хўшаҳои аз ҳама калон аз 980 то 832 г-ро ташкил мекард. Дар варианти бе нурии (назоратӣ) вобаста аз сарбориҳо ҳамагӣ 649 то 510 г-ро ташкил мекунад, ки аз варианти нуридиҳӣ кам мебошад. (Ҷадвали 1)

Ҷадвали 1. Маҳсулнокии буттаҳои ангур вобаста аз сарборӣ ва истифодаи нуриҳо дар тоқзорҳои обёришаванда (миёнаи солҳои 2018-2019)

Усулҳои таҷриба		Шумораи миёна ва вазни хўшаҳо		Маҳсулнокии як бутта, кг	Ҳосилнокии ангур, т/га
Меъёри истифодабарии нуриҳо	Сарборӣ бо чашмакҳо дар як бутта, адад	Шумораи аслии хўшаҳо дар як бутта, адад	Вазни хўша, грамм		
Бенурӣ (Муқоисавӣ)	250 300 350	187 243 259	649 543 510	121 132 132	33,8 36,6 36,7
N ₁₅₀ , P ₁₂₀ , K ₁₀₀	250 300 350	209 255 278	822 778 697	172 185 194	47,7 51,5 53,8
N ₂₁₀ , P ₁₅₀ , K ₁₀₀	250 300 350	219 262 288	946 838 776	207 220 224	57,6 60,9 62,1
N ₁₅₀ , P ₁₂₀ , K ₁₀₀ +20 т/га пору ҳавоза	250 300 350	241 257 279	467 767 752	185 196 209	51,4 54,5 57,9
N ₂₁₀ , P ₁₅₀ , K ₁₀₀ +20 т/га пору ҳавоза	250 300 350	230 266 300	980 924 832	226 246 250	62,6 68,4 69,3
НСР ₀₉₅					1,3

Ҳосилнокии ками як буттаи ангури навъи “Победа” (“Ғалаба”) дар варианти бенурӣ (назоратӣ) вобаста аз сарбориҳо аз 250,300 ва 350 чашмак мутаносибан аз 121, 132 ва 132 кг, ё ки 33,8;-36,6 ва 36,7 т/га ҳосилро ташкил дод. Ҳосили хушсифат бошад дар сарбории 300 чашмак муайян карда шуд. Ин нишондиҳандаҳо дар вариантҳои нуригузорӣ фарқияти калон дошта, ҳосили баландро вобаста аз сарборӣ ва меъёри нуригузорӣ дар вариантҳои 3 ва 5 дида мешавад, ки вобаста аз сарбориҳо 250,300 ва 350 чашмак дар варианти 3:207-220-224 ё ки 57,6; 60,9; 62,1 т/га ва дар варианти- 5:226; 246 ва 250 кг/га ё ки 62,6, 68,4 ва 69,3 т/га ҳосилро ташкил додааст (Ҷадвали 1).

Ин нишондиҳандаҳо аз варианти бенурӣ 28,8; 31,8 ва 32,6 т/га зиёд мебошад.

Қанднокӣ ва туршии шарбати ангур дар байни вариантҳои сарборӣ ва меъёри нуридиҳӣ, дар чамъбаст фарқияти калон нашошт. Дар ин ҳолат қанднокии шарбат аз 18,5 то 18,8 % ташкил дода бошад, туршии шарбат ба 5,5 то 6,0 г/л баробар шудааст.

Ҷадвали 2.Ташҳиси механикии хӯшаи ангури навъи “Победа” (“Ғалаба”) вобаста аз меъёри нуридиҳӣ ва сарборигузории ток

№	Вариантҳо	Сарборӣ (мугча), дона	Вазни хӯшаҳо, грамм	Дарозӣ ва бари хӯшаҳо, см	Шумораи донҳо дар 1-хӯша, (адад)	Вазни 100 донҳои ангур, грамм
1	Бе нури (назоратӣ)	250	870,0	23,5-15,0	127	0,839
		300	849,0	22,0-11,5	114	0,823
		350	837,0	16,4-9,0	106	0,820
2	N – 150 кг/га P – 120 кг/га K – 100 кг/га	250	1,044	27,0-18,2	139	1,01
		300	1,032	22,8-15,0	127	1,003
		350	1,020	19,5-13,2	118	0,998
3	N – 210 кг/га P – 150 кг/га K – 100 кг/га	250	1,059	29,2-21,0	148	1,022
		300	1,046	25,7-17,4	135	1,015
		350	1,034	20,1-10,0	127	1,009
4	N – 150кг/га P – 120кг/га K – 100 + 20т/га поруи органикӣ	250	1,056	28,5-19,6	151	1,02
		300	1,040	23,6-13,1	143	1,01
		350	1,031	18,0-10,5	135	1,007
5	N – 210кг/га P – 150кг/га K – 100 + 20т/га поруи органикӣ	250	1,068	30,0-23,0	164	1,03
		300	1,052	24,5-18,6	152	1,023
		350	1,041	21,0-11,8	138	1,018

Нишондиҳандаҳои ташҳиси механикии хӯшаи ангур дар навъи “Победа” (“Ғалаба”) ҳамасола мушоҳида гардид. Вобаста аз сарборӣ дар байни вариантҳои нуригузорӣ ва бенури фарқият дошта, он вобаста аз вариантҳои нишондиҳандаи вазни хӯшаҳо, шумораи донҳо дар як хӯша, вазни 100 донҳои ангур ва вазни 1 донҳои ангур бо зиёдшавии сарборӣ аз 250, 300 ва 350 чашмак дар як бутта, поён меравад. Дар варианти бенури вазни хӯшаҳо 870, 849, 837 г ва дар варианти нуригузорӣ дар байни сарбориҳо аз 1,020 то 1,068 г ташкил медиҳад.

Хулоса. Натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ нишон медиҳад, ки сарборигузории оптималӣ дар навъи ангури “Победа” (“Ғалаба”), дар усули чойлобӣ, зеро таъсири нуриҳои минералии органикӣ, дар шароити заминҳои обёришавандаи водии Ҳисор, ба баландшавии ҳосилнокии ин навъ оварда расонид. Муайян карда шуд, ки ҳосилнокии баланд дар варианти 5-ум аз истифодаи нуриҳои органикӣ ва минералӣ, ҳосили баланду хушсифат дар сарбории 300 чашмак -246 кг/бутта, ё ин ки -68,4 т/га –ро ташкил кард. Қанднокии шарбати ангур бошад дар ин вариант ба 18,5- 18,8 % ва туршии он ба 5,5 – 6,0 г/л баробар гардидааст.

Адабиёт

1. Айдамиров Д.С.- Режим орошения, удобрение и технология использования культурных пастбищ в равнинной зоне Дагестана: Ав-тореф. дис. канд. с-х наук / Орджоникидзе, 1975.-21 с.
2. Васильев В.А., Н.В.Филиппова. М.: - Россельхозиздат, 1984. -253 с
3. Колесник Л.В. «Виноградарство» Кишинев, 1968. С.56 -58.
4. Корнейчук В.Д., Плакида Е.К.-Удобрение виноградников., М.Колос, 1975. С 34–37,
5. Мирзоев М.М., Сабиров М.К.- Дозы,сроки и эффективные способы внесения удобрений в садах (Уз.ССР) Ташкент,ин-т науч.тех. информ. И пропаганды Госплана Уз.ССР, 9. 1973. С. 55-58.
6. Мирзахидов Д.М. Эффективность внесения удобрений под виноградники на богаре. Сб. раб. мол.уч. и аспирант. т. 1,ч.1 Ташкент, Изд – во» Узбекистан», 1965.С.-25-32.
7. Савченко А.Д., Юсупов Ю. Совершенствование технологии богарного винограда // Тезисы науч.сообщ.конфер. посвящ.100- летию со дня рожд. акад. Н.И.Вавилова -Душанбе, 1987. - С.36-38
8. Хусейнов Х. Таъсири нуриҳо ба нашу намо ва ҳосилнокии ангур дар шароити лалмии Тоҷикистони Марказӣ. Гузориш АИКТ, № 3, 2014.- С.18.

АННОТАЦИЯ

ЗАВИСИМОСТЬ ПРОДУКТИВНОСТИ СОРТА ВИНОГРАДА ПОБЕДА (ГАЛАБА) ОТ ВНЕСЕНИЯ УДОБРЕНИЙ И НАГРУЗКИ КУСТОВ В ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЕ

В статье приводятся результаты 2-х летних исследований, которые показали, что использование различных норм органо-минеральных удобрений и нагрузки плодоносящих ветвей винограда сорта “Победа”, при войшном методе, в условиях орошаемой зоны Гиссарской долины, привело к повышению урожайности сорта. Установили, что по урожайности и качеству выделяется вариант с использованием органо-минеральных удобрений N-210; P-150; K-100кг/га+20 т/га и 300 глазков на

плодоносящих ветвях - 246 кг/кустов или - 68,4т/га. Содержание в соке винограда сахара составило 18,5-18,8% , кислотность - 5,5-6,0 г/л.

Ключевые слова: виноград, сорт, удобрения, органические, минеральные, норма, ветвь, войш, нагрузка, глазки, урожайность, качество.

ANNOTATION

DEPENDENCE THE PRODUCTIVITY OF THE «POBEDA» GRAPES VARIETY ON THE APPLICATION OF FERTILIZERS AND THE LOAD OF BUSHES IN THE GISSAR VALLEY

In the article the results of 2 years studies are carried out which showed that when using different norms of agro-mineral fertilizers and the load of fruiting branches of the «Pobeda» grapes variety under the war method in the field zone of the Gissar valley yield of the variety. It was found that in terms of yield and quality the option with the use of organo-mineral fertilizers N-210 P-150 K-100 kg/ha+20t/ha and 300 eyes on fruiting branches 246 kg/ bushes or 68,4 t/ha. The content of sugar in grape juice was 18.5-18.8%, acidity 5.5-6.0 g/l

Keywords: grapes, load, fertilizers, mineral, rate, organic, louse, productivity, bunch, quality, shoots, eyes.

АННОТАЦИЯ

ВОБАСТАГИИ ҲОСИЛНОКИИ АНГУРИ НАВЪИ “ПОБЕДА” “ҒАЛАБА” АЗ ИСТИФОДАИ НУРӢ ВА САРБОРИ ДАР ШАРОИТИ ВОДИИ ҲИСОРИ

Дар мақола натиҷаҳои таҳқиқоти кори илмӣ оид ба самаранок истифодабарии нуриҳо дар токзорҳои шакли чойлобӣ ва омӯхтани сарбориҳои гуногун дар навъи “Победа” (“Ғалаба”), дар шароити заминҳои обёришавандаи водии Ҳисор гирд оварда шудааст.

Таҳқиқоти илмӣ вариантҳои бе нури ва N-150; P-120; K-100кг/га; N-210; P-150; K-100 кг/га; N-150; P-120; K-100 +20т/га пору; N-210; P-150; K-100кг/га+20т/га поруро дар бар гирифтааст. Муайян карда шуд, ки дар вариантҳои N-150; P-120; K-100кг/га+20т/га пору ва N-210; P-150; K-100кг/га+ 20т/га пору, ҳосилнокӣ мутаносибиан дар сарбории 300 чашмак 54,5 ва 68,4 т/га-ро ташкил карда, вазни ҳуша 767 ва 924 грамм баробар шуд.

Калимаҳои калидӣ: ангур, навъ, нуриҳо, органикӣ, минералӣ, сарборӣ, меёр, навда, чашмак, ҳосилнокӣ, сифат.

ТДУ 677.21.

БАҲО БА НАВЪҲОИ НАМУДИ ПАХТАИ G. BARBADENZE L., НИСБАТ БА УСТУВОРИИ ПАЖМУРДАШАВИИ ФУЗАРИОЗӢ

Рустамов Ш.Р. – омӯзгор, Сангинов А.С. – дотсент, ДДБ ба номи Н.Хисрав,

Султонова М.Х. - Институти боғдорӣ ва сабзавоткорӣи АҚТ

Калимаҳои калидӣ : баҳо, пахта, пажмурдашавӣ , устуворнокӣ , растани , касали , барангезанда, ҷудокарда, намунаҳо, омӯзиш, масунӣ , коллексияи ҷаҳонӣ .

Дар айни замон баҳо додан ба навъҳои пахтаи маҳиннахи нисбат ба пажмурдашавии фузариозӣ устувор аз рӯи методикаи Соловев А.Н. [1938a] гузаронида шуданд.

Аз рӯи ин методика барои ба вучуд овардани заминаи сироятӣ тавсия дода мешавад, ки 250-300 кг ҷави сулӣ ё ҷави хушкӣ сироятӣ тайёр карда шавад. Чунин миқдори ғаллаи сироятнамуда дар озмоишгоҳҳо қабл аз 45-50 рӯз тайёр карда шуд.

Минбаъд сироятӣ тайёрнамударо ба ҳар тарафи майдон мепошанд. Баъди пошидани дони сироятёфта майдонро ду маротиба шудгор мекунад. Растани муфтхӯр (ангал) ба тамоми майдон тақсим мешавад, вале қисман он метавонад аз ҷониби микроорганизмҳои муқобили дар ҳок буда, пахш карда шавад. Дар натиҷа фаъолияти манбаи сироятӣ пошидашуда метавонад паст равад.

Сироятёбии навъҳои пахтаи ба сироят мутаассиршаванда дар чунин заминаи сироятёфта мутобиқи маълумотҳои бисёрсола аз 55-60% боло намеравад. Шудгори дукаратаи майдон баъди вориди намудани сироят ҳам ба мақсад мувофиқ нест, зеро ин ба паст рафтани фаъолияти касали барангезанда бурда мерасонад.

Аз ин рӯ, заминаи сироятӣ бо чунин тарз ба вучуоварда барои муайян намудан ва интиҳоби растаниҳои пахтае, ки ҳақиқатан ба пажмурдашавии фузариозӣ устувор бошанд, муносиб нест.

Норасоихони дар боло зикр ёфтаи методикаи Соловев А.Н. [1964] ба назар гирифта, дар озмоишгоҳи фитопатологияи филиали Институти зироаткорӣ дар вилояти Хатлон гузаронида шуд.

Ба ғайр аз ин, аз ҷониби мо то ворид кардани ҷави сулӣ сирояткардашуда дар чуқурии 6-7см дар қаторҳои ояндаи пахта санҷида шуд. Чунин тарзи сирояткунӣ дар

назди решаҳои пахта манбаи мабдаи сироятиро ба вучуд меорад ва пахш кардани занбурӯги *Fusarium vasinfectum* AtA-барангезандаи пажмурдашавии фузариозӣ бошад, тавре ки дар мавриди саросар пошидани маводи иллатзо дида мешавад, амалан номумкин аст.

Дуруст пошидани чави сулии сироятёфта микдори осеббинии растаниҳоро бо пажмурдашавии фузариозӣ то ба 82,3% зиёд мекунад.

Дар солҳои охир навъҳои пахтаи дар водии Вахш ноҳиябандикардашуда аз вилти фузариоз осеб мебинанд, ки ҳосилнокии зироатҳоро хеле паст мекунад. Аз ин рӯ, зарурате пеш омадааст, ки дар байни намудҳои гуногуни пахтаи маҳиннахи олам манбаъҳои ҷустуҷӯ карда шаванд, ки дар худ нисбат ба ин касалиҳои хавфнок маҷмӯи генҳои баланди устувориро доро бошанд.

Истифодаи донорҳои устувор дар селексиаи амалӣ имкон медиҳад, ки навъҳои устувори парваришшаванда зиёд карда шаванд ва онҳо метавонанд захираи воқеии баланд бардоштани ҳосилнокии ин зироати муҳими стратегии кишвар бошанд.

Омӯзиши намунаҳои коллексиаи пахта дар заминаи сироятӣ имкон дод, ки гуногунрангии зиёди онҳо аз рӯйи осеббинӣ ва ҳосияти зоҳиршавӣ, аз амалан масунӣ то ҳассосии зиёд, дар мавриди дараҷаҳои гуногуни ҳассоснокӣ ва шаклҳои гуногунии захирашавии касалиҳо, муқаррар карда шавад.

Афзоиш ва зиёд гардидани касалиҳо бо сабаби заиф шудани растаниҳо рӯйдоди зуд-зуд ба амал меомада мебошад, ки он сабаби муқаррарии саҳт осеб дидани растаниҳо аз касалиҳо ба шумор меравад.

Растаниҳои бештар боқувват то дараҷае ба осонӣ метавонанд ба муқобили касалӣ муқобилият нишон диҳанд, растаниҳои заиф бошанд, муқобилият нишон дода натавониста, ба касалӣ гирифта мешаванд. Ба растаниҳои заиф шароитҳои гуногуни хокӣ, ҳароратӣ, речаи обӣ ва ғайра таъсир мерасонанд.

Дар мавриди пахта бошад, аҳамияти махсусро пастшавии ҳосилхезии хок дар бар мегирад.

Аз ҷумла афзоиши пурзӯри касалии пажмурдашавии бо камшавии микдори умумии моддаҳои ғизоии хоки ноҳияҳои пахтакор низ алоқамандии зич дорад.

Пажмурдашавии пахта касалии гибридӣ ба ҳисоб меравад, ки онро занбурӯги *Fusarium vasinfectum* Atk ба амал меорад.

Дар шароитҳои мо касалии пажмурдашавии дар заминҳои пахтазор одатан аз миёнаҳои моҳи июн мушоҳида мегардад. Зоҳиршавии нисбатан зиёди касалӣ ба нимаи дууми давраи нашъунамо, аз охири август то октябр рост меояд.

Дар ҷараёни баҳо додани маводи васеи коллексионӣ зоҳиршавии комплекси устуворнокӣ нисбат ба фузариоз мушоҳида карда шуд. Ҷустуҷӯи донорҳо, ки дар худ устуворнокиро нисбат ба чунин патогенҳои хавфнок якҷоя дар бар гиранд, дар мавриди баҳо додани намунаҳо дар заминаи (фони) сироятӣ гузаронида шуд. Сипас, навъ ва шаклҳои ҷудокардашуда дар гурӯҳҳои алоҳида омӯхта шуданд.

Дар китъаҳои коллексионӣ маводи бешумори буттаҳои типашон гуногуни шохаронӣ вучуд дорад. Ин намунаҳои навъӣ аз рӯйи дарозӣ ва дигар нишондодҳои сифатии нах бо гуногуншаклии зиёд фарқ мекунанд, ки имкон медиҳанд дар солҳои наздик ҳамчун маводи ибтидоӣ барои корҳои оянда ҷудо карда шуда, истифода бурда шаванд.

Коллексиаи ҷаҳонии пахта яке аз сарчашмаҳои асосии таъмин намудани таҷрибагузаронии таҳқиқоти стансияҳо бо намунаҳои навъӣ ба шумор меравад, ки аз тамоми мамлакатҳои олам ҷамъоварӣ карда шудааст.

Омӯзиши коллексиаи намунаҳои пахта дар заминаи (фони) пажмурдашавии фузариозии сироятӣ имкон дод, ки гуногунии зиёди онҳо аз рӯйи дараҷаи осеббинӣ ва ҳосияти зоҳирёбӣ-аз масунӣ (иммунӣ) то мутаассиршавии зиёд, дар мавриди дараҷаи гуногуни ҳассосият то шаклҳои гуногуни зоҳиршавии касалӣ, муқаррар карда шавад.

Рушди соҳаи пахтапарварӣ бисёр ҷиҳат аз татбиқ намудан ва кишти навъҳои пахтаи маҳиннахи миёнаҳои нисбатан сермахсул, зудрас, серҳосил, баландсифат ва ба касаливу зараррасонҳо устувор вобастагӣ дорад.

Дар солҳои охир яке аз вазифаҳои асосии корҳои илмӣ таҳқиқотӣ бо маводи коллексионӣ аз ҷустуҷӯи шакл ва намунаҳои устуворнокиашон баланд нисбат ба касалиҳои фузариоз ва пӯсиши сиёҳи решагӣ ба ҳисоб меравад.

Барои рушди соҳаи пахтапарварӣ вазифаи омӯзиши чуқури агробиологӣ ва баҳо додан ба коллексиаи намунаҳои навъии пахта дар шароити иқлими ҷануби Тоҷикистон пеш гузошта шуда буд. Таҳқиқот дар филиали Институти зироаткорӣ дар вилояти Хатлон гузаронида шуд.

Дар натиҷаи баҳо додан ба китъаи сироятёфтаи пажмурдашавии дар 50 намунаи навъҳои коллексияи пахтаи намуни G.Barbodenze L. 15 намунаи навъҳои ба пажмурдашавии фузариоз устувор чун карда шуданд, ки дар онҳо осеббинӣ аз 0 то 15%-ро дар муқобили 68,2 % - и 8763-и ташкил дод.

Ҷадвали 1. Намунаи навъҳои ҷудокардашудаи пахтаи намуни G. barbadenze L., аз рӯйи маҷмӯи устуворнокӣ нисбат ба пажмурдашавии фузариоз (солҳои 2017-2019)

№-и ҷадвал	Намунаи навъҳо аз рӯйи феҳристи интродуксияҳо	Номи намунаҳои навъӣ	Ҷумҳурии мамлакат	Аз пажмурдашавии фузариозӣ осебнадида, %
1	St. 9326-B	Намуна	Тоҷикистон	2.3 %
2	St. 8763-И	Намуна	Туркменистон	68.2 %
3	6292	7072-B	Тоҷикистон	0.0 %
4	6279	7318-B	Тоҷикистон	0.0 %
5	6282	7073-B	Тоҷикистон	0.0 %
6	6304	6808-B	Тоҷикистон	0.0 %
7	5233	6465-B	Тоҷикистон	0.0 %
8	5235	6249-B	Тоҷикистон	0.0 %
9	5029	5595-B	Тоҷикистон	0.0 %
10	3844	35-1	Ўзбекистон	0.0 %
11	4426	01998	Озарбойҷон	0.0 %
12	4587	Semi aspero	Перу	0.0 %
13	5762	Хати нав	ИМА	0.0 %
14	5848	AC-307	Покистон	0.0 %

Аз 50 навъ пахтаи намуни G. barbadenze L, 12 тоаш ҷудо кардашуда аз рӯйи маҷмӯи устуворнокӣ нисбат ба пажмурдашавии фузариоз.

Адабиёт

1. Сангинов Б.С. Значение инфекционного фона в создании устойчивых к болезням сортов советского тонковолокнистого хлопчатника. / Б.С. Сангинов, М.Я. Менликиев //В кн. Хлопководство и применение минеральных удобрений в СССР - Душанбе, 1968. - С. 43- 44.
2. Сангинов А.С. Селекция хлопчатника G. barbadenze L., на вилтоустойчивость сортов к фузариозному увяданию. /А.С. Сангинов //Сборник научных трудов, том 8, Душанбе. 2014. - С. 21-24.
3. Султанова М.Х. Поражение тонковолокнистого хлопчатника комплексом патогенных организмов /М.Х. Султанова //Тезисы Респ. конф. молодых ученых и специалистов Тадж. ССР, посвящ. XXV съезду и 60-летию Великой Октябрьской Революции - Душанбе, Дониш. - 1977. - С. 131-132.
4. Султанова М.Х. Взаимоотношение Fusariumoxysporumf. vasinfectumс другими почвенными патогенами. /М.Х. Султанова, Н.К. Имамова, М.Я. Менликиев //Труды Тадж. СХИ. «Исследования по агрономическим проблемам Таджикистана» - Душанбе, 1977. - т. 27,-С. 65-71.
5. Султанова М.Х. Культуральные особенности и патогенность штаммов Thielaviopsisbasicola - возбудителя черной корневой гнили хлопчатника /М.Х. Султанова//Изв. АН Тадж. ССР, отд. биол. наук. 1986. № 4. - С. 98-100.
6. Соловьев А.Н. Фузариозный вилт египетского хлопчатника /А.Н. Соловьев, Л.В. Поярков //Тошкент. - Гос.издат. УЗ. ССР, 1945. - С. 88-89

АННОТАЦИЯ

БАҲО БА НАВЪҲОИ НАМУДИ ПАХТАИ G. BARBADENZE L., НИСБАТ БА УСТУВОРИИ ПАЖМУРДАШАВИИ ФУЗАРИОЗӢ

Афзоиш ва зиёд гардидани касалиҳо бо сабаби заиф шудани растаниҳо рӯйдоди зуд-зуд ба амал омада мебошад, ки он сабаби муқаррарии саҳт осеб дидани растаниҳо аз касалиҳо ба шумор меравад.

Растаниҳои бештар бо қувват то дараҷае ба осонӣ метавонанд ба муқобили касалӣ муқобилият нишон диҳанд, растаниҳои заиф бошанд, муқобилият нишон дода натавониста, ба касалӣ гирифта мешаванд. Ба растаниҳои заиф шароитҳои гуногуни рушди онҳо, аз қабилҳои шароитҳои ҳокӣ, ҳароратӣ, речай обӣ ва ғайра таъсир мерасонанд.

Дар ҷараёни баҳо додани маводи васеи коллексионӣ зоҳиршавии комплекси устуворнокӣ нисбат ба фузариоз мушоҳида карда шуд.

Калимаҳои калидӣ: баҳо, пахта, пажмурдашавӣ, устуворнокӣ, растани, касалӣ, барангезанда, ҷудокарда, намунаҳо, омӯзиш, масунӣ, коллексияи ҷаҳонӣ.

АННОТАЦИЯ

ОЦЕНКА СОРТООБРАЗЦОВ ХЛОПЧАТНИКА ВИДА G. BARBADENZE L., НА УСТОЙЧИВОСТЬ К ФУЗАРИОЗНОМУ УВЯДАНИЮ.

Рост и развитие болезни в связи с ослаблением растений, весьма частое явление, которое является обычной причиной сильных поражений растений хлопчатника болезнями. Более сильные иммунные растения довольно легко противостоят заболеваниям, а слабые, не способны противостоять им, погибают в любой фазе развития.

На ослабление растений оказывают влияние различные экологические условия для их роста, например, как почвенные, температурные условия, водный режим, питание, влияние возбудителей болезней и вредителей и многое другое.

Оценка обширного изучения мирового коллекционного материала наблюдается при проявлении комплексной устойчивости хлопчатника к фузариозному увяданию.

Ключевые слова: оценка, увяданию, хлопчатника, устойчивость, растений, заболеваний, инфекционном, выделено, образцов, изучение, иммунитет, мировая, коллекция.

ANNOTATION

ASSESSMENT OF FINE-FIBER COTTON FOR RESISTANCE TO FUSARIUM WILT.

Disease growth and development due to weakening of plants very frequent occurrence which is a common cause of severe disease damage to cotton plants. Stronger immune plants can fight disease quite easy but the weak are unable to resist them, die to any stage of development. The weakening of plants is influenced by various environmental conditions for their growth, for example as soil, temperature conditions, water regime, food, influence of disease and pest carriers and much more. An assessment of the extensive study of world collection material is observed with the complex resistance of cotton to fusarium wilt is manifested.

Key words: assessment, wilting, cotton, resistance, plants, disease, infectious, selected, samples, study, immune, world, collection.

ТДУ. 519.19

МАСЪАЛАИ ИДОРАКУНИИ ОПТИМАЛӢ ДАР АМСИЛАИ МАТЕМАТИКИИ АГРОСЕНОЗАИ ПАХТА

Одинаев Р.Н., ДМТ, Фозилҷонов А.Н., Институт зироаткории АИКТ, Гафоров А.Б.

ДМТ, Бобиев Х.А., ДАТ ба номи Ш.Шохтемур

Аз рӯи маълумоти Созмони Ҷаҳонии Озука (ФАО) дар олам ҳар сол аз таъсири ҳашаротҳои зараррасон, касалиҳо ва алафҳои бегона тақрибан 25-30%-и ҳосили зироатҳои кишоварзӣ нобуд мешавад, ки арзиши он садҳо миллиард доллари амрикоиро ташкил медиҳад. Ҷимояи растаниҳо аз зараррасонҳо, касалиҳо яке аз омилҳои муҳими баландбардории ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ мебошад. Тарзи муборизаи биологӣ дар системаи интегратсионӣ ба муқобили зараррасонҳо мавқеи муҳимро ишғол менамояд.

Дар муҳофизати интегратсионии пахта компоненти – экологияи ландшафти дохил карда шуд, ки вай яке аз элементҳои усули биологӣ мебошад. Бо ин мақсад дар мобайни майдони пахта дар катакчаҳои хурд (2,4 м x 5,0 м) 5 намуди растаниҳои шахддиханда (укроп, райхон, чамбил, хучаста, хино) шинонида шуд. Ин растаниҳо дар давраи нашъунамо ҳашаротҳои ғойдаоварро ба худ ҷалб менамоянд, ки дар марҳалаи гулкунӣ манбаи ғизои иловагӣ ба онҳо буда, ҳамчун ғизои карбогидрати хизмат мекунад. Инчунин истифодаи феромонҳо - домҳои махсусе мебошанд, ба воситаи онҳо метавон наринаҳои зараррасонҳоро дар як ҷо ҷамъ карда нобуд кард.

Ин параметрҳоро дар амсилаи математикии агросенозаи пахта дида мебароем. Бигузор ҳолати агросенозаи амсилави ба воситаи системаи муодилаҳои дифференсиалии зерин навишта шуда бошад.

$$\begin{cases} \frac{dN_0}{dt} = Q - \alpha_0 N_0 N_1, \\ \frac{dN_1}{dt} = k_0 \alpha_0 N_0 N_1 - \sum_{i=1}^3 \alpha_i N_{i+1} - m_1 N_1, \\ \frac{\partial N_{i-1}}{\partial t} + \frac{\partial N_{i-1}}{\partial a} = k_{i-2} \alpha_{i-2} N_1 N_{i-1} - \alpha_{i+1} N_{i+2}^{\omega} - m_{i-1} N_{i-1} - \mu_{i-2}(M) N_{i-1}, \quad i = \overline{3,5}, \\ \frac{\partial N_{i+2}}{\partial t} + \frac{\partial N_{i+2}}{\partial a} = k_{i+1} \alpha_{i+1} N_{i-1} N_{i+2}^{\omega} - \varepsilon N_{i+2}^{\omega^2} - m_{i+2} N_{i+2}^{\omega} - \eta_{i-1} \mu_{i-2}(M) N_{i+2}^{\omega} + P_{i-2} N_{i+2}^{\omega}, \quad i = \overline{3,5}. \end{cases} \quad (1)$$

Барои системаи муодилаҳои дифференсиалии (1) шартҳои аввалии зерин дода мешавад.

$$N_i|_{t=0} = N_i^0 \quad i = \overline{0,7} \quad N_i|_{a=0} = \int_0^{\infty} B_i(N, \xi, t) d\xi \quad i = \overline{2,7} \quad 0 \leq t \leq t_k$$

$B_i = B(N, a, t) \geq 0$ – функцияи тавлидҳои ҳашаротҳо мебошад.

Дар ин ҷо N_0 -массаи манбаи беруна, Q -суръати дохилшавии манбаи беруна, N_1 - биомассаи растани пахта, $N_i = N_i(t)$, $i = 2, 7$ шумораи ҳашаротҳои зараррасон ва ғоидаовар мебошад, ки дар ин ҷо N_2 - биомассаи ҳашароти зараррасони ширинча, N_3 - биомассаи ҳашароти зараррасони кирми пахта, N_4 - биомассаи ҳашароти зараррасони тортанаккана, N_5 - биомассаи ҳашароти ғоидаовари трихограмма мебошад, ки ҳашароти зараррасони ширинчаро меҳӯрад, N_6 - биомассаи ҳашароти ғоидаовари габробракон мебошад, ки ҳашароти зараррасони кирми пахтаро меҳӯрад, N_7 - биомассаи ҳашароти ғоидаовари тиллоҷашмак ва N_{i+2}^{ω} , $i = 3, 5$ - ҳашаротҳои ғоидаоваре мебошад, ки дар натиҷаи истифодаи растаниҳои шахддиҳанда ҷамъ мешавад.

Дар системаи (1) $\mu_{i-2}(M)$, $i = \overline{3, 5}$ -функсияҳои “муриши ҳашаротҳо” аз истифодаи M_{i-2} - домҳои феромонӣ барои несткунии ҳашаротҳои зараррасон ва $\mu_{i-2}(M_{i-2}) \geq 0$, $\frac{d\mu_{i-2}}{dM} \geq 0$, $\frac{d\mu_{i-2}^2}{dM^2} \geq 0$, $i = \overline{3, 5}$ мебошад. P_{i+2} , $i = \overline{3, 5}$ - параметрҳои биологӣ мубориза бар зидди ҳашаротҳоро (микдори ҳашаротҳои ғоидаовари ба агросеноза ҳамроҳшаванда) ифода мекунанд, $F_i(\cdot)$, $i = \overline{2, 7}$ - мувофиқан суръати ҳоси афзоиши намудҳои биологӣ i -уми агросеноза мебошад. Мақсади идоракунии аз он иборат аст, ки ҳаминахел қимматҳои P_{i+2} , $i = \overline{3, 5}$, M -ро аз маҷмӯи $U = \{(M, P_{i+2}, i = \overline{3, 5})\}$ муайян кардан лозим аст, ки зарари умумии ҳашаротҳои зараррасон ба ҳосили пахта аз ҳама камтар бошад, яъне функционалӣ қимати минималӣ дошта бошад.

$$I(u) = \int_{t_k}^0 f^0(N_i, U) + \varphi(N_i, U) |_{t_k}, \quad i = \overline{2, 7} \quad (2)$$

Аз моҳияти биологӣ масъала бармеояд, ки $B_i(\cdot) \geq 0$, $F_i(\cdot) \geq 0$,

$$\frac{\partial F_i}{\partial N_i} \leq 0 \quad \frac{\partial F_i}{\partial N_j} = \begin{cases} \leq 0, & i < j, \quad i = \overline{0, 7}, \\ = 0, & i = j, \quad j = \overline{0, 7}, \\ \geq 0, & i > j, \quad j = \overline{0, 7}. \end{cases} \quad (3)$$

Яъне системаи (3) муносибати байни намудҳои биологиро дар агросенозаи пахта ифода мекунанд.

Акнун масъалаи идоракунии оптималиро дар ҳолати статсионарӣ дида мебароем. Гузориши масъалаи оптимизатсионӣ чунин мебошад: Талаб карда мешавад, ки минимуми функционали

$$I(P_{i-2}, M) = \sum c_{i-2} N_{i-1}(P_{i-2}, M) + \sum c_{i+1} P_{i-2} + c_7 M + Q, \quad i = \overline{3, 5}. \quad (4)$$

ёфта шавад, дар ҳолати иҷро шудани шартҳои

$$\begin{cases} Q - \alpha_0 N_0 N_1 = 0, \\ k_0 \alpha_0 N_0 N_1 - \sum_{i=1}^3 \alpha_i N_{i+1} - m_1 N_1 = 0, \\ k_{i-2} \alpha_{i-2} N_1 N_{i-1} - \alpha_{i+1} N_{i+2}^{\omega} - m_{i-1} N_{i-1} - \mu_{i-2}(M) N_{i-1} = 0, \quad i = \overline{3, 5}, \\ k_{i+1} \alpha_{i+1} N_{i-1} N_{i+2}^{\omega} - \varepsilon N_{i+2}^{\omega 2} - m_{i+2} N_{i+2}^{\omega} - \eta_{i-1} \mu_{i-2}(M) N_{i+2}^{\omega} + P_{i-2} N_{i+2}^{\omega} = 0, \quad i = \overline{3, 5}. \end{cases} \quad (5)$$

Дар ин ҷо α_i , k_i , m_i - параметрҳои биологӣ, c_1, c_2, c_3 - мувофиқан нархи як воҳиди биомассаи зараррасон, хароҷот ба усулҳои муҳофизати интегратсионӣ мебошад.

Теорема. Бигузур $N^* = (N_0^*, N_1^*, N_{i-1}^*, N_{i+2}^*)$ - ҳалли статсионари системаи (1) бошад, он гоҳ ҳалли наздиқшудаи масъалаи (5) -ро дар намуди зерин

$$N(t) \approx N^* + (N^0 - N^*) \sum_{i=0}^7 \frac{e^{A \cdot t}}{\prod_{\substack{j=1 \\ j \neq i}}^7 (\lambda_j - \lambda_i)} \prod_{j=1}^7 (A_0 - \lambda_j I), \quad (6)$$

ифода кардан мумкин аст.

Дар кучо λ_i – қимати хоси матритсаи $A_0 = (a_{ij})$, $i = \overline{0,7}$; $j = \overline{0,7}$, $N^0 = N(0)$ мебошад.

Исбоот. Бигуздор $\Delta N = N(t) - N^*$ ё

$$\begin{aligned}\Delta N &= \lambda^6 A_1 - \lambda^5 A_2 + \lambda^4 A_3 - \lambda^3 A_4 + \lambda^2 A_5 - \lambda A_6 + A_7, \text{ ва} \\ A^7 &= A_1 A^6 - A_2 A^5 + A_3 A^4 - A_4 A^3 + A_5 A^2 - A_6 A + A_7 I,\end{aligned}$$

дар кучо $N(t)$ – ҳалли масъалаи (1), A_i , $i = \overline{0,7}$ – суммаи ҳамаи минорҳои диагоналии тартиби n -ро ифода мекунад: $\dot{N} = f(N)$, $N(0) = N^0$, $f = \lambda_i$, $i = \overline{0,7}$ – тарафи рости системаи (1); N^* – ҳалли $f(N^*) = 0$.

Ифодаҳои охиронро пайдарпай ба λ^p ва A^p зарб намуда ҳосил мекунем:

$$\begin{aligned}\Delta N \lambda^p &= \lambda^{6+p} A_1 - \lambda^{5+p} A_2 + \lambda^{4+p} A_3 - \lambda^{3+p} A_4 + \lambda^{2+p} A_5 - \lambda^{1+p} A_6 + \lambda^p A_7, \\ A^{7+p} &= A_1 A^{6+p} - A_2 A^{5+p} + A_3 A^{4+p} - A_4 A^{3+p} + A_5 A^{2+p} - A_6 A^p + A_7 I A^p,\end{aligned}$$

аз ин ҷо фарз мекунем, ки $f(N) = P_6(N)$, $f(A) = P_6(A)$ ва

$\lambda_i \neq \lambda_j$, $i \neq j$, $i = \overline{0,7}$, $j = \overline{0,7}$, дар кучо $P_6(\cdot)$ – бисёраъзогии тартиби 6 мебошад, он гоҳ ба осони дида мешавад, ки $\Delta \dot{N} \approx A_0 \Delta N$, $\Delta N(0) = N^0 - N^*$

Дар кучо A_0 – матритсаи транспониронидашудаи A_0^* мебошад ва аз ин ҷо $\Delta N \approx (N^0 - N^*) e^{A_0 t}$.

Аён аст, ки $\Delta \dot{N} = N(t) - N^*$, бо истифода аз формулаи интерполясионии Лагранж – Силвестр, яъне

$$N(t) \approx N^* + (N^0 - N^*) \sum_{i=0}^7 \frac{e^{A \cdot t}}{\prod_{\substack{j=1 \\ i \neq j}}^7 (\lambda_j - \lambda_i)} \prod_{\substack{j=1 \\ i \neq j}}^7 (A_0 - \lambda_i I),$$

-ро ҳосил мекунем.

Аён аст, ки барои системаи муодилаҳои алгебравии (5) се ҳолати мувозинатӣ ҷой дорад, ки ҳар яке аз онҳо ба дарозии занҷири трофикии 1, 2 ва 3 мувофиқ мебошад.

1) $(N_0^*, N_1^*, 0, 0)$

$$N_0^* = \frac{m_1}{k_0 \alpha_0}, N_1^* = \frac{k_0}{m_1} Q, N_{i-1}^* = 0, N_{i+2}^* = 0, i = \overline{3,5}.$$

2) $(N_0^*, N_1^*, N_{i-1}^*, 0)$, $i = \overline{3,5}$. $N_0^* = \frac{k_1 \alpha_1 Q}{\alpha_0 m_2 + \alpha_0 \mu_1(M)}$, $N_1^* = \frac{m_2 + \mu_1(M)}{k_1 \alpha_1}$,

$$N_{i-1}^* = \frac{1}{\alpha_{i-1}} (k_0 Q - \frac{m_1 m_{i-1} + m_1 \mu_{i-2}(M)}{k_{i-2} \alpha_{i-2}}), N_3^* = 0, i = \overline{3,5}.$$

3) $(N_0^*, N_1^*, N_{i-1}^*, N_{i+2}^*)$, $i = \overline{3,5}$.

$$N_0^* = \frac{-\delta_0 + \sqrt{\delta_0^2 + 4k_0 k_4 k_5 k_6 \alpha_4^2 \alpha_5^2 \alpha_6^2 Q}}{2\alpha_0 k_0 k_4 k_5 k_6 \alpha_4^2 \alpha_5^2 \alpha_6^2},$$

$$N_1^* = \frac{\delta_0 + \sqrt{\delta_0^2 + 4k_0 k_4 k_5 k_6 \alpha_4^2 \alpha_5^2 \alpha_6^2 Q}}{2(k_1 k_6 \alpha_1^2 \alpha_6^2 \varepsilon_1 + k_2 k_5 \alpha_2^2 \alpha_5^2 \varepsilon_2 + k_3 k_4 \alpha_3^2 \alpha_4^2 \varepsilon_3)},$$

$$N_{i-1}^* = \frac{-\delta_0 + \sqrt{\delta_0^2 + 4k_0 k_4 k_5 k_6 \alpha_4^2 \alpha_5^2 \alpha_6^2 Q}}{2k_{i+1} k_6 \alpha_{i+1}^2 \alpha_{i-2}^2} + \frac{m_1}{\alpha_{i-2}}, i = \overline{3,5},$$

$$N_{i+2}^* = \frac{-\delta_0 + \sqrt{\delta_0^2 + 4k_0 k_4 k_5 k_6 \alpha_4^2 \alpha_5^2 \alpha_6^2 Q} - 2\alpha_{i+1} [m_1 k_{i+1} \alpha_{i+1} + \alpha_{i-2} (m_{i+2} + \eta_{i-2} \mu_{i-2}(M) - P_{i-2})]}{2\varepsilon_{i-2} \alpha_{i-2} \alpha_{i+1}}, i = \overline{3,5},$$

Дар ин ҷо

$$\delta_0 = \alpha_{i-2} \alpha_{i+1} P_{i-2} + \alpha_{i-2} (\varepsilon_{i-2} - \alpha_{i-2} \alpha_{i+1}) \mu_{i-2}(M) + m_{i-1} \alpha_{i-2} \varepsilon_{i-2} - m_{i+2} \alpha_{i-2} \alpha_{i+1} - m_1 k_{i+1} \alpha_{i+1}^2,$$

Дар ҳолати 1-ум занҷири трофикии дарозии 1 мавҷуд аст. Дар ин ҳолат функционали (4) намуди зеринро мегирад:

$$I(P_{i-2}, M) = \sum c_{i+1} P_{i-2} + c_7 M + Q, i = \overline{3,5}.$$

аз ин ҷо маълум аст, ки параметрҳои идоракунии $P_{i-2}^* = 0$, $M^* = 0$, $i = \overline{3,5}$ мебошад.

Дар ҳолати 2-юм занҷири трофикии дарозии 2 мавҷуд аст. Дар ин ҳолат функционали (4) намуди зеринро мегирад:

$$I(P_{i-2}, M) = \sum c_{i-2} \left(\frac{-\delta_0 + \sqrt{\delta_0^2 + 4k_0 k_4 k_5 k_6 \alpha_4^2 \alpha_5^2 \alpha_6^2 Q}}{2k_{i+1} k_6 \alpha_{i+1}^2 \alpha_{i-2}^2} + \frac{m_1}{\alpha_{i-2}} \right) + \sum c_{i+1} P_{i-2} + c_7 M + Q, \quad i = \overline{3,5}.$$

Аз ин ҷо бармеояд, ки параметрҳои идоракунии оптималӣ

$$P_{i-2}^* = 0, \quad M^* = \frac{k_0 k_{i-1} \alpha_{i-2} Q}{m_1} - m_{i-1}, \quad i = \overline{3,5} \text{ мебошад.}$$

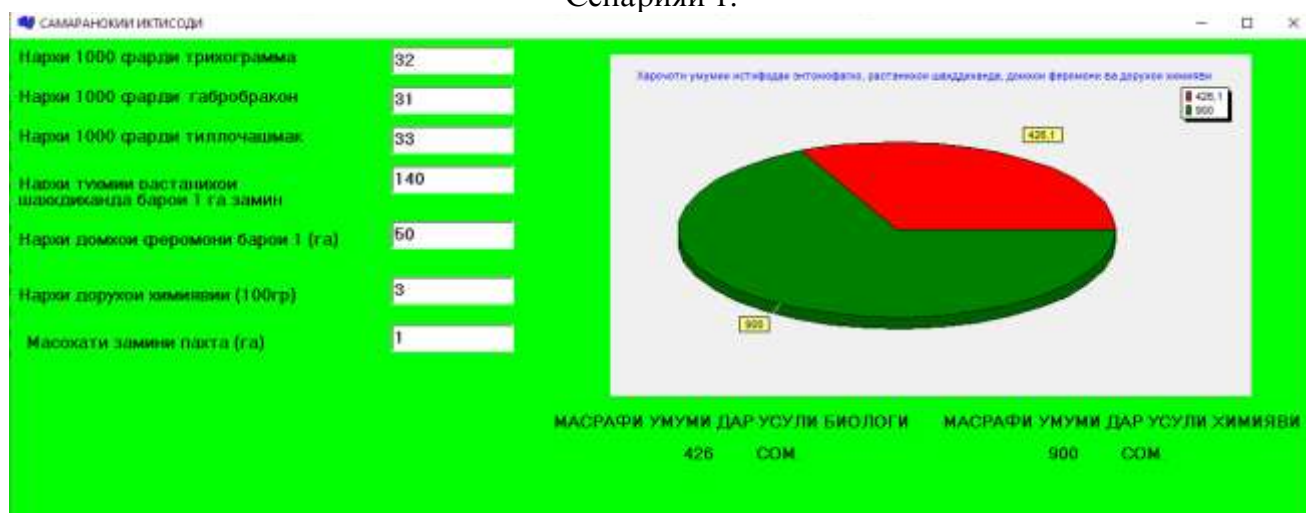
Дар ҳолати сеюм, яъне ҳолати умумӣ параметрҳои идоракунии оптималӣ намуди зеринро мегирад:

$$P_{i-2}^* = \begin{cases} P_{i-2}^{\max}, & \delta_0^2 + 4k_0 k_4 k_5 k_6 \alpha_4^2 \alpha_5^2 \alpha_6^2 Q > 0 \\ 0, & \delta_0^2 + 4k_0 k_4 k_5 k_6 \alpha_4^2 \alpha_5^2 \alpha_6^2 Q < 0 \end{cases}, \quad i = \overline{3,5}$$

$$M^* = \frac{1}{\eta_{i-2}} \left(\frac{\delta_0 - \sqrt{\delta_0^2 + 4k_0 k_4 k_5 k_6 \alpha_4^2 \alpha_5^2 \alpha_6^2 Q}}{2\alpha_{i+1} \alpha_{i-2}} + \frac{m_1 k_{i+1} \alpha_{i+1}}{\alpha_{i-2}} - m_{i+2} \right), \quad \mu_{i-2}(M) = M, \quad i = \overline{3,5}$$

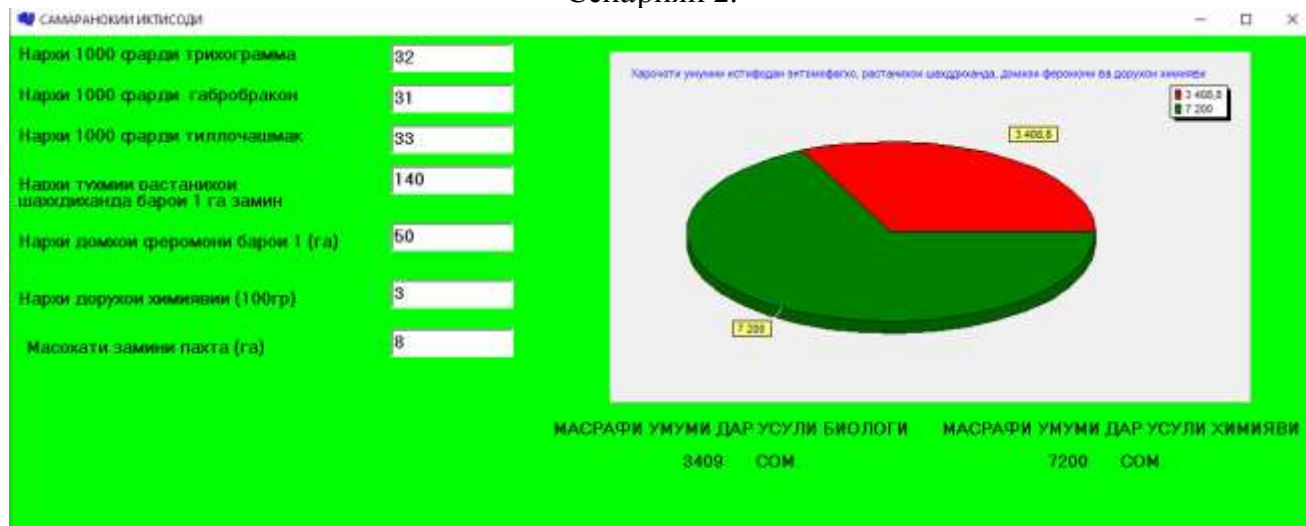
Ҳамин тавр, барои пешгӯӣ ва истифодаи чораҳои муҳофизатӣ аз ҳашаротҳои зараррасони агросеносаи пахта, ба мо лозим меояд, ки дар кадом сатҳ қарор доштани параметрҳои идоракуниро омӯзем. Натиҷаҳои масъалаи оптимизатсионии муҳофизати агросеносаи пахтаро дар забони барномасозии C++ барномарезӣ намуда, якчанд сценарияҳо гузаронида, натиҷаҳои компютери ба даст овардем.

Сенарияи 1.

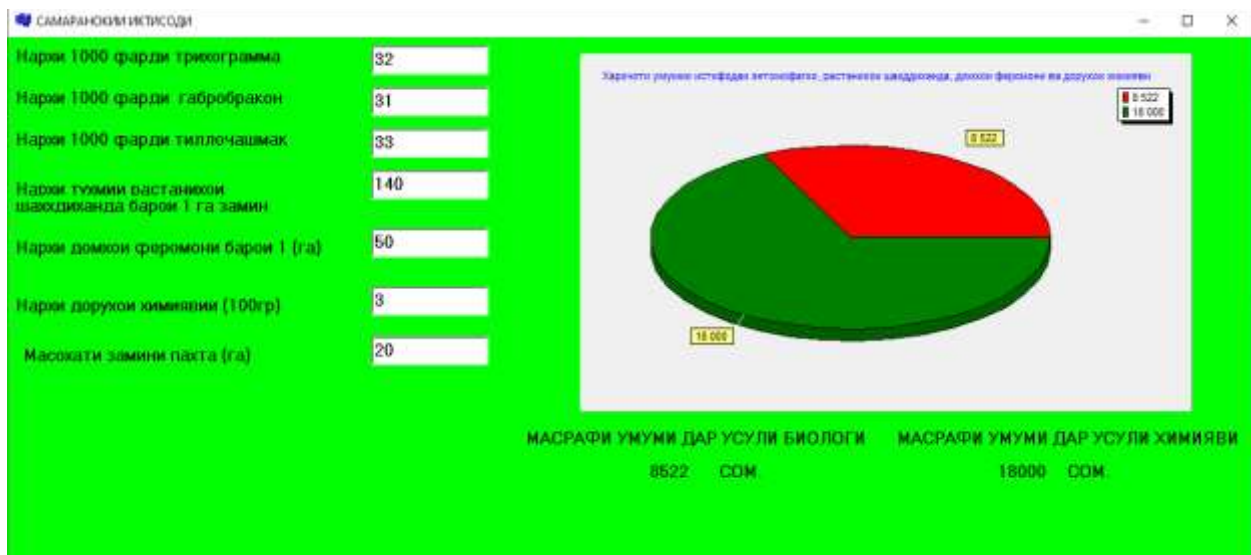
Расми 1. Натиҷаи компютерии ҳисобкунии хароҷоти умумӣ.

Сенарияи 2.

Расми 2. Натиҷаи компютерии ҳисобкунии хароҷоти умумӣ.

Сенарияи 3.

Расми 3. Натиҷаи компютерии ҳисобкунии хароҷоти умумӣ .

Аз натиҷаҳои бадастовардашуда хулоса баровардан мумкин аст, ки дар ҳолати истифодаи энтомофагҳо, қатори растаниҳои шаҳддиҳанда ва домҳои феромонӣ , истифодаи захрхимикатҳо зарурат надорад. Аз натиҷаи барнома низ бармеояд, ки хароҷоти умумии энтомофагҳо, қатори растаниҳои шаҳддиҳанда ва домҳои феромонӣ аз истифодаи захрхимикатҳо якҷанд маротиба камтар мебошад.

Адабиёт

1. Одинаев Р.Н. Амсилаи математикии масъалаи муҳофизати агросенозаи пахта аз зараррасониҳои хоҷагии кишлоқ/ Р.Н. Одинаев, А.Б. Ғафоров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2019. – №4. – С. 14-19.
2. Ғафоров, А.Б. Усули адабии ҳалли масъалаи дифференсиалии муҳофизати агросенозаи пахта ва натиҷаҳои компютерии он [Матн] / А.Б. Ғафоров // Паёми донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ, 2020. №1/3(77). –с.129-133.
3. Юнусӣ М. Математические модели борьбы с вредителя огроценозов / М. Юнусӣ –Душанбе: Дониш, 1991. -141 с.
4. Саидов Н.Ш., Джалилов А.У., Мирзоев Т.К., Каримчанов С. Насыщение агроландшафтов цветковыми растениями для повышения эффективности энтомофагов в интегрированной защите хлопчатника. В кн.: «Актуальные проблемы, перспективы развития сельского хозяйства», Сборник научных трудов Института земледелия, , Душанбе, 2011, том VI с. 106-115.

АННОТАЦИЯ

МАСЪАЛАИ ИДОРАКУНИИ ОПТИМАЛӢ ДАР АМСИЛАИ МАТЕМАТИКИИ АГРОСЕНОЗАИ ПАХТА

Муҳофизати растаниҳо аз зараррасонҳо ва касалиҳо яке аз омилҳои муҳими баландбардории ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ мебошад. Тарзи муборизаи интегратсионӣ ба муқобили зараррасонҳо мавқеи муҳимро ишғол менамояд.

Дар кори мазкур масъалаи идоракунии оптималии агросенозаи пахта, аз се сатҳи трофикии “пахта - ҳашароти зараррасон – ҳашароти ғойдаовар” иборат буда, татқиқ карда шудааст. Барои масъалаи статсионарии агросенозаи амсилавӣ , ҳалли оптималии масъалаи муҳофизати агросенозаи пахта аз зараррасонҳои хоҷагии кишлоқ ёфта шуда аст.

Калидвожаҳо: амсила, идоракунии оптималӣ, муҳофизати интегратсионӣ, растаниҳои шаҳддиҳанда, домҳои феромонӣ , статсионарӣ, функционал, занҷири трофикиӣ.

Аннотация

ЗАДАЧА ОПТИМАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ В МАТЕМАТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ ХЛОПКОВОГО АГРОСЕНОЗА

Защита растений от вредителей и болезней - один из важных факторов повышения урожайности сельскохозяйственных культур. Интегрированная защита агроценоза хлопчатника от вредителей играет важную роль.

В данной работе исследуются задачи оптимального управления агроценоза хлопчатника, состоящего из трех трофических уровней «хлопок - вредные насекомые - полезные насекомые». Для стационарной задачи модельного агроценоза, найдено оптимальное решение задачи защиты агроценоза хлопчатника от вредителей сельскохозяйств.

Ключевые слова: модель, оптимальное управление, интегрированная защита, нектароносные растения, феромоновые ловушки, стационарность, функционал, трофическая цепь.

ANNOTATION

THE OPTIMAL ISSUE OF CONTROLLING IN MATHEMATICAL MODEL OF COTTON AGROSENOSIS.

The plant protection from pests and diseases is one of the most important factors in increasing yield of agriculture. Integrated protection of cotton agrosenosis plays an important role.

In current work is seen the problem of optimal controlling of cotton agrosenosis, that are consisted of three trophic levels: "Cotton - harmful insects - beneficial insects". For stationary problem of model agrosenosis in found optimal solution in problem of cotton agrosenosis protection from agricultural vermin.

Key words: model, optimal controlling, integrated protection, nectariferous plants, pheromone trape, stationarity, functionality, trophic chain.

ТДУ 636.3633.2.039 (575.3)

ТАЪСИРИ МИҚДОРИ ГУНОГУНИ ЭНЕРГИЯ ВА ПРОТЕИН ДАР РАТСИОН БА МАҲСУЛНОКИИ ПАШМӢ ВА СИФАТИ ПАШМИ МЕШҲОИ МАӢИНПАШМИ ДАРВОЗӢ

Рачабов Ф.М., профессор, **Юсупов А.Я.**, н.и.к. – ДАТ ба номи Ш. Шохтемур,
Икромов Ф.М., н.и.к., **Наботов С.К.**, ходими илмӣ, **Давлатов Х.К.**, н.и.к. – Институти
чорводорӣ ва чарогоҳи АИКТ

Калимаҳои калидӣ: мешҳо, хӯронидан, энергия, протеин, тароши пашм, баромади пашм, сифати пашм.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон гӯсфандпарварӣ яке аз соҳаҳои асосии чорводорӣ буда, дар таъмини кишвар бо маҳсулоти хӯрокворӣ ва ашӯи хоми кишоварзӣ нақши басо муҳим дорад. Афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаи гӯсфандпарварӣ ба дараҷаи назаррас бо зарурати таъмини хоҷагӣҳо бо хӯрокаи истеҳсоли худӣ ва ташкили хӯронидани пурбаҳои гӯсфандон бо дарназардошти хусусиятҳои минтақавии парвариши онҳо алоқаманд мебошад [2].

Дар меъёрҳои мавҷуда дараҷаи талаботи чорво ба энергия ва моддаҳои ғизоӣ дар шароити нигоҳдории оғилхонагӣ ва чарогоҳӣ яксон баррасӣ мегардад. Муқаррар гардидааст, ки масрафи энергия ҳангоми чародиҳии гӯсфандон дар чарогоҳҳо ба андозаи 25-30% нисбат ба нигоҳдории оғилхонагӣ баландтар мебошад [5, 6].

Хӯронидани пурбаҳои гӯсфандон дар чарогоҳҳои мавсимӣ асосноккунии кофии назариявӣ ва тавсияҳои амалиӣ ба таври муфассал қоркардшуда надорад.

Яке аз омилҳои асосии муайянкунандаи дараҷаи маҳсулнокии чорво бо энергия ва протеин таъмин будани онҳо мебошад. Дар назарияи илми хӯронидани ҳайвоноти кишоварзӣ проблемаи ғизогирии энергетикӣ ва протеинӣ мақоми марказиро ишғол мекунад [1, 3, 4, 7].

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои таъсири дараҷаҳои гуногуни ғизоӣ энергетикӣ ва протеинӣ мешҳои гурӯҳи зотии дарвозии маҳинпашм бо дарназардошти ҳосилнокӣ, таркиби химиявӣ ва ғизонокии алафҳои чарогоҳҳои мавсимӣ ба сифатҳои маҳсулноки ва тақрористеҳсолкунии чорво ҳанӯз омӯختана шуда боқӣ мондааст.

Дар ин робита, мақсади таҳқиқоти мо аз муайян намудани дараҷаи муносиби ғизоӣ энергетикӣ ва протеинӣ мешҳои гурӯҳи зотии дарвозии маҳинпашм ҳангоми нигоҳдории ҳамасолаи чарогоҳӣ иборат мебошад. Таҳқиқоти илмӣ аз соли 2016 то соли 2020 дар хоҷагии зотпарварии «Оличабулоқ»-и ноҳияи Темурмалик вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозӣ гардид.

Барои ҳал намудани вазифаҳои гузошташуда ду таҷрибаи илмӣ хоҷагӣ гузаронида шуданд. Дар ҳар ду таҷриба 100 сарӣ гӯсфандро интиҳоб карда, онҳо ба 4 гурӯҳи 25-сарӣ, дар ҳар гурӯҳ ҷудо карда шуданд. Мешҳои гурӯҳи 1-уми назоратӣ воҳи хӯрокаи дар хоҷагӣ қабулшударо қабул мекарданд. Гӯсфандони гурӯҳи 2-юми таҷрибавӣ воҳи хӯрокаи ба дараҷаи меъёрҳои мувофиқбудаи ПУЧ (соли 2003)-ро қабул мекарданд. Дар воҳиҳои хӯрокаи мешҳои гурӯҳҳои 3-юм ва 4-уми таҷрибавӣ дараҷаи ғизоӣ энергетикӣ ва протеинӣ аз меъёр ба андозаи 15% ва 25% баландтар буданд.

Таҷрибаҳои илмӣ хоҷагӣ ва истеҳсоли бо мешҳои баъди аз чарогоҳҳои тобистонаи баландкӯҳ баргаштани онҳо (дар моҳи сентябр) оғоз намуда, то замони ба чарогоҳҳои тобистона бурдани онҳо (то моҳи майи соли оянда) идома дода шуданд. Ҳамаи гурӯҳҳои таҷрибавӣ мешҳо дар чарогоҳҳои тобистонаи баландкӯҳ дар кӯтанҳои умумӣ нигоҳдорӣ мешуданд. Мешҳо дар давоми равшаниӣ рӯз дар чарогоҳ буданд ва баъди бозгашти онҳо аз чарогоҳ онҳоро алоҳида аз рӯи гурӯҳҳо ҷойгир намуда, ба онҳо ба миқдори зарурӣ илова хӯрок медоданд. Дараҷаи гуногуни энергия

ва моддаҳои ғизоии вояи чарогоҳӣ аз ҳисоби кам ё зиёд кардани беда ва ярмаи чав танзим карда мешуд. Дар таҷрибаҳои гузаронидашуда, ки вояҳои хӯрокаи мешҳоро дар фаслҳои гуногуни сол вобаста ба вазни зинда ва ҳолати физиологии мешҳо тартиб додем, ки ба ҳисоби миёна таркиб ва ғизонокии онҳо дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Дар таҷрибаҳои гузаронидашуда дараҷаи ғизои энергетикӣ ва протеинии мешҳои гурӯҳҳои мухталиф дар чарогоҳҳои тирамоҳӣ, зимистона ва баҳорӣ гуногун буданд. Вояҳои хӯрокдихии мешҳои гурӯҳи 1-ум аз рӯи ВХС ба андозаи 7,6-20,8%, аз рӯи ВХЭ - 7,0-16,7% ва аз рӯи протеини ҳалшаванда - ба андозаи 21,2-31,5% камбудӣ доштанд. Дар тамоми давраи таҷриба дараҷаи ғизои энергетикӣ ва протеинии мешҳои гурӯҳи 2-юм мувофиқи меъёр буд. Аз рӯи истеъмоли воқеӣ дараҷаи ғизои энергетикии мешҳои гурӯҳи 3-юм аз рӯи ВХС ба андозаи 11,1-12,8%, аз рӯи ВХЭ - ба андозаи 9,1-14,5% ва дар гурӯҳи 4-ум мутаносибан, ба андозаи 22,4-27,4% ва 20,1-29,0% нисбат ба меъёр баландтар буд.

Концентратсияи энергияи мубодилавӣ дар 1 кг моддаи хушкӣ вояи хӯрокаи мешҳои гурӯҳи 1-ум дар ҳар ду таҷриба дар чарогоҳҳои тирамоҳӣ 7,53-7,61 МҶ, дар гурӯҳи 2-юм - 7,85-7,92, дар гурӯҳи 3-юм - 7,95-8,02 ва дар гурӯҳи 4-ум - 8,16-8,17 МҶ, дар чарогоҳҳои зимистона, мутаносибан 7,01-7,02; 7,30-7,36; 7,64-7,71 ва 7,78-7,85 МҶ, дар чарогоҳҳои баҳорӣ бошад, - 8,98-9,22; 8,96-8,98; 9,16-9,18 ва 9,06-9,13 МҶ-ро ташкил намуд.

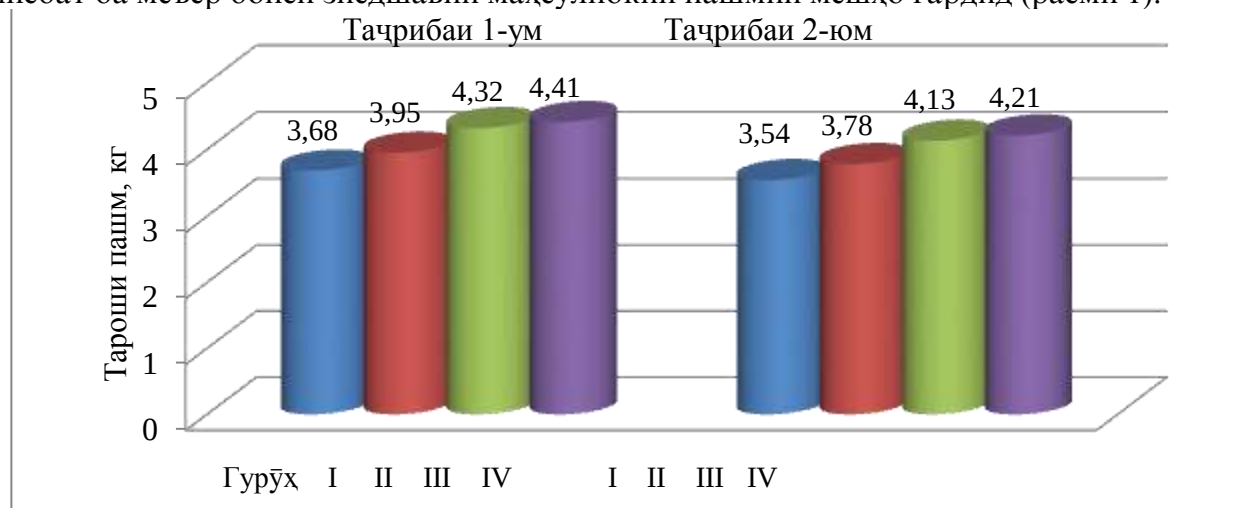
Протеини ҳазмшаванда дар 1 ВХС вояи хӯрокаи, дар давраи тирамоҳ дар гурӯҳи 1-ум 71 г, дар гурӯҳи 2-юм - 77, дар гурӯҳи 3-юм - 83 ва дар гурӯҳи 4-ум - 92 г, дар 1 ВХЭ бошад, мутаносибан, 64; 66; 76 ва 83 г, дар давраи зимистон, мутаносибан, 84; 94; 96 ва 101, 74; 81; 85 ва 89 г, дар давраи баҳорӣ бошад - 93; 107; 106 ва 121, 81; 92; 93 ва 98 г мавҷуд аст.

Бо баландтарин маҳсулнокии пашмӣ бо вазни физикӣ мешҳои гурӯҳҳои 3-юм ва 4-ум фарқ мекарданд. Онҳо аз рӯи нишондиҳандаи мазкур аз ҳамсолони худ дар гурӯҳи 1-уми таҷрибаи якум ба андозаи 0,64-0,73 кг ё 17,39-19,84% ($P>0,99$) ва дар таҷрибаи дуюм - ба андозаи 0,59-0,67 кг ё 16,67-18,93% ($P>0,99$) бартарӣ доштанд.

Ҷадвали 1. Вояи хӯрокдихии мешҳо аз рӯи истеъмоли воқеӣ

Нишондиҳанда	Таҷрибаи 1-ум				Таҷрибаи 2-юм			
	Гурӯҳҳо							
	1	2	3	4	1	2	3	4
Дар чарогоҳҳои тирамоҳӣ								
Алафи чарогоҳӣ, кг	2,45	2,40	2,33	2,20	2,61	2,58	2,49	2,36
Беда, кг	-	-	0,2	0,38	-	-	0,2	0,39
Ярмаи чав, кг	0,1	0,2	0,25	0,35	0,1	0,2	0,25	0,35
ВХС	0,92	1,02	1,15	1,30	0,97	1,08	1,20	1,34
ВХЭ	1,02	1,11	1,26	1,43	1,07	1,17	1,32	1,51
Моддаи хушк, кг	1,34	1,40	1,57	1,75	1,42	1,49	1,66	1,85
Протеини хом, г	118,5	127,0	158,6	190,1	125,5	134,9	165,7	200,1
Протеини ҳазмш., г	65,1	72,8	95,6	119,4	68,8	76,9	99,3	125,1
Калсий, г	13,36	13,27	15,94	18,09	14,22	14,24	16,81	19,24
Фосфор, г	1,74	2,14	2,91	3,80	1,83	2,23	2,99	3,94
Магний, г	1,55	1,64	2,40	3,12	1,65	1,74	2,5	3,29
Сулфур, г	1,88	2,02	2,67	3,31	2,00	2,15	2,78	3,48
Дар чарогоҳҳои зимистона								
Алафи чарогоҳӣ, кг	2,04	1,98	1,90	1,79	2,14	2,09	2,02	1,98
Беда, кг	0,29	0,47	0,56	0,67	0,28	0,48	0,58	0,68
Ярмаи чав, кг	0,2	0,3	0,4	0,5	0,2	0,3	0,4	0,5
ВХС	0,99	1,16	1,30	1,42	1,02	1,20	1,34	1,48
ВХЭ	1,13	1,34	1,48	1,61	1,17	1,38	1,52	1,68
Моддаи хушк, кг	1,61	1,82	1,92	2,05	1,67	1,89	1,99	2,16
Протеини хом, г	139,5	174,4	195,4	218,2	143,2	178,5	199,9	225,2
Протеини ҳазмш., г	83,3	109,0	125,4	143,2	85,1	111,0	127,6	146,6
Калсий, г	16,09	18,61	19,67	20,86	16,65	19,22	20,34	21,93
Фосфор, г	2,77	3,76	4,35	5,04	2,82	3,82	4,41	5,14
Магний, г	2,50	3,27	3,67	4,13	2,56	3,33	3,74	4,25
Сулфур, г	2,61	3,30	3,69	4,13	2,67	3,37	3,77	4,26
Дар чарогоҳҳои баҳорӣ								
Алафи чарогоҳӣ, кг	3,87	3,81	3,73	3,61	4,02	3,97	3,91	3,80
Беда, кг	-	0,37	0,47	0,67	-	0,38	0,48	0,66
Ярмаи чав, кг	0,2	0,25	0,4	0,5	0,2	0,25	0,4	0,5
ВХС	1,31	1,52	1,71	1,86	1,35	1,56	1,76	1,93
ВХЭ	1,50	1,77	1,97	2,13	1,55	1,82	2,03	2,21
Моддаи хушк, кг	1,67	1,97	2,15	2,35	1,68	2,03	2,21	2,42
Протеини хом, г	199,4	257,9	283,5	316,6	206,3	265,2	291,7	325,3
Протеини ҳазмш., г	122,1	162,9	182,9	207,5	126,1	167,2	187,8	216,4
Калсий, г	15,22	20,70	22,01	24,53	15,80	21,31	22,69	25,26
Фосфор, г	3,47	4,78	5,63	6,53	3,57	4,89	5,75	6,66
Магний, г	2,58	4,03	4,50	5,26	2,67	4,13	4,61	5,38
Сулфур, г	3,13	4,34	4,82	5,50	3,23	4,46	4,95	5,64

Баланд бардоштани дараҷаи ғизои энергетикӣ ва протеинӣ ба андозаи 15-25% нисбат ба меъёр боиси зиёдшавии маҳсулнокии пашмии мешҳо гардид (расми 1).

Афзоиши дараҷаи энергия ва протеин дар вояи мешҳо ба андозаи 15-25% дар муқоиса

Расми 1. – Тароши пашм бо вазни физикӣ

Гӯсфандоне, ки дараҷаи ҳӯронидани онҳо ба меъёр мувофиқ буд, аз рӯи тароши пашми ношуста аз чорвои қабулкардаи вояи хоҷагӣ ба андозаи 6,78-7,34% ($P>0,95$) бартарӣ доштанд бо меъёр боиси 0,35-0,46 ё 9,26-11,64% афзоиши тароши пашм гардид. Тафовути миёни гурӯҳҳо аз рӯи пашмтарошӣ аз лиҳози омӯрӣ бозътимод ($P>0,95$) буд.

Дар миёни мешҳои гурӯҳҳои гуногун бештарин пашмтароширо чорвои гурӯҳҳои 3-юм ва 4-ум доштанд. Онҳо аз ҳамсолони худ дар гурӯҳҳои 1-ум ва 2-юм мутаносибан, ба андозаи 18,62-22,39% ($P>0,99$) ва 10,40-13,53% ($P>0,95$) бартарӣ доштанд.

Баландтарин баромади пашми ҳолис дар мешҳои гурӯҳҳои 4-ум ва 3-юм ва пастрин баромад дар чорвои гурӯҳи якум ба мушоҳида расид. Тафовут дар баромади нахи ҳолис миёни гурӯҳҳои 3-юм, 4-ум ва 1-ум 0,84-1,12% ва миёни гурӯҳҳои 2-юм ва 1-ум - 0,23-0,33%-ро ташкил медиҳад. Аммо тафовут дар ҳамаи ҳолатҳо безътимод ($P<0,95$) буд.

Таҳқиқи ҳосиятҳои физикию механикӣ ва технологияи пашми мешҳои гурӯҳҳои таҷрибавӣ нишон дод, ки аз рӯи нишондиҳандаҳои сифатии пашм чорвои гурӯҳҳои мазкур аз ҳамдигар фарқ мекунанд (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Нишондиҳандаҳои асосии сифатии пашми мешҳо

Нишондиҳанда	Гурӯҳ			
	1	2	3	4
Тачрибаи 1-ум				
Дарозии табиӣ пашм, см	7,82±0,17	8,38±0,22	8,94±0,24	9,06±0,30
Дарозии воқеӣ пашм, см	9,17±0,21	9,75±0,26	10,35±0,31	10,49±0,36
Зичии пашм, дон/мм²	30,42±0,86	30,80±0,69	30,25±1,04	31,14±0,93
Борикии нахҳои пашм, мкм	23,14±0,32	24,72±0,27	25,53±0,36	25,90±0,44
Мустаҳкамӣ пашм, сН/текс	8,28±0,14	8,50±0,21	9,25±0,18	9,36±0,25
Тачрибаи 2-ум				
Дарозии табиӣ пашм, см	7,65±0,20	8,17±0,18	8,67±0,23	8,82±0,26
Дарозии воқеӣ пашм, см	8,98±0,25	9,50±0,24	10,01±0,27	10,20±0,32
Зичии пашм, дон/мм²	28,78±0,72	29,04±0,85	28,81±0,76	29,12±0,90
Борикии нахҳои пашм, мкм	24,31±0,25	25,06±0,38	25,69±0,34	26,03±0,57
Мустаҳкамӣ пашм, сН/текс	8,44±0,19	8,70±0,23	9,53±0,24	9,61±0,27

Дарозии пашми мешҳои гурӯҳҳои 3-юм ва 4-ум аз дарозии миёнаи пашми гӯсфандони гурӯҳи 1-ум, мутаносибан, 1,02-1,12 ва 1,17-1,24 см ё 13,3-14,3 ва 15,3-15,8% ($P>0,99$) ва нисбат ба гурӯҳи 2-юм - ба андозаи 0,50-0,56 ва 0,65-0,68 см (6,1-8,1%; $P>0,95$) зиёд аст. Тафовутҳои ночиз аз рӯи ин нишондиҳанда (0,12-0,15 см ё 1,3-1,7%) дар миёни мешҳои гурӯҳҳои 3-юм ва 4-ум ба мушоҳида расид.

Тақрибан, ҳамин гуна тафовутҳо дар миёни гурӯҳҳо аз рӯи дарозии воқеӣ пашм низ ба назар мерасад. Чунонки, дарозии воқеӣ нахи пашми чорвои гурӯҳҳои 2-юм, 3-юм ва 4-ум, дар муқоиса бо гурӯҳи 1-ум мутаносибан, ба андозаи 5,8-6,3; 11,5-12,9 ва 13,6-14,4% дарозтар буд.

Зичии пашми мешҳои гурӯҳи 1-ум - 28,7-30,4, гурӯҳи 2-юм - 29,0-30,8, гурӯҳи 3-юм - 28,8-30,2 ва гурӯҳи 4-ум - 29,1-31,1 нахро дар 1 см² ташкил дод. Тафовут аз рӯи зичии пашм дар миёни чорвои гурӯҳҳои гуногун безътимод ($P<0,95$) аст.

Тафовути назаррас аз рӯйи борикии нахи пашм дар миёни мешҳои гурӯҳҳои 1-ум, 3-юм ва 4-ум ба мушохида мерасад. Қимати миёнаи борикии пашм дар мешҳои гурӯҳҳои 3-юм ва 4-ум аз нишондиҳандаҳои гурӯҳҳои 1-ум ва 2-юм мутаносибан, ба андозаи 1,38-2,76 ва 0,63-1,18 мкм ё 5,7-11,9 ва 2,5-4,8% ($P>0,95$) баландтар аст. Тафовути нишондиҳандаи мазкур дар мешҳои гурӯҳҳои 3-юм ва 4-ум ҳамагӣ 0,34-0,37 мкм ё 1,3-1,4% безътимод ($P<0,95$) буданд.

Тафовут дар борикии пашм наметавонист дар мустаҳкамии он инъикос наёбад. Мешҳои гурӯҳҳои таҷрибавӣ, ки борикии пашми нисбатан бештар доштанд, ҳамчунин аз рӯйи мустаҳкамӣ аз мешҳои гурӯҳи 1-ум бартарӣ доштанд. Чунончи тафовут дар миёни чорвои гурӯҳҳои 1-ум, 3-юм ва 4-ум 0,97-1,17 сН/текс ё 11,7-13,9% ($P>0,95$) таъкил намуд.

Ҳамин тариқ, таҷрибаҳои гузаронидашуда исбот намуданд, ки зиёд намудани миқдори энергия ва протеин дар ратсиони хӯронидани мешҳои гурӯҳи зотии дарвозии маҳинпашм ба андозаи 15-25% дар муқоиса бо меъёр имкони бештар амалӣ шудани захираи генетикии маҳсулнокии пашмӣ ва бештаршавии ҳосиятҳои физику механикии пашм мегардад: тароши пашм бо вазни физикӣ ба андозаи 0,35-0,46 кг ё 9,3-11,6%; тароши пашми шусташуда - 0,21-0,28 кг ё 10,4-13,5% ($P>0,95$); баромади пашми ҳолис - 0,55-0,89%; дарозии пашм - 0,50-0,68 см (6,1-8,1%; $P>0,95$); борикии пашм - 0,63-1,18 мкм ё 2,5-4,8%; мустаҳкамии пашм - 0,75-0,91 сН/текс ё 8,8-10,4% ($P>0,95$) зиёд мешавад.

Адабиёт

1. Аникин, А.С. Принципы нормирования энергии для высокопродуктивных лактирующих коров / А.С. Аникин, Р.В. Некрасов, А.В. Головин, Н.Г. Первов, М.Г. Чабаев // Зоотехния – 2011 № 10. – С. 11-12.
2. Аппаев, Б.В. Влияние кормовой добавки «Амилоцин» на живую массу и мясную продуктивность валушков кальмыцкой породы овец / Б.В. Аппаев, Ц.Б. Тюрбеов, А.Н. Арилов // Зоотехния – 2019. - № 3. – С. 18-22.
3. Головин, А.В. Рекомендации по детализированному кормлению молочного скота: справочное пособие / А.В. Головин, А.С. Аникин, Н.Г. Первов и др. – Дубровицы: ВИЖ им. Л.К. Эрнста, 2016. – 242 с.
4. Драганов, И.Ф. Кормление крупного рогатого скота: Учебное пособие / И.Ф. Драганов, В.В. Калашников, Х.А. Амерханов, В.И. Левахин, Н.Г. Первов, А.С. Ушаков. – М.: Изд-во РГАУ-МСХА имени К.А. Тимирязева, 2013. – 302 с.
5. Есенбаев, А. Разработка и совершенствование системы полноценного кормления казахской мясо-шерстной и казахской тонкорунной пород овец / А. Есенбаев // Автореферат диссертации ... доктора сельскохозяйственных наук. - Новосибирск, 1993. - 52 с.
6. Жазылбеков, Н.А. Кормление сельскохозяйственных животных, птиц и технологии кормов в современных условиях: Справочное пособие / Н.А. Жазылбеков, М.А. Кинеев, А.А. Тореханов и др. // Алматы, ТОО «Издательство «Бастау», 2008. - С. 55.
7. Калашников, А.П. Современные проблемы теории и практики кормления животных / А.П. Калашников // Зоотехния. - 1998. - № 7. - С. 13-17.
8. Первов, Н.Г. Успехи в питании молочного скота. Аналитический обзор / Н.Г. Первов, А.С. Аникин, Р.В. Некрасов, В.М. Дуборезов, М.Г. Чабаев. – Дубровицы: ГНУ ВИЖ, Россельхозакадемии, 2012. – 56 с.
9. Сарбасов, Т.И. Научные основы и практические приёмы полноценного кормления тонкорунных овец в полупустынной зоне / Т.И. Сарбасов // Автореферат дисс ... доктора сельскохозяйственных наук. - Алма-Ата, 1984. - 44 с.
10. Сарбасов, Т.И. Рекомендации по сбалансированному кормлению овец в юго, юго-восточной зоне Казахстана / Т.И. Сарбасов, А. Есенбаев, Б. Махатов и др. - Алма-Ата, 1992. - 27 с.
11. Стрекозов, Н.И. Молочное скотоводство России (Изд 2-е, переработанное и дополненное) / Н.И. Стрекозов, Х.А. Амерханов, Н.Г. Первов и др. – М., 2013. - 616 с.
12. Шалатов, И.С. Нарушения рубцового пищеварения у высокопродуктивных коров при силосно-сенажно-концентратном типе кормления / И.С. Шалатов // Зоотехния, - 2005. - № 4. - С. 12-13.

АННОТАЦИЯ

ТАЪСИРИ МИҚДОРИ ГУНОГУНИ ЭНЕРГИЯ ВА ПРОТЕИН ДАР РАТСИОН БА МАҲСУЛНОКИИ ПАШМӢ ВА СИФАТИ ПАШМИ МЕШӢОИ МАӢИНПАШМИ ДАРВОЗӢ

Дар ду таҷрибаи илмию хоҷагии гузаронидашуда муайян гардидааст, ки нисбат ба меъёрҳои мавҷудбуда, ба андозаи 15-25% зиёд намудани миқдори энергия ва протеин дар ратсиони мешҳои маҳинпашми дарвозӣ боиси афзудани маҳсулнокии пашмӣ ва бештаршавии ҳосиятҳои физику механикии пашм мегардад: тароши пашм бо вазни физикӣ ба миқдори 0,35-0,46 кг ё 9,3-11,6%; тароши пашми шусташуда - 0,21-0,28 кг ё 10,4-13,5%; баромади пашми ҳолис - 0,55-0,89%; дарозии пашм - 0,50-0,68 см (6,1-8,1%); борикии пашм - 0,63-1,18 мкм ё 2,5-4,8%; мустаҳкамии пашм - 0,75-0,91 сН/текс ё 8,8-10,4% зиёд мешавад.

Калимаҳои калидӣ: мешҳо, хӯронидан, энергия, протеин, тароши пашм, баромади пашм, сифати пашм.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ РАЗНОГО УРОВНЯ ЭНЕРГИИ И ПРОТЕИНА В РАЦИОНЕ НА ШЕРСТНУЮ ПРОДУКТИВНОСТЬ И КАЧЕСТВО ШЕРСТИ ДАРВАЗСКИХ ТОНКОРУННЫХ ОВЦЕМАТОК

В проведенных двух научно-хозяйственных опытах установлено, что увеличение уровня энергии и протеина в рационе дарвазских тонкорунных овцематок на 15-25%, по сравнению с нормой, способствует повышению их шерстной продуктивности и улучшению физико-механических свойств шерсти: настриг шерсти в физической массе увеличивается на 0,35-0,46 кг или 9,3-11,6%; настриг мытой шерсти - на 0,21-0,28 кг или 10,4-13,5%; выход чистой шерсти - на 0,55-0,89%; длина шерсти - на 0,50-0,68 см (6,1-8,1%); тонина шерсти - на 0,63-1,18 мкм или 2,5-4,8%; прочность шерсти - на 0,75-0,91 сН/текс или 8,8-10,4%.

Ключевые слова: овцематки, кормление, энергия, протеин, настриг шерсти, выход шерсти, качество шерсти.

ANNOTATION

THE EFFECTS OF DIFFERENT LEVELS OF ENERGY AND PROTEIN IN THE DIET ON PRODUCTIVITY AND QUALITY OF WOOL OF DARVOZ FINE- WOOL SHEEP

In two scientific and economic experiments, it was found that an increasing the level of energy and protein in the diet of Darvaz fine-wool sheep by 15-25% compared to the norm of contributes to increasing their wool productivity and improvement in the physical and mechanical properties of wool: shearing of wool in physical mass increases by 0,35-0.46 kg or 9.3-11.6%; clipping of washed wool - by 0.21-0.28 kg or 10.4-13.5%; the yield of pure wool - by 0.55-0.89%; wool length - by 0.50-0.68 cm (6.1-8.1%); fineness of wool - by 0.63-1.18 microns or 2.5-4.8%; wool strength - by 0.75-0.91 cN / tex or 8.8-10.4%.

Key words: sheep, feeding, energy, protein, wool shearing, wool yield, wool quality.

УДК 636.22-28.083

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЫКОВ ГОЛШТИНСКОЙ ПОРОДЫ НА КОРОВАХ ТАДЖИКСКОГО ТИПА ЧЕРНО-ПЕСТРОЙ ПОРОДЫ В ХОЗЯЙСТВАХ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА

Амиршоев Ф.С., д.б.н., профессор, Рузиев Х.Т., ассистент, Риоева Н., соискатель, Рузиев Т.Б. д.с-х.н. профессор - ТАУ им.Ш.Шотемур

Ключевые слова: быки, голштинская, порода, корова, таджикский тип, племенные заводы, молочная продуктивность, происхождение.

Таджикский тип черно-пестрой породы в основном создавалась в Северной части республики. После реорганизации хозяйств, многие племенные заводы перестали существовать. В настоящее время из бывших племенных заводов функционируют хозяйства «Навгилем» города Исфара, им.Б.Максуд Бободжон Гафуровского района и им.Э. Бойматова Канибадамского района. Среди хозяйств северной зоны лучшим является хозяйство «Навгилем» Исфаринского района (табл.1)

Таблица 1. Молочная продуктивность таджикского типа черно-пестрой породы в зависимости от происхождения

Кровность по голштинской породе	п	Удой,кг	Содержание жира, %	Выход молочного жира
		M±m	M±m	M±m
Хозяйство «Навгилем» Исфаринского района				
1 лактации				
1/2	38	3596±77,6	3,81±0,01	137,0±4,2
5/8	42	3678±86,9	3,82±0,02	140,4±3,4
3/4	39	3727±63,2	3,83±0,01	142,7±2,6
7/8	21	3621±56,4	3,82±0,01	138,3±3,4
11 лактации				
1/2	46	3753±65,8	3,82±0,01	143,3±3,1
5/8	28	3899±72,4	3,81±0,02	148,5±4,2
3/4	19	4016±86,8	3,82±0,01	153,4±3,4
7/8	18	3976±76,9	3,81±0,01	151,4±2,8
11и старше лактации				
1/2	28	4489±79,4	3,82±0,01	171,4±2,9
5/8	35	4776±68,6	3,81±0,02	181,9±3,7
3/4	24	4821±57,9	3,82±0,01	184,1±4,8
7/8	21	4665±68,7	3,81±0,01	177,7±4,2
Хозяйство им.Б.Махсуд Бободжон Гафуровского района				
1 лактации				
1/2	21	3395±47,8	3,80±0,01	129,0±3,2
5/8	32	3475±81,7	3,81±0,02	132,3±2,4
3/4	18	3626±62,2	3,82±0,01	138,5±3,6
7/8	27	3523±58,4	3,80±0,01	133,8±4,4

11 лактации				
1/2	44	3656±58,8	3,80±0,01	138,9±4,1
5/8	32	3795±72,4	3,80±0,02	144,2±5,2
3/4	28	3914±58,8	3,81±0,01	149,1±2,4
7/8	19	3877±69,9	3,81±0,01	147,7±3,8
111и старше лактации				
1/2	42	4088±88,4	3,81±0,01	155,7±3,9
5/8	39	4279±79,6	3,81±0,02	163,0±4,7
3/4	34	4425±69,9	3,82±0,01	169,0±5,8
7/8	30	4168±79,7	3,81±0,01	158,8±3,2
Хозяйство им.Э. Бойматова Канибадамского района				
1 лактации				
1/2	16	2895±67,8	3,81±0,01	110,2±3,2
5/8	14	2875±71,7	3,80±0,02	109,2±2,4
3/4	22	2926±82,2	3,82±0,01	111,7±3,6
7/8	17	2823±68,4	3,81±0,01	107,5±4,4
11 лактации				
1/2	44	3156±68,8	3,81±0,01	120,2±4,1
5/8	32	3295±52,4	3,81±0,02	125,5±5,2
3/4	28	3414±48,8	3,82±0,01	130,4±2,4
7/8	19	3377±89,9	3,82±0,01	129,0±3,8
111и старше лактации				
1/2	42	3785±80,3	3,80±0,01	143,8±3,9
5/8	39	3877±77,5	3,80±0,02	147,3±4,7
3/4	34	3926±68,8	3,81±0,01	149,5±5,8
7/8	30	3869±77,6	3,80±0,01	147,0±3,2

Коровы таджикского типа черно-пестрой породы в хозяйстве «Навги-лем» за 1 лактацию дали 3655 кг, 11 лактации - 3911 кг и 111 лактации -4687 кг молока с жирностью 3,82, 3,81 и 3,81 %. Коровы хозяйства им. Б.Максуд дали за 1 лактацию - 3504 кг молока с жирностью 3,80, 11 лактаций- 3810 кг с жирностью 3,80 и 111 лактаций- 4240 кг молока с жирностью 3,81%. За первую лактацию коровы хозяйства им. Э. Бойматова надаивались 2879, 11-ой- 3310 и 111-ей -3864 кг молока с жирностью соответственно, 3,81, 3,81 и 3,80%.

В целом, в среднем по всем лактациям, коровы хозяйства «Навгилем» превосходили коров хозяйства им. Б.Максуд на 233 кг ($P > 0,999$) и хозяйства им.Э. Бойматовой на -900 кг ($P > 0,999$). Здесь, также с повышением кровности до $\frac{3}{4}$, у всех коров во всех лактациях, повышается молочная продуктивность. По жирности молока среди коров хозяйств различий не наблюдалось.

По жирности молока, коровы хозяйство «Навгилем» были лучшими. Они за все три лактации, в среднем превосходили коров хозяйства им. Б. Максуд на 9,2 кг, или 5,9 %, ($P > 0,999$) и хозяйства им.Э.Бойматовой на 28,3 кг,или 18,1 % ($P > 0,999$).

По хозяйству им. Э.Бойматовой, влияние быков голштинской породы, из-за скудности кормления, не высокая. Коровы здесь не могли проявить генетический потенциал продуктивности. Живая масса играет большое значение в селекции крупного рогатого скота. Поэтому в хозяйствах северной части также определили живую массу коров, в зависимости от кровности (табл.2).

Таблица 2. Характеристика живой массы коров первотелок таджикского типа черно-пестрой породы разного происхождения

Хозяйство	Кровность	Средняя живая масса		
		число голов	$M \pm m$	C_v
Хозяйство северной части	1/2	113	468±11,8	9,4
	5/8	134	481±21,4	10,3
	3/4	103	490±15,7	9,9
	7/8	76	479±16,4	11,6

Живая масса коров также в зависимости от кровности, была различной. Самая большая живая масса у коров с $\frac{3}{4}$ кровности. Они по хозяйствам Северной части превосходили коров с $\frac{1}{2}$ -на 22кг, $\frac{5}{8}$ -на 9 и $\frac{7}{8}$ -на 11 кг ($P > 0,999$). В наших исследованиях, взаимосвязь удоя с живой массой после первого отела варьировала от +0,48 до + 0,163. Наличие у коров- первотелок положительной зависимости между живой массой и удоем свидетельствует о потенциальных возможностях увеличении удоя, за счет увеличения живой массы.

По хозяйствам северной зоны, коэффициенты молочности разные. Он у хозяйства «Навгилем» составил 750,7 кг, им.Б.Максуд - 708,7 и им.Э.Бойматова. Коровы таджикского типа по хозяйствам Северной части, также имеют пропорциональное телосложение и достаточно крепкую конституцию и хорошо обмускуленное туловище. По данным 380 коров первотелок высота в холке в среднем равна 129,5 см, глубина

груди -67,7, косая длина туловища -154, обхват груди -192 и обхват пясти- 18,2 см (табл. 3).

В стадах широко используются производители, способные улучшать признаки экстерьера и повышать уровень молочной продуктивности коров и дающие возможность систематически производить отбор животных желательного типа телосложения.

В хозяйствах северной части, для оценки коров таджикского типа черно-пестрой породы, по пригодности к механическому доению, использованы данные по 184 коровам. Суточный удой коров по хозяйствам «Навгилем» колебался в пределах 16,2-18,5 кг, им. Б. Максуд 14,5-17,4 и им.Э.Бойматова -12,3-15,6 кг. В среднем по хозяйствам северной части, для коров таджикского типа черно-пестрой породы, суточный удой, в зависимости от кровности, составил 15,4 кг, интенсивность молокоотдачи -1,78 кг/минут и индекс вымени - 41,8 %. У основной массы коров, вымя хорошо развито. С увеличением доли кровности по голштинской породе, все показатели улучшаются. Это говорит о том, что коровы таджикского типа черно-пестрой породы в хозяйствах северной части, также имеют хорошие функциональные и морфологические признаки вымени.

Таблица 3. Промеры коров таджикского типа по хозяйствам северной части (в среднем)

Кровность	Высота в холке	Глубина груди	Косая длина туловища	Обхват груди	Обхват пясти
1/2	128	67	153	191	18,1
5/8	129	68	154	192	18,2
3/4	131	69	155	193	18,2
7/8	130	67	154	192	18,3
В среднем	129,5	67,7	154	192	18,2

Нами также было изучено воспроизводительные способности коров таджикского типа черно-пестрой породы с разной кровностью. Межотельный период у коров хозяйства «Навгилем» составил 382,0 дней, у хозяйства им. Б.Максуд - 387,2 и у хозяйства им.Э.Бойматова – 395,7 дней, или у коров хозяйства «Навгилем» на 5,2 и 13,7 дней короче чем других хозяйств. Самый меньший возраст первого отела был у коров хозяйства им. Л.Муродова. Они отелились в возрасте 27, 3 мес., что короче на 32 и 33 дня, по сравнению с другими хозяйствами. Сервис период во всех хозяйствах был длинный. Самым высоким был у коров хозяйство им Б.Максуд – 103,4 дней, у коров хозяйства им. Э.Бойматова- 102,4 дней, самым коротким был у коров хозяйства «Навгилем» и составил 93,9 дней. (табл. 4).

Таблица 4. Воспроизводительная способность коров таджикского типа черно-пестрой породы

Кровность	п	Возраст первого отела,мес.	Межотельный период, дней	Сервис период, дней	Сухостойный период,дней	КВС
Хозяйство «Навгилем»						
1/2	43	27,6	378,2±4,4	110,4±3,7	77,5±2,8	0,97±0,01
5/8	68	27,6	380,1±5,3	98,7±4,0	79,4±3,7	0,96±0,02
3/4	36	26,8	387,2±5,0	84,7±3,6	80,0±4,4	0,98±0,01
7/8	28	27,5	382,5±3,8	82,1±6,3	68,8±5,3	0,98±0,01
Хозяйство им. Б.Максуд						
1/2	37	28,3	388,3±4,4	97,2±4,5	75,5±2,9	0,96±0,01
5/8	54	28,5	380,2±5,3	110,9±3,2	76,4±3,9	0,95±0,02
3/4	45	28,8	387,5±5,0	93,5±4,4	81,0±4,6	0,96±0,01
7/8	39	28,6	392,8±3,8	112,3±5,8	88,4±5,5	0,95±0,01
Хозяйство им.Э.Бойматова						
1/2	66	28,7	398,2±5,4	111,4±3,9	89,3±2,2	0,97±0,01
5/8	45	28,8	399,1±6,3	100,7±4,2	80,2±3,9	0,95±0,02
3/4	24	28,4	387,2±6,0	98,7±3,8	82,1±4,1	0,95±0,01
7/8	26	28,6	398,5±5,8	99,1±6,1	89,9±5,5	0,96±0,01

В целом, по таджикскому типу черно-пестрой породы воспроизводительные качества коров следует признать хорошими.

Литература

1. Прохоренко, П. Голштинская порода и ее влияние на генетический прогресс продуктивности черно-пестрого скота европейских стран и Российской Федерации / П.Прохоренко // Молочное и мясное скотоводство. -№2. -2013. -С.2-5.
2. Прохоренко, П.Н. Черно-пестрая порода молочного скота: состояние и направление совершенствования с использованием генофонда голштинской породы / П.Н.Прохоренко, В.В.Лабинов // Молочная промышленность. -2015. -№2.-С.56-59.
3. Прудов А.И. и др. Голштино-фризский скот и его использование / А.И.Прудов // Вестник с.-х. науки. 1979.№12. С.100-107.
4. Прудов А.И. Использование голштинских производителей для совершенствования молочных пород скота / А.И.Прудов, И.М.Дунин //Эффективность использования голштинского скота.-Москва.-1986.-С.4-13.

АННОТАЦИЯ

САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ БУҚАҲОИ ЗОТИ ГОЛШТИНӢ БА ЧОРВОИ ТИПИ ТОЧИКИИ ЗОТИ СИӢҲАЛО ДАР ХОҶАГИҲОИ МИНТАҚАИ ШИМОЛ

Дар мақола сухан дар бораи самаранокии истифодабарии буқаҳои зоти голштинӣ ба модаговҳои типии тоҷикии зоти сиёҳало дар хоҷагиҳои қисми шимоли ҷумҳурии маравад. Муайян карда шудааст, ки хоҷагии беҳтарин дар минтақаи шимоли ҷумҳурии хоҷагии «Навгилем»- и шаҳри Исфара ба ҳисоб маравад. Аз рӯи тамоми давраҳои ширдӯшӣ ин хоҷагӣ нисбати хоҷагии ба номи Б.Махсуд 233 кг ($P>0,999$) ва хоҷагии ба номи Э.Бойматова 900 кг ($P>0,999$) бартарӣ дорад.

Калимаҳои асосӣ: буқаҳо, голштинӣ, зот, гов, навъи тоҷикӣ, корхонаҳои қаблӣ, ҳосилнокии шир, пайдоиш.

АННОТАЦИЯ

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЫКОВ ГОЛШТИНСКОЙ ПОРОДЫ НА КОРОВАХ ТАДЖИКСКОГО ТИПА ЧЕРНО-ПЕСТРОЙ ПОРОДЫ В ХОЗЯЙСТВАХ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА

В статье речь идёт об эффективности использования быков голштинской породы на коровах таджикского типа черно-пестрой породы. Установлено, что, в среднем, по всем лактациям коровы хозяйства «Навгилем» превосходили коров хозяйства им. Б.Максуд на 233 кг ($P>0,999$) и хозяйства им.Э. Бойматовой на 900 кг ($P>0,999$).

Ключевые слова: быки, голштинская, порода, корова, таджикский тип, племенные заводы, молочная продуктивность, происхождение.

ANNOTATION

EFFICIENCY OF USING HOLSTEIN BULLS ON BLACK-AND-WHITE TAJIK TYPE COWS IN THE FARMS OF THE NORTHERN PART TADJIKISTAN

The article deals with the efficiency of using Holstein bulls on black-and-white Tajik cows. It was found that, on average for all lactations, the cows in the Navgil farm outperformed the cows in the farm named after V.I. B. Maksud for 233 kg ($P>0.999$) and the farm named after E. Boymatova for 900 kg ($P>0.999$).

Key words: bulls, Holstein, breed, cow, Tajik type, breeding factories, milk production, origin

ТДУ636.39.26.

ТАҒЙИРӢБИИ ВАЗНИ ЗИНДАИ БУЗҶОЛАҲОИ МАҲАЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Сафаров Т.С., н.и.к., омӯзгори калон - ДАТ ба номи Ш. Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: бузи маҳаллӣ, такачаҳо, модабузголаҳо, рушд, вазни зинда, вазнафзункунӣ, минтақа, шимолӣ, ҷанубӣ, марказӣ.

Бузҳои зоти маҳаллӣ натиҷаи хостагии табиӣ якчанд асра буда, маҳсули халқҳои Осиёи Марказӣ ба шумор маравад. Ин зоти бузҳо ба шароити гармӣ ва сардӣ, инчунин камхӯрокии чарогоҳҳо хело хуб мутобиқ гаштаанд. Тамоми зотҳои мавҷудаи пашмдеҳ, тибитдиҳанда ва ширӣ дар Осиёи Марказӣ дар натиҷаи ҷуфтикунонии бузҳои маҳаллӣ бо зотҳои маданӣ ворид карда шуда, офарида шудааст. Дар ин ҳолат дурагаҳо аз такаҳои маҳаллӣ хусусиятҳои мутобиқшавӣ ба муҳити атроф, пуртоқатӣ, конситутсияи мустаҳкамро ба мерос гирифтаанд.

Гарчанде, бузҳои маҳаллӣ нисбатан зудрас нестанд, аммо аз рӯи маҳинии тибит, баромади тозаӣ ғӯшт ва сернаслӣ, инчунин ба шароити доимо нигоҳдории чарогоҳӣ дар байни зотҳои бузҳо беҳамтоянд. Баъзе шахсон инро ба назар намегиранд ва гуё ин нишондодҳо арзишнок нестанд.

Аз ин рӯ, ҳифз намудан ва нигоҳдории бузҳои маҳаллӣ, ки аз давраҳои қадим то ба имрӯз хусусиятҳои арзишии ҳудро гум накардаанд, басо муҳим буда, омӯхтани тағйирёбии вазни зиндаи наслҳои онҳо дар шароити доимо нигоҳдории чарогоҳӣ дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурии аҳамияти илмиву амалӣ дорад.

Маълум гардидааст, ки назорат оид ба зиёду камшавии вазни зиндаи чорво бо роҳи баркаш намудан, ҳисоб намудани вазнафзункунии мутлақ, шабонарӯзӣ ва нисбӣ ба даст меояд. Мо низ дар вақти таҳқиқот аз ин усул истифода бурда тағйирёбии вазни зиндаи бузголаҳои маҳаллиро вобаста аз синну сол, ҷинс ва минтақаи парваришашон муайян намудем, ки натиҷаи он дар расмҳои 1 ва 2 оварда шудааст.

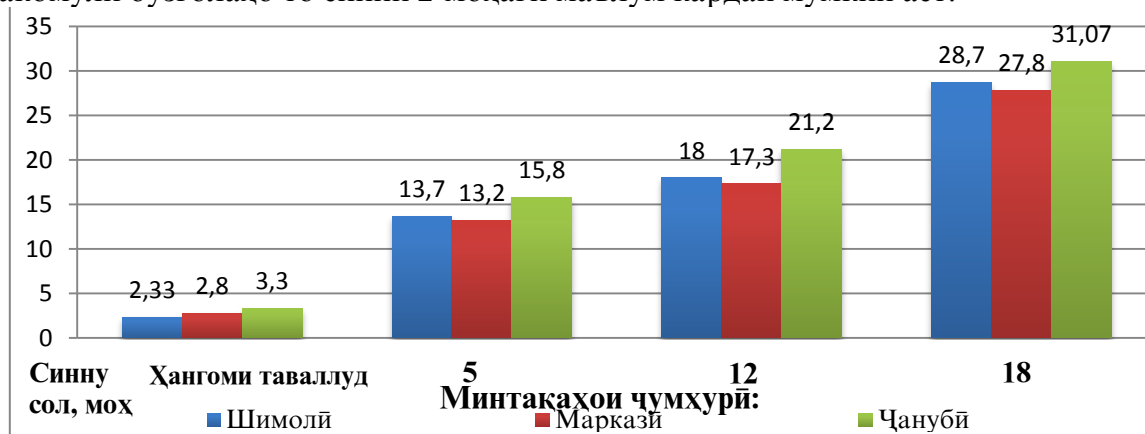
Натиҷаҳои таҳқиқоти мо нишон дод, ки вазни зиндаи такача ва модабузголаҳои ҷанубӣ ҳангоми таваллуд нисбат ба такачаву модабузголаҳои минтақаи шимолу марказӣ зиёдтар буд.

Вазни зиндаи такачаҳои модабузҳои минтакаи ҷанубӣ таваллудшуда нисбат ба ҳамсолони худ аз минтакаи шимолӣ 0,97 кг ва ё 29,3% ($P>0,999$) ва аз такачаҳои минтакаи марказӣ 0,5 кг ва ё 15,1% ($P>0,999$) зиёдтар буд.

Ҳангоми таваллуд вазни зиндаи модабузголаҳои аз модабузҳои ҷанубӣ гирифта шуда, нисбат ба ҳамсолони худ аз минтакаи шимолӣ ва марказӣ мутаносибан: 0,4 кг ё ин ки 14,2% ва 0,3 кг ё ин ки 10,7% зиёдтар буд, аммо ин фарқият боэътимод нест.

Маълум аст, кинисбатан ҳайвоноти ширхӯр дар синни ҷавонӣ рушдуинкишофашон босуръат мешавад ва он бевосита аз серширии модарошон вобаста аст.

Аз рӯйи далелҳои Ф.Х. Мамадалиев (1991) серширии модабузҳоро аз рӯйи рушд ва тақомули бузголаҳо то синни 2-моҳагӣ маълум кардан мумкин аст.

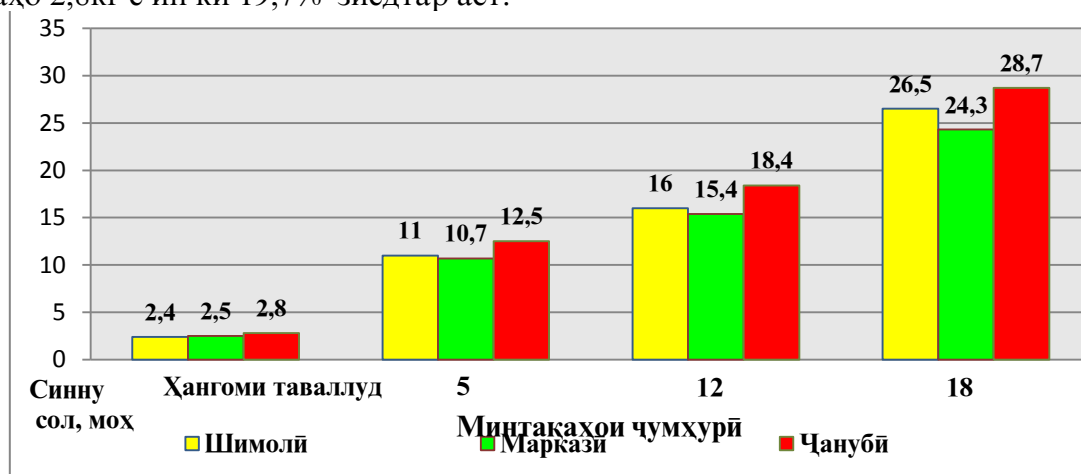

Расми 1 – Вазни зиндаи такача, кг.

Бузголаҳо баъди таваллуд ва дар давраи моҳи охири ширхӯрӣ дараҷаи инкишофи гуногуни интенсивиро доро буданд. Нисбатан инкишофи босуръат дар бузголаҳои ҷанубӣ мушоҳида карда шуд.

Дар расми 1 нишондодҳои вазни зиндаи такачаҳо ҳангоми ҷудо намудан аз модабузҳо (дар синни 5-моҳагӣ) оварда шудааст. Агар чӣ бузголаҳо то аз модабузҳо ҷудо намудан, танҳо аз растаниҳои чарогоҳӣ ҳамчун хӯрок истифода намудаанд (бе додани хӯроки иловагӣ ё ин ки хӯрокҳои серғизо) вазнафзункунии онҳо назаррас аст. Ҳамин тариқ, то давраи аз модабузҳо ҷудо намудани такачаҳои шимолӣ нисбат ба вазни зиндаи таваллудшудаашон 5,9 маротиба, такачаҳои марказӣ ва ҷанубӣ 4,7 маротиба вазнашон зиёд гардидааст, ин нишондод мутаносибан дар модабузголаҳо: 4,5; 4,2 ва 4,4 маротибаро ташкил додааст.

Вазнафзункунии шабонарӯзии такачаҳои минтакаи шимолӣ 63 г, марказӣ – 57 г, ҷанубӣ – 67 г-ро ташкил додааст. Дар модабузголаҳо ин нишондод мутаносибан: 47 г; 45 г; 53 г-ро ташкил дод. Дар маҷмӯъ вазни зиндаи такачаҳо дар синни 6-моҳагӣ 14,2 кг ва модабузголаҳо 11,4 кг-ро ташкил дод, ки нисбат ба модабузголаҳо вазни зиндаи такачаҳо 2,8 кг ё ин ки 19,7% зиёдтар аст.

Расми 2 – Вазни зиндаи модабузголаҳо, кг.

Ҳангоми аз модабузҳо ҷудо намудани такачаҳои минтакаи ҷанубӣ вазни зиндаи онҳо нисбати ҳамсолони худ дар дигар минтақаҳо зиёдтар мушоҳида карда шуд. Чунончӣ, вазни зиндаи такачаҳои минтакаи ҷанубӣ 2,1 кг ё ин ки 13,2% нисбат ба такачаҳои минтакаи шимолӣ ва 2,6 кг, ё ин ки 16,4% нисбат ба такачаҳои минтакаи марказӣ зиёдтар буд ($P>0,999$).

Натиҷаи баркаш намудани бузғолаҳо нишон дод, ки баъди аз модабузғоҳо чудо намудан зиёдшавии вазни зиндаи онҳо идома ёфт. Ба ҳисоби миёна вазнафзункунии мутлақ аз синни 5-моҳагӣ то 12-моҳагӣ дар тақачаҳо 4,6 кг ва модабузғолаҳо 5,2 кг-ро ташкил дод. Нобоваста аз ҷинс аз давраи таваллуд то синни 18-моҳагӣ вазни зиндаи бузғолаҳо 9,3 маротиба зиёд гардидааст.

Дар ҷадвалҳои 1 ва 2 вазнафзункунии мутлақ, шабонарӯзӣ ва нисбии бузғолаҳои маҳаллӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 1 - Вазнафзункунии мутлақ, шабонарӯзӣ ва нисбии тақачаҳо

Минтақаҳои ҷумҳурӣ	n	Синну сол, моҳ	Вазнафзункунии мутлақ, кг	Вазнафзункунии шабонарӯзӣ, г	Вазнафзункунии нисбӣ, %
Шимолӣ	25	аз таваллуд то 5 моҳагӣ	11,37	63	142
	25	аз 5 то 12-моҳагӣ	4,3	23	27,21
	25	аз 12 то 18-моҳагӣ	10,7	59	45,92
	25	аз таваллуд то 18 моҳагӣ	26,37	48	170
Марказӣ	25	аз таваллуд то 5 моҳагӣ	10,4	58	130
	25	аз 5 то 12-моҳагӣ	4,1	22	26,9
	25	аз 12 то 18-моҳагӣ	10,5	57	46,6
	25	аз таваллуд то 18 моҳагӣ	25,0	46	163
Ҷанубӣ	25	аз таваллуд то 5 моҳагӣ	12,5	69	131
	25	аз 5 то 12-моҳагӣ	5,4	30	29,1
	25	аз 12 то 18-моҳагӣ	9,87	54	37,8
	25	аз таваллуд то 18 моҳагӣ	27,7	51	161

Аз рақамҳои ҷадвал маълум аст, ки дар тамоми бузғолаҳо рушди босуръат аз давраи таваллуд то синни 5- моҳагӣ мушоҳида карда шудааст.

Вазнафзункунии тақачаҳои ҷанубӣ дар ин давра 12,5 кг –ро ташкил дода, аз ҳамсолони шимолии худ 1,13 кг (9,0%) ва аз тақачаҳои марказӣ 2,1 кг (16,8%) бартарӣ доштанд.

Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки аз синни 5 то 12-моҳагӣ дар тамоми гурӯҳи бузғолаҳои таҷрибавӣ яку якбора вазнафзункунии мутлақ кам гардид. Новобаста аз он дар ин давра тақачаҳо нисбат ба модабузғолаҳо вазнафзункунии мутлақашон 39,9% бартарӣ дошт. Дар ин давра вазнафзункунии шабонарӯзии онҳо аз 22 то 30 г-ро ташкил дод. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар давраи зимистон дар шароити нигоҳдории ҷароғоҳӣ шароити ҳӯронидан ва нигоҳдории бузғоҳо каме бад мешавад.

Ҷадвали 2 - Вазнафзункунии мутлақ, шабонарӯзӣ ва нисбии модабузғолаҳо

Минтақаҳои ҷумҳурӣ	n	Синну сол, моҳ	Вазнафзункунии мутлақ, кг	Вазнафзункунии шабонарӯзӣ, г	Вазнафзункунии нисбӣ, %
Шимолӣ	25	аз таваллуд то 5 моҳагӣ	8,6	47	128
	25	аз 5 то 12-моҳагӣ	5,0	27	37,0
	25	аз 12 то 18-моҳагӣ	10,5	58	49,5
	25	аз таваллуд то 18 моҳагӣ	24,1	44	167
Марказӣ	25	аз таваллуд то 5 моҳагӣ	8,2	45	124
	25	аз 5 то 12-моҳагӣ	4,7	26	36,1
	25	аз 12 то 18-моҳагӣ	8,9	49	44,9
	25	аз таваллуд то 18 моҳагӣ	21,8	40	162
Ҷанубӣ	25	аз таваллуд то 5 моҳагӣ	9,7	53	126
	25	аз 5 то 12-моҳагӣ	5,9	32	38,3
	25	аз 12 то 18-моҳагӣ	10,3	57	43,8
	25	аз таваллуд то 18 моҳагӣ	25,9	47	164

Баъди аз модабузғоҳо чудо намудани бузғолаҳо вазнафзункунии шабонарӯзии онҳо мунтазам кам мегардад. Ин нишондод дар тақачаҳо 39,6% ва модабузғолаҳо то 48,3%-ро ташкил медиҳад. Муқоиса аз давраи ширхӯрӣ кам гардидани вазнафзункунии бузғолаҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки нахӯрдани шири модабузғоҳо ва оғоз ёфтани давраи ба балоғатрасии ҷинсии онҳост.

Нисбатан вазнафзункунии муътадили ҷавонаҳои гурӯҳҳои таҷрибавӣ аз синни 12 то 18 моҳагӣ мушоҳида карда шуд. Дар ин давра вазнафзункунии шабонарӯзии тақачаҳо 57 г ва мода бузғолаҳо 54,6 г-ро ташкил дод.

Ҳамин тарв, аз таваллуд то синни 18-моҳагӣ вазнафзункунии бузғолаҳои таҷрибавии минтақаи ҷанубӣ нисбат ба ҳамсолони худ дар минтақаҳои шимолӣ ва марказӣ бартарӣ доштанд. Ин нишондод дар байни тақачаҳои минтақаҳои ҷанубӣ ва шимолӣ 3,0г (5,88%), нисбат ба тақачаҳои минтақаи марказӣ бошад, 5,0г (9,8%) фарқият дошт.

Нисбатан нишондоди баланд дар модабузғолаҳои минтақаи ҷанубӣ ба мушоҳида расид, ки нисбат ба ҳамсолони худ дар минтақаи шимолӣ парваришбанда 6,8% ва нисбати модабузғолаҳои минтақаи марказӣ 14,8% бартарӣ доштанд.

Суръати рушди чорво яке аз нишондодҳои муҳими хусусияти хоҷагии он ба шумор меравад, чунки чорвои тезрас нисбат ба чорвои деррас нисбатан ба ҳар як киллограми вазни зиёдшудааш камтар моддаҳои ғизоиро сарф мекунад. Аз ин рӯ, усули муайян намудани рушди чорво, на ин ки танҳо дар қорҳои таҳқиқотӣ, инчунин дар амалия низ васеъ истифода бурда мешавад. Вазни зиндаи чорво мумкин аст гуногун рушд намояд. Бо вучуди он на ҳамавақт рушди чорворо аз рӯйи вазнафзункунӣ мутлақ тавсиф додан мумкин аст. Бинобар он ба энергияи рушди чорво вобаста аз синну сол дар асоси вазнафзункунӣ нисбӣ бояд аҳамият дод. Аз ин рӯ, мо коэффитсиенти рушди бузғолаҳои таҷрибавиро вобаста аз минтақаи парвариш ва шароити доимо нигоҳдории ҷароғоҳӣ ҳисоб намудем.

Таҳлили ҷадвали 3 нишон медиҳад, ки коэффитсиенти рушди бузғолаҳо дар фосилаҳои гуногун фарқияти назаррасро дороянд. Нисбатан коэффитсиенти рушди баланд дар давраи таваллуд то 5-моҳагии бузғолаҳо ба мушоҳида расид, ин нишондод дар ин давра новобаста аз ҷинс ва минтақаи парвариш ба ҳисоби миёна зиёда аз 4,85 маротиба зиёд гардид.

Чун қоида балоғатрасии ҷинсӣ ба нишондодҳои коэффитсиенти рушди бузғолаҳои таҷрибавӣ бевосита таъсир расонид. Дар 5 моҳи аввали давраи баъд аз таваллуд такачаҳо нисбат ба модабузғолаҳо бартарӣ доштанд, аммо баъди он нишондодҳои коэффитсиенти рушд оҳиста-оҳиста кам гардида баробар шуд.

Ҷадвали 3 - Коэффитсиенти рушди вазни зинда

Минтақаҳои ҷумҳурӣ	Синну сол, моҳ	Коэффитсиенти рушд		
		ба ҳисоби миёна	такачаҳо	модабузғолаҳо
Шимолӣ	аз таваллуд то 5 моҳагӣ	5,15	5,8	4,5
	аз 5 то 12-моҳагӣ	1,35	1,3	1,4
	аз 12 то 18-моҳагӣ	1,55	1,5	1,6
	аз таваллуд то 18- моҳагӣ	10,6	10,2	11,0
Марказӣ	аз таваллуд то 5 моҳагӣ	4,45	4,7	4,2
	аз 5 то 12-моҳагӣ	1,35	1,3	1,4
	аз 12 то 18-моҳагӣ	1,55	1,6	1,5
	аз таваллуд то 18- моҳагӣ	9,8	9,9	9,7
Ҷанубӣ	аз таваллуд то 5 моҳагӣ	4,55	4,7	4,4
	аз 5 то 12-моҳагӣ	1,35	1,3	1,4
	аз 12 то 18-моҳагӣ	1,45	1,4	1,5
	аз таваллуд то 18 -моҳагӣ	9,75	9,3	10,2

Таҳлили тағйирёбии вазни зиндаи бузғолаҳо нишон дод, ки аз рӯйи нишондоди тезрасӣ ҷавонаҳои минтақаи ҷанубӣ беҳтар буданд. Ҳамин тариқ, вазни зиндаи бузғолаҳои нававаллудшудаи минтақаи ҷанубӣ 5,70%, бузғолаҳои минтақаи марказӣ 5,51% ва бузғолаҳои нававаллудшудаи минтақаи шимолӣ 5,09%- вазни зиндаи модабузғоҳои калонсолро доро буданд. Ин нишондод дар синни 5-моҳагӣ мутаносибан: 25,7; 23,6; 23,3%-ро ташкил дод.

Дар маҷмӯъ агар тезрасии бузғолаҳоро дар минтақаҳо алоҳида таҳлил кунем, бартариро ҷавонаҳои минтақаи ҷанубӣ ишғол менамоянд.

Қонуниятҳои коэффитсиенти рушд, ки дар боло оварда шудааст, бевосита ба нишондодҳои тезрасии вазни зиндаи бузғолаҳои таҷрибавӣ таъсир мерасонад.

Ба туфайли суръати зиёди вазни зинда аз таваллуд то синни 18-моҳагӣ модабузғолаҳо 56,2% вазни зиндаи модабузғоҳои калонсолро соҳиб гардиданд, ки нисбат ба ҳамсолони худ (такаҳо) 12,9% зиёдтар аст.

Ҳамин тарз, баҳодиҳии муқоисавии вазни зиндаи бузғолаҳои маҳаллӣ нишон дод, ки нишондодҳои нисбатан баландро бузғолаҳои минтақаи ҷанубӣ ишғол намуда, бузғолаҳои минтақаи марказӣ аз ҳама нишондодҳои пастро доро буда, бузғолаҳои минтақаи шимолӣ мавқеи миёнаро ишғол менамоянд.

Адабиёт

1. Мамадалиев Ф.Х. Научные основы повышения продуктивности и племенных качеств пуховых коз Узбекистана / Ф.Х. Мамадалиев // Дисс. д- ра с.-х. наук.- Ташкент, 1991. -375с.

АННОТАТСИЯ

ТАҒЙИРЁБИИ ВАЗНИ ЗИНДАИ БУЗҒОЛАҲОИ МАҲАЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Таҳлили тағйирёбии вазни зиндаи бузғолаҳо нишон дод, ки аз рӯйи нишондоди тезрасӣ ҷавонаҳои минтақаи ҷанубӣ беҳтар буданд. Ҳамин тариқ, вазни зиндаи бузғолаҳои нававаллудшудаи минтақаи ҷанубӣ 5,70%, бузғолаҳои минтақаи марказӣ 5,51% ва бузғолаҳои нававаллудшудаи минтақаи шимолӣ 5,09%- вазни зиндаи модабузғоҳои калонсолро доро буданд. Ин нишондод дар синни 5-моҳагӣ мутаносибан: 25,7; 23,6; 23,3%-ро ташкил дод. Ба туфайли суръати зиёди вазни зинда аз таваллуд то

синни 18-моҳагӣ модабузғолаҳо 56,2% вазни зиндаи модабузҳои калонсолро соҳиб гардиданд, ки нисбат ба ҳамсолони худ (такаҳо) 12,9% зиёдтар аст.

Калимаҳои калидӣ: бузи маҳаллӣ, такачаҳо, модабузғолаҳо, рушд, вазни зинда, вазнафзункунӣ, минтақа, шимолӣ, ҷанубӣ, марказӣ.

АННОТАЦИЯ

ИЗМЕНЕНИЕ ЖИВОЙ МАССЫ МЕСТНЫХ КОЗЛЯТ ТАДЖИКИСТАНА

В статье приводятся результаты исследования изменения живой массы козлят местных коз Таджикистана в различных регионах (северный, южный, центральный) республики. Анализ изменения живой массы козлят показывает, что по скороспелости лучшими являются молодняк Южного региона. Так, в частности, при рождении живая масса козочек, от живой массы взрослых животных, составила 5,70%, Центрального – 5,51% и Северного региона – 5,09%. Этот показатель в 5 месячном возрасте соответственно составлял 25,7; 23,6; 23,3%. Благодаря более высоким темпам весового роста в период от рождения до 18- месячного возраста, козочки достигли в среднем 56,2% живой массы взрослых козоток, что на 12,9% больше, чем у сверстниц.

Ключевые слова: местные козы, козлики, козочки, рост, живая масса, прирост, регион, северный, южный, центральный.

ANNOTATION

CHANGING THE ALIVE WEIGHT OF LOCAL GOATS OF TAJIKISTAN

In this article is giving the learning of results the changing the alive goats weight of local goats of Tajikistan in various regions (northern, southern, central) in the republic. The results analysis of the changing of the alive weight of goat lings shows, that young animals of the Southern region are the best in early maturity. So, in particular, at birth, the alive weight of goats from the alive weight of adult animals was 5,70%, in the Central – 5,51% and in the Northern region is – 5,09%. This indicator of 5 months ages, respectively, was 25,7; 23,6; 23,3%. Due to the higher rates of weight growth in the period from birth to 18 months 'age, the goats reached an average of 56,2% of the live weight of adult goats, which is 12,9% more than among their peers.

Key words: local goats, kids, goats, growth, alive weight, gain, region, northern, southern, central.

ТДУ-619:618+636.82.454

УСУЛҲОИ МУАЙЯН НАМУДАНИ БУҒУЗИИ МОДАГОВҲО

Раҳимов Ш.Т.- д.и.к., Институти чорводории АИКТ, Раҷабов Н.А. - н.и.к, дотсент,

Даминова К.Х.- н.и.к., Тӯраев С.О., Назаров А.А.- ассистентони ДАТ ба номи Ш.

Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: ректалӣ, бордоркунӣ, ташиҳи озмоишгоҳӣ, дастпӯшак, конусшакл, шохаи бачадон, ултрасадо, мануалӣ, иқтисодӣ.

Такрористехсолкунии чорво яке аз хусусиятҳои муҳими биологӣ ба ҳисоб рафта, асоси технологияи тараққиёти соҳаи чорводорӣ, яъне нигоҳубин, парвариш ва аз он гирифтани маҳсулотро дар бар мегирад. Бинобар ин дараҷаи такрористехсолкунии чорво дар маҷмӯъ самаранокии иқтисодии на танҳо хоҷагӣ, балки соҳаро муайян менамояд.

Аз ин лиҳоз, дар истехсолот қорӣ намудани усулҳои баланд бардоштани қобилияти такрористехсолкунии чорво, дар давоми сол аз ҳар як сар модагов як ғӯсола гирифтани таъмини пурраи нигоҳубини он яке аз вазифаҳои муҳими рушди соҳа ба ҳисоб меравад.

Буғузии модагов хусусияти ирсӣ ба шумор рафта, он аз бордоршавии то таваллуд шудани ғӯсоларо дар бар мегирад. Ин давра ба ҳисоби миёна 285 рӯзро ташкил дода, аз 270 то 300 рӯз давом ёфтаниш мумкин аст. Аз нуқтаи назари илми биология аз 100 сар модагов дар давоми сол 95-100 сар ғӯсола гирифтани имконпазир аст. Барои расидан ба ин ҳадаф донишмандони таъсири омилҳои ирсӣ ва ғайриирсӣ, ки ба дараҷаи бордоршавии модагов таъсири ҳудуд мерасонад, хеле муҳим мебошад (Прокофев М.И., 1983; Гордон А., 1988; Гасанов А.Т., 1990; Раҳимов Ш.Т., 1990; Мадисон В.В., Мадисон Л.В., 2000; Киса И.С., 2000 ва диг.).

Дар баробари ин қайд кардан ба маврид аст, ки айни замон дар миқёси кишвар хоҷагӣ аз 100 сар модагов 65-70 сар ғӯсола ба даст меоранд. Аз ин нишондод ба ҷунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки аз 30-35 %-и модагови мавҷуда дар давоми сол хоҷагидор маҳсулот (ғӯшту-шир) ба даст оварда наметавонад. Илова бар ин натиҷаҳои таҳқиқотҳои гузаронидашуда аз он далолат медиҳанд, ки саривақт бордор нашудани модагов дар ҳар як давраи чинсӣ (18-21 рӯз) ин нагирифтани 100-130 кг ғӯшт ва 3500-4000 кг шир ба шумор меравад.

Бинобар ин дар мақолаи мазкур усулҳои махсусе, ки баъд аз бордор намудани модагов буғузии онро муайян кардан мумкин аст, мушаххас оварда шудааст.

Барои муайян кардани ин ҳолат усулҳои зерин истифода бурда мешавад:

- рафтори модагов баъд аз бордор кардани он (рефлекс);
- мануалӣ ;
- ректалӣ ;
- озмоишгоҳию ташхисӣ ;
- ултрасадо.

Ҳамаи ин усулҳоро дар хоҷагиҳои чорводорӣ , хонаводаҳо аз рӯйи ҳолати физиологӣ индивидуалии модагов ва муҳлати бордоршудани он истифода мебаранд, ин усулҳоро бо таври муфассал шаҳр медиҳем.

Рафтори модагов баъд аз бордор кардани он (рефлекс). Баъди 30 рӯзи бордор кардани модагов дар аксари вақт буғузии онро аз рафтори он муайян менамоянд. Агар модаговгав ором ва бо эҳтиёт рафтор намояду бо иштиҳо хӯрок хӯрад, эҳтимолияти буғузии он бештар аст. Ба ғайр аз ин модагов баъди 18-21 рӯзи бордор шуданаш, такроран ба хоҳиш намеояд. Боз як чанд ҳолатҳо дигар низ вучуд дорад, ки эҳтимолияти буғузии модаговро нишон медиҳад.

✓ *Омадани луоб аз маҳбал...* Ин ҳолатро дар муҳлати 1,5-2,0 моҳи баъд аз бордор намудани он аз маҳбали узви таносули ҷинсӣ каме омадани луоб ва ё хушк гаштани он дар қисмати бадани кост ва дум мушоҳида карда мешавад.

✓ *Ҳолати пашм* - говҷӯши ботаҷриба ва мутахассисон (зооинженер, байтор) дар аксари вақт буғузии модаговро аз ҳолати пашми он муайян менамоянд. Агар пашми модагов ҳамвор ва чиллодор бошад, ин далели буғузии он ва рост исода бошад – аз қисри он далолат медиҳад.

Мануалӣ . Асоси ин усулро дастмол намудани ғӯсола аз беруни ишқаи модагов ташкил медиҳад. Бо истифода аз ин усул ба таври аниқ буғузии модаговро дар 4-5 моҳагии он муайян кардан мумкин аст. Аммо ин усулро дар аксари ҳолат мутахассис гузаронида метавонад. Барои ин аз тарафи рости шикам тақрибан 50 см поёни ҷуқурии қисми ҳолигии шикам ва андаке қафои қабурға дастро менамоянд. Баъдан як хел ба шикам зер мекунанд. Барои ҳис намудани ғӯсола ин намуди ташхисро саҳар то ба модагов хӯрок додан, гузаронидан тавсия дода мешавад.

Ректалӣ . Муайян намудани буғузии модаговро бо истифода аз ин усул танҳо мутахассиси таҷрибадор гузаронида метавонад. Дар айни замон ин усул бо таври васеъ истифода бурда мешавад. Моҳияти ин усул аз муайян намудани буғузии он бо даст-даст кардан ба воситаи рӯдаи рости модагов иборат мебошад. Ин усулро баъд аз 40-60 рӯзи бордор намудани модагов истифода бурдан мумкин аст.

Модаговҳое, ки баъд аз гузаронидани бордоркунӣ бордор нашудаанд дар давоми 2 - 3 моҳ баъзан ба хоҳиш намеоянд. Аммо дар баъзе аз модаговҳои бордоршуда аломатҳои ба хоҳиш омаданро мушоҳида кардан мумкин аст. Бино бар ин бо мақсади бармаҳал муайян кардани буғузии модагов усули ректалиро истифода мебаранд. Барои дуруст муайян кардани буғузии модагов бо усули мазкур таҷрибаи амалии зиёд доштан зарур аст. Ба ғайр аз ин соҳти узвҳои ҷинсии модаговро нағз доништан лозим аст.

Пеш аз оғоз намудани усули ректалӣ муайян кардани ҳолати буғузии модагов дастпӯшаки резиниро дар даст пушида, ба он рағған ё собун молидан лозим аст. Пас аз ин қафи дастро поён ва ангуштонро рост ба шакли конус намуда, бо девораи поёни рӯдаи рости модагов дастро ворид менамоем. Пеш аз даст-даст кардани бачадон аз рӯдаи рост, ахлоти онро тоза намуда, гази рӯдаи ростро хориҷ мекунем. Ҳангоми даст-даст кардан аз рӯдаи рост пеш аз ҳама масома (мочевоӣ пузырь) аз ҳисоби нокшакл (грушевидный) будан ба даст тез ҳис карда мешавад, аз ин лиҳоз кӯшиш менамоем то, ки бачадонро аз масома фарқ карда тавонем. Дар натиҷаи дарёфт кардани бачадон, онро бо панҷаи ишоратӣ ё мобайнӣ ба даст мегиранд, ки айнан дар ҳамон ҷой шоҳаи бачадон ҷойгир мебошад.

Ғафсии танаи бачадони модагови қисир аз 3,8 то 5,1 см мебошад. Пайваस्तкунандаи байни бачадон ва шоҳаи он ҳаракати паля мебошад. Тавассути ҳаракати ангуштони даст байни шоҳаҳои бачадон ҷойи бо ҳам пайвастшавии онҳоро меёбанд. Шоҳаҳои бачадонро бо тамоми дарозӣ ба боло бардошта, қафотар қашида бо воситаи даст кардан буғузии онро муайян мекунанд. Паҳмии шоҳаҳои бачадони модагови қисир 3 см, дарозии онҳо бошад тақрибан 38 см аст.

Пас аз 30 рӯзи бордоршавии модагов бо даст-даст кардан, танҳо ҳубобчаи амниотикиеро, ки диаметри он 2 см мебошад дарёфт карда мешавад, аммо ин натиҷа на он қадар бозғатимод аст. Ҳубобчаи насл дар синӣ 5 - моҳагӣ каме дарозрӯя шуда диаметраш тақрибан 3 см мешавад, ки онро дар байни ангушти ишоратӣ ва мобайни гирифта палмосидан муайян кардани буғузии он осонтар мебошад. Дар ин ҳолат дар

шохаҳои бачадон хусусияти хоси лағжиши пайдо мешавад, ки ба чизи дигар монанди надорад. Барои ҳамин дар бластосист то ҳафтаи 7-ум хусусияти лағжиши мавҷуд мебошад, пас аз ин, чунин хусусият аз байн рафта, фишори дохили ҳубобча паст гардида, дар 45 рӯзагии буғузӣ ҳубобча нисбатан калонтар шуда, шакли тухмро доро мешавад. Дар ин маврид дарёфт намудани он нисбатан осон мебошад.

Дар охири моҳи дуҷуми буғузӣ нуқтаи шоҳаи бачадон, ки дар он ҷо насл ҷойгир аст, паҳмиаш тақрибан 5 см шуда, ҳубобчае, ки дар он насл мебошад ба ҳаҷми тухми мурғбаробар мешавад. Дарозии насл дар моҳи сеҷуми буғузии модагов 15 см буда, паҳмии он тақрибан 8 см мебошад.

Аз моҳи панҷуми давраи буғузӣ бачадон ба қисми поёни устухони кос фаромада, дар ин вақт ҳолатҳое мешавад, ки насл ҷойи худро тағйир медиҳад, аксар вақт бо усули палмосидан буғузӣ муайян карда мешавад, дар баъзе ҳолатҳои дигар не, барои он, ки насл дар чуқурии бачадон рафта ҷой гирифтааст. Аз ҳама хубтар буғузии модагов дар байни моҳи 6-ум ва байни моҳи 7-ум аз рӯйи ҳолати бачадон, рағҳои хунгард ва тарангии гарданаки бачадон муайян карда мешавад.

Дар моҳҳои охир мӯйян кардани буғузӣ хело осон мешавад, чунки насл аз рӯйи зиёд шудани вазни худ ба поён мефарояд, дар ин ҳолат аз тарафи рости қадкашак (паху), ки тақрибан 20 см аз паҳлӯи банди зону ва камтар аз он поёнтар ҷойгир мебошад, ҳангоми бо даст саҳт зер кардан ҷунбиши гусола ҳис карда мешавад.

Усулҳои озмоишгоҳии-ташхисӣ.

Муайян намудани миқдори прогестерон. Баъд аз 30 рӯзи бордор намудани модагов дар организми он меёри гормонҳо дар хун иваз мешавад. Бинобар ин сабаб дар натиҷаи гузаронидани ташхиси биохимиявӣ нисбати мавҷудияти прогестерон имконият медиҳад, ки буғузии модагавро аниқ муайян намоем. Дар ҳолати бордор шудани модагов меёри прогестерон дар таркиби шир ва ё хун мунтазам зиёд шудан мегирад. Дар ҳолати бо муваффақият анҷом додани бордоркунӣ миқдори гормони прогестерон дар таркиби шир зиёд шудан мегирад.

Ташхиси шир. Гузаронидани ташхиси шир барои муайян намудани буғузии модагов дар шароити хона ҳам имконпазир аст. Барои ин ду усул мавҷуд аст:

- як чакра ширро ба стакани, оби тозаи хунук дошта ҳамроҳ менамоем. Дар ҳолате, ки шир бе нишон ҳал шавад эҳтимолияти буғузии модагов бештар ва дар ҳолати дар қисми болои об тақсим шуда шакли доираро пайдо кунад модагов қисир буданаш мумкин аст.

- 5 мл шири навҷӯшидаро ба 5 мл спирти тоза ҳамроҳ менамоем ва агар дар давоми як чанд дақиқа шир бурад (свернулас) – гов буғуз аст.

Тахминан баъд аз рӯзи 23-юми бордор кардан бо ёрии тест муайян кардан мумкин аст, ки модагов бордор шудааст ё не.

Ултрасадо. Ин таҷҳизоти ҳозиразамон имконият медиҳад, ки буғузии говро дар муҳлати афзоши барвақтии гӯсола муайян намоем. Дар баробари ин дастгоҳи мазкур нафақат буғузии модагов, балки ҳолати паталогии гӯсоларо низ нишон медиҳад. Ин усулро баъд аз 30 рӯзи бордор намудани модагов гузаронидан мумкин аст, зеро дар ҳолати то 30 рӯзагӣ гузаронидан он сабаби бачапартой шуда метавонад.

Баъд аз муайян намудани буғузии модагов хело муҳим аст, ки пешаки вақти таваллуд шудани гӯсоларо аниқ муайян кунем. Барои ин истифода намудани тавқими буғузии гов хело муҳим мебошад. Бо ёрии ин тақвим муайян намудани вақти таваллуди гӯсола ва мувофиқан ба ин қатъ намудани ширдӯшии модагавро (2,0-2,5 моҳпеш аз таваллуд) дуруст интиҳоб кардан мумкин аст. Бинобар ин дар ҷадвал (1) тавқими буғузии модагов оварда шудааст, ки дар қисмати аввал санаи бордоркунии он ва қисмати дувум рӯзи таваллуд нишон дода шудааст.

Ҷадвал 1. Тавқими буғузии модагов

Санаи бордор-кардан	Санаи зоиш	Санаи бордор-кардан	Санаи Зоиш	Санаи бордор-кардан	Санаи зоиш	Санаи бордор-кардан	Санаи зоиш
Январ	Октябр	Апрел	Январ	Июл	Апрел	Октябр	Июл
1	12	1	10	1	12	1	12
5	17	5	15	5	16	5	17
10	22	10	20	10	21	10	22
15	27	15	25	15	26	15	27
20	1/11	20	30	20	1/5	20	1/8
25	6/11	25	7/11	25	6/5	25	6/8
Феврал	Ноябр	Май	Феврал	Август	Май	Ноябр	Август
1	13	1	10	1	12	1	12
5	17	5	14	5	17	5	17
10	22	10	19	10	22	10	22

15	27	15	24	15	27	15	27
20	2/12	20	1/3	20	1/6	20	1/9
25	7/12	25	6/3	25	6/6	25	6/9
Март	Декабр	Июн	Март	Сентябр	Июн	Декабр	Сентябр
1	11	1	13	1	12	1	12
5	15	5	17	5	17	5	16
10	20	10	22	10	22	10	21
15	25	15	27	15	27	15	26
20	30	20	¼	20	2/7	20	1/10
25	4/1	25	6/4	25	7/7	25	6/10

Хулоса - ҳамин тариқ аз нишондодҳои ҷадвал ба чунон хулоса омадан мумкин аст, ки сари вақт муайян намудани бугузии модагов нишондоди муҳими истехсоли-иктисодӣ ҳисобида мешавад. Аз ин рӯ дуруст ба роҳ мондани бардоркунии чорво, сари вақт муайян намудани ҳолати бугузии ҷинсҳои модина, инчунин бартараф кардани камбудии ҳойдошта нисбати зиёд гардонидани истехсоли маҳсулоти чорво (ширу-гӯшт) ва дар ин замина таъмини амнияти озукавории кишвар хело муҳим мебошад.

Адабиёт

1. Гасанов А.Т. Резервы увеличения производства молока и молочных продуктов / А.Т. Гасанов // М.: Агропромиздат, 1990. - С. 140.
2. Гордон А. Контроль воспроизводства сельскохозяйственных животных / А. Гордон / М.: Агропромиздат, 1988. - С.14.
3. Кыса И.С. Ускоренное воспроизводства высокопродуктивных племенных животных в молочном и мясном скотоводстве на основе новых биотехнических методов: автореф. дисс. докт. биол. наук / И.С. Кыса // Дубровицы, 2000.- 42 с.
4. Мадисон В.В., Мадисон Л.В. Возможности и особенности современных биотехнологий воспроизводства// Аграрная наука-2000.-№6.-С.22
5. Прокофьев М.И. Регуляция размножения сельскохозяйственных животных / М.И. Прокофьев // Л.: Наука- Ленинградское отделение, 1983. – 264 с.
6. Рахимов Ш.Т. Биотехнологические методы воспроизводства молочного скота - в практику / Ш.Т. Рахимов, Ходжаев С., Иргашев Т.А. // Сб. научн. тр.: Научное обеспечение животноводства Таджикистана - Душанбе: Ирфон, 1990. – С. 63-71.

АННОТАЦИЯ

УСУЛҲОИ МУАЙЯН НАМУДАНИ БУГУЗИИ МОДАГОВҲО

Дар мақолаи мазкур аз тарафи муаллифони ҳангоми гузаронидани таҳқиқотҳои илмӣ -амалӣ усулҳои бордоркунии модаговҳо ва самаранокии онҳо асоснок карда шудааст. Натиҷаи таҳқиқотҳои гузаронидашуда ва таҷрибаҳои амалӣ аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки сари вақт муайян кардани аломатҳои ба хоҳиш омадани модаговҳо ва ташкили дурусти гузаронидани бордоркунии имконият медиҳад, ки қисирмони модаговҳо кам карда шавад. Бомуваффақият ва сари вақт бордор кардани модаговҳо на танҳо имконияти зиёд кардани истехсоли маҳсулоти чорводорӣ: гӯшт ва ширро фароҳам меорад, инчунин ба беҳтар ва баланд шудани нишондодҳои иқтисодии хоҷагӣ низ мусоидат мекунад. Дар маҷмӯъ қорӣ намудани натиҷаҳои ин таҳқиқотҳои илмӣ имконият медиҳанд, ки яке аз масъалаҳои муҳими стратегияи муайян намудани Ҳукумати Ҷумҳурӣ, яъне таъмини амнияти озукаворӣ қисман ҳалли худро ёбад.

АННОТАЦИЯ

МЕТОДЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОТЕЛА КОРОВ

В данной статье авторами, при проведении научных и практических исследований, обоснованы методы осеменения коров и их эффективность. Результаты проведенных исследований и практических опытов свидетельствуют о том, что своевременное определение признаков охоты у коров и правильно организованное проведение осеменения позволяют уменьшить яловость коров. Успешное осеменение коров не только позволяет увеличить производство продуктов животноводства: мяса и молока, но и улучшить экономические показатели хозяйств. В целом, все это способствует решению одной из важнейших стратегических задач, поставленной Правительством Республики – обеспечение продовольственной безопасности страны.

Ключевые слова: ректальное осеменение, лабораторное исследование, перчатки, конусовидные рога матки, ультразвуковые, мануальное, экономический.

ANNOTATION

CALVING METHODS COW

In this article, the authors substantiate the methods of insemination of cows and their effectiveness when conducting scientific and practical research. The results of the research carried out and practical experiments indicate that timely determination of the signs of hunting in cows and the correctly organized insemination allow to reduce the barrenness of cows. Successful insemination of cows not only increases the production of livestock products; meat and milk, but will also improve the economic performance of farms. In general, all this

contributes to the solution of one of the most important strategic tasks set by the Government of the Republic - ensuring the country's food security.

Key words: *rectal, insemination, laboratory research, gloves, cone-shaped, uterine horns, ultrasonic, manual, economic.*

ТДУ 636.2 (075.8)

**ТАҒЙИРЁБИИ НИШОНДИХАНДАҲОИ ФИЗИКИЮ ХИМИЯВИИ ШИРИ
МОДАГОВҲОИ ТИПИ ТОЧИКИИ ШВЕДИЮ ЗЕБУМОНАНД ВОБАСТА АЗ
ДАВРАИ ШИРДИҲӢ ВА ФАСЛИ СОЛ**

Гулов Т.Н., омӯзгори калон, **Рачабов Ф.М.**, профессор, **Қодиров Т.А.**, профессор, **Шомуродова З.М.**, н.и.к., **Азизов П.М.**, ассистент – ДАТ ба номи Ш. Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: *модаговҳо, давраи ширдиҳӣ, фасли сол, таркиби шир, зичӣ, кислотанокӣ.*

Бо мақсади таъмин намудани талаботи аҳоли бо маҳсулоти ғизоии аз ҷиҳати биологӣ пурбаҳо зарур аст, ки истеҳсоли шир ва маҳсулоти ширӣ зиёд карда шавад. Дар навбати худ сифати ширу маҳсулоти ширӣ, ҳосиятҳои технологияи шир ва сарфи он барои истеҳсоли маҳсулоти гуногуни ширӣ аз нишондиҳандаҳои физикию химиявии шир вобаста аст. Дар бисёр таҳқиқотҳо муайян гардидааст, ки ба маҳсулнокии ширии модаговҳо, таркиби химиявӣ ва ҳосиятҳои шир як қатор омилҳо таъсир мерасонанд: давраи ширдиҳӣ, зот, синну сол, ҳӯронидан, давраи ҳамлнокиӣ, шароити нигоҳдорӣ, фасли сол ва ғайра [1-6].

Дар таҳқиқотҳои махсус муайян кардани дараҷаи таъсири омилҳои гуногун ба маҳсулнокии ширии чорво ва таркиби шир аҳамияти муҳим дорад [3, 7].

То ба имрӯз тағйирёбии таркиби химиявӣ ва нишондиҳандаҳои физикии шири модаговҳои типии тоҷикии дохилизотии шведию зебумонанд вобаста аз таъсири омилҳои гуногуни паратипӣ, аз ҷумла давраи ширдиҳӣ ва фасли сол омӯхта нашудааст.

Аз ҳамин сабаб, омӯхтани таъсири давраи ширдиҳӣ ва фасли сол ба таркиби химиявӣ ва ҳосиятҳои физикии шири модаговҳои типии тоҷикии шведию зебумонанд аҳамияти калон ва муҳими илмию амалӣ дорад.

Таҳқиқот дар фермаи зотпарварии «Баракати Чорводор»-и ноҳияи Ёвон гузаронида шудааст. Бо мақсади омӯхтани таъсири давраи ширдиҳӣ ба маҳсулнокии ширӣ ва таркиби химиявии шир, 20 сар модагови баҳор таввалуд кардари интиҳоб намудем. Барои омӯхтани таъсири фасли сол ба маҳсулнокии ширӣ, нишондиҳандаҳои физикию химиявии шир, 32 сар модагови экстереру маҳсулнокиашон якхелро интиҳоб намудем.

Дар давраи гузаронидани таҳқиқот модаговҳо дар шароити якхелаи ҳӯронидан қарор доштанд. Ҳӯронидани модаговҳо мувофиқи ратсионҳое, ки дар хоҷагӣ бо дарназардошти вазни зинда ва маҳсулнокиашон тартиб дода шудааст, ба роҳ монда монда шуда буд.

Таркиби химиявӣ, сифат ва хусусиятҳои физикии шири модаговҳо тибқи усулҳои умумикабулшуда омӯхта шуданд. Дар асоси таҳқиқотҳои гузаронидаи худ мо муайян намудем, ки дар давраҳои гуногуни ширдиҳӣ таркиби химиявии шири модаговҳо як хел нест. Тағйирёбии миқдори раған, сафеда, боқимондаи шири хушкӣ бераған (БШХБ) ва моддаи хушк дар таркиби шир як қонуниятӣ умумӣ дошт - миқдори ками онҳо дар се моҳи аввали ширдиҳӣ ва зиёдшавии онҳо дар охири ширдиҳӣ мушоҳида гардид.

Дар моҳи якуми ширдиҳӣ рағаннокии миёнаи шири модаговҳо 3,87 %ро ташкил намуд, дар моҳи дуюми ширдиҳӣ рағаннокӣ то ба 3,79% паст гардид. Дар моҳҳои ҳафтум, ҳаштум, нухум ва даҳуми ширдиҳӣ рағаннокии шир то 4,09; 4,15; 4,16 ва 4,19% боло рафт.

Миқдори сафеда дар таркиби шир дар моҳҳои дуюм ва сеюми ширдиҳӣ мутаносибан 3,28 ва 3,30 %-ро ташкил мекард, дар се моҳи охири ширдиҳӣ бошад, ба 3,45; 3,48 ва 3,50% расид. Миқдори казеин дар шири модаговҳо дар давраи ширдиҳӣ аз 2,67 то 2,86% зиёд шуд. Тағйирёбии миқдори казеин дар моҳҳои ширдиҳӣ мувофиқ ба тағйирёбии сафедаи шир буд. Миқдори сафедаҳои зардобӣ шир ҳам бо давраи ширдиҳӣ ҳамин тавр тағйир ёфт.

Дар таркиби шири модаговҳои таҷрибавӣ миқдори БШХБ дар моҳи аввали ширдиҳӣ ба 8,83% ва моддаи хушк ба 12,71% баробар буд, дар шашум моҳи ширдиҳӣ миқдори онҳо мутаносибан 8,92 ва 12,98%, дар моҳи ҳаштум 9,04 ва 13,20%, дар моҳи даҳум 9,05 ва 13,25 %-ро ташкил намуд.

Дар тамоми моҳҳои ширдиҳӣ миқдори қанди шир, хокистар, калтсий, фосфор ва нишондиҳандаи кислотанокӣ шир тақрибан якхел буд ($P < 0,95$). Зичии шир дар охири ширдиҳӣ аз ҳисоби зиёд шудани миқдори раған, сафеда ва моддаи хушк боло рафт.

Тағйирёбии қисмҳои асосии шир ва нишондиҳандаҳои физикии он дар давраи ширдиҳӣ низ дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Таркиб ва ҳосиятҳои шири модаговҳо дар давраҳои алоҳидаи ширдиҳӣ

Нишондодҳо	Давраи ширдиҳӣ		
	Серширӣ (раздой)	Авҷи ширдиҳӣ	Камшавии ширдиҳӣ
Моддаи хушк, %	12,53±0,06	12,90±0,07	13,17±0,05
БШХБ, %	8,70±0,05	8,88±0,06	9,02±0,04
Равған, %	3,83±0,06	4,02±0,08	4,15±0,07
Сафеда, %	3,30±0,03	3,38±0,04	3,46±0,02
Казеин, %	2,70±0,02	2,77±0,01	2,83±0,02
Сафедаҳои зардобӣ, %	0,60±0,01	0,61±0,02	0,63±0,02
Қанди шир, %	4,70±0,04	4,68±0,03	4,73±0,02
Хокистар, %	0,71±0,01	0,72±0,01	0,73±0,01
Калтсий, мг%	126,94±2,32	131,12±1,94	138,37±2,46
Фосфор, мг%	93,49±2,12	94,85±1,86	97,38±2,27
Зичӣ, °А	28,45±0,17	29,01±0,13	30,06±0,21
Кислотнокӣ, °Т	16,67±0,04	16,72±0,05	16,78±0,07

Микдори ками равған, сафеда, казеин, БШХБ, моддаи хушк, калтсий ва фосфор дар шири модаговҳо нисбатан дар давраи аввали ширдиҳӣ, микдори аз ҳама зиёди онҳо - дар давраи камшавии ширдиҳӣ ба қайд гирифта шуд. Аз ҷиҳати микдори моддаҳои асосии шир, шири аз модаговҳо дар давраи авҷи ширдиҳӣ гирифта шуда мавқеи мобайниро ишғол намуданд.

Ҳамин тавр, дар давраи аввали ширдиҳӣ, нисбат ба давраҳои авҷи ширдиҳӣ ва пастшавии ширдиҳӣ, дар шири модаговҳо микдори равған мутаносибан 0,19 ва 0,32%, сафеда - 0,08 ва 0,16%, казеин - 0,07 ва 0,13%, БШХБ - 0,18 ва 0,32%, моддаи хушк - 0,37 ва 0,64%, калтсий - 4,18 ва 11,43 мг%, фосфор - 1,36 ва 3,89 мг% ва зичии шир - аз 0,56 ва 1,61°А кам буд. Микдори қанди шир ва кислотанокӣ шир дар давраҳои гуногуни ширдиҳӣ ба таври назаррас тағйир наёфт.

Натиҷаи омӯختани таркиби химиявӣ ва нишондиҳандаҳои физикии шири модаговҳо вобаста аз таъсири фасли сол дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2. Таркиби химиявии шири модаговҳо дар фаслҳои гуногуни сол

Нишондодҳо	Фасли сол			
	зимистон	баҳор	тобистон	тирамоҳ
Равған, %	4,17±0,12	3,84±0,08	3,92±0,14	4,09±0,11
Сафедаи умумӣ, %	3,49±0,06	3,29±0,07	3,35±0,05	3,42±0,08
Қанди шир, %	4,81±0,03	4,65±0,02	4,69±0,02	4,74±0,02
Хокистар, %	0,74±0,01	0,70±0,01	0,72±0,01	0,73±0,01
БШХБ, %	9,14±0,11	8,73±0,09	8,87±0,12	9,00±0,13
Моддаи хушк, %	13,31±0,18	12,57±0,16	12,79±0,20	13,09±0,15
Калтсий, мг%	133,51±3,01	126,86±2,73	130,80±3,23	131,74±2,72
Фосфор, мг%	102,48±2,35	95,91±2,02	97,84±1,90	99,85±2,03

Аз рӯйи таркиби химиявӣ беҳтарин шири фасли зимистон буд; он дорои микдори зиёди равған (4,17%), сафеда (3,49%), қанди шир (4,81%), БШХБ (9,14%) ва моддаи хушк (13,31%) буд. Микдори равған, сафеда, БШХБ ва моддаи хушк дар шири фасли тобистон нисбат ба фасли зимистон, мутаносибан ба андозаи 0,25; 0,14; 0,27% ($P>0,95$) ва 0,52% ($P>0,99$) паст мебошад.

Шояд микдори ками равған, сафеда, БШХБ ва моддаи хушк дар шири фасли тобистон ба таъсири ҳарорати ҳаво (ки он ба 40-45°C ва аз он зиёд мерасад) ва тағйирёбии намуди хӯрокҳои алоқаманд бошад.

Шире, ки аз модаговҳо дар фасли тирамоҳ гирифта шуд, нисбат ба шири дар фаслҳои тобистон ва зимистон гирифташуда аз рӯйи нишондиҳандаҳои таркибӣ мавқеи мобайниро ишғол менамуд. Таркиби химиявии шири фасли баҳор нисбат ба шири дар фаслҳои дигар гирифташуда паст буд. Дар таркиби шири фасли баҳор, нисбат ба шири фаслҳои тобистон, зимистон ва тирамоҳ микдори равған 0,08-0,33%, сафеда - 0,06-0,20%, қанди шир - 0,04-0,16%, БШХБ - 0,14-0,41%, моддаи хушк - 0,22-0,52% ($P>0,95$; $P>0,99$) кам буд.

Сабаби пастшавии нишондиҳандаҳои асосии таркиби шир дар фасли баҳор ба камшавии ғизонокии хӯрокҳо ва тағйирёбии мубодилаи моддаҳо дар организми чорво алоқаманд мебошад. Дар ин моҳҳо микдори хӯрокҳои сабз каманд, захираи лаблабу, ки манбаи асосии қанд ба ҳисоб меравад, ба охир мерасад ва сифати хӯрокҳои фасли зимистон, асосан сифати силос ва тарбеда паст мегардад.

Аз рӯйи микдори калтсий ва фосфор дар шири модаговҳо ҳамчунин тағйиротҳо дида мешавад. Микдори ин моддаҳои минералӣ дар фасли зимистон нисбат ба дигар фаслҳои сол зиёдтар аст.

Кислотанокӣ ва зичии шири модаговҳо дар ҳамаи фаслҳои сол мувофиқи меъёр буд ва ба шири дараҷаи навъи оӣ мувофиқат мекард. Зичии шири фасли зимистон нисбат ба шири дигар фаслҳои сол 0,14-0,26⁰A зиёд буд.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳқиқотҳои гузаронидашуда муайян карда шуд, ки вобаста аз давраи ширдиҳӣ ва фасли сол дар таркиби химиявӣ ва нишондиҳандаҳои физикии шири модаговҳои типи тоҷикии шведию зебумонанд тағйиротҳои зиёд мушоҳида мешавад. Бо вучуди ин, аз рӯи маҷмӯи нишондиҳандаҳои физикию химиявӣ шири модаговҳои таҳқиқ кардашуда дар тамоми давраҳои ширдиҳӣ ва фаслҳои сол ба талабот ҷавобгӯ буд.

Адабиёт

1. Арзуманян, Е.А. Скотоводство / Е.А. Арзуманян, А.П. Бегучев, А.А. Соловьев, Б.В. Фандеев // - М.: Колос, 1984. – 399 с.
2. Барабанщиков, Н.В. Молочное дело / Н.В. Барабанщиков – М.: Колос, 1990. – 414 с.
3. Бегучев, А.П. Скотоводство / А.П. Бегучев, Т.И. Безенко, Л.Г. Боярский и др. - М.: Агропромиздат, 1992. - С. 67-87.
4. Красота, В.М. Разведение сельскохозяйственных животных / В.Т. Красота, В.Т. Лобанов, Г.Т. Джапаридзе - М.: Агропромиздат, 1990. - С. 40.
5. Мартынова, Е.Н. Влияние сезона года на молочную продуктивность и содержание соматических клеток в молоке коров черно-пестрой породы / Е.Н. Мартынова, И.Ф. Абашева, Е.В. Ачкасова // Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию кандидата сельскохозяйственных наук, доцента кафедры частного животноводства А.П. Степашкина: «Научные аспекты повышения племенных и продуктивных качеств сельскохозяйственных животных», 2012. - С. 78.
6. Мартынова, Е.Н. Влияние сезона года на молочную продуктивность, химический состав и технологические свойства молока коров черно-пестрой породы / Е.Н. Мартынова, Е.В. Ачкасова, И.Ф. Дултаева // Ученые записки Казанской государственной академии ветеринарной медицины им. Н.Э. Баумана. – Том 219. – 2014. – С. 215-219.
7. Уткина, О.С. Влияние сезона года на качество молока, а также на выход и качество обезжиренного творога / О.С. Уткина, А.А. Усманова//Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 70-летию ФГБОУ ВПО «Ижевская ГСХА»: Научное обеспечение АПК. Итоги и перспективы 2013.- Том 1. - С. 194.

АННОТАЦИЯ

Дар мақола натиҷаҳои таҳқиқот доир ба омӯзиши таъсири давраи ширдиҳӣ ва фасли сол ба таркиби химиявӣ ва ҳосиятҳои физикии шири модаговҳои типи дохилизотии тоҷикии шведию зебумонанд оварда шудааст. Муқаррар карда шудааст, ки таркиби химиявӣ ва ҳосиятҳои физикии шири модаговҳо вобаста аз давраи ширдиҳӣ ва фасли сол ба андозаи зиёд тағйир меёбад.

Калимаҳои калидӣ: модаговҳо, давраи ширдиҳӣ, фасли сол, таркиби шир, зичӣ, кислотанокӣ.

АННОТАЦИЯ

ИЗМЕНЕНИЕ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ МОЛОКА КОРОВ ТАДЖИКСКОГО ТИПА ШВИЦЕЗЕБУВИДНОЙ ПОРОДЫ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПЕРИОДА ЛАКТАЦИИ И СЕЗОНА ГОДА

В статье представлены результаты исследований по изучению влияния периода лактации и сезона года на химический состав и физические свойства молока коров таджикского внутрипородного типа швицезебувидного скота. Установлено, что существуют значительные различия в молоке коров по химическому составу и физическим свойствам, в зависимости от периода лактации и сезона года.

Ключевые слова: коровы, период лактации, сезон года, состав молока, плотность, кислотность.

ANNOTATION

CHANGE OF PHYSICO-CHEMICAL INDICATORS OF THE MILK TAJIK TYPE OF COWS OF SCHWYZESEBUVID CATTLE DEPENDING ON THE PERIOD OF LACTATION AND THE SEASON OF THE YEAR

The article presents the results of studies on the influence of the lactation period and the season of the year on the chemical composition and physical properties of the milk of cows of the Tajik intra-breed type of Schwyze cattle. Identified that there are being differences in the chemical composition and physical properties depending on the lactation period and in the season of the year.

Key words: cows, lactation period, season of the year, milk composition, density, acidity.

РОСТ И РАЗВИТИЕ ТЕЛОК ТАДЖИКСКОГО ТИПА ЧЕРНО-ПЕСТРОЙ ПОРОДЫ В УСЛОВИЯХ РАЗНЫХ ПЛЕМЗАВОДОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Рузиев Х.Т.-асистент, Амиршоев Ф.С. - д.б.н., ТАУ им. Ш.Шотемур

Ключевые слова: *рост, развитие, происхождение, таджикский тип, черно-пестрый, племязавод, телосложение, продуктивность, экстерьер, промеры.*

Организация рационального выращивания молодняка имеет решающее значение в осуществлении ответственных задач по ускорению производства животноводческой продукции, как мяса и молока.

Обеспечение, с этой целью животных, в различные периоды их индивидуального развития, наиболее эффективных условий кормления и содержания, соответствующих их биологическим особенностям, а также хозяйственным задачам, является основой комплекса зоотехнических мероприятий по племенному совершенствованию животных. Дело улучшения пород сельскохозяйственных животных в направлении повышения их скороспелости, жизнестойкости, мясности, молочности, плодовитости и других хозяйственно-полезных качеств не может быть решено, успешно в короткий срок, без обеспечения соответствующих условий жизни животным во все периоды индивидуального их развития.

В связи со сказанным, с особой силой возникает необходимость разработки методов управления индивидуальным развитием и ростом сельскохозяйственных животных, так как в процессе развития животных, протекающем в неразрывной связи с условиями их жизни, формируются хозяйственно- полезные признаки не только отдельных особей, но и пород. Отсюда, со всей очевидностью вытекает, что для изменения, в желательном нам направлении, характера и интенсивности развития сельскохозяйственных животных надо научиться создавать соответствующие этим направлениям развития животных, условия жизни, т.е. условия их кормления, содержания и использования.

Учитывая всё это, мы в своей работе поставили задачу изучить особенности экстерьерно-конституционального развития у подопытных животных в условиях разных племенных заводов республики.

Телосложение животных является основным показателем, характеризующим промеры статей тела, в возрастном аспекте. В 6-ти месячном возрасте у телок, выращенных в племязаводах центральной части, по показателям всех промеров, между группами существенных различий не установлено. Незначительное преимущество отмечается в 12 месячном возрасте у телок хозяйства им. Л.Муродова. По высоте в холке они превосходили телок хозяйства им. А.Юсупова на 2,4 см, глубине груди- 2,5 см, высоте в крестце- 2,2 см, косой длины туловища - 2,2 см, ширине груди -1,7 см, ширине в тазобедренных сочленениях-0,6 см, ширине в моклаках- 0,9 см, обхвате груди - 2,8 см. Опыты показали, что телки хозяйства «Баракати чорводор» по некоторым промерам, таким как ширина груди, ширина в тазобедренных сочленениях, ширина в моклаках, превосходят телок хозяйства им. Л.Муродова, а по промерами высоты в холке, глубине груди, высоте в крестце, обхвату груди и косой длины туловища, отстают. По обхвату пясти, среди телок племязаводов центральной части, существенных различий не обнаружено. Такая закономерность наблюдается и у животных в возрасте 18 месяцев. По всем показателям, телки хозяйства им. Л.Муродова превосходят телок хозяйства им. А.Юсупова, а от телок хозяйства «Баракати чорводор» отстают по широтным промерам и обхвату груди (табл. 1).

По хозяйствам северной части (табл.2), самым лучшим является племязавод «Навгилем» города Исфара. В 18 месячном возрасте, телки этого хозяйства, по показателям всех промеров, во все возрастные периоды, были лучше, чем на других племязаводах. Они превосходили хозяйства им. Б.Максуд по промерам высоты в холке - на 0,6 см; глубине груди-1,0; высота в крестце-1,0; косой длины туловища – 1,8; ширине груди-0,2; ширине в тазобедренных сочленениях-2,4; ширине в маклаках - 0,8 и обхвату груди- 2,7 см. По сравнению с хозяйством им. Э.Бойматовой, преимущество составило соответственно: 1,6; 2,7; 2,1; 2,5; 1,8; 3,5; 1,9 и 3,8 см. В хозяйстве им. Э.Бойматовой Канибадамского района показатели роста и развития у телок по сравнению с другими племязаводами, были самыми низкими. Это объясняется тем, что в этом хозяйстве, при кормлении телок, особенно в молочный период, не соблюдается технология выпаивания молока (молоко выпаивается 270-280 кг).

Таблица 1 - Основные промеры телок хозяйств центральной части республики

Возраст взятия промеров телок, см	Хозяйство центральной части республики					
	им. Л.Муродова		им. А.Юсупова		«Баракати чорводор»	
	M±m	C	M±m	C	M±m	C
Высота в холке						
6 месяцев	111,5±0,61	2,7	109,9±0,63	2,7	110,3±0,58	2,8
12 месяцев	116,7±0,48	2,2	114,3±0,58	2,3	115,7±0,49	2,5
18 месяцев	122,3±0,53	2,6	120,7±0,60	2,4	119,7±0,55	2,6
Глубина груди						
6 месяцев	48,3 ± 0,26	3,1	47,5 ± 0,44	2,5	48,4 ± 0,20	2,7
12 месяцев	55,4 ± 0,31	6,1	52,9 ± 0,38	2,7	54,3 ± 0,33	2,0
18 месяцев	65,5 ± 0,42	3,4	62,5 ± 0,41	2,1	64,8 ± 0,40	2,4
Высота в крестце						
6 месяцев	113,3±0,20	3,0	112,7±0,25	2,0	113,6±0,40	2,0
12 месяцев	119,5±0,19	2,9	117,3±0,30	2,2	118,5±0,41	2,3
18 месяцев	125,4±0,41	2,0	123,4±0,51	3,0	122,3±0,51	3,2
Косая длина туловища						
6 месяцев	112,3±0,40	2,3	111,9±0,30	1,9	113,2±0,20	1,9
12 месяцев	126,3±0,45	2,5	124,1±0,38	3,0	125,8±0,23	1,8
18 месяцев	141,3±0,44	2,7	139,5±0,40	2,5	140,8±0,40	2,0
Ширина груди						
6 месяцев	28,7 ± 0,35	7,5	27,9 ± 0,20	8,7	29,1 ± 0,31	8,5
12 месяцев	36,6 ± 0,44	6,0	34,9 ± 0,31	5,6	37,8 ± 0,37	5,9
18 месяцев	43,3 ± 0,41	6,5	42,1 ± 0,32	7,9	41,5 ± 0,38	6,0
Ширина в тазобедренных сочленениях						
6 месяцев	30,5 ± 0,34	4,5	30,4 ± 0,31	6,0	31,3 ± 0,44	5,1
12 месяцев	41,1 ± 0,40	4,0	40,5 ± 0,45	6,1	41,3 ± 0,38	5,2
18 месяцев	44,5 ± 0,44	6,0	43,1 ± 0,50	5,6	45,0 ± 0,45	6,1
Ширина в маклоках						
6 месяцев	34,5 ± 0,30	5,1	33,6 ± 0,60	4,8	34,2 ± 0,48	4,0
12 месяцев	43,3 ± 0,54	4,0	42,4 ± 0,51	4,5	43,5 ± 0,36	4,5
18 месяцев	47,0 ± 0,60	6,3	47,2 ± 0,44	6,0	48,1 ± 0,40	4,6
Обхват груди						
6 месяцев	123,4±0,30	3,2	123,3±0,60	2,8	123,1±0,60	3,9
12 месяцев	152,8 ± 0,80	5,0	150 ± 0,51	5,6	151,3±0,48	4,5
18 месяцев	174,7 ± 0,60	4,3	172,0±0,50	6,0	178,9±0,61	6,0
Обхват пясти						
6 месяцев	15,3 ± 0,16	2,3	15,2 ± 0,09	2,8	15,3 ± 0,10	2,0
12 месяцев	16,8 ± 0,08	2,0	16,7 ± 0,16	2,7	17,1 ± 0,14	2,3
18 месяцев	18,3 ± 0,08	2,5	18,0 ± 0,17	2,9	18,5 ± 0,12	3,5

Таблица 2. Основные промеры телок хозяйств северной части республики

Возраст взятия промеров телок, см	Хозяйство Северной части республики					
	«Навгилем» Исфаринского района		им. Б.Максуд Б.Гафуровского района		им. Э.Бойматова Канибадамского района	
	M±m	C	M±m	C	M±m	C
Высота в холке						
6 месяцев	108,5±0,71	2,4	107,9±0,73	2,3	106,3±0,68	2,2
12 месяцев	114,7±0,38	2,0	113,3±0,88	2,0	112,7±0,69	2,2
18 месяцев	119,3±0,43	2,5	118,7±0,90	2,1	117,7±0,75	2,4
Глубина груди						
6 месяцев	44,3 ± 0,22	3,0	43,5 ± 0,49	2,0	41,4 ± 0,24	2,3
12 месяцев	52,4 ± 0,36	6,0	51,9 ± 0,36	2,2	50,3 ± 0,36	2,1
18 месяцев	62,5 ± 0,45	3,2	61,5 ± 0,43	1,9	59,8 ± 0,43	2,3
Высота в крестце						
6 месяцев	111,3±0,30	3,3	110,7±0,29	2,1	109,6±0,50	1,7
12 месяцев	117,5±0,29	2,6	116,3±0,31	1,8	115,5±0,61	2,0
18 месяцев	121,4±0,51	2,3	120,4±0,57	3,1	119,3±0,61	1,8
Косая длина туловища						
6 месяцев	110,3±0,43	2,0	109,9±0,40	1,7	107,2±0,21	1,9
12 месяцев	123,3±0,44	2,2	121,1±0,58	3,3	120,8±0,27	1,8
18 месяцев	139,3±0,45	2,6	137,5±0,60	2,2	136,8±0,44	2,0
Ширина груди						
6 месяцев	26,7 ± 0,45	7,8	25,9 ± 0,22	8,4	23,1 ± 0,41	8,0
12 месяцев	33,6 ± 0,54	6,3	33,9 ± 0,38	5,5	32,8 ± 0,57	5,3
18 месяцев	40,3 ± 0,61	6,4	40,1 ± 0,36	7,6	38,5 ± 0,68	5,3
Ширина в тазобедренных сочленениях						
6 месяцев	26,5 ± 0,37	4,1	25,4 ± 0,33	6,1	24,3 ± 0,54	5,0
12 месяцев	38,1 ± 0,46	4,4	37,5 ± 0,48	6,0	35,3 ± 0,68	5,0
18 месяцев	42,5 ± 0,48	6,3	40,1 ± 0,53	5,4	39,0 ± 0,49	6,3
Ширина в маклоках						

6 месяцев	31,5 ± 0,40	5,0	30,6 ± 0,70	4,6	28,2 ± 0,49	4,1
12 месяцев	41,3 ± 0,64	4,3	40,4 ± 0,61	4,4	39,5 ± 0,46	4,4
18 месяцев	44,0 ± 0,80	6,0	43,2 ± 0,64	6,2	42,1 ± 0,48	4,3
Обхват груди						
6 месяцев	119,4 ± 0,37	3,0	118,3 ± 0,62	2,6	116,1 ± 0,61	3,7
12 месяцев	146,8 ± 0,85	5,1	144 ± 0,54	5,4	142,3 ± 0,66	4,3
18 месяцев	168,7 ± 0,68	4,0	166,0 ± 0,55	6,1	164,9 ± 0,51	6,1
Обхват пясти						
6 месяцев	14,3 ± 0,06	2,0	14,2 ± 0,09	2,2	14,3 ± 0,15	1,8
12 месяцев	15,8 ± 0,08	2,1	15,7 ± 0,12	2,1	15,1 ± 0,10	1,6
18 месяцев	17,3 ± 0,08	2,2	17,0 ± 0,11	2,0	17,5 ± 0,11	2,0

Более наглядное представление об экстерьерно-конституциональном развитии животных дает вычисление индексов телосложения телят.

Поскольку у подопытных животных величины промеров статей тела в зависимости от племзаводов, различались, то соответственно изменились и индексы телосложения (табл.3).

Таблица 3- Индексы телосложения телок в 18 месячном возрасте

Индексы	Хозяйство центральной части республики		
	им. Л.Муродова	им. А.Юсупова	«Баракати чорводор»
Длиноногости	46,4	48,2	45,8
Растянутости	115,5	115,5	117,6
Тазо-грудной	92,1	89,1	86,2
Грудной	66,1	67,3	64,0
Сбитости	123,6	123,2	127,0
Перерослости	102,5	102,2	102,1
Костистости	14,9	14,9	15,4
Индексы	Хозяйство северной части республики		
	«Навгилем» Исфаринского района	им. Б.Максуд Б.Га- фуровского района	им.Э.Бойматова Канибадамского района
Длиноногости	47,6	48,1	49,1
Растянутости	116,7	115,8	116,2
Тазо-грудной	91,5	92,8	91,4
Грудной	64,4	65,2	64,3
Сбитости	121,1	120,7	120,5
Перерослости	101,7	101,4	101,3
Костистости	14,5	14,3	14,8

Нами установлено, что для всех подопытных животных характерно следующее: с возрастом индекс длинноногости уменьшается, а растянутости, массивности, грудной, тазогрудной, перерослости, костистости - увеличивается.

Индексы тазо-грудной, перерослости, по хозяйствам центральной части были лучше у телок хозяйства им. Л.Муродова; длинноногости, грудной - у телок хозяйства им. А.Юсупова и по растянутости и сбитости лучше были телки хозяйства «Баракати чорводор».

Опыты показали, что по хозяйствам северной части: индексы растянутости, сбитости, перерослости лучшими были у телок хозяйства «Навгилем»; тазо-грудной, грудной – у телок хозяйства им. Б.Максуд; длинноногости и костистости - у телок хозяйства им. Э.Бойматовой.

По проведенным исследованиям можно сказать, что телки разных племзаводов оказались с относительно лучше развитой в глубину груди, следствием чего является меньшее значение индекса длинноногости. Это свидетельствует о лучшем развитии органов грудной клетки у телок таджикского типа черно-пестрой породы.

Исходя из вышеизложенного, нашими исследованиями, в показателях промеров и индексов телосложения было установлено большие различия в развитии экстерьера и форм телосложения у телок разных племзаводов. По периодам выращивания они нормально развивались и имели гармоничное телосложение. Они характеризовались лучше выраженным молочным типом телосложения.

Таким образом, рассмотренные материалы согласованно свидетельствуют о большом значении обильного кормления молодняка крупного рогатого скота с первых дней его жизни, для интенсивности роста и развития, формирования скороспелых и высокопродуктивных животных. При этом, отмечается особое значение обеспечения телят большим (но не чрезмерным) количеством цельного молока во время их молочного воспитания, когда происходят интенсивные естественные процессы послеутробного развития и роста.

Во всех хозяйствах центральной части, оптимальное количество цельного молока, во время молочного воспитания телят, составило 350-360 кг на голову, по хозяйствам северных регионов «Навгилем» города Исфара и им. Б.Махсуд Б.Гафуровского района

300-320 кг, а по хозяйствам им.Э.Бойматовой этот показатель был равен 220-250 кг, что не обеспечивало интенсивного роста и развития телят в первые месяцы их жизни.

Литература

1. Абдуллоев, Х.Д. Рост, развитие и качество мяса таджикского типа черно-пестрого скота в условиях Гиссарской долины Таджикистана / Х.Д.Абдуллоев // Автореф. на соис.уч.ст.канд.с.-х. наук. Душанбе, 2016 - 22с.
- 2.Горбачева Н.Н. Рост, развитие и молочная продуктивность помесей симментальской и красно-пестрой голштинской пород / Н.Н.Горбачева// Автореф.дисс.канд.с.-х.наук-Дубровицы-1989.-15с.
- 3.Черкезов, А. Особенности роста, развития и мясной продуктивности симментальского скота и его помесей с красно-пестрой голштино-фризской и монбельярдской породами / А.Черкезов // Автореф.дис...канд. с.-х. наук. – Дубровицы, 1983.-11с.

АННОТАЦИЯ

РУШДУ ИНКИШОФИ ГҶСОЛАҲОИ ТИПИ ТОЧИКИИ ЗОТИ СИЁҲАЛО ДАР ШАРОИТИ ХОҶАГИҲОИ ГУНОГУНИ ЗОТПАРВАРИИ ҶУМҲУРӢ

Дар мақола сухан дар бораи рушду инкишофи гӯсолаҳои типичи тоҷикии зоти сиёҳало дар шароити хоҷагиҳои зотпарварии гуногуни ҷумҳури меравад. Муайян карда шудааст, ки аз байни хоҷагиҳои қисми Шимоли Тоҷикистон аз ҳама беҳтарин хоҷагии «Навгилем»-и шаҳри Исфара ба ҳисоб меравад. Гӯсолаҳои ин хоҷагӣ дар синни 18-моҳагӣ нисбати дигар хоҷагиҳо беҳтар буданд.

Калимаҳои асосӣ: буқаҳо, голштинӣ, зот, гов, навъи тоҷикӣ, корхонаҳои қаблӣ, ҳосилнокии шир, пайдоиш.

АННОТАЦИЯ

РОСТ И РАЗВИТИЕ ТЕЛОК ТАДЖИКСКОГО ТИПА ЧЕРНО-ПЕСТРОЙ ПОРОДЫ В УСЛОВИЯХ РАЗНЫХ ПЛЕМЗАВОДОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье речь идёт о росте и развитии телок таджикского типа черно-пестрой породы в условиях разных племзаводов республики. По хозяйствам северной части самым лучшим является племзавод «Навгилем» Исфаринского района. Телки этого хозяйства в 18 месячном возрасте во все возрастные периоды, по показателям всех промеров, были лучше, чем в других племзаводах.

Ключевые слова: быки, голштинская, порода, корова, таджикский тип, племенные заводы, молочная продуктивность, происхождение.

ANNOTATION

THE GROWTH AND DEVELOPMENT OF CALF OF THE TAJIK TYPE OF BLACK-AND-WHITE BREED IN DIFFERENT BREEDING PLANTS IN THE REPUBLIC

The article deals with the growth and development of calf of the Tajik type of black – and-white breed in the conditions of different breeding plants of the republic. In terms of farms in the northern area of Tajikistan, the best is the «Navgilem»- breeding farm in the Isfara region. The calves of this farm at 18 months of age for all age periods were better in terms of all measurements than other breeding farms.

Key words : growth, development, origin, Tajik type, black and white type, breeding farm, phusique, productivity, exterior, measurements.

ТДУ 636.32/38.082.454.2

ПАРВАРИШ ВА НИГОҲУБИНИ МОҲИЧАҲОИ ЯКСОЛА ДАР ҲАВЗҲОИ МОҲИПАРВАРӢ

Холиков А.Н., ассистент, Рачабов Н.А., н.и.к – ДАТ ба номи Ш. Шохтемур

Калимаҳои калидӣ : замистогузаронӣ, сайд, назоратӣ, пулакча, кӯчонидан, ҳавз, зараррасон.

Мухимияти мавзӯ. Парвариши моҳӣ дар ҳавзҳо ва обанборҳо, ки шароити онҳоро инсоният муҳайё месозад манфиатовар мебошад. Ба ғайр аз он, ки аз моҳи гӯшт, рағван барои соҳаи тиб ва бойторӣ, пулакча барои муҳрасозӣ ва ширеш (клей) ба даст оварда мешавад, инчунин аз оилаи тосмоҳиҳо (осетровых) белуга, осетр, сагмоҳӣ (севрюга) аз ғадуди зери меъдаи онҳо моддаи табобатӣ - инсулин барои бемориҳои канд истеҳсол карда мешавад.

Корҳои илмӣ таҳқиқотӣ оид ба парвариш ва нигоҳубини моҳиҳо аз тарафи олимони ва мутахассисони Институти зоология ва паразиталогия ба номи Ё. Н. Павловскийи АМИТ дар хоҷагиҳои деҳқонии “Холик”- и н. Данғара гузаронида шуданд. Дар ин хоҷагӣ мувофиқи тавсияҳои олимони ва мутахассисони институт, коргарони ин хоҷагӣ пеш аз моҳичаҳоро аз ҳавзи тухмонӣ (нерестъ) ба ҳавзи афзоишӣ (выростные) гузаронидан, ба ҳавзҳои пешакӣ омодакардашуда: ба 1 га масоҳати зери ҳавз аз 2 то 3 с оҳаки ношукуфта пошиданд. Бо мақсади баланд бардоштани маҳсулнокии ҳавз, азратсия ва ҳосилхез шудан, замини зери оби хушкардашударо ба чуқурии 15-20 см чуфт карда, ба ҳисоби миёна 2-3 с суперфосфат дар 1 га замин пошидем.

Иншоотҳои гидротехникӣ аз назар гузаронида шуда таъмиру тармим карда шуданд. Дикқати махсусро ба ҷӯйборҳои оби ба ҳавз воридшаванда дода, барои ворид нашудани моҳиҳои дарранда ва пастсифат симтӯрҳои махсус сохта ва гузошта шуданд. Ба ғайр аз ин барои мубориза бар зидди зараррасонҳои моҳиҳо ба мисли кафлесак (головастик), қурбоққаҳо, инчунин парандаҳои дарранда бригадаҳои хурд ташкил карда шуд.

Ҳавзҳои афзоишдиҳии моҳиҳо (выростные) 7-10 рӯз пеш аз шинонидани моҳичаҳо аз об пур карда шуданд.

Бо тавсияи олимону мутахассисон корҳои гузаронидани моҳичаҳоро аз ҳавзҳои тухммонӣ ба ҳавзҳои афзоишдиҳӣ дар вақти аз ҳама беҳтар пагоҳии барвақт ва бегоҳӣ баъд аз ғуруби офтоб анҷом додем.

Аз ҳама муҳимтар барои ҳаёти моҳӣ ин ҳарорати об мебошад, ки барои инкишоф ва афзоишҳои онҳо мусоидат мекунад. Бинобар ин бо мақсади назорати ҳолати афзоишҳои моҳиҳо ҳарорати оби ҳавзҳоро зерин назрати доимӣ гирифта лозим аст.

Рӯзона дар вақти гармии офтоб кӯчонидан тавсия дода намешавад.

Мувофиқи нақшаи корҳои илмӣ - таҳқиқотӣ моҳи майи соли 2020 ба ҳавзҳои моҳипарварии хоҷагӣ моҳичаҳои зоти капур, сазан, караси нукрагун ва амури сафед, шинонида (садка) шуд. Пеш аз моҳичаҳоро ба ҳавзҳо ва обанборҳои кӯчонидан, хусусиятҳои биологӣ ва таркиби гидрохимиявии оби онҳоро омӯхтем.

Мақсади асосии ин таҳқиқотҳо фароҳам овардани шароити мусоид барои афзоиш ва зуд фарбеҳшавии моҳичаҳо мебошад.

Бо мақсади санҷидан ва ҷавобгӯ будани вазни зиндаи моҳичаҳо ба талаботи стандартҳои зот ва мувофиқи нақшаи корҳои илмӣ - таҳқиқотӣ онҳоро баркаш карда, вазни зиндашонро муайян намудем. Аз рӯйи талаботи стандартҳои зот дар синни 5 - моҳагӣ вазни зиндаи моҳичаҳои зоти амури сафед ва капур ба ҳисоби миёна 25-30 граммро бояд ташкил диҳад. Ҳангоми баркашидани вазни зиндаи моҳичаҳои ин зот парвариши моҳичаҳои ба талаботи стандарт ҷавобгӯро давом дода, моҳичаҳое, ки вазнашон аз 15 то 20 гр буданд ба ҳавзҳои алоҳида бо мақсади парвариши минбаъда то ба талаботи стандарт ҷавобгӯ шудани вазнашон бо додани хӯроқиҳои иловагӣ ҷудо намудем. Яке аз нишондиҳандаҳои иқтисодии соҳаи моҳипарварӣ ин маҳсулнокии табиӣ ҳавзҳои моҳипарварӣ буда (рыбопродуктивность), ба ҳисоби миёна 200-225 кг-ро аз 1 га масоҳати ҳавз ташкил медиҳад.

Меёри шинонидани моҳичаҳо дар ҳавзҳои парваришӣ аз ҳисоби хӯрокаи табиӣ ба воситаи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад.

$$X = \frac{Px \Gamma x 100}{VxP}$$

Дар инҷо X – миқдори моҳичаҳо;

P - маҳсулнокии табиӣ ҳавз (кг/га);

Г – масоҳати ҳавзи парваришӣ (га);

V – вазни миёнаи моҳичаҳои яксола (кг);

P – баромад бо ғоиз аз ҳавзҳои тухммонӣ (нерест) дар тирамоҳ.

Ҳавзҳои таҷрибавӣ, ки таҳқиқотҳои илмӣ гузаронида шуданд, маҳсулнокиашон аз 1 га масоҳати ҳавз 200 кг моҳиро ташкил медиҳад. Дар ҳавзҳои моҳипарварии масоҳати умумиашон 3,0 га моҳичаҳои яксолаи тирамоҳӣ бо вазни миёнаи 0,30 гр аз моҳиҳои тухмдиҳанда шинонда шуданд, баромад аз ин ҳавзҳо 75% аз моҳиҳои тухмдиҳанда буданд.

Аз рӯйи натиҷаҳои таҷрибаҳои илмӣ вобаста ба миқдори моҳичаҳои шинонидашуда дар ҳавзҳои парваришӣ чунин нишондодҳо ба даст оварда шуд.

$$X = \frac{Px \Gamma x 100}{VxP} = \frac{200 \times 3 \times 100}{0,30 \times 75} = 26,7$$

ҳавзи парваришӣ (нагульный)

ҳавзи афзоишӣ (выростный)

Яъне дар ҳавзи парваришӣ (нагульный) 26,666 сар моҳича ё ин ки наздикии 9000 дона дар 1 га масоҳати ҳавз рост меояд.

Дар вақти гузаронидани таҷрибаҳо зиёд шудани зичии моҳихоро дар ҳавз муайян намудем ва бо мақсади баланд бардоштани маҳсулноки ба ин ҳавзҳо ҳӯрокҳои иловагӣ додем.

Таҷрибаҳои гузаронидашуда нишон доданд, ки дар баробари додани ҳӯрокиҳои иловагӣ имконияти 4-5 маротиба зиёд кардани саршумори моҳичаҳо ба амал меояд. Бо мақсади бехтар шудани имкониятҳои сайру гашти моҳихо растаниҳои ба сайругашти моҳихо ҳалалрасонандаро дар ҳавзҳо тоза намудем. Инчунин дар вақти гузаронидани таҷрибаҳо ҳолати пастшавии оксиген мушоҳида карда шуд. Барои бартараф кардани ин ҳолат роҳҳои обпарторо кушедем, то ки оби ҳавз иваз шавад, инчунин оби ҳавзро ба воситаи насосҳои обпарто низ бо оксиген омехта-азратсия карда шуд. Барои муоинаи саломатӣ ва муайян кардани афзоишҳои моҳихо ҳар 10 рӯз (декада) ё ду маротиба дар як моҳ сайди назоратӣ гузаронида шуд.

Дар ҳар як сайди назоратии гузаронидашуда ба миқдори аз 25 то 50 дона моҳичаҳо андозагирӣ ва баркаш карда шуданд. Сайди назоратӣ бо чунин тартиб гузаронида мешавад. Баъд аз баркаш ва гирифтани андозаҳои 4-5 сари барои таҳқиқотҳо лозима, бо мақсади осеб надидан миқдори боқимонда ба ҳавзҳо сар дода мешаванд. Афзоишҳои моҳичаҳои сайдшудаи назоратии зоти амури сафед вобаста ба тарзи ҳӯрокдихӣ дар чадвали 1 оварда шудааст.

Ҳавзи №-1 назоратӣ бе додани ҳӯрокиҳои иловагӣ ;

Ҳавзи №-2 таҷрибавӣ бо додани ҳӯроки иловагӣ- юнучка;

Ҳавзи №-3 таҷрибавӣ бо додани ҳӯрокиҳои иловагӣ - омехтаи камбикорма ва юнучка.

Чадвали 1. Вазни моҳичаҳои то яксола дар декадаҳо

№ Ҳавзҳои Парваришӣ	Масоҳат (га)	Миқдори моҳичаҳо (ҳазор. Сар)	Вазни моҳичаҳои то яксола (г)														
			Ба 20/VI			Ба 1/VI			Ба 10/VI			Ба 20/VI			Ба 30/VI		
			Қамаг рин	Зиёғта рин	Миёна	Қамаг рин	Зиёғта рин	Миёна	Қамаг рин	Зиёғта рин	Миёна	Қамаг рин	Зиёғта рин	Миёна	Қамаг рин	Зиёғта рин	Миёна
1	1,0	5000	70	90	80	85	135	110	80	100	90	90	110	100	110	115	112
2	1,3	5000	75	95	85	85	140	115	85	106	95	95	115	105	111	116	113,5
3	1,5	5500	85	105	95	98	152	125	125	163	14,4	14,5	173	159	160	182	171

Аз таҳлили натиҷаҳои чадвали 1 бармеояд, ки додани ҳӯрокиҳои иловагӣ ба моҳичаҳо ба афзудани суръати инкишофҳои ва зиёд шудани вазни зиндаи онҳо мусоидат мекунад. Натиҷаҳои суръати афзоиш ва вазнафзункунии моҳичаҳои баъди аз тухм баромадаи зоти капур (карп) дар чадвали 2 нишон дода шудааст.

Чадвали 2. Суръати афзоиш ва вазнафзункунии моҳичаҳо

Моҳҳо	Муҳлат рӯз	Вазн (г)	моҳҳо	муҳлат (рӯз)	Вазн (г)
Ба 1 июн	15	4-6	Ба 1 сентябр	75	23-25
Ба 15 июл	30	7-10	Ба 15 сентябр	90	28-31
Ба 1 август	45	12-15	Ба 1 октябр	105	32-33
Ба 15 август	60	18-20			

Дар рафти таҳқиқотҳо ҳолати зиёд нашудани вазни зиндаи моҳичаҳо ва суръати сусти афзоиши онҳоро мушоҳида намудем. Бо мақсади бартараф кардани чунин ҳолат ба моҳихои ин ҳавзҳо ба таври илова дар як рӯз се маротиба ба миқдори 0,7 кг ҳӯрок додем.

Барои муайян намудани талаботи моҳичаҳо ба ҳӯрокаи иловагӣ ва асосноккунии илмӣ он формулаи зерин истифода бурда шуд.

$$M_x = \frac{M_{сх} M_{тх} (B - v) x V_x}{B}$$

Дар ин ҷо M_x – миқдори ҳӯрокаи иловагӣ (кг);

$M_{с}$ – масоҳати ҳавзҳои парваришӣ (выростные) (га);

$M_{т}$ – маҳсулнокии табиӣ миқдори моҳӣ кг-га аз як ҳавз (рыбопродуктивность) (кг/га);

V_x – воҳиди ҳӯрокаи;

B – вазни миёнаи моҳичаҳои то як сола (г);

v – вазни аслии моҳичаҳои то яксола (г).

Барои илман асоснок кардани талаботи моҳичаҳои ҳавзҳои парваришӣ мо дар се ҳавзи масоҳаташон як гектарӣ миқдори ҳӯрокаи иловагиро барои моҳичаҳои панҷ моҳа муайян намудем. Бо ин мақсад мо моҳичаҳои инкишофашон нисбатан сустро, ки вазни зиндашон 16-20 г-ро ташкил меод, интихоб намудем. Аз рӯи талаботи вазни моҳичаҳо дар ин синну сол бояд аз 25-30 гр кам набошад. Таҷрибаҳои илмиро дар ҳавзи масоҳати умумиаш 3,0 га ва моҳичаҳои вазни зиндаи 16-20 гр дошта гузаронидем.

Маҳсулнокии табиӣ ҳавз 200 кг моҳиро аз як гектар ташкил меод. Ба моҳиҳои ҳавз ба таври илова ба миқдори чор воҳиди хӯроқӣ иловагӣ дода шуд.

Миқдори хӯроқи сарфшударо аз рӯи формулаи зерин муайян намудем.

$$M_x = \frac{3 \times 200(20 - 16) \times 4}{20} = 480 \text{ кг}$$

Аз натиҷаҳои ҳисоботӣ бармеояд, ки миқдори умумии хӯроқи иловагии сарфшуда 480 кг ва ба ҳар 1 га масоҳати ҳавз бошад 160 кг-ро ташкил медиҳад. Бо мақсади нигоҳ доштани вазнафзуншавӣ ва суръати афзоиши моҳичаҳо хӯроқҳои иловагиро то охириҳои давраи парвариш, ки ҳаво хунук ва талаботи моҳиҳо ба хӯроқ кам мешавад, додан зарур аст.

Сайди моҳиҳои ҳавзҳои парвариширо одатан дар нимаи дуоми моҳи сентябр оғоз карда, дар моҳи октябр ба анҷом мерасонанд. Дар ҳолати дер сайд кардан ба қорҳои безараргардонӣ ва яхкунонии замини зерӣ ҳавзҳо монета шуданаш мумкин аст.

Аз ҳама усули самараноки тезтар ва бе ягон нуқсон сайд кардани моҳичаҳо ин истифодаи асбоби моҳидорие мебошад, ки аз чӯб ва деворҳои аз симтӯрҳо сохта шудааст. Ин асбобро дар зерӣ кубури баромадгоҳи оби ҳавз мегузоранд. Ҳаҷми ин асбоб: дарозии 1,5-2 м, баландии 50,0-60 см-ро ташкил медиҳад ва паҳноии 40-50 см аз қутри (диаметр) кубури обпарто зиёд буданаш лозим аст. Аз дохили асбоби моҳидорӣ моҳичаҳо бо асбоби махсус домхалта (сачок) гирифта мешавад.

Инчунин моҳичаҳои то яксоларо дар дохили ҳавз то вақти поён фуруд омадани об ва намоён шудани ҷӯи обпарто, ки моҳиҳо дар он ҷо ҷойгир мешаванд, бо тӯрҳое, ки қутрашон майда мебошанд доштан лозим аст.

Шумораи умумии моҳичаҳои сайдшуда ва вазни онҳоро бо усули дона-дона ҳисоб кардан ва аз рӯи вазни сатилҳо ё домхалтаҳои пур аз моҳичаҳо муайян кардан мумкин аст.

Қорҳои таҳқиқотиро бо мақсади муайян кардани вазни моҳичаҳо идома дода, аз рӯи ҳисобҳои зерин вазни онҳоро муайян намудем. Миқдори моҳичаҳо ва вазни онҳоро дар як сатил ба ҳисоби миёна муайян карда миқдор ва вазни умумии моҳичаҳои ҳавзро ҳисоб кардем. Вазни моҳичаҳо ба ҳисоби миёна дар як сатил 14,5 кг ва шумораи моҳичаҳо бошад 440 донро ҳангоми шуморидан ташкил доданд. Миқдори умумии моҳичаҳои ҳавз бошад 120 сатилро ташкил дод.

Вазни умумии моҳичаҳо $14,5 \text{ кг} \times 120 \text{ сатил} = 1740 \text{ кг}$, миқдори моҳичаҳои сайдшуда $440 \text{ дона} \times 120 \text{ сатил} = 5280 \text{ дона}$ ва вазни моҳичаҳо бошад ба ҳисоби миёна ба $1740 : 5280 = 32,9 \text{ г}$ баробар мебошад.

Барои муайян кардани коэффитсенти фарбеҳшавии моҳиҳои зоти карп дар мавсими тирамоҳ аз ҳавзҳои парваришӣ ба миқдори аз 50 то 100 дона барои озмоиш сайд карда шуд. Дараҷаи фарбеҳшавиро аз рӯи ҷадвали махсуси тартибдодашуда муайян кардем. Ҳар як дона моҳӣ барқаш ва андозагирӣ карда шуд, ки натиҷаҳои дар ҷадвали 3 нишон дода шудаанд.

Ҷадвали 3. Муайян кардани вазн, андоза ва дараҷаи фарбеҳшавии моҳиҳои зоти карп

№	Вазн (г)	Дарозии Умумӣ, (см)	Дарозии зоологӣ (см)	Баландӣ (см)	Ғафси (см)	Дараҷаи фарбеҳшавӣ
1	75,6	17,0	14,2	5,5	11,0	3,3
2	70,5	16,8	14,0	5,3	10,6	3,2
3	76,6	17,0	14,0	5,2	10,4	3,3
4	80,0	19,1	17,2	5,6	11,2	-
5	78,9	18,1	16,2	5,0	10,0	-
6	80,1	19,0	17,2	5,5	11,0	-
7	77,8	18,2	16,1	5,0	10,0	-
8	81,2	19,2	17,3	5,6	11,2	-
9	80,0	19,0	17,0	5,5	11,0	-
10	77,7	18,1	16,0	5,0	10,0	-
Б.х.м	78,2	18,1	15,9	5,3	10,6	3,29

Чуноне, ки аз маълумоти ҷадвал дида мешавад, ин нишондодҳо кафолати хуби дараҷаи фарбеҳшавӣ ва устувор будан ба фасли зимистонгӯзаронӣ мебошад.

Барои ба роҳ мондани парвариши мақсадноки моҳичаҳо онҳоро ба се гурӯҳ ҷудо намудем; ба гурӯҳи якум моҳичаҳои аз 25 г зиёд вазн дошта, ба гурӯҳи дуюм моҳичаҳои вазнашон 15-25 г ва ба гурӯҳи сеюм моҳичаҳои бо вазни аз 15 г кам. Моҳичаҳои ҳар се гурӯҳро андоза ва ченакҳои баданашонро муайян намудем. Моҳичаҳои яксолаи дарозии баданашон аз 9,5 см камро, ки одатан 15 г вазн доштанд сақат (брак) карда шуданд ва он моҳичаҳое, ки андозаи баданашон аз 11,5 см ва вазнашон 25 г ва аз он зиёдро, ки ба талабот ҷавобгӯӣ мебошанд, ҷудо карда таҳқиқотро бо онҳо идома додем.

Баъд аз гирифтани андоза ва муайян кардани вазни моҳичаҳои яксола онҳоро пеш аз кӯчонидан (пересадка) ба ҳавзҳои зимистонгузаронӣ ба мӯҳлати 5 дақиқа дар зарфҳои калонҳаҷми (ваннаҳо) зидди паразитии пур аз намақоби 5% нигоҳ доштем. Баъд аз ин онҳоро дар қуттиҳои махсуси аз чӯб ва симтӯр сохташуда ҷойгир намуда дар зерини оби раван 1–1,5 соат барои шустани боқимондаҳои намақ аз бадани онҳо нигоҳ дошта, баъдан ба ҳавзи зимистонгузаронӣ шинонидем.

Моҳиҳои наслдиҳандаро бошад ба ҳавзҳои алоҳида гузаронидем. Дар вақти кӯчонидани моҳиҳо мо вақти муайяшударо риоя намуда ба захмбардории онҳо роҳ надодем, инчунин ин амалро дар фасли сармо нагузаронидем, чунки кӯчонидани моҳичаҳо дар ин айём манъ аст.

Хулоса: пеш аз ҳама барои баланд бардоштани маҳсулнокии ҳавзҳои моҳипарварӣ ба парвариш ва нигоҳубини моҳичаҳои хурд аҳамияти ҷиддӣ додан лозим аст. Инчунин дар ҳолати зич шинонидани онҳо ба хӯроқа, сифати об, реаксияи ғайи об (рН), таъмин будан бо оксиген диққати махсус додан лозим аст.

Бо мақсади кам кардани бемориҳои гузаранда аз ҳама муҳим дар вақти кӯчонидани моҳичаҳо аз як ҳавз ба ҳавзи дигар, ҳатман онҳоро аз зарфҳои калонҳаҷми обнигоҳдорандаи зидди паразитӣ гузаронидан аз манфиат холӣ нест.

Адабиёт

1. Суховерхов Ф.М., «Прудовое рыбоводство» Москва – 1963 с. 121
2. Дорохов С.М., Пахомов С.П., Поляков Г.Д., «Учебная книга по прудовому рыбоводству» Москва – 1968 с. 204
3. Карпанин Д.П., Иванов А.П., «Рыбоводство» Москва – 1967 с. 258
4. Черфес Б.И. «Рыбоводство в естественных водоёмах» Пищепром – 1956 с. 240
5. Хайитов А.Ҳ «Моҳипарварӣ дар амал» Душанбе – 2010 с. 41

АННОТАЦИЯ ПАРВАРИШ ВА НИГОҲУБИНИ МОҲИЧАҲОИ ЯКСОЛА ДАР ҲАВЗҲОИ МОҲИПАРВАРӢ

Дар мақолаи мазкур оид ба парвариш ва нигоҳубини моҳиҳо дар ҳавзҳои моҳипарварӣ, баланд бардоштани маҳсулнокии ҳавзҳо, хусусан муайян кардани миқдори хӯроқа дар ҳавзҳо, ки афзоиши моҳиҳо сустанд, назорати афзоиши моҳичаҳо дар декадаҳо ва назорати онҳо дар фасли зимистон нишон дода шудааст. Инчунин тарзи гузаронидани корҳои мелиоративӣ, безараргардонӣ, оҳаққунонӣ ва тоза кардани ҳавзҳо аз ҳар гуна растаниҳои барзиёд рӯида, оварда шудааст.

АННОТАЦИЯ ВЫРАЩИВАНИЕ И СОДЕРЖАНИЕ ГОДОВАЛЫХ МАЛЬКОВ В ПРУДАХ

В данной статье приведены результаты научно - хозяйственных экспериментов, с целью повышения рыбопродуктивности прудов.

А также, авторами проведено исследование по содержанию и выращиванию мальков годовалого возраста. Авторы предлагают рыбоводческим хозяйствам способы обеспечения кислородом прудов, подсчёта плотности посадки мальков и количества кормов.

Применение результатов проведенных опытов способствует повышению экономической эффективности рыбоводческих хозяйств.

Ключевые слова: зимовка, контрольный, чешуйка, пересадка, вредители, улов, водоём.

ANNOTATION GROWING AND KEEPING OF ONE-YEAR-OLD FRY IN PONDS

In this article, results of the scientific and economic experiments are carried out in order to increase the fishery productivity of ponds.

The authors also conducted the study on the content and cultivation of one-year age saplings fish. As a result of the study, have been identified optimal conditions for keeping and growing saplings fish in ponds. The authors provide fish farms with ways to provide oxygen in ponds and calculate the density of planting fry, the amount of feed in the ponds. The application of the results of the conducted experiments contributes to increasing the economic efficiency of fish farms.

Key words: wintering, control, scale, transfer, take, vermin, pond.

ХОСИЯТҲОИ ХОҶАГИДОРИИ ОИЛАҲОИ ЗАНБҮРОНИ МАҲАЛЛӢ**Боязитов Ф.** -аспиранти ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур**Калимаҳои калидӣ;** кишоварзӣ, зимистонгузаронӣ, авлод, дурага, маҳаллӣ, хӯрока, баҳор, зот, таҳқиқот.

Занбӯрпарварӣ яке аз соҳаҳои муҳими хоҷагии халқ ба ҳисоб рафта, баробари зиёдшавии талаботи инсоният ба он рушду такомул меёбад. Барои қонеъ намудани талаботи инсон аз занбӯри асал маҳсулоти парҳезӣ ва ғизоӣ, маҳсулоти табиӣ табобатӣ, инчунин барои саноат ашёи хом гирифта мешавад [2].

Солҳои тӯлонӣ аз ҷумҳуриҳои ҳамсоя овардани зотҳои гуногуни занбӯрони асал ба он оварда расонид, ки занбӯрони маҳаллӣ ба каммаҳсулӣ, ҳашмгинӣ, зимистонгузаронии суст гирифтор шудаанд. Дар натиҷаи бо зотҳои гуногун дурага гардидан ин занбӯрон бо хусусиятҳои биологӣ хоҷагидорӣ ва морфологӣ аз ҳамдигар фарқ менамоянд. Бинобар ин занбӯрони таҳҷоии ҷумҳурий таҳлили омилҳои экстерериро талаб намуда, вазифаҳои асосӣ муайян намудани хусусиятҳои биологӣ, морфологӣ ва хоҷагидорӣ занбӯрони маҳаллӣ ва занбӯрони зотҳои овардашуда мебошад. Занбӯрони асали дар ҷумҳурий буда, ба шароити иқлими мо мутобиқ гардидаанд.

Бояд қайд намоем, ки маҳсулнокии оилаҳои занбӯрон танҳо аз шароити иқлими маҳал вобаста аст, чунки растаниҳои шахддиханда барои беҳтар гардонидани соҳаи занбӯриасалпарварӣ ва истеҳсоли маҳсулоти босифати ин соҳа нақши бағоят муҳим доранд[1].

Занбӯриасалпарварӣ дар соҳаи кишоварзӣ басо муҳим буда, барои гардолудкунии растаниҳои кишоварзӣ, ки аксарияти онҳо бо воситаи ҳашаротҳо (энтомофилҳо) гардолуд мешаванд, нақши муҳимро мебозанд ва маҳсулнокии растаниҳоро аз 25 то 50% зиёд менамоянд, ки дар натиҷа самаранокии иқтисодии боғчаи занбӯр ҳам зиёд мегардад.

Ҳолати омӯзиши мавзӯ. Оилаи занбӯри асал ҳамчун маҷмӯи томи биологӣ мураккаб буда, ягон фарди оила дар алоҳидагӣ зиста наметавонад. Модарзанбӯр метавонад дар як шабонарӯз 2-3 ҳазор дона тухм гузорад. Дар оилаи пурқуввати занбӯри асал дар як мавсим аз 50 то 80 ҳазор ва аз ин ҳам зиёдтар тухмгузорӣ дидан мумкин аст. Нарзанбӯр аз тухми бордорнашудаи модарзанбӯр пайдо шуда, фарди муваққатӣ ба ҳисоб меравад. Мувофиқи нақша (programma) ва усули кори илмӣ, мо оилаҳои занбӯрони хоҷагиро 10-тогӣ ба 3 гурӯҳ тақсим намуда, онҳоро дар кандуҳои хобидаи 16 шон ҷой гиранда мансубанд омӯхтем. Аз онҳо натиҷаҳои ба даст овардари, коркард карда истодаем.

Кори селекционӣ бо усули кор карда барои мадаи Институти занбӯрпарварии вилояти Рязани Федератсияи Россия, муайян намудани параметри занбӯрони тадқиқотӣ бо тағйирёбии фенотипҳо ва генотипҳо, муайян намудани миқдори насл ва сифати онҳо ва ғайраҳо гузаронида шуда истодааст [3].

Корҳои илмӣ таҳқиқотӣ, дар боғчаи занбӯри «Корхонаи воҳидии давлатии Асали Тоҷик» барои муайян намудани хосиятҳои хоҷагидорӣ занбӯрони маҳалӣ ва фарқияти он аз занбӯрони дигар зотҳо муайян карда шуда истодааст, ки дар оянда барои истифодабарӣ дар хоҷагиҳои занбӯрпарварии давлатию шахсӣ ва деҳқонӣ фермерҳо истифода бурда мешавад. Чунин корҳои илмӣ таҳқиқотӣ дар ҷумҳурий бори аввал гузаронида мешаванд.

Натиҷаи омӯзиши хосиятҳои хоҷагидорӣ занбӯрони асали маҳаллӣ бо фарқияти занбӯрони гирифтаи якум авлод (Е-1) гуногун мебошанд. Қайд намудан ба маврид аст, ки занбӯрони маҳаллӣ дар тамоми қаламрави ҷумҳурии мо аз шимол то ҷануб, аз ғарб то ба шарқ паҳн шудааст ва ба шароити иқлими мо тобовар мебошанд. Маҳсулнокии онҳо аз 5 то 50 кг буда, дар ҳолати бо озуқа таъмин намудан ва технологияи пешқадамо истифода бурдан, аз як оила то 2-3 оилаҳои хурд сохтан мумкин мебошад. Дар вақти кушодани занбӯркутӣ, занбӯррон ором ва ҳангоми кам будани шахдҷудокунӣ ҳашмгин мебошанд. Селашавии табиӣ онҳо зиёд буда, тухмгузори модарзанбӯр дар як рӯз то 1300-2200 дона мерасад. Таҷрибаҳои гузаронидаи мо нишон додаанд, ки вазни як занбӯри корӣ 85- 105 мг буда, дар як кг 8,5-9 ҳазор занбӯр мавҷуд аст. Дарозии хартумчаашон 6,0-6,90 мм буда, рангаш сиёҳи хокистарранг мебошанд.

Мақсад. Мақсади асосии таҳқиқот дар он аст, ки бо гузаронидани корҳои селекционӣ байни зоти карпатӣ ва занбӯрони маҳаллӣ гирифтани авлоди якум мебошад, ки зимистонгузаронии хуб ва маҳсулнокии зиёд дошта бошад. Аз ин лиҳоз гирифтани авлоди якум аз зоти карпатӣ бо истифодаи занбӯрони маҳаллӣ яке аз вазифаҳои асосии кори ақуалии мо мебошад.

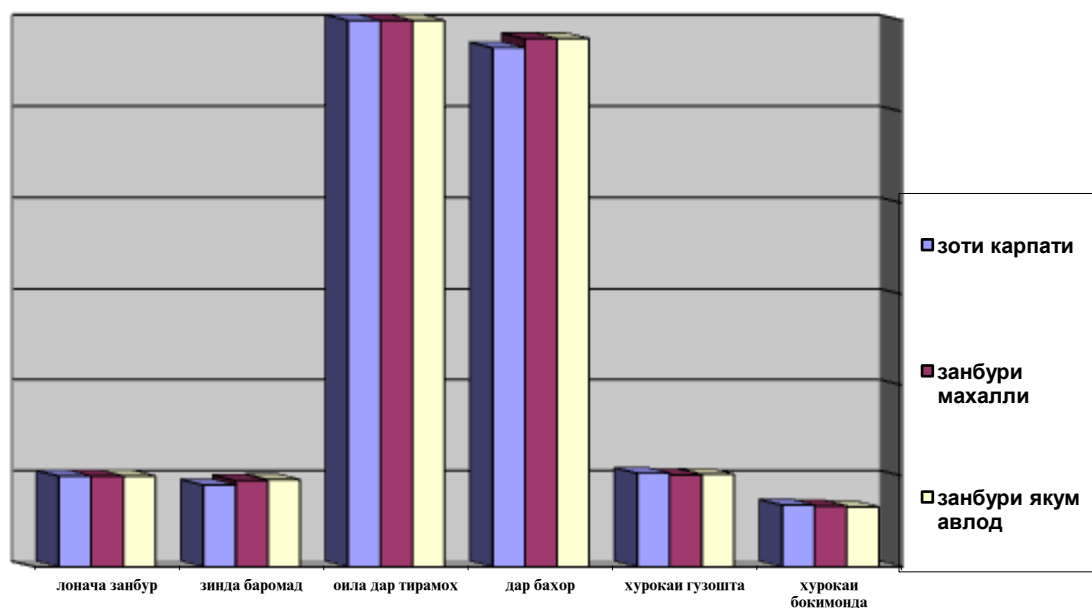
Натиҷаи таҳқиқот. Гузаронидани таҷрибаҳо барои омӯзиши ҳосиятҳои хоҷагидорӣ занбӯрони асали маҳаллӣ бо фарқияти занбӯрони гирифтаи якум авлод (Е-1) дар шароити ҚТ нишон додаанд, ки занбӯрони якум авлод бо нишондодҳои экстерерӣ дарозии хартумча ва дигар омилҳо ба монанди маҳсулноки, зимистонгузаронӣ, тухмгузорӣ фарқ менамоянд.

Таҳқиқотҳо оид ба муайян намудани ҳолати зимистонгузаронии оилаҳои занбӯри асали маҳаллӣ чунин будаанд. Баъди асалгирӣ занбӯрпарварон ба мавсими нави омодагӣ ба зимистонгузаронӣ шурӯъ мекунанд. Тавре аз мушоҳидаҳо маълум аст, забӯрон аз лонаҳои худ на занбӯронро меронанд ва ҳар як қатраи асалро барои истифода дар фасли сармо сарфакорӣ менамоянд. Маҳсулноки ва тарақиёти занбӯри асал ба шароити зимистонгузаронӣ вобастагии калон дорад. Тайёр кардани оилаҳо ба фасли зимистон аз занбӯрпарварон заҳмату машаққати лозимаро тақозо мекунад.

Баъди тамоми шудани шахдҷудокунӣ дар охири тобистон модарзанбӯр боз тухмгузорино зиёд намуда, ба парвариши занбӯрони зимистонгузаронанда кӯшиш менамояд. Занбӯрони пир Ҷавтида занбӯрони ҷавони зимистона пайдо мешаванд (август-сентябр-октябр). Дар ин айём занбӯрпарвар бояд ёрии худро ба оилаҳои занбӯри асал расонад, гарм нигоҳ дорад ва ба хӯрокаи хушсифати зимистона омода намудан тайёри бинад. Занбӯрони нав барои мадае, ки моҳи октябр ва аввали ноябр парвози тозакунии худро мегузаронанд то охири моҳи март зиста метавонанд. Аммо занбӯроне, ки охири моҳи ноябр барои мадаанду парвози назоратӣ ва тозакунии худро нагузаронидаанд онҳо танҳо дар фасли зимистон набуд мешаванд.

Таҳқиқотӣ илмӣ зимистонгузаронии занбӯрони офаридаи якум авлод аз занбӯрони маҳаллӣ ва зоти карпатӣ бо чунин ҳосиятҳо аз ҳамдигар фарқ менамояд.

Диаграммаи 1. Зимистонгузаронии занбӯрони офаридаи якум авлод бо фарқияти зоти карпатӣ ва занбӯри маҳаллӣ (2018-2019).

Рақамҳои нишондоди диаграммаи 1 дида мешавад, ки дар тирамоҳ мо қудратнокии оилаи занбӯрони зоти карпатӣ, занбӯрони маҳаллӣ ва занбӯрони офаридааро то 10 байни шон ё 2,5 кг занбӯр барои зимистонгузаронӣ гузошта будаем. Дар зимистони соли 2018-2019 муриши зиёди занбӯрон ба ҷашм нарасид, чунки оилаи таҳқиқотӣ мо дар тирамоҳ аз кӯхистон ба марказ кӯчонида шуд, ки зимистонаш на он қадар хунук набуд. Нишондоди ҷадвал муриши занбӯронро ҳамагӣ 0,5 то 0,6 байни шонро ташкил намуд, ки он ба тараққиёти баҳории занбӯрон таъсири манфӣ намерасонад.

Ғарчанде мо байни шонро гуфта гузаштем, аммо аз 60 оила дар варианти занбӯрони маҳаллию занбӯрони офаридашуда 2-оила ё 96,6% занбӯрон зимистонро гузарониданд, дар варианти занбӯрони зоти карпатӣ бошад 95,0% занбӯрон зимистонро бомуваффақият гузарониданд. Чунин талафёбии оилаҳои занбӯри асал ба ҷашм ноайён мебошад.

Яке аз омилҳои асосии зимистонгузаронӣ ин сарфи хӯрокаи барои оилаи занбӯр дар моҳи ноябр то феврал мебошад, ки ҳамагӣ дар як моҳ 1,0- 1,200 кг хӯрокаи сарф менамояд. Ба ҳамаи вариантҳои таҳқиқотӣ дар фасли тирамоҳ аз 10,0 кг хӯрокаи гузошта будем. Сарфи аз ҳама кам дар гурӯҳи занбӯрони офаридаи якум авлод буд, ки 64,7% ташкил намуд, занбӯрони зоти карпатӣ ва занбӯрони маҳаллӣ ба миқдори 66,0 ва 66,3% хӯрокаи сарф намудаанд, ки назар ба занбӯрони якум авлод 1,6 ва 1,3% зиёд мебошанд. Аз дигар тараф сарфи хӯрокаи ба шумораи занбӯрон, сифати хӯрокаи, ҳолати занбӯркутӣ, намнокӣ, гармӣ ва ғайраҳо вобаста мебошанд.

Адабиёт

1. Жеребкин М.В. Зимовка пчел. Зимостойкость пчел. /М.В. Жеребкин// Москва-Россельхозиздат.-1979.- С.5-11.
2. Шарипов А. Факторы, влияющие на продуктивность пчелиных семей после зимовки в условиях Республики Таджикистан / А. Шарипов // Вестник педагогического университета, 2012 №2.-С.54-59.
3. Биляш Г.Д. Селекция пчел. Методика оценки основных селекционных признаков пчел. / Биляш Г.Д., Кривцов Н.И.//.-Москва ВО Агропромиздат.- С. 175-207.

АННОТАЦИЯ

ХОСИЯТҲОИ ХОҶАГИДОРИИ ОИЛАҲОИ ЗАНБҮРОНИ МАҲАЛЛӢ

Гузаридаи таҷрибаҳои илмӣ дар шароити «Қорхонаи воҳиди давлатии асали Тоҷик» нишон дод, ки дар ҳолати гирифтани авлоди якум аз занбӯрони зоти карпатӣ ва занбӯрони маҳаллӣ зимистонгузаронии оилаҳои авлоди якум 1,6% ва сарфаи хӯрокаи дар зимистон то 1,3% зиёд мегардад.

Калимаҳои калидӣ: кишоварзӣ, зимистонгузаронӣ, авлод, дурага, маҳаллӣ, хӯрокаи, баҳор, зот, таҳқиқот.

АННОТАЦИЯ

ХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ СВОЙСТВ МЕСТНЫХ ПЧЕЛ

В статье рассматривается технология получения первого поколения пчелиных семей, которые превосходят карпатскую породу и местную породу пчел по зимостойкости. Кроме того, способность получения пчел по расходу кормов зимой ниже, чем у карпатской и местной породы пчел на 1,3 -1,6%.

Ключевые слова: сельское хозяйство, зимовка, помесь, местные, корма, весна, исследования.

ANNOTATION

ECONOMIC INDICATORS PROPERTIES OF LOCAL BEES

The article discusses the technology of obtaining the first generation of bee families that surpass the Carpathian breed and local bees for winter hardiness. In addition, the ability to obtain bees for feed consumption in winter is lower than the Carpathian breeds and local bees by 1.3 -1.6%.

Key word; keshavarz, similarusers, crossbred, Durga, Mall, hraka, bar, breed, researches.
УДК 636.087.26 (575.3)

ПЕРЕВАРИМОСТЬ ПИТАТЕЛЬНЫХ ВЕЩЕСТВ КОРМОВ ОТКАРМЛИВАЕМЫМИ БЫЧКАМИ ПРИ СКАРМЛИВАНИИ ИМ ЛЬНЯНОГО ЖМЫХА

Гиёсов Н.Р., соискатель, Институт животноводства и пастбищ ТАСХН

Ключевые слова: бычки, кормление, рацион, льняной жмых, переваримость.

Проблема повышения полноценности кормления должна решаться на основании знаний закономерностей обмена веществ и переваримости кормов. Потому, что если потребность животных полностью не обеспечивается энергией и питательными веществами, необходимыми организму, снижается эффективность использования питательных веществ рациона [1-6].

В животноводстве, эффективное и рациональное использование кормовых ресурсов имеет большое теоретическое и практическое значение, и, в свою очередь, оно во многом зависит от уровня переваривания животными питательных веществ.

Важность данной проблемы объясняется тем, что уровень переваривания питательных веществ кормов напрямую влияет на оплату кормов продукцией, себестоимость полученной продукции и, в конечном счете, на уровень рентабельности производства продукции отрасли. Поэтому изысканию путей увеличения переваримости питательных веществ кормовых ресурсов уделяется значительное внимание. Повышение переваривающей способности организма животных, главным образом, зависит от создания оптимальных условий для жизнедеятельности микроорганизмов желудочно-кишечного тракта и, в целом, для всего организма.

Известно, что на степень переваривания животными питательных веществ кормов влияют многочисленные факторы, среди которых главными являются: использование в кормлении животных качественных кормов и полноценных рационов, соответствующих их физиологическим потребностям.

Нами, в последние годы, в целях изучения целесообразности использования льняного жмыха в кормлении бычков, выращиваемых на мясо, проводятся научные исследования в условиях племенного хозяйства «Сайид Али Хамадони» города Куляб. В данной статье изложены результаты физиологического опыта по изучению влияния различного количества льняного жмыха на переваримость питательных веществ кормов.

Физиологический опыт проводили в 17-месячном возрасте бычков, по методике Томмэ М.Ф. [7]. В данном опыте бычки первой контрольной группы получали рацион, принятый в хозяйстве, а в рационе бычков 2-й и 3-й опытных групп 20 и 25% комбикорма было заменено на льняной жмых. Среднесуточные рационы кормления подопытных бычков в период проведения физиологического опыта, приведены в таблице 1.

Таблица 1-Среднесуточный рацион бычков в период физиологического опыта

Показатель	Группа		
	1-я	2-я	3-я
Сено люцерновое, кг	2	2	2
Солома пшеничная, кг	1	1	1
Силос кукурузный, кг	6	6	6
Сенаж люцерновый, кг	3	3	3
Свекла сахарная, кг	3	3	3
Комбикорм, кг	4	3,2	3,0
Льняной жмых, кг	-	0,64	0,79
Овсяная кормовая единица	7,73	7,73	7,73
Энергетическая кормовая единица	8,55	8,55	8,55
Сухое вещество, кг	9,32	9,19	9,13
Сырой протеин, г	1307	1409	1432
Переваримый протеин, г	840	941	964
Сырой жир, г	354	373	384
Сырая клетчатка, г	1931	1944	1961
Крахмал, г	1597	1199	1245
Сахар, г	665	655	652
Соль поваренная, г	50	50	50
Кальций, г	86,6	87,0	86,0
Фосфор, г	35,6	37,0	37,0
Магний, г	29,2	32,0	31,0
Сера, г	16,4	19,0	20,0
Железо, мг	2441	2324	2298
Медь, мг	69,7	83,0	85,0
Цинк, мг	230,3	257,0	259,0
Марганец, мг	313,8	323,0	321,0
Кобальт, мг	1,78	1,83	1,84
Иод, мг	5,61	5,26	5,23
Каротин, мг	373	373	373
Витамин Д (кальциферол), МЕ	1606	1608	1602
Концентрация питательных веществ в 1 кг сухого вещества	0,83	0,84	0,85
Концентрация ЭКЕ в 1 кг сухого вещества	0,92	0,93	0,94
Переваримого протеина в 1 ОКЕ, г	108,7	121,7	124,7
Переваримого протеина в 1 ЭКЕ, г	98,2	110,1	112,7

По результатам физиологического опыта было установлено, что подопытные бычки по-разному переваривали питательные вещества рациона (табл. 2).

Таблица 2 - Коэффициенты переваримости питательных веществ рационов, %

Показатель	Группа		
	1-я	2-я	3-я
Сухое вещество	64,32±0,14	67,90±0,28	67,78±0,17
Органическое вещество	66,70±0,16	69,53±0,25	68,97±0,22
Сырой протеин	60,08±0,26	64,29±0,41	64,86±0,38
Сырой жир	64,71±0,71	66,89±1,03	66,35±0,85
Сырая клетчатка	56,35±0,24	57,87±0,31	58,04±0,19
БЭВ	71,84±0,27	73,28±0,36	73,05±0,47

Из данных таблицы 2, видно, что использование льняного жмыха в кормлении выращиваемых на мясо бычков опытных групп способствовало заметному улучшению переваримости питательных веществ рациона. По сравнению с контрольной группой

бычков, в опытных группах коэффициент переваримости сухого вещества повысилась на 3,46-3,58%, органического вещества - на 2,27-2,83, протеина - на 4,21-4,78, жира - на 1,64-2,18, клетчатки - на 1,52-1,69 и БЭВ - на 1,21-1,44% ($P>0,95$).

Бычки, в рационах которых, соответственно 20 и 25%, комбикорма было заменено льняным жмыхом, практически в одинаковой степени переваривали питательные вещества рационов.

Таким образом, на основании анализа, полученных в физиологическом опыте данных, можно заключить, что добавка в рацион льняного жмыха оказало положительное влияние на процессы пищеварения у бычков опытных групп, в результате чего происходило повышение коэффициента переваримости питательных веществ рациона.

Литература

1. Богданов, Г.А. Кормление сельскохозяйственных животных / Г.А. Богданов – М.: Агропромиздат, 1990. – 624 с.
2. Викторов, П.И. Практическое руководство по кормлению сельскохозяйственных животных и птицы и технологии заготовки доброкачественных кормов / П.И. Викторов, А.А. Солдатов, А.Е. Чиков - Краснодар, 2003. - 556 с.
3. Драганов, И.Ф. Кормление крупного рогатого скота: Учебное пособие / И.Ф. Драганов, В.В. Калашников, Х.А. Амерханов, В.И. Левахин, Н.Г. Первов, А.С. Ушаков – М.: Изд-во РГАУ-МСХА имени К.А. Тимирязева, 2013. – 302 с.
4. Косилов, В.И. Влияние скармливания кормовой добавки Ветоспорин-Актив бычкам-кастратам симментальской породы на потребление и использование питательных веществ и энергии корма / В.И. Косилов, И.В. Миронова, Т.А. Иргашев, Ф.М. Раджабов // Теоретический и научно-практический журнал «Кишоварз» / Земледелец. - 2019.- № 3 (83).- С. 74-79.
5. Раджабов, Ф.М. Влияние скармливания коровам различных жмыхов на переваримость питательных веществ рационов / Ф.М. Раджабов, М.М. Курбанов // Материалы международной научно-практической конференции «Инновационные технологии увеличения производства высококачественной продукции животноводства» (г. Душанбе, 18-19 октября 2018 г.). – Душанбе, 2018. – С. 393-396.
6. Раджабов, Ф.М. Влияние типа кормления коров-первотелок на переваримость питательных веществ кормов рациона / Ф.М. Раджабов, Г.Т. Гулов // Материалы республиканской научно-практической конференции «Вклад ученых в решение проблем продовольственной безопасности», посвященной 25-летию независимости Республики Таджикистан и 85-летию образования Таджикского аграрного университета.- Душанбе, 2016.-С. 85-87.

АННОТАЦИЯ

ҲАЗМШАВИИ МОДДАҲОИ ФИЗОНОКИ ХҶРОКҶО АЗ ЧОНИБИ БУҚҚАЧАҲОИ ФАРБЕҶШАВАНДА ҲАНГОМИ БА ОНҶО ХҶРОНИДАНИ КУНҶОРАИ ЗАҒИР

Дар мақола натиҷаи таҷрибаи физиологӣ доир ба омӯхтани таъсири миқдори гуногуни кунҷораи зағир ба ҳазмшавии моддаҳои физоноки ҳӯроқҳои ратсион аз чониби буққачаҳои фарбеҳшавандаи типҳои тоҷикии зоти сиёҳало оварда шудааст. Муайян карда шудааст, ки дар ратсиони буққачаҳо иваз намудани 20-25% ҳӯрокаи омехта ба кунҷораи зағир боиси баландшавии ҳазмшавии моддаи хушк, протеин, равған, клетчатка ва моддаҳои бенитрогени экстрактивӣ мегардад.

Калимаҳои калидӣ: буққачаҳо, ҳӯронидаи, ратсион, кунҷораи зағир, ҳазмшавӣ.

АННОТАЦИЯ

ПЕРЕВАРИМОСТЬ ПИТАТЕЛЬНЫХ ВЕЩЕСТВ КОРМОВ ОТ КАРМЛИВАЕМЫМИ БЫЧКАМИ ПРИ СКАРМЛИВАНИИ ИМ ЛЬНЯНОГО ЖМЫХА

В статье приведены результаты физиологического опыта по изучению влияния различного количества льняного жмыха взамен комбикормов, на переваримость питательных веществ кормов рациона, откармливаемыми бычками таджикского типа черно-пестрой породы. Установлено, что замена в рационе бычков 20-25% комбикорма льняным жмыхом способствует повышению переваримости сухого вещества, протеина, жира, клетчатки и безазотистых экстрактивных веществ кормов.

Ключевые слова: бычки, кормление, рацион, льняной жмых, переваримость.

ANNOTATION

DIGESTIBILITY OF FEED NUTRIENTS FATTENED STEERS WHEN FED IM OF LINSEED CAKE

The article presents the results of physiological experience of study the effect of different amounts of the flax cake instead of compound feed on the digestibility of nutrients in the diet of fattened gobies of the Tajik type of black-and-white breed. It was found that the replacement of 20-25% of mixed feed in the diet of steers with flax meal contributes to increase in the digestibility of dry matter, protein, fat, fiber and nitrogen-free extractive substances of feed.

Key words: gobies, feeding, diet, flaxseed cake, digestibility.

ЗАВИСИМОСТЬ РОСТОВЫХ ПАРАМЕТРОВ И УРОЖАЙНОСТИ РАСТЕНИЙ РЕДИСА ОТ УЛЬТРАФИОЛЕТОВОГО РЕЖИМА ВЫСОКОГОРЬЯ ПАМИРА

Наврузбекова М.Д., к.б.н., ХГУ им. М.Назаршоева, Шомансуров С., д.б.н., ПС-ХОС ТАСХН, Ахмедов Т.А., академик ТАСХН, ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: редис, предпосевная обработка, УФ - облучение, ростовые показатели, урожайность, теплица.

Обеспечение населения витаминной овощной продукцией во внесезонное время года считается актуальной проблемой сельскохозяйственного производства регионов Республики Таджикистан в современном этапе. В ране-весеннем, позднесеннем и зимнем периодах одной из самых скороспелых овощных культур является редис (*Raphanus sativus* L.), относящееся к корнеплодным культурам, семейства капустные. Корнеплоды редиса содержащие большое количество углеводов, минеральных солей, до 23 мг/% витамина С, делает их ценным овощем в ране-весенний период, когда недостаток витаминов в организме ощущается особенно остро (Литвинов С.С., 2014). По мнению Н.Н. Балашева и Г.О. Земана (1981) сроки созревания урожая корнеплодов редиса в зависимости от сорта составляет от 30 – 35 дней у раннеспелых, до 55 – 60 дней у позднеспелых сортов.

Рекомендуется сплошной, ленточный, между лентами 45 см, между рядками 10 -12 см, широкополосный способ с шириной полосы 6 – 8 см, где урожайность доходит до 16,7 т/га (Белик Ф.В., 1976).

Население высокогорных регионов Таджикистана, в том числе территорий Горно-Бадахшанской автономной области крайне остро ощущает недостаток витаминизированной овощной продукции, особенно во внесезонное время года. Следует отметить, что эффективное использование природных ресурсов, в том числе геотермальных вод в теплицах для выращивания овощных культур позволяет получать урожай овощей в течение длительного осенне-зимне-весеннее времени года.

Применение различных факторов физического воздействия считается одним из путей, влияющие на жизненные процессы овощных растений в условиях закрытого и открытого грунта.

Несмотря на наличие определенных исследований по применению различных материалов с светофилтративными способностями, а также предпосевной обработке семян при выращивании овощных культур в высокогорных условиях Памира, до последнего времени вопрос выращивания редиса не разработан. Наш интерес вызван перспективой использования различных светофильтров в овощеводстве защищенного грунта в условиях высокогорья, для усиления адаптационной способности растений на дополнительное воздействие факторов присутствующих в данной территории.

Увеличение урожайности сельскохозяйственных культур, различных сроков созревания и обеспечение возрастающей потребности населения в экологически чистых продуктах питания течением года является главной задачей сельскохозяйственной отрасли. Для достижения этих целей требуется поиск новых эффективных технологий (Акимова Т. А., Кузьмин А. П., Хаскин В.В., 2001).

Нами в течение 2016-2018 годов проведены исследования по эффективности использования полиэтиленовых плёнок при выращивании редиса в теплицах и открытом грунте.

В наших опытах в качестве объекта исследования был использован редис, сорта Дунганский местный. Корнеплод редиса в пищу употребляется в сыром виде. В них содержатся витамины, сахара, жиры, минеральные соли и питательные вещества, эфирные масла, придающие ему приятный вкус (Каратаев Е.С., Советкина В.Е., 1975).

Параллельно нами заложен микро полевой опыт с культурой редис. Посев на открытой площадке произвели на грядках многострочными лентами. Расстояние между лентами равнялось 45 см, а между рядами в ленте - 12 см., норма высева 3-4 грамма на 1 кв. метр. Семена редиса перед посевом облучались в течение 1 часа коротковолновыми ультрафиолетовыми лучами (УФ – 254 нм). Источником облучения служила лампа ДБ-60. Интенсивность облучения равнялась 7 Вт/м². Такая интенсивность обусловлена тем, что в высокогорных условиях Памира максимум интенсивности УФ-В радиации равняется 9 Вт/м² (Шомансуров С., Акназаров О.А., 2005).

Исследования по эффективности светопрозрачных плёнок провели в теплицах, обогреваемых геотермальными водами, имеющие естественную плюсовую температуру 76 – 78 градусов. Необходимый температурный режим внутри теплиц регулировалась проветриванием.

Опыты по использованию разных полимерных светофильтров в тепличных условиях были проведены на высоте 3560 метров над уровнем моря. В опытах была использована обыкновенная полиэтиленовая пленка, пропускающая весь спектр солнечного излучения (+ УФ) и специальная полиэтиленовая пленка с химической добавкой – 2 – окси – 4 – алкокси – бензофенона, которая не пропускает УФ – часть солнечного спектра.

В условиях геотермальных теплиц и открытого грунта испытывали редис на специальных грядках, и как уплотнитель к молодым растениям огурцов и томатов в теплицах. Овощные растения выращивали как в осеннее – зимнем, так и весеннем обороте (конец ноября и начало

марта). Семена сеяли во влажную почву и заделывали их на глубину 0.5 – 1 см. Расстояние между рядками редиса – 10 – 15 см. При необходимости всходы редиса прореживали. Полив по бороздам производили по мере необходимости. Уборку урожая корнеплодов редиса проводили на 40 – 45-й день после всходов.

В процессе исследований учитывались параметры роста и развития растений, определялась продуктивность корнеплодов редиса.

Зависимость морфологических показателей и урожайности растений редиса от использования плёнок приведены в таблице 1. Определение роста показала, что при уборке корнеплодов этот параметр увеличился под действием УФ отсекающей пленки по высоте растений, количество листьев, массе листьев и корнеплодов, по сравнению с вариантом с обыкновенной плёнкой + УФ.

Таблица 1 - Морфологические показатели и урожайность корнеплодов редиса под разными полиэтиленовыми светофильтрами (среднее за 2016-2018г.г.)

Варианты	Параметры				
	Высота растений, см.	Кол – во листьев, шт.	Масса		Урожайность, кг/м ²
			листья, грамм	корнеплоды, грамм	
Контроль (обыкновенная пленка +УФ)	24.6±0.4	7.2±0.6	22.5±4.1	57.9±5.9	2,7
УФ – отсекающая пленка	29.6±0.9	9.0.3±0.4	38.7±4	82.7±8	3,2

Следует отметить, что существенная разница между вариантами опыта наблюдается в массе листьев и корнеплодов, фактор определяющий продуктивность растений редиса. Так, масса листьев в фазе уборки урожая в теплицах, покрытых УФ – отсекающей пленкой (- УФ), на 72% выше, чем в теплице на варианте (+ УФ). При этом масса одного корнеплода на варианте с изученной плёнкой увеличивается на 42,8%.

Основной показатель - урожайность растений, под УФ – отсекающей пленкой (- УФ) увеличивается на 18,5%, которое необходимо принимать во внимание.

Результаты исследований, по предпосевной обработке семян редиса приведенные в таблице 2, показывают, что при УФ облучении семян редиса, урожайность корнеплодов увеличивается на 163.5%. Небольшая разница наблюдается по высоте растений между вариантами опыта. В данном случае так же, как и в опытах с использованием разных полиэтиленовых пленок, большая разница наблюдается в массе листьев и корнеплодов. Разница массы листьев в конце вегетации между вариантами опыта и средней массы корнеплодов составляет 82%, а разница возрастание урожайности доходит до 163,5%.

Таблица 2 - Влияние предпосевного УФ – облучения семян редиса на ростовые параметры и урожайности растений редиса

Варианты	Параметры				
	Длина листьев, см.	Кол – во листьев, шт.	Средняя масса		Урожайность, кг/м ²
			листья, грамм	корнеплоды, грамм	
Контроль (без облучения)	19.2±0.4	7.6±0.01	15.2±1.1	30.4±3.4	2.03
УФ облучения семян	22.0±0.5	10.3±0.6	27.6±2.9	55.2±5.4	3.32

Показатели урожайности растений редиса при использовании различных факторов приведены в таблице 3.

По полученным результатам исследований, микроклимат внутри теплиц позволяет достичь высоких показателей урожайности, которые отвечает биологическим особенностям культуры редиса.

Таблица 3 - Урожайность растений редиса в теплицах, покрытых разными светофильтрами и при предпосевном облучении семян УФ, кг/м²

Варианты опыта в теплицах				
Открытый грунт, контроль	Обыкновенная пленка (+УФ)	УФ-отсекающая пленка (-УФ)	Без облучения	УФ облучение семян
2,02	2,7	3,2	2,03	3,32

Урожайность корнеплодов под обыкновенной полиэтиленовой пленкой было больше на 133,6%, а под УФ – отсекающей пленкой на 158,4% выше по сравнению с урожайностью редиса на открытом грунте. При предпосевном УФ – облучении семян урожайность корнеплодов редиса в теплицах увеличивается на 164,4 % по сравнению необлученных семян.

В наших опытах уборку урожая проводили, когда корнеплоды достигли диаметра выше 2,5-3,0 см, что приходится на 40 – 45 день после всходов. Высота ботвы к этому времени составляла около 28 см, диаметр крупных корнеплодов – 4,2 см, а масса 10 корнеплодов – 327 г. В среднем в теплице под контрольной пленкой было получено 2,7 кг/м², а под УФ - отсекающей пленкой – 3,2 кг/м².

Результатами исследований установлено, что в высокогорных условиях Памира для оптимальной вегетации растений редиса и увеличения урожайности в условиях геотермальных теплиц рекомендуется применение специальной УФ – отсекающей пленки, а также в естественных условиях эффективным является предпосевное УФ – облучение семян для повышения адаптационной способности растений редиса.

С другой стороны, необходимо отметить, что выращивание редиса в теплицах в междурядьях огурцов и томата способствует эффективному их использованию и получению дополнительного урожая, т.е. до созревания урожая основных культур.

Такая технология выращивания способствует выращиванию урожая корнеплодов редиса в экстремальных условиях высокогорья Памира во внесезонное время года, которая имеет важное хозяйственное значение также для подобных территорий Республики Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

- Литвинов С.С. Энциклопедия овощеводство. Москва, 2014. - С. 537-538.
Балашев Н.Н., Земан Г.О. Овощеводство. Ташкент, 198. С.313 – 314.
Белик В.Ф. Овощеводство открытого грунта. Москва, «Колос», 1976. -С. 240-241.
Акимов Т.А. Кузьмин А.П. Хаскин В.В. Экология. Природа. Человек. Техника: учебник для вузов. – М.: Юнити – Дана, 2001.
Каратаев Е.С., Советника В.Е. Овощеводство. Ленинград, «Колос», 1975. - 288 с.
Шомансуров С., Акназаров О.А. Экологические условия Памира и жизнедеятельность растений. Изд. «Дониш», Душанбе, 2005. - 168 с.
М.Наврузбекова, С.Шомансуров, академики АИКТ Т.А. Ахмедов

АННОТАЦИЯ

ВОБАСТАГИИ НИШОНДИХАНДАХОИ НАШЪУ НУМУЪ ВА ХОСИЛНОКИИ РАСТАНИИ ШАЛҒАМЧА АЗ РЕҶАИ НУРИ УЛТРАБУНАВШИ БАЛАНДКӮҲИ ПОМИР

Дар мақола натиҷаҳои таҷриба оид ба истифодабарии филторҳои равшании полиэтиленӣ ва коркарди пеш аз кишти тухмӣ ба нашъу нумӯ ва ҳосилнокии растани шалғамча, дар шароити баландкӯҳи Помир. Муайян карда шуд, ки истифодаи плёнкаи полиэтиленӣ маҳсули ба қисми нурҳои ултрабунавш монеакунандаи нури офтоб. Ба баландшавии ҳосилнокии шалғамча мусоидат менамояд. Коркарди пешазкишти тухмии шалғамча дар шароити табиӣ низ ба афзуншавии нашъу нумӯ ва ҳосилнокии растани оварда мерасонад. Ҳосилнокии шалғамча дар зери пленка нури ултрабунавшро баргардонанда, назар ба пленкаи оддӣ-18,5% зиёд аст. Дар ҳолати нурафшонии сунӣ ултрабунавш намудани тухмии шалғамча, ҳосиноки назар ба варианти бекоркард ба 63% меафзояд.

Калимаҳои калидӣ: шалғамча, коркарди пеш аз кишт, нурафшонии ултрабунавш (УБ), нишондиҳандаҳои нашъу нумӯ, ҳосилноки, гармхона.

ANNOTATION

DEPENDENCE OF GROWTH PARAMETERS AND PRODUCTIVITY OF RADISH PLANTS IN OF ULTRAVIOLET REGIME OF HIGH MOUNTAINS

In this article shown the results of experiments on using of different polyethylene light filters in greenhouse conditions and treating of seeds of Radish plants on the growth and productivity in Pamir high – mountainous conditions. It was shown that using of UV – absorbing light filter caused increasing of growth and productivity of plants. Under the action of artificial UV – rays also revealed increasing of growth parameters and productivity of Radish plants.

Key words: radish, presowing treatment, UV - radiation, light filters, growth performance, productivity, greenhouse, lamp DB-60

ТДУ 619.618:615.02

АСОСҲОИ ТЕХНОЛОГИИ ИСТЕҲСОЛИ МАВОДИ ПРОБИОТИКӢ ВА ИСТИФОДАИ ОНҲО БАРОИ ИСЛОҲСОЗИИ ДИСБАКТЕРИОЗИ ҲАЙВОНОТ ВА ПАРАНДАГОН

Раҳматзода Н.Р., д.и.б., профессор, Рабиев Ҳ.М., Бобоев А.Ҳ., Чумаева М.Т., ассистентон ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: биосенози рӯдагӣ, муолиҷа бо антибиотикҳо, табобат бо бактерияҳо, пробиотикҳо, эубиотикҳо, норасоии масунӣ, дисбактериоз.

Дисбактериоз ин тағйирёбии таркиби намудӣ ё микдории таносуби микрофлораи муътадили барои ягон организм (биотоп) ҳосро меғуянд, ки дар натиҷаи ба макро ё микроорганизм таъсир намудани омилҳои гуногуни номусоид, ки ба инкишофи микробҳои ғайриҳос мусоидат намуда, бо вайроншавии вазифаҳои мубодилавӣ, иммунологӣ ва пайдоиши вайроншавиҳои вазифавии меъдаю рӯдаҳо ва ғайраҳо зоҳир мегардад, мебошад (ҷадв.).

Нишондодҳои микробиологии дисбактериоз инҳоянд:

1. Камшавии шумораи як ё якчанд намудҳои доимии микроорганизмҳо;
2. Аз тарафи бактерияҳо гум кардани ин ё он аломат ё пайдонамоии аломатҳои нав;
3. Зиёдшавии шумораи намудҳои транзитӣ;
4. Пайдоиши намудҳои нави барои организм (биотоп) ғайриҳос;
5. Заифшавии фаъолнокии рақибона (антагонистӣ)-и микрофлораи муътадил.

Ба сабабҳои асосии дисбактериози ҳайвонот, ки дар маҷмааҳои чорводорӣ дошта мешаванд, инҳоро мансуб доништан мумкин аст:

- изтироб(стресс);
- вайронкунии қоидаҳои ҳӯронидан, обдиҳӣ ва нигоҳубин ва истифодабарӣ;
- норасоии сафедаҳо ва витаминҳо;
- антибиотик- кимиёдармонӣ;
- сироятҳои вазнин;
- бемориҳои вазнини соматикӣ;
- ҳормондармонӣ;
- таъсироти нурафканишӣ;
- вайроншавии масунияти фаллагӣ;
- омилҳои заҳрнок;
- истифодаи шиддатнок ва аз меъёр барзиёди подген (антиген)-ҳо хангоми эмгузарониҳои нақшавӣ.

Се марҳилаи дисбактериозро фарқ мекунанд:

1. Чуброншуда- дисбактериоз бо аломатҳои сарирӣ зоҳир намешавад.
2. Пурра чуброннашуда- дар натиҷаи вайроншавии мувозинат (дисбаланс)-и микрофлораи муътадил тағйироти мавзӣ (локалӣ)-и илтиҳобӣ пайдо мешаванд.
3. Чуброннашуда-васеъпаҳншавии раванд бо пайдоиши лонаҳои метастатикӣ илтиҳобӣ ба амал меояд.

Аз ин ваъият ҳалос шудан дар чорводорӣ ғайриимкон аст, ҳамаи ин бо инқибоз (депрессия)-и масунӣ меанҷомад. Оқибатҳои инқибози масунӣ серпахлуянд, аммо дар навбати аввал онҳо бо лағзиши вазифаи танзимоварии макроорганизм, ки мувозинатро дар байни микрофлораи муътадил ва шартан иллатзоии рӯдаҳо ва дигар узвҳо нигоҳ медорад, зоҳир мешаванд.

Дар девораи рӯдаҳо доимо микроорганизмҳои резидентӣ адгезия (часпида)-шуда мавҷуданд, ки афзоиши иллатзоҳо, воридшавии онҳоро ба эритроцитҳо ва тавассути девори рӯдаҳо гузаштани онҳоро пешгирӣ менамояд. Бактерияҳои ҳуҷайраи ҳуҷайро аз иллатзо (патоген)-ҳо ҳимоя намуда, ҳамчунин ҳатти муҳофизатии пеши пардаҳои луобиро ба шакл медароранд. Бо туфайли рақобати муваффақона барои моддаҳои зарурии ғизоӣ ё сайтҳои эпителиалии маҳкамшавӣ, бактерияҳои рӯдаҳо колонизатсияи рӯдагиро бо микроорганизмҳои иллатзо пешгирӣ менамоянд.

Пайвастагиҳои зиддимикробӣ, туршинаҳои аз неру вобастабуда, ҷарбӣ ва ба таври кимиёвӣ дигаргуншудаи талхаро ҳосил намуда, бактерияи рӯдаҳо муҳити ихоташудаи локалиро, ки барои инкишофи микроорганизмҳои иллатзо номусоид мебошанд, ба вучуд меоранд. Микрофлораи резидентии рӯдагӣ барқароршавии

хучайраҳои масунии қабати зерлуобӣ (*Lamina propria*), ки қабати дуҷои муҳофизатиро ҳосил менамоянд, ба танзим медарорад.

Нишондодҳои асосии микробиосености рӯдаҳои бактерияҳои ҷурғотӣ ва бифидобактерияҳо мебошанд. Популятсияи ин бактерияҳо дар сатҳи болоии пардаи луобӣ ҷойгир буда, ба мембранаи эритроцитҳо ҳамроҳӣ дошта ё дар наздикии бевоситаи сатҳи эпителия, дар қабати мутсин, ки мембранаи хучайраҳои эпителиалиро мепӯшонанд, ҷойгир шудаанд. Бо дарназардошти ин принцип микроорганизмҳое, ки бо пардаҳои луобӣ ассотсиатсия ҳосил мекунанд, микрофлораи мукозӣ (М-флора) ва микроорганизмҳое, ки дар ковокии рӯдаҳои ҷойгиранд, микрофлораи ковокии рӯдаҳои (МК)-ро ташкил медиҳанд.

Таркиби микрофлораи мукозӣ ва дар ковокӣ будаи канали ҳозима метавонад ба таври ҷиддӣ фарқ дошта бошад, аз рӯи тавсифи миқдорӣ ва сифатӣ, вобаста ба ратсион ва таъсири беруна ба таври гуногун тағйир ёбанд. Дар ин маврид, дар шуъбаи проксималии канали меъдаи рӯдаҳои М-микрофлора дар бештар ҳолат аз микроорганизмҳои граммусбӣ, дар шуъбаи дисталӣ бошад аз микроорганизмҳои граммусбию грамманфӣ иборат мебошад.

Ҷадвал. - Ташҳиси тафриқии шаклҳои гуногуни дисбактериоз

Намуди таҳқиқот	Шаклҳои дисбактериоз		
	Вазифавӣ(функционалӣ)	Деструктивӣ (сохторвайрокунанда)	Септикӣ (заҳролудӣ)
Сариӣ	Дарунравӣ бо миқдори начандон зиёди ахлоти моеъ. Метеоризм	Дарунравӣ бо миқдори зиёди ахлоти моеъ. Метеоризм. илтиҳоби маъкад. Дар оянда қабзияти шикам	Дарунравӣ бо миқдори зиёди ахлоти моеъ бо хун олула. Ҳарорати баланди бадан. Ташнагӣ
Патоморфологӣ (ташреҳию амрозӣ)	Суст маълуманд: дамиши на он қадар зиёди рӯдаҳои камхунӣ он. Варами пардаи луобӣ ва зерлуобӣ бо пурхунӣ рағҳо	Илтиҳоби шадиди серозии рӯдаҳои борику гафс (энтероколит) бо ҷойгиршавии локалӣ ё танакрӯзи васеи мавзёҳои луобпарда. Илтиҳоб ё бадғизоӣ (дистрофия)-и ҷигар	Илтиҳоби музмини бодхурадорӣ захмӣ рӯдаҳои борику гафс (энтероколит). Эндотоксикоз. Септисемия. Хуншорагӣ дар пардаҳои луобии рӯдаҳои гафс, илтиҳоби фасоднокӣ шушҳо, гломерулонефрит
Гистоморфологӣ	Варамҳо, Пурхунӣ артериявӣ асосҳои пардаҳои луобӣ ва зерлуобӣ ворсинкаҳо. Инфилтратсияи сусти лимфоидию гистоситарии ворсинкаҳо	Танакрӯзи сатҳӣ (рӯякӣ)-и пардаҳои луобӣ. Инфилтратсияи лимфоидию гистоситарии ворсинкаҳо, фаъолнокии баланди тарашшӯхотӣ. Бадғизоӣ ҷигар (гепатодистрофия) ё илтиҳоби абструктивӣ ҷигар (гепатит)	Танакрӯзҳои васеи пардаҳои луобии рӯдаҳои борику гафс бо инфилтратсияи лимфоидию гистоситарии қабати зерлуобӣ. Ворсинкаҳои нуксондор пайдо мешаванд. Бадғизоӣ донаҷадор ва ҷавфдорӣ ҷигар, гепатит. Илтиҳоби фасоднокӣ шушҳо ва гломерулонефрит
Микробиологӣ	Набудани бифидобактерияҳо. Миқдори зиёди эшерихияҳои гайримуқаррарӣ, энтероккокҳо ва клостридияҳо	Набудани микрофлораи облигатӣ ва ё таркиби нопурраи он. Миқдори зиёди протей, энтеробактерияҳо ва замбурӯғҳо	Набудани бифидобактерияҳо, таркиби нопурраи микрофлораи облигатӣ, энтеробактерияҳо пӯсонанда. Миқдори зиёди замбурӯғҳо. Намудҳои гуногуни коккҳо

Ниҳоят муҳим аст, ки М-микрофлора устуворнокии колонизатсионии рӯдаҳоро баланд менамояд, самарайи ҳимоявӣ нишон дода, сирф бо роҳи механикӣ (пенитрисия) ба пардаҳои луобӣ ворид шудани микроорганизмҳои иллатзо ё шартан иллатзоро монеъ мешавад ва бо онҳо барои таъсири мутақобила бо ретсепторҳои хучайраҳои эпителиалии пардаи луобии рӯдаҳои рақобат мекунанд.

Ҳамчунин, исбот карда шудааст, ки он барои ҷараёни муътадили равандҳои мубодилавӣ дар хучайраҳои эукариотӣ мусоидат намуда, хучайраҳои эпителиалӣ бошанд, маҳсулоти бештари метаболизми конструктивӣ бактерияҳоро истифода мебаранд. Аз ин нуқтаи назар дар микроэкологияи канали ҳозима муҳлатҳои ба он маскуншавии микроорганизмҳои алоҳида, ниҳоят ғавқулода муҳим ба ҳисоб меравад. Аз ҷумла, агар дарҳол баъди таваллуд ба ковокии номбаршуда аввалин шуда, бактерияҳои шартан иллатзо ва иллатзоӣ қобилияти адгезивияшон баланд ворид гарданд, дар ин сурат дар давоми якҷанд соат онҳо тарқиш (экониш)-ҳои озодро пурра ишғол менамоянд ва М-микрофлораро ҳосил мекунанд. Чунин ҳайвонот 100% ба беморӣ гирифта мешаванд.

Микрофлораи резидентии канали меъдаи рӯдаҳои аз рӯи сифаташон якхелаанд, танҳо шумораҳои гуногуни микроорганизмҳои ин ё он ҷинсро дар шуъбаҳои гуногуни канали ҳозима ба қайд мегиранд. Дар ҳайвонҳои солим ва парандагон ба шумора ва гуногуннамудии микрофлораи резидентӣ намуди ҳайвонот, синну сол, навъи ҳуронидан ва омилҳои муҳити беруна таъсир мерасонанд. Агар ҳангоми таъсири якҷояи омилҳои гуногун таркиби миқдорӣ ва сифатии микрофлораи резидентии канали ҳозима исбатан доимӣ монад, дар ин ҳолат устуворнокии колонизатсионӣ низ ҳифз меёбад. Ҳангоми афзоиш ёфтани шумораи микрофлораи резидентӣ ҳолатҳои гуногуни амрозӣ, аз ҷумла бемориҳои канали меъдаи рӯдаҳои диспепсия,

гастроэнтеритҳо, энтероколитҳо, клаоситҳо ва сироятҳои захролудию септикий, ки бо дисбактериоз зоҳир мешаванд, инкишоф меёбанд.

Дисбактериоз пастравии зиёди устувории организмро ба вучуд меорад, ки ба иллатҳои як қатор узвҳо, аз ҷумла узвҳои паренхиматозӣ ва афзудани маҷмӯи аломатҳои захролудшавӣ оварда мерасонад. Ин ба он вобаста аст, ки вазифаи антагонистӣ (рақибона)-и микрофлораи муътадили рӯдаҳо нисбат ба микробҳои иллатзо ва пӯсонанда вайрон шуда, дар оқибати қор ба тағйирёбии вазифаҳои аминҳосилкунии ферментативӣ ва бадшавии ҳолати умумии организм оварда мерасонад. Таъсири захрнок аз тарафи рӯдаҳо ба камшавии шумораи лейкоцитҳо ва зиёдшавии шумораи моноцитҳо меорад.

Ҳангоми таҳқиқоти биокимиявии экскрементҳо дар онҳо мавҷудияти туршинаҳои қарбиро, ки аз вайроншавии вазифаи қигар дарак медиҳад, ошкор менамоянд. Ҳамчунин вайроншавии вазифаи ғадуди зерӣ меъда дида мешавад, ки бо дар экскрементҳо мавҷуд будани крахмал, тасдиқ мегардад. Азхудкунии қарбҳо ва ангишторҳо дар ин ҳолат кам мешавад, тез камшавии вазни организм ба амал меояд.

Дисбактериозҳо бо адгезия (часпида гирифтани)-и микроорганизмҳо ва ҷудогардии энтеротоксин мегузаранд. Натиҷаи он вайроншавии мубодилаи обию электролитӣ ва пайдоиши экскрементҳои моеъ, ки ба беобшавии организм меоранд, ба ҳисоб меравад. Ба девори рӯда «часпида гирифтани»-и микробҳо, аз ҷумла *E.coli*, ки омилҳои махсуси адгезивӣ- К-антигенҳо ё антигенҳои консулии табиаташон сафедгӣ ё полисахаридиро ҳосил менамояд, мусоидат менамояд ва онҳо имконияти интиҳоб намуда, часпиданро ба сатҳи болоии пардаҳои луобӣ таъмин менамоянд.

Ба ҷудошавии барзиёди моеъ, дар зерӣ таъсири эндотоксине, ки ҳуҷайраи бактериявӣ ҳосил менамояд, ҳамчун механизми ҳимоявӣ, ки ба шуста шудани микробҳо аз дохили рӯда мусоидат менамояд, баҳо медиҳанд.

Нишонаҳои саририи дисбактериоз. Ҳангоми кушодани ҷӯҷаҳои бемор ҳам тағйироти вазифавӣ ва ҳам сохторвайронкунонда (деструктивӣ) ошкор карда мешаванд, ки бо эндотоксикоз ё синдроми септикий мураккаб гардидаанд. Нишонаҳои саририи шакли вазифавии дисбактериоз инҳо мебошанд: дарунравӣ бо ҷудошавии миқдори наҷандон зиёди аҳлоти моеъ ва метеоризм. Дар рӯдаҳо бифидобактерияҳо мавҷуд набуданд ва миқдори зиёди эшерихияҳои ғайрихос (атипӣ), энтерококкҳо ва клостридияҳо мушоҳида карда шудаанд.

Барои шакли деструктивӣ (сохторвайронкунонда)-и дисбактериоз дарунравӣ бо ҷудо гардидани миқдори зиёди аҳлоти моеъ, метеоризм, илтиҳоби рӯдаи рост ва қабзият ҳос мебошад. Дар ин ҳолат тағйироти патомакроскопӣ суғ маълуманд. Вайроншавӣ ва инфилтратсияи лимфоситарии ворсинкаҳо, танакрӯзи мавзёҳои локалӣ (маҳдуд) ва васеи пардаҳои луобӣ, илтиҳоб ё бадғизоии қигар дида мешаванд. Микробиосенози рӯдаҳо дар ҷунин ҳолат мебошад: мавҷуд набудани микрофлораи облигатӣ ё таркиби нопурраи он, колонизатсияи пардаи луобии рӯда бо протеяҳо, энтеробактерияҳои пӯсонандаи шартан иллатзо ва миқдори зиёди замбурӯғҳо.

Аломатҳои шакли септикийи дисбактериоз дарунравӣ бо ҷудо гардидани миқдори зиёди аҳлот, гоҳе бо омехтаи хун, ҳарорати баланд ва ташнагӣ ба ҳисоб мераванд. Тағйироти патомакроскопӣ ҷунинанд: аломатҳои намоёни энтероколит, эндотоксикоз ва септисемия.

Манзараи гистологӣ ҷунин менигарад: вайроншавии ворсинкаҳо, танакрӯзи мавзёҳои маҳдуд ва васеи пардаҳои луобӣ, бадғизоии қигар, гломерулонефрит, илтиҳоби шушҳо ва илтиҳоби сифокпарда (перитонит). Барои микробиосеноз мавҷуд набудани бифидобактерияҳо ё таркиби нопурраи микрофлораи облигатӣ, колонизатсияи пардаҳои луобӣ бо энтеробактерияҳои шартан иллатзо ва афзудани шумораи замбурӯғҳо ҳос мебошанд.

Тағйироти морфологӣ қисмати рӯдаҳои борик бо танакрӯзи эпителия, мавзёҳои апиқалии ворсинкаҳо, варами пардаҳои луобӣ ва инфилтратсияи шиддатнокиаш гуногуни лейко-лимфо ва гистоситарии қабати зерӣ луобӣ зоҳир мегардад.

Дар пардаи луобии қисмати рӯдаҳои борик хунрезии бо инфилтратсияи лимфолейкоситарӣ, манбаъҳои танакрӯзӣ ва инфилтратсияи қабати зерӣ луобӣ ошкор карда мешаванд. Тағйироти деструктивӣ пардаҳои луобӣ бо мураккабшавии табиаташон захролудӣ, вайроншавии қигар дар намуди илтиҳоб ва дарачаҳои гуногуни бадғизоӣ: вакуолӣ, доначадор ва қисман қарбӣ зоҳир мегарданд.

Набудани бифидобактерияҳо ва таркиби нопурраи микрофлораи облигатӣ барои гунашавии энтеробактерияҳо ва имконияти транслукатсияи онҳо шароити мусоид фароҳам меорад, ки дар натиҷаи он септисемия бо инкишоф ёфтани илтиҳоби шушҳо, илтиҳоби сифокпарда ва гломерулонефрит ба вучуд меоянд.

Хулоса. Дисбактериозҳо дар ҷавонаҳои ҳайвоноти хоҷагии қишлоқ ва парандагон ҳамеша дар заминаи таркиби нопурраи микрофлораи облигатӣ, ки ба воридшавии микроорганизмҳои факултативӣ ба рӯдаҳо монеъ намешаванд мегузарад ва ин боиси вайроншавии вазифавии ҳазми хӯрок (шакли вазифавӣ), ё ин ки тағйироти деструктивии пардаҳои луобӣ, ё эндотоксикоз (шакли деструктивӣ), ки ба септисемия меорад, зоҳир мегардад.

Вобаста ба ҳамин, таҳқиқоти мавҷуда ва таҳлили маълумотҳои дар боло овардашуда аз он далолат медиҳанд, ки ислоҳсозӣ (коррекция)-и дисбактериоз бояд танҳо бо истифодаи ду роҳ амалӣ карда шавад:

- бартарафсозии сабабҳои, ки вайроншавии мувозинаат (дисбаланс)-и микрофлораи муътадилро ба вуҷуд меорад;
- истифодаи эубиотикҳо ва пробиотикҳо.

Адабиёт

1. Самуйленко А.Я., Скотников Т.А., Неминушая Л.А., Еремец Н.К., Еремец В.И., Токарик Э.Ф., Боборовская И.В., Еремец О.В., Е. А. Шубина Е.А. Нормативные и информационно-справочные документы по вопросам обеспечения безопасности и качества лекарственных средств для животных - Изд. Самарского НЦ РАН, 2011. -Т. 13. - № 5 (3).-С. 181-184.
2. Тихонов И.В., Рубан Е.А., Грязнева Т.Н., Самуйленко А.Я., Гаврилов В.А. Биотехнология: учебник// Под ред. акад. РАСХН Е.С.Воронина. - СПб.: Гиорд, 2008. - 780 с.
3. Тихонов И.В., Гаврилов В.А., Васильев А.В., Волков М.Ю., Заболоцкая Т.В., Смирнова Е.А., Дрель И.В. Практикум по биотехнологии: учебно-методическое пособие - М.: Агровет, 2010.- 330 с.
4. Чхенкели В.А., Мартынова А.Ю. Ветеринарная микробиология и иммунология - Иркутск: ИрГСХА, 2011. - 493 с.

АННОТАЦИЯ

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОИЗВОДСТВА ПРОБИОТИКОВ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДЛЯ КОРРЕКЦИИ ДИСБАКТЕРИОЗА ЖИВОТНЫХ И ПТИЦ

В данной статье приводится, что терапия и профилактика желудочно-кишечных болезней не должна сводиться только к применению специфической профилактики и антибактериальных препаратов. Для достижения этих целей весьма важны бактериотерапия, направленная на поддержание, сохранение, формирование или коррекцию видового и численного состава резидентной микрофлоры желудочно-кишечного тракта

Ключевые слова: кишечный биоценоз, антибиотикотерапия, бактериотерапия, пробиотики, эубиотики, иммунодефицит, дисбактериоз.

АННОТАЦИЯ

АСОСҲОИ ТЕХНОЛОГИИ ИСТЕҲСОЛИ МАВОДИ ПРОБИОТИКӢ ВА ИСТИФОДАИ ОНҲО БАРОИ ИСЛОҲСОЗИИ ДИСБАКТЕРИОЗИ ҲАЙВОНОТ ВА ПАРАНДАГОН

Дар мақолаи мазкур омадааст, ки муолиҷа ва пешгирӣ намудани бемориҳои меъдаю рӯдаҳо набояд танҳо ба истифодаи пешгирии махсус ва маводи антибиотикӣ равона шуда бошад. Барои ба мақсад расидан бактериотерапия (табобат бо бактерияҳо), ки ба ниғадорӣ, ҳифзнамӣ, башаклдорӣ ё ислоҳсозии таркиби намудӣ ва микдории микрофлораи резидентии канали меъдаю рӯдаҳо равона гардидааст, ниҳоят муҳим мебошад.

Калимаҳои калидӣ: биосености рӯдагӣ, муолиҷа бо антибиотикҳо, табобат бо бактерияҳо, пробиотикҳо, эубиотикҳо, норасоии масунӣ, дисбактериоз.

ANNOTATION

TECHNOLOGICAL BASE PRODUCTION PROBIOTICS AND THEIR USE FOR CORRECTING DISBAKTARIOSIN ANIMAL AND BIRDS

Rahmatzoda Nahtullo Rahmat, Rabiev H.M, Boboev A.H., Gumaeva M.T.-

In article is given happens to that therapy and preventive maintenance of the gastrointestinal diseases must be not reduced only to using the specific preventive maintenance and antibacterial preparation. For achievement these integers very important bacteriotherapy, directed on maintenance, conservation, shaping or correction aspectual and numerical composition resident microflora gastrointestinal tract

Key words: gastrointestinal tract, intestinal biocenosis, antibiotictherapy, bacteriotherapy, probiotics, eubiotics, immune deficiency, dysbacteriosis.

УДК 619 : 574.9

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВЕТЕРИНАРНОЙ ГЕОГРАФИИ

Ярбаев Н., д.в.н., профессор, Иматшоев И.Х., к.в.н., доцент - ТАУ им.Ш.Шотемур

Ключевые слова: ветеринарная география, природно - географические, социально - экономические факторы, ветеринарно - санитарные условия, туберкулез, эмфизематозный карбункул.

В нынешних условиях проблемы профилактики инфекционных заболеваний очень актуальны, так как прозрачность границ, миграция населения, развитие международного сотрудничества, ввоз животноводческой продукции из зарубежных стран, с различной эпизоотической ситуацией, увеличивают риск заноса возбудителей особо опасных болезней на территорию Таджикистана.

На современном этапе, неуклонно возрастает интерес и возможности к изучению причин и закономерностей географического распространения болезней животных и выявлению влияния различных природно - географических и социально - экономических факторов на их возникновение и распространение. Расширение экономических и культурных связей между хозяйствами и районами республики, а также между государствами значительно повышает интерес к изучению этого вопроса.

Поэтому знание географии отдельных инфекционных болезней животных и ветеринарного состояния конкретных территорий республики приобретает важное практическое значение.

Мы еще не располагаем достаточными данными о географическом распространении отдельных болезней животных на территории нашей обширной республики, обладающей в различных своих уголках многообразием природно - географических условий. Эти условия, несомненно, оказывают определенное влияние на закономерности возникновения и географического распространения, как инфекционных, так и незаразных болезней животных.

Анализируя причины неравномерности географического распространения различных болезней животных, ряд ученых (К.И.Скрябин, Е.Н.Павловский, М.С.Ганнушкин, И.Г.Галузо и др.) считает, что это обусловлено влиянием природно - географических, социально - экономических факторов и их комплексов.

Ветеринарная география - отрасль ветеринарной науки, которая занимается изучением влияния различных природно - географических и социально - экономических факторов на возникновение и распространение болезней животных.

Научной предпосылкой к изучению этой проблемы является положение о диалектическом единстве организма и окружающей среды, что впервые сформулировано И.М.Сеченовым (1861), и получило дальнейшее развитие в трудах И.П.Павлова, И.В.Мичурина и др.

Ознакомление с литературой по зоогеографии, медицинской географии и другим наукам убедительно показывает, что изучение географических сторон науки позволяет решать целый ряд актуальных вопросов, имеющих научное и практическое значение.

Природно - географические условия (климат, почва, вода, рельеф, растительный и животный мир) нашей республики неодинаковы и по - разному оказывают влияние на возникновение и распространение различных болезней животных.

Сведения о влиянии различных природно - географических и социально - экономических факторов на возникновение и распространение болезней сельскохозяйственных животных мы находим в трудах Х. Бунге (1847), Н.Ф. Колесникова (1889), В.Ф. Нагорского (1902) и других ученых в области ветеринарии XIX и начала XX веков (цит. по Я.В.Нуйкину).

В данной работе, на основе изучения соответствующей научной литературы и материалов собственных исследований, мы стремились обосновать предмет ветеринарной географии, выделить ее основные задачи и некоторые методы изучения этой проблемы.

В отличие от эпизоотологии, паразитологии, патологии внутренних незаразных болезней и др., которые исследуют лишь отдельные специальные аспекты связей между болезнью и средой, ветеринарная география ставит своей задачей изучение влияния различных природно - географических и экономических факторов конкретных территорий на закономерности возникновения и географического распространения болезней животных.

В ветеринарной географии в понятие «природно - географические факторы» включаются: рельеф, климат, почвы, водоемы, растительный и животный мир.

В понятие «социально - экономические факторы» государственное устройство, быт и традиции населения, промышленность и сельское хозяйство (особенно состояние животноводства) экономические связи с другими районами.

В понятие «ветеринарно - санитарные условия» включаются: система организации ветеринарного дела, кадры ветеринарных специалистов, наличие и размещение ветеринарных учреждений, наличие и географическое распространение различных болезней животных.

Природно - географические условия в различных частях нашей республики, а также в различных районах, областях, неодинаковы и оказывают разное влияние на географию болезней. Этим обстоятельством по - видимому, объясняется тот факт, что одни болезни (бруцеллез, бешенство, хламидиоз) которой принимают распространение,

другие (сибирская язва, пастереллёз, эмфизематозный карбункул, бродзот) имеют зональное, очаговое распространение. М.С.Ганнушкин (1961) пишет, что эпизоотия представляет собой весьма сложное явление. Возникновение ее обусловлено обязательным наличием трех элементов: источник инфекции, фактор передачи, восприимчивые животные. Эти элементы взаимно связаны между собой, представляют неразрывную цепь, которая может быть названа эпизоотической цепью. Ветеринарная наука еще не располагает достаточными данными о географическом распространении отдельных болезней животных, об их ареалах и зависимости от природных факторов.

Многими исследованиями доказано, что на распространение болезней животных природно - географические факторы оказывают определенное влияние. Ниже приводятся конкретные примеры, подтверждающие это положение.

На интенсивность проявления эпизоотического процесса туберкулеза крупного рогатого скота существенное влияние оказывают природно - географические и хозяйственно экономические факторы.

Н.Ярбаев (1991), изучая причины неравномерности распространения туберкулеза крупного рогатого скота в различных зонах Таджикистана, установил, что 65% стационарно неблагополучных пунктов расположены в субтропическом поясе - территория Южного, часть Центрального и юг Северного Таджикистана, и 35% в умеренном поясе - территория Восточного, Центрального и Северного Таджикистана.

Проведенные исследования свидетельствуют о существенных различиях в уровне неблагополучных пунктов по туберкулезу, расположенных в низменностях и на возвышенностях.

Зависимость территориального распределения неблагополучных по туберкулезу пунктов от высоты над уровнем моря. Так, на высоте до 1000 м над уровнем моря зарегистрировано 80% неблагополучных пунктов, на высоте 1000-2000 м - 20% и свыше 2000 м - 0%.

Из анаэробных инфекций довольно разорительной инфекцией для крупного рогатого скота является эмфизематозный карбункул или шумящий карбункул. Возбудитель этого заболевания *Cl.chauvoei*, спорообразующий анаэроб, способен продолжительное время сохраняться во внешней среде, то есть в почве.

Анализируя причины неравномерности географического распространения эмфизематозного карбункула Н.Ёрбоев, Ш.С.Вазиров, М.Кайтова (2008) считает, что это обусловлено влиянием природою - географических факторов. По нашим данным, заболевание животных эмкармом в республике носит сезонный характер и проявляется, в основном, в начале весны и в конце осени. Наиболее часто оно возникает осенью (56,5%), летом (29,8%), весной (16,5%) и зимой (4%).

Авторами установлена определенная взаимосвязь между напряженностью эпизоотической ситуации и типов почв.

Влияние свойств почвы на активность возбудителя в естественных условиях показывали, что из 576 стационарно - неблагополучных очагов по эмфизематозному карбункулу, 60% выявлены на светлых сероземах, 18,4% на черно - коричневых карбонатных почвах и лишь 2,6 % на высокогорных пустынных землях.

Проведенные исследования указывают на то, что напряженность эпизоотической ситуации по эмкару имеет свои особенности в различных регионах (район, область) и зависит от многих факторов, в том числе от природно - географического их расположения.

Систематизация сведений о случаях эмфизематозного карбункула на территории населенного пункта, района и области будет иметь важное значение для прогнозирования эпизоотической ситуации. Этой цели должен служить кадастр стационарно неблагополучных, по эмфизематозному карбункулу пунктов. Мы считаем, что при изучении эпизоотического процесса любой заразной болезни, отдельных звеньев, знания тоже должны быть систематизированы и объединены в единую информационную систему. С этой целью, мы предлагаем ввести в эпизоотологическую терминологию такое понятие, как эпизоотологический кадастр, который является геоинформационной системой, содержащей обобщенные и систематизированные данные обо всех зарегистрированных на определенной территории (республики, области, района) стационарно неблагополучные пункты по инфекции.

В качестве основных задач ветеринарной географии, могут быть выделены:

1. Изучение влияния различных природно - географических и социально - экономических факторов на возникновение и распространение болезней животных.
2. Изучение географического распространения отдельных болезней животных (ветеринарной нозогеографии), установление их ареалов, динамики развития и связей с природными, и экономическими факторами.
3. Изучение ветеринарной географии конкретных территорий республики, выявление болезней, свойственных определенным территориям, природным зонам.

4. Разработка методов составления и использования ветеринарно - географических карт (ветеринарная картография).

Основными методами изучения вопросов ветеринарной географии, по нашему мнению, могут быть:

1. Ветеринарно - географическое описание конкретных территорий республики: на основании фактического и статистического материала за ряд лет, производится анализ их ветеринарного состояния, определяется географическое распространение отдельных болезней и выясняется их связь с природными и социально - экономическими факторами.

2. Изучение распространения болезни по различным районам (природным зонам), с целью выявления существующих различий.

3. Эпизоотическое районирование территории и разработка мероприятий по борьбе с болезнью, с учетом географии болезни и оценки эпизоотической обстановки.

Указанные исследования будут способствовать более глубокому изучению закономерностей положительного или отрицательного влияния различных природно - географических факторов и их комплексов на здоровье и продуктивность сельскохозяйственных животных.

Ветеринарно - географические описания конкретных территорий явятся ценными, документами для местных органов управления и ветеринарной сети, так как помогут выявлению болезней, свойственных для определенных местностей, будут способствовать составлению ветеринарно - географических прогнозов, создадут научную основу для рационального планирования и проведения мероприятий, направленных на оздоровление местности и ликвидацию причин болезней.

Изучение географии отдельных болезней животных поможет раскрыть закономерности географического распространения, выявить их ареалы, динамику развития и связи с природными факторами. Эти данные послужат научной основой при разработке мероприятий по борьбе с отдельными болезнями, с учетом их географического распространения.

В настоящем сообщении мы стремились лишь в краткой форме дать наиболее подходящее, на наш взгляд, определение проблемы ветеринарной географии, выделить ее основные задачи и обратить внимание научных и практических работников на необходимость изучения вопросов в данном направлении.

Заключение. В данной работе, на основе изучения соответствующей литературы и материалов собственных исследований, мы стремились обосновать проблемы ветеринарной географии, выделить ее основные задачи и некоторые методы изучения этой проблемы.

Указанные исследования будут способствовать более глубокому изучению закономерностей положительного и отрицательного влияния различных природно - географических факторов и их комплексов на здоровье и продуктивность сельскохозяйственных животных.

Изучение географии отдельных болезней животных поможет раскрыть закономерности географического распространения, выявить их ареалы, динамику развития связи с природными факторами.

По нашему мнению, следовало бы обобщить имеющиеся научно - практические достижения и расширить научно - исследовательские работы в области ветеринарной географии в следующих направлениях:

1. Организовать планомерное и систематическое ветеринарно - географическое изучение территории республики.

2. Провести эпизоотологическое районирование территории по важнейшим болезням животных и изучить возможности их прогнозирования.

3. Обязательное ведение карты эпизоотического состояния в каждом районе.

Результаты этих исследований могут содействовать решению основной задачи ветеринарной службы - организации и проведению конкретных мероприятий, направленных на предупреждение и ликвидацию ряда инфекционных болезней животных в республике.

Литература

1. Ёрбоев Н., Вазиров Ш.С., Кайтова М.М. Бемориҳои анаэробӣ - роҳҳои пешгирӣ ва мубориза ба онҳо. Маҷмӯи мақолаҳои илмӣ маводҳои конф. илмӣ Байналмилалӣ дар мавзӯи "Роҳҳои рушди устувории кишоварзӣ" 29-31 майи соли 2008 - Душанбе. - 2008. 142-143 с.
2. Ганнушкин М.С., Нуйкин Я.В. Предмет и задачи ветеринарной географии // Ветеринария -1966. -№9. - 97-99 с.
3. Ганнушкин М.С. Общая эпизоотология М: 1961. -280 с.
4. Нуйкин Я.В. Изучение эпизоотического состояния территории района, области//Методические рекомендации. - М., 1982 - 33 с.

АННОТАЦИЯ МАСЪАЛАҲОИ АСОСИИ ҶУҒРОФИЯИ ВЕТЕРИНАРӢ

Дар кори мазкур мо кӯшиш намудем мақсад ва омӯзишӣ масъалаҳои асосии ҷуғрофияи ветеринаро махсус қайд намоем.

Омӯзиши масъалаи ҷуғрофияи ветеринарӣ имконият медиҳад, ки паҳншавии бемориҳои алоҳида, такмилдиҳӣ ва ошкор намудани таъсири омилҳои табиӣ иқтисодӣ ба пайдоиш ва паҳншавии бемориҳоро мукаммал намоем. Натиҷаҳои таҳқиқоти ветеринарии ҷуғрофӣ ин калид барои пешгӯии баъзе аз бемориҳо, коркарди тадбирҳо оид ба пешгирии ва чорабиниҳои зиддиэпизоотикӣ дар ҳудуди муайяни ҷумҳурӣ ба шумор меравад.

Калимаҳои калидӣ: ҷуғрофияи ветеринарӣ, омилҳои ҷуғрофию табиӣ, иқтимоию иқтисодӣ, шароити беҳдошти ветеринарӣ.

АННОТАЦИЯ ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВЕТЕРИНАРНОЙ ГЕОГРАФИИ

В данной работе, мы стремились обосновать проблемы ветеринарной географии, выделить ее основные задачи и некоторые проблемы.

Изучение вопросов ветеринарной географии позволит установить ареалы отдельных болезней, динамику их развития и вскрыть влияние различных природных и экономических факторов на их возникновение и распространение. Результаты ветеринарно – географических исследований могут являться ключом к прогнозированию некоторых болезней, они могут служить научной основой при разработке и проведении профилактических и противоэпизоотических мероприятий, в условиях конкретных территорий республики.

Ключевые слова: ветеринарная география, природно-географические, социально-экономические факторы, ветеринарно- санитарные условия, туберкулез, эмфизематозный карбункул.

ANNOTATION THE MAIN ISSUES OF VETERINARY GEOGRAPHY

In this work, based on a review of the relevant literature and their own research materials, we have tried to substantiate the subject of veterinary geography, highlight, its main tasks and some methods of studying this problem.

These studies will contribute to in - depth research of the regularities of the positive and negative influences of various natural- geographical factors and their complexes on the health and productivity of agricultural animals

The study of geography of individual animal diseases will help to reveal the patterns of geographic distribution, to identify their surrounding environment, the dynamics of development and connections with natural factors.

Key words: veterinary geography, natural geographical socio-economic factors, veterinary and sanitary conditions, tuberculosis, emphysematous carbuncle.

УДК 616.995.1.136.3(575.3)

ГЕЛЬМИНТЫ ЖВАЧНЫХ ЖИВОТНЫХ ПАМИРА

Худойдодов Б.И., к.в.н., Атовуллозода Р.А., к.в.н., Назруллозода С.Х., к.в.н.,
Раджабали М., аспирант, Зухуров А. Н.-к.в.н. Сатторов С.Ф., к.в.н.-Институт
ветеринарной медицины ТАСХН,

Ключевые слова: гельминты, трематоды, цестоды, нематоды, жвачные животные, мелкий рогатый скот, крупный рогатый скот, яки, Памир.

Скотоводство является ведущей отраслью животноводства Республики Таджикистан. поголовье крупного рогатого скота всех категорий хозяйств составляет более 2 млн. В соответствии с планом народного районирования, основными породами скота молочного направления в республике признаны швицкая, швицезебундский скот и черно-пестрая, в мясном скотоводстве - казахская белоголовая и абердин - ангусская.

Овцеводство занимает первое место по численности. поголовье овец и коз насчитывает 5206977 голов, находящихся на отгонно-пастбищном и стационарно-пастбищном содержании. В различных зонах республики, в зависимости от природных условий, разводятся определенные породы овец и коз, предусмотренные планом народного районирования, которые сводятся к следующему: гиссарская, каракульская, таджикская, джайдара, памирские (горнодарвозские) тонкорунные овцы и козы советской шерстной породы и местной разновидности - во всех районах республики, а на Памире, кроме того-козоводство пухового направления.

В Таджикистане, наряду с крупным рогатым скотом, разводят яков. Этих ценных высокогорных животных содержат на Памире, а также в Монголии, Тибете, Туве, на Алтае, и Тянь-Шане.

Яководство на Восточном Памире является дополнительным источником производства дешевого мяса. Эффективность яководства состоит в том, что для разведения животных не требуется помещений, невысоки затраты труда, а заготавливать корм необходимо лишь в размерах страхового фонда. В связи с высокой экономичностью, яководство на Памире получает все большее распространение и развитие.

Хозяйства Западного Памира в летний период часть скота отгоняют на Восточный Памир, а зимой содержат его на своей территории. Значительная часть стада Восточного Памира круглый год пасется на Алайской долине (Киргизия).

Отгон животных в горы начинается обычно в конце весны и проводится таким образом, что передвижение их по вертикали происходит в соответствии с повышением температуры и развитием растительного покрова. Перегон на сезонные пастбища совершается в течение 2-3 недель.

На трассах перегона, загрязненных экскрементами животных, встречается и контактирует через внешнюю среду между собой скот из разных районов Таджикистана и соседних республик, что создает предпосылки для взаимного перезаражения животных возбудителями различных заболеваний, в том числе и гельминтозами.

Многие исследователи, такие как: Баратов, Головин, Джураев и др. (1982), Разиков (2010), полагают, что борьба с гельминтозами требует глубоких знаний не только от ветеринарных и медицинских специалистов, но в определенной мере и от широкого круга населения, прежде всего, связанного с животноводством.

По данным Муратова (1952) у яков Памира были зарегистрированы 11 видов гельминтов (*Fasciola hepatica*, *Dicrocoelium lanceatum*, *Echinococcus granulosus-larvae*, *Taenia hydatigena-larvae*, *Moniezia alba*, *Trichocephalus skrjabini*, *Thelazia rhodesi*, *Gongylonema pulchrum*, *Oesophagostomum radiatum*, *Dictiocaulus viviparus*, *Chabertia ovina*).

Мухамадиев (1981) в разных поясах Таджикистана регистрировал у крупного рогатого скота 43 вида гельминтов, а у яков Памира-29 видов гельминтов. Автор сообщает о высокой инвазированности животных различными гельминтами. Экстенсивность инвазии составляет 69,7% и интенсивность инвазии 1-3763 экз.

У мелкого рогатого скота, в разных экологических типах пастбищ Центрального Таджикистана, зарегистрировано 28 видов гельминтов. Исследователи, такие как: Худойдодов, Разиков, Каримов (2017), отмечают высокую зараженность мелкого рогатого скота различными гельминтами. Экстенсивность инвазии достигает 87,5-98% и интенсивность инвазии 2-492 экз.

Цель исследования является определение степени инвазированности крупного и мелкого рогатого скота, а также яков различными гельминтозами.

Материалом для исследования служили пробы фекалий, собранные от крупного и мелкого рогатого скота, а также яков в июне-июле 2019 года с Западного и Восточного Памира. Предварительно для гельминтокоп-рологического исследования, из Западного Памира из кишлаков Равмед и Хеджес Рушанского района брали 282 пробы фекалий, из которых 120 проб от овец и коз, 102 пробы от крупного рогатого скота и 60 проб от яков. Из Восточного Памира, в кишлаке Аличур Мургабского района собрано 458 проб фекалий, из которых 204 пробы от мелкого рогатого скота, 152 пробы от крупного рогатого скота и 102 пробы от яков. Проводили неполное послеубойные гельминтологические вскрытия туш животных в убойных пунктах вышеуказанных районов для обнаружения половозрелых гельминтов и эхинококковых пузырей.

В начале исследования, взятые пробы фекалий животных предварительно подвергли гельминтоскопии, гельминтоовоскопии методами последовательного промывания, флотации по Фюллеборну и Дарлингю. Экстенсивность инвазии (ЭИ) определяли флотационным методом с использованием насыщенного раствора поваренной соли и раствора технической селитры. Для определения интенсивности инвазии (ИИ) и подсчета количества яиц гельминтов в 1 г фекалий использовали метод Столла (количественные гельминтоовоскопические исследования) и счетную камеру по методике Архипова (2009).

Все гельминтологические исследования проводили в лаборатории отдела паразитологии Института ветеринарной медицины Таджикской академии сельскохозяйственных наук, в г. Душанбе.

Материалы исследований показали, что гельминтозы широко распространены среди крупного и мелкого рогатого скота, а также яков в горной и высокогорной зоне Памира. Экстенсивность и интенсивность инвазии домашних жвачных животных Памира приведены в таблице.

**Таблица-Инвазированность крупного и мелкого рогатого скота, а также яков на
Западном и Восточном Памире**

Западный Памир									
Мелкий рогатый скот – 120 гол.				Крупный рогатый скот – 102 гол.			Яки – 60 гол.		
Наименование гельминтозов	заражено	Экстенсивность инвазии (ЭИ) %	Интенсивность инвазии экз. яиц в 1-м грамме фекалий	заражено	Экстенсивность инвазии (ЭИ) %	Интенсивность инвазии экз. яиц в 1-м грамме фекалий	заражено	Экстенсивность инвазии (ЭИ) %	Интенсивность инвазии экз. яиц в 1-м грамме фекалий
Фасциолёз	15	12,5	60-120	12	11,7	до 60	4	6,6	единичные
Дикроцелиоз	26	21,6	60-180	16	15,6	60-120	10	16,6	до 60
Эхинококкоз	58	48,3	1,0-8,0 пузырь	28	27,4	1,0-4,0 пузырь	11	18,3	1,0-4,0 пузырь
Нематодозы	51	42,5	120-240	31	30,3	60-180	16	26,6	60-180
Восточный Памир									
Мелкий рогатый скот – 204 гол.				Крупный рогатый скот – 152 гол.			Яки – 102 гол.		
Наим. гель-в	зар.	ЭИ	ИИ	зар	(ЭИ)	ИИ	зар.	(ЭИ) %	ИИ
Фасциолёз	21	10,2	до 60	6	3,9	Единичные	3	2,9	единичные
Дикроцелиоз	32	15,6	60-120	18	11,8	60-120	12	11,7	до 60
Эхинококкоз	64	31,3	1,0-6,0 пузырь	26	17,1	1,0-2,0 пузырь	16	15,6	1,0-2,0 пузырь
Нематодозы	56	27,4	60-280	21	13,8	60-180	1	14,7	60-120

В таблице представлены данные об инвазированности гельминтами крупного и мелкого рогатого скота, а также яков на Памире. В результате проведения лабораторных исследований, в собранных пробах фекалий обнаружены яйца фасциолы, дикроцелии и нескольких видов нематод пищеварительного тракта. Необходимо отметить, что экстенсивность инвазии мелкого и крупного рогатого скота трематодами составляет 3,9-21,6%, цестодами 17,1-48,3%, нематодами 13,8-42,5%, при интенсивности инвазии 1,0-180 экз., 1,0-8,0 эхинококковые пузыри, 60-240 экз. яиц в 1-м грамме фекалий соответственно. Экстенсивность инвазии яков трематодами составляет 6,6-16,6%, цестодами 15,6-18,3%, нематодами 14,7-26,6%, при интенсивности инвазии 1,0-60 экз., 1,0-4,0 эхинококковые пузыри, 60-180 экз. яиц в 1-м грамме фекалий соответственно.

Наиболее благоприятные природно-климатические условия Западного Памира по сравнению с Восточным Памиром способствуют развитию яиц и личинок различных гельминтов до инвазионной стадии и заражению ими животных.

Антропогенными факторами, влияющими на развитие возбудителей различных гельминтозов во внешней среде, численность популяции возбудителей в организме мелкого и крупного рогатого скота, а также яков в условиях горной и высокогорной зонах Республики Таджикистан, являются длительная эксплуатация пастбищ (весеннее-летнее-осеннее), почти круглый год, ограниченность угодий, бедность травостоя, отсутствие мелиорации и деградации пастбищ, не проведение мер пастбищной профилактики и дегельминтизации.

В результате проведенных научно-исследовательских работ, получены результаты, с учетом зональных особенностей, биологии, экологии, видового состава гельминтов мелкого и крупного рогатого скота, и яков в горной и высокогорной зонах Республики Таджикистан, считаем необходимым в прижизненные методы диагностики включать копрологические исследования фекалий.

Таким образом, гельминтозы мелкого и крупного рогатого скота, и яков широко распространены во всех природных поясах, особенно в горной и высокогорной зонах Республики Таджикистан и представляют эпизоотологическую опасность.

Учитывая все эти особенности, нами были поставлены задачи о дальнейшем всестороннем и глубоком изучении гельминтов жвачных животных Западного и Восточного Памира. Разработать систему мероприятий по диагностике, лечению, профилактике и мерам борьбы с гельминтозами жвачных животных данного региона, и рекомендовать к широкому применению животноводам.

Результаты нашего исследования показали, что гельминтозы мелкого и крупного рогатого скота, а также яков широко распространены в условиях горной и высокогорной зонах Западного и Восточного Памира почти круглый год и представляют эпизоотическую опасность. Так как животные могут заражаться круглый год, находясь на пастбище.

Литература

1. Архипов И.А. Антигельминтики: фармакология и применение// М. 2009, – С. 291-292.
2. Баратов Р.Б., Головин В.В., Джураев К.Ш. и др. Таджикистан (природа и природные ресурсы)// Душанбе: Дониш, 1982. – 600 с.
3. Муратов Е.А. Гельминтофауна жвачных горно-Бадахшанский автономной области// ДАН ТаджССР, 1952. - С. 41-44.
4. Мухамдиев С.А. Гельминты крупного рогатого скота и яков Таджикистана// Душанбе, Дониш 1981. - 181 с.

5. Разиков Ш.Ш. Эпизоотологический анализ и меры борьбы с основными гельминто-зоонозами в Республике Таджикистан// Диссер... док. вет. наук. - М, 2010 - 321 с.
6. Худойдодов Б.И., Разиков Ш.Ш., Каримов Г.Н. **Стронгилятозы овец и коз в Центральном Таджикистане.**// Материалы докладов международной научной конференции «Теория и практика борьбы с паразитарными болезнями». Выпуск 18. г. Москва: ФГБНУ ВНИИП им. К.И. Скрябина, 6-17 мая. 2017 - С. 370-373.

АННОТАЦИЯ

ГИЧЧАҲОИ ҲАЙВОНОТИ КАВШАКУНАНДАИ ПОМИР

Маълумот дар бораи сироятёбии чорвои калон ва хурди шохдор, инчунин кутосҳо аз гиччаҳо дар Помир оварда шудааст. Дар натиҷаи таҳқиқоти озмоишгоҳӣ, аз намунаҳои чамбоваригардидаи саргин тухмҳои фассиолаҳо, дикроселияҳо ва якчанд намуди нематодаҳои узвҳои ҳозима дарёфт гардиданд. Бояд қайд кард, ки инвазияи экстенсивии чорвои хурд ва калони шохдор аз трематодаҳо 3,9-21,6%, сестодаҳо 17,1-48,3%, нематодаҳо 13,8-42,5%, бо инвазияи интенсивии 1,0-180 адад, 1,0-8,0 ҳубоб, 60-240 адад тухмро мутаносибан дар 1 грамм саргин ташкил медиҳад. Инвазияи экстенсивии кутосҳо аз трематодаҳо 6,6-16,6%, сестодаҳо 15,6-18,3%, нематодҳо 14,7-26,6%, бо инвазияи интенсивии 1,0-60 адад, 1,0-4,0 ҳубоб, 60-180 адад тухмро мутаносибан дар 1 грамм саргин ташкил намуд.

Калимаҳои калидӣ: гичча, ҳайвоноти кавшақунанда, чорвои хурди шохдор, чорвои калони шохдор, кутос, трематодаҳо, сестодаҳо, нематодаҳо, Помир.

АННОТАЦИЯ

ГЕЛЬМИНТЫ ЖВАЧНЫХ ЖИВОТНЫХ ПАМИРА

Приводятся данные об инвазированности гельминтами крупного и мелкого рогатого скота, а также яков на Памире. В результате проведения лабораторных исследований с собранных проб фекалий обнаружены яйца фасциолы, дикроцелии и нескольких видов нематод пищеварительного тракта. Необходимо отметить, что экстенсивность инвазии мелкого и крупного рогатого скота трематодами составляет 3,9-21,6%, цестодами 17,1-48,3%, нематодами 13,8-42,5%, при интенсивности инвазии 1,0-180 экз., 1,0-8,0 пузырь, 60-240 экз. яиц в 1-м грамме фекалий, соответственно. Экстенсивность инвазии яков трематодами составляет 6,6-16,6%, цестодами 15,6-18,3%, нематодами 14,7-26,6%, при интенсивности инвазии 1,0-60 экз., 1,0-4,0 пузырь, 60-180 экз. яиц в 1-м грамме фекалий, соответственно.

Ключевые слова: гельминты, трематоды, цестоды, нематоды, жвачные животные, мелкий рогатый скот, крупный рогатый скот, яки, Памир.

ANNOTATION

HELMINTHS OF RUMINATING ANIMALS OF PAMIR

Provides data of the invasion of cattle and small ruminants, also helminth yaks in the Pamirs are presented. As a result of laboratory studies, eggs of fasciola, dicrocelia and several types of nematodes of the digestive tract were registered in the collected fecal samples. It should be noted that the extensiveness of the invasion of small and cattle by trematodes is 3,9-21,6%, cestodes 17,1-48,3%, nematodes 13,8-42,5%, with an invasion rate of 1,0-180 specimen, 1,0-8,0 bubble, 60-240 specimens eggs in 1 gram of feces, respectively. The extensiveness of yak invasion by trematodes is 6,6-16,6%, cestodes 15,6-18,3%, nematodes 14,7-26,6%, with an invasion rate of 1,0-60 specimens, 1,0-4,0 bubble, 60-180 specimens eggs in 1 gram of feces, respectively.

Key words: helminths, trematodes, cestodes, nematodes, ruminants, small ruminants, cattle, yaks, Pamir.

УДК: 619:616.3/34-022(575.3)

РАСПРОСТРАНЕНИЕ РЕСПИРАТОРНО-КИШЕЧНОЙ ИНФЕКЦИИ В ХОЗЯЙСТВАХ РАЙОНОВ РЕСПУБЛИКАНСКОГО ПОДЧИНЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ

ТАДЖИКИСТАН, И ИХ ДИАГНОСТИКА

Сафаралиев А.Р. –старший, преподаватель Раҳматзода Н.Р.- д.б.н. профессор, ТАУ им. Ш.Шотемур.

Ключевые слова: аденовирусная инфекция, ИГ-3, ИРТ, респираторно-кишечная инфекция, ИФА, РНГА, антитела, титр, сыворотка крови.

Желудочно-кишечные и респираторные болезни молодняка крупного рогатого скота широко распространены в молочно-товарных и откормочных комплексах и наносят значительный экономический ущерб животноводству. Поэтому во всех промышленно развитых странах выделяются значительные средства для изучения эпизоотологии и диагностики пневмоэнтеритов телят, разработке методических основ совершенствования борьбы с ними [1, 3, 5].

В возникновении респираторно-кишечных инфекций сельскохозяйственных животных, прямо или косвенно, участвуют патогенные бактерии (эшерихия коли,

протей, сальмонелла, пастерелла, диплококки и др.) вирусы (рота-, корона-, аденовирусы и др.), грибы, простейшие и др. [2, 4, 6,].

Известно также, что желудочно-кишечные и респираторные болезни молодняка крупного рогатого скота часто проходят в ассоциации. В этиологии пневмоэнтеритов животных, наряду с предрасполагающими факторами, большую роль играет сочетание вирусных и бактериальных возбудителей [7].

Пневмоэнтериты—это болезни, характеризующиеся поражением органов дыхания и пищеварения. Возникают чаще у телят, ягнят и поросят. Причинами могут быть: респираторно-кишечные вирусы (парагриппа, диареи, адено-, ротавирусы и др.), бактерии (пастереллы, сальмонеллы и др.), хламидии и микоплазмы; нарушение режима кормления и плохие условия содержания животных (сырость, сквозняки и пр.); отравления недоброкачественными кормами и пестицидами. Диагноз ставят на основании клинических, бактериологических и вирусологических методов. Возбудители — адено-, рео-, рота-, парво- и коронавирусы. Однако в этиологии респираторных и кишечных болезней молодняка, кроме названных вирусов большую роль играют различные бактерии, микоплазмы, хламидии. Ротавирус вызывает болезнь, характеризующуюся диареей у телят. Коронавирус, рео- и аденовирусы поражают органы дыхания и пищеварения у разных видов животных; парвовирусы у телят вызывают поражение кишечника, а у свиней — болезни с различным клиническим проявлением.

Аденовирусная инфекция крупного рогатого скота (аденовирусная пневмония телят, аденовирусный пневмоэнтерит телят) (adenoviridae infection) -остро протекающее заболевание молодняка сельскохозяйственных животных, характеризуется поражением органов дыхания, пищеварения, лимфоидной ткани, конъюнктивитами. Крупный рогатый скот часто является носителем латентных аденовирусов, вызывающих бессимптомные инфекции.

Парагрипп-3 крупного рогатого скота (транспортная лихорадка крупного рогатого скота, параинфлюэнца-3) –остро протекающая контагиозная вирусная болезнь, главным образом телят, характеризующаяся лихорадкой, конъюнктивитом и катаральным воспалением верхних дыхательных путей, в тяжелых случаях с поражением легких

Инфекционный ринотрахеит - (ИРТ) — Инфекционный ринотрахеит крупного рогатого скота (ИРТ, пузырчатая сыпь, инфекционный вульвовагинит-боланопостит, инфекционный ринит, «красный нос») — остро протекающее контагиозное вирусное заболевание, характеризующееся лихорадкой, общим угнетением, конъюнктивитом и преимущественно катарально-некротическим поражением респираторного тракта и половых путей КРС.

По данным МЭБ пневмоэнтериты (АВИ) более 60 лет регистрируют во многих странах мира (Англии, США, Венгрии, Болгарии, Голландии, Канаде, Австрии и др.). До сегодняшнего дня полиэтиологичные инфекции у КРС в нашей стране мало изучена, а вопросы о циркуляции различных серотипов возбудителя изучены крайне недостаточно и требует досканального изучения.

Играя роль иммунодепрессантов некоторые пневмоэнтериты способствуют развитию других инфекционных патологий. Из-за сходства с другими инфекционными заболеваниями вирусной этиологии клинико-эпизоотологическая диагностика пневмоэнтеритной инфекции крупного рогатого скота затруднена.

Постановка диагноза сложная, так как клинические признаки при вирусных пневмоэнтеритах неспецифичны. Он основан на комплексном анализе эпизоотологических, клинических и патологоанатомических данных, но решающее значение имеют лабораторные исследования: вирусологические, бактериологические, биологические, серологические. Лабораторная диагностика включает проведение следующих исследований: выявление специфического антигена из биологического материала с использованием иммуноферментного анализа (ИФА) или иммунофлуоресценции (МФА), выделение вируса на культуре клеток и его идентификация в реакциях нейтрализации (РН) и торможения непрямого гемагглютинации (РТНГА). Сюда же входит реакция связывания комплемента (РСК), иммуноферментный анализ (ИФА), а также ретроспективная диагностика с помощью реакции непрямого гемагглютинации (РНГА), иммуноферментного анализа (ИФА), нейтрализации (РН), связывания комплемента (РСК). Необходимо выделить и идентифицировать вирус. При постановке диагноза учитывают возможность одновременного поражения животных различными вирусами, а также возбудителями бактериальных болезней, микоплазмозов и хламидиозов.

Материалы и методы. Для проведения серологического мониторинга по респираторным инфекциям совместно с сотрудниками лаборатории выезжали в хозяйства районах республиканского подчинения РТ и отбирали кровь КРС для исследований. При клиническом осмотре животных, нами были выявлены животные

с клиническими признаками респираторных болезней. У некоторых из них наблюдали кашель, затрудненное дыхание, диарея. Среди них также встречались телята, отстающие в росте, с истечениями из носа катарального характера, слезотечением. При сборе анамнеза выяснили, что у телят кашель сохраняется в течение долгого времени. Также взяли пробы крови у абортировавших коров с невыясненной этиологией.

Собранные пробы из различных хозяйств районов республиканского подчинения (ПК им. А. Юсупова, МТФ «Баракат», КХ им. Л. Муродова, УПХ ТАУ Гиссарского р-на и ПК «Навруз» Шахринавского р-на) нами были исследованы двумя серологическими реакциями, т.е. ИФА и РНГА. Данные серологические реакции являются более точными и дают достоверные результаты. ИФА и РНГА, по сравнению с другими методами, имеют ряд преимуществ, главные из которых являются: получение быстрого результата и высокая специфичность. Анализ и учет реакции проводили с помощью диагностического ИФА- набора для выявления антител к респираторным вирусам. Читку реакции проводили на спектрофотометре при длине волны 405 нм. Все сыворотки крови исследовали в РНГА. Реакцию непрямой гемагглютинации (РНГА) поставили по общепринятой методике(таблица 1)

Таблица 1- Результаты серологических исследований проб крови КРС в животноводческих хозяйствах РРП

№ п/п	Наименование хозяйств	Количества отобранных проб	Результаты обнаружения антител по реакциям:	
			ИФА	РНГА
1	КП им. А. Юсупова Гиссарского района	8	1:32	1:4
2	ПК «Баракат» Гиссарского района	6	1:64	1:8
3	КХ им. Л. Муродова Гиссарского р-на	4	1:128	1:16
4	УПХ ТАУ им Ш.Шотемур,	6	1:256	1:32
5	ПК «Навруз» Шахринавского р-на	2	1:512	1:34

Из результатов проведенных исследований установлено, что в хозяйствах районах республиканского подчинения РТ активно циркулирует аденовирусная инфекция. Из 37 исследованных проб, 26 проб сыворотки крови показали положительный результат. Из таблицы 1 видно, что выявленный титр антител к аденовирусу очень высок, что говорит об остром течении заболевания. Титр антител в РНГА не превышал 1:64, а в ИФА он составил 1:512. Это говорит о том, что ИФА по сравнению с другими серологическими реакциями является более чувствительной реакцией.

Эти же пробы крови были исследованы на парагрипп-3 и инфекционный ринотрахеит. Для выявления антител использовали РНГА. Далее сыворотки крови были исследованы в ИФА. Результаты проведенных серологических исследований на респираторные вирусы крупного рогатого скота приведены таблице 2.

Таблица 2- Результаты обнаружения антител к вирусам парагриппа-3 и инфекционного ринотрахеита при исследовании сывороток крови КРС

№ п/п	Наименование хозяйств	Количество исследованных проб	Парагрипп-3		Ринотрахеит	
			РНГА	ИФА	РНГА	ИФА
			Кол-во положит. проб		Кол-во положительных проб	
1	ПК им. А. Юсупова	15	9	11	7	10
2	ПК «Навруз» Шахринавского р-на	21	17	19	15	18

Обсуждение полученных результатов. Как видно из показателей лабораторных исследований, антитела к респираторным вирусам крупного рогатого скота выявлены во всех обследованных нами хозяйствах. Результаты серологического исследования сывороток крови позволяют полагать о распространенности среди животных инфекционного ПГ-3, инфекционного ринотрахеита, аденовирусной инфекции, а также судить об их этиологической роли в респираторно- кишечных заболеваниях телят, в частности пневмоэнтеритов. Полученные результаты свидетельствуют о необходимости более глубокого исследования респираторно-кишечной инфекции для выяснения широты распространения и разработки, специфических мер профилактики. Немаловажную этиологическую роль в респираторной и кишечной патологии могут играть аденовирусы. Аденовирус крупного рогатого скота широко распространен в сочетании с другими вирусными агентами (вирусы инфекционного ринотрахеита, парагриппа-3, вирусной диареи, респираторно-синцитиальным). Как показывают исследования, аденовирус является первопричиной возникновения и развития основных респираторных и кишечных инфекционных заболеваний телят, которые, в дальнейшем, осложняются вторичными инфекциями бактериальной этиологии.

Как показывают исследования последних лет, только изучение распространенности инфекции по серологическим исследованиям, для выяснения

этиологической роли заболеваний молодняка крупного рогатого скота, явно недостаточно. Поэтому многие исследователи начали глубже изучать, на уровне генома возбудителей так называемых пневмоэнтеритов. Как и другие широко распространенные инфекционные возбудители, вирусы, вызывающие воспаление верхних дыхательных путей в процессе репродукции в организме животных претерпевают значительные изменения, провоцируя появление дефектных частиц. В связи с этим надо глубже изучать биологию вирусов, так как это даст нам полную картину причастности к этиологии возникновения различных вирусных заболеваний крупного рогатого скота.

Заключение. Таким образом, наши исследования показали широкое распространение аденовирусной инфекции, парагриппа-3, инфекционного ринотрахеита. Возможно, они оказывают негативное влияние на формирование иммунной системы и эти животные подвержены риску заболевания другими болезнями. Поэтому в наших хозяйствах необходимо проводить профилактические мероприятия против вышеназванных инфекций и это позволит предотвратить экономические потери, наносимые ущербы.

Литература:

1. Алёхин Ю. Н. Потери молодняка крупного рогатого скота в течение первого месяца их жизни / Алёхин Ю. Н. // Теоретич. и практич. аспекты возникновения и развития болез. жив. и защиты их здоровья в соврем. усл.: матер. Междунар. конф., посвящ. 30-летию ВНИВИПФТ – Воронеж, 2000. – С. 17 – 19.
2. Гуненков В.В., Халенев В.А. Сюрин В.Н. Вирусные и хламидозные респираторные и кишечные инфекции крупного рогатого скота // Животноводство и ветеринария. - 1975. - Т.8. - С. 5.-13.
3. Зелютков Ю. Г. Лечение инфекционных энтеритов новорожденных телят / Зелютков Ю. Г., Гоголев М. М., Карпуть И. М. // Тез. докл. III Всесоюз. конф. по эпизоотол. – Новосибирск, 1991. – С. 281 – 282.
4. Коромыслов Г. Ф. Диареи, обусловленные вирусами / Коромыслов Г. Ф. // Итоги науки и техники. Животновод. и вет. – М., 1980. – С. 7 – 31.
5. Лобова Т.П. Усовершенствование лабораторной диагностики аденовирусной инфекции крупного рогатого скота: автореф. дисс. . канд. биол. наук / Т.П. Лобова. - Москва, 2006.
6. Нургазиев Р.З. Эпизоотология вирусных пневмоэнтеритов молодняка крупного рогатого скота и их специфическая профилактика: Автореф. дис. ... д-ра вет. наук: 16.00.03 / Р.З. Нургазиев - Бишкек, 1997.
7. Сатторов И. Т. Эпизоотология, диагностика, терапия и профилактика коронавирусного энтерита телят в условиях Республики Таджикистан: автореф. дис. ... д-ра вет. наук / Сатторов И. Т. – М., 1985. – 45 с.

АННОТАЦИЯ

ПАҲНШАВИИ СИРОЯТҲОИ РОҲҲОИ НАФАСКАШӢ ВА МЕЪДАЮ РӮДАҲО ДАР ХОҶАГИҲОИ ШАҲРӢ НОҲИЯҲОИ ТОБЕИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ТАШХИСИ ОНҲО

Таҳқиқоти зардобашиносии зардоби хуни ЧКШ дар хоҷагиҳои чорводорӣ ноҳияҳои тобеи маркази қумҳурӣ бо усули ТИФ гузаронида шудааст ва дар асоси натиҷаҳои онҳо сатҳи беморшавии ҳайвонот бо сироятҳои респираторӣ муайян карда шудааст.

Калимаҳои калидӣ: сирояти аденовирусӣ, ПГ-3, РСИ, сироятҳои роҳҳои нафаскашӣ ва меъдаю рӯдаҳо, ТИФ, АГГА, подтанҳо, эъёр, зардоби хун.

АННОТАЦИЯ

РАСПРОСТРАНЕНИЕ РЕСПИРАТОРНО-КИШЕЧНОЙ ИНФЕКЦИИ В ХОЗЯЙСТВАХ РАЙОНОВ РЕСПУБЛИКАНСКОГО ПОДЧИНЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ

ТАДЖИКИСТАН, И ИХ ДИАГНОСТИКА

Проведено серологическое исследование сывороток крови КРС в животноводческих хозяйствах районах республиканского подчинения методом ИФА, и, на основании результатов, определен уровень заболеваемости животных респираторной инфекцией.

Ключевые слова: аденовирусная инфекция, ПГ-3, ИРТ, респираторно-кишечная инфекция, ИФА, РНГА, антитела, титр, сыворотка крови.

ANNOTATION

SPREADING RESPIRATOR-INTESTINE INFECTION IN FACILITIES REGION REPUBLICAN SUBSERVIENT IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THEIR DIAGNOSTICS

Conducted serological testing of serum blood KRC in animal husbandry of subordination districts of republic by the IFA methods, on the basis of results, indicating the diseases of animal by a respiratory infection.

Keywords: adenovirus infection, PG-3, IRT, respirator-intestine infection, IFA, RNGA, antibodies, subtitle, whey shelte

УДК 621.926.4

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ КОНСТРУКТИВНЫХ И ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ ПАРАМЕТРОВ ШНЕКА НА СОХРАННОСТЬ КОРНЕКЛУБНЕПЛОДОВ

Ахмадов Б.Р., д.т.н.профессор, Нуров Б.З. к.т.н., доцент - ТАУ Ш. Шотемур

Ключевые слова: качество корнеклубнеплодов, повреждаемость корнеклубнеплодов, коэффициент заполнения, диаметр шнека, шаг шнека, угол перекатывания.

По результатам исследования качества корнеклубнеплодов, на контрольном транспортёре, после перемещения их шнековым транспортёром и обработки полученных данных в виде графиков (рис.1.), выяснилась закономерность повреждаемости корнеклубнеплодов $\lambda\%$ в функции от диаметра шнека $D_{ш}$, коэффициента его заполнения, вида корнеклубнеплодов и размера средней фракции контрольной выборки.

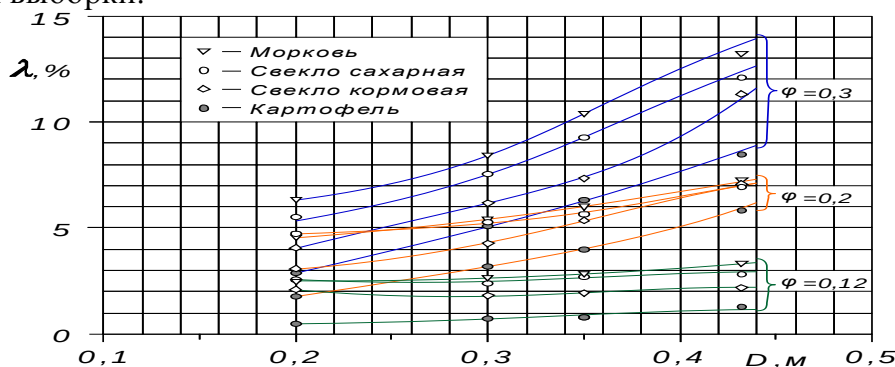

Рис. 1. Графики повреждаемости корнеклубнеплодов $\lambda\%$, в зависимости от вида корнеклубнеплода, диаметра шнека $D_{ш}$ (горизонтальная ось) и коэффициента заполнения шнека $\phi_{ш}$ (по четырем кривым снизу вверх 0,12; 0,20; 0,30; и 0,35).

Влияние конструктивно – режимных параметров подающего элемента модуля измельчителя на качество процесса измельчения, выраженное через $\lambda\%$ повреждаемости корнеклубнеплодов при транспортировании шнеками с $D_{ш} = 0,2; 0,3; 0,35; 0,44$ м и коэффициентами заполнения $\phi_{ш} = 0,12; 0,2; 0,3$ и $0,35$, при постоянной частоте вращения $n_{ш} = 730 \text{ мин}^{-1}$, распределяется по возрастанию $\lambda\%$ в следующей очередности: картофель, свёкла кормовая, свёкла сахарная и морковь.

Наименьший процент повреждаемости картофеля проявляется при $\phi_{ш} = 0,12$ с шагом шнека $S_{ш} = 0,140$ м и составляет $0,8\%$ при диаметре шнека $0,2$ м. Затем он возрастает до $1,0\%$ при $D_{ш} = 0,3$ м. Повреждаемость корнеплодов продолжает расти до $1,1\%$ при диаметре шнека $0,35$ м и достигает максимума $1,4\%$ при $D_{ш} = 0,44$ м. Наименьшая повреждаемость картофеля, по сравнению с остальными корнеплодами, объясняется его округлой формой, обеспечивающей лучшую приспособляемость при перемещении по спирали шнека и корпусу шнека, за счёт наименьшего угла перекатывания.

Свекла кормовая, при своей удлинённой форме, в виде мешка или цилиндра, тоже хорошо приспособляется при перемещении по спирали шнека и внутри корпуса шнека, благодаря большим радиусам округлённых форм, как у хвостика, так и у головки. Свекла кормовая хорошо укладывается в межвитковом пространстве шнека и, будучи прижатой по двум линиям контакта со шнеком и корпусом шнека, перемещается в таком положении до места выгрузки, или упора в ножи матрицы. Минимальная повреждаемость $2,0\%$ у неё обеспечивается при диаметре шнека $0,2$ м, когда все корнеплоды в своём положении занимают «индивидуальное» «ложе» в межвитковом пространстве, следуя друг за другом по витку. Увеличение диаметра шнека до $0,3$ и затем до $0,35$ м, снизило на $0,2$ и $0,1\%$ повреждаемость корнеплодов. Дальнейшее увеличение диаметра шнека до $0,44$ м, вновь привело к увеличению $\lambda\%$. Вызвано это тем, что часть корнеплодов стала укладываться в межвитковом пространстве, при одном и том же шаге, вторым ярусом. Это привело к тому, что при вхождении корнеплодов в корпус шнека из загрузочной воронки, они стали вдавливаться в свободное пространство между ранее уложенными корнеплодами, перераспределяя их в замкнутом объёме.

Свекла сахарная, в усреднённом виде, имеет веретенообразную форму. При чём $\approx 1/3 - 1/5$ её длины начинает переходить в овальность с образованием углубления, в виде

витка, и заканчивается хвостиком, в большинстве экземпляров, с диаметром $\approx 18-22$ мм, а некоторые из них имеют хвостик с диаметром равным $3-5$ мм. Большой диаметр свёклы сахарной у головки и малый на конце, при ограниченном пространстве (шаге) между двумя витками препятствует созданию по поверхности угла естественного откоса, или укладке друг за другом. В результате чего, отдельные корни занимают вертикальное положение, наклонное, укладываются вверх или вниз головкой (хвостиком) и, при вхождении в корпус шнека из загрузочной горловины, они срезаются или отламываются. Естественно некоторые из них вдавливаются в свободное пространство, лишаясь кожуры или части целого корнеплода. Хаотичное расположение корнеплодов свёклы в межвитковых пространствах большого диаметра шнека $0,44$ м по наружному диаметру и диаметру вала $0,15$ м, в процессе вращения вовлекаются в сложное движение. В процессе вращательного и поступательного движения корнеплоды теряют часть поверхности на контактируемых плоскостях шнека. Поэтому повреждаемость свёклы, по мере возрастания диаметра шнека и возможности переориентации в процессе во время движения, возрастает с $2,0$ до $2,44$ %.

Морковь, в процессе транспортирования шнеком, из-за малого диаметра и большой длины корнеплода ломается, а часть корней срезается шнеком при продавливании из загрузочной воронки в кожу шнека. При транспортировании корнеплодов шнеком малого диаметра ($0,2$ м), средний процент повреждаемости корнеплодов не превышает $2,8$ %, при коэффициенте заполнения $0,12$. С увеличением диаметра шнека до $0,3$; $0,35$; $0,44$ м, соответственно λ начинает плавно возрастать до $2,9$; $2,95$ и $3,8$ %. С увеличением коэффициента заполнения шнека, повреждаемость моркови возрастает (рис. 2.)

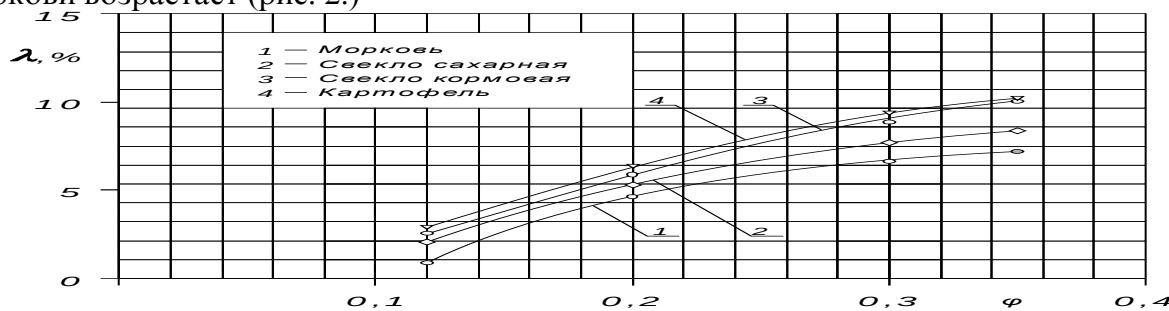

Рис. 2. График повреждаемости поверхности корнеклубнеплодов от коэффициента заполнения шнека $\phi_{ш}$ при $D_{ш} = 0,35$ м и частоте вращения шнека $n_{ш} = 735$ мин $^{-1}$.

Как показали исследования, установленный диаметр шнека – $0,44$ м и частота вращения 1015 мин $^{-1}$ (на измельчителе «Волгарь-5»), конструктивно-режимно завышены для пропускной способности, установленного на нём измельчающего барабана с косыми ножами, а это, как было сказано выше, отрицательно влияет на качество конечного продукта.

Опыты показали, что увеличение диаметра шнека и частота вращения не пропорционально влияют на рост его пропускной способности. С увеличением частоты вращения шнека, на транспортировке сахарной свёклы, от 60 мин $^{-1}$ до 1015 мин $^{-1}$ при постоянном коэффициенте заполнения ϕ , равном $0,12$, его пропускная способность возрастает линейно до 730 мин $^{-1}$, затем приращение $Q_{ш}$, с прямолинейного характера, стало проявлять спад. Производительность снизилась с теоретически расчётной $15,66$ до $14,96$ т/ч, а при 1015 мин $^{-1}$ эта разность превысила $1,5$ т/ч ($20,47 - 18,92$) т/ч.

При заполнении шнека до $\phi=0,2$, разность, теоретической и фактической производительности, начинает прослеживаться раньше при частоте $500...750$ мин $^{-1}$ и максимально составляет $2,7$ т/ч. При этом повреждаемость свёклы составляла для 1 фракции - $10,4$ %, для 2 фракции - $12,3$ %, для 3 фракции $13,2$ % и 4 фракции - $16,1$ %.

По нашему мнению, коэффициент заполнения шнека (рис. 2.), является одной из причин низкого качества выдачи готового продукта (17%) измельчителем «Волгарь-5», у которого только в процессе транспортирования корнеплодов под действием центробежных сил и высокой окружной скорости, на 80% происходит переизмельчение корнеплодов и образуются 3 % свободного сока и мезги, от массы контрольной навески. Фактически, шнек у стандартной машины «Волгарь-5» используется на $0,15\%$, от теоретически возможной величины, и должен быть уменьшен.

Для исследования нашей предпосылки был изготовлен и испытан шнек меньшего диаметра (350 мм) и снижен режим частоты вращения до 1000 , а затем 730 мин $^{-1}$, на прямом включении с электродвигателем (А71-8 при 10 кВт). Такое конструктивно-режимное решение позволило снизить λ на $3-6$ %.

Литература

1. Мухин В.А., Методика исследования физико-механических свойств корнеклубнеплодов / В.А. Мухин, А.А. Овчинников // Научное обозрение – Саратов, 2011.- № 11.- С. 13 – 16.
2. Овчинников, А.А., Ахмадов Б.Р., и др. Методические указания для проведения лабораторно-практических занятий по предмету «Механизация животноводческих ферм» студентов специальностей: 3113 - Механизация сельского хозяйства, 3115 - Механизация переработки сельскохозяйственной продукции, 3107 - Зоотехния.[Текст]/ и др.- Душанбе: ТАУ, 2009. - 60с.

АННОТАЦИЯ

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ КОНСТРУКТИВНЫХ И ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ ПАРАМЕТРОВ ШНЕКА НА СОХРАННОСТЬ КОРНЕКЛУБНЕПЛОДОВ

Статья посвящена результатам исследования оценки качества процесса измельчения, повреждаемости корнеклубнеплодов, при транспортировании шнеками с различными диаметрами и коэффициентами заполнения. Разработана закономерность повреждаемости в функции; от диаметра шнека, коэффициента его заполнения, вида корнеклубнеплодов и размера средней фракции контрольной выборки корнеклубнеплодов. Установлено распределение влияния конструктивно – режимных параметров подающего элемента модуля измельчителя на качество процесса измельчения, выраженное через повреждаемость корнеклубнеплодов при транспортировании шнеками, при постоянной частоте вращения, которое распределяется по возрастанию в следующей очередности: картофель, свёкла кормовая, свёкла сахарная и морковь.

Ключевые слова: качество корнеклубнеплодов, повреждаемость корнеклубнеплодов, коэффициент заполнения, диаметр шнека, шаг шнека, угол перекатывания.

ANNOTATION

INVESTIGATION OF THE INFLUENCE OF THE STRUCTURAL AND OPERATIONAL PARAMETERS OF THE SCREW ON THE SAFETY OF ROOT CROPS

The article is devoted the results of a study evaluating the quality of the grinding process, damage to root crops during transportation by screws with different diameters and filling factors. The pattern of damage was developed as a function of the screw diameter, its filling coefficient, the type of root crops and the size of the middle fraction of the control sample of root crops. The distribution of the influence of the structural and operational parameters of the feed element of the chopper module on the quality of the grinding process, expressed through damage to root crops during transport by screws at a constant speed, which is distributed in increasing in the following order: potatoes, beets, sugar beets and carrots, are established.

Key words: quality of root crops, damage to root crops, fill factor, screw diameter, screw pitch, rolling angle.

АННОТАЦИЯ

ТАҲҚИҚИ ТАЪСИРИ ПАРАМЕТРҲОИ КОНСТРУКЦИОНӢ ВА ИСТИФОДАБА-РИИ ОЛОТИ КОРИИ ПЕЧДОР БО НИГОҲДОРИИ ЗИРОАТҲОИ БЕХМЕВАӢ

Мақола ба натиҷаҳои таҳқиқот, ки ба сифати зарарёбӣ ё зарар расонидан ба зироатҳои беҳмеваӢ ҳангоми интиқол бо олоти кории печдор ва зарии пушавии он бахшида шудааст. Мунтазамии вайроншавӣ ҳамчун функсияи диаметри олоти кории печдор ва зарии пушавии он аз намуди беҳмеваҳо ва андозаи миёнаи назорати сифат беҳмевагӣ. Муқарароти таъсири конструктивии – режимии маҳсулот ё элементҳои афтанда ҳангоми резашавии маҳсулот ба раванди сифати майдашавии маҳсулот ба воситаи захмдоршавии беҳмева ҳангоми интиқол бо олоти корӣ ҳангоми гардиши доимии он, ки тақсимот бо афзуншавии навбатии маҳсулот: картошка, лаблабӯи хуроки чорво, лаблабӯи қанд ва сабзӣ.

Калимаҳои калидӣ: сифати баҳмеваҳо, захмдоршавии беҳмевагӣ, зарии пушавӣ, диаметри олоти корӣ печдор, гаити олоти кории печдор, кунҷигелонишавӣ.

ТДУ: 631.31

АСОСОНОККУНИИ НАВСОЗИИ МОШИНАӢ ОЛОТҲО БАРОИ НАРМКУНИИ БАЙНИ ҚАТОРИ ТОКЗОР

Буходуров Ш.Б. д.и.т., Кенчаев Ш.А., унвонҷӯй, ассистент -
Донишқадаи кӯхию металлургии Тоҷикистон.

Калимаҳои калидӣ: соҳаи ангурпарварӣ, мошинҳои коркардкунанда, маҳсулнокии мошин, узвҳои корӣ, суръати ҳаракати агрегат.

Яке аз соҳаҳои даромадноки кишоварзӣ дар Тоҷикистон ангурпарварӣ ба ҳисоб рафта иқлими гармӣ он барои парвариши ангур ва гирифтани ҳосили баланд шароити

хуб фароҳам меоварад. Мувофиқи таҳлили картаи технологии парвариши ангур маълум аст, ки барои парвариши як гектар ангур зиёда аз 1200 қувваи одами корӣ сарф мешавад. Барои баҳодихӣ нисбат ба пахтакорӣ гирем, дар як гектари пахтазор 640-750 қувваи одами корӣ сарф мешавад. Аз ин ҷо чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки соҳаи ангурпарварӣ хеле сермехнатталаб будааст. Яъне аксарияти просессҳои технологии парвариши ангур дастӣ ё ки бо бисёр маротибаги гузаштани агрегатҳо аз байни қатори тоқзор иҷро карда мешавад, ки охири ба хароҷоти баланд оварда мерасонад.

Масалан, коркарди байни қатори тоқзор (нармакунӣ) дар се ё чор маротиба гузаштан натиҷаи дилхоҳ дода метавонад. Ин ҳолат асосан дар натиҷаи коркарди хок (нармакунӣ) бо плуги ангурпарварии овехташавандаи ПРВН-2,5А иҷро карда мешавад, ки узвҳои пасивии панчагӣ дорад. Истифодабарии он имконияти пурраи коркардро мувофиқи талаботи агротехникӣ таъмин карда наметавонад, чунки ин олот барои шароити заминҳои сиёҳҳои ФР пешбини шудааст. Аз ин лиҳоз мо доир ба роҳҳои баланд бардоштани самаранокии истифодабарии механизатсияи коркарди байни қатори тоқзорҳо истода мегузарем.

Барои баланд бардоштани маҳсулнокии қори мошину олотҳои ангурпарварӣ асосан се роҳ вучуд дорад:

- зич кардани васеъгии коркарди ин, он олоту мошинҳо;
- баланд бардоштани суръати ҳаракати агрегатҳо;
- мошинҳои комбинатсия кардашуда, яъне як маротиба аз байни қатори тоқзор гузаштан якҷанд амалиёти коркардро иҷро менамояд.

Доир ба якум роҳи баланд бардоштани маҳсулнокии олоту мошинҳо истода мегузарем. Ба ҳамагон маълум аст, ки тоқзорҳо бо речаи муайян 3х2 м, 3х2,5 м, дар баъзе ҳолатҳо 4х3 м ва дигарҳо шинонида шуда ба ҳавозаҳо бардошта шудаанд, барои зиёд кардани васеъгии корӣ мамониат мерасонанд. Бинобар он, ин роҳ барои баланд бардоштани самаранокии олоту мошинҳо имконият наметавонад.

Дуюм роҳ баланд бардоштани суръати ҳаракати агрегатҳо мебошад. Дар асоси таҷрибаю таҳқиқоти илмӣ маълум аст, ки ҳар як раванди технологияи қори иҷрокунанда речаи суръати ҳаракати агрегати худро дорад, ки зиёд кардани он аз реча, ба пастшавии сифати қор ё ин, ки ба садамаҳои техникӣ оварда мерасонад. Масалан, барои нармакунии байни қатори тоқзорҳо суръати ҳаракати агрегат аз 3...4 км/соат зиёд нашавад, вагарна ба пастшавии сифати қоркард оварда мерасонад. Барои даровардани нуриҳои органикӣ бо порупартоякҳо суръати ҳаракати агрегат бояд 6...7 км/соат шавад. Ҳамин тариқ ин роҳ ҳам барои баланд бардоштани самаранокии олоту мошинҳо имконият наметавонад.

Сеюм роҳ ин комбинатсия намудани якҷанд узвҳои қорӣ бо мақсади дар як маротиба гузаштани агрегат аз мобайни қатори тоқзор иҷро кардани се-чор амалиёти технологӣ мебошад, ки ин мошинҳоро ҳамакора меноманд.

Олимони шӯъбаи механизатсияи филиали Институти боғпарварӣ ва сабзавоткории АИКТ доир ба ин гуна олоту мошинҳо таҷрибаи кофӣ доранд, ки бевосита дар шароити устохонаи ҳолатҳои марказии таҷрибавии филиал чунин олотро қор карда барои маддаи дар истеҳсолот санҷида шуд. Ин ҳам бошад дар базаи олотии тамғаи МПВ-1 тайёр карда шуд. Ин олот дар як маротиба гузаштан се намуди қорҳои технологиро иҷро мекунад, ки инҳоянд, коркарди байни қатори тоқзор, молакунӣ ва ҷуяккашӣ мебошад.

Ба ғайр аз ин олот дар базаи мошинҳои кишоварзии ПРВН-2,5А+ПРВН-17000 тайёр карда шуд, ки чунин қорҳои технологӣ ба монанди ворид намудани нуриҳои минералӣ, нармакунии байни қатори тоқзорҳо, молакунӣ ва ҷуяккашӣ барои обёрӣ кардани тоқзорҳо мебошад.

Дар боло зикр гардида буд, ки плуги ангурпарварии овехташавандаи тамғаи ПРВН - 2,5А + ПРВН - 19000 бо асбоби ёридашавандаи хокнармакунанда ба талаботи агротехникӣ ҷавобгӯ набудааст ва танҳо дар натиҷаи се-чор маротиба гузаштан аз байни қатори тоқзор сифати муайян ба даст оварда мешавад. Аз тарафи дигар хароҷоти маводҳои сузишворӣ ва маблағҳои пулӣ хеле зиёд мегарданд. Аз тарафи дигар коркарди байни қатори тоқзор дар муҳлати дарози агротехникӣ ба итмом мерасад, ки ба нашъунамои буттаи тоқ таъсири манфӣ мерасонад. Ин ҳолат охири ба пастшавии ҳосилнокии ангур оварда мерасонад, ки ба даромаднокии ҳолатҳои таъсири манфӣ мерасонад.

Ҳамин тариқ, барои бартараф кардани бисёрқарата гузариши агрегатҳо аз байни қатори тоқзорҳо ва аз миён бардоштани ислоҳи камбудҳои технологиро ба воситаи мошинҳои комбинатсия кардашуда амалӣ кардан мумкин аст. Яъне бо роҳи ҳамҷоя

намудани якчанд узвҳои корӣ, иҷрои амалиётҳои технологиро дар як гузариш иҷро кардан мумкин аст.

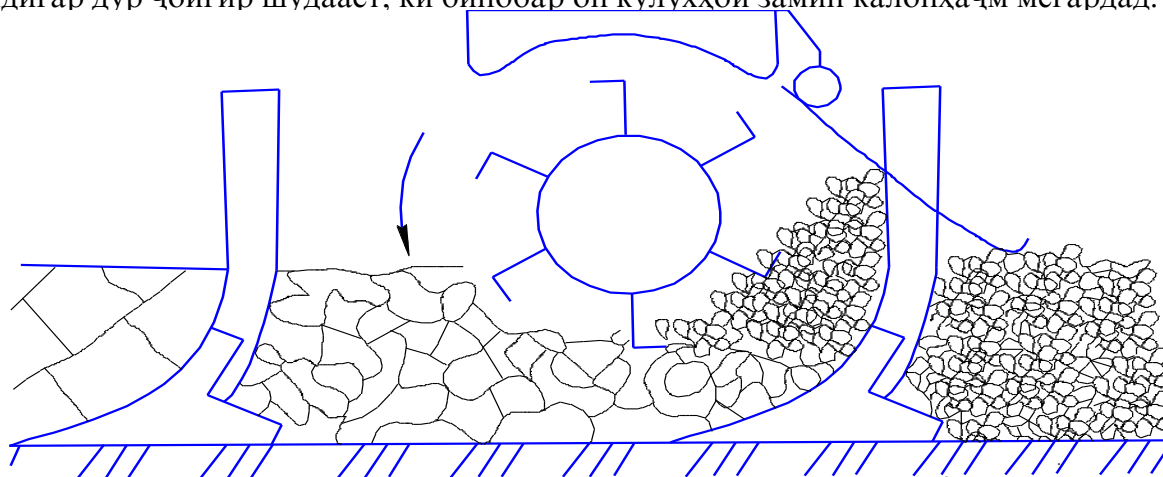
Барои аксарияти мошиноҳои комбинатсиякардашуда аз рӯи тарзҳои мустақилияти ҷиҳозонидани узвҳои кории активӣ ва пасивӣ тасниф карда мешавад. Вобаста аз шароит ва талабот барои коркарди ҳок ҳар як қисми мошин бо таҷҳизоти кории ивазшаванда ҷо ба ҷо карда мешавад.

Мошини бароварда шудаи намуди РВК - 3 тарзи кораш гуногун буда якбора якчанд намуди амалиёти коркарди заминро таъмин менамояд, аммо ин намуди мошин дар заминҳои вазнин (санглох) самаранокии лозимаро таъмин карда натавонист.

Барои заминҳои сохти хокаш ҳархела култиватори фрезагии нармкунандаи тамғаи КФГ - 3,6 саҳтии лозимаи заминро баъди коркард бо узви кории активӣ таъмин карда натавонист. Аз таҷрибаҳои истифодабарии култиватори КФГ-3,6 дар заминҳои вазнин маълум гардид, ки дорои ду камбудии асоси доштааст.

1. Узвҳои кории пасивӣ (панчагӣ) барои нармкунӣ ду қатор гузошта шудааст. Яке дар пеш ва дигаре дар паси фрезбарабан гузошта шудааст (расми 1). Дар раванди кор узвҳои кории дар паси фрезбарабан гузошта шуда аз қабати поён ба сатҳ кулӯхҳои калонҳаҷмро рӯгардон намуда ба паси худ мегузорад, бинобар ин баъди коркарди замин ҳамвор намудани сатҳи заминро талаб менамояд.

Инчунин узвҳои кории пасивии дар пеш гузошта шуда барои нармкунии пешакии замин пешбини шудааст. Узви кории пасивии дар қисми пеш гузошта шуда аз ҳамдигар дур ҷойгир шудааст, ки бинобар он кулӯхҳои замин калонҳаҷм мегардад.

Расми. 1. Нақшаи технологии кори култиватори КФГ - 3,6.

2). Дар раванди технологии кори култиватор, раванди шиббакунии замин то меъёри саҳтии агротехнологӣ вуҷуд надорад. Ин камбудӣ бо гузаронидани боз як раванди технологӣ алоқаманд мебошад.

Бо назардошти талаботҳои ибтидоӣ ба коркарди замин ва камбудии ошкор гардидаи раванди технологии култиватори КФГ-3,6, мақсадҳои умумии нақшаи мошинҳои комбинатсия шударо ба назар гирифта талаботҳои зеринро ба олотӣ бисёрқора тасвир намудан мумкин аст.

1. Олотҳои бисёрқора бояд бо як гашт нармкунии замин бе чаппакунӣ қабат, ҳамвор ва саҳткунии меъёрии заминро бояд таъмин намояд.

2. Олотӣ бисёрқора аз узвҳои иборат бояд бошад, ки барои нармкунии замин бе чаппакунӣ қабат (узвҳои кории пасивӣ), барабанҳои фрезерӣ (узвҳои кории активӣ), барои майдакунии кулӯхҳои қабати сатҳӣ, узвҳои корӣ барои ҳамворкунии сатҳи замин ва шиббакунаки фелон барои аз рӯи меъёр саҳткунии замин лозим аст.

Натиҷаҳои таҳқиқотҳо ва таҷрибаҳои мошинаро олотҳои комбинатсия кардашудаи дар боло зикршударо ба назар гирифта мошинаи узвҳои кориаш активӣ (фрезагӣ) ва пасивӣ (панчагиро) дар базаи танаи навдамайдакунаки токии тамғаи ИЛВ-1,5 ва узви кории култиватор-фрезагии тамғаи КФГ-3,6 –ро ба назар гирифта шудааст.

АДАБИЁТ

1. Байметов Р.И. Окрошения почвы комбинированными орудиями предпосевной обработки. // Механизация хлопководства, - 1972.-№10.- С.5-6.
2. Панов И.М. Механико-технологические основы расчета и проектирования почвообрабатывающих машин с ротационными рабочими органами. – Дис...док.тех.наук. – М., 1983. - 425 с.
3. Бурченко П.Н. О взаимодействии культиваторных рабочих органов с почвой // Труды ВИМ. -19.-т 90.- С.34-35.
4. Рудаков Г.М. Изучение физико – механических и технологических свойств основных почв Каршинской степи: Автореф. дис.... канд. техн. наук – Ташкент, 1981. – 24 с.

АННОТАЦИЯ
АСОСОНОККУНИИ НАВСОЗИИ МОШИНАЮ ОЛОТҲО БАРОИ НАРМКУНИИ
БАЙНИ ҚАТОРИ ТОКЗОР

Дар мақола роҳҳои ихтисор намудани гузаришҳои агрегатҳо аз байни қатори тоқзорҳо, роҳҳои баланд бардоштани маҳсулнокии агрегатҳо ва олотҳо оварда шудааст. Инчунин сохти қорӣи узвҳои қорӣи пассӣвӣ ва актӣвӣ бо истифодаи агрегати якҷоякардашуда нишон дода шудааст.

АННОТАЦИЯ
ОБОСНОВАНИЕ РАЗРАБОТКИ МАШИН И АГРЕГАТОВ ДЛЯ
РЫХЛЕНИЯ МЕЖДУРЯДИЙ В ВИНОГРАДНИКАХ

В статье приведены пути сокращения проходов агрегата в междурядьях виноградников, пути повышения производительности агрегатов. А также предложена конструкция орудий для обработки почвы междурядий виноградников.

Ключевые слова: *виноградарство, разрабатываемые машины, производительность агрегатов, рабочие органы, скорость движения агрегатов.*

ANNOTATION
FOUNDATION THE DEVELOPMENT OF MACHINES AND UNITS FOR
CULTIVATING BETWEEN ROWS OF VINEYARDS

The article provides ways to reduce the passage of the unit in the rows of vineyards, ways to increase the productivity of the units. And also the design of implements for cultivating the soil between rows of vineyards is proposed.

Key words: *viticulture, developed machines, aggregate productivity, working bodies, aggregate speed*

ТДУ 621.793

ТАҒЙИРЁБИИ ШИДДАТҲОИ ҲАРОРАТӢ ҲАНГОМИ ХУНУКШАВИИ
РӢЙПӢШИ ПОЛИМЕРӢ ДАР ЧУЗӢҲОИ СИЛИНДРШАКЛ

Саидов М.Ҳ. – и.в. дотсент, **Ҳочаназаров Х.М.** – муаллими калон ДТТ ба номи академик М.С.Осимӣ, **Валиев С.З.** - ассистенти ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: *ҳокаи полимерӣ, методи Фуре, раванди хунукшавӣ, шиддатҳои ҳароратӣ, речаи ҳароратӣ, деформатсия, чузҳои силиндршакл.*

Амалиёти рӯйпӯшқунии полимерӣ раванди баландҳароратест, ки ҳангоми он дараҷаи пасту баландшавии ҳарорат гуногун буда, суръати гармшавӣ ва хунукшавӣ баланд мебошад. Гуногунии ҳарорат ва баланд будани суръати тағйирёбии он боиси тағйирёбии сохтор, деформатсияи пластикии рӯйпӯшҳо ва ҳам масолеҳи чуз мегардад. Илова бар он, аз ҳисоби фарқияти байни ҳосиятҳои ҳароратӣ ва механикии масолеҳҳои рӯйпӯш ва чуз шиддатҳои боқимонда ба амал меояд.

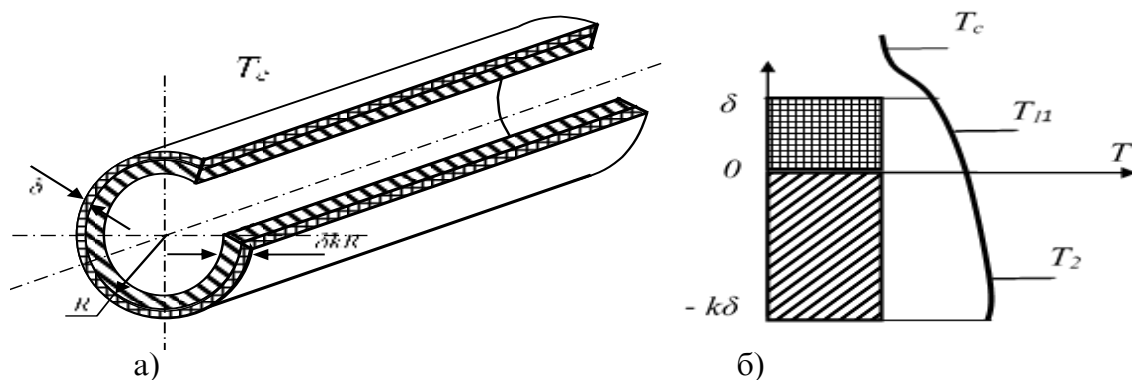
Деформатсия ва шиддати дохилӣ аз бисёр ҷиҳат аз сифати рӯйпӯшқунии полимерӣ вобастагӣ дорад. Аз ин лиҳоз, баҳоидиҳӣ ва коркарди усули паст намудани сатҳи ҳолати шиддатнокӣ имконият медиҳад, ки эътимоднокии ва дарозумрии маснуоти рӯйпӯшшуда таъмин карда шавад. Шиддат дар масолеҳи чуз ва рӯйпӯш дар ҳамаи марҳалаҳои раванди рӯйпӯшқунии – гармшавӣ, нигоҳдории ҳарорати доимӣ ва хунукшавӣ ба амал меояд. Аммо қайд намудан зарур аст, ки шиддатҳои дар рӯйпӯш дар ду марҳилаи аввал баамалномада ба ҳосиятҳои истифодабарии рӯйпӯш таъсири калон надоранд, зеро маводи рӯйпӯш ҳосияти калони пластикии дорад. Шиддате, ки дар марҳилаи хунукшавӣ ба амал меояд, барои ташаккулёбии ҳосиятҳои истифодабарии рӯйпӯшҳо ва коршоямии маснуоти рӯйпӯшшуда нисбатан муҳим мебошад.

Ҳангоми хунукшавии чузҳои рӯйпӯшда майдони мураккаби шиддатҳои боқимонда ба амал омада, он аз тақсимшавии майдонҳои ҳароратӣ, хусусиятҳои шакл ва андозаҳои маснуот, таносуби нишондиҳандаҳои ҳосиятҳои термомеханикии маводҳои рӯйпӯши масолеҳи чуз ва ғайра алоқаманд аст. Дар баробари он, ҳангоми рӯйпӯшқунии ба чузҳои андозаҳои дароздошта тағйирёбии нисбатан содаи ҳолати деформатсияи сатҳиро баррасӣ намудан мумкин аст. Дар баробари он, хусусияти тағйирёбии сатҳ вобаста ба речаҳои гармшавӣ ва хунукшавӣ бо роҳҳои коҳишёбии сатҳи ва ҳолати нисбатан мураккабтари деформатсияи сатҳи ҳулосабарорӣ намудан имконият медиҳад.

Раванди хунукшавии полимер дар чузи силиндршакл якҷоя бо омехташавии қабатҳои болоӣ ба амал меояд, дар ин вақт қабатҳои дарунӣ дар ҳолати часпандагӣ ва ҷоришавандагӣ боқӣ мемонад. Омехташавии рӯйпӯш метавонад боиси ба амал омадани

шиддатҳое гардад, ки аз ҳадди устувории рӯйпӯш калон буда, боиси кафидани он мегарданд.

Дар расми 1 нақшаи раванди хунукшавии силиндри рӯйпӯши полимери дошта пешниҳод шудааст. Системаи ҳарорати ибтидоӣ бо T_0 ишора гардидааст. Майдони ҳарорат дар қабати полимер ба воситаи функсияи $T_1 = T_1(t, y)$ ва девори пӯлодии цилиндр бошад бо функсияи $T_2 = T_2(t, y)$ ифода шудааст [1]. Радиуси сатҳи силиндри филизӣ бо R ишора карда шудааст. Дар расми 1 ғафсии рӯйпӯш δ , девори цилиндр – $k\delta$ ифода гардидаанд. Таҳлилро ба воситаи системаи Лагранҷ мегузаронем, ки он ба сатҳи цилиндр алоқаманд мебошад. Дар дохили цилиндр табодули ҳароратӣ вучуд надорад. Ҳарорати муҳити хунуккунанда T_c доимӣ мебошад. Таъсири ибтидоии ҳарорат дар девори цилиндр ва рӯйпӯш якхела аст. Бар ва ғафсии рӯйпӯш ҳангоми хунукшавӣ тағйир намеёбад. Радиуси цилиндр нисбат ба ғафсии рӯйпӯш ва девори цилиндр хеле калон аст, бинобар ҳамин ҳангоми таҳлил гармигузаронӣ ва қачии онҳоро (вазифа якченакӣ, ғайристатсионарӣ мебошад) ба эътибор намегирем. Маҷрои ҳарорат радиалӣ аст. Маҷрои гармӣ ба дарозии цилиндрро ба эътибор намегирем. Байни рӯйпӯши полимерӣ ва сатҳи цилиндр иртиботи мусоиди гармӣ мавҷуд аст. Азбаски цилиндр дар атрофи меҳвари худ беист давр мезанад, шароити хунукшавӣ дар самти атрофи он якхела аст, яъне вазифа ба меҳвар симметрӣ мебошад. Хосиятҳои гармию физикии маводи полимер ва девори цилиндр доимӣ мебошад. Таъсири гармии кристалишавиро сарфи назар мекунем. Сатҳи рӯйпӯш мутобиқи қонуни Нютон бо роҳи ба воситаи обпошӣ намудан хунук карда мешавад.

Расми 1. Нақшаи хунукшавии цилиндр (а) ва тақсимишавии ҳарорат дар девори цилиндр ва рӯйпӯш (б)

Нишондиҳандаҳо ва тағйирёбандаҳои беандозаро ворид мекунем:

$$\{\theta_1, \theta_2\} = \frac{\{T_1, T_2\} - T_c}{T_0 - T_c}; Y = \frac{y}{\delta}; A = \frac{a_1}{a_2}; \Lambda = \frac{\lambda_1}{\lambda_2}; Bi = \frac{\alpha \delta}{\lambda_1}; Fo = \frac{\alpha_1 t}{\delta^2};$$

$$\{\bar{\sigma}_z, \bar{\sigma}_r, \bar{\sigma}_\varphi\} = \frac{\{\sigma_z, \sigma_r, \sigma_\varphi\}(1-\mu)}{\beta E_0(T_0 - T_c)}; \Delta = \frac{\delta}{R} \quad (1)$$

дар ин ҷо: $a_1, a_2, \lambda_1, \lambda_2$ – мутобиқан зарифҳои гармигузаронии маводи рӯйпӯш ва масолеҳи цилиндр; $T_1, T_2, \theta_1, \theta_2$ – ҳароратҳои андозадор ва беандозаи рӯйпӯш ва девори цилиндр; K, T_c – ҳарорати муҳити хунуккардашуда, K, T_0 – ҳарорати ибтидоии система, K, t – вақт, c, Λ, A – параметрҳои беандоза, y, Y – координатаҳои кундалангӣ андозадор ва беандоза; Bi – шумораи Био; Fo – шумораи Фуре; α – зарифи гармидиҳӣ; E_0 – зарифи вобастагии модули чандирии E аз ҳарорат, $E = E_0 e(\Delta T)$; $e(\Delta T)$ – функсияи беандозаи ҳарорат; $\sigma_z, \sigma_r, \sigma_\varphi, \bar{\sigma}_z, \bar{\sigma}_r, \bar{\sigma}_\varphi$ – компонентҳои андозадор ва беандозаи шиддат, Па. Функсияи $e(\Delta T)$ ба маводи рӯйпӯш вобаста буда, бо роҳи коркарди маълумоти таҷрибавӣ муқаррар карда мешавад. Бо дарназардошти имкониятҳо ва аломатҳо (1) вазифаи ниҳой ба воситаи системаи муодилаҳои гармигузаронӣ, шароитҳои ибтидоӣ ва сарҳадӣ ифода карда мешавад.

$$\frac{\partial \theta_1}{\partial Fo} = \frac{\partial^2 \theta_1}{\partial Y^2}; Fo > 0; 0 < Y < 1;$$

$$\frac{\partial \theta_2}{\partial Fo} = \frac{1}{\Lambda} \cdot \frac{\partial^2 \theta_2}{\partial Y^2}; Fo > 0; k < Y < 0; \quad (2)$$

$$Fo = 0: \theta_1 = 1, \theta_2 = 1; \quad (3)$$

$$Fo > 0: Y = 1, \frac{\partial \theta_1}{\partial Y} = -Bi\theta_1;$$

$$Y = -k; \frac{\partial \theta_2}{\partial Y} = 0; \quad (4)$$

$$Y = 0, \theta_1 = \theta_2, \Lambda \frac{\partial \theta_1}{\partial Y} = \frac{\partial \theta_2}{\partial Y} \quad (5)$$

Ҳалли вазифаи (2) – (5) бо методи Фуре дар намуди қаторҳо ҳосил шудааст.

$$\theta_1 = \sum_{n=0}^{\infty} A_{2,n} S_n \exp(-\mu_n^2 Fo) \sin(\mu_n Y + \varphi_{1,n});$$

$$\theta_2 = \sum_{n=0}^{\infty} A_{2,n} S_n \exp(-\mu_n^2 Fo) \sin(\mu_n \sqrt{AY} + \varphi_{2,n}); \quad (6)$$

$$A_{2,n} = \frac{\Lambda S_n [\cos \varphi_{1,n} - \cos(\mu_n + \varphi_{1,n})] - \sqrt{A} \cos \varphi_{2,n}}{\frac{\Lambda S_n^2}{4} \{2\mu_n + \sin 2\varphi_{1,n} - \sin[2(\mu_n + \varphi_{1,n})]\} + \frac{\sqrt{A}}{4} (2\mu_n \sqrt{Ak} - \sin 2\varphi_{2,n})};$$

$$S_n = \frac{\sin \varphi_{2,n}}{\sin \varphi_{1,n}}$$

Қиммати μ_n ва доимҳои $\varphi_{1,n}$, $\varphi_{2,n}$ аз муодилаи зерин муайян мешаванд:

$$\begin{aligned} \Lambda \operatorname{tg} \varphi_{2,n} &= \sqrt{A} \operatorname{tg} \varphi_{1,n}; \quad \cos(-\mu_n k \sqrt{A} + \varphi_{2,n}) = 0; \\ \mu_n &= -B \operatorname{tg}(\mu_n + \varphi_{1,2}) \end{aligned} \quad (7)$$

Дар раванди хунукшавӣ қабатҳои болоии рӯйпӯш наздик ба ҳолати чандирӣ (моделҳои Гук) қарор доранд. Қабатҳои рӯйпӯш наздик ба сатҳи болои цилиндр, ки дар ҳолати ғудохта мебошанд, метавонанд ҳангоми наздикшавии бори аввал ҳамчун моеъи часпак тавсиф карда шаванд. Аз модели дуқабатаи вобастагии механикии рӯйпӯш истифода мебарем.

Муодилаи баробарвазни барои унсури рӯйпӯш намуди зеринро дорад [2]

$$\sigma_r dr + r d\sigma_r - \sigma_\varphi dr \quad (8)$$

ки дар он σ_r, σ_φ – шиддатҳои радиалӣ ва даврӣ дар девора, Pa ; r – радиус, м мебошанд. Шиддати сеюми асосӣ σ_z дар майдонҳои амал мекунад, ки онҳо ба буриши кундалангӣ наздиканд.

Аз қонуни умумигардонидашудаи Гук истифода бурда, ба деформатсияҳои дар натиҷаи шиддатҳо ва васеъшавии ҳароратӣ баамаломадаро илова менамоем. Дар чунин сурат барои деформатсияҳои асосӣ формулаҳои зеринро ҳосил мекунем.

$$\begin{aligned} \varepsilon_z &= \frac{1}{E} (\sigma_z - \mu \sigma_r - \mu \sigma_\varphi) + \beta \Delta T; \\ \varepsilon_r &= \frac{1}{E} (\sigma_r - \mu \sigma_z - \mu \sigma_\varphi) + \beta \Delta T; \\ \varepsilon_\varphi &= \frac{1}{E} (\sigma_\varphi - \mu \sigma_z - \mu \sigma_r) + \beta \Delta T, \end{aligned} \quad (9)$$

ки дар инҷо μ – зариби Пуассон буда, $\Delta T = T_o - T = (T_o - T_c) \cdot (1 - \theta)$ – пастишавии ҳарорат мебошад. Барои зариби ҳарорати васеъшавии тӯлонӣ $\beta = \text{const}$ пешниҳод мекунем [3].

Рӯйпӯшонидани чузъи цилиндршакл ба дарозӣ ва тағйирёбии рӯйпӯш нисбат ба девори онро сарфи назар мекунем. Дар ин ҳолат деформатсияи тулӣ дар рӯйпӯш мавҷуд нест $\varepsilon_z = 0$.

Дар сатҳи берунии (озод) рӯйпӯш фишори мусоид мавҷуд аст, бо ҳамин сабаб шартҳои зеринро навишта метавонем

$$r = R + \delta, \quad \varepsilon_r = 0. \quad (10)$$

Деформатсияи радиалии рӯйпӯш дар сатҳи болои цилиндри пулоди вучуд надорад.

$$r = R, \quad \varepsilon_r = 0 \quad (11)$$

Дар шакли беандозаи ҳалли масъала (8) – (11) намуди зеринро мегирад:

$$\begin{aligned} \overline{\sigma_z} &= -e(\theta_1) \mu \left[\frac{1}{\mu} (\theta_1 - 1) + \frac{2(\theta_{1*} - 1)(1 + 2\Delta^2 + 2\mu)}{(1 - 2\mu)(2\Delta + \Delta^2 + 2\mu)} + \frac{2\Delta}{(2\Delta + \Delta^2 + 2\mu)} I(1, Fo) \right]; \quad (12) \\ \overline{\sigma_r} &= -\frac{e(\theta_1)}{(1 + \Delta Y)^2} \left[-I(Y, Fo) - \frac{(\theta_{1*} - 1)(1 + \Delta Y)^2}{(1 - 2\mu)} + \frac{[(1 + \Delta Y)^2 - 1 + 2\mu]}{(2\Delta + \Delta^2 + 2\mu)} \right. \\ &\quad \left. \cdot \left[\frac{(\theta_{1*} - 1)}{(1 - 2\mu)} + \frac{1}{(1 + \Delta)^2} \cdot I(1, Fo) \right] \right]; \\ \overline{\sigma_\varphi} &= \frac{e(\theta_1)}{(1 + \Delta Y)^2} \left[I(Y, Fo) - \theta_1 + 1 + \frac{(\theta_{1*} - 1)[(1 + \Delta Y)^2(2\Delta - 1 - 2\mu) + (1 - 2\mu)(1 + \Delta)^2]}{(1 - 2\mu)(2\Delta + \Delta^2 + 2\mu)} + \frac{\Delta[(1 + \Delta Y)^2 - 1 - 2\mu]}{2\Delta + \Delta^2 + 2\mu} \right]. \end{aligned}$$

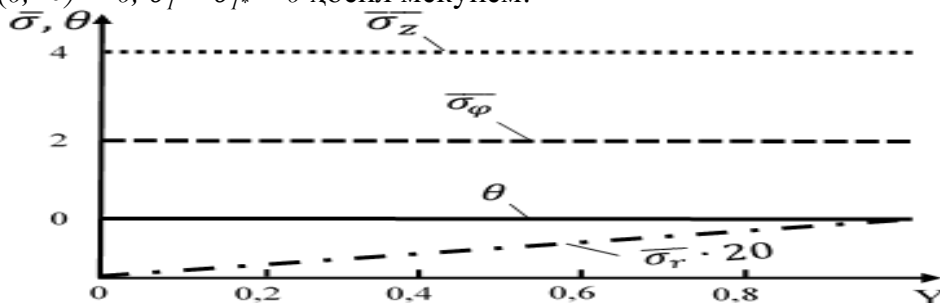
дар инҷо: $\theta_{1*} = \theta_1(Y = 0, Fo)$, $I(Y, Fo)$ – интегралҳои намуд мебошад

$$I(Y, Fo) = \sum_{n=0}^N A_{2,n} S_n e^{-\mu_n^2 Fo} \cdot \left[\frac{1}{\mu_n} [\cos \varphi_{1,n} - \cos(Y + \varphi_{1,n})] + \frac{\Delta}{\mu_n^2} [\sin(\mu_n Y) - \sin \varphi_{1,n} - \mu_n Y \cos(\mu_n Y + \varphi_{1,n})] \right] \cdot \frac{\sin\left(\frac{\pi n}{N+1}\right)}{\left(\frac{\pi n}{N+1}\right)} - Y - \Delta \frac{Y^2}{2}$$

бо назардошти муодилаи аввали ифодаи (6) ва σ -зарбкунандаи Ленсоша [3] ба даст оварда шудааст.

Агар дар оғози раванди хунуккунӣ дар рӯйпӯш шиддати $\bar{\sigma}_z = \bar{\sigma}_r = \bar{\sigma}_\varphi = 0$ вучуд надошта бошад, пас вақте, ки хунуккунӣ идома меёбад шиддатҳо меафзоянд ва дар анҷоми хунукшавӣ ба бузургии ниҳой ($Fo \rightarrow \infty$) мерасад [4].

Хосиятҳои ниҳоии ҳалли масъала. Ҳангоми давом ёфтани хунуккунӣ ($Fo \rightarrow \infty$) дар ифодаи (12) гузоштани: $I(Y, \infty) = -Y - 0,5\Delta Y^2$, $\theta_1 = \theta_{1*} = 0$ зарур аст. Шиддатҳои меҳварӣ дар ғафсии рӯйпӯш якхела мебошанд. Дар баробари он, дар сатҳи рӯйпӯш $Y = 1$ шиддатҳои беандоза ба бузургии $I(1, \infty) = -1 - 0,5\Delta$, $\theta_1 = \theta_{1*} = 0$ қавобғӯ мебошанд. Дар қабатҳои рӯйпӯш, ки бевосита ба сатҳи болои силиндри пулодӣ наздиканд $Y = 0$ бузургии $I(0, \infty) = 0$, $\theta_1 = \theta_{1*} = 0$ ҳосил мекунем.

Расми 2. Тақсими шиддатҳо ва ҳароратҳои асосии беандоза дар болои ҷангоми пурра хунукшавии системаи $Fo \rightarrow \infty$

Хулоса

Рӯйпӯшкунӣ бо хокаи полимерӣ ҳамчун қабати муҳофизатӣ дар чузъҳои цилиндршакл дар зери таъсири ҳарорати баланд рӯх медиҳад, ки дар натиҷаи он дар чузъ имконияти пайдошавии деформатсия дар назар дошта шудааст. Ин раванд метавонад боиси пайдошавии роғҳо дар қабати рӯйпӯш гардад. Раванди хунукшавии чузъи цилиндршакл якҷоя бо қабати рӯйпӯш ба амал меояд, ки сабаби пайдошавии шиддатҳои ҳароратӣ мегардад. Шиддатҳои пайдогардида аз сабаби нобаробарии ҳарорати гудозиши рӯйпӯш ва чузъ боиси кафидани сатҳи болои рӯйпӯш мегардад. Барои пешгӯисозӣ аз пайдошавии роғҳо ва кафидани сатҳи болои чузъҳо, моделсозии математикӣ бо истифода аз қонуни Нютон ин пешниҳод гардидааст.

Ифодаи (12), ки дар натиҷаи моделсозӣ ҳосил шудааст, метавонем барои баҳогузориҳои муҳандисии бузургии шиддатҳои дохилии ҳароратӣ дар рӯйпӯш ва ҷангоми дохилкунӣ дар барномаҳои компютерӣ ба сифати тест истифода бурдан мумкин аст.

Адабиёт

1. Саидов М.Х., Хочаназаров Х.М., Кинетикаи тағйирёбии шиддатҳои ҳароратӣ дар раванди хунукшавии силиндри дуқабата // Пайёми ДТТ ба номи академик М.С.Осимӣ . Бахши таҳқиқотҳои муҳандисӣ . №2 (42)-2018. С.58-62.
2. Х.М. Хочаназаров, М.Х. Саидов Равандҳои ҳароратӣ ҷангоми рӯйпӯшкунӣ маводи полимерӣ // Пайёми ДТТ ба номи академик М.С.Осимӣ . Бахши таҳқиқотҳои муҳандисӣ . №2 (42)-2018. С. 65-68.
3. Г. Арфкен Математические методы в физике / Г. Арфкен. – М. : Атомиздат, 1970. – 712 с.
4. Саидов М.Х., Тавсифҳои адгезионии рӯйпӯшҳои полимерӣ // Пайёми ДТТ ба номи академик М.С.Осимӣ . Бахши таҳқиқотҳои муҳандисӣ №2 (46)-2019. С. 60-64.

АННОТАЦИЯ

ИЗМЕНЕНИЕ ТЕМПЕРАТУРНЫХ НАПРЯЖЕНИЙ ПРИ ОХЛАЖДЕНИИ ПОЛИМЕРНЫХ ПОКРЫТИЙ НА ЦИЛИНДРИЧЕСКИХ ДЕТАЛЯХ

Установлено, что процесс охлаждения полимера происходит вместе с перемешиванием верхних слоев цилиндрических деталей, в то время как внутренние слои остаются в состоянии адгезии и текучести. Смешивание покрытия с компонентом может вызвать напряжения, превышающие прочность покрытия, и может вызвать растрескивание покрытия. По результатам математического моделирования, для определения температурных напряжений, можно прогнозировать образование трещин в полимерном покрытии. Изменение напряжений в полимерном покрытии, при охлаждении поверхности детали путем распыления, анализировано по закону Ньютона.

Ключевые слова: полимерные порошки, метод Фуре, процесс охлаждения,

температурные напряжения, температурный режим, деформация, цилиндрические детали.

АННОТАЦИЯ

ТАҒЙИРЁБИИ ШИДДАТҲОИ ҲАРОРАТӢ ҲАНГОМИ ХУНУКШАВИИ РӢЙПӢШИ ПОЛИМЕРӢ ДАР ҶУЗӢҲОИ СИЛИНДРШАКЛ

Муқаррар карда шуд, ки раванди хунукшавии қабати полимерӣ якҷоя бо омехташавии қабатҳои болоии ҷузъи цилиндршакл ба амал омада, қабатҳои дарунӣ дар ҳолати часпандагӣ ва ҷоришавандагӣ боқӣ мемонад. Омехташавии рӯйпӯш бо ҷузъ метавонад боиси ба амал омадани шиддатҳое гардад, ки аз ҳадди устувории рӯйпӯш калон бошад ва боиси кафидани рӯйпӯш гардад. Аз рӯи натиҷаҳои моделсозии математикӣ барои муқаррар намудани шиддатҳои ҳароратӣ барои пешгӯисозии пайдошавии роғҳо дар рӯйпӯши полимериро муайян кардан мумкин аст. Тағйирёбии шиддатҳо дар рӯйпӯши полимерӣ ҳангоми хунукшавии сатҳи ҷузъ мутобиқи қонуни Нютон бо роҳи обпошӣ намудан, таҳлил шудааст.

Калимаҳои калидӣ: ҳокаи полимерӣ, методи Фуре, раванди хунукшавӣ, шиддатҳои ҳароратӣ, реҷаи ҳарорат, деформатсия, ҷузъҳои цилиндршакл.

ANNOTATION

CHANGE IN TEMPERATURE POTENTIAL WHEN COOLING POLYMER COATINGS ON CYLINDRICAL PARTS

It has been established that the polymer cooling process occurs together with the mixing of the upper layers of the cylindrical part, while the inner layers remain in a state of adhesion and fluidity. Mixing the coating with the component can cause stresses that exceed the strength of the coating and can cause the coating to crack. Based on the results of mathematical modeling to determine the temperature potential, in the polymer coating. The change in stresses in the polymer coating upon cooling the surface of the part by spraying is analyzed according to Newton's law.

Key words: polymer powders, Fure method, cooling process, temperature stresses, temperature conditions, deformation, cylindrical parts.

УДК 677.73:621.671

АЛГОРИТМ НАСТРОЙКИ НЕЧЕТКОГО РЕГУЛЯТОРА ДЛЯ САУ ЭЛЕКТРОПРИВОДА НАСОСА

Диёров Р.Х., к.т.н., и.о. доцент, Донаев Ф.К., докторант PhD, ТТУ им.ак. М.С. Осими

Ключевые слова: система автоматического управления, электропривод, насосная станция, преобразователь частоты, регулятор, регулятор с нечеткой логикой.

В современном мире большое внимание уделяется энергоэффективности современных электроприводов. В связи с этим, при решении современных задач автоматизации, предпочтение отдается передовым, технологичным и высокоинтеллектуальным системам. Данные системы способны не только поддерживать технологический процесс в нормальном состоянии, но и реагировать на экстремальные ситуации, предотвращая тем самым аварии и отклонения регулируемых параметров от нормы.

Вода является источником жизни. Для рационального и эффективного использования воды необходимо использовать современные электроприводы в системах водоснабжения. Актуальной задачей в современных электроприводах водоснабжения является разработка систем автоматического управления, такого важного технологического (жилищного коммунального) объекта, как насосная станция.

В данной статье рассмотрен один из способов оптимизации процесса стабилизации напора воды у потребителей, с применением нечеткого регулятора (НР), как главного звена системы управления технологическим процессом. Целью данной статьи является внедрение высокоинтеллектуального регулятора на основе нечеткой логики в систему автоматического управления (САУ) насосной станции и разработка алгоритма его настройки [1-4].

Описание структурной схемы САУ насосной станции. На рисунке 1 представлена структурная схема замкнутой САУ насосной станции, регулируемой по давлению, состоящая из регулятора, преобразователя частоты (ПЧ), асинхронного двигателя (АД), насоса и обратной связи по давлению.

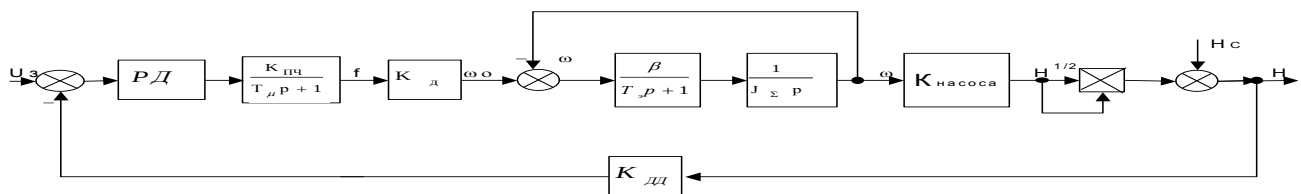
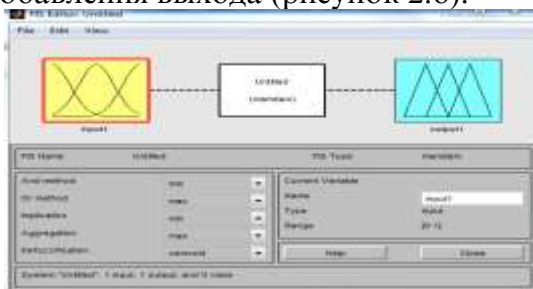

Рисунок 1. Структурная схема САУ насосной станции

Методика настройки нечеткого регулятора. Для построения ПИ-регулятора на основе нечеткой логики воспользуемся приложением в MatLab – Fuzzy Logic. В данном приложении, с помощью графического интерфейса, создадим нечеткую систему, реализующую ПИ-регулятора.

С помощью пакета "Fuzzy Logic Toolbox" можно строить нечеткие системы двух типов - Мамдани и Сугэно. Рассмотрим систему типа Мамдани. Командой fuzzy в окне MATLAB вызываем окно Редактора fuzzy-инференционной системы (Fuzzy Inference System Editor) (рисунок 2.а). Для того, чтобы увеличить количество входов и выходов, входим в меню Edit (рисунок 2.б), дальше переходим раздел Add Variable и выбираем Input для добавления входа, ещё раз входим в этот раздел и выбираем Output, для добавления выхода (рисунок 2.б).

а)

б)

Рисунок 2. Окно редактирования нечеткой логики: а) после команды fuzzy в окне Matlab, б) добавление входа и выхода регулятора

Выбираем тип системы - Мамдани, задаём два входа - для пропорциональной и интегральной составляющих, и называем входные переменные ε -ошибка, $\Delta\varepsilon$ -изменение ошибки во времени, а задаём один выход U_y - выходное управляющее напряжение (рисунок 3). Из данного окна вызываем окно редактора функций принадлежности (Membership Function Plots) двойным щелчком мыши по изображению входов ε , $\Delta\varepsilon$ и выходов U_y (рисунок 4). Для описания переменных ε , $\Delta\varepsilon$ выбираем два треугольника (O, P) (рисунок 4.б), для описания выходной переменной U_y выбираем три треугольника (O, N, P) (рисунок 4.в). После расчета, в этом же окне зададим диапазоны изменения переменных:

$O - [-92, 25, 92, 25];$

$P - [-92, 25, 92, 25];$

$U_y - [-92, 25, 92, 25];$

Функции принадлежности располагаются таким образом, чтобы они перекрывали друг друга. Чем больше перекрытие, тем выше степень принадлежности смежных функций принадлежности, и тем в большей мере элементы универсального множества соответствуют свойствам нечеткого множества [4-7].

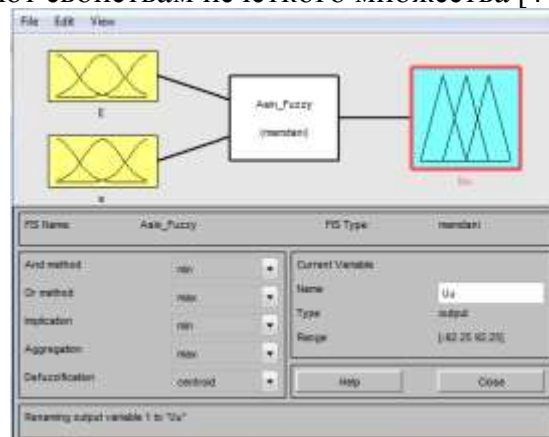
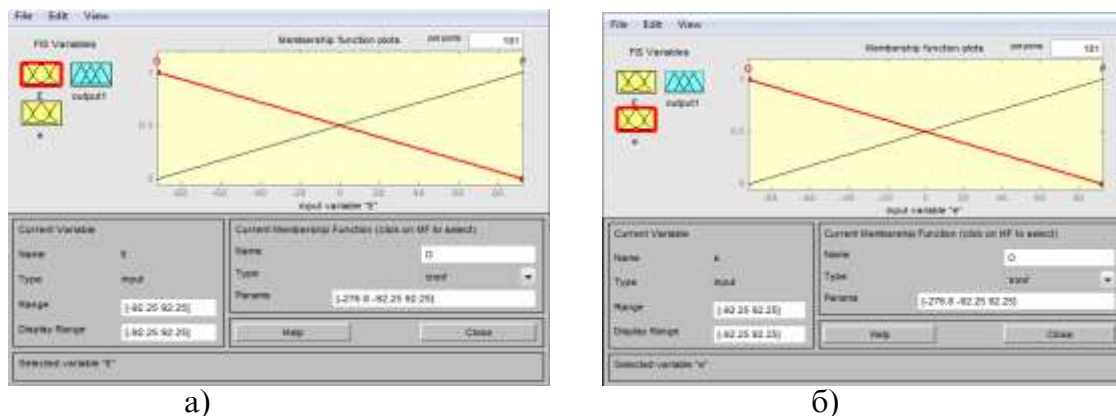
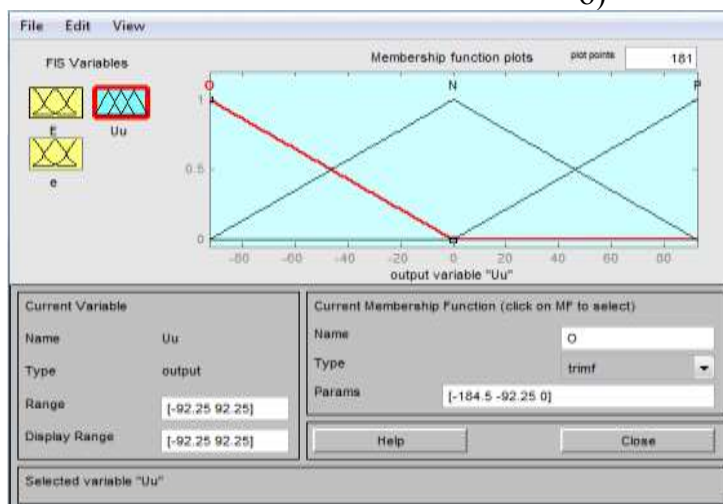

Рисунок 3. Графический интерфейс ПИ-регулятора на основе нечеткой логики

а)

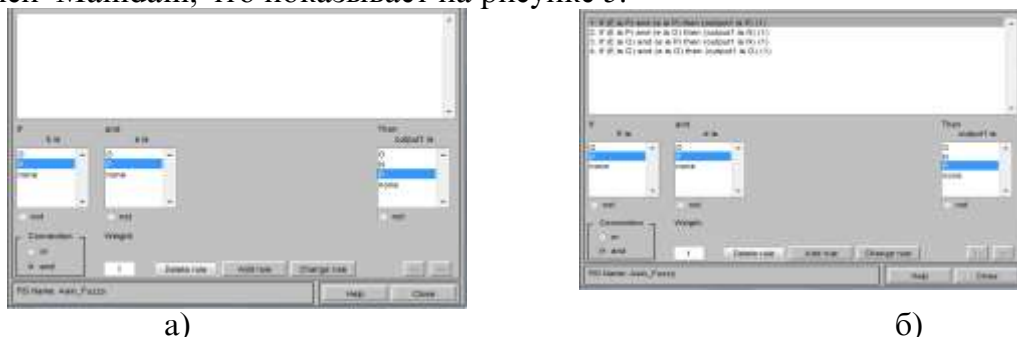
б)

в)

Рисунок 4. Окно редактора функции принадлежности для каждого входа и выхода: а) ε - ошибка, б) Δe - изменение ошибки, в) U_y -выходное управляющее напряжение

Для создания базы правил нечеткого регулятора, двойным щелчком мыши по надписи Mamdani, что показывает на рисунке 5.

а)

б)

Рисунок 5. а) окно редактора правил нечеткого вывода б) редактирование правил нечеткого вывода для ПИ - регулятора

Создаем алгоритм правил нечеткого вывода для ПИ – регулятора рисунок 5.б.

Правило 1: Если «положительная ошибка P» и «положительная изменения ошибки P» ТО «положительное управляющее воздействие P», If (E is P) and (e is P) then (Uu is P);

Правило 2: Если «положительная ошибка» и «отрицательная изменения ошибки» ТО «нулевое управляющее воздействие», If (E is P) and (e is O) then (Uu is N);

Правило 3: Если «отрицательная ошибка» и «положительная изменения ошибки» ТО «нулевое управляющее воздействие», If (E is O) and (e is P) then (Uu is N);

Правило 4: Если «отрицательная ошибка» и «отрицательная изменения ошибки» ТО «отрицательное управляющее воздействие», If (E is O) and (e is O) then (Uu is O);

После создания алгоритма правил, нажимаем Close и окно закрывается. Затем входим в меню File, переходим раздел Export выбираем To Workspace, и регулятор готов к работе, если не выбрать данный пункт в этом разделе меню, регулятор не будет работать (рисунок 6).

Заклучение. Была разработана методика настройки регулятора на основе нечеткой логики для насосной станции. Предложенный регулятор на основе нечеткой логики увеличивает быстродействие системы, при пуске, набросе и сбросе нагрузки.

Применение нечеткого регулятора позволяет повысить надёжность системы, при различных условиях работы объекта регулирования.

Литература

1. Демидова Г.Л., Лукичев Д.В.. Регуляторы на основе нечеткой логики в системах управления техническими объектами. Учебное пособие. Санкт-Петербург. 2017г.- С.4-5.
2. Доронкин Д.Ю., Буркатовская. Ю.Б., Алгоритм настройки нечеткого регулятора для системы управления электроприводом пылепитателя ТЭЦ. XX Международная научно-практическая конференция «СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНИКА И ТЕХНОЛОГИИ». - С.167-168.
3. Андриевская Н.В., Биолус О.А., Семенов С.С. Методика проектирования нечеткого регулятора на базе ПИ-регулятора в среде MATLAB. Журнал Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Электротехника, информационные технологии, системы управления. 2012г -С.282 -287.
4. Донаев Ф.К., Диёров Р. Х., Хасанзода Н., Система управления электроприводом переменного тока на основе нечеткой логики. Политехнический вестник. Серия Инженерные исследования. №1 (49) – 2020.
5. Бесекерский В.А., Руководство по проектированию систем автоматического регулирования. - М.: Высш. Школа, 1983. - 296с.

АННОТАЦИЯ

АЛГОРИТМ НАСТРОЙКИ НЕЧЕТКОГО РЕГУЛЯТОРА ДЛЯ САУ ЭЛЕКТРОПРИВОДА НАСОСА

В данной статье рассмотрены математические модели и режимы работы системы автоматизированного электропривода насосной станции. Приведены алгоритмы настройки нечеткого регулятора. Произведено сравнение режимов работы двух регуляторов, классического и регуляторов на основе нечеткой логики, системы автоматического управления электропривода насосной станции на верхнем и нижнем диапазонах.

АННОТАТСИЯ

АЛГОРИТМИ ЧУР КАРДАНИ ТАНЗИМАИ НОМУАЙЯН БАРОИ СИСТЕМАИ ИДРОАИ АВТОМАТИИ НАСОС

Дар мақолаи мазкур амсилаи математикӣ ва речаи кории системаи автоматондашудаи ҳаракатдиҳандаи истгоҳи насосӣ мавриди муҳокима қарор дода шудааст. Алгоритми чур кардани танзимаи номуайян ва речаҳои кории ду намуди танзимаҳо, классикӣ ва танзимаҳо дар асоси мантики номуайян, системаҳои ба тарзи автоматӣ танзим намудани ҳаракатоварҳои истгоҳи насосӣ дар ҳудуди болоӣ ва поёнии муқоиса карда шудааст.

Калимаҳои калидӣ : Системаи танзими автоматӣ , ҳаракатдиҳанда, истгоҳи насосӣ , табдилдиҳандаи басомадӣ , танзима, танзима бо мантиқи номуайян.

ANNOTATION

ALGORITHM SETTING FUZZY REGULATOR FOR ACS OF PUMP ELECTRIC DRIVE

This article discusses the mathematical models and operating modes of the automated electric drive system of the pumping station. An algorithm for tuning a fuzzy controller is carried out. A comparison of the operating modes of two regulators, classical and regulators based on fuzzy logic, of the automatic control system of the electric drive of the pumping station at the upper and lower ranges is made.

Key words: Automatic control system, electric drive, pumping station, frequency converter, regulator, fuzzy logic regulator.

ТДУ 332.14:658

ИҚТИДОРҲОИ НЕРҶӢИ ОБИИ (КОМПЛЕКСИ СӢЗИШВОРИӢЮ БАРҚИИ) ТОҶИКИСТОН: ҲОЛАТИ МУОСИР ВА ДУРНАМОИ ОН

Тураева М.Т. - ассистенти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Калимаҳои калидӣ : захираҳои об, потенциал, баҳодиҳӣ , потенциали умумии табиӣ ва иқтисодӣ , самаранокии истифода, ҷуғрофия, гидрология, захираҳои обӣ -энергетикӣ ва замин, истифода ва ҳифзи захираҳои об, иқлим, фарогат, туризм.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки захираҳои беназири энергетикӣ ва манбаъҳои бузурги ангиштро дорост, рушди оқилонаи комплекси сӯзишворию барқӣ (ТЭЖ)

метавонад барои рушди саноат ва хочагии кишлоки кишвар, болоравии сатҳи зидагии аҳоли омили суръатдиҳанда (катализатор) гардад.

Тибқи нишондиҳандаҳои қиёсии иқтисодии гидроэнергетикӣ ба як ҳудуди километри мураббаъ ва ба сари ҳар нафар аҳоли Тоҷикистон дар ҷаҳон мутаносибан ҷойҳои якҷум ва дуюм ва аз рӯи истифодаи манбаъҳои истехсоли «энергияи сабз» дар ҷаҳон ҷои шашумро ишғол мекунад. Бо назардошти ин, истехсоли нерӯи аз ҷиҳати экологӣ тоза ба таври кофӣ объективона дар консепсияи рушди устувор мутобикат менамояд. Чунин иқтисодии истехсоли нерӯи барқӣ тоза суръат бахшидани самти қабулкардаи Ҳукумати кишварро роҷеъ ба азхуднамоии захираҳои гидроэнергетикӣ барои таъмини рушди иҷтимоӣ -иқтисодӣ, баланд бардоштани некӯаҳволии аҳоли ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ тақозо мекунад. Татбиқи лоиҳаҳои афзалиятноки гидроэнергетикӣ ва дар асоси он истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ, имконияти медиҳад, ки амнияти энергетикӣ кишвар таъмин ва заминаи устувор барои таъмини сифати зерсохторҳо, санаотикунонӣ ва инноватсия гузошта шавад. Гидроэнергетика сарчашмаи асосии таъмини аҳоли ва иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. Рушди гидроэнергетика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо назардошти зиёда аз 80 самтҳои интиҳобшуда ва тадқиқшуда барои бунёди НБО-ҳои калон, метавонад дурнамои бузург дошта бошад. Ин пеш аз ҳама ба анҷоми сохтмони НБО-и Роғун тааллуқ дорад, ки на танҳо мушкилоти норасоии барқ, балки як қатор мушкилоти иҷтимоӣ, аз ҷумла таъмини ҳуқуқи инсон ба дастрасӣ ба нерӯи барқ, бунёди ҷойҳои корӣ, рушди истехсолотро ҳал менамояд.

Масъалаи рушди энергетикаи Тоҷикистон, ки бунёди иншоотҳои гидроэнергетикӣ ҳам бузург ва ҳам миёнаву хурдро дар бар мегирад, на танҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ актуалӣ, балки ҳаётан муҳим аст, ки дар ҳифзи истиқлолият ва паст намудани сатҳи камбизоатӣ дар мамлакат нақши асосиро мебозад, ба воситаи дастрасӣ ба фаъолияти мунтазами бахши иқтисод, ҳадамоти манзилию коммуналӣ ва санитарӣ -гигиенӣ ва тарзи ҳаёти солим, хизматрасониҳои гуногун ва шароит барои рушди иқтисодии инсониро ба вуҷуд меорад.

Дар ин замина, Тоҷикистон ба таъмини амнияти энергетикӣ тавассути рушд ва тавсеаи нерӯгоҳҳои бузург, миёна ва хурди энергетикӣ аҳамияти калон медиҳад.

Воқеияти муосир ин аст, ки норасоии нерӯи барқ на танҳо имкониятҳои кишварро дар рушди иқтисодӣ маҳдуд мекунад ва ба кӯшишҳо барои паст кардани ҳавфи камбизоатӣ монеа эҷод менамояд, инчунин омили асосии таназзули муҳити зист ба ҳисоб меравад. Аз ин нуктаи назар, нерӯи барқӣ обӣ на танҳо ҳамчун асоси муваффақияти амнияти энергетикӣ баррасӣ мешавад, балки замина барои таъмини устувории экологӣ ва муваффақияти «рушди сабз» ба ҳисоб меравад [5, с. 18-19].

Бунёди НБО-ҳои бузург, миёна ва хурд дар Тоҷикистон ҳамчун воситаи иҷроии уҳдадорӣҳои Тоҷикистон дар доираи Қарордоди Киото барои кам кардани партовҳои газҳои гармхонавӣ (парникӣ) ва созишномаи Париж оид ба фазои ихота аҳамияти аввалиндараҷа пайдо мекунад. Дар самти мазкур кишвар иқтисодии бузургро дорост. Имкониятҳои техникӣ ва иқтисодӣ, ки ба азхудкунии манбаъҳои нерӯи оби Тоҷикистон мувофиқи мақсад аст, 317 млрд. кВт соатро дар як сол ташкил медиҳад, ки ҳамагӣ 5% аз худ карда шудааст.

Рушди энергияи обӣ, чун самти асосии рушди устувор дар Тоҷикистон бо зарурияти баланд бардоштани самаранокии ва сарфаи энергия низ алоқаманд аст, ки ҳудуд ҳамчун таъсиррасонанда камтар аз сармоягунонӣ ва самти зуд амалишаванда барои ҳалли мушкилоти энергетикӣ нишон медиҳад. Талафоти барқ дар Тоҷикистон дар марҳилаи истехсол ва интиқол то 15%, аммо дар бахши истеъмол 30%-ро ташкил медиҳад. Иқтисодии захираи барқ дар мамлакат наздик ба 2,5 млрд. кВт соатро ташкил медиҳад [1, с. 243].

Рушди муосири геоиқтисодӣ ва геосиёсиро ба назар гирифта, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди минбаъдаи энергияи обиро на танҳо ҳамчун воситаи баррасӣ мекунад, ки дорои фаҳмиши асосӣ барои рушди устувор аст, балки чун омиле низ, ки дар минтақаи Осиёи Марказӣ аз бисёр ҷиҳат амният ва субот аз он вобаста аст. Масъалаҳои истифодаи самаранокии энергетикӣ ва оби минтақа феълан на танҳо дар матни мутобикшавӣ ба тағйири иқлим, балки дар контексти қомилан мувофиқи ҳамкорӣҳои оби наздисарҳадӣ дар минтақа баррасӣ мешавад, ки ба поёнравии сатҳи ниҳонии таъсир ба муҳити зист, инчунин ба болоравии шугли аҳоли мусоидат мекунад.

Ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҳукуматҳои миллӣ бо ҷор мушкили асосии марбут ба соҳаи энергетика рӯ ба рӯ мешаванд: 1) норозатӣ оид ба масъалаи таъмини амнияти энергетикӣ; 2) мубориза бо тағйири иқлим; 3) камшавии олудашавӣ ва пастшавии

тахдид ба тандурустӣ ; 4) барҳам додани камбизоатии энергетикӣ. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳалли масъалаҳои мазкур бо роҳи «сабзкуни»-и соҳаи энергетика, ба таври назаррас афзоиш додани сармоягузорӣ дар барқи таҷдидшаванда саҳми арзанда мегузорад.

Татбиқи чорабиниҳои мазкур дар Тоҷикистон ба воситаи қабули барномаҳои соҳавӣ ва мақсаднок роҷеъ ба захираҳои давлатии энергетикӣ пешбинӣ мешавад, ки бевосита ба ЦУР 7 мутобикат мекунад.

Дар НСР-2030 рушди соҳаи баҳши барқӣ-энергетикии кишвар дар асоси концепсияи 10/10/10/10 пешбинӣ карда мешавад, ки чунин маъно дорад:

- зиёд намудани иқтидори лоиҳавии низоми барқӣ -энергетикӣ то 10 ГВт;

- зиёд намудани содироти солонаи нерӯи барқ ба кишварҳои ҳамсоя то 10млрд. кВт соат.

- таъмини диверсификатсияи иқтидорнокии низоми энегитикии барқии кишвар на камтар аз 10% (афзоиш додани иқтидори сарчашмаҳои дигари энергия, аз ҷумла нафт, газ ва дигар сарчашмаҳои навбарқароршудаи энергетикӣ ;

- паст кардани талафоти энергияи барқӣ то 10%.

Имрӯз, иқтидори муқарранамудаи низоми нерӯи барқӣ 5718 МВт –ро ташкил медиҳад, ки дар таносуби ғоизӣ 57,2% аз ҳадафи стратегӣ ташкил медиҳад. Дар айни замон, корҳои сохтмонӣ дар иншоотҳои коркарди энергияи барқӣ, амсоли НБО-и Роғун бо иқтидори 3600 МВт ва Оксу 1500 кВт ва инчунин як қатор нерӯгоҳҳои хурди барқӣ рафта истодаанд. Ба истифодадихии лоиҳаҳои дар боло номбаршуда ба нишондиҳандаҳои ҳадафи мазкур ба таври назаррас мусоидат мекунад.

Дар соли 2018 истехсоли нерӯи барқ 18,1 млрд. кВт соатро ташкил дод, ки назар ба соли 2017 ба 0,9 млрд. кВт соат ва ё аз ҳаҷми ба нақшагирифташуда 0,2 млрд. кВт соат бештар аст.

Содироти нерӯи барқ дар соли 2017 1,4 млрд. кВт соатро ташкил дод, ки ба таносуби ғоизӣ 14%- и нишондиҳандаи мақсаднокро ташкил медиҳад. Дар соли 2018 ба нақша гирифта шудааст, ки содироти нерӯи барқ то ба 1,5 млрд. кВт соат боло бурда шуда, ба нишондиҳандаҳои мақсаднок, ки дар НСР-2030 пешбинӣ шудааст, расонида шавад. Бо мақсади баланд бардоштани содироти нерӯи барқ аз Тоҷикистон ба кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ лоиҳаи минтақавӣ оид ба интиколи барқ вучуд дорад, ки CASA-1000 ном дорад. Татбиқи он шароит фароҳам меорад, ки нерӯи барқи аз ҷиҳати экологӣ тоза то ҳадди максималӣ дар кишварҳо самаранок истифода бурда шуда, ба кишвари интиқолдиханда имконият медиҳад, нерӯи барқи зиёдатиरो ба кишварҳои барқашон камчини Осиёи Ҷанубӣ интиқол диҳад ва фурӯшад.

Ба ғайр аз ин, лоиҳаи CASA -1000 амали кишварҳоеро, ки ба бехтар намудани дастрасӣ ба нерӯи барқ, якҷоякунӣ ва васеъ намудани бозор ба манфиати рушди савдо нигаронида шудааст, дастгирӣ менамояд ва инчунин кӯмак мекунад, ки ҳалли устувор дар соҳаи идоракунии захираҳои обӣ пайдо карда шавад. Дар доираи лоиҳаи мазкур интизор меравад, ки содироти нерӯи барқ аз Тоҷикистон дар ҳаҷми 3 млрд. кВт соат дар як сол амалӣ карда шавад. Инчунин фаъолият оид ба барқарорсозии корҳои мувозӣ дар низоми барқии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Низоми муттаҳидаи энергетикии Осиёи Марказӣ ва бунёди ЛЭП-ҳои шиддати паст ва миёна дар минтақаҳои наздисарҳадии Ҷумҳурии Афғонистон бо мақсади зиёд намудани содироти нерӯи барқ дар ҳолати анҷомёбист [2, с. 295].

Диверсификатсияи иқтидори низоми нерӯи барқ дар айни замон 54%-ро ташкил медиҳад. Ба ин, ба истифода додани Маркази барқу гармидихии (ТЭЦ) Душанбе бо иқтидори 400 МВт бо истифодаи сӯзишвории ангиштӣ мусоидат намуд. Аз ҳаҷми умумии истехсоли энергеияи обӣ дар соли 2017 (18,1 млрд. кВт часов), коркарди нерӯи барқ дар НБО - 17,1 млрд. кВт соат, ва дар МБГ (ТЭС) -1,0 млрд. кВт соатро ташкил дод. Ин камтар аз нишондиҳандаи муайяннамудаи ПСР-2020 оид ба истехсоли нерӯи барқ дар НБО ба 0,1 млрд. кВт соат ва бештар аз коркарди нерӯи барқ дар МБГ (ТЭС) ба 0,3 млрд. кВт соат мебошад [6, с. 14-15].

Талафоти нерӯи барқ дар низоми энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017 16,1% -ро ташкил дод, ки пасттар аз нишондиҳандаҳои солҳои қаблӣ мебошад. Бояд қайд кард, ки лоиҳае чун «Паст кардани талафоти нерӯи барқ дар вилояти Сугд» татбиқ карда мешавад. Инчунин корҳо дар доираи лоиҳаи «Қорӣ намудани низоми ҳисоби яклухти нерӯи барқ ва бехтар намудани шабакаҳои интиқоли нерӯи барқ» -ро пеш бурда истодаанд. Ба таври алоҳида қайд намудан зарур аст, ки бо дастгирии техникӣ ва кӯмаки грантии Фонди Қувейтӣ оморасозии асосноккунии техникӣ - иқтисодии қорӣ намудани низоми муосири ҳисоби нерӯи барқ ва биллинг дар шаҳрҳои

Бохтар, Кӯлоб, Турсунзода ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурии, инчунин шабакаҳои барқии ҷанубӣ ва шабакаҳои нерӯи барқи Кӯлоб амалӣ карда мешаванд. Татбиқи самтҳои мазкур имконият медиҳад, таҳдиди бехатарии энергетикӣ сабук, талабот ба захираҳои энергетикӣ, дар давраи ба назаргирифташудаи иқтисоди кишвар, ки аз аграрӣ - индустриалӣ ва ба индустриалӣ аграрӣ бармеояд, қонеъ карда шавад. Ба шарофати созишномаҳои байни президентҳои ду кишвар, Ҷумҳурии Ўзбекистон интиқоли газӣ табиӣро ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нав ба роҳ монд. Дар оғози соли 2018 истеҳсоли ангишт дар асоси низоми қушода ва усули қобили қабули экологӣ афзоиш ёфт ва қоркарди маконҳои истеҳсоли ангишт назар ба ҳамин давраи қорли гузашта 11,9% зиёд шуд [8, с. 723].

Истеҳсоли ангишт дар натиҷаи ба истифода додани Барқази барқию гармидиҳии «Душанбе - 2», ба қор даровардани як қатор қорхонаҳои нави саноатии кишвар, аз газӣ табиӣ гаронарзиш ва нерӯи барқӣ ба сӯзишвории нисбатан даромаднок ангишт афзоиш ёфт.

Таҳлили нишондиҳандаҳо оид ба теъмини амнияти энергетикӣ ва истифодаи самараноки энергияи барқӣ нишон дод, ки саҳми аҳолии ба энергияи барқи дастрасӣ дошта 99,5% -ро ташкил медиҳад (маълумот як қоротиба дар 4 сол ҷамъоварӣ карда мешавад).

Саҳми аҳолие, ки асосан нави тозаи сӯзишворӣ ва технологияро истифода мебарад, дар солҳои 2015, 2016 ва 2017 98,2%; 96,5% ва 94,4% -ро мутаносибан ташкил дод. Ҳиссаи сарчашмаҳои барқароршавандаи энергия дар ҳаҷми умумии истеъмоли энергия дар ҳамин давра мутаносибан 98,4 96,7% ва 94,6% -ро дар бар гирифт. Новобаста ба қоҳишҳои сарчашмаҳои барқароршавандаи энергия дар ҳаҷми умумии истеъмоли ниҳои энергия, сатҳи он яке аз баландтаринҳо дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад ва қоҳишҳои ба таври нақшавӣ бо назардошти вазифаҳои диверсификатсияи иқтисодии низомҳои барқӣ ба амал меояд [3, с. 61].

Дар моҳи апрели соли 2018 истеъмоли нерӯи барқ 68,0 млн. кВт соат бештар дар муқоиса бо ҳамин давраи соли гузашта буд. Ҷунин ҳолат оид ба рафти татбиқи бомуваффақияти ҳадафи якуми стратегияи ПСР-2020-таъмини дастрасии устувор ба захираҳои энегетикӣ шаҳодат медиҳад.

Ҳамин тавр, аз рӯи нишондиҳандаҳои асосии рушди сохтор динамикаи мусбӣ мушоҳида мешавад ва татбиқи онҳо шубҳаро ба миён намеорад, аммо талафоти нерӯи барқ ҳанӯз ҳам назаррас боқӣ мемонад.

Дар ҳулоса бояд қайд намуд, ки фарсудашавии фондҳои асосии шабакаҳои обтаъминкунӣ ва канализатсия аз 50 то 70% дар мамлақати модар бар мегирад. Таъмини обҳои зеризаминӣ 40% ҳаҷми умумии оби ба шабакаи обтаъминкунӣ рост меомадаро ташкил медиҳад, ки ин нисбат ба аксари кишварҳо хеле паст аст. Сатҳи баланди истеъмоли об дар шаҳрҳои мамлақат ба он рабт дорад, ки ҳаҷми зиёди қорист. Талафоти назарраси об аз сабаби садама дар роҳҳои об рух медиҳанд.

Фарсудашавии воситаҳои асосӣ дар бисёр системаҳои мелиоративӣ ва иншооти гидротехникӣ 60% -ро ташкил медиҳад. Қисми зиёди шабакаи обёрӣ дар канали гил сохта шудааст, талафоти об барои филтратсия 40% ҳаҷми обгириро ташкил медиҳад. Масоҳати манзилҳои дар деҳот бо об таъминбуда дар соли 2017 танҳо 43% буд. Тақрибан 55% шабакаҳои маҳаллии обтаъминкунӣ ба беҳбудии техникӣ ниёз доранд, аз ҷумла 30% дар барқарорсозӣ ва танҳо 5% нуқтаҳои аҳолинишини деҳот шабакаи канализатсия доранд.

Мушқилоти асосии бо маҷмӯаи идоракунии захираҳои оби мамлақат инҳо дохил мешаванд:

- ҳолати ғайриқаноатбахши таъминоти оби нӯшокӣ
- истифодаи исрофқоронаи об бо истифодаи миқдори зиёди об;
- сифати пасти об дар обанборҳо;
- ҳисороти назарраси моддӣ аз таъсири манфии об;
- самаранокии пасти системаи давлатии идоракунии об, хеле кам шудани маблағгузории қорҳои илмию таҳқиқотӣ ва тарроҳӣ
- ҳолати ногувори техникӣ фондҳои асосии комплекси идоракунии об;
- номуқаммалии заминаи қонунгузорӣ, мавҷуд набудани механизми муқаммали иқтисодӣ барои истифодаи оқилонаи об.

Бояд қайд намуд, ки сохтори истифодаи об ба қуллӣ тағйир ёфт, ки ин пеш аз ҳама ба якбора баланд шудани унсури иҷтимоии истифодаи об инъикос меёбад. Пас аз он, истеъмоли об барои таъмини аҳоли бо оби нӯшокӣ аз 9% дар соли 1970 то 15% дар

1990 ва 18% дар соли 2018 ва барои обтаъминкунии кишоварзӣ мутаносибан аз 1,5 то 4,3% дар соли 1990, баъд аз он зиёд шуд, ки он ба таназзул сар кард.

Ҳиссаи истеъмоли об барои эҳтиёҷоти истеҳсолӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодӣ аз 71% дар соли 1970 то 53% дар миёнаи солҳои 1990 коҳиш ёфтааст. Аммо, бо эҳи истеҳсолоти саноатӣ, ин нишондиҳанда боз афзоиш ёфт ва то соли 2018 он ба 62% расид. Дар ин давра истифодаи об барои ҳадафҳои ирригатсионӣ ва обтаъминкунӣ низ ба тағиротҳои назаррас дучор омад. Дар аввали солҳои 1970-ум. Ҳиссаи истифодаи об барои ин эҳтиёҷот дар аввали солҳои 1980-ум 15% аз истеъмоли умумии обро ташкил меод. - 23%. Минбаъд дар натиҷаи қорӣ намудани технологияҳои каммасрафи об ва баъдтар бо сабаби якбора кам шудани масоҳати заминҳои обёришаванда, ин компонент то 13% коҳиш ёфт.

Адабиёт:

1. Аброров Х., Гафуров Ф.Г., Насыров Н.К. Особенности возникновения селей в бассейне реки Зерафшан и мероприятия по их предотвращению // Вестник ТНУ. Серия естест. наук. - Душанбе: Сино, 2009. - №1(49). - С.243-249.
2. Аброров Х., Шерматов Н. Особенности гидрологического режима реки Зерафшан и ее больших притоков. Вестник ТНУ. Серия естест. наук. - Душанбе: Сино, 2010. - №3 (59). - С.295-301. 3. Аброров
3. Мишина З.А. Информатизация как фактор эффективного использования земель сельскохозяйственного назначения // Вестник НГИЭИ. 2015. № 7 (50). С. 61-66.
4. Реймер В., Бондарев Б., Елбаев Ю., Шуравилин А. Государственная кадастровая оценка земель: результаты, инновации и перспективы // Международный сельскохозяйственный журнал 2011. -№ 1.- С. 49-50.
5. Селюнина Н.В., Малышева Е.М. Экономика юга России в 1941-1945 гг // Научная мысль Кавказа. 2005. № 1. С. 18-27.
6. Рувинова Л.Г., Сверчкова А.Н., Хамитова С.М., Авдеев Ю.М. Биологический мониторинг загрязнения почвенной и водной среды в условиях урбанизации // Вестник Красноярского государственного аграрного университета. 2016. № 6 (117). С. 14-20.
7. Станчин И.М. Водные ресурсы средней Азии: проблемы цивилизованного использования // Агропродовольственная экономика. 2015. № 4. С. 29-41.
8. Станчин И.М. Проблема использования водных ресурсов в среднеазиатском регионе // В сборнике: Проблемы рекультивации отходов быта, промышленного и сельскохозяйственного производства IV международная научная экологическая конференция (с участием экологов Азербайджана, Армении, Беларуси, Германии, Грузии, Казахстана, Киргизии, Латвии, Ливана, Молдовы, Приднестровья, России, Словакии, Узбекистана и Украины). 2015. С. 722-726.

АННОТАЦИЯ

ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ ТАДЖИКИСТАНА: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В данной статье рассмотрены основные социально-экономические аспекты водных ресурсов Республики Таджикистан. Проведенные исследования позволяют оценить эффективность использования водных ресурсов в условиях нашей республики. Автором предложены, рекомендации по совершенствованию и более рациональному использованию водных ресурсов, что имеет не только научное, но и большое практическое значение не только для Таджикистана, но и для регионов в Центральных Азиатских стран.

Предложены основные концептуальные аспекты системного анализа процессов формирования и использования водных ресурсов Республики Таджикистан и их влияния на социально-экономический уровень развития общества; на основе географического расположения и выявленных территориальных особенностей определены структура и динамика формирования, и развития водных ресурсов; определены гидроэнергетические, водоземельные, рекреационно-туристические значения водных ресурсов республики, с учётом перспективы их развития, предложен комплексный критерий рационального использования и охраны водных ресурсов республики с учётом совершенствования их управления и оценка воздействия на окружающую среду; на основе исследования физическо-географических и экономико-географических аспектов формирования водных ресурсов региона Республики Таджикистан предложена концепция рационального использования водных ресурсов данного региона, в условиях изменения климата.

Ключевые слова: водные ресурсы, потенциал, оценка, совокупный природно-экономический потенциал, эффективность использования, география, гидрология, водно-энергетические и земельные ресурсы, использование и охрана водных ресурсов, климат, рекреация, туризм

АННОТАЦИЯ

ИҚТИДОРҲОИ НЕРУИ ОБИИ (КОМПЛЕКСИ СЌЗИШВОРИЮ БАҶҲОИ) ТОҶИКИСТОН: ҲОЛАТИ МУОСИР ВА ДУРНАМОИ ОН

Дар ин мақола ҷанбаҳои асосии иқтисодии захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст. Таҳқиқотиҳои гузаронидашуда ба мо имкон

медиханд, ки самаранокии истифодаи захираҳои обро дар шароити ҷумҳурӣ баҳо диҳем. Муаллиф тавсияҳоро оид ба бехтар ва самараноктар истифода бурдани захираҳои об пешниҳод мекунад, ки на танҳо барои Тоҷикистон, балки барои минтақаҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти бузурги амалӣ доранд.

Чанбаҳои асосии концептуалии таҳлили системавии равандҳои ташаккул ва истифодаи захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири онҳо ба сатҳи иҷтимоию иқтисодии рушди ҷомеа бо назардошти ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва хусусиятҳои ҳудудии муайяншуда, сохтор ва динамикаи ташаккул ва рушди захираҳои об, гидроэнергетика, обҳои зеризаминӣ, рекреатсионӣ пешниҳод карда мешаванд. Бояд қайд намуд, ки истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ ва ҳифзи захираҳои обии мамлакат бо мақсади бехтар намудани идоракунӣ ва таъсир ба муҳити арзёбии онҳо, дар асоси омӯзиши чанбаҳои физикӣ-ҷуғрофӣ ва иқтисодӣ -ҷуғрофии захираҳои оби минтақа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби муаллиф таҳқиқ карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: захираҳои об, потенциали умумии табиӣ ва иқтисодӣ, самаранокии истифодаи захираҳои об, ҷуғрофия, гидрология, захираҳои обу энергетика ва замин, истифода ва ҳифзи захираҳои об, иқлим, фарогат, туризм

ANNOTATION

WATER RESOURCES OF TAJIKISTAN: CURRENT STATE AND PROSPECTS

This article discusses the main socio-economic aspects of water resources of the Republic of Tajikistan. The conducted studies allow us to evaluate the effectiveness of water resources use in the conditions of our republic. The author offers recommendations on improving and more rational use of water resources, which is not only of scientific, but also of great practical importance not only for Tajikistan, but also for regions in Central Asian countries.

The basic conceptual aspects of a systematic analysis of the processes of formation and use of water resources of the Republic of Tajikistan and their impact on the socio-economic level of development of the society are proposed, based on the geographical location and identified territorial features, the structure and dynamics of the formation and development of water resources are determined, hydropower, land, recreational tourist values of water resources of the republic, taking into account the prospects for their development, a comprehensive criterion A series of rational use and protection of water resources of the republic, taking into account the improvement of their management and environmental impact assessment, on the basis of a study of the physical-geographical and economic-geographical aspects of the formation of water resources in the region of the Republic of Tajikistan, the concept of rational use of water resources of this region in the conditions of climate change.

Keywords: water resources, potential, assessment, total natural and economic potential, efficiency of use, geography, hydrology, water-energy and land resources, use and protection of water resources, climate, recreation, tourism

ТДУ:332.33 (575.3)

ТАНЗИМИ ЗАХИРАҲОИ ОБӢ ДАР ЗАМИНҲОИ ОБӢРИШАВАНДАИ ҶУМӢУРИИ ТОӢИКИСТОН

Арабов Ф.П., омӯзгори калон, Холиков Д.Ф., ассистент - ДДФСТ ба номи
М. Турсунзода, Гулбекова С.Дж., ассистенти ДДОТ ба номи С. Айни

Калимаҳои калидӣ: захираҳои обӣ, замин, обёрӣ, рушди устувор, кишоварзӣ, таназзул.

Дар шароити ташаккул ва рушди иқтисоди ҷаҳонӣ ва афзоиши аҳоли бисёр давлатҳо бо норасоии оби нӯшиданӣ барои таъмини аҳоли ва обёрии заминҳои кишоварзӣ рӯ ба рӯ шуда истодаанд. Маҳаки асосии дастрасӣ ба амнияти озуқаворӣ дар бисёр кишварҳо ин дастрасӣ ба об барои истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ мебошад, зеро ин бахши иқтисод истифодабарандаи асосии об ба шумор меравад.

Захираи умумии об дар рӯи замин 15,0 миллиард км³ ҳисоб карда шудааст. Аммо, аз ин миқдор танҳо 2,8 фоизашро оби тоза ташкил медиҳад, ки 2,2%-и он ба пирахҳои Арктика ва Антарктика рост меояд. Бояд ибраз дошт, ки истифодабарандаи асосии захираҳои обӣ соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад ва дар маҷмӯъ, норасоии об дар ҷаҳон аз ҳисоби рушди кишоварзии обёришаванда мебошад. То ибтидои асри 19 масоҳати заминҳои обёришаванда дар ҷаҳон тақрибан 8 милл. га, то ибтидои асри 20-ум 48 милл.га.-ро ташкил медод (рушди васеи обёрӣ дар Ҳиндустон, Миср, ИМА ва дигар кишварҳо). Дар солҳои 1950-ум замини обӣ 121 миллион гектарро ишғол мекард, дар аввали солҳои 70-ум бошад, зиёда аз 225 миллион гектар. Дар охири асри XX заминҳои обёришаванда махсусан дар Ҳиндустон ва Чин ба таври интенсивӣ ба гардиши

кишоварзи ворид карда шудаанд, ки дар соли 2001 Ҳиндустон 54,8 миллион гектар, Чин - 54,4 миллион гектар ё ин, ки - 1,5-2,0 миллион гектар дар як сол рост меояд [6, с.2].

Дар айни замон заминҳои обёришаванда дар ҷаҳон тақрибан 1/5 дарсади тамоми заминҳои қорамро ишғол мекунанд, аммо то 1/3 ҳиссаи тамоми маҳсулоти кишоварзиро истеҳсол менамоянд. Дар баробари ин, Осиё беш аз 60%, ИДМ ва Амрикои Шимолӣ тақрибан 10% ва Аврупо тақрибан 7% -и тамоми заминҳои қорам дунёро ташкил медиҳанд.

Аз тамоми заминҳои қорам масоҳати нисбатан баландтарини заминҳои обёришаванда - тақрибан 30% ба минтақаи Осиё рост меояд. Аз ин рӯ, масъалаи таъмини аҳоли ба озуқаворӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ вобаста ба маҳдудияти захираҳои замин ва махсусан захираҳои об мушкилот боқӣ мондааст. Нақшаҳои гуногуни рушд манзараи дигар медиҳанд, аммо тамоюли коҳиши ҳиссаи заминҳои қорам ба ҳар сари аҳоли то солҳои 2050-2100 боқӣ мондааст, зеро проблемаи асосии таъмини аҳолии сайёра бо озуқаворӣ то ба ҳол ҳалли худро наёфтааст [7, с.3].

Расми 1. Дурнамои таъмини аҳолии ҷаҳон бо заминҳои қорам аз рӯи нақшаи миёна ва вокени пешгӯиҳои демографӣ (га. ба як нафар) [1, с.3].

Бояд зикр намуд, ки дар даҳсолаҳои наздик инсоният дар ҳолати норасоии глобалии оби тоза қарор мегирад, зеро таъминоти об ба сари як нафар аҳоли аз 5000 м³ дар сол торафт паст шуда истодааст. Бо он ки бисёре аз истеъмолкунандагон ба об ниёз доранд, аз ҷумла коммуналӣ ва саноатӣ, кишоварзӣ, ки айни замон бузургтарин истеъмолкунандаи об аст, дар ҳолати душвор қарор дорад.

Тибқи ҳисобҳои обу ҳавошиносон, ҳамасола то сад ҳазор километри мукааб об ба сатҳи Замин дар шакли боришот аз атмосфера меояд, ки аз он 40% -и захираҳои обӣ аз нав барқарор мешаванд. Барои таъмини зиндагии аҳоли ва фаъолияти иқтисодӣ зиёда аз 4 ҳазор м³ об масраф мешавад, аз ҷумла, ба як нафар солона 700 метри м³ ва дар соҳаи кишоварзӣ барои обёрии замин тақрибан 3 ҳаз. м³ сарф мекунад (ҷадв. 1.).

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои истифодаи захираҳои обӣ дар баҳши иқтисод дар минтақа ва ҷаҳон

ИСТИФОДАИ ОБ ДАР СОҲАИ ИҚТИСОД						
Давлат, Минтақа	Нишондиҳандаҳо					
	Истифодаи умумии об дар баҳши иқтисод				Истифодаи умумии об, км³/сол	Ҳамагӣ
	Саноатӣ + шаҳрӣ		Кишоварзӣ			
	км³/сол	%	км /сол	%		
Ҳамагӣ дар ҷаҳон	1196	31	2722	69	3918	3763
Африко	38	18	174	82	213	199
Африқои Шимолӣ	15	16	79	84	94	82
Суб-Саҳара (Сахель)	24	20	95	80	118	117
Амрико	418	49	430	51	847	843
Амриқои Шимолӣ	345	57	259	43	604	600
Мексика	18,7	23	61,6	77	80,3	79,5
Амриқои Марказӣ ва хавзаи баҳри Кариб	10	37	17	63	27	27
Амриқои Ҷанубӣ	62	29	154	71	216	216
Осиё	472	19	2035	81	2507	2373
Эрон	7,3	8	86,0	92	93,3	92,9
Шарқи Наздик	28,6	21	103,3	78	131,8	127,6
Осиёи Марказӣ	17	12	128	89	145	136
Осиёи Ҷанубӣ ва Шарқӣ	410	19	1676	80	2086	1969
Осиёи Ҷанубӣ	90,2	9	912,8	91	1003,1	889,6
Осиёи Шарқӣ	241,3	36	435,4	64	676,8	673,2
Аврупо	260	78	73	22	333	332
Аврупои Ғарбӣ ва Марказӣ	181	76	58	24	239	237

Кишварҳои баҳри Миёназамин	43,7	48	48,0	52	91,7	90,8
Аврупои Шарқӣ	80	84	15	16	95	95
Аврупои Шарқӣ	26,9	94	1,7	6	28,6	28,5
Русия	53,0	80	13,2	20	66,2	66,2
Океания	8	40	11	60	18	1

Сарчашма: Таъминоти об дар соҳаи кишоварзии ҷаҳон барои заминҳои обёришаванда // Иқтисоди кишоварзии Русия. -2017. -№12. - С. 80-89.

Масъалаи дигари глобалии истифодаи об вазъи ҳавзаҳои обҷамъшаванда мебошад. Дар натиҷаи таҳқиқоте, ки дар 128 ҳавзаи дарёи калонтарин дар ҷаҳон гузаронида шудааст, ба хулосае омаданд, ки аз 20 то 50% -и онҳо дар ҳолати ғайриқаноатбахш қарор дошта, барқарорсозӣ ва тадбирҳои муҳофизатиро барои ба ҳолати қаноатбахши экологӣ расонидан талаб мекунанд.

Сабабҳои асосии коҳиш ёфтани заминҳои обёришавандаи бахши кишоварзӣ - ин хушкшавии манбаъҳои обёрӣ, фарсудаҷавӣ ва дар ҳолати бад қарор доштани системаҳои обёрӣ мебошанд. Таҷдиди табиӣ обанборҳо дар ин ҳолатҳо нобаробар аст, зеро он ба шароити табиӣ ва иқлимӣ вобаста аст.

Дар давоми ду даҳсолаи охир коҳиши аз ҳама зиёди заминҳои обёришаванда дар Мадагаскар (15,9 маротиба), Коста-Рика (15,8 маротиба), Қирғизистон (8 маротиба), Мексика (5,8 маротиба), Арабистони Саудӣ (4 маротиба), Чили (3,7 маротиба) ба ҷашм мерасад [3, с.84]. Новобаста аз ин, як қатор кишварҳои ҳастанд, ки дар онҳо ҳиссаи заминҳои обёришаванда меафзояд, аз ҷумла Бангладеш ва Ҳиндустон. Ин давлатҳо кишварҳои аграрӣ ба ҳисоб мераванд, сатҳи таваллуд ва сатҳи камбизоатӣ дар байни аҳолии деҳот баланд аст. Барои таъмини аҳоли бо ғизо ин давлатҳо маҷбуранд майдони заминҳои обиро зиёд кунанд.

Бояд зикр кард, ки 90 фоизи маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба заминҳои обёришаванда рост меояд. Соҳаи кишоварзӣ бузургтарин истеъмолкунандаи об ба ҳисоб меравад ва тақрибан 94% оби истифодашуда ба он рост меояд. Тақрибан 70% аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол дар ҷумҳурӣ дар соҳаи кишоварзӣ кор мекунанд [4, с.84]. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози боигарии захираҳои оби мавқеи мустаҳкам дорад. Асоси захираҳои оби Тоҷикистонро пирахҳои ташкил медиҳанд, ки ҳаҷми умумии онҳо 845 км³ мебошад. Шумораи пирахҳо дар ҷумҳурӣ ба зиёда аз 14509 адад мерасад ва масоҳати умумии онҳо 11146 км² мебошад.

Дар Тоҷикистон миқдори зиёди истифодаи солони об ба соҳаи кишоварзӣ рост меояд (73% ҳаҷми умумӣ ва 90,2% -и истифодаи об дар соҳаи саноатиро ташкил медиҳад), яъне, кишоварзӣ обёришаванда (дар бахши кишоварзӣ обро асосан барои обёрии заминҳо истифода мебарад ва танҳо 4 % барои дигар қорҳои кишоварзӣ равона мегардад). Ба заминҳои обёришаванда беш аз 90 % -и ҳаҷми умумии оби дар кишоварзӣ истифодашаванда рост меояд. Табиист, ки барои таъмини озуқаворӣ аҳоли ва бо ҷойи қор таъмин намудани мардуми деҳот истифодаи оқилона ва миқдори зарурии об дар соҳаи кишоварзӣ зарур аст (ҷадв. 2).

Ҷадвали 2. Истифодаи захираҳои оби дар соҳаҳои иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, млн. м³

Нишондиҳанда	Солҳо					
	1990	1995	2000	2015	2015 нисбат ба соли 1990	
					В ЛН.М³	В %
Гирифтани об	13662	12909	13379	10700	2968	78,3
Истифодаи об	12046	11874	10197	8816	3230	73,2
Истифодабарии об дар соҳаи иқтисоди миллии: барои обёрӣ	9895	9639	8676	7468	2427	75,5
Саноат	594	944	535	525	69	88,4
Бо об таъминкунии шаҳрҳо	485	612	384	383	102	78,9
Бо об таъминкунии кишоварзӣ	696	659	602	440	256	63,2
Ҳоҷагиҳои моҳипарварӣ	2	-	--	-	-	-
Дигар истифодабарандагони об	374	20	0	-	-	-

Маъҳаз: Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон. Эзоҳ: (-) - вучуд надоштани маълумоти аниқ

Таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвал аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки сарфи об дар соҳаҳои иқтисоди миллии, пеш аз ҳама, дар кишоварзӣ, бахусус барои обёрӣ ҳамоно аз меъёрҳои муқарраршуда зиёд аст. Сабаби аз ҳама зиёд истифода бурдани захираҳои об дар соҳаи кишоварзӣ нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисоди миллии дар он аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ дар минтақаи барои обёрикунонӣ эҳтиёҷдошта («минтақаи аридӣ») ҷойгир шудааст ва аз ҳамин хотир зиёда аз 90 % маҳсулотҳои соҳаи кишоварзӣ аз заминҳои обӣ ба даст меояд. Дар ҳолати истифодаи захираҳои обӣ дар миқёси 100%-и соҳаҳои кишоварзӣ, вобаста ба шароити

табиӣ, кишти зироатҳо ва обёрӣ то 65-70 % захираҳои об барои кишоварзӣ ҷудокардашуда, маҳз барои обёрӣ сарфгардидаро истеъмол мекунад, қисми боқимондаи он 15 % (албатта аз 85 % ба соҳаи кишоварзӣ рост омада) барои таъмини фермаҳои чорводорӣ бо захираҳои об, маҳаллаҳои аҳолинишин ва обшоркунии чарогоҳҳо сарф мешавад.

Бояд тазакурр дод, ки расидан ба сатҳи баланди ҳосилнокии об ва истифодаи оқилонаи он дар заминҳои обёришаванда метавон бо роҳи афзоиши ҳосили зироатҳои кишоварзӣ тақрибан 1,5-4,5 маротиба, бо роҳи парвариши зироатҳои сердаромад ва паст кардани сатҳи талафоти об ба таври назаррас (1,3-6,0 маротиба) даст ёфт. Дар соли 2015 самаранокии умумии системаҳои обёрии Тоҷикистон 0,55 фоиз буд ва ин нишондиҳанда дар соли 1990 он 0,59 дарсадро ташкил медод.

Истифодаи системаҳои катрагӣ ва обёрии хурд имкон медиҳад, ки ҳосили зироатҳои кишоварзӣ дар муқоиса бо обёрӣ тариқи ҷўякҳо 1,5-2,0 фоиз афзояд. Дар ин ҳолат сарфи об то ду баробар кам карда мешавад ва ҳаҷми истеҳсоли як метри мукааб об то 4-5 маротиба меафзояд.

Таҳлили вазъи заминҳои обёришаванда нишон медиҳад, ки ҳосилнокии маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ дар Тоҷикистон паст мебошад. Масалан, ҳосили зироатҳои асосӣ (гандум 2,2 тонна/га, пахта 1,7 тонна/га). Ин нишондиҳанда дар Ўзбекистон (гандум 4,5 тонна/га, пахта 2,3 тонна/га) мебошад, ки нисбатан хеле паст аст. Ҳосилнокии об барои обёрӣ дар Тоҷикистон низ паст аст. Дар ҳоле ки ҳосилнокии об барои гандуми пурра обёришаванда (бидуни маҳдудияти об) бо намнокии мувофиқ бояд аз 0,8 то 1,0 кг/м³ бошад, дар соли 2015 он камтар аз 0,5 кг/м³ дар ҳар чор ҳавзаи дарёҳо ҳисоб карда шудааст. Ҳосилнокии пасти заминҳои обёришаванда ва мушкilotи обёрӣ барои хоҷагӣҳо маҳдудияти молиявӣ барои сармоягузорӣ ба бор меоварад [5, с.585].

Аммо, вазъи маҷмааи хоҷагии оби ҷумҳурий нишон медиҳад, ки аз соли 2015 инҷониб истифодаи об дар соҳаи кишоварзӣ тамоюли камшавӣ дорад. Сабаби асосии он вайрон шудани насосҳо ва каналҳои обёрӣ мебошад, на аз ҳисоби истифодаи оқилонаи об. Дар айни замон, мувофиқи маълумоти Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, зиёда аз 65% системаҳои насосӣ корношоам мебошанд, ки ин боиси 40% кам шудани истифодаи об мегардад.

Чоҳҳои обкашонӣ бошанд, беш аз 35 сол қабл парма карда шуда буданд ва дар натиҷаи баста шудани дастгоҳҳои обгирандаи чоҳҳо (филтрҳо) ва обҳои зеризаминӣ, маҳсулнокии он бо мурури замон коҳиш меёбад. Назорати режими обҳои зеризаминӣ хуб ба роҳ монда нашудааст ва барои баланд бардоштани ҳосилнокии обгирандаҳо ҳангоми кор тадбирҳо андешида намешаванд. Нигоҳубини нокифояи иншоот, омода набудани кадрҳои таъмиргар ва норасоии захираҳои молиявӣ барои дар ҳолати корӣ нигоҳ доштани онҳо мушкilotро боз ҳам вазнинтар мекунад. На танҳо миқдори зиёди об бефоида талаф мешавад, балки миқдори муайяни неруи барқ низ, ки бо истифодаи энергияи таҷҳизот алоқаманд аст.

Маврид ба зикр аст, ки ҳамасола дар манотиқи ҷумҳурий ба ҳисоби миёна 35-40 ҳазор гектар замин дар ҳолати ғайриқаноатбахши мелиоративӣ қарор мегирад, Обёрикунӣ (иригатсия) бошад, дар шароити ҷумҳурии мо як омили муҳимми баландбардории самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ ба ҳисоб меравад.

Таҳлили ҳолати муосири захираҳои замину об нишон медиҳад, ки қариб дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурий тамоили бадшавии онҳо идома дода мешавад. Қабати хок, махсусан заминҳои кишоварзӣ, дар натиҷаи истифодаи ҳанноткирона дар аксар ҳолатҳо гирифтори завол ва ифлосшавӣ мегардад, устувориро нисбат ба вайроншавӣ, қобилияти барқарорнамоии хусусиятҳо ва тақрористеҳсоли ҳосилхезиашро гум мекунад.

Чунончи, ҳоло бештар аз 60% заминҳои обёришавандаи ҷумҳурий гирифтори эрозия мебошанд, шўршавии хок дар 190 ҳаз. га мушоҳида карда мешавад, дар 23% майдонҳои мазраа сатҳи баландшудаи обҳои зеризаминӣ ҷой дорад. Тибқи маълумоти Институти заминдорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, зарар аз эрозия соли 150 млн. сомони ро ташкил медиҳад, ҳосили бо сабаби шўргардии хок бадастнаомада 156 ҳаз. тонна, ба маблағи 188 млн. сомони ро (ё қариб 39,3 млн. доллари ИМА -ро) ташкил медиҳад. Арзиши талафи ҳосили пахта аз ҳар як га ба зиёда аз 1,5 ҳаз. сомонӣ мерасад. Дар маҷмўъ, ҳамасола афзоиш ёфтани майдони заминҳои истифоданашуда, биёбоншавӣ, норасоии об ва хушксолӣ сабаби коҳишёбии ҳосилнокии зироатҳо мегарданд. Ҳамзамон, ҳамасола беш аз 40 ҳазор гектар замин дар ҳолати бади мелиоративӣ қарор дорад.

Бо сабаби равандҳои таназзул (диградация) дар вилояти Хатлон, дар натиҷаи намии аз ҳад зиёд, беш аз 6,0 ҳазор гектар ва бо сабаби вайрон кардани режими обёрӣ

2,8 ҳазор гектар замин аз гардиши кишоварзӣ берун шудааст, ки боиси баланд шудани сатҳи обҳои зеризаминӣ ва инчунин шӯршавии замини обӣ гардидааст. Истифодаи интенсивии заминҳои обёришаванда ба якбора бад шудани сифати хок оварда расонд, тавозуни гумус дар хок манфӣ шуда, талафоти он дар давраи солҳои 1993-2015 ба 18,4 тонна/га., расид [4, с.18].

Мушкилоти дигари марбут ба истифодаи захираҳои замин ва об ин норасоии сармоягузорӣ мебошад. Ҷалби захираҳои сармоягузорӣ ба истехсолоти аграрӣ-шарти муҳимми рушди он мебошад. Махсусияти хоҷагии қишлоқро-мавсимияти истехсолот, дараҷаи пасти даромаднокӣ, омилҳои табииву иқлимиро ба ҳисоб гирифта, иштироки мустақим ва дастгирии давлат барои ҷалби сармоягузориҳо ба хоҷагии қишлоқ талаб карда мешавад. Маблағрасонии ҳамасолаи давлатӣ ба рушди кишоварзӣ беҳад кам мебошад. Ба тамоюли шаклгирифтаи коҳишбандаи ҳиссаи маблағҳои буҷетии ба рушди кишоварзӣ равонашаванда, дар ҳаҷми умумии маблағрасонии сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ нигоҳ накарда, татбиқи чорабиниҳои мелиоративӣ чоринамоии технологияҳои захирасарфакунонда дар хоҷагии қишлоқ бидуни иштироки давлат имконнопазир мебошанд.

Вобаста ба ин Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин соҳа таваҷҷуҳи бештар намуда, чунин зикр намудаанд: «...то имрӯз дар самти азхудкунии заминҳои нави обёришаванда, барқарорсозии заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмонда ва рушди соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои гуногуни кишвар 12 лоиҳаи сармоягузориҳои давлатӣ дар ҳаҷми қариб 2 миллиард сомонӣ татбиқ гардидааст ва ҳоло чунин лоиҳаҳо ба маблағи 665 миллион сомонӣ идома доранд» [6, с.19].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки маблағгузориҳои асосии давлатӣ барои ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ дар ду соли охир қатъ шудааст, ки ин ба бадшавии муҳити зист овада мерасонад (ҷадв. 3).

Ҷадвали 3. Маблағгузориҳои асосии давлатӣ барои ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, миллион сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							2017/ 2012 бо %
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Тадбирҳо оид ба ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ	17,8	12,2	35,9	9,1	2,5	-	-	-
Муҳофизат ва истифодаи оқилонаи замин	8,2	4,4	4,0	6,1	2,5	-	11,9	142 %
Аз он ҷумла:								
барои ҳифз ва истифодаи оқилонаи захираҳои об	8,8	7,1	31,9	3,0	9,1	-	11,9	135%

Ҳисоб карда шудааст аз рӯи: Омори соҳаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ. - Душанбе, АСПРТ, 2018. - С.341-345

Дар баҳши истифодаи оқилонаи захираҳои замин ва об дар соли 2016 аз ҷониби давлат сармоягузорӣ маҳдуд карда шудааст, ки метавонад ба бад шудани ҳолати мелиоративии заминҳо ва паст шудани ҳосилхезии он оварда расонад. Аз ин рӯ, бояд қайд кард, ки маблағгузориҳои асосӣ аз ҷониби давлат, ки барои беҳбуди заминҳои кишоварзӣ ва захираҳои об чудо карда шудаанд, барои таъмини навсозии истехсолот ва ноил шудан ба ҳадафи рушди устувори иқтисодиёти кишвар нокифоя намебошанд.

Бо дарназардошти он, ки имкониятҳои молиявии давлат оид ба дастгирии сармоягузорӣ дар ташаккули истифодаи устувори замин ва об дар соҳаи кишоварзӣ хеле маҳдуданд, мо якчанд тадбирҳои мушаххас пешниҳод менамоем, ки метавонанд ба вазъ таъсири назаррас расонанд. Пеш аз ҳама, ин фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ дар истифодаи захираҳои замин ва об ва ташаккули ҷолибияти сармоягузориҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла истифодаи оқилонаи замин ва об. Аммо барои ин зарур аст, ки дар сатҳи қонунгузорӣ принципҳои асосии сиёсати сармоягузориҳои замин ва об таҳия ва қабул карда шаванд, ки ин ҳуҷҷатҳои дорои хусусияти дарозмуддат бошанд. Онҳо бояд принципҳои давлатӣ, сиёсати инвеститсионӣ, қоидаҳо ва талаботҳои асосии лоиҳаҳои сармоягузориҳои замин ва об, тартиби баррасӣ ва тасдиқи самтҳои афзалиятноки захираҳои сармоягузорӣ ва ғ. дар бар гирад [2, с.46].

Барои баланд бардоштани сатҳи амнияти экологӣ ва ҳосилхезии хок, ифлосшавии хок, партовҳо ва ғайра, инчунин такмил додани таъминоти метрологӣ мониторинг дар системаҳои идоракунии об, беҳбуди системаи мониторинги об ва хок барои таъмини ҳолати устувори экологӣ ва мелиоративӣ дар заминҳои мелиоративӣ зарур аст.

Ҳамин тариқ, асосҳои экологӣ ва иқтисодии истифодаи замин ва об дар соҳаи кишоварзӣ ҷумҳурӣ нишон медиҳанд, ки тамоюли коҳиш ёфтани ҳосилхезии

заминҳои обёришаванда аз ҳисоби кам шудани маблағҳое, ки барои рушди зироаткорӣ гузошта шудаанд, афзоиш меёбад. Аз ин рӯ, рушди минбаъдаи кишоварзии обёришаванда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба таҷдиди сохтори комплекси агросаноатӣ ва кишоварзӣ, алахусус, рушду такмил додани ҷойгоҳи истеҳсолот, таҳкими вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзӣ мусоидат намояд, ки ин дар шароити муносибатҳои бозорӣ махсусан муҳим аст.

АДАБИЁТ

1. Александр Акимов Мирное население через 300 электронный ресурс: <http://demoscope.ru/weekly/2009/0371/tema04.php>.
2. Арабов Ф.П. Теоретические аспекты инвестиционной деятельности земельно-водных ресурсов: понятия, сущность и источники формирования [Текст] // Вестник ТНУ, серия экономических наук - Душанбе, 2019. - №5/2. - С.45-48.
3. Арабов Ф.П. Механизм регулирования эколого-экономические использования земельных ресурсов для устойчивого развития // Ф.П Арабов., Р.К Асомуддин // Вестник РТСУ, серия экономических наук - Душанбе, 2019. - №4 (68). - С.80-89.
4. Исайнов Х.Р. Земельно-водные ресурсы сельскохозяйственного назначения республики Таджикистан: эколого-экономические и инвестиционные аспекты // Х.Р Исайнов, Ф.П Арабов / Вестник ТНУ, серия экономических наук - Душанбе, 2019. - №8/1. - С.15-22.
5. Содиков К.А. Место водно-ирригационного потенциала в ресурсном обеспечении производства аридного региона] //В сборнике: национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства. сборник научных трудов - Симферополь, 2020. - С. 584-587.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26 декабри соли 2019.
7. Трансграничное сотрудничество на международных реках: проблемы, опыт, уроки, прогнозы экспертов / (http://www.cawater-info.net/bk/water_law/1_global.htm (дата обращения 25.05.2019 г)).

АННОТАЦИЯ

РЕГУЛИРОВАНИЕ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В ОРОШАЕМОМ ЗЕМЛЕДЕЛИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В центре внимания авторов статьи поставлены вопросы механизма регулирования водных ресурсов орошаемых земель в Республике Таджикистан с целью повышения эффективности сельскохозяйственного производства, для достижения продовольственной безопасности страны. Отмечается, что современное использование земельно-водных ресурсов и рациональное их использование требует комплексного подхода к разработке и обоснованию предложений по совершенствованию экономического механизма при производстве сельскохозяйственных культур на орошаемых землях.

Ключевые слова: водный ресурс, земельный ресурс, орошение, устойчивое развитие, сельское хозяйство, деградация.

АННОТАЦИЯ

ТАНЗИМИ ЗАХИРАҲОИ ОБӢ ДАР ЗАМИНҲОИ ОБӢРИШАВАНДАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Муаллифони мақола ба масъалаҳои механизми танзими захираҳои обӣ дар заминҳои обёришавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо максуди баланд бардоштани самаранокии истеҳсоли кишоварзӣ ва ба ҳамин васила ноил шудан ба амнияти озукаворӣ дар кишвар таваҷҷуҳ зоҳир мекунад. Зикр мешавад, ки истифодаи муносири захираҳои замин ва об, инчунин истифодаи оқилонаи онҳо муносибати комплексиро ба таҳия ва асосноксозии пешниҳодҳо оид ба такмили механизми иқтисодӣ дар истеҳсоли зироатҳои кишоварзӣ дар заминҳои обӣ тақозо мекунад.

Калимаҳои калидӣ: захираҳои обӣ, замин, обёрӣ, рушди устувор, кишоварзӣ, таназзул.

ANNOTATION

REGULATION OF WATER RESOURCES IN IRRIGATED AREA OF AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The authors of the article focus on the issues of the mechanism for regulating water resources in irrigated lands in the Republic of Tajikistan in order to increase the efficiency of agricultural production to achieve food security in the country. It is noted that the modern use of land and water resources and their rational use requires an integrated approach to the development and substantiation of proposals for improving the economic mechanism in the production of agricultural crops on irrigated lands.

Key words: water resource, land resource, irrigation, sustainable development, agriculture, degradation

**ИҚТИСОДИЁТ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ
ЭКОНОМИКА АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА
ECONOMICS IN AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX**

ТДУ.338:6351.6(575,3)

РОҲҲОИ АСОСИИ НОИЛ ШУДАН БА РУШДИ УСТУВОРИ

ПАРАНДАПАРВАРӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

**Мадаминов А. А., д.и.и., профессор, Бобоазиззода Ш.А. н.и.и - ДАТ ба номи
Ш.Шоҳтемур**

Калимаҳои калидӣ : технология, истеҳсолот, ҳароҷот, ҳосилнокӣ , арзиши аслӣ , рушди устувор, даромаднокиӣ .

Парандапарварӣ яке аз соҳаҳои муҳими соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб рафта, аҳолиро бо маҳсулоти баландсифати парҳезӣ ва ғизои сафеддор – тухм ва ғӯшт таъмин менамояд. Ин соҳа, ки парвариш ва нигоҳубини намудҳои гуногуни парандаҳо ва самтҳои гуногуни истеҳсолиро дарбар мегирад: тухм, ғӯшт, парандаҳои навъи зотӣ , ки бо истеҳсоли камтарини мавсимӣ фарқ менамоянд. Таъсиси фаъолияти хоҷагидорӣ ва рушди соҳаи парандапарварӣ имкониятҳои заруриро пайдо мекунад, яъне истифодабарии пурраи захираҳои меҳнатӣ , ворид гардидани даромади яхела ва таъмини мунтазами аҳоли бо маҳсулоти ватанӣ дар давоми сол мусоидат мекунад.

Гуфтан ба маврид аст, ки манфиати соҳаи парандапарварӣ нисбат ба дигар соҳаҳои чорводорӣ баръало дида мешавад ва зарурати ҳалли ҳамаи мушкилот дар рушди соҳа имконпазир аст. Яке аз самтҳои муҳимтарини татбиқи вазифаҳои зикргардида - истифодаи пурраи захираҳои ҷамъовардаи иқтисодии соҳаи парандапарварӣ , дастовардҳои охиринаи илм, техника, технология ва таҷрибаи ҷаҳонӣ мебошад.

Дарк намудани имкониятҳои назаррас ҷиҳати парвариши парандаҳо ҳамчун истеҳсолоти саноатӣ ҳанӯз ҳам муҳим аст, дар сурате, ки дар иқтисодиёти иҷтимоӣ тағйиротҳо ба амал омада истодаанд ва ҳолати умумии иқтисодӣ дар соҳаи кишоварзӣ паст гардида истодааст. Истеҳсолот суст гардида, нишондодҳои сифатнокӣ паст мешаванд ва сатҳи иҷтимоӣ дар деҳот бошиддат баланд рафта истодааст. Дар айни замон, бояд қайд кард, ки дар коҳиш додани нишондиҳандаҳои миқдорӣ , бозор “гунаҳкор” нест, балки дар ҷӣ гуна истифодабарии механизми бозор аст, ҷӣ гуна ислоҳоти аграрӣ ва умуман ислоҳоти иқтисодӣ гузаронида мешавад, азбаски бисёр омилҳои манфӣ дар раванди соҳаи кишоварзӣ , махсусан дар соҳаи парандапарварӣ берун аз соҳаи кишоварзӣ қарор доранд. Масалан, танҳо монополияи «шарикон» дар маҷмӯаи агросаноатӣ ва ниҳоят, дар ҳолати муносибати бозғатимодии муносибатҳои молияи пулӣ хеле муҳим аст, ки ин пешниҳод беэътиноӣ намекунад, агар роҳнамоҳои иқтисодӣ , тарзи фаъолияти ҳаррӯза дар замин бо истифодаи воситаҳои нав равона карда шаванд ва принципҳои фаъолияти истеҳсоли , пешбурди механизми бозор, беҳтар намудани он ва танзими механизми мазкур, ки ба шароити мушаххас асос ёфтаанд бояд ба роҳ монда шаванд.

Гунаҳкор намудани мақомоти дахлдор ҷиҳати ба бахши кишоварзӣ диққати бештар додан, татбиқи намудани чораҳои дастгирии ҷимояи он ва ғайра қори нодуруст аст. Вале мо бояд воқеияти ҳаёт, иқтисодии воқеии давлатиро пеш аз ҳама, захираҳои бучетӣ , вазъи бозор, сатҳи пасти талабот, қобилияти харидории аҳолиро ба инобат гирем ва бештар аз он, дигар мақомот сабабҳои объективӣ ва субъективиро ба инобат гирем. Айни замон имконияти зуд тағйир додани ин ҳолатро ҳукумати маҳаллӣ ё ки мамлакат надорад. Ин воқеият ва шароитҳо чунинанд, ки роҳи ҷустуҷӯро, пеш аз ҳама, дар истифодабарии ҳарчи бештари захираҳои мавҷуда ва имкониятҳо дар ҳар як хоҷагии мушаххас дар асоси принципҳо ва қонунҳои иқтисоди бозоргонӣ дарёфт намоем.

Ин дар ҳолат, ки чун пештара, дар шароити якрангии иқтисодӣ ва дигар шароит, бо назардошти кам гардидани заминаи захиравии соҳаи аграрӣ баъзе хоҷагиҳо, ноҳияҳо, минтақаҳо, ҳатто баъзе соҳаҳо ба нишондиҳандаҳои беҳтарини баланд ва босифати рушди иқтисодӣ ноил мегарданд, истеҳсолотро сермаҳсул ва самараноктар истифода мебаранд, баъзеҳо бошанд баръакс. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки солҳои охир дар тамоми қорхонаҳои парандапарварии Ҷумҳурии Тоҷикистон саршумори паранда тамоюли болоравиро дорад, ки маълумоти дар ҷадвали 1. овардашуда аз он шаҳодат медиҳанд.

Чадвали 1. Саршумори паранда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳаз. сар

Ҷумҳурӣ ва минтақаҳо	Солҳо					Соли 2019 бо % нисбати соли 2010
	2010	2012	2014	2015	2019	
Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла:	4402,7	4851,1	5248,0	5143,0	9036	2 маротиба
ВМКБ	122,3	126,3	128,2	128,2	1021,6	8,3 маротиба
Вилояти Хатлон	1079,7	155,8	1629,2	1697,8	2050	1,8 маротиба
Вилояти Суғд	1441,0	1336,0	1521,6	1684,4	3450	2,3 маротиба
НТЧ	1756,0	1832,0	1969,0	1632,6	2614,4	1,4 маротиба

Манбаъ: Чадвал аз ҷониби муаллифон бо маводи оморӣ КВД “Саноати парандпарварии Тоҷикистон” ва Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2017.-С.-49-53 тартиб дода шудааст.

Маълумоти оварда шудаи чадвали 1. аз он шаҳодат медиҳад, ки дар соли 2019 саршумори паранда дар ҷумҳурӣ 2 маротиба нисбат ба соли 2010-ум афзоиш назаррас дорад. Аз таҳлили нишондодҳои додашуда маълум мегардад, ки соли 2016 нисбат ба соли 2010 ба ғайр аз ноҳияҳои тобегӣ марказ дар дигар минтақаҳои ҷумҳур саршумори паранда аз 2,3 то 8,3 маротиба афзоиш ёфтааст. Махсусан, ин маълумоти миқдорӣ нишондиҳандаи ниҳии самаранокии рушди соҳа ба ҳисоб намеравад, бинобар ин ба назари мо барои муайян кардани он зарур аст, ки нишондиҳандаи сифатнокии он, ки метавонем ба маҳсулноки нисбат диҳем, омӯхта шавад.

Чадвали дар поён овардашуда шаҳодат медиҳад, ки афзоиши мунтазами саршумори парандагон ба афзоиши назаррас дар истеҳсоли маҳсулоти соҳаи парандапарварӣ мусоидат менамояд, тавре дар маълумоти чадвали 2. нишон дода шудааст.

Чадвали 2. Истеҳсоли маҳсулоти соҳаи парандапарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2019

Минтақаҳо	Солҳо							Соли 2016 бо % нисбати соли 2010
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2019	
	Истеҳсоли тухм, млн. дона							
Ҷумҳурии Тоҷикистон	231,9	254,7	291,6	343,7	350,0	357,2	725,7	3,1 мар.
ВМКБ	5,31	5,4	5,31	5,33	5,36	4,2	25,7	4,8 мар.
Вилояти Хатлон	55,9	61,1	93,8	122,4	125,1	95,1	208	3,7 мар.
Вилояти Суғд	44,2	49,0	52,35	57,3	60,8	98,1	304	6,8мар.
НТМ	126,5	136,3	141,0	158,7	158,7	159,2	188	1,5 мар.
Истеҳсоли гӯшти паранда, ҳаз. тонна								
Ҷумҳурии Тоҷикистон	3,4	3,4	3,9	4,2	5,0	6,4	27	7,9 мар.
Вилояти Хатлон	0,4	0,4	1,71	1,85	1,9	2,1	8,1	20 мар.
Вилояти Суғд	0,8	0,7	1,29	1,27	2,0,5	2,6	11,1	13,8 мар.
НТМ	2,2	2,2	0,9	1,08	1,05	1,7	7,8	3,5 мар.

Манбаъ: Чадвал аз ҷониби муаллифон бо истифода аз маводи оморӣ КВД “Саноати парандпарварии Тоҷикистон” ва Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2020.-С. 49-53 тартиб дода шудааст.

Нишондиҳандаҳои чадвали 2. нишон медиҳад, ки дар соли 2019 нисбат ба соли 2010 истеҳсоли маҳсулоти соҳаи парандапарварӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он афзоиши назаррас ёфтааст. Махсусан, истеҳсоли тухм дар ҷумҳурӣ дар соли 2019-ум ба 493,8 млн дона ва ё 3,7 маротиба дар вилоятҳои Хатлон ба 3,7 маротиба ё ба андозаи 152,1 млн дона ва дар вилояти Суғд бошад, ин нишондиҳандаҳо зиёдтар ба назар мерасанд, яъне 259,8 млн дона ва ё 6,8 маротиба зиёд истеҳсол шудааст. Инчунин, қайд кардан бамаврид аст, ки истеҳсоли гӯшти паранда дар кишвар ва минтақаҳои он нисбати 5 сол пеш ба андозаи 7,9 маротиба зиёд гардид, ки афзоиши самараноки истеҳсолоти парандаро нишон дода сабаби якбора рушди истеҳсолоти ин маҳсулот аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ин солҳо ба фаъолият шурӯъ намудани якчанд корхонаҳои парандапарварӣ дар самти гӯшт мебошад.

Бояд қайд кард, ки яке аз сарчашмаҳои рушди соҳаи парандапарварӣ ин таъминоти пурраи соҳаи парандапарварӣ бо хӯрокаи серғизои омехта ва риояи қатъии технологияҳои муосир чихати парвариши парандаҳо дар ҳамаи давраи истеҳсолот ба ҳисоб меравад. Аз маълумоти чадвали 3. бармеояд, ки тухмдихии мурғон тамоюли афзоишро дорад.

Чадвали 3. Суръати инкишофи мурғони тухмдиханда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2019, ҳаз. сар

Манбаъ: Чадвал аз ҷониби муаллифони бо маводи оморӣ КВД “Саноати

Минтақаҳо	Солҳо						Соли 2019 бо % нисбати соли 2010
	2011	2012	2013	2014	2017	2019	
Ҷумҳурии Тоҷикистон	168	191	222	222	220	202	120,2
Вилояти Хатлон	168	178	180	180	210	201	119,6
Вилояти Суғд	161	204	256	257	246	205	127,3
НТМ	175	189	209	209	210	202	115,4

парандапарварии Тоҷикистон” ва Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2020.-С.-49-53 тартиб дода шудааст.

Дар шароити кунунӣ, сатҳи мурғони тухмдиханда – мокиёнҳо дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он дар соли 2019-ум нисбат ба соли 2010-ум аз 15,4% то 27,3% зиёд гардидааст. Таҳқиқоти гузаронидашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки сабаби асосии суръати инкишофи мурғони тухмдиханда дар кишвар аз ҳисоби талабот ба тухм ва истифодаи технологияҳои муосир дар корхонаҳои парандапарварӣ мебошад.

Бояд қайд кард, ки шароити ғайрибағавҷи ҳоҷагидорӣ дар ҳар минтақа, ноҳияҳо ва ҳатто дар ҳоҷагӣҳо яхела намебошанд, бинобар ин, нишондиҳандаҳои иқтисодии парандаҳои намуди зоти тухмӣ муқоисанависанда мебошанд.

Таҳлилҳои дар боло зикргардида оид ба хусусияти арзиши нархгузориҳо дар савдои давлатӣ ва бозорӣ нишон дод, ки сатҳи нархи озоди бозор, асосан бо назардошти талабот ва таъминот муқаррар карда мешавад. Дар иқтисодиёти бозоргонӣ, низоми нархгузорӣ тағйирпазир мебошад ва ба шароити бозор ҳассосона таъсир мерасонад. Чунон ки аз чадвали таҳлилушуда дида мешавад, нархҳо дар бозори озод тахминан 5-10% нисбат ба савдои давлатӣ баландтар аст. Бо вучуди ин, фарқият дар даврае, ки маҳсулоти соҳаи парандапарварӣ кам истеҳсол мешуд, баландтар мебошад.

Таъмини амнияти ғизоӣ барномаи муҳимтарини стратегияи давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон аст ва дар он зиёд намудани саршумор, маҳсулнокии чорво, бехтар намудани сифати маҳсулот ва таъсиси корхонаҳои коркарди маҳсулоти чорво низ ҷойгоҳу аҳамияти хоса доранд.

Вазъияти умумии бӯҳрони иқтисодӣ, ки дар натиҷа ба пастшавии қурби пули миллӣ таъсир кард, ба шароити зиндагии аҳолии асосӣ таъсири ҳудудӣ расонид. Сатҳи паст гардидани даромади моддӣ аҳоли ба тағйироти сохтори хароҷоти истеъмоли низ таъсир намуд. Ҳиссаи сарф намудани воситаҳои пулии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истеъмоли дар соли 2016 аз 29,2 % то 50,7 % афзуд. Ҳамаи ин ба сохтори истеъмолии намудҳои асосии озуқаворӣ, ки дар маълумоти чадвали 4. нишон дода шудаанд, бетаъсир буда наметавонад.

Чадвали 4. Истеъмоли намудҳои асосии маҳсулоти хӯрокворӣ ба ҳар сари аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, кг

Номгӯи	Солҳо						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Гӯшт ва маҳсулоти гӯшӣ, аз ҷумла гӯшти паранда	13,9 1,0	14,9 1,0	14,6 1,1	14,8 1,3	14,0 1,5	14,2 1,7	13,1 2,8
Шир	52,0	58,8	57,5	59,5	58,1	60,5	63,8
Тухм, дона	62	71	72	68	76	84	92

Манбаъ: ҳисоботи муаллифони, дар асоси маводи оморӣ КВД “Саноати парандапарварии Тоҷикистон”. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2020.-С.-15-40.

Таҳлили маълумотҳо нишон медиҳанд, ки истеъмоли намудҳои асосии маҳсулоти хӯрокворӣ ба ҳар сари аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумла маҳсулоти паранда гӯшт 2,8кг ва тухм 92 доноро ташкил медиҳад.

Бояд қайд кард, ки яке аз омилҳои асосие, ки ба маҳсулнокии, сифати маҳсулот, саломатии паранда ва таъмини самаранокии истеҳсоли маҳсулоти тухм ва гӯшти паранда таъсир мерасонад, бо ҳурокаи хушсифат таъмин намудан мебошад.

Гузаронидани таҳлилҳо оид ба ҷараёни инкишофи маҳсулнокии паранда, сатҳи истеҳсоли маҳсулоти соҳаи парандапарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ ва дар минтақаҳои алоҳидаи иқтисодӣ ба мо имкон медиҳад, ки ба чунин ҳулоса оем, дар муқоиса бо вазъияти зиёд гардидани тамоюлҳои манфӣ дар истеҳсолоти аграрӣ, нишондиҳандаҳои асосӣ дар як қатор ноҳияҳо, бисёр ҳоҷагӣҳо паст нашудаанд, охира ҳам бошад, афзоиш ёфта истодаанд. Муайян шудааст, ки ин афзоиш ҳеле муҳим ҳисобида мешавад, агар ҳоҷагӣҳо дар самти ба даст овардани самаранокии

истифодабарии захираҳо бо истифода аз усули механизми хочагидорӣ кӯшиш намоянд ҳам дар ҷаҳлияти қонунгузорӣ ва ҳам дар ҷаҳлияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дастгирӣ карда шаванд. Бидуни ин, дар ҳақиқат мушкилоти иловагии сунъӣ дар рушди истеҳсоли маҳсулоти аграрии хусусӣ, махсусан соҳаи парандапарварӣ ба вучуд меояд. Ҳамаи ин шаҳодат медиҳад, ки масъалаи самаранокии соҳаи парандапарварӣ ва пеш аз ҳама, истифодаи иқтисодии захираҳои мавҷуда ҳоло аҳамияти аввалиндараҷаи иқтисодӣ ва иҷтимоиро касб кардааст.

Дар ҳақиқат, аз сабаби дигаргунӣ дар нахгузориҳо, маҳсулоти соҳаи парандапарварӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ камфоида арзёбӣ мегардад, шумораи зиёди хочагиҳои парандапарварӣ коҳиши шумораи парандаҳоро идома медиҳанд, сохтмони инфрасохтори саноатӣ ва ё иҷтимоӣ боздошта мешаванд ва ё қорро қатъ менамоянд.

Ин ҳолат рушди устувори парандапарвариро мувофиқи талаботи замони таъмин карда наметавонад.

АДАБИЁТ

1. Бобоазиззода Ш. Развитие птице-продуктового подкомплекса АПК на основе модернизации и инновационной деятельности / Бобоазиззода Ш. // ТАУ // Кишоварз, 2015.-№2 (66).-С.-86-88
2. Бобоазиззода Ш. Эффективность продукции птицеводства в Республике Таджикистан / Ш. Бобоазиззода // ТАУ // Кишоварз, 2015.-№4 (68).-С. 83-85
3. Бобоазиззода Ш. Эффективность продукции птицеводства в продовольственной безопасности и экономике АПК Республики Таджикистана / Ш. Бобоазиззода // Кишоварз, 2016.-№2 (70).-С.-67-70.
4. Вохидов В.В., Гафуров Х., Умаров Х. – Хлопководство, прошлое, настоящее и будущее // Экономика Таджикистана: стратегия развития, Душанбе, 2003.-№ 1.-С.-65
5. Мадаминов А.А. Масъалаҳои рушди боустовори баҳши аграрии Тоҷикистон / А.А. Мадаминов, Душанбе, 2006.-300 с
6. Мадаминов А.А. Таъсири вазъи иқтисодӣ ба рушди боустовори хочагии кишлоқ / А.А. Мадаминов, Душанбе, НПИ. Марказ, 2001.-С. 2-4
7. Мадаминов А.А. Шароити ташкилӣ -иқтисодии ташаккул ва рушди соҳибдорӣ дар баҳши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.А. Мадаминов, А. Миркамоллов, Н.И. Амиров.-Душанбе, НПИ Марказ, 2003.-№18.-С. 126
8. Мадаминов А.А., Таъсири тақмилдиҳии инфрасохтори деҳот барои рушди боустовори хочагии кишлоқ / А.А. Мадаминов.-Душанбе: Экспресс маълумот НПИ марказ, 2001.-№7.-С. 8

АННОТАЦИЯ

РОҲҲОИ АСОСИИ НОИЛ ШУДАН БА РУШДИ УСТУВОРИ ПАРАНДАПАРВАРӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллифони ҳолати имрӯзаи соҳаи мурғпарвариро дар мисоли қорхонаҳои мурғпарварӣ муфассал таҳлил намуда, роҳҳои асосии ноил шудан ба рушди устувори ин соҳа барои ҷумҳуриро пешниҳод кардаанд.

Калимаҳои калидӣ: технология, истеҳсолот, ҳароҷот, ҳосилнокӣ, арзиши асли, рушди устувор, даромаднокӣ.

АННОТАЦИЯ

ОСНОВНЫЕ ПУТИ ДОСТИЖЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПТИЦЕВОДСТВА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В данной статье автор подробно анализирует современное состояние птицеводства, на примере птицеводческих предприятий и предлагает основные пути достижения устойчивого развития этой отрасли для страны.

Ключевые слова: технология, производство, стоимость, производительность, стоимость, устойчивое развитие, рентабельность.

ANNOTATION

MAIN WAYS TO ACHIEVE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF POULTRY IN TAJIKISTAN

In this article, the author analyzes in detail the current state of poultry farming for example the poultry enterprises and suggests the main ways to achieve sustainable development of this industry for the country.

Key words: technology, production, cost, productivity, sustainable development, profitability.

ТДУ 338.1:657.22

БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБИИ ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҲОИ ЗАМИН ВА РОҲҲОИ ТАҚМИЛ ДОДАНИ ОН ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Шарифов З.Р. д.и.и., профессор, Курбонов М.К., магистр - ДАТ ба номи Ш.Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: баҳисобгирӣ, муҳосибӣ, захираҳои замини кишоварзӣ, амалиёти хочагӣ, қорхонаҳои кишоварзӣ, иттилоот, мушкилотҳои баҳисобгирӣ захираҳои замини кишоварзӣ.

Соҳаи кишоварзӣ дорои захираҳои гуногун буда, замин яке аз ин захираҳо мебошад, ки вай хусусиятҳои муҳими зеринро дорад: замин бо меҳнати одам бунёд

карда намешавад, ӯ маҳдуд мебошад, вай бо дигар захираҳои истехсолот иваз карда намешавад, агар онро дуруст истифода барем, вай метавонад ҳосилнокии гумкардаро барқарор ва сатҳи онро баланд бардорад. Замин асоси ҳамаи иқтидорҳои истехсолии корхонаҳои кишоварзӣ буда, ҳамчун предмети меҳнат баромад мекунад. Ҳолати молиявии корхонаҳои кишоварзӣ аз истифодаи самараноки захираҳои замин вобаста мебошад. Замин, ки ҳамчун объекти баҳисобгирии муҳосибии соҳаи кишоварзӣ мебошад, баҳисобгирии дурусти қитъаҳои он ба яке аз мушилооти ҷиддии соҳа мубаддал гаштааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳ ба захираҳои замини кишоварзӣ баъди гузаронидани ислоҳоти замин, ки дар солҳои 90-уми асри XX гузаронида шуд ба қитъаҳои замини кишоварзӣ диққати бештар дода шуд. Мувофиқи моддаи 13-уми конституцияи замин, сарватҳои зеризаминӣ моликияти истисноии давлатӣ мебошад ва он дар мавридҳои алоҳида метавонад дар истифодаи хусусӣ ва шаклҳои дигар бошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон замин танҳо моликияти давлатӣ буда, хариду фурӯши он маън аст, аммо муомилоти иҷора, гарав имконпазир мебошад. Имрӯз баҳри амалӣ гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» дар асоси «Дастури услубӣ оид ба баҳои сифатии ҳок ва баҳои иқтисодии заминҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» масъалаи баҳои иқтисодии заминҳои кишоварзӣ ҳоҷагҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ шуда истодааст. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар мамлакатамон захираҳои замини кишоварзӣ хусусиятҳои молро пайдо кардааст ва он нархи арзиши истеъмолиро доро мебошад ва имконияти ивази соҳибмулкро дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 90-уми асри XX санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба тасвиб расиданд, ки онҳо бо қитъаҳои замини кишоварзӣ гузаронидани ҳар гуна амалиёти ҳоҷагиро ба танзим мебароранд. Дар асоси онҳо бо замини кишоварзӣ гузаронидани муомилоти гуногун иҷозат дода мешавад ва вай объекти баҳисобгирии муҳосибӣ мегардад. Дар ин ҳолат мушкilotи ҷудогона ба миён меояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон усули аниқи баҳисобгирии муҳосибии қитъаҳои замини кишоварзӣ таҳия нагардидааст ва махсусан ҳолате, ки имконияти муайянкунии махсусиятҳои баҳисобгирии муҳосибии фурӯш, иҷора, гарави қитъаҳои заминро доро бошад.

Дар замони имрӯза, ки қисми зиёди заминҳои киштзор аз моликияти давлатӣ ба моликияти хусусӣ, умумию ҳиссавӣ ё умумии муштарақ гузаштанд. Дар натиҷаи дертар қабул кардани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба пайдоиши мушкilotи зиёди баҳисобгирӣ ҳангоми инъикоси қитъаҳои замини кишоварзӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи корхонаҳои кишоварӣ оварда расонд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳисобгирии муҳосибӣ дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25-уми марти соли 2011, №702 танзим гардида, дар асоси қонуни мазкур дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавӣ қабул ва мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Мақсади асосии баҳисобгирии муҳосибии қитъаҳои замини кишоварзӣ ҳамчун объекти баҳисобгирии муҳосибӣ дастрасии иттилооти пурра ва дуруст дар бораи захираҳои замини корхонаҳои кишоварзӣ мебошад, ки барои истифодабарандагони берунӣ ва дохили зарур мебошад. Ин иттилоот барои истифодабарандагони берунӣ барои таъмини иттилоот дар арзёбии ҷаззобияти кредитӣ ва сармоягузории корхонаҳои кишоварзӣ ва барои истифодабарандагони дохилӣ ин иттилоот барои қабули қарорҳои идоравӣ зарур аст, ки ба таъмини истифодаи сарфакорона ва самараноки қитъаҳои замини кишоварзӣ равона карда шудааст.

Барои амалӣ намудани мақсадҳои гузошташуда корхонаҳои кишоварзиро зарур аст, як қатор вазифаҳои зеринро ҳал намоянд:

- таъмини таҳияи аниқи ҳуҷҷатӣ ва инъикоси саривактӣ дар ҳисоботҳои баҳисобгирии муҳосибӣ амалиётҳо оид ба воридот, сохтори заминҳои киштзор, инчунин муносибатҳои дигар бо заминҳои кишоварзӣ;
- муҳайё намудани шароит ва пойгоҳи иттилоотӣ барои назорати мунтазам аз болои нигоҳдорӣ, ҳифз ва беҳтаргардонии хусусиятҳои сифатии ҳок, самаранокии истифодаи қитъаҳои замини корхонаҳои кишоварзӣ;
- назорати саривактӣ ва пуррагии инъикоси ҳамаи амалиёти ҳоҷагӣ дар феҳристҳои баҳисобгирӣ, ки бо мавҷудият ва сифати қитъаҳои замини кишоварзӣ вобастаанд ва маблағгузории ҳамасола барои беҳтар намудани ҳолати заминҳои кишоварзӣ;
- таъмин намудани ҳадамоти баҳисобгирии корхонаҳои кишоварзӣ бо иттилооти объективӣ, ки барои ташаккули ҳисоботдиҳии муҳосибӣ зарур мебошад;
- назорати саривактӣ, дуруст ва инъикоси ҳиссаи пардохти андози замин дар ҳуҷҷатҳои баҳисобгирӣ.

Дар вақти истифодабарии қитъаҳои замини кишоварзӣ аз тарафи корхонаҳои кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ё хоҷагиҳои аҳолии мувофиқи нақшаи ҳисоботҳои баҳисобгирии муҳосибии ҷамоати молиявӣ - хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ, ки бо фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27-уми майи соли 2011, №41 тасдиқ карда шудааст, воситаҳои асосӣ дар гурӯҳи ҳисоби 11000 ба ҳисоб гирифта шуда, ҳисоби 11070 «Ободонии қитъаҳои замин» дар асоси ҳисобҳои пардохткардашуда ё ба пардохт қабулкардаи фурушандагон ба корреспонденсия бо кредити ҳисоби 10400 ё 10500 «Ҳисоббаробаркуниҳо бо дебеторон ва кредиторон гуногун» 10110 «Ҳисобҳои воситаҳои пулӣ» инъикос карда мешаванд.

Дар ҳисоби 11070 «Ободонии қитъаҳои замин» ба арзиши хароҷот барои қитъаҳои замин, инчунин хароҷот оид ба бехтаркунии ҳосилнокии замин, ҳавасмандкунии комиссияҳои ва дигар пардохтхоро ворид менамоянд. Баҳисобгирии таҳлилии қитъаҳои заминро ба ҳисоби гектарҳо ва арзиши ба миёномада, аз рӯи намудҳои заминҳои киштзор анҷом дода мешавад.

Захираҳои замини корхонаҳои кишоварзӣ ҳамчун объекти воситаҳои асосӣ ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо карда мешаванд. Махсусияти асосии баҳисобгирии заминҳои кишоварзӣ аз он иборат мебошад, ки дар онҳо гузаронидани амортизатсия мавҷуд нест. Гузаронидани хароҷот оид ба беҳдошти замин ба арзиши асосии маҳсулот якбора анҷом намеёбад, чунки онҳо арзиши аввалияи объекти воситаҳои асосиро ташкил медиҳанд. Ин хусусиятҳо аломатҳои муҳимтарини ҷудокунии захираҳои заминҳои кишоварзӣ аз номгӯи умумии воситаҳои асосии корхонаҳои кишоварзӣ мебошанд.

Қайд намудан бонаврид аст, ки ташаккулдиҳии усули алоҳидаи баҳисобгирии захираҳои заминҳои кишоварзӣ талаботи муносибатҳои муосири заминию моликиятӣ ба шумор меравад. Оид ба захираҳои замини кишоварзӣ ҳатто тибқи СХМБДТ 17 «Воситаҳои асосӣ» қоидаҳои аниқ ва назарияи таҳияшудаи баҳисобгирӣ арзи вучуд надорад. Аз ин ҷо бармеояд, ки раванди баҳисобгирии муносибатҳои замимую моликиятӣ дар самти ҳаракат ба таҷрибаи бехтарини байналмилалӣ бояд мутобиқ карда шавад. Пешниҳод менамоем, ки баҳисобгирии мустақилонаи захираҳои заминҳои кишоварзӣ дар ҳисоби дигар имконият медиҳад, ки категорияи мазкури захираҳои корхонаҳои кишоварзӣ мушаххас карда шавад.

Ҳангоми баррасӣ намудани захираҳои замини кишоварзӣ ва низомии баҳисобгирии он чанд мушкилоти зерин мушоҳида мегардад, ки ҳалли онҳо зарур аст:

- истифода намудани санади қабул-супурдани воситаҳои асосӣ (шакли ВА-1) ҳамгоми баҳисобгирии қитъаҳои замини кишоварзӣ. Бояд қайд кард, ки дар ин ҷо реквизитҳои зиёде мавҷуданд ва ҳамгоми амалиётҳои хоҷагӣ бо захираҳои замини кишоварзӣ пур кардани онҳо номумкин аст. Ичунин муҳосиб дар даст маълумоти алоҳидаеро, ки барои инъикоси объект дар баҳисобгирӣ зарур аст надорад. Мисол, сатре вучуд надорад, ки дар вай майдони қитъаи замини кишоварзӣ сабт карда шавад. Ин масъала такмил додани шаклҳои ҳуҷҷатҳои аввалияро оид ба баҳисобгирии захираҳои замини корхонаҳои кишоварзиро тасдиқ менамояд;

- истифода намудани китобҳои заминию кадастрӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ. Дар ин ҳуҷҷат андозаҳои заминҳои кишоварзӣ танҳо бо нишондиҳандаҳои натуравӣ инъикос меёбад, ки вай дар шароити муосир барои баҳисобгирии пурраи объектҳои мазкур кифоя намекунад. Инчунин дар ин ҳуҷҷат ҳаракати захираҳои замини кишоварзӣ, воридот ва баровадани онро назорат кардан мушкил мебошад. Аз ин бармеояд, ки ҳаҷми пурраи маълумотеро, ки барои муҳосиб зарур аст дар ин ҳуҷҷат вучуд надорад.

Ҳамин тариқ, замини кишоварзӣ захираи хеле муҳимест, ки дар баланси корхонаҳои кишоварзӣ мавҷуд мебошад. Ҳалли мушкилоти қайд карда шудаи баҳисобгирии захираҳои замини кишоварзӣ имконият медиҳад, ки иттилооти ҳақиқӣ оид ба захираҳои замини корхонаҳои кишоварзӣ пайдо карда шавад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ аз 25-уми марти соли 2011, №702.
2. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон - Душанбе, 2016 с.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» аз 12 майи соли 2001, №18.
4. Абдалимов А., Бобоев Д., Абидова Н.Д., Мухиддинова С.С. Инструкция и методические указания по проведению бонитировки почв и оценка земель Республики Таджикистан. Душанбе, 2002. - 65 с.
5. Нақшаи ҳисоботҳои баҳисобгирии муҳосибии ҷамоати молиявӣ- хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ, ки бо фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27-уми майи соли 2011, №41
6. Шарифов, З.Р. Мушкилоти баҳисобгирии муҳосибии захираҳои замин дар соҳаи кишоварзӣ / З. Р. Шарифов, Ш. Давлаталӣ // ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур. Баҳисобгирии муҳосибӣ: ҳолат, дурнамо ва муаммоҳои он. Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ –Душанбе. - 2019. - С. 17-21.

АННОТАЦИЯ
БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБИИ ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҲОИ
ЗАМИН ВА РОҲҲОИ ТАКМИЛ ДОДАНИ ОН ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Дар мақола масъалаи ислоҳоти баҳисобгирии муҳосиби захираҳои замини кишоварзӣ дида баромада шудааст. Муаллифон тасдиқ менамоянд, ки дар раванди баҳисобгирии муҳосиби захираҳои замини кишоварзӣ мушкилоти муайяне пайдо мегардад, ки ҳалли онҳо имконияти дастрасии иттилооти ҳақиқӣ оид ба захираҳои замини корхонаҳои кишоварзиро таъмин менамояд.

Калимаҳои калидӣ: баҳисобгирии муҳосибӣ, захираҳои замини кишоварзӣ, амалиёти хоҷагӣ, корхонаҳои кишоварзӣ, иттилоот, мушкилоти баҳисобгирии захираҳои замини кишоварзӣ.

АННОТАЦИЯ
БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЁТ В ИСПОЛЬЗОВАНИИ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ И ЕГО
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

В статье рассматривается вопрос реформы бухгалтерского учета земельных ресурсов в сельском хозяйстве. Авторы подтверждают, что в процессе бухгалтерского учёта земельных ресурсов появляются определенные проблемы, решение которых обеспечивает доступ к достоверной информации о земельных ресурсах на данном этапе.

Ключевые слова: бухгалтерский учёт, земельные ресурсы, сельское хозяйство, хозяйственные операции, сельскохозяйственные предприятия, информация.

ANNOTATION
ACCOUNTING OF THE USE OF LAND RESOURCES AND ITS IMPROVEMENT
IN AGRICULTURE

The article discusses the issue of reforming the accounting of agricultural land resources. The authors confirm that in the process of accounting for agricultural land resources, certain problems arise, the solution of which provides access to reliable information about agricultural land resources.

Key words: accounting, agricultural land resources, business operations, agricultural enterprises, information, problems of accounting for agricultural land resources.

ТДУ: 336.1

ТАСНИФОТИ ХАВФУ ХАТАРҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОРХОНАҲОИ
САНОАТӢ

Хушвахтзода К.Х., д.и.и, ДМТ. Зувайдуллоева Г.Х., омӯзгори ДДБ ба номи Н. Хусрав

Калимаҳои асосӣ: хатар, сармоягузорӣ, саноат, корхона, инноватсия, омилҳо, хатари қарзӣ, хатари бозорӣ, хатари асҷорӣ, хатарҳои дохилӣ, номуайян.

Рушди фаъолияти сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон омӯзиши мавқеъ ва нақши хавфро дар раванди сармоягузорӣ тақозо менамояд. Аксар корхонаҳои бузурги саноатии вилоят аз қабيلي ЧДММ “Ғаюр”, ЧДММ “Хуаксин Ғаюр Семент”, ЧДММ “Ғаюр Семент”, ЧДММ “Хуачиан Ғаюр индустриал” ва ЧДММ “Чунтай моҳир семент” дар шароити имрӯза лоиҳаҳои худудан калони сармоягузорию ба самти инноватсионӣ нигаронидашударо амалӣ мегардонанд. Корхонаҳои мазкур дар фаъолияти худ бо маҷмӯи намудҳои гуногуни хавф дучор меоянд, ки онҳо аз ҳамдигар бо мавқеъ ва вақти ба вуқӯъ пайвастан, маҷмӯи омилҳои берунӣ ва дохилии ба дараҷаи онҳо таъсиррасон фарқ мекунанд.

Дар намуни умумӣ ба таҳлили синтетикии муносибат, ки дар адабиёти илмӣ истифода шудаанд, хавфҳои корхонаҳои саноатиро ба таври зерин тасниф кардан мумкин аст:

- хавфҳои қарзӣ, ки бо имконияти аз тарафи дебиторҳо барнагардонидани воситаҳои қарзӣ алоқаманд аст;
- хавфҳои бозор, ки аз рӯи имконияти тағйироти шароити умумии бозор: ғоизҳои гузошташуда, нарх муайян карда мешаванд;
- хавфҳои сармоягузорӣ – имконияти нагирифтани боздеҳи сармоя, талафи сармояи гузошташуда;
- хавфҳои дохилии мамлакат, ки ба имконпазирии тағйироти курси асҷор, маҳдудкунӣ ва ё манъкунии хусусияти қонунидошта вобастаанд;
- хавфҳои барҳамхӯрӣ – имконпазирии пастшавии арзиши пасандозҳо ва ҳамчунин барҳамхӯрии бозори онҳо;
- хавфҳои амалиётӣ, ки имконпазирии хатоҳо ба раванди идоракунии, вайронкунии қоидаҳои истифодабарӣ, регламенти равандҳо ва тартибот алоқаманд мебошанд;
- хавфҳои лоиҳавӣ – хавфи хатоҳо ва нобарорӣ дар лоиҳаҳои корхона;

- хавфҳои корӣ, ки бо имконпазирии вайроншавии уҳдадориҳои корӣ, қонунгузориҳои умумӣ ва андоз, қонунгузориҳои экологӣ ва хавфҳое, ки ба ном ва обрӯи корхона иснод меоваранд, алоқаманданд.

Мо дар доираи хавфҳои корӣ ба таври илова ва хос хавфҳои низоъиро чудо намудем, ки дар натиҷаи муноқишаи манфиатҳои ширкат, менечмент ва кормандони он ба вучуд меояд.

- хавфҳои эътиборӣ хавфест, ки ба туфайли тағйирёбии муносибати бозор ва нуктаи назари ҷомеа нисбат ба корхона ба вучуд омада, боиси талафоти арзиши корхона ва пасандозҳои он, натиҷаҳои фаъолияти он ва ҳамчунин қобилияти иҷро карда натавонистани уҳдадориҳои худ дар назди корхонаҳо ва мизочон, сахомон ва умуман ҷомеа, яъне безътибории он мегардад;

- хавфҳои мунтазам – онҳо ба равандҳои номукаммали истеҳсолот, ташкили онҳо, низом, таҷҳизот, асбобу анҷом, муҳаффазиҳои технологӣ вобаста буда, ба ҳар гуна талафот ва ё майлқунии натиҷаҳои корхона оварда мерасонанд;

- хавфҳои фалокатӣ, ки ба сар задани фалокатҳои қиддии хусусияти табиӣ ва техногенидошта (фалокат, садама, сӯхтор, обхезӣ, зериобмонӣ, ғавворазанӣ ва ғайра) вобастаанд;

- хавфҳои иттилоотӣ ба раванди номуташаккилӣ дар низоми иттилоотии корхона алоқаманд буда, боиси сарфи зиёдагии захираҳо, пайдоиши хавфи истеҳсолӣ дар корхона ва паҳн гардидани он ба ҳудудҳои атроф ва ғайра мегардад[4,с.105].

Бо дарназардошти таснифоти хавфҳо ба андешаи мо дар таркиби хавфҳои корхонаҳои саноатӣ қисматҳои садамавӣ, систематикӣ, иттилоотӣ, эътиборнокӣ, корӣ, амалиётӣ, инвеститсиониро низ, чудо кардан мумкин аст. Айни ҳол ба андозаи бештар корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон ба хавфҳои қарзӣ ва бозорӣ алоқаманд мебошанд, вале дар шароити раванди ҳодисаҳои муайян, ки ба туфайли сабабу натиҷа боиси хавфҳои саноатӣ мегарданд, метавонанд ба натиҷаҳои номатлуб оварда расонанд. Аз ҷумла, талафоти имконияти харида захираҳои зарурии истеҳсолот: мавод ва энергия (ки бо сабабҳои ҳам молиявӣ ва ҳам бозорӣ) ба вучуд меоянд. Ин, хусусан, барои истеҳсолоти бетанаффуси сикли давомноки технологӣ ва шароити вазнини коридошта (бофандагӣ, химиявӣ, саноати металлургӣ, соҳаи коркарди маъданҳои кӯҳӣ, энергетика) ба оқибатҳои вазнини хусусияти техногенидошта ва талафотҳои ба он мувофиқ оварда мерасонад.

Дар шароити муосир муайянқунии идоракунии хавфро ҳамчун раванди назорати мувофиқ бо мақсади кам кардани талафот дар мавриди сар задани ҳодисаи хавф таъриф додан мумкин аст. Ба ҳисоб нагирифтани омилҳои хавфи саноатӣ ба мавҷудияти корхона таъсири қиддӣ расонида метавонад, зеро ҳодисаҳои бо он алоқаманд, аз қабili садама ва фалокат, амалӣ карда натавонистани фаъолияти истеҳсолӣ ва ғайра метавонанд боиси қашшокии корхона гарданд.

Ба андешаи олими ватанӣ Саидмуродов (Баротзода) Ш.М. хавфу хатарии сармоягузорӣ имконияти талафот ва / ё аз даст додани фоида (фоида, даромад ва ғайра) дар муқоиса бо фаъолияти пешгӯишаванда мебошад[9,с.9].

Мо андешаи мазкурро ҷонибдор буда, дар ҳақиқат ҳангоми сар задани хавфу хатар дар корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон, мақсади асосии он яъне гирифтани фоида аз эҳтимол дур мемонад.

Дигар муаллифи ватанӣ Бақоев Ш.С. андеша ба он дорад, ки зухуроти хавфҳо, пеш аз ҳама, аз омилҳои вақт вобастааст: коркард ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар давраи дарозмӯҳлати пешбинӣ шудаанд, яъне истифодаи самарائي дар оянда ҳосилшаванда вақти зиёдеро талаб мекунад. Хатар, пеш аз ҳама, дар марҳилаи коркарду татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҳамроҳ мегардад[1,с.20]. Ба андешаи мо муаллифи ватанӣ андешаашро сари вақт пешниҳод намудааст. Зеро то ҳол ба омилҳои вақт вобаста будани хавфу хатарро дар адабиёти илмӣ кам вохӯрдан мумкин аст.

Дигар ин ки идоракунии хавфу хатар ташкили раванди тичоратиеро дар бар мегирад, ки он ба ҳамкории ҳамаи кормандон ва қисматҳои сохторӣ (натанҳо шӯъбаҳои махсуси назорат ва идоракунии хавфҳо) асос ёфта, бо мақсади роҳ надодан ба талафоте, ки ба туфайли ҳодисаҳои ҷашмдоршаванда ва ғайриҷашмдор ба амал меоянд ва ба ноил гардидан ба дараҷаи ба нақша гирифташудаи боздеҳи сармоя, фоиданокӣ ва ба сармоя табдил додани молу мулкҳои корхона равона шудааст. Чунки мақсади идоракунии хавфу хатарии сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатӣ аз инҳо иборат мебошад:

- минимизатсияи тафовути байни буча/бизнес-нақша ва натиҷаҳо, ноилшавӣ ба даромаднокии устувор (танзими хароҷоти захираҳо ва дар дараҷаи пасти қобили қабул нигоҳ доштани масрафҳои барои истифодаи захираҳо);

- таъмини имконияти нигоҳ доштан/барқарор кардани фаъолияти истехсолӣ бо роҳи минимизатсияи хароҷот, ҳатто дар ҳолатҳои ба миён омадани ҳодисаи хавфҳои фавқулода;

- таъмини иҷроиши уҳдадориҳои иҷтимоии дохилӣ ва берунаи корхона ва нигоҳ доштани эътибори он.

Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, бояд таъкид кард, ки корхона ҳангоми амалӣ гардонидани фаъолияти дилхоҳи истехсолӣ бояд як миқдори муайяни хавфҳоро паси сар намояд, зеро ягон намуди фаъолияти истехсолие мавҷуд нест, ки ба хавф алоқамандӣ надошта бошад. Мақсади ниҳоии низоми идоракунии хавфу хатари сармоягузорӣ ин устуворӣ ва пойдорӣи фаъолияти истехсолиии корхонаҳои саноатӣ мебошад.

Ҳамаи хавфҳои таснифшударо аз рӯйи дараҷаи ҷеншавандагӣшон ба 2 категорияи асосӣ ҷудо кардан мумкин аст:

1) хавфҳои ба объекти идоракунии таъсири пешакии бевоситаи ҷеншавандадошта, яъне бузургии таъсири ҷунин омилҳои хавф пешакӣ ба таври аниқ пешгӯӣ гардида, дар натиҷаҳои ниҳой бо рақамҳо дарҷ шудаанд, масалан андозаи солони таъсири популятсионии партовҳои корхонаҳои саноатӣ. Нисбат ба ин гурӯҳи омилҳои хавф мафҳуми хавфҳои миқдоран муайяншударо истифода мебарем. Ба ин гурӯҳ хавфҳои систематикӣ ва ҳамҷунин хавфҳои портфелӣ-сармоягузориро дохил кардан мумкин аст;

2) хавфҳое, ки ба объекти идоракунии таъсири пешакии бевоситаи ҷеншаванда надоранд, яъне дар ибтидо натавонанд нисбат ба андозаи ҳақиқии таъсири ин гуна хавфҳо ва хисорот, балки вақту муҳлати ба амал омадани онҳо ҳамчун ҳодисаи хавф ва зарар маълумот мавҷуд нест. Баҳодиҳии иқтисодии таъсири ҷунин омилҳои хавфу хатар аҳамияти пешакии муайянкунӣ надоранд, аз ин рӯ, онҳо истифодаи объектҳои хусусияти ғайрирақамидошта: тақсимои эҳтимолият, функцияи ҳақиқатмонанд, маълумоти фосилавӣ ва ғайраро тақозо менамоянд. Ба ин гурӯҳ аксарияти кулли хавфу хатарҳои корхонаҳои саноатӣ мансуб дониста мешаванд, ки қисмати зиёди онҳо ба таври мустақим ва ғайримустақим (аз рӯйи механизми алоқаи сабабу натиҷа) ба хавфҳои технологӣ дохил мешаванд. Нисбат ба ин гурӯҳи хавфҳо мафҳуми «миқдоран муайяннашаванда» истифода бурда мешавад.

Сиёсати умдаи идоракунии хавфро бо назардошти дар ҷорҷӯбаи стратегияи идоракунии тичорат тибқи ҷеншавандагӣшон гурӯҳбандишавии хавфҳоро ҷунин тавсиф додан мумкин аст:

1. Тавозуннокӣ дар байни активҳои (пулу моли) хавфӣ ва буфери хавфӣ (сармояи сахҳомӣ, ҳимояи суғуртавӣ, захираҳо).

2. Таъмини дараҷаи қобили қабули натиҷаи хавф.

3. Пешгирӣ кардани ғуншавии активҳо (пулу мол) ва равандҳое, ки дар зери таъсири як хавф сурат мегиранд (диверсификатсия, такроршавии низом, ҳимояи ғайрифавол).

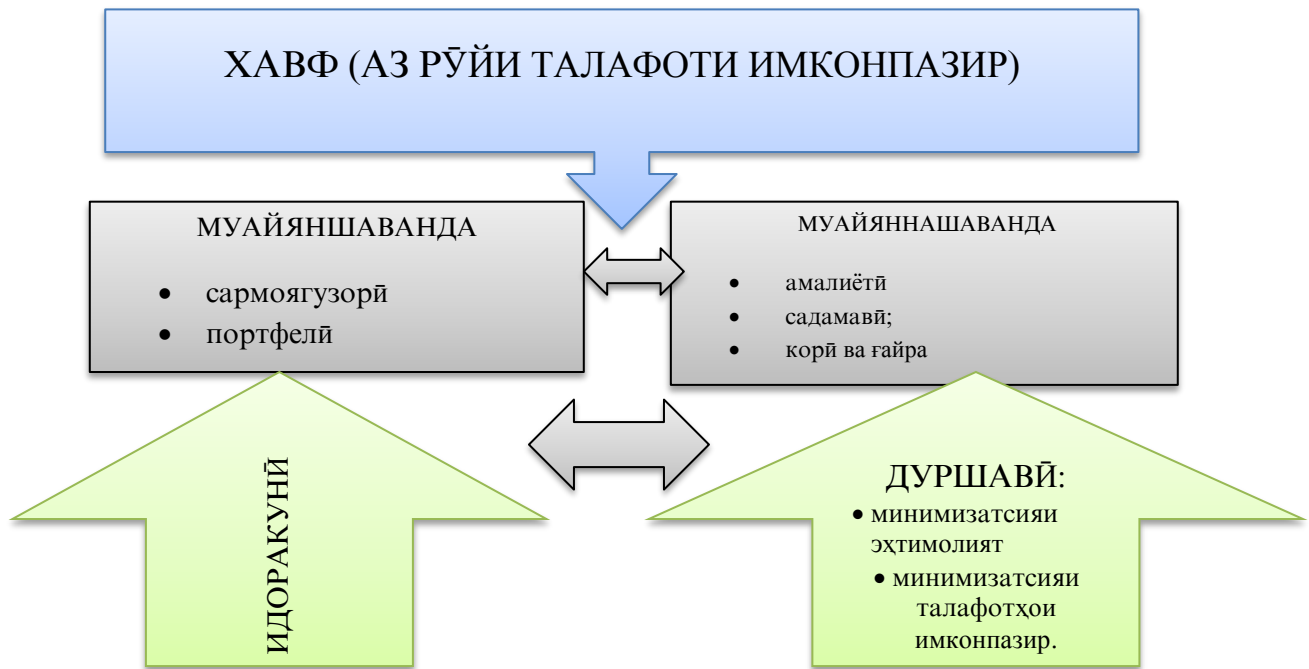
4. Аутсорсинги хавф (аз ҷумла суғурта).

Ифодаи бевоситаи сиёсати идоракунии хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои санотии вилояти Хатлон нисбат ба навъҳои гуногуни хавф ҷунин аст: хавфҳои миқдоран муайяннашаванда: портфелӣ, низомнок, ки онҳо бояд назоратнашаванда ва идорашаванда бошанд. Хавфҳои ҷеншаванда бевосита ба амалигардонии фаъолият ҷиҳати арзишнокии тичорат алоқаманданд, аз ин рӯ, онҳо наметавонанд ва набояд ба андозаи пурра сарфи назар шаванд. Дар бобати хавфҳои миқдоран ҷеннашаванда (хавфҳои амалиётӣ, хавфҳои садамавӣ, хавфҳои корӣ) сиёсати идоракуниро татбиқ кардан мумкин аст (расми 1):

1) дуршавӣ (аз рӯйи имконият): пурра (масалан, хавфҳои корӣ, хавфҳои ҳуқуқӣ (юридикӣ);

2) аутсорсинг (дар ҳолати набудани имконият/мавҷуд набудани зарурати дуршавӣ, масалан хавфҳои садамавӣ);

3) бо захираҳои худӣ ба танзим даровардани хавфҳо (дар мавриди ғайриимкон будани аутсорсинг, масалан дар ҳолатҳои ғайриштатӣ, садамавӣ вайронкунии якдафъаинаи раванди технологӣ, ки ба шикастану харобшавии таҷҳизот ва иншоот, талафи коршоямӣ онҳо, партовҳои ба ҳаёт ва саломатии одамон хатарнок алоқаманд набуда, ба хароҷоти ғайриистехсолиии захираҳо ва барориши маҳсулоти пастсифат (брак) алоқаманданд.

Расми 1. Сиёсати идоракунии хавфҳои корхонаи саноатӣ.

Таҳияи муаллиф: Дар робита ба ин, сохторбандии назарияи мавҷудаи идоракунии ва коркарди имконпазирӣ низоми идоракунии хавфҳо бо баҳисобгирии хусусиятҳои корхонаи саноатӣ масъалаҳои муҳим ҳисоб меёбанд. Бо ин мақсад дар назди идоракунандагони хавф вазифаҳои муайян гузошта мешаванд, чунончи:

- муайянкунии терминологияи назарияи идоракунии хавфу хатар;
- ташаккул додани принципҳо ва функсияи идоракунии хавфу хатар;
- муайян кардани унсурҳои асосии раванди идоракунии хавфу хатар дар корхонаҳои саноатӣ.

Бо ҳалли масоили додашуда комилии концептуалии назарияи идоракунии хавф дар корхонаҳои саноатӣ ба даст меояд. Таҳқиқоти мо маҳз дар алоқамандӣ ва мувофиқат бо вазифаҳои гузошташуда амалӣ гардониди шудааст. Низоми идоракунии хавфҳо, ба монанди дигар низомҳо, аз объект ва субъекти идоракунии иборат мебошад. Дар ин маврид ба сифати объекти идорашавандаи корхона ва муносибати иқтисодии он бо дигар агентҳои хоҷагидорӣ баромад мекунад. Бузургии тағйирёбандаи идорашавандаро бузургии ҳисобкунӣ-дараҷаи хавф ташкил медиҳад. Қисмати идорашаванда ва ё субъекти идоракуниро дар ин зернизом гурӯҳи махсуси одамон (зерсохтор ва ё корманди корхона, ки аз хизмати мушовирони касбӣ истифода мебаранд) ташкил медиҳанд, ки онҳо дар асоси ахбори гирифтаашон методҳои мухтасифи назарияи хавфро истифода бурда, тадбирҳои таъсиргузоре меандешанд, ки ба идоракунии раванди пастшавии дараҷаи хавф ва ё дар ҳудуди муайян нигоҳ доштани он равона шудаанд.

Низоми идоракунии хавфҳо дар корхона аз як тараф, низоми кушода буда, як қисмати низоми иқтисодиро ташкил медиҳад, ки он дар худ ҳамаи унсурҳои тавсифдиҳандаи сохтори додашударо фаро мегирад, аз тарафи дигар, он зернизомеро ба вучуд меорад, ки ҳамаи равандҳои дар корхона ба амал оянда ва шаклҳои фаъолиятро, ки байни ҳамдигар таъсири ҳам ба таври уфуқӣ ва ҳам ба таври амудӣ алоқамандӣ доранд, дар бар мегирад.

АДАБИЁТ:

1. Бақоев Ш.С. Такмилдиҳии механизмҳои таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ (дар мисоли вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон) Автореферати диссертатсия Ҳучанд, 2020.-С.20
2. Кабушкина С. Н. Анализ различных определений понятия риск классиков экономической науки / С. Н. Кабушкина// Учеб. Пособие - М.: Новое знание, 2004-213с.
3. Лепихин А. П. Анализ финансовых рисков / А. П. Лепихин// Учеб.пособие. Краснояр. гос. ун-т - Красноярск, 2005- С. 240.

4. Скобелева И. П. Риски коммерческого банка: Оценка; система оптимального управления; риск, доходность, стратегия банка: монография / И. П. Скобелева, В. В. Мищенко// - СПб: ИПЦ СПГУВК, 2006-189с.
5. Саидмуродов (Баротзода) Ш.М. Такмили методҳои паст намудани хавфу хатарҳои сармоягузори дар корхонаҳои истеҳсоли (дар мисоли корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон) автореферати диссертатсия. Душанбе, 2018 - С.9
- 6.

АННОТАТСИЯ ТАСНИФОТИ ХАВФУ ХАТАРҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАӢ

Дар мақола масъалаи таснифоти хавфу хатарҳои сармоягузори дар корхонаҳои саноати мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд шудааст, ки рушди фаъолияти сармоягузори дар корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон омӯзиши мавқеъ ва нақши хавфро дар раванди сармоягузори тақозо менамояд. Аксар корхонаҳои бузурги саноатии вилоят дар фаъолияти худ бо маҷмӯи намудҳои гуногуни хавф дучор меоянд, ки онҳо аз ҳамдигар бо мавқеъ ва вақти ба вуқӯъ пайвастан, маҷмӯи омилҳои берунӣ ва дохилии ба дараҷаи онҳо таъсиррасон фарқ мекунанд. Дар мақола хулоса шудааст, ки низоми идоракунии хавфҳо дар корхона аз як тараф, низоми кушода буда, як қисмати низоми иқтисодиро ташкил медиҳад, ки он дар худ ҳамаи унсурҳои тавсифдиҳандаи сохтори додашударо фаро мегирад, аз тарафи дигар, он зернизомеро ба вучуд меорад, ки ҳамаи равандҳои дар корхона ба амалоянда ва шаклҳои фаъолиятро, ки байни ҳамдигар таъсири ҳам ба таври уфуқӣ ва ҳам ба таври амудӣ алоқамандӣ доранд, дар бар мегирад.

Калимаҳои асосӣ: хатар, сармоягузори, саноат, корхона, инноватсия, омилҳо, хатари қарзӣ, хатари бозорӣ, хатари асборӣ, хатарҳои дохилӣ, номуайян.

АННОТАЦИЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ РИСКОВ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Авторы в своей статье обсуждают классификацию инвестиционных рисков и рисков на промышленных предприятиях. Было отмечено, что развитие инвестиционной деятельности на промышленных предприятиях Хатлонской области требует изучения положения и роли риска в инвестиционном процессе. Многие крупные промышленные предприятия региона, сталкиваются в своей деятельности с набором различных видов рисков, которые отличаются друг от друга местом и временем возникновения, набором внешних и внутренних факторов, влияющих на их степень. В своей статье авторы делают вывод, что система управления рисками на предприятии - это, с одной стороны, открытая система и часть экономической системы, которая включает в себя все описательные элементы данной структуры, с другой стороны, она создает подсистем, которая включает в себя все процессы, происходящие на предприятии, и формы деятельности, влияющие друг на друга, как по горизонтали, так и по вертикали.

Ключевые слова: риск, инвестиции, промышленность, предприятие, инновации, факторы, кредитный риск, рыночный риск, валютный риск, внутренний риск, неопределенность.

ANNOTATION CLASSIFICATION OF INVESTMENT RISKS IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

In their article, the authors discuss the classification of investment risks and risks in industrial enterprises. It was noted that the development of investment activities in industrial enterprises of Khatlon region requires a study of the position and role of risk in the investment process. Many large industrial enterprises of the region, face a set of different types of risk in their activities, which differ from each other in terms of location and time of occurrence, a set of external and internal factors that affect their degree. The authors conclude in their article that the risk management system in an enterprise is, on the one hand, an open system and a part of an economic system, which includes all the descriptive elements of a given structure, on the other hand, it creates a subsystem. which includes all the processes taking place in the enterprise and the forms of activity that affect each other both horizontally and vertically.

Keywords: risk, investment, industry, enterprise, innovation, factors, credit risk, market risk, currency risk, internal risk, uncertainty

САМАРАНОКИИ ИСТЕҲСОЛОТИ КИШОВАРЗӢ : КРИТЕРИЯ,
ОМИЛҲО ВА НИШОНДИҲАНДАҲООлимов А.Х. – н.и.и., дотсент, Аминзода З.М., омӯзгори калони– ДАТ ба номи
Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: самаранокӣ, самаранокӣ иқтисодӣ, маҳсулоти умумӣ, маҳсулоти ниҳой, натиҷа, захира, даромади умумӣ, ғоидаи соф, хароҷотҳои ҷорӣ, ғоида, критерияи самаранокӣ, махсусгардонии минтақавӣ.

Самаранокӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ баррасӣ шуда, натиҷаҳои ғайриқонунии аз нуқтаи назари мутобиқати онҳо ба манфиатҳои ҷамъиятӣ оид ба рушди минбаъдаи қувваҳои истеҳсолӣ ва муносибатҳои истеҳсолӣ муайян менамояд ва дараҷаи ноил шудан ба ин ҳадафро инъикос менамояд. Дар робита ба соҳаи кишоварзӣ, самаранокиро бояд ҳамчун натиҷаи истифодаи оқилонаи захираҳои, ки барои таъмин ва баланд бардоштани эҳтиёҷоти аҳоли ба маҳсулоти ғизоӣ ва саноатро бо ашёи хом нигаронида шудаанд, баррасӣ карда мешавад.

Ба ақидаи М.И. Тертишник, Н.И. Шелковников ва дигарон [7] ҳолати назариявии самаранокӣ иқтисодиро ($C_{икт}$) дар формула ба таври зерин пешниҳод кардан мумкин аст:

$$C_{икт} = \frac{\text{Самара (натиҷаи истеҳсолот)}}{\text{Хароҷот (захираҳо)}} (1)$$

Дар ин ҷо $C_{икт}$ – самаранокӣ иқтисодӣ аст, яъне бузургии нисбӣ, ки натиҷаи ғойданокиро нишон медиҳад, самаранокӣ иқтисодӣ мебошад.

Ба ақидаи олимони тоҷик Пиризода Ҷ.С. ва Олимов А.Х. самаранокӣ ҳамчун таносуби натиҷаи истеҳсолот ба сарфи хароҷоти истеҳсолӣ (захираҳои истеҳсолӣ) ҳисоб карда шуда, яке аз критерияҳои мураккаби иқтисодӣ буда, бузургиаш ба таъсири омилҳои гуногун вобаста аст. Чунин ҳолат талаб менамояд, ки барои баҳодиҳии он низоми нишондиҳандаҳои иқтисодӣ истифода бурда шаванд, алоқаи байни онҳо омӯхта шавад, таҳлили комплексӣ гузаронида шуда, натиҷаҳо оид ба самти баланд бардоштани самаранокӣ ба даст оварда шавад [5].

Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Шарифов З.Р. қайд мекунад, ки ба мафҳуми "самаранокӣ" бо мақсади таъмини раванди устувори истифодаи замин ва рушди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, арзиши нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои самаранокӣ иқтисодии хоҷагии халқ ва тичоратиро бояд ворид намоем [9].

Тибқи андешаҳои доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор А.А. Мадаминов барои муайян намудани моҳияти категорияи иқтисодии самаранокӣ истеҳсолот, баррасӣ намудани таркиби мафҳумҳои «самаранокӣ» ва «самаранокӣ истеҳсолот» мақсаднок ҳисобида мешавад [3].

Бо назардошти гуфтаҳои боло барои баҳодиҳии самаранокӣ иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ зарур аст, ки системаи нишондиҳандаҳои зерин истифода бурда шаванд:

а) дараҷаи истифодабарии замин: нисбати даромади умумӣ ва соф ба майдони кишти зироати кишоварзӣ;

б) дараҷаи истифодаи фондҳои асосӣ: нисбати даромади умумӣ ва соф ба арзиши фондҳои асосии истеҳсоли кишоварзӣ (боздеҳи фондҳо);

в) дараҷаи истифодабарии захираҳои меҳнатӣ: нисбати даромади умумӣ ва соф ба шумораи миёнасолони кормандон, маҳсулнокии меҳнат ё вақти кории сарфшуда (одам рӯз, одам соат) ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, нишондиҳандаи меҳнатталабӣ);

г) дараҷаи истифодаи хароҷоти ҷорӣ: маҳсулоти умумӣ ба як сомонӣ хароҷотҳои истеҳсолӣ;

д) дараҷаи даромаднокӣ: нисбати ғоида (даромади соф) ба арзиши маҳсулоти ғуруҳташуда ва нисбат ба арзиши миёнасоланоаи фондҳои асосӣ ва гардон [5].

Самаранокӣ ҳангоми дигар шароити баробар чӣ қадар баландтар бошад, ҳамон қадар маҳсулоти истеҳсолшуда бештар аз як воҳид масоҳати замин истеҳсол карда мешавад. Агар хароҷот барои истеҳсоли як воҳиди маҳсулот паст бошад, ҳамон қадар даромаднокӣ корхона баландтар мегардад. Самаранокӣ ҳангоми афзун гардидани ҳосилнокӣ, камшавии ҳаҷми меҳнат, афзоиши даромади умумӣ ва соф ва дар натиҷа, ба даст овардани ғоидаи зиёд баланд мешавад. Азбаски, ки дар соҳаи кишоварзӣ дар асоси мучахҳазгардонии техникаи истеҳсолот арзиши воситаҳои асосӣ ва гардишӣ баланд гардида, ҳосилнокии сармоя ва пардохт кардани арзиши истеҳсолӣ аҳамияти муҳим пайдо мекунад.

Бояд ёдовар шуд, ки критерияи самаранокии иқтисодӣ бояд моҳияти муносибатҳои иқтисодиро дар раванди истеҳсолот ва амалиётҳои мубодилавии молию пулӣ бо таъминкунандагон ва истеъмолкунандагон инъикос намояд, инчунин муносибатҳои баробархукукро бо дигар соҳаҳо, ки бо сохторҳои танзимкунандаи давлатӣ баробаранд, нишон диҳад. Мураккабӣ дар интиҳоби критерияҳои ҳаммаъно аз нуктаи назари мухталифи олимони соҳаи иқтисодиёт инъикос ёфтааст. Критерия ва нишондиҳандаи асосии самаранокии иқтисодӣ, ба ақидаи Кидяева Н.А ва дигарон, «дараҷаи ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ» мебошад ва минбаъд мушаххас баён менамоянд, ки «...дар соҳаҳои истеҳсоли маҳсулоти моддӣ ҳосилнокӣ тибқи маҳсулоти умумӣ ҳисоб карда мешавад» [1]. Аммо маҳсулоти умумӣ натиҷаҳои фаъолиятро ифода менамояд, на самаранокиро ва ин нишондиҳанда метавонад дар сатҳҳои гуногуни хароҷот бо истифодабарии захираҳои бозорӣ истеҳсол карда мешавад. Бинобар ин, муқоиса намудан бо яке аз захираҳои истифодашаванда қобили қабул нест. Е.Витун дар он ақида аст, ки критерияи самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ бо "... таносуби ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ниҳой (даромади умумӣ) ба хароҷоти зинда ва моддӣ" [2] ифода меёбанд. Дар ин тасниф нишондиҳандаи маҷмӯи даромади умумӣ натиҷаро инъикос накарда, ҳосилнокии истеҳсолотро нишон додааст, аммо он маҳсулоти "истеҳсолшуда" ниҳой маҳсуб меёбад ва ҳанӯз маълум нест, ки оё он хароҷоти истифодашударо пӯшонда метавонад. Бисёре аз иқтисодчиён чунин ақида доранд, ки ба сифати критерия чун қоида бояд ба даст овардани даромади аз ҳад зиёдро интиҳоб намоянд. Ҳамин тавр, В. Свободин менависад: "Критерияи самаранокии иқтисодии истеҳсолоти маҳсулоти агросаноатӣ дар шароити бозоргонӣ ғойда ба ҳисоб меравад" [6]. Ин нуктаи назарро як қатор муаллифони дигар: Л.И. Абалкин, В.А. Добрынин, Кидяева Н.А., А.Осипов, А.И.Трубилин, Л.А. Трисвятский, И.Г. Ушачев, Ҷ.С., Пиризода, А.Х. Олимов ва дигарон низ дастгирӣ менамоянд.

Мо чунин меҳисобем, ки баъзе иқтисоддонҳо мафҳуми «критерияро»-ро бо нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодӣ нодуруст маънидод мекунанд. Дар як қатор асарҳо зарурати мубоҳаткунии миқдории критерия таъкид карда мешавад, дар дигар асарҳо бошад, критерияи самаранокӣ бо кадом як нишондиҳандаи самаранокӣ иваз карда мешавад.

Дар сатҳи сифатнокӣ, критерияро олимони А.Д. Заводчиков, В. Свободин ва дигарон чунин арзёбӣ намудаанд: «Критерияи самаранокии иқтисодӣ - имконияти таъмини худмаблағгузорӣ барои таъмини такрористеҳсолкунии васеъ аст» [6]. То андозае тафсири васеъро иқтисоддонҳои соҳаи кишоварзӣ медиҳанд. Ба сифати критерияи самаранокии фаъолияти маҷмааи агросаноатӣ оид ба баланд намудани фуруши маҳсулоти озуқаворӣ ба аҳоли бо арзишҳои истеъмоли ва ашёи хоми кишоварзӣ барои саноат, ки намудҳои заруриро талаб мекунад, дар натиҷаи истифодаи оқилонаи иқтисодии истеҳсоли тамоми соҳаҳои АПК баромад менамоянд. Ҳамчун критерияи самаранокии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ афзоишҳои маҳсулоти нав кашф кардашуда дар ин соҳа тавассути истифодабарии самарабахши захираҳои мавҷуда мебошад. Аммо ин критерияҳо имкон намедиҳанд, ки арзёбӣ гузаронида шавад, алалхусус самаранокӣ дуруст ва пурра муайян карда шавад.

Ба сифати критерияи умумии самаранокии иқтисодии истеҳсолоти ҷамъиятиро бисёре аз иқтисоддонҳо (И.Н. Буздалов, В.П. Василенко, М.В. Грибовсков, А.П. Зинченко, В.А. Ключақ) пешниҳод менамоянд, ки нишондиҳандаи сатҳи маҳсулнокии меҳнати ҷамъиятӣ интиҳоб карда шавад.

Ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ ($ХМ_{\text{умумӣ}}$) ҳамчун таносуби даромади миллии истеҳсолгардида (ДМ) ба ҳисоби миёнаи шумораи кормандоне, ки дар соҳаҳои истеҳсолоти маҳсулоти моддӣ машғул мебошанд, муайян карда мешавад.

Ба андешаи иқтисоддонҳои дигар (А.Н. Березкина, А.М. Малько, В.И. Нечаева, Е.С. Оглоблина,) ба сифати критерияи самаранокии истеҳсолот бояд афзоиши даромадҳои миллии ба шумораи кормандон, балки ба ҳар як сари аҳоли дар асоси афзоиши ҳосилнокии меҳнат ҳисобида шавад.

Ҳамзамон, ба андешаи мо дар соҳаи кишоварзӣ дар маҷмӯъ ба даст овардани самарай аз ҳад зиёд аз ҳар як воҳиди сарфи меҳнат (ва ё кам кардани хароҷоти меҳнат ба воҳиди самара) ҳамчун критерия баромад менамояд.

Дар баробари истифодаи критерияи асосӣ талаб карда мешавад, ки критерияҳои хусусӣ истифода бурда шаванд. Чунин критерияҳо барои муайян намудани самаранокии истеҳсоли маҳсулоти алоҳида заруранд. Ба ақидаи мо, критерияи хусусӣ барои парвариши ғалладона афзоиши ҳадди аққали ис-теҳсоли ғалладона бо хароҷоти камтарини меҳнатӣ ва воситаҳо барои ба даст овардани он мебошад. Дар баробари ин, ба ҳаҷми хароҷот на танҳо хароҷоти истеҳсолӣ (хароҷоти захираҳои истеҳсолӣ), балки

харочот барои ҳифзи муҳити зист ва бехтар кардани сифати маҳсулотро ворид кардан мумкин аст.

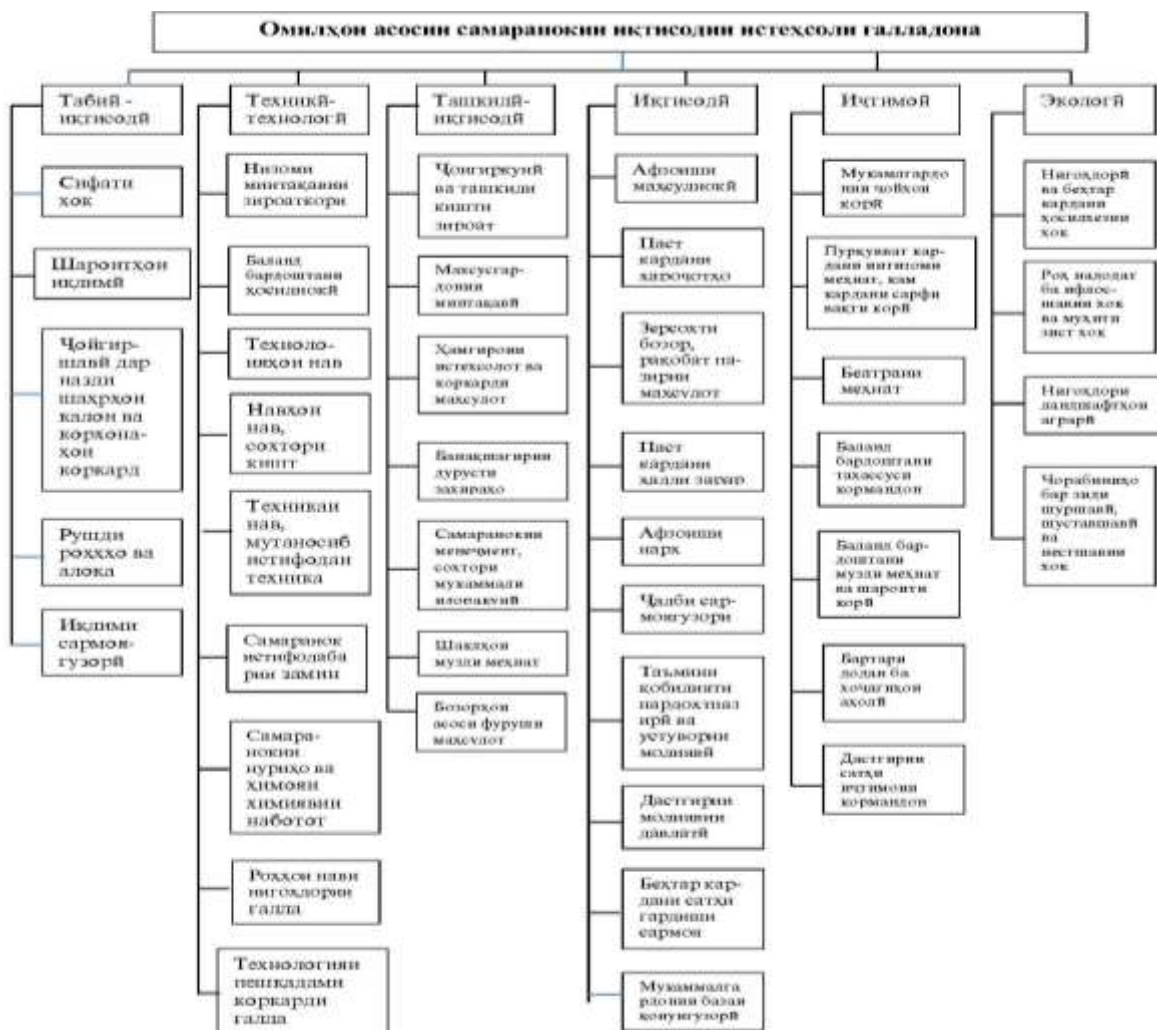
Бо назардошти гуфтаҳои боло, ба сифати критерия самаранокии истеҳсоли маҳсулоти ғалладонагӣ мо пешниҳод менамоем, ки самараи ҳосилгардида (натиҷа) ҳам бо захираҳо ва ҳам харочоти истифодагардида муқоиса карда шавад. Ин барои он зарур аст, ки натиҷаҳои истеҳсолот ҳам бо харочот ва ҳам маҷмӯи умумии захираҳое, ки дар раванди истеҳсолот ҷалб гардидаанд, вобастагӣ дорад.

Омӯзиши монографияҳо ва мақолаҳои илмӣ муаллифони мухталиф имкон дод, ки шаш гурӯҳи омилҳои самаранокии иқтисодии истеҳсолоти кишоварзиро гурӯҳбандӣ намуда нишон дод: 1) табиӣ-иқтисодӣ, 2) техникаӣ-технологӣ, 3) ташкилӣ, 4) иқтисодӣ, 5) иҷтимоӣ ва 6) экологӣ. Дар ҳар як гурӯҳ унсурҳои таркибӣ, ки ба самаранокӣ таъсири мустақим ва ғайримустақим мерасонанд, ҷудо карда шудаанд.

Дар навбати хеш, самаранокии иқтисодӣ аз бисёр омилҳо, ки таъсири онҳо дар сатҳи назаррас хусусиятҳои соҳавӣ доранд вобастааст. Дар ҳоҷагии кишоварзӣ натиҷаи истеҳсолот ва самаранокии иқтисодии он аз якҷанд омилҳои ба истеҳсолоти кишоварзӣ хос вобаста мебошад. Мавриди муайян кардани самаранокӣ аҳамият ва алоқаи омилҳоро бояд баҳо дод, зеро маҳз тавассути он сарфаи харочотҳо ё боздеҳи бехтарини он имконпазир мебошад.

Муаммои баланд бардоштани самаранокии иқтисодии истеҳсолоти гандумро дар асоси таҳлили омилҳои муҳити дохилию берунӣ баррасӣ менамоем (расми 1).

Самаранокии истеҳсолот аз якҷанд омилҳо вобаста аст, ки таъсири онҳо дар хусусиятҳои махсуси соҳавӣ инъикос меёбанд. Дар соҳаи кишоварзӣ, натиҷаи истеҳсолот ва самаранокии иқтисодии он аз омилҳои зиёди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ вобаста аст. Ҳангоми муайян кардани самаранокӣ доништан ва арзёбии аҳамият ва ҳамбастагии омилҳо муҳим аст, то муайян намоем аз ҳисоби кадоме аз ин харочотҳо сарфа намудан имконият дорад ва ё натиҷаи бехтар медиҳад. Масъалаи баланд бардоштани самаранокии иқтисодии истеҳсоли ғалладона дар асоси муносибати мунтазам бо назардошти омилҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ баррасӣ карда мешаванд.

Расми 1. Омилҳои асосӣ ба самаранокии истеҳсоли ғалладона таъсиркунанда

Нишондиҳандаҳои самаранокиро метавон бо ду тарз ҳисоб кард: тақсим кардани натиҷа (самара) ба ҳаҷми хароҷотҳо ва ё фарқи байни натиҷа ва хароҷот барои гирифтани он. Ҳамзамон, низоми нишондиҳандаҳо зарур аст, зеро бояд хусусияти ченкунии самаранокӣ, навиҳои гуногуни захираҳои истеҳсолӣ, ки бо хусусиятҳои иқтисодии худ фарқ мекунанд ва на ҳамеша муқоисакунонда мебошанд, ба инобат гирифта шаванд.

Азбаски самаранокӣ иқтисодиро мумкин аст бо роҳи муқоиса намудани самара ва захираҳо ва ё муқоисакунии самара ва хароҷот муайян карда мешавад, пас нишондиҳандаҳои самаранокӣ метавонанд ба ду гурӯҳ тақсим карда шаванд. Ба якум метавон мансуб намуд (самаранокӣ иқтисодии захираҳои истифодашуда) ба монанди маҳсулнокии замин, баргардонии сармоя, ҳосилнокии захираҳо, маҳсулнокии моддӣ, ҳосилнокии меҳнат ва ғайра. Гуруҳи дуюм (самаранокӣ иқтисодии захираҳои истеъмолишуда, хароҷотҳои ҷорӣ истеҳсолӣ) арзиши аслий, хароҷотҳои меҳнатӣ, сатҳи даромаднокии ва дигарҳоро дар бар мегирад. Вобаста ба мақсад ва объектҳои таҳқиқот, ҳамзамон метавонанд нишондиҳандаҳои гуруҳҳои якум ва дуюм истифода бурда шаванд.

Бисёр олимон ҳаҷми ғоида гирифташударо ҳамчун нишондоди самаранокӣ истифода мебаранд. Ба ақидаи мо ғоида нишондиҳандаи самараи ҳосилгардида ҳисобида мешавад, яъне ин нишондиҳандаи мутлақӣ самаранокӣ мебошад. Аммо, дар асл, ҳуди ғоидаро (ҳатто бо назардошти хароҷот) метавон нишондиҳандаи самаранокӣ шуморид, зеро ҳангоми ҳисобу китоби он ҳам хароҷотҳо ва ҳам самараи ғоида аз ғуруш ҷалб карда мешаванд. Бо вуҷуди ин, ғоида нишондоди нисбии самаранокӣ шуда наметавонад чунки дар он муқои саи самара ба хароҷот инъикос карда нашудааст. Аз ин рӯ нишондиҳандае аҳамиятнок аст, ки дар натиҷаи муқоисаи самара ба натиҷа бадаст омадааст ва ин нишондиҳандаҳои даромаднокии мебошад.

Дар ҳисобҳои мухталифи олимони зиёда аз 20 нишондиҳандаи даромаднокии истифода бурда шаванд, вале ба ақидаи мо се нишондиҳанда аз ҳама муҳимтар мебошад, ки дар ҷадвал оварда шудаанд.

Ҷадвал. Шарҳи нишондиҳандаҳои даромаднокии истеҳсолот

№	Формулаҳои даромаднокии	Шарҳи формулаҳои даромаднокии
1.	$D_{\text{махс}} = \frac{\Phi}{X\text{ч}} \times 100\% \quad (2)$	Ин формулаи даромаднокии маҳсулот мебошад. Дар ин ҷо: <i>D</i> маҳс-даромаднокии маҳсулот; <i>Φ</i> - ғоида; <i>Xч</i> - хароҷотҳои ҷорӣ;
2.	$D_{\text{ви}} = \frac{\Phi}{A\Phi_a + A\Phi_g} \times 100\% \quad (3)$	Ин формулаи даромаднокии воситаҳои асосӣ ва воситаҳои гардишии меъёртаъминкунанда мебошад. Дар ин ҷо: <i>Dви</i> - даромаднокии воситаҳои истифодашуда; <i>Φ</i> - ғоида; <i>AΦa</i> - арзиши фондҳои асосӣ; <i>AΦg</i> - арзиши фондҳои гардон.
3.	$D_{\text{маб}} = \frac{\Phi}{M_a} \times 100\% \quad (4)$	Ин формулаи даромаднокии маблағгузорӣ дар корхона мебошад. Дар ин ҷо: <i>Dмаб</i> - даромаднокии маблағгузорӣ; <i>Φ</i> - ғоида; <i>Ma</i> - маблағгузориҳои асосӣ.

Ҳар як нишондиҳандаи даромаднокии метавонад аз ҳисоби тавозуни (даромаднокии умумӣ) ва ғоидаи соф (фарқияти пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷет, маблағҳои ғайрибуҷетӣ ва ғайра) ҳисоб карда шавад (даромаднокии ҳисобкардашуда).

Бо андешаи А.Д. Шафронов [8] сатҳи самаранокӣ истеҳсолот бо таносуби даромади умумии (ғоида) воқеии корхона ба воҳиди хароҷоти истифодашуда (ва ё танҳо хароҷоти истеҳсолӣ) ба сатҳи нақшавии онҳо муайян карда мешавад (*Си*):

$$Cи = \frac{DU(\Phi)}{Aa + A\Phi * K} : \frac{DU_n(\Phi_n)}{Aa_n + A\Phi_n * K} \quad (5)$$

дар ин ҷо: *DU* ва *DU_n* — мутаносибан андозаи воқеӣ ва нақшавии (меъёри) даромади умумӣ;

Φ ва *Φ_n* - ҳаҷми ғоидаи воқеӣ ва нақшавӣ;

Aa ва *Aa_n* — арзиши аслии воқеӣ ва нақшавии маҳсулот;

AΦ ва *AΦ_n* — ҳаҷми фондҳои сарфшудаи воқеӣ ва нақшавӣ;

K — коэффитсиенти самаранокӣ истифодабарии фондҳо (нисбати арзиши фондҳо ба шумораи коргарон муайян карда мешавад).

Бо ҳамин усул ҳам низоми нишондиҳандаҳои иловагии самаранокӣ истеҳсолот (таносуби нишондиҳандаҳои воқеӣ ва нақшавии истифодабарии замин, сармоя ва меҳнат) -ро ташкил менамояд.

Дар айни замон, самаранокиро ҷудо аз масъалаҳои ҷиҳати ҳифз ва беҳтарсозии ҳосилхезии хок ва тадбирҳои экологӣ баррасӣ кардан номумкин мебошад. Барои ин зарур аст, ки микдоран арзиши (камшавӣ) ҳосилхезии хок бо назардошти зиён расонидан ба муҳити зист ба инобат гирифта шавад. Дар асоси ин, арзёбии ниҳии самаранокӣ экологӣ - иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ бо формулаи зерин, ки аз ҷониби ҳамон муаллиф пешниҳод шудааст, ҳисоб кардан мумкин аст:

$$СИ = \frac{ДУ(Ф) \pm \Delta п}{Аа + АФ * К} : \frac{ДУн(Фн)}{Аан + АФн * К} \quad (6)$$

дар ин ҷо: $\Delta п$ - арзиши эквиваленти тағйирёбии ҳосилхезии хок

Барои ҳисоб кардани ғоиданокии оптималӣ, А.Д. Шафронов формулаи зеринро пешниҳод мекунад:

$$C_d = \frac{(Пв * 1ф) * (1 + K_{об}) * \frac{1}{ПРп}}{C + I_c * I_n} * 100\% \quad (7)$$

дар ин ҷо: C_d - сатҳи (меёр) даромаднокии, %;

$Пв$ — афзоиши маҷмӯи маҳсулоти умумӣ дар соли оянда, сомонӣ;

$Ф$ — маҳсулнокии сармоявии маҳсулот (сатҳи заминавӣ), сомонӣ;

$K_{об}$ — коэффитсиенте, ки таносуби воситаҳои гардиширо ба ҳаҷми умумии воситаҳои асосии он нишон медиҳад;

$ПРп$ — қисми захиравии ғоида барои мақсадҳои истеҳсолӣ;

C — арзиши аслии маҳсулоти фурухташуда (сатҳи заминавӣ);

I_c — индекси арзиши аслии маҳсулот;

$I_{пн}$ — индекси ҳаҷми маҳсулоти фурухташуда (дар муқоиса бо сатҳи заминавӣ).

Ин формула, тибқи ақидаи муаллиф, на танҳо таносуби нархҳоро ба инобат мегирад, балки чараёни инкишофи таваррумро тавассути истифодабарии нишондиҳандаҳои маблағгузории сармояи асосӣ ва арзиши аслии истеҳсолиро низ ба назар мегирад.

Нишондиҳандаи интегралӣ самаранокӣ таваҷҷуҳи зиёди илмӣ ва амалӣ дорад, ки он ҳамчун таносуби даромаднокии ба арзиши маҷмӯӣ (арзиши пулӣ) – иқтидори истеҳсолии корхона ҳисоб карда мешавад. Арзиши умумии иқтидори истеҳсолӣ – ин маҷмӯи нархҳои захираҳои меҳнатӣ, моддӣ -техникӣ ва заминист.

Барои арзёбии самаранокии сатҳи истифодабарии ин ва ё дигар захираҳои муайян, низоми нишондиҳандаҳои самаранокии умумиро метавон истифода бурд. Ба ақидаи мо, аз ҳама бештар нақшаи мутақобила байни нишондиҳандаҳои самаранокии истеҳсолот, ки аз ҷониби олими рус М.И. Тертышник [7] таҳия шудааст барои истифодабарӣ муносиб мебошад. Таносуби ин нишондиҳандаҳо дар расми 2 нишон дода шудааст.

Расми 2. Алоқамандии нишондиҳандаҳои самаранокии истеҳсолот

Бо вучуди ин, дар ин ҷо низ, на ҳама чиз ба инобат гирифта шудааст. Ба андешаи мо, иловатан ба инобат гирифтани чунин омилҳои мушаххаси истеҳсолоти кишоварзӣ чун захираҳои заминӣ мақсаднок мебошад. Аз ин рӯ, мо илова менамоем (ба нақша ворид менамоем) нишондиҳандаи муҳим - тағйирёбии (афзоиш) ҳосилнокии замин ($З_0$).

Формулаи аниқ муайян кардаи мо нишондиҳандаҳои ҳар як зироати кишоварзӣ дар бар мегирад.

$$Zo = \frac{\sum Xz * Mm * Mk + \sum Sc + Mn + Mc}{Mk} \quad (12)$$

дар ин ҷо: X_n - ҳосилнокии зироати алоҳида, сентнер;

Xz - нархи зироати алоҳида, сомонӣ;

Mk — масоҳати кишти зироати алоҳида, га;

Sc — саршумори чорвои намуди алоҳида, сар.;

Mn — маҳсулнокии намуди чорвои махсус, сомонӣ;

Mc — нархи маҳсулоти намуди чорвои махсус, сомонӣ;

Mk - майдони заминҳои зироаткорӣ, га.

Усули муайян намудани самаранокии истеҳсолот нисбат ба захираҳо каме мушкилтар аст. Иқтидори истеҳсолии ташкилшуда, захираҳои заминӣ ва меҳнати вучуддошта имкон медиҳанд, ки самаранокии баланди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ таъмин карда шавад. Аммо ин танҳо дар ҳолатҳои руҳ медиҳад, ки ҳар як шахс ва ҳайати кормандон ба таври умумӣ аз баланд бардоштани самаранокии маҷмӯи меҳнат фоидаи назарраси иҷтимоӣ ва моддӣ ба даст оварда метавонанд. Самаранокии баланд тавассути истифодабарии бештари воситаҳои истеҳсоли ва дар ниҳоят баргардонидани самарайи онҳо ба даст оварда мешавад. Ҳамин тавр ба кадрӣ тақвияташӣ муносибатҳои бозаргонӣ арзёбии фаъолияти истеҳсолоти кишоварзӣ ва самаранокии он таҳким ва тақмил меёбад.

Хулоса дар айни замон барои баҳодихии самаранокии истифодаи захираҳо, самаранокии истеҳсоли маҳсулот, самаранокии соҳа ё корхона дар маҷмӯъ нишондиҳандаҳои самаранокии дар боло овардашуда истифода мешаванд ва имкон медиҳанд, ки самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ дуруст муайян карда шавад. Дар ин ҳолат фоида, даромади соф хароҷот ва сармоя омилҳои асосии муайян ҳангоми муайян намудани самаранокии иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ боқӣ мемонанд.

АДАБИЁТ

1. Кидяева Н.А. Методика определения экономической эффективности сельскохозяйственной продукции // Инновации в образовательной деятельности: российский и зарубежный опыт: материалы междунар. науч.-метод. конф. 4.1. - Хабаровск: Изд-во ДВАГС, 2007. - С.222- 227.
2. Витун Е.Р. Сущность, критерий и факторы экономической эффективности сельскохозяйственного производства: лекции для студентов / Гроднен. с.-х. ин-т. - Гродно, 1993. - 85с.
3. Мадаминов В.С. Зерновое хозяйство Таджикистана: состояние и перспективы развития / Материалы конференции / Душанбе 2004.
4. Мазлоев В.З. Арендные отношения в АПК. Теория и практика. — М.: Агропрогресс, 1998. - 169 с.
5. Пириев Д.С., Олимов А.Х. Эффективность территориальной организации производства хлопка-сырца в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2005. с. 22-40.
6. Свободин В.А. Системное исследование эффективности сельского хозяйства / В.А. Свободин, М. Свободина // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 1997. - №9. - С.10-14.
7. Тертышник М.И. Экономика предприятия: учеб.-метод. комплекс. — М.: ИНФРА-М, 2005. - 301 с.
8. Балыков В. Система показателей экономической эффективности // Экономика управление АПК. - 2011. - № 7. - С. 19-21.
9. Шафонов А. Д. Оценка эффективности сельскохозяйственного предприятия // АПК: Экономика, управление. - 2008. - №4. - с.2-4.
9. Шарифов З.Р. Особенности хозяйственного механизма АПК // «Кишоварз» №2, 2015 С.72-75

АННОТАЦИЯ

КРИТЕРИЯ, ОМИЛҲО ВА НИЗОМИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ САМАРАНОКИИ ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ.

Дар мақолаи мазкур низоми нишондиҳандаҳои самаранокии истеҳсолот, критерия ва омилҳои таъсиркунанда ба он шарҳ дода шудаанд. Муаллифони ақидаҳои бисёр олимони ватанию хориҷиро оид ба нишондодҳои самаранокии истеҳсолот таҳлил намуда фикру ақидаҳои худро нисбат ба онҳо пешниҳод намудаанд. Инчунин омилҳои ба самаранокии истеҳсолот таъсиркунанда муайян карда шуда таҳлил гардидаанд.

АННОТАЦИЯ

КРИТЕРИИ, ФАКТОРЫ И СИСТЕМА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА.

В статье описывается система показателей эффективности производства, критерии и факторы, влияющие на нее. Авторы проанализировали взгляды многих отечественных и зарубежных ученых на показатели эффективности производства и представили свои взгляды на них. Также были выявлены и проанализированы факторы, влияющие на эффективность производства.

Ключевые слова: *эффективность, экономическая эффективность, валовая продукция, конечный продукт, результат, резервы, валовая прибыль, чистая прибыль, текущие расходы, критерий эффективности, региональная специализация.*

ANNOTATION

CRITERIA, FACTORS AND SYSTEM OF INDICATORS OF AGRICULTURAL PRODUCTION EFFICIENCY

The article describes the system of indicators of production efficiency, criteria and factors influencing it. The authors analyzed the views of many domestic and foreign scientists on production efficiency indicators and presented their views on them. The factors influencing production efficiency were also identified and analyzed.

Key words: *efficiency, economic efficiency, gross output, product, final product, result, reserves, gross profit, net profit, operating costs, efficiency criterion, regional specialization.*

УДК 65.012.123

УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ: СУЩНОСТЬ, ХАРАКТЕРИСТИКА И ВЫБОР НАИЛУЧШИХ ВАРИАНТОВ

Сидиков Н., к.э.н., ДГУ, Мирзоев Б., к.э.н., ТАУ имени Ш.Шотемур, Алиев Н.О., ДГУ

Ключевые слова: *управление, объект, характеристика, сущность, управленческое решение, метод, принятие, ресурсы, эффективность, выбор, оптимальный, экспертная оценка, вероятность, цели, достижение, конечный результат.*

Для удовлетворения повсеместно растущей потребности, человек, используя свои возможности (физические, материальные, интеллектуальные и прочие), своим трудом изменяет окружающий его мир: создает новые машины, новые объекты, или совершенствует существующие, с целью извлечения из них большей выгоды для себя (и, следовательно, для общества), новые предприятия всех видов (производственные, непроизводственные и т.п.), новые субъекты государственного, негосударственного управления, новые компьютерные программы и т.д. Все эти объекты и субъекты объединяет одно – необходимость ими управлять.

В зарубежных и отечественных научных работах относительно процессов, механизмов, способов управления встречается довольно много трудов, раскрывающих их общие и отдельные стороны. О результате процесса управления – об управленческих решениях (УР) – встречается не очень много научных работ. В том числе об эффективности (выгоде, полезности) для объектов управления, или в целом для общества, встречаются крайне редкие труды ученых и специалистов. Это, на наш взгляд, связано прежде всего с тем, что, во-первых, это довольно сложная, а иногда неразрешимая задача; во-вторых, при попытке определения эффективности УР затрагиваются личные (интеллектуальный потенциал и прочее) интересы руководителя управляемого объекта, или группы лиц, имеющих отношение к процессу принятия УР. Как известно, такими интересами являются компетентность, образованность, грамотность, просвещенность, наличие опыта, навыков (даже его связи) и других человеческих качеств, которыми должен обязательно владеть управляющий – «руководитель».

Человечество, начиная с раннего появления на Земле по сей день, сталкивается с процессами управления. С развитием орудий труда, производственных и общественных отношений изменились цели и методы управления и, соответственно, изменились суть и характер принимаемых управленческих решений. Но всегда все управленческие решение (УР) объединяло одно – участие в них человеческого, субъективного фактора. Человечеству, по всей вероятности, и в дальнейшем будущем (может быть, вечно). такую тенденцию избежать не удастся, поэтому сам человек должен совершенствоваться до определенной «кондиции». Что весьма примечательно, в конечном счете, именно эти УР, хотим мы этого или нет, сотворят историю, и не только человеческую.

Для простоты и облегчения восприятия обозначим всех объектов управления буквой А. Это могут быть промышленные и сельскохозяйственные предприятия, включая их инфраструктуры; социальные объекты – вузы, школьные, дошкольные учебные заведения, больницы и т.д.; предприятия сферы широких услуг (транспорт и связь, туризм и отдых, юридические и адвокатские консультативные конторы и т.д.), а также технические, экономические, социальные, общественные, экологические, политические сообщества и т.п. объекты. Также А могут быть смешанные объекты управления, например, технико-экономические, социально-экономические, социально-экологические, экономико-экологические и прочие объекты, состояние и развитие которых требуют определенных методов, приемов и способов управления. Как

известно, управление есть, прежде всего, процесс принятия решений. Действия человека (руководителя, менеджера и др.) по принятию УР можно характеризовать как преодоление альтернатив.

Категория «управленческое решение» трактуется учеными и специалистами по-разному. Например, Анищенко Е.Ф. дает следующее определение - «управленческое решение – это взвешенный шаг, результатом которого является осуществление действий для достижения цели организации, или воздержания от них» [1, с.145].

Решение управленческое подразумевает наличие в нем плана, а затем самой деятельности цели [2, с.402].

Не вдаваясь в обсуждение многочисленных определений УР, отметим, что управленческие решения - это мероприятие или комплекс мероприятий (план), принимаемые лицом (или лицами), имеющих на то полномочия, выполнение которых приведет объект А, в будущем, в определенное состояние. Это состояние является вероятностным, и поэтому, на стадии принятия УР, всецело судить об их полезности или эффективности, мягко говоря, некорректно. Такая возможность появляется только после достижения прогнозируемого состояния объекта А и получения определенных количественных и качественных результатов по внедрению УР. Более того, на процесс внедрения УР влияют очень много внешних факторов, учесть которые в момент принятия УР представляется абсолютно невозможным, тем более в условиях глобализации и при наличии беспощадной борьбы между странами-гигантами. Естественно эти внешние факторы влияют на вероятность достижений УР, то есть они могут, как увеличить, так и уменьшить вероятность достижения УР. Например, всевозможные санкции США и Евросоюза против России стали мотивом для развития и расширения внутреннего производства в России, то есть они (санкции) ускорили процесс достижения УР, принятие УР соответствующими центральными и муниципальными органами Российской Федерации по проблемам развития внутреннего производства, включая производства импортозамещающих продуктов.

С экономической точки зрения, **управленческое решение** – это результат процесса управления, то есть произведенный процессом управления **конечный продукт**. Следовательно, управленческое решение имеет стоимость и потребительскую стоимость.

Стоимость УР выражается в виде денежных расходов, затрачиваемых на лицо (или на лиц) принимающего решения, и состоит из:

- заработной платы;
- приравненных к заработной плате выплат;
- отчислений на ФСЗН от его (или их) фонда заработной платы;
- всевозможных бонусов в денежных и материальных видах;
- различных льгот (государственных и локальных, относящихся к управляемому объекту А, ее руководителю и лицам, участвующим в принятии УР);
- других расходов, связанных с организацией места работы (кабинет, инвентарь, за Интернет, покупка необходимых информации, служебные и прочие транспортные средства, включая расходы на них, оплата электрической энергии, коммунальные услуги за место работы, командировочные расходы и прочие расходы).

Потребительная стоимость УР – это их полезность и эффективность, как для самого объекта управления в частности, так и для общества (для государства), в целом, которые не всегда можно выразить количественными характеристиками. Как известно, полезность и эффективность УР могут быть: политическими, социальными, экологическими, моральными (в частности, рейтинговыми для объекта А) и тому подобными (включая смешанные, например: социально-экономические, социально-экологические, политико-экономические и т.п.) эффекты. Но как бы там ни было, всегда можно судить о полезности и эффективности управленческих решений.

Следовательно, УР можно рассматривать как продукт или как товар, поскольку на них в обществе имеется спрос, и они могут быть реализованы на внутреннем и внешних рынках как особый вид услуг. Поэтому возникает необходимость уточнить отдельные положения, которые необходимы для установления потребительских свойств УР. Прежде всего, это относится к классификациям УР.

Классификацию УР начнем с того, что связано с нашим восточным менталитетом.

1. По способам принятия решения:

- коллективные – решения, принимаемые несколькими лицами, имеющие отношения к данному объекту А (например, членами Совета безопасности государства, Советом директоров, общим собранием акционеров или учредителей, Советом старейшин, Учёным советом и т.д.);

- единоличные – решения, принимаемые единолично, руководителем объекта А, без опроса и учета мнений других членов управляемого объекта А.

Рассмотрим некоторые специфики (нюансы) 1-ой классификации. На Востоке есть очень мудрая пословица: «чомаи бо маслихат духта шуда кӯтоҳ намеояд», что в переводе (смысловом) означает «халат, сшитый по совету специалистов, сидит на человеке очень красиво».

Но, как известно, есть (для нас, да и не только) обратная сторона медали, особенно если этот главный «портной» - первое лицо. Некоторые члены коллектива управляемого объекта, иногда, поступают по восточному деликатно (слишком осторожно, чтобы не портить отношения с руководством, если даже это вредит интересам объекта А), то есть если шеф скажет, «крокодил летает», все остальные (подчиненные) соглашаются с ним и единогласно подтверждают - «да летает, но низко», то есть - чинопочитательство. В коллективном совещании по принятию УР никто из членов совещательного органа не возражает первому лицу, и все, безусловно, соглашаются с мнением руководителя и голосуют «единогласно». В итоге, принимаемое «коллективное» решение фактически окажется «единолично» принятым решением. С точки зрения дальнейших интересов управляемого объекта, мягко говоря, это очень даже плохо. Ради справедливости надо отметить, что, иногда, единоличное принятие УР, тоже может быть весьма удачным, что бывает крайне редко, как известно, это зависит от мудрости (в полном смысле этого слова) первого лица (к великому сожалению, такие руководители и в исторической эпохе, и ныне встречаются крайне редко). Чтобы исключить такое явление есть очень простой, известный, во всех странах и во все времена, механизм проведения совещательного мероприятия. А именно, в соответствующих совещаниях руководитель должен сначала внимательно слушать (не перебивая) всех членов совещательного органа, анализируя их мнения, выделяя «рациональное зерно», и только потом принимать решение. Такое решение, по нашему мнению, можно считать коллективным УР. Естественно, эффект для объекта А (да и не только для А) от исполнения данного решения будет намного эффективнее больше и с наличием минимального риска, для достижения цели, как основной результат данного УР.

Кроме того, эти два вида решения по объекту А могут быть приняты под воздействием внешних факторов, то есть решения, принимаемые по просьбе или указке, или под давлением вышестоящих лиц, или лицами, имеющих какое-то влияние на руководство управляемого объекта А (например, отцом или родственниками или женой (или мужем) руководителя объекта А). И наконец, как это бывает в коррумпированных странах, лицо, оплатившее приход человека на руководящую должность, преследует далеко идущие цели, и по личным интересам, финансирует различные расходы руководителя. Хотя нельзя однозначно утверждать, что все внешние советы являются бесполезными.

2. По продолжительности периода реализации, или срока реализации, УР, относящиеся к объекту А:

- долгосрочные (стратегические) - более пяти лет;
- среднесрочные - от одного до пяти лет;
- краткосрочные на год;
- полугодовые;
- квартальные;
- месячные;
- недельные;
- ежедневные;
- ежечасные.

3. По видам, по отношению к объекту А:

- внешние – это решения, относящиеся к внешним факторам, влияющие на состояние объекта А;
- внутренние – это решения, относящиеся к решению внутренних проблем объекта А, включая их влияние на внешний мир по отношению к объекту А (например, на конкурентов, поставщиков и т.д.)

4. По условиям исполнения:

- директивные - это решения, принятые высшим уполномоченным органом (или лицом) управления и являющихся обязательными для всех структур и членов объекта, входящие в объект А;

- рекомендательные – эти решения принимаемые совещательными органами по управлению объекта А, и имеет рекомендательный характер, и не являются обязательными для исполнения;
- регулирующие (ориентирующие, координирующие и контролирующие) - это решения, принимаемые относительно отдельных структур или подсистем объекта А, имеющие отношение к общему состоянию и стратегии развития объекта А.

Все эти УР могут быть глобальными, охватывающими весь объект А в целом, и локальными, охватывающими отдельные структуры управляемого объекта А.

При процессе управления, обязательно присутствует определенный риск – риск управления, или риск достижения намеченных (поставленных) целей, или риск получения определенного эффекта управленческих решений.

Как известно, риск – вероятность возникновения убытков, или снижения доходов, по сравнению с прогнозируемым вариантом. Также известно, что риск не всегда можно выразить в стоимостной форме, приписать ему некое количественное значение. Риск – это невероятность и не стоимость, это случайная величина, и он, как всякая случайная величина, имеет некоторое распределение, т.е., в частности, характеризуется математическим ожиданием, дисперсией, медианой и еще целым рядом статистических параметров [2, с.403].

Количественная оценка эффективности принимаемых решений довольно непростая задача, как уже ранее отметили, даже может не решаемая задача. Но, парадокс состоит в том, что положительные моменты от исполнения УР можно обнаружить даже на ранних стадиях применения стратегических УР для объекта А, не говоря уже о текущих УР.

Любая человеческая деятельность должна быть подчинена определенным принципам. Принципы – это стержень, который крепко держит объект (как например, человеческий позвоночник, обеспечивая ему устойчивое существование), к которому приковано человеческая деятельность, и все задачи, цели и другие действия человека, направленные на эффективное использование объекта А, должны крутиться именно вокруг этого стержня.

В связи с этими обстоятельствами, нами выделены некоторые основные принципы, имеющие непосредственное отношение к УР, и они раскрыты с учетом специфики принятия и применения УР. Эти принципы являются не новыми, и они также применяются почти во всех сферах человеческой деятельности с учетом специфики и характеристики конкретного объекта.

1. Принцип системности. Этот принцип предусматривает такой подход, при котором УР должны быть приняты с учетом интересов всех взаимозависимых и взаимосвязанных элементов объекта А. Исполнение этих решений должны еще более укрепить вертикальные и горизонтальные связи объекта на благо его дальнейшего благополучия, как единой системы. Как известно, система – это совокупность организаций, однородных по своим задачам, или учреждений организационно - объединённых в единое целое [4, с. 624].

2. Принцип комплексности. При принятии УР, должны быть учтены все состояния управляемого объекта А, такие как: кадровые, материально-технические и финансовые, внешние, внутренние факторы, влияющие на состояние объекта А, разнообразные проблемы, вопросы и прочие нюансы, относящиеся к деятельности объекта А, причем не только в момент принятия УР, а с учетом этих факторов за весь период его исполнения. Ни один элемент и факт (даже если они незначительные), имеющие отношение к объекту А не должны оставаться вне зоны внимания. Только в этом случае можно считать, что УР по объекту А приняты комплексно.

3. Принцип объективности и реалистичности. Этот принцип предусматривает, что лицо (или лица), уполномоченные принимать УР по проблемам объекта А, должны быть объективными и реалистичными, то есть они должны суметь оценить нынешнее и перспективное (прогнозируемое) состояние объекта А объективно и в реальном спектре, без иллюзий и фантазий. Вообще-то говоря, в нынешних условиях оптимистичные и реалистичные руководители редко встречаются. По нашему глубокому убеждению, это прежде всего, связано с тем, что лица, уполномоченные принимать УР, в большинстве случаев являются недостаточно просвещенными, а иногда недостаточно грамотными. Как справедливо отмечает академик Назаров Талбак Назарович, «к сожалению, в настоящее время самым дефицитным ресурсом стали компетентные специалисты. Если этот дефицит будет нарастать, то, возможно, на этом фоне появление так называемого кризиса компетентности. В настоящее время, подготовка молодых специалистов поставлены на поток. Но этот процесс никак не может обеспечить более успешный переход количества в качество» [3, с.13]. Одна из основных причин такого положения

заключается в том, что нынешняя молодёжь, к великому сожалению, очень мало читает (или вообще не читает) художественную литературу, и они глубоко ошибаются, считая, что просвещенным можно стать через телевизор, интернет или через жизненный опыт (у молодёжи!). Но главная беда заключается в том, что большая часть молодёжи не признают свою малопросвещенность, и доказать им это очень тяжело. К сожалению, во многих управляемых объектах в нашей стране, в результате невзвешенной кадровой политики отдельных руководителей, очень мало осталось «старой гвардии», опыт и навыки которой были бы небесполезны для принятия качественных, всесторонне обдуманных и взвешенных управленческих решений.

4. Принцип правомерности, то есть принимаемые УР по управлению объекта А, должны быть приняты в пределах прав и полномочий объекта А, закрепленных в учредительных и уставных документах объекта А, а также они не должны противоречить действующему законодательству в Республике Таджикистан и законодательствам мирового сообщества.

5. Принцип совместимости и выполняемости. Управленческие решения должны быть приняты с учетом всех экономических, социальных и политических факторов современности для страны и местности, где расположен объект А, а также с учетом внешних и внутренних обстоятельств, относящихся к объекту А. УР должны быть взвешенными и, во временном пространстве, выполняемыми, то есть должен быть учтен тот факт, что от момента принятия УР до их применения истекает некоторое время (месяц, год и даже десятилетия), и за это время все УР не должны терять свою значимость и актуальность для объекта А. Также весьма важно, что выбранные УР по проблемам управляемого объекта А должны быть взаимно совместимыми и не должны противоречить друг другу, то есть выполнение одних ни в коем случае не должны создавать помех для исполнения других. Как одна семья, они должны быть взаимно дополняемыми и «поддерживать» друг друга, ведь они все преследуют одну цель: процветание и устойчивость объекта А при нынешних сложных экономических условиях. Иначе нет смысла принимать такие УР.

6. Принцип обеспеченности ресурсами. Этот принцип является одним из важнейших принципов выполнения УР, поскольку всякое решение без ресурсного обеспечения является абсолютно невыполнимыми. При этом, не только должно быть оценено ресурсное обеспечение выполнения конкретного УР в момент принятия, но их возможности и наличия в перспективе, то есть за весь период внедрения, принятого УР. В данном случае, под ресурсами понимаются финансовые, материально-технические, организационные, интеллектуально-кадровые, законодательные, информационно-коммуникационные и другие ресурсы, необходимые для исполнения, принятого УР. Отмечая важность обеспеченности ресурсами, академик Назаров Т. Н. отмечает: «...любая форма управленческого стиля может быть эффективной, если у нее глубокие базовые материально-технические и финансовые основы, которые опираются на определенную мотивацию труда, опыт передовых методов работы, на убедительные выводы и рекомендации ученых и других специалистов» [3, с.12].

7. Принцип научной обоснованности. В нынешних темпах научно-технического, информационно-технологического развития, а также при наличии многочисленных внешних факторов, возможно влияющих на нынешнее и перспективное состояние объекта управления А, управленческие решения должны быть тщательно взвешенными и научно-обоснованными. Конечно, для этого, лицо (или лица), принимающее УР, должно (должны) быть научно-просвещенным, в полном смысле этого слова.

8. Принцип конкретности. Принимаемые УР по объекту управления А, должны быть изложены четко, ясно, корректно и конкретно, не позволяющие двойного толкования УР. Это облегчит их понимание со стороны исполнителей УР, и может серьезно повлиять на эффективность УР.

9. Принцип защиты интересов. При принятии УР и их исполнении, должны быть обязательно учтены экономические, социальные, политические, экологические и прочие интересы государства и объекта управления А, а также интересы других лиц, непосредственно и косвенно имеющих отношение к объекту А. При принятии УР, личные интересы (интересы связей, родственников и прочих субъектов) лиц, принимающих решения обязательно должны остаться «за бортом», то есть «не путать свою шерсть с государственной» (цитата из известного фильма - прим. автора).

Такой подход к данному вопросу должен быть сохранен, как в момент принятия УР, так и в период внедрения этих УР и получения (использования) конечных результатов

10. Принцип защиты устойчивости и конкурентоспособности (инстинкт самосохранения). Этот принцип предусматривает то, что принимаемые управленческие

решения, во всех отношениях, должны быть способны обеспечить устойчивость объекта управления **A** и защитить его конкурентоспособность. Этот принцип допускает такое положение, при котором принимаемые УР могут быть во вред интересам остальных однородных объектов (но, в строгом соблюдении принципа 4) к объекту **A**, то есть реализация принятых УР могут быть направлены на подрыв устойчивости и конкурентоспособности других объектов экономического пространства (но в пределах действующих законодательств), даже до полного уничтожения конкурентов и недругов (то есть, по принципу английского философа Гопсса – «человек человеку ВОЛК»).

Принятие УР по управляемому объекту **A**, в пределах и со строгим соблюдением вышеизложенных принципов, безусловно, будут работать во благо процветания объекта **A**. Как известно, благополучие множества объектов в стране – это благополучие и процветание государства.

Теперь возникает другой очевидный вопрос: который из альтернативных УР является более полезным и эффективным и для объекта **A**, и для страны в целом?

Решением поставленного вопроса может быть следующая методика оценки и выбора оптимальных вариантов УР, которая состоит из пяти последовательных, взаимозависимых этапов.

1. Выбор объекта управления, его проблемы и наличие альтернативных УР по решению этих проблем.

Предположим, что задан вид объекта управления **A**, с требующими решения проблемами (эти проблемы могут быть вышеуказанные в п.2 классификации УР) - $A_1, A_2, \dots, A_m$, которых запишем в виде:

$$A: \{A_1, A_2, \dots, A_m\} = \{A_i\}, \quad i = \overline{1, m} \quad (1)$$

Множество проблем объекта управления **A** является не пустым, то есть любой произвольный объект управления имеет хотя бы одну проблему, по которой требуется принять УР. Как на практике обычно бывает, каждая проблема в жизни имеет несколько возможных путей решения.

Поэтому каждая проблема A_i в (1) имеет множество альтернативных УР, которые обозначим через - A_{ij} , что означает, j – ое управленческое решение в i – той проблемы объекта управления **A**, ($i = \overline{1, m}, j = \overline{1, k}$).

Таким образом, каждая проблема объекта управления **A**, то есть A_i имеет множества альтернативных УР, которые выразим следующим образом (с учетом того, что количество УР в проблемах A_i могут быть не одинаковыми):

$$A_1: \{A_{11}, A_{12}, \dots, A_{1n}\} = \{A_{1j}\}, \quad j = \overline{1, n},$$

$$A_2: \{A_{21}, A_{22}, \dots, A_{2k}\} = \{A_{2q}\}, \quad q = \overline{1, k}, \quad (2)$$

$$A_m: \{A_{m1}, A_{m2}, \dots, A_{mh}\} = \{A_{mr}\}, \quad r = \overline{1, h},$$

где n, k и h количество УР в проблемах A_i объекта управления **A**. Этих, УР отразим в виде матрицы:

$$\begin{bmatrix} A_{11} & A_{12} & \dots & A_{1n} \\ \vdots & & \ddots & \vdots \\ A_{m1} & A_{m2} & \dots & A_{mh} \end{bmatrix} \quad (3)$$

В итоге, получим матрицу УР для управляемого объекта **A**. Необходимо отметить, что элементами этой матрицы являются возможные или вероятностные варианты УР.

Как уже отметили, множества $\{A_{1j}\}, \{A_{2q}\}, \dots, \{A_{mr}\}$ являются множествами альтернативных УР для объекта управления **A**, и каждое из этих множеств являются не пустыми, поскольку любая проблема, возникающая в процессе управления объектом **A**, является разрешимой, и поэтому она имеет хотя бы одно решение, которое является единственным УР, то есть:

$$\{A_{1j}\} \neq 0, \{A_{2q}\} \neq 0, \dots, \{A_{mr}\} \neq 0 \quad (4)$$

2. Оценка вероятности достижения УР для каждой проблемы объекта управление **A.** В целом, количественная оценка вероятностей достижения УР с использованием известных математических аппаратов, в настоящий момент, является трудной задачей, а иногда - неразрешимой. Для получения такой оценки предлагается создать временную рабочую группу (ВРГ).

В состав ВРГ, кроме представителей объекта **A**, могут быть включены:

- представители из поставщиков сырья для объекта **A** и потребителей продукции объекта **A**;
- представители Госстандарта;
- представители министерства (ведомства), отвечающего за функционирование и развитие управляемого объекта **A**;

- ведущие специалисты из других организаций, имеющие опыт и навыки по разработке и созданию продукции объекта **A** (то есть, по управлению объектами типа **A**) или из однородных организаций (только не из конкурентов – «врагов»);

- представители других организаций и ведомств – по усмотрению объекта **A**.

Основными функциями ВРГ являются:

- сбор, систематизация, обработка и анализ ретроспективной информации по объекту **A** и по прогнозируемым параметрам УР;

- определение проблем и организация экспертных комиссий по проблемам, в ходе выполнения мероприятий по блок-схеме, приведенной в [6, с. 123];

- проведение необходимых расчетов по прогнозированию вариантов УР, с применением вероятностно-логической модели, например, следующую формулу по теореме Муавра-Лапласа [5, с. 126], с некоторыми изменениями:

$$P \left\{ a \leq \frac{m-np}{\sqrt{npq}} \leq b \right\} \rightarrow \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_a^b e^{(-x^2/2)} dx \quad (5).$$

С разъяснениями по обозначениям формулы (5) можно ознакомиться в указанной литературе;

- предоставление экспертам соответствующей информации по проблеме, включая подготовку анкет и пояснительных записок для опроса экспертов;

- систематизация, обработка и анализ результатов экспертных оценок по проблемам;

- обобщение и оформление результатов экспертных оценок по совокупности проблем.

3. Установление приоритета УР. Одним из этапов выбора наилучших (или оптимальных) вариантов УР является установление приоритетов управленческих решений для каждой проблемы.

Допустим, что экспертная ВРГ предложила свою обоснованную оценку по каждому УР, с учетом всех сторон проблемы: соблюдение изложенных принципов, вероятность их достижения, полезности и эффективности и т.д., которые можно привести к одному обобщенному показателю. Например, состояние каждого из этих показателей можно оценить по пятибалльной (или 10-тибалльной) шкале и, сложив их, можно получить обобщенный показатель (например, соблюдение принципов – 4, вероятность достижения – 3, общественная полезность – 4 и т.д.). Само собой разумеется, что значение этого обобщенного показателя – Q :

$$Q = \sum_{i=1}^k P_i \rightarrow \max, \quad (6)$$

где Q – обобщенный показатель, P_i – это отдельные показатели, такие как оценка выполнения принципов, оценка достижения вероятности, экологические, эстетические оценки и т.п., $i = 1, 2, \dots, k$ количество показателей, входящих в P_i .

На основании этого обобщенного показателя, можно установить приоритет УР по каждой проблеме управляемого объекта **A**, то есть:

$$\begin{aligned} A_{1j} &> A_{1j+1}, j = \overline{1, n}, \\ A_{2q} &> A_{2q+1}, q = \overline{1, k}, \\ A_{mr} &> A_{mr+1}, r = \overline{1, h}, \end{aligned} \quad (7)$$

где знак « $>$ » означает предпочтение. Например, $A_{1j} > A_{1j+1}$ указывает, что A_{1j} предпочтительнее, чем A_{1j+1} , то есть обобщенный показатель по достижению A_{1j} больше, чем аналогичный показатель по достижению A_{1j+1} .

4. Выбор наилучших (оптимальных) вариантов УР. На основании (7), можно выбрать наилучшие (оптимальные) варианты УР по проблемам управляемого объекта **A**. Из (7) видно, что ими являются:

$$\{A_{1j}, A_{2q}, \dots, A_{mr}\} \quad (8),$$

где

j – один из элементов множества натуральных чисел $[1, 2, \dots, n]$,

q – один из элементов множества натуральных чисел $[1, 2, \dots, k]$,

r – один из элементов множества натуральных чисел $[1, 2, \dots, h]$.

В данном случае весьма важно, что элементы (8) должны подчиняться условиям вышеизложенного принципа 5.

5. Корректировка плана мероприятий по исполнению проблемного УР. Возможно, в ходе выполнения мероприятий по достижению выбранных вариантов УР по управляемому объекту **A**, появляются серьезные проблемы по достижению того или иного варианта из (8), то есть, например A_{ij} . В этом случае осуществляются корректировка и регулирование действий по мероприятиям для достижения A_{ij} . При невозможности таковых, из выделенных оценок по приоритету вариантов УР (6), берется следующий показатель из

$$\{A_{1j+1}, A_{2q+1}, \dots, A_{mr+1}\}, \quad (9)$$

то есть выбирается соответствующее УР из (9) вместо проблемного УР. По такой же схеме можно последовательно заменить все проблемные УР из (3) по управляемому объекту А. При возникновении проблем по исполнению УР, выбранных из множества (9), можно обратиться к следующему шагу, то есть на:

$$\{A_1 j + 2, A_2 q + 2, \dots, A_m r + 2\} \quad (10),$$

и так далее. При этом необходимо иметь в виду, что каждый шаг по использованию последующего по приоритету УР из (7), возможно, приведет объекта к уменьшению эффективности, чем при использовании предыдущего (отброшенного) УР. Поэтому такой шаг должен быть всесторонне обдуманным и только, при абсолютной невозможности, применения предыдущего УР, можно прибегнуть к использованию очередного УР по приоритету.

Таким образом, из (1) выбираются наилучшие УР по решению проблем управляемого объекта, приведенных в (2) или (3), применение которых приведет объект А в желаемое (прогнозируемое) состояние.

В заключение заметим, что процедура принятия УР должна осуществляться с соблюдением перечисленных выше десяти принципов, а метод выбора долгосрочных (стратегических), среднесрочных и, при необходимости, краткосрочных (с учетом их важности и значимости принимаемых УР для объекта управления А). Для остальных УР со сроком реализации менее одного года можно применить некоторые необходимые шаги предлагаемого метода выбора наилучших вариантов УР. Например, вместо ВРГ можно использовать возможности совещательных органов, или совет специалистов управляемого объекта А.

Литература

1. Анищенко Е.В. Финансовая разведка: Учебное пособие. – М.: Издательство Московского университета, 2014. – 178 с.
2. Инновационная экономика: Энциклопедический словарь-справочник / Комков Н.И., Селин В.С., Цукерман В.А. Науч.рук. Ивантер В.В., Суслов В.И.; ИМП РАН. – М.: МАКС Пресс, 2012. – 544 с.
3. Назаров Т.Н. Экономика Таджикистана: новое качество. Известия Академия наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук, № 1 (257), 2020 г. – 271 с.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов / Под ред. Чл.-корр. Ан СССР Н.Ю.Шведовой. – 18-е изд., стереотп. – М.: Рус. яз., 1986. – 797 с.
5. Самандаров Э.Г., Муъминов М, Шерматов Н. Асосҳои назарияи эҳтимолият. Душанбе: Маориф, 1992. – 192 с.
6. Сидиков Н.«Организационно-экономический механизм оценки и управления выбором научно-технических мероприятий». Диссертация на соискания ученой степени кандидата экономических наук, Ташкент, 1991 г. - 155 с.

АННОТАЦИЯ

УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ: СУЩНОСТЬ, ХАРАКТЕРИСТИКА И ВЫБОР НАИЛУЧШИХ ВАРИАНТОВ

Данная статья посвящена классификации и сути управленческих решений, а также вопросам выбора лучших вариантов управленческих решений. Принятие управленческих решений является неотъемлемой частью процесса управления. По мере развития, изменились трудовые инструментальные основы, общественно-производственные отношения целей и методов управления, в соответствии с этой значимостью и целью управленческих решений. Однако, этот период не стал неизменным фактором решения – это также является важным фактором участия в этом процессе. Выделенные 10 принципов имеют тенденцию повышать эффективность управленческих решений, как для предприятия, так и для общества. Также были предложены последовательные шаги, связанные с тем, что выполнение этих шагов приведет к выбору лучших вариантов управленческих решений.

Ключевые слова: управление, объект, характеристика, сущность, управленческое решение, метод, принятие, ресурсы, эффективность, выбор, оптимальный, экспертная оценка, вероятность, цели, достижение, конечный результат.

АННОТАТСИЯ

ҚАРОРҲОИ ИДОРАКУНӢ: МОҲИЯТ, ТАСНИФ ВА ИНТИХОБИ ВАРИАНТҲОИ БЕҲТАРИН

Мақолаи мазкур ба тасниф ва моҳияти қарорҳои идоракунӣ, инчунин ба масъалаҳои интихоби вариантҳои беҳтарини қарорҳои идоракунӣ бахшида шуда аст. Қабули қарорҳои идоракунӣ яке аз раванди ҷудонашавандаи ҷараёни идоракунӣ ба ҳисоб меравад. Бо мурури рушди олотҳои меҳнат, муносибатҳои ҷамъиятию иттиҳосолӣ мақсад ва усулҳои идоракунӣ тағйир ёфтанд ва мувофиқа бо ин моҳият ва мақсади қарорҳои идоракунӣ дигар шуданд. Лекин дар тамоми ин давр як омили қарорқабулкунӣ бетағйир монд – ин ҳам бошад омили иштироки хатмӣ фард дар ин ҷараён. Иҷроии 10 принсипҳои овардашуда хатман ба баланд бардоштани

самаранокии қарорҳои идоракуниро ҳам барои корхона ва ҳам барои ҷаъмият таъмин месозад. Инчунин панҷ қадамҳои пайдарпайи бо ҳам вобаста пешниҳод карда шуданд, ки иҷроиши инҳо ба интиҳоби вариантҳои беҳтарини қарорҳои идоракунӣ оварда мерасонад.

Калимаҳои калидӣ: идора, объект, тасниф, моҳият, қарорҳои идоракунӣ, усул, қабул намудан, захираҳо, самаранокӣ, интиҳоб, беҳтарин, баҳодеҳии мумайизӣ (экспертӣ), эҳтимолият, мақсад, расидан, натиҷаи ниҳой.

ANNOTATION

MANAGEMENT SOLUTIONS: ESSENCE, CLASSIFICATION AND BEST OPTIONS

From this perspective, the article is devoted to the essence and characteristics of management decisions (MD), as well as the issues of choosing the best solutions. With the development of tools of labor, industrial and social relations, the goals and methods of management have changed and, accordingly, the essence and nature of the adopted MD have changed. But SD has always been united by one thing - the presence of a human factor in them, which, in all likelihood, cannot be completely excluded in the future. In order to increase the effectiveness of the adopted MD, ten principles of their adoption are outlined, the observance of which will undoubtedly increase the quality of MD, in terms of usefulness for the managed object and for society as a whole. Five consecutive, interdependent stages are proposed for choosing the best (optimal) MD, and if necessary, the use of MD should be adjusted or replaced according to the next priority MD.

Keywords: management, object, characteristic, essence, choice, management decision, method, resources, efficiency, enterprise, public interest, choice, optimal, expert judgment, probability, goals, achievement, finish result.

УДК: 330.564.2

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Саидов Р.Н.- к.э.н., доцент ТГФЭУ

Ключевые слова: доход, реальный доход, уровень жизни, занятость населения, миграция, способность, экономический рост, стоимость жизни, благосостояние.

Проблема формирования и распределения доходов является одной из важнейших в теоретическом и практическом аспекте. К решению этой задачи обращались многие ученые. В данной статье рассмотрим и обоснуем несколько предпосылок формирования, распределения и неравномерного распределения доходов среди населения Республики Таджикистан.

Повышение уровня жизни и обеспечение равномерности доходов населения являются актуальными задачами макроэкономической политики, прежде всего, единой целью социальной сферы.

Неравномерное распределение доходов среди населения является одной из важнейших проблем социальной политики. С этой позиции, одной из актуальных проблем современности является обеспечение равенства возможностей и, как следствие, уменьшение социального неравенства в стране. В связи с данной проблемой, в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года отмечается: «Высокий уровень поляризации доходов и возможностей в обществе, неустойчивый рост и неравномерное географическое распределение экономических возможностей являются основными факторами неравенства» [3, с.58].

Неравенство доходов населения обусловлено системой влияющих факторов, которые отражены на рисунке:

Рисунок- Неравенство в доходах населения (составлено автором).

Доходы населения формируются под влиянием систем факторов. Например, доходы собственников рабочей силы формируются в зависимости от качества и количества выполненной работы. Объем доходов владельцев средств производства и денежного капитала зависит от величины собственности, условий ее реализации и получают они его в виде прибыли и процентов. Доход в форме арендной платы получает владелец земли и т.п.

Всеми признано, что тенденции и закономерности изменения уровня жизни населения прямо зависят от особенностей структуры формирования их доходов. Потому что население получает доходы от различных источников, и их структуры имеют свойственные особенности формирования (см. табл. 1.).

Таблица 1. Особенности структуры формирования доходов домохозяйств*

<i>Виды доходов домохозяйств</i>	<i>Особенности структуры формирования доходов</i>
Трудовые доходы	– вид и особенности работы (труд); – качество и объем выполненных работ; – стаж; – должность; – профессия и уровень профессионализма; – жилищные условия.
Пенсии, пособия и стипендии	– стаж; – должность; – профессия; – вид пенсии; – группы, получающие пособия; – вид стипендий.
Компенсационные выплаты, включая благотворительную помощь	– вид и объем, компенсационные выплаты и благотворительная помощь.
Доход от собственности	– вид собственности; – величина собственности; – стоимость собственности; – уровень конкурентоспособности.
Доход от продажи недвижимости	– вид недвижимости; – место нахождения недвижимости; – стоимость; – ликвидность.
Доход от личного подсобного хозяйства	– объем хозяйства; – эффективность хозяйства; – ликвидность хозяйства.
Прочие денежные поступления (включая доход от коммерческой деятельности и независимой профессиональной деятельности)	– вид коммерческой и независимой профессиональной деятельности; – темп роста капиталоборота в коммерческой деятельности; – уровень доходности; – уровень конкурентоспособности; – уровень ликвидности.

***Источник: составлено автором на основе данных статистического ежегодника Республики Таджикистан. – Душанбе: АСПРТ, 2019. –111с.**

Как видно из приведенной таблицы, каждый вид дохода имеет свою структуру и она способствует различию в формировании доходов населения. В структуре доходов домохозяйств доля трудовых доходов значительна (40-47%) а остальных – мала. Исходя из этого, тенденции и закономерности изменения уровня жизни населения, во многом зависят от особенностей структуры формирования трудового дохода. Во всех обществах формирование трудового дохода имеет свои особенности, и свойственные ему особенности порождают дифференциацию доходов в обществе, которая может привести к изменению в жизни индивидов. Например, одной из важнейших проблем формирования трудового дохода в современности являются жилищные условия рабочего. Потому, что в доходах рабочих, которые получают одинаковую заработную плату, существует дифференциация, если у них были отличительные жилищные условия.

Доходы и расходы населения являются важнейшими показателями уровня жизни и их тенденции показывают уровень жизни населения. Для объективной оценки его уровня необходимо изучение и анализ формирования доходов и расходов. Источники формирования

доходов приведены в таблице 2.

Таблица 2.-Источники формирования доходов 1 члена домохозяйства в месяц, сомони*

	Среднедушевой совокупный доход на одного члена домохозяйства в месяц	Источники их формирования	Трудовые доходы	Пенсии, пособия и стипендии	Компенсационные выплаты, включая благотворительную помощь	Доход от собственности	Доход от продажи недвижимости	Доход от личного подсобного хозяйства	Прочие денежные поступления (включая дохода от коммерческой деятельности и независимой профессиональной
2005	55,48		25,27	1,70	2,17	0,02	0,12	16,03	10,17
2006	75,86		32,91	2,46	0,75	0,07	0,21	19,55	19,91
2007	100,54		42,48	2,70	1,08	0,02	-	22,17	32,09
2008	153,16		65,20	3,65	0,62	0,18	2,64	33,41	47,46
2009	155,72		69,67	5,97	0,76	0,17	1,43	27,75	49,97
2010	190,18		77,49	7,40	0,85	0,28	0,44	43,22	60,50
2011	225,62		96,23	9,80	0,12	0,08	0,48	45,64	73,27
2012	258,81		111,13	12,13	0,5	0,19	0,36	50,70	83,80
2013	293,58		129,23	15,53	0,61	0,17	0,73	54,71	92,60
2014	323,64		145,93	19,14	0,59	0,46	0,16	35,63	93,70
2015	297,61		154,52	20,17	3,34	0,49	0,08	15,68	79,24
2016	351,14		164,07	21,97	4,64	0,29	0,66	43,84	94,27
2017	374,12		177,63	24,88	3,35	0,38	0,38	19,90	121,28
2005	55,48		25,27	1,70	2,17	0,02	0,12	16,03	10,17
2018	409,78		196,98	26,70	0,03	0,46	0,33	22,43	162,85
2018 в % к 2005, раз	7,4		7,8	15,7	0,01	23,0	2,75	1,4	16,0

*Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе: АСПРТ, 2019.–С.110-111. Таджикистан: 20 лет государственной независимости. Статистический сборник. –Душанбе: АСПРТ, 2011. – С.43. и расчёты автора.

Как показывают данные таблицы 2. доходы населения формируются из ряда источников, но из них значительную долю занимают трудовой доход, прочие поступления и доход от личного подсобного хозяйства. В общем, источники формирования доходов не удовлетворяют достойной жизни людей, потому что их объем мал. В этой связи, необходимо обеспечить их эффективность путем:

- 1) повышения заработной платы, пенсий, пособий и стипендий;
- 2) расширения микрокредитования (снижение процентных ставок) населения с целью его привлечения к коммерческой деятельности;
- 3) развития независимой профессиональной деятельности по подготовке и переподготовке;
- 4) развития личного подсобного хозяйства:
 - а) субсидирования на приобретение скота, птицы, сельскохозяйственной техники и обеспечение материально-технической базы данного хозяйства;
 - б) привлечения сельской молодежи к формированию личного подсобного хозяйства, потому что пенсионеры не могут вести свое хозяйство.

Уровень жизни населения зависит не только от формирования доходов, но и в основном от их распределения. Процесс распределения доходов 1 члена домохозяйств в месяц приведен в таблице 3.

Таблица 3.-Использование доходов на одного члена домохозяйства в месяц, сомони*

	Использование совокупного дохода одного члена домохозяйства в месяц	Распределяется на:	Потребительские расходы	В том числе:	На покупку продуктов питания	На покупку непродовольственных товаров	На покупку алкогольных напитков	На оплату личных и производственных услуг	Налоги, сборы и платежи
2005	54,72		48,82		35,20	9,01	0,16	4,45	5,90
2006	75,38		69,54		46,29	15,66	0,16	7,43	5,84
2007	98,61		89,35		58,37	20,90	0,19	9,69	9,26
2008	150,11		136,19		88,54	32,83	0,19	14,63	13,92
2009	149,87		138,41		89,38	32,81	0,19	16,03	11,46
2010	177,71		163,55		104,75	40,09	0,20	18,51	14,16
2011	227,53		209,50		141,06	47,36	0,24	20,84	18,03

2012	251,59		229,26		146,2	56,26	0,25	26,57	22,33
2013	282,0		256,86		157,07	66,92	0,29	32,58	25,14
2014	290,06		261,44		153,89	72,68	0,24	34,63	28,62
2015	265,68		240,68		139,03	66,31	0,30	35,04	25
2016	321,36		289,85		174,53	76,32	0,24	38,76	6,87
2017	329,68		296,45		162,05	89,37	0,25	44,78	8,85
2018	358,49		318,05		166,67	96,26	0,25	51,04	9,83
2018 в % к 2005, раз	6,5		6,5		4,7	10,7	1,6	11,5	1,7

***Источник:** Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе: АСПРТ, 2019.–С.110-111. Таджикистан: 20 лет государственной независимости. Статистический сборник. –Душанбе: АСПРТ, 2011. – С.43. и расчёты автора.

Аналитические данные таблицы 3. показывают, что расходы члена домохозяйства ближе к его доходам, т.е. население использует 88-90% своих доходов. Исходя из этого, формирующиеся доходы населения недостаточны для их развития. Таким образом, в условиях нашего государства основная проблема снижения уровня жизни заключается в малодоходности основной части населения. Мы считаем, что только использование доходов на покупку алкогольных напитков можно считать отрицательным. Как отмечается в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года: “Бремя неинфекционных болезней увеличится – как из-за старения населения, так и если сохранятся проблемы – негативного воздействия потребления табака, меньшей физической активности, неправильного питания и вредного для здоровья употребления алкоголя” [3, с.48]. В связи с этой проблемой мы считаем необходимым поиск путей сокращения расходов населения на употребление табака и алкоголя. Потому, что употребление данных продуктов – угроза для здоровья нации.

Кроме негативного воздействия на здоровье, употребление этих продуктов уменьшает доходы населения. Например, использование доходов на покупку алкогольных напитков со стороны одного члена домохозяйства в месяц в 2005 году равнялось 0,16 сомони, а в 2015 году – 0,30 сомони. То есть, расходы на использование данной продукции в течение 2005 – 2015гг. увеличились в 1,9 раз, но стоит отметить, что в 2018 году эти расходы немного уменьшились.

В связи с эффективным использованием доходов, которые находятся в распоряжении населения, мы полагаем необходимым соблюдение Закона Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике». Данный акт признается как альтернативный подход к использованию доходов населения. Потому, что в данном законе показаны пути экономичного использования экономических ресурсов, которые содействует развитию потребностей, повышению качества жизни, а также формированию депозитов населения. В этой позиции, отечественный экономист Кадыров Д.Б. подчеркивает, что «уровень благосостояния зависит от эффективного использования ресурсов, обеспечивающих достижение поставленных целей» [2, с.130].

Всеми признано, что неравенство доходов – это разница в уровне денежных доходов различных слоев и групп населения. Например, различие в размерах заработной платы и других источников формирования семейного бюджета показывает неравенство в распределении доходов. Так, работники строительства в среднем за месяц получают 2325,41 сомони, работники сферы образования – 938,48 сомони, здравоохранения и социальных услуг – 831,13 сомони [5, с.122-123]. Следует отметить, что неравенство в номинальной заработной плате – одна проблема и неравномерный реальный доход – другая проблема. Доходы имеют объективную причину неравномерности. Например, номинальная начисленная заработная плата зависит от сферы, сложности работы, характера работы и других причин. А реальная заработная плата имеет одну основную причину – уровень цен.

Обобщая результаты проведенных анализов можно сделать вывод о том, что основная часть населения имеет неудовлетворительный объем доходов, что характеризует ее неплатежеспособность. Следовательно, надо активизировать источники формирования доходов населения и обеспечить рациональное их использование, в том числе:

- с целью преодоления неравномерного распределения доходов населения, обеспечить население одинаковыми возможностями в получении образования, участии в сфере бизнеса и достижения в других деятельности;

- содействие условиям обеспечения занятости населения, развития сельского хозяйства, малое предпринимательства и торговли с целью расширения источников формирования доходов населения. Потому что опыт последних лет доказал огромные преимущества малых форм хозяйствования в условиях Таджикистана. В этой связи, обеспечение реальной государственной и банковской поддержки малым формам хозяйствования может способствовать расширению масштабов занятости, росту доходов населения, а следовательно – повышению уровня благосостояния [4, с.139].

- с целью обеспечения равномерного распределения доходов населения необходимо развитие малого и среднего бизнеса во всех регионах страны.

Таким образом, в ходе изучения и оценка процесса формирования и распределения доходов населения выяснилось, что на уровень доходов населения влияют многие факторы, но основным из них признается потребительских цен, занятости и безработицы. Следует отметить,

что занятость создаёт условия для формирования доходов населения. Но, основным факторами повышения уровня жизни является реальный доход населения, величина которого зависит от уровня потребительских цен.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан».- Душанбе, 8. 06.2007 г. № 272., www.mmk.tj
2. Кадыров Д.Б. Концептуальные основы формирования модели государственной политики роста благосостояния населения. / Д.Б. Кадыров // Сборник Наука и бизнес: условия взаимодействия индустриального партнерства. Материалы международной научно-практической конференции. 2017. – 420с. URL: <https://elibrary.ru>
3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года.- Душанбе, 2016г.-104с.
4. Саидов Р.Н. Развитие частного сектора с целью повышения уровня жизни населения Таджикистана. / Р.Н. Саидов // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально – экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино, 2016. – №2/5 (207). – С. 135-143.

АННОТАЦИЯ

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛҲОИ ДАРОМАДҲОИ АҲОЛӢ ДАР ШАРОИТИ МУСОИР

Даромадҳои аҳолии хусусиятҳои гуногуни ташаккулёбии доранд. Вобаста ба таъсири омилҳои мухталиф даромадҳои аҳолии гуногун ташаккул меёбанд. Дар шароити кунунӣ, ки низомии иқтисоди бозорӣ амал менамояд, механизми ташаккулёбии даромадҳои аҳолии хусусияти фарқкунандаро ба худ касб менамояд. Бо пешрафти ҷомеа, ки талаботи инсоният васеъ мегардад, самтҳои ба истифодабарӣ сафарбаркунии даромадҳо низ афзоиш меёбад. Дар мақолаи илмӣ мубрамияти таҳқиқи даромадҳои аҳолии бо он асоснок карда шудааст, ки даромад ҷабҳаи асосии сатҳи зиндагии аҳолии ва унсури калидии сиёсати иҷтимоӣ доништа мешавад. Ҳамаи ин зарурати таҳқиқи қараёни ташаккулёбии ва тақсимои даромадҳои аҳолиро ба миён меорад.

Калимаҳои асосӣ: даромад, даромади воқеӣ, сатҳи зиндагӣ, шуғл, муҳоҷират.

ANNOTATION

FEATURES OF FORMATION AND DISTRIBUTION OF POPULATION'S INCOME IN MODERN CONDITIONS

Population incomes have different formation characteristics. Depending on the influence of various factors, the income of the population is formed in different ways. In modern conditions that exist in a market economy, the mechanism for generating incomes of the population acquires a distinctive character. With the development of a society that expands the needs of humanity, the direction of mobilizing income for use is also expanding. The scientific article substantiates the importance of studying the income of the population by the fact that income is the main aspect of the standard of living and a key element of social policy. All this requires studying the process of generating and distributing income.

Key words: income, real income, standard of living, employment, migration, ability, economic growth, cost of living, welfare.

ТДУ 338.43/633

ИСТЕҲСОЛИ ШАКАР, ЯКЕ АЗ САМТҲОИ РАСИДАН БА ҲАДАФИ САНОАТИКУНОНИИ КИШВАР

Анваров И.М., дотсент - ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур, **Рустамҷони С.Қ.,** **Ғайратов Р.,** омӯзгорони калон, **Иброҳимзода И.Ш.** ассистент, – ДДД

Калимаҳои асосӣ: кишоварзӣ, саноат, коркард, лаблабуи қанд, найшакар, шакар, меласса, селюлоза, пектин.

Истеҳсоли шакар аз найшакар дар ҷаҳон аз замони қадим маълум буд. Истеҳсоли саноатики шакар бошад аз асри XVI дар Ҳиндустон оғоз гардида аст.

Дар Русия саноати шакар аз ибтидои асри XVIII рушд ёфт. 14 март соли 1718 Пётри I дар бораи оғози сохтмони аввалин корхонаи шакар дар Русия фармон баровардааст, ки сохтмони он ба зиммаи савдогар Павел Вестов вогузор шуда буд. [6] Нахустин корхонаи шакар бо истифода аз найшакари хоми воридшуда дар Санкт-Петербург соли 1719 оғоз ёфт. Дар он замона шакар хеле гарон буд ва то миёнаи асри XIX, ҳамчун хӯроки сарватмандон ҳисобида мешуд.

Истеҳсоли шакар аз лаблабуи қанди маҳаллӣ дар аввали асри XIX дар Русия ва Олмон ба роҳ монда шуда буд. Дар Русия, соли 1799 профессори кимиё ва дорусози Донишгоҳи Маскав Иоганн Якоб Биндгейм усули истеҳсоли шакарро аз лаблабуи қанд таҳия кард. Дар мақолаи худ "Таҷриба ва мушоҳидаҳои оид ба тайёр намудани шакари ҳонагӣ дар Русия ва алахусус аз лаблабу" нақшаи бунёди корхонаҳои шакар дар Империяи Русияро тавсиф намуда, ҷузъҳои асосии истеҳсоли шакарро тавсиф кардааст. Солҳои 1799-1801 Я.С. Есипов технологияи истеҳсоли шакарро аз лаблабу дар шароити саноатӣ таҳия намуда, бори аввал усули бо оҳак тоза кардани шарбати лаблабуро истифода бурд, ки то имрӯз истифода мешавад.

Истеҳсоли қанд дар рӯи дунё асосан аз ду намуди зироат: найшакар ва лаблабуи қандӣ истеҳсол мегардад. Шакар дар дунё аз панҷ се ҳисса аз найшакар ва ду ҳисса аз лаблабуи қандӣ истеҳсол мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самараноктар истеҳсоли шакар аз лаблабуи қандӣ мебошад. Дар ин самт олимони ватанӣ ба монанди номзади илмҳои кишоварзӣ Орипов С., профессор Сардорев М. ва ғайра қору фаъолият намудаанд. Таҷрибаи ин олимони баёнкунандаи он мебошад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳосилнокии лаблабуи қандӣ аз 1 га то 50 тонна буда, қанднокии ин зироат то ба 15-20% мерасад.

Ҳангоми коркарди саноатии он 15% қанд гирифта мешавад. Инчунин ба ғайри қанд аз боқимондаи он патока (меласса) ва жом (селлюлоза) мебарояд. Дар таркиби меласса 16 % моддаҳои хушки азотнадошта (МХА) 50-60% қанд, 8-9% зол (як навъи моеъи лиозол ё инки гази аэрозол, ки дар таркиби дигар коркардаҳо ба тариқи қатра ё газӣ дида мешавад) гирифта мешавад. Инчунин аз меласса спирт ва глицерин омода мегардад. Дар умум агар нигарем танҳо аз боқимондаи лаблабуе, ки дар завод коркард мешавад (меласса) чунин номгӯи маҳсулот истеҳсол мегардад:

- 1) МХА - моддаҳои хушки азотнадошта;
- 2) Қанди махсус барои истеҳсоли шоколад, қанди карамелҳои гуногун ва ғайра;
- 3) Ишқор – пасмондаи коркарди лаблабуи қандӣ, ки аз он маҳсулотҳои дорувориҳои гуногун барои соҳаи тиб ба монанди “диозол”, “метринидазол”, “дибазол”, “дексиматазол”, “кротлимазол” ва ғайра, васеъ истифода карда мешавад.
- 4) Спирт – намуди маҳсулот, ки аз боқимондаи лаблабуи қанди истеҳсол мегардад ва васеъ истифода карда мешавад.
- 5) Глицерин – намуди доруворӣ, ки аз боқимондаи лаблабуи қандӣ ҳосил мегардад ва дар бозори фуруши тиб арзиши муайяни ҳудуд дорад. Инчунин дигар моддаҳои, ки дар соҳаи косметология ва ғайра васеъ истифода карда мешаванд.

Дар жом (селлюлоза) - 15% моддаҳои хушк аз он ҷумла МТА (БЭВ) - 10%, дилак (клетчатка) - 3%, зол - 0,7%, равшан - 0,1%, протеини ҳазмшаванда - 1,2 % -ро ташкил медиҳад. Жом ин хуроки аз ҳамма серғизотарин барои соҳаи қорводорӣ мебошад. 100 кг маҳсулоти хушки жом 80 воҳиди хурокаро дар бар мегирад. Аз 30 тоннаи коркарди лаблабуи қандӣ 24 тонна жом гирифтани мумкин аст, ки ба 10500 воҳиди хурока баробар мебошад [1], ки бениҳоят аҳамияти қалони иқтисодиро доро мебошад.

Жом дар давлатҳои Аврупо бо нархи баланд фурухта мешавад. Чунон ки дар Украина 1 тонна жом ба нархи 30-40 Евро баробар мебошад. Дар Украина соли 2018 3 млн. тонна жом истеҳсол шудааст, ки 120 млн. Евро ташкил додааст. Саволе ба миён меояд, ки барои чи талабгориҳои жом дар ин давлатҳо бениҳоят зиёд мебошанд? Сабаби асосӣ он аст, ки дар таркиби жом ё инки селлюлоза бисёр моддаҳои дигар низ мавҷуд мебошанд[3].

Чи тавре аз қадвали 1 дида мешавад дар дохили жом моддаҳои гуногун мавҷуданд.

Пектин – қалмаи ҷонӣ буда, маънои хунукхурда ё шахшуда ифода мекунад, ин маҳсулоти нимқандӣ кислотаи галактурон мебошад, ки дар таркиби ҳаммаи маҳсулоти кишоварзӣ ва махсусан дар мевачот мавҷуд мебошад ва асосан пектинро дар истеҳсолот аз шарбати себ истеҳсол менамоянд. Пектинро дар шароити имрӯз бениҳоят зиёд истифода мебаранд, аз он ҷумла дар соҳаи растанипарварӣ барои пуртоқатии ниҳолҳо аз хушксолӣ ва мустаҳкамӣ мевачот аз ҳавои сард. Онро дар соҳаи истеҳсоли хуроки қорво ҳамчун моддаи ғафскуанда ё ин, ки ҳамчун гел дар баъзе мавридҳо истифода мебаранд. Дар соҳаи тиб бошад дар самти истеҳсолоти доруворӣ ва барои саломатии организми инсон бениҳоят зарур истифода бурда мешавад. Онро барои истеҳсоли қаноддӣ, зефир, мармелад, маҳсулоти ширӣ, ҳар гуна десерт, яхмос, майонез, кетчуп ва ғайра истифода мебаранд. Дар истеҳсолоти худ мо пектинро дар як қорхонаи қанди сафед истеҳсол мекунем, ки ин махсусан барои равиш ва ташкили механизмҳои дигари иқтисодӣ самаранок аст [6].

Қадвали 1.Моддаҳои, ки таркиби жом (селлюлоза) мавҷуд мебошанд

№	Моддаҳои ғизоӣ таркиби жом	Дар 1кг/гр маҳсулот
1	Тилф (сырая клетчатка)	200-220
2	Протеини ҳазмшаванда	80-100
3	Равғаннокӣ	5-15
4	Ишқор	50-100
5	Моддаҳои азот надошта (БЭВ)	550-650
6	Қанд	30-70
7	Пектин (полисахарид)	180-250
8	Пентозан (қоллоидҳои шакар)	200-250

Сарчашма: www.jeroch et al. 1993 Kamphues and Dayen.1983

Дар асоси ин маълумот ошкор мешавад, ки пас аз коркарди лаблабуи қанд ва гирифтани шакар, коркарди он пурра ба анҷом нарасидааст. Ҳатто коркарди жом манбаи фоида мебошад. Дар натиҷаи коркарди ин зироат, мо метавонем корхонаҳои қаннодӣ ташкил намоем ва намудҳои гуногуни дар боло овардашударо истеҳсол кунем.

Пентозан - ба монади пектин аз коркарди лаблабуи қандӣ омода мегардад. Дар истеҳсолоти хуроквори махсусан қаннодӣ васеъ истифода бурда мешавад. Талабот ба ин намуд маҳсулот низ бениҳоят зиёд буда дар бозори хурокворӣ нархи муаяни ҳудро дорад.

Меласса – маҳсулоти иловагии истеҳсоли шакар; моеъи шарбатии ранги қаҳваранги торик ва бӯи мушаххас. Дар таркиби он то 60% карбогидратҳои барқарорнашуда мавҷуд мебошад. Он аз 20-25% об, тақрибан 9% пайвастагиҳои нитрогении органикӣ (асосан амидҳо), 58-60% карбогидратҳои боқимонда, асосан сахароза ва раффиноз иборат аст. Илова бар ин, дар таркиби мелассаи лаблабу то 7-10% хокистар (моддаҳои маъданӣ) мавҷуд аст.

Он ҳамчун асос барои асуламалҳои трансформатсионӣ, биохимиявӣ (барои ферментатсияи спиртӣ дар истеҳсоли хамиртуруши нонпазҳо ва микро зарраҳо, доруворӣ, ки дар боло зикр гардидаанд) ва маҳсулотҳои дигар ҳосил карда мешавад [4].

Ҳамаи ин маҳсулот аз лаблабуи қандӣ истеҳсол карда мешавад. Барои муайян кардани технологияи истеҳсоли шакар аз лаблабуи қанд, ҳатман бояд донист, ки ин номгуи маҳсулот аз чӣ иборат аст. Корхонаҳо ва технологияи мувофиқи коркарди лаблабуи қанд дар ҷумҳурии мо мавҷуд набуданд ва метавон гуфт, ки таҷриба дар ин самт кам аст. Аммо аз назария ва амалияи истеҳсолоти хориҷӣ маълум аст, ки ҳангоми ташкили истеҳсоли шакар маҳсулоти иловагӣ низ гирифта мешавад.

Барои амалӣ гаштани истеҳсоли васеъ ва коркарди саноатии лаблабуи қандро технологияи, ки аз кишварҳо, аз қабилӣ Олмон, Латвия, Федератсияи Русия ё Ҷумҳурии Халқии Хитой гирифта шудаанд, истифода бурдан лозим аст. Аз ин миён, таҷрибаи Олмон самарабахштарин ва муассиртарин аст. Тавсия медиҳем, ки диққати ҳудро ба тайёр кардани мутахассисон ва кадрҳои баландихтисос дар Федератсияи Русия барои оғоз намудани истеҳсолот равона созем, то ба фаъолият дар ин самт ҳамаҷониба омода бошем. Инчунин, барои ҷорӣ кардани истеҳсолот мутахассисонро аз Федератсияи Русия даъват кардан лозим аст, зеро аксари таҷрибаҳои мо аз тухмиҳои воридшудаи истеҳсоли Русия гузаронида шуданд.

Истеҳсоли лаблабуро дар 10 ноҳияи вилояти Хатлон, ки шароити табиат ва иқлим мувофиқ мебошад ба роҳ монда метавонем, аз он ҷумла: Данғара, Восеъ, Фархор, Темурмалик, Вахш, Ҷалолиддини Балхӣ, Дӯстӣ, Балҷувон ва Шуробод. Вале, аз ҷиҳати иқтисодӣ дар 10 ноҳия заводи истеҳсоли шакар сохтан душвор аст, аз ин лиҳоз тавсия медиҳем, ки маркази асосии истеҳсоли ноҳияи Данғара мегардад. Дар минтақаҳои дигари ҷумҳурӣ бошад сеҳҳои хурди коркарди лаблабуи қандро ба роҳ мондан мумкин аст. Чунки ин мақсади таъмин намудани чорво бо хӯроки серғизо ва ширадор мебошад, ки ба ин васила рушди соҳаи чорводорӣ ва истеҳсоли ширу гӯштро таъмин менамояд. Дар ҳар як ноҳия категорияҳои заминҳои гуногуни кишоварзӣ мавҷуд мебошанд, ки дар онҳо аҳоли бо истеҳсолот машғул аст. Иқлими ин ноҳияҳо гуногун аст ва агар дар баъзе минтақаҳо ҳосил пухта расида бошад, дар ҷойҳои дигар кишт гузаронида мешавад. Аз ин рӯ, барои нигоҳ доштани лаблабу дар яхдонҳо ва сардхонаҳо ниёз нест, ва барои кам кардани хароҷоти асосӣ ва иловагӣ кӯмак хоҳад кард.

Ҳангоми коркарди саноатии лаблабу мувофиқи технологияи қабулшуда қандашро тавассути фишурдан афшураашро (диффузионный сок) чудо менамоянд. Баъдан онро дар ҳарорати муайян ғафс намуда, дар завод коркард менамоянд (таҷрибаи Федератсияи Русия барои истеҳсоли шарбат) [2]. Ин ҳамон ашё мебошад, ки қариб ба монанди шакари нимтаёр (сахарное сырьё) пайдо мегардад. Агар мо ҳамаи лаблабуро ба заводи коркарди он (ноҳияи Данғара) оварда расонем, хароҷот бениҳоят зиёд мегардад ва арзиши аслияш баланд мешавад. Инчунин тилфе, ки аз он мебарояд мо ба чорвои ноҳияҳои муайянгардида медиҳем. Вобаста аз рӯи миқдори маҳсулоти истеҳсолшаванда сеҳхоро бунёд менамоем. Бо ин васила хароҷотҳои иловагӣ зиёд нагашта ва маҳсулот низ талафот намеёбад.

Чунин таҷрибаи, ки дар як мавзеъ (корхона, сеҳ) афшураашро гирифтани ва дар мавзеъи дигар истеҳсоли қандро ба охир расондан дар Ҳиндустон амалӣ гаштааст. Қанди гирифташудаи он, манбаи дигари даромад ба ҳиёб меравад. Чи тавре қайд шуда буд, шакар аз лаблабуи қанд, найшакар ва инчунин аз маҳсуле, ки дар таркибаш қанд мавҷуд аст истеҳсол намудан имконпазир мебошад. Лекин маҷмӯи хароҷотҳо ва арзиши аслии маҳсулот баланд гашта талаботро, аз ҷиҳати арзиш, қонеъ намегардонад.

Коркарди шакар ва истихроҷи он тақрибан яксон мебошад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки қанд на танҳо аз найшакар ва лаблабуи қанд омода мегардад, инчунин аз намудҳои зерини маҳсулотҳои гуногун низ истеҳсол мешавад:

- аз хурмо, ки асосан дар қисми ҷануби ғарбии Осиё истеҳсол мегардад.
- аз биринчи крахмалдор ва ё арзан (крахмалистӣ рис или просо) – бештар дар давлати Ҷопон истеҳсол мегардад вале на он қадар зиёд, ки талаботи мардумро пурра қонеъ намояд;
- аз ғузапои ҷугорӣ (сорго) – дар Ҷумҳурии Халқии Хитой. Аммо ба шакаре, ки аз лаблабу ё найшакар гирифта мешавад рақобатпазир нест.

Умуман маҳсулотҳои, ки номбар кардем дар бозори ҷаҳонӣ, барои истеҳсоли шакар, самаранокии хуб нишон дода наметавонанд ва аз ин лиҳоз рақобатпазир нестанд. Дар он минтақаҳои, ки манфиат мавҷуд мебошад ба таври бениҳоят кам истеҳсол мегарданд.

Технологияи пешқадами ҳозиразамон навҳои зерини шакарро истеҳсол менамояд:

- Шакари нимтайёр, маҳсулоти хом (сахар - сырец) – қанднокӣ зиёд дошта дар натиҷа илова коркард мешавад, ки бештари давлатҳои истеҳсолкунанда бо нархҳои гуногун ба фурӯш мебароранд;
- Шакари бениҳоят майда ё куфташуда (сахарная пудра) – дар соҳаи саноати ҳӯрокворӣ васеъ истифода бурда мешавад.
- Шакари муқаррарӣ (сахар - песок) – ин шакари мебошад, ки дар истеъмолоти ҳаррӯза истифода мешавад. Дар вақти коркарди ин намуди шакар бо меёрҳои гуногун андозаи он аз 0,5 то 2,5 мм майда карда мешавад.
- Қанди сафед (рафинад) – ин қанди тоза 99,9 % қанднокӣ дошта, барои истеъмол мувофиқ карда шудааст.

Бо тарзу усулҳо ва назарияи арзиши аслии шакарро муайян намудан мумкин аст. Масалан дар Ўзбекистон хароҷотҳои истеҳсоли аз маҳсулоти хом то ба омода намоеи шакар 0,15 \$-ро ташкил медиҳад. Аз рӯи ҳисоби мо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон агар шакари хом аз Ҳиндустон бо нархи 0,20 \$ харидорӣ намоем, 0,15 \$-ро хароҷот барои коркард ташкил менамояд. Арзиши аслии бошад дар маҷмӯъ 0,35-0,40\$-ро ташкил медиҳад. Яъне аз ҳолати маҳсулоти хом, то ба омода намудан, бо тамоми хароҷотҳои иловагӣ 4,5-5,0 сомони ро ташкил медиҳад.

Яке аз роҳи ҳалли қазияи мазкур амалӣ намудани кишти найшакар ё ҷуворӣ (сорго) мебошад, ки дар таркибаш аз 10-13% қанднокӣ мавҷуд аст, дар минтақаҳои назди соҳили ва дар лаби каналу захбурҳо. Ба роҳи модани истеҳсоли ин ду намуд зироат манфиатҳои зеринро дар бар мегирад:

- Зиёд гардонидани категорияҳои заминҳои кишоварзӣ. Дар заминҳои, ки ҳар сол қамишзор меруяд, метавонем истеҳсоли ин ду зироатро ба роҳ монем;
- Нигоҳ доштани қабати ҳосилхезии замин ва қабати болои хок, ки дар натиҷаи парвариши ин зироатҳо қабати ҳосилхезии замин барқарор мегардад;
- Истифодаи оби каналу захбурҳо барои истеҳсоли шакар;
- Гирифтани хуроки серғизо барои чорво баъди коркард ва истифодаи қанднокӣ онҳо;
- Мунтазам тоза гардидани каналҳо ва ҷую захбурҳо. Барои онки зироатҳо ҳарсола ҷамоварӣ мешаванд;
- Зиёд гардидани шуглнокӣ ва як навъи даромад.

Дар шароити Тоҷикистон корхонае лозим аст, ки дар як шабонарӯз 1000 тонна шакар истеҳсол намояд. Дар як соли фаъолияти завод, ки 300 рӯзи кори дар бар мегирад, метавон 300 ҳаз. тоннаро истеҳсол намояд. Аз 1600 ҳаз тонна лаблабу, бо фоизнокии 15% баъд аз коркард 240 ҳаз. тонна шакар истеҳсол мегардад. Бо иқтисори 1000 тонна истеҳсоли шакар дар давоми 240 рӯз идома меёбад. Саволе ба миён меояд, ки рӯзҳои боқимонда дар завод чи корҳо дида мешаванд? Дар ду мавсим яне баъди панҷ моҳи қорӣ як моҳ барои хизматрасонии техникаӣ, технологӣ ва профилактикӣ чудо карда мешавад.

Аз рӯи меёри физиологии Ташкилоти Умумиҷаҳонии Тандурустии СММ (ВОЗ ООН) истеъмоли шакар ва маҳсулоти қанднокӣ ба як одам 36,5 кг баробар аст, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин меёр ба 20 кг/одам дар як сол тавсия шудааст.

Агар мо роҳи дуумеро пешниҳод намоем, яъне бо роҳи истеҳсол ва коркард намудани найшакар ва ҷуворӣ, ки барои истеҳсоли 60 ҳаз. тонна шакар на кам аз 5454 га найшакарзор ё ҷуворӣ бо ҳосилнокии 100 тонна ва қанднокӣ 11 % тоза коркарди он лозим меояд. Агар дар истеҳсолот мо ин миқдор шакарро коркард намоем, метавонем, ки тамоми Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо шакари худӣ таъмин намоем. Манфиати дигаре, ки ба даст меояд мустақам намудани пойгоҳи хурокаи соҳаи чорводориро як миқдор

таъмин намуда, ба ин васила афзоиши истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ ва коркарди онро ба роҳ монем.

Ба фикри мо ва аз нуктаи назари ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадам ва сарфакунонда, хубтар мешавад, агар заводҳо бо таҷҳизоти Олмонӣ мучахҳаз гардида ба таври замонавӣ, интенсивӣ ва универсалӣ сохта шаванд то тавонад, ки ҳам аз маҳсулоти хом ва ҳам аз маҳсулоти нимтайёр шакар истеҳсол намояд.

Аз соли 2018 дар соҳили Сирдарё истеҳсоли найшакар ба роҳ монда шудааст. Албатта ин бениҳоят хуб мебошад дар ҳолате, ки истеҳсоли нимтайёри он дар минтақаҳои киштмешуда ба роҳ монда шавад. Агар саволе ба миён ояд, ки дар ин минтақачае, ки кишти найшакарро ба роҳ мемонем заводашро низ созем чӣ? Албатта хуб буда метавонад, агар маҳсулот арзиши паст дошта бошад. Чунки дар давлатҳои ҳамсоя ба монанди Ӯзбекистон ва Қирғизистон истеҳсоли шакарро ба роҳ мондаанд. Ин давлатҳо таҷрибаи зиёди корӣ доранд, ки онро метавонем истифода намоем. Танҳо барои истеҳсоли худӣ вилоят гӯем, шартӣ хароҷоти калон барои сохтани завод нест. Беҳтарин роҳи самаранок ин сохтани заводи хурди коркарди аввала то ба истеҳсоли шакари нимтайёр мебошад. Дар вилояти Суғд коркарди аввала намуда, баъдан дар заводи асосии, ки дар ноҳия сохташуда аст давоми коркардро то маҳсулоти тайёр амалӣ намоем.

Ба ақидаи мо ҳалли масъалаи мазкур имконият медиҳад, ки ҳам истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, ва ҳам маҳсулоти соҳаи саноатӣ (коркард) афзоиш ёбад ва дар расидан ба ҳадафи ҷорими стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон “Саноатикунории босуръати кишвар” нақши муҳимро бозад.

Адабиёт

1. Корнев Г.В., Подгорный П.И., Шербаков С.Н. Растениеводство с основами селекции и семеноводства- Москва: Агропромиздат, 1990. - С.380.
2. Учебное пособие. Основы агробизнеса. Сахарная свекла, белый сахар. При поддержке финансирования FAO и донорских фондов ЕБР.
3. Сомонаи интернетии www.International Pectin Praducer Association.
4. Сомонаи Бонки Милли Ҷумҳурии Тоҷикистон.
5. Скляренко С. А., Мاستихин А. А., Маликова Ю. И., Филиппова М. Г., Капүшева Ф. М. Некоторые страницы истории сахарной промышленности России XVIII в. // Молодой ученый, 2013. - №8. - С.314-316. URL <https://moluch.ru/archive/55/7593>.
6. Сомонаи интернетии jeroch et al. 1993 Kamphues and Dayen, 1983.

АННОТАЦИЯ

ИСТЕҲСОЛИ ШАКАР, ЯКЕ АЗ САМТҲОИ РАСИДАН БА ҲАДАФИ САНОАТИКУНОНИИ КИШВАР

Дар мақолаи мазкур дар бораи таърихи пайдоиши шакар ва истеҳсоли он дар кишварҳои ҷаҳон маълумоти муфасссал оварда шудааст. Муаллифон самаранокӣ истеҳсоли ин маҳсулотро таҳлил карда, қайд менамоянд, ки он ҳам дар соҳаи иқтисод ва ҳам дар дигар соҳаҳои фаъолияти иҷтимоӣ таъсири мусбӣ мерасонад.

Муаллифон татбиқи истеҳсоли шакарро дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур мешуморанд ва дар бораи самарайи иқтисодии истеҳсоли он мисолҳои далел овардаанд.

Дар ҳулоса, муаллифон бо мисолҳои мушаххас аҳамияти истеҳсоли шакарро барои иқтисоди кишвар ва рушди баъзе соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодиро тасдиқ мекунанд.

Калимаҳои асосӣ: кишоварзӣ, саноат, лаблабӯи қанд, найшакар, коркард, шакар, меласса, селюлоза, , пектин.

АННОТАЦИЯ

ПРОИЗВОДСТВО САХАРА - ОДНО ИЗ НАПРАВЛЕНИЙ ДОСТИЖЕНИЯ СТРАТЕГИИ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВА

В статье представлена подробная информация об истории происхождения сахара и основах его производства. Анализируя эффективность производства этого продукта, отмечено, что производство сахара оказывает положительное влияние, как на экономику, так и на социальную сферу государства.

Авторы считают приемлемым и необходимым внедрение производства сахара в условиях Республики Таджикистан и приводят примеры экономической эффективности его производства на индустриальной основе.

В заключении, на конкретных примерах, авторы подтверждают значимость производства сахара для экономики страны и развития некоторых социально – экономических секторов.

Ключевые слова: сельское хозяйство, промышленность, сахарная свекла, сахарный тростник, сахар, целлюлоза, патока меласса, пектин.

ANNOTATION

PRODUCTION OF SUGAR AS ONE OF THE DIRECTIONS OF THE STATE STRATEGY OF INDUSTRIALIZATION

In this article, the author provides detailed information about the history of the sugar and its production in the countries of the world. Analyzing the production efficiency of these products, he notes that it has a good influence both in the economic sphere and in other areas of economic activity.

The author considers it necessary to introduce sugar production in the Republic of Tajikistan and gives examples of its great economic benefits.

In the end, the author confirms the importance of sugar production for the country's economy and the development of some – economic sectors with specific examples.

Key words: *agriculture, industry, sululose, sugar flow, molasses, pectin, pectosan, sugar beet.*

ТДУ. 43.02

РОҲҲОИ ТАКМИЛИ ИМТИЁЗҲОИ АНДОЗИЮ ГУМРУКӢ ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР РУШДИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Чумъабоев Х.Қ. н.и.у., дотсент, ДДМИТ

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри дар амал татбиқ намудани стратегияи рушди устувори иқтисодӣ ва ба роҳ мондани истеҳсолоти маҳсулоти ватании рақобатобовар ва ба ин роҳ афзун намудани иқтидори содиротии кишвар аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон чораҳои назаррас андешида шудааст. Яке аз фишангҳои молиявӣ, ки ба ин раванд таъсири мусбӣ мерасонад ин имтиёзҳои амалкунандаи қонунгузорию андоз ва гумрук ба ҳисоб меравад.

Аз ҷумла дар ин самт тибқи моддаи 345 Кодекси гумрук воридоти як қатор технологияву таҳизот, ки бевосита ба соҳаи кишоварзӣ алоқаманд мебошад, аз пардохти боҷи гумрукӣ озод карда шудаанд, аз он ҷумла:

-воридоти таҳизоти истеҳсолию технологӣ ва маҳсулоти такмили (комплектӣ) онҳо, ки маҷмӯи ягонро ташкил медиҳанд, аз ҷумла дар асоси шартҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) барои ташаккул ё пурра кардани фонди (сармояи) оинномавии корхонаҳо ё азнавтаҳизотии техникаи истеҳсолоти амалкунанда, ба шарте ки ин молу мулк мустақиман дар истеҳсоли молҳо, иҷрои корҳо ва хизматрасонӣ мутобиқи ҳуҷҷатҳои таъсисии корхона истифода шавад;

- воридоти нахи пахта ва алюминийи аввалия;

- воридоти техникаи таъиноти кишоварзӣ, ки номгӯи онҳоро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ менамояд;

-воридоти технологияву таҳизот ва мавод барои таъминоти соҳаи парандапарварӣ ва (ё) ҳангоми ворид намудани молҳо бевосита барои эҳтиёҷоти ҳуди корхонаҳои парандапарварӣ ва корхонаҳои истеҳсолкунандаи хӯроки омехтаи паранда ва чорво[4,269].

Ҳамзамон тибқи моддаи 346 Кодекси гумрук имтиёзҳои тарифӣ барои молҳои аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиқолшаванда дар шакли баргاردонидани боҷи қаблан пардохташуда, кам кардани меъёри боҷи гумрукӣ, муқаррар намудани квотаҳои тарифӣ барои воридоти (содироти) имтиёзноки мол пешниҳод карда мешавад. Тавассути озод намудани воридоти таҳизоти истеҳсолию технологӣ аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ заминаи устувор барои ба роҳ мондани истеҳсолоти ватанӣ муҳаё гардида, то андозае вобастагии бозори дохила аз воридоти маҳсулоти хориҷӣ коҳиш меёбад. Ҳолати бамиёномадари ба кам шудани воридоти молҳои истеҳсолоташон дар кишвар бароҳмондашуда, аз ҷумла маҳсулоти кишоварзӣ, орд, макарон, маҳсулоти қаннодӣ, тухм ва ғӯшти мурғ ва ғайра тасдиқ менамоянд.

Чи тавре ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми пеш ба Маҷлиси Олии кишвар оид ба дастовардҳои соҳаи кишоварзӣ қайд намудаанд "...дар соли 2020 шумораи корхонаҳои парандапарварӣ ба 181 расида, нисбат ба соли 2017-ум 2,7 баробар зиёд, истеҳсоли ғӯшти паранда нисбат ба соли 2017-ум 4,5 баробар афзуда истеҳсоли тухм қариб як миллиард доноро ташкил дода, 5,5 баробар зиёд шудааст. Воридоти ғӯшт ба кишвар аз 10700 тоннаи соли 2014 то 180 тонна дар соли 2020 коҳиш ёфтааст, яъне қариб 60 баробар кам шудааст. Ҳаҷми воридоти ғӯшти паранда дар соли 2020 нисбат ба соли 2017 зиёда аз 3 баробар коҳиш ёфтааст"[1,6]. Рақмҳои оморӣ овардашуда нишон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъмини бехатарии озуқаворӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст.

Ҳамзамон тибқи принципҳои Созмони умумиҷаҳонии савдо, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба аъзогии он қабул карда шудааст, усулҳои механизмҳои дастгирӣ барои

соҳаҳои дахлдори иқтисодиёти миллӣ пешбини шудаанд. Аз ҷумла тибқи банди 4 замиаи II Созишнома оид ба кишоварзӣ (Мараккеш, 15 апрели соли 1994) бо номи «Сабади сабз» дастгирии бахши кишоварзӣ пешбинӣ карда мешавад. Масъалаи баррасишаванда дар шароити кунунӣ яке аз масъалаҳои мубрами рӯз ба ҳисоб рафта, ҷиҳати ҳалли саривақтии он дар доираи тадбирҳои «Барномаи мутобикгардонии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар узвият дар Созмони умумиҷаҳонии савдо» чораҳои муассир андешида мешавад.

Дар доираи созишномаҳои Созмони умумиҷаҳонии савдо, бо истифода аз моддаи XX Созишномаи умумӣ оид ба тарифҳо ва савдо бо назардошти дахлнопазирии ҳукуку манфиатҳои кишварҳои аъзо дар раванди фаъолияти иқтисодии байналмиллалӣ, кишварҳои аъзо метавонанд аз чораҳои маҳдудкунанда истифода намоянд.

Ҳамзамон мавриди қайд аст, ки дар чараёни гуфтушунидҳои бисёрҷониба бо давлатҳои аъзои Созмони умумиҷаҳонии савдо Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист, ки як қатор соҳаҳои афзалиятнокро, аз ҷумла коркарди пахта ва саноати сабук, саноати хурокворӣ ва коркарди дигар маҳсулоти кишоварзиро ҳимоя намояд. Дар ин радиф ҷиҳати дастгирӣ ва ҳимояи молиствесолкунандагонаи ватанӣ ҷумҳурий дар савдо бо кишварҳои аъзои Созмони умумиҷаҳонии савдо ҳукуқи истифодаи бочҳои воридотии гумрукиро барои гурӯҳи молҳои зерин соҳиб мебошад:

Меъёрҳои ҳимояшудаи бочҳои воридотии гумрукӣ тибқи гуфтушунидҳои Созмони Ҷаҳвал.

№	Номгӯи маҳсулот	Меъёри ҳимояшудаи бочҳои воридотии гумрукӣ
1	Хушмеваҳо	15-20%
2	Асал	20%
3	Меваву сабзавоти тозаомодашуда	20-23%
4	Абрешиму пахта	20%
5	Нушокиҳои спиртӣ	18-23%
6	Маҳсулоти текстиль ва либос	20%
7	Пояфзол	20-30%
8	Қолинҳо	30%
9	Маҳсулоти тамоку	18%
10	Баъзе намудҳои молҳои кимиявӣ	18%

Дар баробари пешравиҳои самарабахш дар соҳаи кишоварзӣ, қайд намудан зарур аст, ки дар бахши имтиёзҳои муқарраргардидаи қонунгузории амалкунандаи андозӣ ва гумрукӣ то ҳол мушкilot ва муҳолифатҳо ба ҷашм мерасад, ки ба раванди рушди соҳаи мазкур таъсири манфӣ мерасонад. Имрӯз меъёрҳои пасткардашудаи гумрукӣ нисбати як қатор молҳои воридотӣ аз ҷумла шакар, гандум, хокаи какао, пашми шусташуда ва сунъӣ ва меъёрҳои нисбатан баланди бочҳои гумрукӣ ба молҳои ниҳой татбиқ мегарданд. Имтиёзҳои муқарраршуда тибқи рӯйхати аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурий тасдиқшаванда пешниҳод карда мешаванд, ки боиси ба миён омадани номуайянии дар тартиби пешниҳоди онҳо мегардад.

Инчунин ҳамасола зиёда аз 50%-и воридот аз пардохти бочҳои гумрукӣ ва андоз аз арзиши иловашуда озод карда мешаванд, ки ба воридоти молҳо аз ҷониби корхонаҳои давлатӣ рост меоянд. Ин ҳолат боиси ба дӯши корхонаҳои соҳибкорӣ таҳвил ёфтани сарбории андозию тарифӣ шуда, ба рушди бахши хусусӣ таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин рӯ, таҷдиди назар намудани тартиби пешниҳоди имтиёзҳои тарифию андозӣ ҷиҳати пешниҳоди онҳо на ба субъектҳо, балки ба молҳои воридшаванда ва кам кардани имтиёзҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснокнашуда зарур мебошад.

Ҳангоми барасии сиёсати андозию гумрукӣ қисмати даромади бучети ҷумҳурий низ бояд ба назар гирифта шавад. Зеро зиёда аз 70% қисмати даромади бучети давлатӣ аз фаъолияти мақомоти андоз ва гумрук вобастагии назаррас доранд.

Инчунин имтиёзҳои гумрукию андозии тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодшуда, дар соли гузашта 68,6 фоизи ҳаҷми умумии воридоти мол ва воситаҳои нақлиётро ташкил намуд, яъне аз ҳаҷми умумии воридоти молу воситаҳои нақлиёт, ҳамагӣ 31,3 фоизи он пурра мавриди андозбандӣ қарор гирифтааст, ки он бешубҳа ба воридоти пардохтҳои гумрукӣ таъсири худро расонидааст [9,82].

Қайд намудан зарур аст, ки техникаи таъиноти кишоварзх, таҷҳизоти истеҳсолию технологӣ ва маснуоти такмили (комплектӣ) онҳо, ки маҷмӯи ягонаи технологиро ташкил дода ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид мешаванд аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда ва бочҳои гумрукӣ озод мегарданд [6,1]. Ба рӯйхати мазкур таҷҳизоти истеҳсолии саноати хурокворӣ дохил шуда, имтиёзҳои андозӣ гурӯҳи молии 8438 Номгӯи гумрукии фаъолияти иқтисодии беруна, аз ҷумла таҷҳизоти истеҳсоли

махсулоти нонӣ, саноати қаннодӣ ва шакар, истехсолоти оби чав, коркарди мева, чормағз ва сабзавотро фаро мегирад.

Дар баробари ин таҳлилҳо нишон доданд, ки рӯйхати мазкур ниҳоят маҳдуд буда, дар маҷмӯъ аз номгӯи 64 намуди таҷҳизоте, ки танҳо 20 фоизи номгӯи таҷҳизот ва технологияҳои ба мамлакат воридшавандаро дар бар мегирад, иборат мебошад. Дар натиҷа воридоти аксари техника ва технологияҳо ва қисмҳои эҳтиётии онҳо бо ситонидани андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ фаро гирифта мешаванд. Аз ҷумла қайд кардан зарур аст, ки ҳангоми таҳияи рӯйхати таҷҳизоти техникӣ ва технологие, ки барои озод намудан аз андоз аз арзиши иловашуда пешниҳод шудаанд, иқтидор ва имкониятҳои афзалиятноки рушди сохтори соҳавии иқтисодиёти миллий ба инобат гирифта нашудааст. Ҳамзамон корхонаҳои истехсолӣ бо мушкилоти ворид намудани қисмҳои эҳтиёӣ барои таҷҳизоти технологӣ қаблан воридшуда, ки бо назардошти қатъи мунтазами қувваи барқ таҳти ҳавфи зиёд қарор дорад, дучор мегарданд.

Ин ҳолат ба иқтисодиёти миллий зарари ҷиддӣ меорад, зеро арзиши даврагии техникаю технологияҳо ва маҳсулот ё хизматрасоние, ки тавассути онҳо истехсол карда мешавад, гарон менамояд. Илова бар ин, пардохти андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ воридоти яккаратаи маблағ ба буҷет буда, воридоти техникаю таҷҳизот бошад, афзалиятҳои зиёди иқтисодӣ доранд. Аз ҷумла, ба рушди истехсолоти рақобатпазири ватанӣ, кам кардани шиддати бекорӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ, пайдо шудани сарчашмаҳои нисбатан васеи андозбандӣ барои давраҳои оянда мусоидат намуда, диверсификасияи истехсолот ва содироти маҳсулоти тайёро тавсеа мебахшад.

Илова ба ин, соҳибкорон масъалаҳои баҳсталабро ҳангоми эълomiaкунонии воридоти таҷҳизоти технологие, ки маҷмӯи ягонаи технологиро ташкил медиҳад, аммо тахвили он қисм ба қисм амалӣ гардида, қисмҳои таҷҳизот ба мавқеи молии гуногун ва гуруҳҳои номгӯи гумрукӣ дохил мешаванд, қайд мекунанд.

Дар ин масъалаба фикри мо омузиши низоми андозбандии давлатҳои ҳамсоя аз он ҷумла дар самти механизми татбиқи имтиёзҳои андозию гумрукӣ аз манфиат ҳолӣ нест. Таҳлилҳои ба анҷомрасонидашуда имконият медиҳад, ки дар ҳолати зарурӣ ва қобили қабул будани он, метавон дар қонунгузори амалкунандаи кишвар мавриди истифода қарор дода шавад.

Дар Федератсияи Россия аз андозбандӣ бо андоз аз арзиши иловашуда воридоти таҷҳизоти технологие (аз ҷумла қисмҳои такмилӣ ва эҳтиётии онҳо), ки дар қаламрави кишвар истехсол намешаванд тибқи банди 7 моддаи 150 Кодекси андози Федератсияи Россия озод карда мешаванд. Чунин таҷҳизот бо қарори дахлдор ба рӯйхати тасдиқшуда ва мунтазам таҷдиди назаршаванда дохил карда шуда, ҳангоми татбиқ бо рамзҳои Номенклатураи молии фаъолияти иқтисодии берунаи Иттифоқи иқтисоди Авруосиё муайян карда мешаванд [7,5].

Дар баробари ин аз 5 июли соли 2016 тартиби пешниҳод намудани тағйири иловаҳо ба Рӯйхати мазкур (фармони Вазири саноат ва савдои Федератсияи Россия аз 04.05.2016, № 1424) тасдиқ шудааст, ки тибқи он шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ барои озод намудани таҷҳизоти воридшаванда аз андоз аз арзиши иловашуда бояд мустақилона нусхаи нақшаи харидаи таҷҳизоти технологиро ҷиҳати муосиргардонии базаи моддию техникӣ корхонаи худ пешниҳод намоянд. Дар сурати татбиқи номгӯи иловашудаи таҷҳизот ба Рӯйхати мазкур ҳам рамзҳои Номенклатураи молӣ ва ҳам номгӯи таҷҳизот истифода бурда мешавад. Рӯйхати мазкур хеле мушаххас буда, номгӯи зиёда аз 230 намуди таҷҳизотро дар бар мегирад ва соле на кам аз 4-5 маротиба таҷдиди назар карда мешавад, ки он пеш аз ҳама ба дастгирии муосиргардонии парки таҷҳизоти технологӣ корхонаҳои истехсолии кишвар, татбиқи сиёсати воридоти вазнамоӣ, ба содирот нигаронидашуда ва таъмини рақобатпазирӣ маҳсулоти истехсолшаванда дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷи равона карда шудааст.

Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон Рӯйхати таҷҳизоти технологие, ки ҳангоми воридот аз андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод карда мешавад, тибқи қарори дахлдор дар худ номгӯи молии 94 намуди таҷҳизоти истехсолии технологиро барои бахшҳои тибб, саноати кимиё, бахши инфрасохтори нақлиётӣ, аз ҷумла нақлиёти ҳавоӣ ва роҳи оҳан, воситаҳои нақлиёти мусофиркашӣ, боркашонӣ, таъиноти истехсолӣ, саноати энергетика, саноати металлургия, сикли пурраи коркарди нахи пахта, пашм, чарм, истехсоли пояфзол, таҷҳизоти бофандагӣ, коркарди қоғаз ва истехсоли маводҳои матбуотӣ ва дигар намуди маҳсулот аз қоғаз, коркарди ашёи хоми кишоварзӣ ва истехсоли озуқа, таҷҳизоти кишоварзӣ, боғдорӣ, хоҷагии ҷангал, занбурпарварӣ ва паррандапарварӣ, истехсоли шароб ва шарбатҳои мевагӣ, таҷҳизоти коркади шир ва истехсоли маҳсулоти ширӣ, таҷҳизоти ҳосилгундорӣ, таҷҳизоти сардкунанда ва гармидиҳанда, таҷҳизоти зарфшӯӣ ва борпечонӣ, таҷҳизоти истихроҷ, таҳвил ва

коркарди нафту газ дар бар мегирад, ки ба пуррагӣ талаботи корхонаҳои истеҳсолии иқтисодӣ миллиро фаро мегирад[8,3]. Татбиқи Рӯйхати мазкур пеш аз ҳама ба муосирнамоии технологияи корхонаҳои истеҳсолӣ ва таъмини рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ нигаронида шудааст, ки бо пешравии назарраси соҳаҳои истеҳсолоти ин кишвар тасдиқ карда мешавад. Бояд қайд кард, ки дар қиёс бо кишвари минтақа дар Тоҷикистон меъёрҳои нисбатан баланди андоз аз арзиши иловашуда-и берунӣ барои воридоти маҳсулот ба назар мерасанд.

Ҷиҳати ҳавасмандгардонии соҳибкорони соҳаи истеҳсолӣ тибқи қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Қирғизистон воридоти як қатор молҳои зарурӣ ба ҳудуди мамлакат ва таҳвили минбаъдаи онҳо мувофиқи моддаҳои 258 ва 259 Кодекси андози Ҷумҳурии Қирғизистон аз андоз аз арзиши иловашуда озод мебошанд.

Аз ҷумла, мувофиқи Кодекси андози Ҷумҳурии Қирғизистон ҳангоми воридот дар баробари барои молҳои истифодаи мактабӣ (дафтару китоб), хуроки бачагона, маводи доруворӣ, инчунин нуриҳои минералӣ, тухмиҳои растанӣ, чорвои хушзот, таҷҳизоти технологӣ ва фондҳои асосӣ низ, аз супоридани андози арзиши иловашуда озод мебошанд, ҳол он ки барои ин номгӯи молҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 18 % меъёри чунин андоз муқаррар гардидааст ва ин омил низ, ба интиқоли молҳои бо таври ғайриқонунӣ воридшаванда таъсири ҳудро мерасонад.

Пешниҳоди чунин имтиёзҳои назаррас дар баробари нисбатан паст будани меъёри стандартҳои андоз аз арзиши иловашуда боиси ба Ҷумҳурии Қирғизистон рафтан соҳибкорони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамчун пардохткунандагони ин намуди андоз ба қайд гирифта шудани онҳо дар ин кишвари ҳамсоя ба чашм мерасад.

Ин ҳолат ба тамоюли камшавии содироти расмӣ меваё сабзавот ва хушкмева ва зиёд шудани содирот ва воридоти қочоқи ин маҳсулот оварла мерасонад.

Бо назардошти далелҳои зикргардида, пешниҳод карда мешавад:

1. Паст кардани меъёри андоз аз арзиши иловашуда ба андозаи меъёрҳои дар давлатҳои ҳамсоя муқарраргардида.

2. Бо назардошти таҷрибаи мамлакатҳои ҳамсоя таҷдиди назар кардани имтиёзҳои андозию гумрукии номгӯи техникаи таъиноти кишоварзӣ, ва таҷҳизоти истеҳсолии технологӣ, ки дар соҳаи кишоварзӣ пешбинӣ карда шудааст.

3. Пурра озод кардан аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда ва бочҳои гумрукӣ воридоти ҳама намуди техника, таҷҳизот, воситаҳои техникӣ, технологияҳо, дастгоҳҳо, ҳамчунин қисмҳои такмили ва эҳтиётии онҳо ва таҳвили минбаъдаи онҳо тибқи номенклатураи молии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, ки таъиноти асосиашон афзоиши истеҳсолоти ватании мавҷуда ё истеҳсоли молу маҳсулоти нав мебошад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 22.12.2016 12:06, шаҳри Душанбе. сомонӣ <http://president.tj/node/25005>
2. Пансков В.Г., Князев В.Г. Налоги и налогообложения: Учебник для вузов – М.: МЦФЭР, 2003. – 336 с.
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе. Ирфон, 2012. 672с.
4. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе Ирфон: 2012. 450 с бо тағйиру иловаҳо аз 18.03.2015 № 1189, аз 15.03.2016 № 1298, аз 23.07.2016 № 1347, аз 14.11.2016 № 1366, аз 30.05.2017 № 1421, № 1422, аз 21.02.2018 № 1512).
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 октябри соли 2003, тахти №450 «Дар бораи тарифи гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 19 декабри соли 2017, тахти №576;
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 марти соли 2013, тахти №93 “Дар бораи Номгӯи техникаи таъиноти кишоварзи, таҷҳизоти истеҳсолии технолог ва маснуоти такмили (комплектӣ) онҳо, ки маҷмӯи ягонаи технологиро ташкил дода ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид мешаванд ва аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда ва бойси гумрук озод мегарданд”
7. Рӯйхати таҷҳизоти технологӣ, ки ҳангоми воридот аз бочи гумрукӣ озод мегарданд, Қарори Ҳукумати Федератсияи Россия аз 30.04.2019, тахти №372.
8. Рӯйхати таҷҳизоти технологӣ, ки ҳангоми воридот аз ААИ ва бочи гумрукӣ озод карда мешавад, тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Ўзбекистон аз 15 феввали 2013, тахти №21.
9. Ҳисобот оид ба таҳлили низоми андозбандию гумрукӣ ва самаранокии имтиёзҳои пешниҳодшаванда, Душанбе, 2018. 89 с.

АННОТАЦИЯ

РОҲҲОИ ТАКМИЛИ ИМТИЁЗҲОИ АНДОЗИЮ ГУМРУКӢ ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР РУШДИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Дар мақола таҳлили имтиёзҳои амалкунандаи қонунгузори андоз ва гумрук ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ, аз он ҷумла, соҳаи кишоварзӣ ба анҷом расонида шудааст. Дар асоси омӯзиши таҷрибаҳои давлатҳои ҳамсоя роҳҳои такмили имтиёзҳои мазкур пешниҳод гардидааст.

Калимаҳои калидӣ: низоми андоз, кишоварзӣ, андоз аз арзиши иловашуда, бочи гумрукӣ, воридот, содирот

АННОТАЦИЯ

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЛОГОВЫХ И ТАМОЖЕННЫХ ЛЬГОТ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В РАЗВИТИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

В статье анализируются льготы в соответствии с действующим налоговым и таможенным законодательством для приоритетных отраслей экономики, в том числе сельского хозяйства. На основе изучения опыта соседних стран предлагаются пути совершенствования указанных льгот.

Ключевые слова: налоговая система, сельское хозяйство, налог на добавленную стоимость, таможенная пошлина, импорт, экспорт.

ANNOTATION

WAYS OF IMPROVEMENT THE TAX AND CUSTOMS BENEFITS AND THEIR IMPORTANCE IN THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE

The article analyzes the benefits in accordance with the current tax and customs legislation for priority sectors of the economy, including agriculture. The author proposes the ways of improving these benefits based on the study of the experience of neighboring countries.

Key words: tax system, agriculture, value added tax, customs duty, import, export.

УДК:377.4:796.5 (575.3)

НАҚШИ ТУРИЗМИ ЭКОЛОГӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ТОҶИКИСТОН

Бегов А.О. - муаллими калон, Шодии Д. – н.и.и., ДДОТ ба номи С. Айни

Калимаҳои калидӣ: сайёҳӣ, замин, иқлим, экосистема, захира, концепсия, ҳифз, истеҳсол, техногенӣ, глобалӣ, табиат, экология, муҳити зист, минтақа, маҳал, экстремал, фарҳанги миллий, нишондиҳанда.

Яке аз омилҳои муҳими пайдоиши туризми экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин фарҳанги қадимӣ, ҳавои мусоиди кишвар ва кӯҳҳои сарбафалак кашида мебошад.

Бо муҳайё гаштани шароити рафту омад ва кушода шудани роҳҳои миёни давлатҳо, инчунин ташкил шудани инфрасохтори сайёҳӣ диққати сайёҳон ба ин диёри бихиштосо зиёд гардида, сол аз сол шумораи сайёҳон меафзояд.

Бо афзоиши ҷаҳонишавии иқтисоди ҷаҳонӣ, тағйироти манфӣ дар геосфераи Замин низ афзоиш ёфт, ки ин ба:

- тағйирёбии иқлим;
- таназзули ҳок;
- ҳароб кардани системаҳои экосистема ва кам кардани гуногунии биологӣ;
- афзоиши ифлосшавии об, ҳок ва ҳаво;
- офатҳои табиӣ, ки дар натиҷаи ҷаҳонӣ одамон ба амал омадаанд;
- афзоиши беназоратии аҳоли;
- амнияти озуқаворӣ ва афзоиши таҳдидҳо ба саломатии аҳоли;
- захираҳои маҳдуди энергетикӣ ва дигар захираҳои табиӣ оварда расонид.

Соли 1996 аз тарафи ТБТ (Ташкилоти Байналмиллалии Туризм) концепсияи рушди устувори туризм дар асри XXI таҳия карда шуд, ки он ба принципҳои зерин асос ёфтааст:

- саёҳат ва туризм бояд ба одамон барои ба даст овардани ҳамоҳангӣ бо табиат кӯмак кунанд;
- саёҳат ва туризм бояд ба ҳифз ва барқарорсозии системаҳои экосистема мусоидат кунанд;
- саёҳат ва туризм бояд ба тарзи устувори истеҳсол ва истеъмоли асос ёбанд;
- ҳифзи муҳити зист бояд қисми таркибии раванди рушди туризмро ташкил диҳад;
- мушкilotи рушди туризм бояд бо иштироки мақомоти маҳаллӣ ва шаҳрвандони манфиатдор ҳал карда шаванд;
- давлатҳо бояд якдигарро аз офатҳои табиӣ ва техногенӣ, ки метавонанд ба бахши туризм таъсир расонанд, огоҳ кунанд;
- саноати сайёҳӣ бояд ба қонунҳои байналмиллалии экологӣ асос ёбад;

Таъсири туризм ба комплекси табиӣ мустақим ва ғайримустақим ҷудо мешавад. Амалҳои мустақим иборатанд аз:

- нобуд кардани олами наботот ва ҳайвонот дар раванди шикор ва мохидорӣ;
- нобуд кардани муҳити зисти табиӣ намояндагони олами наботот ва ҳайвонот, бо роҳи ба ҷаҳонӣ иқтисодӣ дохил намудани ҳудудҳои табиӣ;
- даҳлат ба равандҳои табиӣ наботот ва ҳайвонот;

- чорӣ ва паҳн кардани сироятҳо ва бемориҳо тавассути партовҳои одамон.

Таъсири ғайримустақим инҳоро дар бар мегирад:

- тағйирёбии муҳити зисти табиӣ;

- таъсири глобалӣ ба чузъҳои муҳити чуғрофӣ (ифлосшавии обҳои замин ва рӯйи замин, нобудшавии чангалҳо ва рушди эрозия, ифлосшавии ҳавои атмосфера ва ғайра.

Раванди таъсири туризмро ба табиат, ки мустақим ё ғайримустақим дар боло қайд кардем назорат кардан мумкин аст.

Варианти назорати мустақим инҳоро дар бар мегирад; маҳдуд кардани шумораи умумии меҳмонон, бастанӣ объектҳо ва қаламравҳои махсусан арзишманди табиӣ барои ташриф, истифодаи воситаҳои муосири техникӣ ва технологияҳои навтарин барои кам кардани ифлосшавии муҳити зист.

Варианти ғайримустақими идоракунии, ба тағйир додани рафтори сайёҳон тавассути баланд бардоштани сатҳи маълумот, ташаккул додани муносибати эҳтиромона, бодикқат ва инсондӯстона нисбати сокинон, ҳайвонот ва растаниҳои маҳалли ташрифоваранда ё минтақа асос ёфтааст. Ҳарду усул дар замони ҳозира барои ҳифзи табиат ва экология ниҳоят муҳиманд.

Экотуризм- сайёҳии табиӣ мебошад, ки омӯзиши муҳити табииро дар бар мегирад ва барои беҳтар кардани муҳити зист дар ин муҳити зист хизмат мекунад. Туризми экологӣ дар маркази экотуризм қарор дорад. Дар мадди аввал ташкили сафар бо шумораи маҳдуди иштирокчиён ба минтақаҳои табиӣ, бо ташрифҳои эҳтимолӣ ба ҷойҳои мавриди таваҷҷуҳи фарҳангӣ, бо мақсади татбиқи лоиҳаҳои мухталифи ҳифзи табиат ва экотуризм мебошад, ки "сайёҳии экологӣ сафари масъулиятнок ба минтақаҳои табиӣ, минтақаҳои мебошад, ки муҳити атрофро ҳифз мекунад ва неқӯҳволиро нигоҳ медоранд". Барои дарки амиқи ин намуди сайёҳӣ, Ташкилоти Байналмилалии Экотуризм 10 амри экотуристиро таҳия кардааст:

1. Особпазирии заминро ба ёд оред;
2. Танҳо изҳо гузored, танҳо аксҳо бигиред;
3. Шинос шудан бо олами дар он афтодааш: фарҳанги халқҳо, чуғрофия;
4. Мардуми маҳаллиро эҳтиром кунед;
5. Маҳсулоте, ки ба муҳити атроф хатар доранд, харидорӣ накунад;
6. Ҳамеша бо пайроҳаҳои хуб поймолшуда равед;
7. Барномаҳои экологиро дастгирӣ кунед;
8. Усулҳои ҳифзи муҳити зистро истифода баред;
9. Ташкилотҳои дастгирикунандаи ҳифзи табиат;
10. Бо ширкатҳои, ки принципҳои экотуризмро дастгирӣ мекунад, сафар кунед.

Як қатор аломатҳои туризми экологӣ мавҷуданд:

- ҳама гуна сайёҳоне, ки дар давоми он сайёҳ муҳити атрофро таҳқиқ мекунад;
- сайре, ки дар он табиат арзиши асосӣ мебошад;
- даромад аз экотуризм ба дастгирии молиявии ҳифзи муҳити зист равона карда шудааст;
- экотуристон шахсан дар фаъолиятҳои, ки захираҳои олами ҳайвонотро ҳифз мекунад ё барқарор мекунад, иштирок мекунад.

Нишонаҳои туризми экологӣ ба таърифҳои экотуризм асос ёфтаанд, ки дар навбати худ ба фаъл ва ғайрифавл тақсим карда мешаванд. Намунаи таърифи фаъоли экотуризм таърифи Чамбияи Байналмилалии Наҷот бахш мебошад, ки "Туризми экологӣ афзалияти манфиатҳои маҳаллиро дар рушди туризм мусоидат мекунад, олами наботот ва ҳайвоноти маҳаллиро ҳифз мекунад ва ба сокинони маҳаллӣ ҳавасмандии иқтисодӣ барои ҳифзи муҳити зистро пешниҳод мекунад". Таърифҳои пасив инҳоро дар бар мегиранд: "Туризми экологӣ истифодаи захираҳои туристии фарҳангӣ ва табиӣ минтақаро барои аҳолии маҳаллӣ ва сайёҳони оянда ҳамоҳанг месозад, кумак мекунад ва ҳавасманд мекунад."

Аломатҳо ва таърифҳои туризми экологиро чамбаст намуда, се чузъи асосии экотуризмро пайдо кардан мумкин аст:

1. "Дониستاني табиат", яъне сайёҳат мекунад, мавҷудияти унсурҳои омӯзиши табиат, сайёҳон малака ва дониши нав ба даст меоранд;
2. "Ҳифзи экосистемаҳо" на танҳо рафтори мувофиқи гурӯҳро дар масир, балки иштироки сайёҳон, операторони туристиро дар барномаҳо, чорабиниҳо оид ба ҳифзи муҳити атроф дар назар дорад;
3. "Эҳтироми манфиатҳои сокинони маҳаллӣ" на танҳо риояи қонунҳо ва урфу одатҳои маҳаллӣ, балки саҳми туризмро дар рушди иҷтимоию иқтисодии самтҳои сайёҳӣ низ дар назар дорад;

Дар сурати мавҷуд набудани ҳадди аққал яке аз ин чузъҳо, барои гуфтугӯ дар бораи экотуризм асосе вуҷуд надорад. Чамбастии гуфтаҳои боло, мафҳуми экотуризмро

ба мо чунин пешниҳод мекунад: экотуризм як намуди махсуси фаъолияти туристӣ мебошад, ки ба талаботи туристӣ асос ёфтааст, бо ниёзҳои туристӣ дар донишҷуи табиат ва мусоидат ба ҳифзи системаҳои экологӣ ҳангоми риояи манфиатҳои аҳолии маҳаллӣ алоқаманд аст.

Дар айни замон, чор намуди туризми экологӣ мавҷуданд:

1. **Туризм илмӣ.** Чун қоида, минтақаҳои табиӣ махсус ҳифзшаванда, мамнуъгоҳҳо, мамнуъгоҳҳои ҳайвоноти ваҳшӣ ва боғҳои миллӣ ҷойгоҳҳои сайёҳии ин гуна сайрҳо мебошанд. Ҳангоми саёҳатҳои илмӣ экологӣ сайёҳон дар экспедицияҳои гуногуни илмӣ иштирок мекунанд, мушоҳидаҳои сахроӣ мегузаронанд.

2. **Саёҳатҳои таърихи табиат.** Ин маҷмӯи экскурсияҳои таълимӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва сайёҳӣ мебошад, ки аз рӯйи хатсайрҳои махсуси экологӣ мегузаранд. Аксар вақт чунин саёҳатҳои экологӣ дар атрофи қаламравҳои мамнуъгоҳҳо, боғҳои миллӣ, минтақаҳои туристӣ ва минтақаҳои обӣ ташкил карда мешаванд. Ин намуди туризм хусусан дар Олмон маъмул аст, аз ин сабаб онро аксар вақт ҳамчун модели рушди туризми экологии Олмон меноманд.

3. **Туризм саёҳатӣ.** Он метавонад саёҳатҳои зеринро дар бар гирад:

- минтақаҳои дурдаст;
- сафарҳои кӯтоҳмуддати велосипедронӣ;
- пайраҳҳои пиёдагард дар шароити душворгузар;
- саёҳат бо фаъолияти назарраси ҷисмонӣ;
- сафар бо мошинҳои махсус табдилдодашудае, ки барои зист муҷаҳҳаз карда шудаанд;

Ин намуди экотуризм тамоми сайёҳатро, ки бо намудҳои фаъоли ҳаракат ва истироҳати берунӣ алоқаманданд, муттаҳид мекунад. Ба ин намуди туризми экологӣ инчунин дохил мешаванд: кӯҳнавардӣ, кӯҳнавардӣ ба ях, спелеотуризм, туризми кӯҳӣ ва пиёдагард, туризми обӣ, лижаронӣ, туризми лижаронӣ, туризми аспасворӣ, ғаввосӣ, параплан. Бисёре аз ин намудҳои туризм ба наздикӣ пайдо шуданд ва ба як намуди махсуси туризми экстремалӣ тааллуқ доранд.

4. **Сафар ба мамнуъгоҳҳо.** Ҷаззобияти баланди ашё ва падидаҳои беназир ва экзотикии табиӣ дар мамнуъгоҳҳо сайёҳони зиёдеро ба худ ҷалб мекунад. Масалан, 60% сайёҳоне, ки ба кишварҳои Амрикои Лотинӣ ташриф меоранд, мақсад доранд боғҳои миллӣ, ва мамнуъгоҳҳоро тамошо кунанд. Ин намуди туризми экологӣ бештар дар Австралия рушд ёфтааст ва онро аксар вақт Модели рушди экологии туризми Австралия меноманд.

Дар системаи идоракунии муҳити зист ҳама ҷанбаҳои экологӣ бо ҳам алоқаманданд, ки инро бо мисоли таъсири яке аз принципҳои идоракунии партовҳо ба ҳифзи захираҳо нишон додан мумкин аст. Аз ин ҷиҳат, ба ғайр аз нигоҳубини техникаи таҷҳизот, боз зарурати ҷалби муштариён ба фаъолияти экологӣ ба миён омадааст.

Яке аз унсурҳои асосии системаи самараноки идоракунии муҳити зист таҳлили фаъолияти ҷорӣ ва банақшагирии фаъолияти оянда мебошад. Барои ба даст овардани натиҷаҳои беҳтарин, самаранокии фаъолияти татбиқшударо баҳо додан лозим аст.

Тоҷикистон ҷозибали беназири сайёҳии замони мост, зеро дорои мероси бузурги фарҳангии таърихӣ, фарҳанги асил, мавқеи ҷуғрофии мусоид, манзараҳои гуногуни табиӣ, минтақаҳои фароғатӣ, олами наботот ва ҳайвонот мебошад.

Имрӯзо, дар қадимтарин шаҳрҳои Тоҷикистон - Хучанд, Истаравшан, Панҷакент, Кӯлоб, Ҳисор, ки намуди онҳо дар тӯли солҳо ба таври назаррас тағйир ёфтааст, онҳо анъанаҳои қадимаи таърихӣ, фарҳангӣ ва ҳунармандиро бодикқат нигоҳ медоранд. То имрӯз сулолаҳои машҳури устодони гулдӯзии тиллоӣ, устодони кафшдӯзӣ, абра, батик, гулдӯзӣ, гулдӯзони кулоҳҳо, бофандагон, юверихо, устодони силоҳи сард, устоҳои кулолгарӣ, ки маҳсули онҳо дар тамоми ҷаҳон машҳур аст, боқӣ мондаанд. Дар байни сайёҳоне, ки ба ин шаҳрҳои бостонӣ ташриф меоранд, туризми этнографӣ маъмултар аст, ки дар он сайёҳон илова бар омӯختани анъанаҳои таърихӣ, фарҳанг ва зиндагии мардумон, таҳти роҳбарии устодони машҳур имкон пайдо мекунанд, ки асосҳо ва малакаҳои ҳунарҳои қадимии фаромӯшшударо омӯзанд.

Тоҷикистони муосир як кишвари кӯҳист, ки баландиҳои мутлақаш аз 300 то 7495 метр аз сатҳи баҳр аст. 93% қаламрави кишварро қаторкӯҳҳои марбут ба системаҳои кӯҳии Помир, Ҳисор-Олтой ва Тиёншон ташкил медиҳанд. Тоҷикистон сарзамини қуллаҳои баландтарин, пирахҳои пурқудрат, дарёҳои пурталотум, кӯлҳои беназир дар зебоии худ, набототи беназир ва ҳайвоноти нодир мебошад. Манзараи кӯҳӣ ва фаршии инро асослати беҳамтоии табиати бойи Тоҷикистон, шаклҳои онро, ки дар минтақаҳои гуногуни иқлимӣ ба вуҷуд омадаанд, муайян мекунад. Дар ҷумҳурӣ дар зарфи якуним соати парвоз, метавон аз гармоии водии Вахш ба ҳунокии арктикии барфҳои абадии Помир сафар намуд.

Захираҳои табиӣ ва фароғатии ҷумҳурӣ, ёдгориҳои мавҷудаи таърих ва фарҳанг, хусусиятҳои махсус ташаккулёфтаи туристизми миллӣро пешакӣ муайян мекунамд, ки табиғ ва татбиқи он дар бозорҳои ҷаҳонии хизматрасонии туристӣ, гардиши сайёҳони хориҷиро ба Тоҷикистон таъмин менамояд. Вобаста ба ин, намудҳои афзалиятноки туризми байналмилалӣ дар кишвар баррасӣ карда мешаванд:

- кӯҳнавардӣ, варзиши кӯҳӣ ва сайёҳии экологӣ;
- рафтинг, паридан бо пар, лижаронии кӯҳӣ;
- шикор кардан;
- туризми таърихӣ, таълимӣ ва этнографӣ;
- табобати санаторию курортӣ ва истироҳат;

Дар солҳои охир теъдоди шаҳрвандоне, ки ба ҷумҳурии мо ворид шудаанд ё баракс ба хориҷа сафар намудаанд бараъло нишон медиҳад, ки самти фаъолияти ин соҳа рӯз то рӯз афзоиш ёфта истодааст.

Нишондиҳандаҳои асосии соҳаи сайёҳиро, ки дар асоси нишондиҳандаҳои оморӣ, ки дар ҷадвал оварда шудааст, нишон медиҳем.

Ҷадвал. Нишондиҳандаҳои асосии омили соҳаи сайёҳӣ (туризм)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ҷамъи шаҳрвандони хориҷие, ки мутобиқи маълумоти мақомоти сарҳади давлатӣ ба ҷумҳурӣ ворид шудаанд, ҳаз. нафар	320	246	463	420	490	1154	1319
Теъдоди шаҳрвандони хориҷие, ки мутобиқи маълумоти мақомоти сарҳади давлатӣ ба ҷумҳурӣ ба ҳайси сайёҳ ворид шудаанд, ҳаз. нафар	208	213	413	344	431	1035	1257
Шумораи ширкатҳои сайёҳӣ, адад (фаъолияткунанда)	74	63	82	118	91	146	161
Теъдоди сайёҳони дохилие, ки тавассути ширкатҳои туристӣ ба хориҷа сафар намуданд, нафар	15443	29589	16363	19549	14420	9167	8531
Теъдоди сайёҳони хориҷие, ки тавассути ширкатҳои туристӣ ба ҷумҳурӣ ворид шудаанд, нафар	2728	3577	3080	3630	4413	6699	7791
Даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ (бе назардошти ААИ) ҳаз.сомонӣ	6225,1	10989,6	9582,8	8422,1	9076,3	16928,1	24497,9

Чӣ хеле, ки маълумотҳои ҷадвал нишон медиҳанд, шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба ҳайси сайёҳ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардидаанд сол аз сол меафзояд. Агар дар соли 2013 шумораи сайёҳон 208 ҳазор нафарро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2015 ба 413 ҳазор нафар, соли 2017 ба 431 ҳазор нафар ва соли 2019 ба 1257 ҳазор нафар расидааст, ки назар ба соли 2013 6 маротиба, ба соли 2015 3,4 маротиба ва назар ба соли 2017 2,9 маротиба афзудааст, ки ин бо суръати баланд рушд намудани соҳаи сайёҳии Тоҷикистонро нишон медиҳад.

Агар аз ҷадвали дар боло овардашуда шумораи ширкатҳои сайёҳиро таҳлил намоем мебинем, ки теъдоди ширкатҳо сол аз сол дар ҳоли афзоиш мебошанд. Агар дар соли 2013 шумораи ширкатҳои сайёҳӣ 74 ададро ташкил дода бошанд, ин нишондиҳанда дар соли 2016 ба 118 адад ва соли 2019 ба 161 адад расидааст, яъне соли 2016 назар ба соли 2013 44 адад ва соли 2019 назар ба соли 2016 43 адад зиёд гардидаанд.

Даромад аз ҳисоби пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ низ ҳамасола дар ҳоли афзоиш мебошад. Вобаста ба ин нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 нишон медиҳанд, ки дар соли 2019 даромад аз ҳисоби пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ ба 24497,9 ҳазор сомонӣ расидааст, ки назар ба соли 2016 65,6% ва назар ба 7 соли пеш (яъне 2013) бошад 74,6% зиёд мебошад.

Хулоса таъмини рушди бомароми иқтисодиёти Тоҷикистонро дар солҳои оянда метавон бо афзоиш додани соҳаи сайёҳӣ иҷро намуд. Таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ нишон медиҳанд, ки даромад аз ҳисоби пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ дар таркиби дармадҳои бучети давлатӣ нақши назаррас дорад.

Ба боварии комил метавон гуфт, ки бо фароҳам сохтан шароитҳои инфрасохтори сайёҳӣ, шароити рафту омади сайёҳон, таъмини саривактии ҳуҷҷатию ҳуқуқӣ ва дигар ҳолатҳо дар оянда соҳаи сайёҳии Тоҷикистон ба яке аз соҳаҳои афзалиятнок табдил меёбад.

адабиёт

- 1.Бабкин А.В. Экологический туризм //Учеб. Пособие. – Минск: Новое знание, 2002. - с. 249-289.
- 2.Александрова А.Ю. Международный туризм – М., 2001.
3. Соколова М.В. История туризма - М. Финансы и статистика, 2000.
4. Экономика и организация туризма: международный туризм / Под ред. И.А. Рябовой, Ю.В. Забаеве, Е. Л. Драчева – М: КНОРУС, 2005.
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон- Душанбе. 2020с. 179-180.
- 6.Сангинов Д.Ш. Государственное регулирование туристской деятельности в годы независимости в Таджикистане

АННОТАЦИЯ НАҚШИ ТУРИЗМИ ЭКОЛОГӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ТОҶИКИСТОН

Мақола фарогири омӯзиши масъалаҳои мубрам оид ба туризми экологӣ, идоракунии ва тарзи муайянкунии нишонаҳои онро ба таври мушаххас пешниҳод мекунад.

Дар шароити имрӯза ба қор бурдани роҳҳои гуногуни инкишофи сатҳи туризм, аз ҷумла туризми экологӣ, самаранок истифода бурдани он, дар пешрафти фаъолияти иқтисодии мамлакат роли муҳим мебозад. Бинобар ин пешниҳодҳои дар мақола овардашуда барои пешбурди фаъолияти минбаъда оид ба истифодаи самараноки туризми экологӣ саҳми худро мегузорад.

Калимаҳои калидӣ: сайёҳӣ, замин, иқлим, экосистема, захира, консепсия, ҳифз, истеҳсол, техногенӣ, глобалӣ, табиат, экология, муҳити зист, минтақа, маҳал, экстремал, фарҳанги миллӣ, нишондиҳанда.

АННОТАЦИЯ РОЛЬ ЭКОТУРИЗМА В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматривается изучение актуальных проблем по экологическому туризму, и его воздействию при конкретных способах управления.

В современных условиях, плодотворное использование экологического туризма играет важную роль в экономической, политической и социальной сфере деятельности государства. Ввиду приведенных в статье предложений, имеем основание полагать, что данная статья внесёт свой вклад в дальнейшее развитие использования экологического туризма.

Ключевые слова: туризм, земля, климат, экосистема, ресурсы, концепция, охрана, производство, техногенность, глобальный, природа, экология, окружающая среда, участок, регион, экстремальный, национальная культура, показатель, статистика.

ANNOTATION THE ROLE OF ECOTOURISM IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF TAJIKISTAN

The article examines the study of actual problems in ecological tourism, and its impact on specific management approaches.

In modern conditions, the fruitful use of ecological tourism plays an important role in the economic, political and social sphere of the state. In view of proposals given in the article, we have proven to believe that this article will contribute to the further development in the use of ecologic tourism.

Key words: tourism, land, climate, ecosystem, resources, concept, protection, production, technogen, globally, nature, ecology, environment, site, region, extreme, national culture, indicator, statistics.

УДК. 338.48

КЛАСТЕРНАЯ МОДЕЛЬ ОРГАНИЗАЦИИ ТУРИСТИЧЕСКОГО БИЗНЕСА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Рахимов С.Х., к.э.н., доцент- Института предпринимательства и сервиса

Ключевые слова. туризм, туристическая деятельность, туристический бизнес, туристические услуги, интеграция, кластер, туристический кластер, развитие кластера, эффективность кластерной системы.

Несмотря на многолетнюю историю исследования кластеров, для определения преимущества и конкурентоспособности разных стран и регионов, до сих пор ведутся дискуссии о высокой эффективности кластера. Кластер как понятие, впервые было сформулировано в фундаментальных работах А. Маршалла «Принципы Экономики» и М. Портера «Конкуренция».

Обоснованная М. Портером (1990) теория национальной, региональной и местной конкурентоспособности, которая поставила в центр внимания кластерной модели хозяйствования, практически сразу была одобрена и взята на вооружение как экономистами-теоретиками, так и практиками. Согласно этой теории, «Ведущую роль в развитии современных предприятий играют **кластеры** (от англ. cluster - скопление, сосредоточение) как отдельные "строительные блоки" инновационной экономики.

Как отмечает Портер М. Э. «**Кластеризация** - это процесс концентрации по признаку территориальной близости предприятий и родственных сфер экономики» [9, 10].

Идущие в мире процессы глобализации столь противоречивы, что и современный туризм, помимо получения доходов, может иметь некоторые проблемы в туристских регионах, а именно экологические, социальные, экономические и т.п. Именно в XXI

веке туризм должен становиться одним из эффективнейших способов формирования системы общечеловеческих ценностей и должен способствовать формированию единства многообразия мира, свободное развитие всех есть условие развития каждого [4, С.45].

По мнению многих экспертов, роль туризма постоянно растет в структуре глобальной экономики и является важнейшим фактором обеспечения экономического роста целых стран и регионов. Одним из наименее изученных в мировых секторах экономики остается туристическая отрасль, и изучение возможностей и опыта внедрения кластерной модели организации туристической деятельности, особенно с учетом экспортного потенциала отрасли в нашей стране является актуальным и очень перспективным.

Кластеры, в зависимости от цели создания могут иметь внутреннюю ориентацию, направленную на активизацию предпринимательской деятельности в отрасли или регионе, решения проблем занятости, или экспортно-ориентированную направленность. Именно к таким и относятся туристические кластеры.

В первую очередь, туристический кластер это сообщество различных функционирующих на определенной территории предприятий и организаций, связанные напрямую или косвенно с предоставлением туристических услуг [11].

Согласно Ганущак-Ефименко Л.Н., «Довольно сложно подчинить границы туристического кластера стандартным системам отраслевой классификации. Туристический кластер должен состоять из комбинации отраслей, создающих туристический продукт и условия для повышения его конкурентоспособности» [7].

Туристический кластер должен рассматриваться как единая система туристических организаций, интенсивно связанных между собой производственно, технологический и информационны, поставщиков дополнительных услуг для создания "основного продукта" кластера - туристического продукта. Также к туристическим кластерам можно отнести группы, сконцентрированные в пределах региона предприятий географически, совместно использующих специализированную туристическую инфраструктуру, локальные рынки труда и другие функциональные структуры хозяйства.

По нашему мнению, туристический кластер это сообщество различных предприятий и организаций непосредственно или опосредованно связанные с предоставлением туристических услуг и функционирующие на определенной территории.

Практика туристического бизнеса показывает, что именно в условиях развития кластерных систем предприятий, которые смогут формировать уникальные компетенции, оптимально могут использовать свой ресурсный потенциал и стратегические возможности, и получить синергетический и мультипликативный экономические выгоды. Учитывая ситуацию, рассматривается развитие туристических кластеров, как одного из самых перспективных форматов стратегического партнерства, и предопределяет теоретическая область современного научного исследования.

Необходимость конструктивного переосмысления о механизмах сближения экономических субъектов на основе прижигания; определение предпосылок, этапов и процессов становления и развития туризма, кластеры - это нерешенная теоретическая и прикладная проблема.

Глобальные и кризисные преобразования вызывают структурные и функциональные изменения в развитии, как внутренней, так и мировой системы туризма. Для нашей страны, которая имеет значительный туристический потенциал, развитие туризма может стать важным фактором в макроэкономическом росте экономики.

Поэтому, еще 3 сентября 1999 года был принят Закон Республики Таджикистан «О туризме», который определяет правовые, экономические, социальные и организационные основы, а также единые правила туристской деятельности на территории Республики Таджикистан [1].

18 июля 2017 года был принят Закон Республики Таджикистан «О внутреннем туризме», определяющий организационные, правовые, экономические, социальные и культурные основы деятельности в сфере внутреннего туризма в Республике Таджикистан и направлен на создание благоприятных условий для формирования и развития данной сферы [2].

Туристическая отрасль в современном мире является одной из прибыльных отраслей экономики и играет важную роль в обеспечении занятости и повышении уровня жизни населения. Поэтому, регулирование благоприятных условий для развития туристической отрасли и совершенствование государственной политики по управлению

отраслью считаются важнейшими приоритетами социально-экономической политики развития Республики Таджикистан.

Поэтому, Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2018 года, №372 была принята «Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года», определяющая цели, задачи и приоритетные направления развития туристической отрасли страны на период до 2030 года, и является фактором формирования планов и руководств предпринимательских инициатив граждан в отрасли туризма страны.

Анализ туристической отрасли показывает, что в результате предпринятых мер, посещение страны иностранными туристами с каждым годом увеличивается. Наряду с этим, следует отметить, что туристические ресурсы республики не используются должным образом и в соответствии с современными международными туристическими стандартами, а также не созданы благоприятные условия для туристов. Поэтому цель состоит в том, чтобы продолжить реформу в этой области и значительно повысить вклад туристической отрасли в социально-экономическом развитии страны [3].

Учитывая наличие богатого историческо-культурного наследия Таджикистана, его уникальную природу с горами и озерами, редких животных и растений, а также высокогорные вершины признаны основными факторами развития туризма страны.

Учитывая растущую конкуренцию в развитии национальной системы туризма, несоответствия в экономических отношениях между участниками туристического рынка, низкую эффективность стратегического взаимодействия субъектов туристической деятельности, отсутствие оптимальных бизнес-моделей экономического сотрудничества, необходимо сформировать методологические основы развития интеграционных процессов через формирование туристических кластеров.

Кластерные системы обеспечат высокую производительность; укрепят усилия туристического бизнеса и государственных органов по созданию качественного туристического продукта, чтобы удовлетворить текущий и потенциальный туристический спрос.

В основном, все исследования в области кластерного подхода относятся к производственной сфере и в сфере туризма должны исследования практически отсутствуют.

В научных трудах А.Ю. Александровой кластер как система, рассматривается как способ создания благоприятной среды для повышения конкурентоспособности и развития региона. Главным отличительным признаком этой системы является географическая близость хозяйствующих субъектов. В настоящее время кластерный подход, учитывая особенности туристского бизнеса, является очень актуальным, так как туризм имеет широкий диапазон межотраслевых связей, существует преобладание малого и среднего бизнеса, нематериальный характер туристического продукта, разный характер восприятия этого продукта производителями и потребителями. В индустрии туризма все больше находят отклик о закономерности образования и функционирования кластера. Это разглядывается во взаимосвязи входящих в кластере фирм, в сочетании кооперации, конкуренции, и их функционирования на основе государственно-частного партнерства.

Согласно концепции А.Ю. Александровой, «Индустрия туризма имеет ряд особенностей, придающих актуальность кластерному подходу в развитии сферы отдыха и путешествий. Индустрию туризма отличает широта межотраслевых связей, фрагментарна структура, преобладание малого и среднего бизнеса, нематериальный характер туристского продукта, неодинаковое его восприятие производителями и потребителями и пр.» [5].

В то же время следует признать, что в теоретических разработках отсутствуют комплексные подходы изучения формирования туристических кластеров и оценке эффективности их функционирования.

Отсутствие научно обоснованной основы формирования туристических кластеров обостряет существующие и появление новых дисбалансов в их эффективном развитии.

Многие ученые в зависимости от предмета научных исследований, а главное, своей конечной цели, сформировали собственное видение обоснование методов развития кластеров. Такой плюрализм вытекает из сложности кластера, как социально-экономического феномена и отражает отсутствие опыта в реализации механизмов развития кластера в практике туристической деятельности местных участников.

Это привело к большому количеству научных мнений, которые определяют методологические принципы для создания кластеров, и доказательство методического неопределенности развития кластера.

Инвариантность подходов к формированию кластерных систем и отсутствие формальности, необоснованность и дисбаланс методологической основы их развития, а также важность решения административных задач на основе интенсификации развития кластеров, определяется актуальность разработки методологических и практических рекомендаций по созданию туристических кластеров.

Управление кластерными структурами является важной предпосылкой для развития отношений между логистически и пространственно связанными субъектами экономической системы региона.

Анализ научных подходов к структурированию процесса формирования туризма позволяет интерпретировать кластер как добровольное объединение туристов, заинтересованных в совместной деятельности: туристические операторы, туристические агентства, гостиница и ресторан предприятия, развлечения, торговля, спорт, транспортные, экскурсионные организации, предприятия по обслуживанию и предоставлению услуг, частные предприниматели, финансовые организации, образовательные и исследовательские учреждения, местные органы власти, которые сотрудничают на основе стратегического партнерства и способны позиционировать себя как отдельная сущность.

Структура туристического кластера должны включать в себя необходимые сектора (группы предприятий), что обеспечит эффективное функционирование кластера и эффективно реализовать взаимосвязи для формирования качественного конечного туристического продукта.

Туристический кластер включает в себя: государственный сектор (государственные и местные органы власти, общественные организации), Основное функциональное назначение - создание благоприятных внешних условий развития кластера туристических направлений на основе разработки политики, создание законодательной базы для разработки кластерных систем; предоставление условий для развития регионального туризма.

Ярким примером туристских кластеров может быть туристский кластер Республики Карелия. Основу туристского кластера региона составляют разнообразие и выразительность природы республики, богатые культурные традиции коренных народов, а также географическая близость к туристским рынкам Западной Европы. Эффективному развитию кластера препятствует низкий уровень развития ключевых инфраструктур республики, отсутствие выразительного брендинга и международного маркетинга туристских услуг региона, а также низкий уровень сервисных услуг [6, С.56].

Следовательно, туристический кластер должен включать:

- проблемы и перспективы в управлении, структуру и привлечение инвестиций;
- стимуляцию международного сотрудничества в области туризма;
- сектор по производству и продаже туристического продукта, который включает в себя предметы туристической деятельности (туристические операторы, турагенты, туристические экскурсии и санатории, гостиница и ресторанные предприятия, транспортные организации, спорт и отдых, досуг, развлекательные, культурные предприятия и т. д.);
- обеспечивающий сектор, который включает системы управления кластером и пунктом назначения; субъекты транспортной и туристической инфраструктуры, связь, сервиса и обслуживание предприятия и т.д;
- вспомогательный сектор, участники которого учебные заведения, научно-исследовательские институты, биржи труда, финансовые, юридические институты, и т.п.

Важный участник в кластере должен быть потребительский туристический продукт. Это потребитель, который создает предпосылки и является стимулом и мотивом для формирования туристического кластера и выделяет его среди других типов благодаря специфика туристического продукта.

Кроме того, потребитель мотивирует туристов на создание туристических кластеров, чтобы встретить туриста, востребовать и создать уникального качественного продукта.

Подход к формированию и развитию туристического кластера является взаимозависимый набор методов, процедур и задач для формирования, реализации, развития и саморегулирование интегрированной сущности по территориально-функциональному признаку (туризм-кластер), который работает на основе соответствующей внутренней структуры, взаимоотношения и связи между его участниками и руководством системы, которая представляет собой последовательность логически связанных этапов и процессов определения туристической привлекательности места назначения для развитие кластера.

По нашему мнению, туристский кластер в нашей стране должен состоять из следующих взаимосвязанных составляющих:

Гостиничные предприятия. Гостиничное обслуживание в индустрии туризма в современных условиях занимает особое место, который представляет потребителю комплекс услуг для удовлетворения потребности туристов и независимо от ее тематической направленности и продолжительности представление условий для проживания входит в состав всех туристической программы.

Предприятия питания. Услуги предприятий общественного питания, наряду с размещением в туризме выступает как основополагающим, для удовлетворения физиологической потребности туристов в пище. В практике международной туристской деятельности питание, как правило, предоставляется в комплексе с размещением, а все это входит в гостиничный тариф. Одной из основных услуг в технологии туристского обслуживания является питание. Объекты общественного питания подразделяются на следующие типы: ресторан, кафе, бар, столовая, закусочная, буфет, кафетерий, магазин (отдел) кулинарии.

Туристические фирмы являясь предпринимательскими структурами, на коммерческой основе занимаются посредническими операциями в сфере купли-продажи туристских услуг. Туристские фирмы, не располагая необходимыми средствами производства сами не производят туристские услуги, а выполняют чисто посреднические услуги и по поручению потребителя закупают разные туристские услуги в виде бронированием гостиниц, предоставляют услуги транспорта, привлекают предприятий питания, организуют развлечения у производителей. Они являются посредниками между производителем и потребителем туристских услуг (туристами).

Образовательные учреждения. Подготовка кадров в системе образования, особенно в сфере туризма, пока не отвечают требованиям отрасли, количественные показатели подготовки специалистов обогнали качественные, программа в вузах не согласовывается с потребностями рынка, и в вузах не применяют стандарты, которые учитываются при приеме специалистов на работу. Но именно, хорошая теоретическая подготовка является залогом качественной работы специалиста в этой отрасли. Времена, когда в туризме работали люди, не имеющие специфического образования, прошли. Без элементарных знаний географии и страноведения, природно-климатических, культурно-исторических особенностей той или иной дестинации и основ психологии менеджер по туризму вряд ли сможет квалифицированно проконсультировать клиента, грамотно подобрать или составить тур в соответствии с его запросами.

Основная цель *развлекательной инфраструктуры* туристической индустрии является развлечение туристов и создание условий для развлечения. Развлекаясь, туристы (группа туристов) удовлетворяют свои духовные потребности, анализируя свою роль в социальных системах оценивают собственную личность. В мировой практике, в сфере обслуживания населения и развлечениями относятся и предприятия туризма. Для ряда предприятий обеспечение развлечений – не основная деятельность. Любые моменты туристской поездки могут давать положительные эмоции туристам. Помимо гостиниц к развлечениям можно отнести зоны отдыха и исторические достопримечательности.

Земельные ресурсы. Специфика туристской сферы состоит в том, что на первое место в ней выдвигаются земельные ресурсы (земля). Туризм наряду с промышленностью и сельским хозяйством в земельных ресурсах находит свое приоритетное выражение. Развитие туристского комплекса высокодоходный бизнес, который способствует охране и восстановлению окружающей среды. Окупаемость капитальных вложений туристского комплекса близка к максимальной величине. По существу, речь идет о переоценки национальных приоритетов: к развитию туристского и экологического комплексов.

Дороги. После принятия Закона Республики Таджикистан «О туризме» реализуется государственная политика и координацию туристской деятельности в Республике Таджикистан, в том числе реконструкции существующих дорог и создание дорог на новых маршрутах туризма. Наша страна богата различными уникальными природными ландшафтами, туристскими и археологическими памятниками и туристскими маршрутами (конные, пешие). Все это привлекает на нашу страну большое количество туристов, но есть и отрицательные стороны, которые отталкивают. Так в горной части районов слабо развита дорожная сеть, дороги или гравийные, или с плохим асфальтовым покрытием, что затрудняет подвоз туристов и зачастую становятся препятствием для посещения. Чтобы все это преодолеть необходимо реконструкция и капитальный ремонт автодорог, которые принесут, не мало прибыли республике и району за счет развития туризма.

Предприятия, предоставляющие дополнительные услуги представляют различные виды услуг, который обеспечивают и удовлетворяют потребности людей в реализации их деятельности в свободное время: отдых, развлечения, путешествия.

К этим услугам относятся туристские услуги нематериального характера: услуги туристско-экскурсионных учреждений; услуги транспорта; услуги санаторно-курортных учреждений; услуги здравоохранения; услуги просвещения; услуги общественных организаций; услуги государственного управления.

Услуги туристские материального характера: услуги непассажира транспорта; заготовки; услуги торговли; услуги жилищно-коммунального хозяйства; бытовые услуги.

Накопленный опыт научных маркетинговых исследований в сфере туризма позволит нам использовать кластерных технологий в экономике Таджикистана и его индустрии туризма; так как это одна из наиболее привлекательных моделей, поскольку она объединяет субъектов экономической деятельности на добровольной и взаимовыгодной основе, что позволяет им конкурировать на туристических рынках разного уровня.

Как справедливо отмечает Л.Н. Федорец. «Кластеризация создает режим экономии за счет объединения возможностей всех предприятий и нахождение наиболее эффективного метода продвижения услуг на рынке. Внутри кластера обеспечивается высокая эффективность использования материалов и ресурсов, создание и применение высокоэффективных технологических процессов. Формирование экономических кластеров является важным и объективно обусловленным процессом, который способствует совершенствованию организационно-производственной структуры экономики и улучшению динамики ее развития. Определение результативности функционирования кластерных систем является важным фактором их развития» [8].

Исходя из вышеизложенного, в заключении статьи следует отметить, что туристический кластер является одной из форм организации производительных сил всех участников этой модели, которая предусматривает создание нового продукта на основе маркетинговых коммуникаций в туризме, который позволит им успешно конкурировать на туристических рынках.

Литература

1. Закон Республики Таджикистан «О туризме» (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан 1999 год, №9, ст. 228; 2005 год, №12, ст. 641; 2009 год, № 5, ст.337)
2. Закон Республики Таджикистан «О внутреннем туризме» от 18 июля 2017 года, 1450

3. Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года, Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2018 года, №372
4. Александрова А.Ю. Кластеры в мировой индустрии туризма: [региональная экономика и агломерация взаимозависимых фирм] // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 6. Экономика. 2007. Сент./окт. (№ 5). С. 43-62.
5. Александрова А.Ю. Туристские кластеры: содержание, границы, механизм функционирования // Экономические проблемы развития сервиса и туризма, 2007. - № 2 - С. 51-61.
6. Белякова Е.В. Кластерный подход в развитии туристского бизнеса: монография / Е.В. Белякова, Н.В. Веретнова; Федер. агентство по образованию, Сиб. гос. аэрокосмич. ун-т им. акад. М.Ф. Решетнева. Красноярск, 2006.
7. Ганушак-Ефименко Л.Н. Конкурентные преимущества кластерообъединяемых предприятий на рынке // Актуальные проблемы экономики. – 2010, № 3 (105). - С. 143-147.
8. Л.Н. Федорев Оценка эффективности деятельности туристического кластера. Вектор науки ТГУ. Серия «Экономика и управление» № 1 (4), 2011
9. Porter M. The Competitive Advantage of Nations (Конкурентные преимущества стран) / М. Porter. - N.Y.: Free Press, 1990;
10. Портер М. Э. Международная конкуренция / М. Э. Портер; пер. с англ. под ред. и с предисл. В. Д. Щетинина. - М.: Международные отношения, 1993. - 896 с.
11. Портер М. Конкуренция. - Испр. изд. / М. Портер. - М.: Изд-во «Вильямс», 2005. - 602 с.
- 12.

АННОТАЦИЯ

КЛАСТЕРНАЯ МОДЕЛЬ ОРГАНИЗАЦИИ ТУРИСТИЧЕСКОГО БИЗНЕСА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Статья посвящена процедурам идентификации и интерпретации образования туристических кластеров; систематизация условий и факторов, влияющих на кластеризацию в Таджикистане. Проведена оценка эффективности деятельности туристических кластеров в современных условиях экономики и процессов их формирования в Таджикистане. Разработаны рекомендации для успешного развития туристических кластеров, в частности, авторское видение определения структурных и функциональных составляющих туристического кластера; установление взаимосвязей и отношений между участниками; определение туристической привлекательности места назначения для развития кластерных инициатив. Определены взаимодействия участников в туристическом кластере и эффективность кластерной системы развития на основе набора экономических, социальных и экологических критерий.

АННОТАТСИЯ

МОДЕЛИ КЛАСТЕРИИ ТАШКИЛИ БИЗНЕСИ САЙЁҲӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Мақола ба тартиби муайянсозӣ ва тафсири ташаккули кластерҳои сайёҳӣ ва ба низом даровардани омилҳое, ки ба таъсиси кластер дар Тоҷикистон таъсир мерасонанд, бахшида шудааст. Ба самаранокӣ кластерҳои сайёҳӣ дар шароити кунунии иқтисодӣ баҳо дода шуда, равандҳои ташаккулёбии онҳо дар Тоҷикистон арзёбӣ карда шудаанд. Барои рушди бомуваффақияти кластерҳои сайёҳӣ, аз ҷумла, нуктаи назари муаллиф оид ба муайян намудани ҷузъҳои сохторӣ ва функционалии кластери сайёҳӣ; ба роҳ мондани муносибатҳо байни иштирокчиён; муайян кардани ҷолибияти сайёҳии маҳалли таъиноти рушди ташаббусҳои кластерӣ тавсияҳо таҳия карда шудаанд. Ҳамкориҳои иштирокчиёни кластери сайёҳӣ ва самаранокӣ низомӣ рушди кластер дар асоси маҳакҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ муайян карда шудаанд.

Калимаҳои калидӣ: *фаъолияти сайёҳӣ, хизматрасонии сайёҳӣ, тиҷорати сайёҳӣ, ҳамгироӣ, кластер, кластери сайёҳӣ, ташаккули кластер, самаранокӣ низомӣ кластерӣ.*

ANNOTATION

CLUSTER MODEL OF ORGANIZATION OF TOURISM BUSINESS IN MODERN CONDITIONS

The article is devoted to the procedures for identifying and interpreting the formation of tourist clusters; systematization of conditions and factors affecting clustering in Tajikistan. The effectiveness of tourism clusters in the current economic conditions and the processes of their formation in Tajikistan has been assessed. Recommendations have been developed for the successful development of tourism clusters, in particular, the author's vision of determining the structural and functional components of a tourism cluster; establishing relationships and relationships between participants; determination of the tourist attractiveness of a destination for the development of cluster initiatives. The interactions of participants in the tourism cluster and the effectiveness of the cluster development system based on a set of economic, social and environmental criteria are determined.

Key words: *tourism, tourism, tourism business, tourism services, integration, cluster, tourism cluster, cluster development, cluster system efficiency.*

МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ ХАВҒУ ХАТАРҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ

Баротзода Ш.М. – н.и.и., ДДБ ба номи Н Хусрав

Калимаҳои калидӣ: идоракунӣ, хатар, сармоягузорӣ, корхона, механизм, кишоварз, номуайяний, таҳлил, эҳтимолият, иттилоот, истеҳсолот, маҳсулоти кишоварзӣ.

Фаъолияти сифатноки низоми идоракунии хавғу хатарҳо ба сатҳи иҷроиши як қатор мақсадҳои идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ вобастагӣ дорад. Дар навбати худ, системаи идоракунии хавғу хатарҳо барои тамоми фаъолияти идоракунӣ асос ёфтааст, ки дар асоси он стратегияи идоракунӣ ва системаи назоратиро ташкил медиҳанд.

Ҳангоми сохтани системаи идоракунии хавғу хатарҳо бояд ба назар гирифт, ки бартарафсозии номуайяний вазифаи асосӣ набуда, балки ташкили механизмest, ки имконияти таъмини самаранок ва пешбурди фаъолияти корхонаи кишоварзиро дар шароити номуайяний муҳаё месозад. Ба ибораи дигар, ташкили системаи мулоими лобӣ (тарафдорикунанда) бо истифодаи оқилонаи имкониятҳои пешниҳодшуда вазифаи асосӣ мебошад. Вазифаи бартарафсозии номуайяний ва аз байн бурдани он танҳо як зерсохтори системаи идоракунии хавғҳои сармоягузорӣ мебошад. Ҳангоми ҳалли масъалаҳои бетарафии номуайяний, чуноне, ки дар боло ишора шуд, иттилоот ва ахборот аз нуқтаи назари имконпазир сохтани ҳалли муносиб дар системаи идоракунии хавғу хатарҳо муҳим мебошад. Дар корхона, албатта, базаи зарурӣ дар бораи хавғу хатарҳо ва тадбирҳо барои идоракунии онҳо бояд таъсис дода шавад. Истифодаи усули умумии концептуалии идоракунии хавғу хатарҳо, ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилооти зарурӣ аз татбиқи ин гуна система, ки ба хатарҳо вобаста аст, на танҳо натиҷаҳои манфии эҳтимолии онро бартараф ё ҷуброн менамояд, балки имконияти гирифтани баргاردонии баланди сармоягузорию муҳайё месозад. Сарчашмаҳои иттилоот маводи шӯъбаи молиявӣ-иқтисодӣ, ҳисобдорӣ, шӯъбаи маркетингӣ ва воҳидҳои истеҳсолии корхонаҳо мебошанд. Ин шӯъбаҳо ҳисобот ва гузоришҳои ҳисобдорӣ, маводи аудит ва ревизия, таҳқиқоти маркетингӣ, нишондиҳандаҳои истеҳсолӣ ва маълумоти оморию пешниҳод менамоянд. Дар асоси ин маълумот таҳлил, таҳияи каталоги омилҳои хавғу хатар, ҷудо намудани хавғҳои суғуртавӣ ва ғайрисуғуртавӣ амалӣ карда мешаванд.

Ҳангоми сохтани система, идоракунии хавғу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхона истифодаи усулҳои сохторӣ, ташкилӣ ва раванди функционалиро тақозо мекунад, ки он бо дарназардошти сатҳи хавғу хатарҳо, ҷораҳо оид ба идоракунии хатарҳо, фаъолиятҳои асосии идоракунии хатарҳо, раванди идоракунӣ ва сохторҳои ташкилии идоракунии хавғҳо ва функцияҳои онҳоро талаб мекунанд.

Яке аз объектҳои идоракунӣ ва ҳамзамон воситаи он сохтори корхонаи кишоварзӣ мебошад. Сохтори ташкилии дуруст интиҳобшуда, тағйирёбии саривақтии он мутобиқ ба омилҳои тағйирёбандаи дохилӣ ва берунӣ шартҳои ҳатмии татбиқи пурраи стратегия ва тактикаи худ барои идоракунии хавғу хатарҳо, фаъолияти самаранокӣ корхона дар замони ҳозира ва дар оянда мебошад. Норасоӣҳо дар сохторҳои ташкилӣ метавонанд боиси ба вуҷуд омадани ҳолатҳои бухронӣ, ҳатто дар корхонаҳои азим низ гардад. Бинобар ин, интиҳоби сохтори ташкилӣ, ки беҳбудии омилҳои дохилӣ ва берунии фаъолияти корхонаҳои кишоварзиро муайян менамояд, ҳадафи стратегӣ мебошад. Навъи сохторҳои ташкилӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ метавонанд гуногун бошанд (функционалӣ, ҳаттӣ, матритсагӣ ва ғайраҳо). Ҳар як намуди сохторҳои ташкилӣ дорои афзалиятҳо ва нуқсонҳо мебошад, ки бояд онҳо ҳангоми интиҳоби сохтори оптималии ташкилот, идоракунии хавғу хатари сармоягузорӣ, ки ба шароитҳои мушаххаси бозор мувофиқанд, ба назар гирифта шаванд. Сохтори ташкилӣ барои таъмини дурусти ташкили корҳои роҳбарон ва шӯъбаҳои он, татбиқи бомуваффақияти тамоми вазифаҳои идоракунӣ ва ниҳоят ба даст овардани ҳадафҳо, ки идоракунии хавғу хатарҳо пешбинӣ шудааст, зарур мебошад.

Бо дарназардошти он, ки дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ шумораи зиёди хоҷагҳои мустақил мавҷуданд бинобар ин, мустақилона аз уҳдаи бартараф намудани хавғу хатари сармоягузорӣ, ки дорои хусусиятҳои умумӣ дар соҳаҳои кишоварзӣ мебошад, барои наметавонанд.

Аз ин рӯ, ба андешаи мо дар назди мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ таъсиси сохтори махсуси марказонидашуда идоракунии КАС-и лозим аст. Тавре ки дар боло қайд намудем, сохтори ташкилии ҳамгиро дар ҷаҳорҷӯбаи ноҳияҳои кишоварзии мамлакат ба хоҷагҳои имкон медиҳад, ки қарорҳои қавии сармоягузорӣ қабул намуда, бо кумаки онҳо машварат ва ҳамкориро низ ба роҳ монанд. Дар асоси таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ, шаклҳои асосии ташкилии сохторӣ ба ду гурӯҳи калон тақсим мешаванд [1, с.71]:

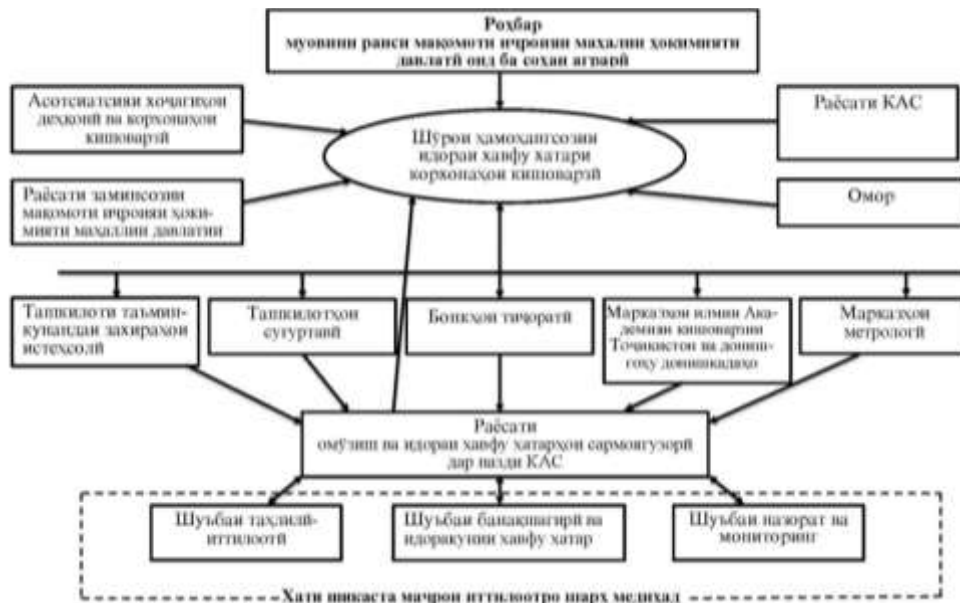
- сохторҳои ташкилии классикӣ (анъанавӣ);
- сохторҳои ташкилии мутобиқатӣ.

Аксарияти олимон сохторҳои мутобиқшавиро ҳамчун сохторҳои мавриди баррасӣ қарор медиҳанд, ки муваққатан ва ё ба таври доимӣ барои ҳалли масъаласи ин ё он вазифаҳои иловагӣ (дар айни ҳол муваққатӣ) асосан аз ҳисоби худсӯғуртакунии ташкил шудаанд. Ин сохторҳо имкон медиҳанд, ки онҳо зудамал бошанд ва ба шароитҳои тағйирёбанда қисман мутобиқ шаванд[3,с.17]. Аммо аксари худсӯғуртакуниҳо ҷуброни хавфу хатарҳои калонро таъмин карда наметавонанд. Ба ақидаи мо сохтори махсуси марказонидашуда дар назди идоракунии хавфу хатарҳои сармоягузори бояд сохтори модарӣ (асосӣ) бошад[5,с.17]. Сохтори модарӣ дар ҳамкориҳои мутақобилаи амудии шӯъбаҳои корӣ бо самтҳои уфуқӣ дар атрофи метод ва усулҳои асосии раванди идоракунии хавфу хатарҳо асос ёфтааст. Дар ин ҷо арзёбии хавфу хатарҳои сармоягузори, дурнамои инкишоф, ҷорабиҳои пешгирикунанда, худсӯғуртакунии, сӯғурта, назорат ва мониторинги хавфҳои интегралӣ ва ғайра дар назар дошта шудааст. Ин ба мутобиқшавӣ ба тағйироти гуногун мусоидат намуда, имкон медиҳад, ки он бо усулҳои гуногуни идоракунии хавфҳо истифода шавад.

Пас аз муайян намудани маҷмӯъ ва конфигуратсияи хавфу хатарҳои сармоягузори, ки онҳоро сохтори ташкилии марказӣ бояд идора намояд, метавон ба ташкилдихии шӯъбаҳо оғоз намуд. Сохтор ва ҳайати кадрҳо аз ҳолатҳои гуногун, аз ҷумла марҳилаи инкишофи ташкилии хавфу хатарҳои соҳавӣ, шумораи кормандон дар корхона, хусусиятҳои технологӣ ва ҷуғрофии хизматрасонӣ, иқтидори молиявӣ соҳибқории кишоварзӣ, ҳукуку уҳдадорихои корхонаҳо, стратегияи идоракунии умумии КАС ва стратегияи ҳимоя аз хавфу хатарҳо, инчунин ҳамаи ин ҳолатҳо, аз шумораи корхое, ки ба сохтори мутамаркази ташкилӣ дохил мешаванд, вобаста аст. Дар сохтор бояд алоқаи бозгашт дар байни хоҷагҳои гуногун ва корхонаҳои инфрасохторӣ пешбинӣ шуда бошад, аз ҷумла департаменти идоракунии хавфу хатар бояд вазифаҳои худро барои корхонаҳои гуногуни кишоварзӣ бо мақсади танзими якҷанд нишондихандаҳо ва мониторинги амалиётҳои равандҳои дар корхонаҳое, ки ба хусусият ва сохтори сармоягузориҳои ҳамроҳ таъсир мерасонанд, вогузор намояд.

Дар кишварҳои Ғарбӣ, идоракунии хавфу хатарҳо ҳамчун системаи консепсияҳо ва фанҳо таҳия гардидааст, ки ҳадафи он муҳофизат намудани оқибатҳои манфии молиявӣ, ҳодисаҳои ғайричашидмдошт ва ҳолатҳои ногуворе, ки дар чараёни соҳибкорӣ пайдо мешаванд, мебошад [2,с.233]. Дар амалияи ин мамлакатҳо, аксари масъалаҳоро менечер оид ба хавфу хатарҳо дар якҷоягӣ шахсони зерин ҳаллу фасл менамояд:

- бо мутахассисони шуъбаи маркетинг;
- бо роҳбарони масъул оид ба интиҳоби ҳайати кормандон;
- бо муҳандис оид ба техникаи беҳатарӣ;
- бо роҳбари хадамоти амниятӣ ва ғайраҳо;
- бо намоёндаи институти лоиҳакашӣ;
- бо сармоягузори бонки тичортаӣ, ташкилотҳои суғуртавӣ ва ғайраҳо.

**Расми Сохтори ташкилии низоми идоракунии хавфу хатари сармоягузорӣ дар
корхонаҳои кишоварзӣ**

Сохтори ташкилии идоракунии хавфу хатарҳо бояд чунин сохта шавад, ки оптимизатсияи сатҳи хавфу хатарҳоро таъмин карда, системаи интиҳоби методҳои оптимизатсияи хавфҳоро бунёд карда тавонад. Усулҳои оптимизатсияи хавфу хатарҳоро ба ду қисм ҷудо кардан мумкин аст:

- усулҳои профилактикии пешгирикунанда, то ҳадди имконпазир будани пайдоиши ҳодисаи манфӣ, номатлуб ё кам намудани зарари он;
- ҷубронпулӣ - беҳбуди низоми ҷубронпулӣ барои хавфу хатарҳо дар ҳолати пайдоиши он.

Интиҳоби ин ё он усул дар аксар ҳолатҳо на танҳо таъсири хавфу хатарҳои мушаххас, балки маҷмӯи хавфу хатарҳое, ки дар робита ба онҳо зарурати объективии ташкили департаменти хавф-менеджмент ба миён меояд муайян мекунад ва он имконияти муайянкунии арзёбии хавфу хатарҳоеро, ки корхонаҳо дар шароити муносибатҳои бозоргонӣ аксаран бо онҳо рӯ ба рӯ мебошанд, муҳайё месозад.

Вазифаҳои марбут ба идоракунии хавфу хатарҳо мундариҷаи раванди идоракуниро пешбини намуда, ба омилҳои зерин ишора мекунанд:

- 1.Таҳияи сиёсати корӣ дар соҳаи идоракунии хавфу хатарҳои сармоягузорӣ;
- 2.Таҳлили вазъияти хавфу хатар, муайян намудани омилҳои хавф ва арзёбии сатҳи эҳтимолии он, пешгуи рафтори субъектҳои хоҷагидорӣ дар ин ҳолат;
- 3.Таҳияи усулҳои алтернативӣ ва интиҳоби шахсони аз ҳама мувофиқ ва қонунӣ;
4. Муайян намудани роҳу воситаҳои мавҷудаи кам намудани хавфу хатар;
- 5.Омода ва банақшагирии чораҳо оид ба безарарсозӣ, ҷуброни оқибатҳои манфии хавфу хатар.

Аксар вақт масъалаҳои марбут ба идоракунии хавфу хатарҳоро, яке аз муовинони роҳбари мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллии давлатӣ назорат менамояд. Дар ҷаҳорҷӯбаи департаменти идоракунии хавфу хатар ҷудо намудани самтҳои алоҳидаи зерин, аз ҷумла шӯъбаи иттилоотию аналитикӣ, шӯъбаи банақшагири ва идоракунии хавфу хатарҳо, шӯъбаи назорат ва мониторинг ба мақсад мувофиқ мебошад.

Дар сохтори мутамарказии ташкилӣ, илова бар гурӯҳҳои мушаххаси хавфу хатарҳо бахши иловагӣ низ метавонад таъсис ёбад. Илова бар ин, корхона метавонад шомили суғуртаи дохилӣ ва хизматрасонии бенифитсиар (ҳифзи иҷтимоӣ)-и кормандони ташкилот ва хоҷагиҳо шавад [6].

Роҳбар ва ҳайати роҳбарикунанда иҷрокунандаи амалиёти асосии ҳаррӯза буда, ба риояи қонунҳо ва қоидаҳо ва ба низоми самараноки назорати дохилӣ таъя менамоянд. Идоракунии хавфу хатарҳоро бояд роҳбарони хоҷагиҳо ва корхонаҳои КАС бо иттилооти лозима барои иҷроиши фаъолияти сармоягузорӣ анҷом диҳанд. Илова бар ин, мутахассисони ташкилоти мутамарказ бояд мутахассисони худро барои пайдо намудани идеяҳои нави инноватсионӣ ва таҳияи тавсияҳо истифода намоянд. Роҳбарони ташкилоти мутамарказ ҳамчун шахси масъул бобати идоракунии корхона барои анҷом додани мониторинги доимии равандҳо, ки дар дохили КАС ва берун аз он сурат мегиранд, бояд ҳавасманд бошанд. Вай инчунин бояд мавҷудияти системаҳои муносиби иттилоотии идоракунӣ, шафофият, саривақтӣ будан, дақиқӣ ва пуррагардонии иттилоотро таъмин намояд.

Вазифаҳои мутахассисоне, ки дар корхонаи мутамарказонида доир ба идоракунии хавфу хатарҳои КАС кор мекунанд, аз инҳо иборат аст:

- таҳия ва пешниҳод намудани нақшаи стратегӣ ва усули идоракунии хавфу хатарҳо ва барои тасдиқ ба шӯрои ташкилии ассотсиатсияи хоҷагиҳои фермерӣ;
- ба анҷом расонидани нақшаи стратегӣ ва методикае, ки аз тарафи шӯро ва ассотсиатсияи корхонаҳо ва соҳибкорони соҳаи КАС тасдиқ карда шудааст;
- таҳия ва таъмини дастурамал доир ба истифодаи усулҳо, равандҳо ва стандартҳои идоракунии хавфу хатарҳои сармоягузорӣ барои соҳаҳои гуногуни КАС ва корхонаҳои кишоварзӣ;
- таъмин ва амалӣ намудани назорат ҷиҳати риояи меъёрҳои муайяншудаи хавфу хатарҳои гуногун;
- доштани маълумот ва далелҳои фаврӣ оид ба риоя накардани ин меъёрҳо;
- таъмин намудани аудиторон ҷиҳати таҳлил ва баҳодихии мутобиқати усулҳои назорат, риояи меёру тартиботҳо;
- таҳия ва истифодаи системаи идоркунии ҳисоботҳое, ки хавфу хатарҳои корӣ ва сармоягузорию ба таври муносиб инъикос менамоянд [4,с112].

Ба масъулияти корхонаи мутамарказонидашуда доир ба идоракунии хавфу хатарҳои КАС корҳои зерин дохил мешаванд:

- кӯмак ба ҳамаи хоҷагиҳо ва корхонаҳои КАС дар тарҳрезӣ, харидорӣ ва нигоҳдории иҷрои лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои барномаҳои ҳифз ва пешгирӣ намудани талафот;

- ташхиси лоиҳаҳои нави сармоягузорӣ ва инноватсионӣ бо мақсади ҷорӣ намудани тадбирҳо оид ба муҳофизати онҳо аз хавфу хатар ва беҳтар намудани ҷузъҳои суғуртаи зарурӣ, инчунин санҷиши ҷойҳои сохтмон ва анҷоми биноҳо;
- мувофиқшавии суғуртакунанда бо шартҳои полиси суғурта (маҷмӯи хавфу хатарҳои суғурта, миқдори тарифҳо ва ғайра) мутобиқи манфиатҳои умумии ташкилот;
- омӯзиши барномаҳои суғуртавии хориҷӣ;
- омӯзиш ва аз қайд гузаронидани бандҳои суғуртавии ҳамаи қарордодҳои корхонаҳо то ба имзо расонидани онҳо;
- муайян намудани даъво ба талафот ва таҳияи гузоришҳои дахлдор;
- кӯмак намудан барои баҳисобгирии ҳамаи корхонаҳои КАС дар муайян кардани арзиши суғурта ва ғайра.

Ҳамин тариқ метавон хулоса намуд, ки ҳангоми иҷрои вазифаҳои муайян, кормандони корхонаҳои мутамарказонидашуда доир ба идоракунии хавфу хатарҳои КАС бояд дар ҷамъоварии иттилоот, шиносӣ ва таҳлили хавфу хатарҳо, инчунин ба таври ҷамоагашуда амалӣ намудани ҷорабиниҳо доир ба идоракунии хавфу хатарҳо кумак намоянд.

Адабиёт

1. Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Страхование. - СПб: Питер, 2001. - С.233;
2. Веснин В.Р. Менеджмент в вопросах и ответах - М.: Элит, 2000. - С.109;
3. Глухов В.В. Менеджмент - СПб: Питер, 2008. - С.71
4. Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Страхование. - СПб: Питер, 2001. - С.233.
5. Виханский О.С., Наумов А.И. Менеджмент - М.: Гардарики, 1999;
6. Дафт Ричард Л. Менеджмент - СПб.: Питер, 2007. - С.167.
7. Саидмуродов Ш.М. Такмили методҳои паст намудани хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои истеҳсолӣ// - Душанбе, 2019. - С. 112.
8. Саидмуродов Ш.М. // Такмили методҳои паст намудани хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои истеҳсолӣ/ автореферати дисс- Душанбе, 2018. - С.17.
9. Kolish, F. (1992). Services provided by risk management consultants, pp. 137-143. In Using Consultants In Libraries. And Information Centers. Greenwood Press.

АННОТАЦИЯ

МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ ХАВҶУ ХАТАРҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАРӢ

Муаллиф дар мақолаи худ масъалаи механизмҳои идоракунии хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои кишоварзиро мавриди таҳлил қарор додааст. Муаллиф қайд намудааст, ки дар корхонаҳои кишоварзӣ базаи зарурӣ дар бораи хавфу хатарҳо ва тадбирҳо барои идоракунии онҳо бояд таъсис дода шавад. Истифодаи усули умумии концептуалии идоракунии хавфу хатарҳо, ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилооти зарурӣ аз татбиқи ин гуна система, ки ба хатарҳо вобаста аст, на танҳо натиҷаҳои манфии эҳтимолии онро баргараф ё ҷуброн менамояд, балки имконияти гирифтани баргарадони баланди сармоягузорию муҳайё месозад.

АННОТАЦИЯ

МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫМ РИСКОМ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Автор в своей статье анализирует механизмы управления рисками инвестиций на сельскохозяйственных предприятиях. Автор отметил, что на сельскохозяйственных предприятиях должны быть созданы необходимые рамки для опасностей и мер по их управлению. Использование общего концептуального подхода управления рисками, сбора и анализа необходимой информации и внедрение такой системы, связанной с рисками, не только устраняет или компенсирует ее потенциальные негативные последствия, но и обеспечивает высокую окупаемость инвестиций.

Ключевые слова: управление, риск, инвестиции, предприятие, механизм, сельское хозяйство, неопределенность, анализ, вероятность, информация, производство, сельскохозяйственная продукция.

ANNOTATION

MECHANISMS FOR THE MANAGEMENT OF INVESTMENT RISKS IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

The author in his article, analyzes the mechanisms for the risk management of investment risk in agricultural enterprises. The author noted that the necessary framework for hazards and measures for their management should be established in agricultural enterprises. The use of a general conceptual approach of management risk, collection and analysis of the necessary information from the implementation of such a risk-based system not only eliminates or compensates for its potential negative consequences, but also provides a high return on investment.

Key words: management, risk, investment, enterprise, mechanism, agriculture, uncertainty, analysis, probability, information, production, agricultural products. 935487744

САРМОЯГУЗОРӢ ОМИЛИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИӢИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ахмедов Д.Х. – н.и.и., дотсенти ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

***Калимаҳои калидӣ:** иқтисоди бозоргонӣ, сармоягузорӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, СУС, соҳибкорӣ, технологияҳои инноватсионӣ, суғуртакунӣ, андоз, тичорат.*

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳамкориҳои дохилӣ ва хориҷии сармоягузорӣ алоқаманд аст. Дастгирии ҳамаҷонибаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешбурди фаъолияти соҳибкорони дохилию хориҷӣ дар доираи сиёсати иқтисодии давлат, дар зарфи соҳои 2019-2021 оид ба “Соли рушди сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ”, №977, аз 29.12.2018 қабул гардида, ҳамаҷонибаи зоҳир мегардад. Ҳадафи ин барномаи қабулшуда, тараққи додани соҳаи сайёҳӣ, муаррифии имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва рушди фарҳанги миллии дар арсаи байналмилалӣ, ҷалби сармояҳои хориҷӣ ба мамлакат, инчунин бунёд ва таъмин намудани аҳоли бо ҷойҳои нави кори доимӣ иборат аст.

Дар марҳилаи татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ ва ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисодиёт кишвар ва ба ин васила ба рушди устувори корхонаи саноатию кишоварзӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир мегардад, зеро дар сатҳи зенони ибтидоии иқтисодиёт ҷорӣ намудани техника ва технологияҳои инноватсионӣ ба фаъолияти соҳибкорони ватанӣ барои истехсоли маҳсулоти нав мусоидат мекунад. Пешрафти соҳаҳои муҳталифи иқтисодиёт, бахусус бахшҳои истехсолӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ тақозо менамояд, ки ба соҳаи саноати кишвар сармоягузорӣ бештар қарда шавад. Дар ин замина қонунгузориҳои мамлакат дар соҳаҳои тичорату иқтисод бо меъёрҳои байналмилалӣ мутобиқ қарда шуда, дар он қарорҳои ҳукукии ҳамаи сармоягузoron дар мамлакат таъмин гардидааст.

Вазифаи асосии сармоягузорӣ дар корхона, ҳамчун таъмини фаъолияти самарабахши истехсолот ва тичорати он тавассути афзоиши маҳсулот, қор ва хизматрасониҳо вобаста ба вазъи муътадили молиявӣ, тақмили сохтори корхонаҳо, инчунин устувориҳои рушди иқтисодии иқтисодии корхона ва барои маблағгузорӣ дар муҳити беруна рушдбанда баррасӣ қарда мешавад.

Ҳадафи дигари сармоягузорӣ ин ба даст овардани даромади бештар нисбат ба хароҷоти он буда, тавассути истифодаи самараноки сармоя раванди истехсолот ва фурӯши маҳсулоти он бе фосила иҷро қарда мешавад.

Танҳо дар се соли охир бо мақсади мутобиқ гардонидани иқтисодиёти кишвар ба талаботи Созмони умумиҷаҳонии Савдо (СУС) зиёда аз 100 санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла 40 қонунҳои нав қабул гардида ба санадҳои меъёрии ҷорӣ тағйиру иловаҳои дахлдор ворид қарда шуд. Дар маҷмӯъ барои фаъолияти соҳибкорон беш аз 100 ва барои истехсолкунандагони мол 50 сабукиҳо ва имтиёзҳои пешбинӣ гардидааст, ки татбиқи онҳо ба фаъолияти соҳибкорон таъсири мусбӣ мерасонад. Ба ҳолати 01.01.2021 дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқӣ мамлакат 70 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи умумии 3 млрд. 368 млн. долл. ИМА амалӣ шуда истодааст.

Дар заминаи ислоҳоти номбаршуда Тоҷикистон дар солҳои охир мавқеи байналмилалӣ хешро аз лиҳози бақайдгирии тичорат, андозбандӣ, дастрасӣ ба қарзҳо, сармоягузорӣ ва тичорати байналмилалӣ то андозае боло бурдааст. Дар шароити имрӯзаи бозорӣ сармоягузорӣ яке аз омилҳои асосии таъмини рушди иқтисодиёти хоҷагии деҳоти мамлакат, баландбардории сифати зиндагии мардуми деҳот, азнавсозии пойгоҳи техникӣ ва технологияи истехсолоти кишоварзӣ мебошад. Самтҳои рушдбандаи фаъолияти сармоягузорӣ дар шароити иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нигоҳи мо аз инҳо иборат аст:

- қаророти дастгирии давлатии соҳибкорӣ;
- суғуртанамоӣ ва омилҳои манфиатнокӣ ба сармоягузор;
- имтиёзҳои андозӣ ба сармоягузoronи дохилию хориҷӣ;
- таъмини амнияти беҳатарӣ дар шароити ҷаҳонишавии терроризм ва экстремизм;
- хизматрасониҳои гуногуни иҷтимоӣ ва иқтисодӣ.

Тибқи маълумотҳои Агентии омили Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон воридоти умумии сармоягузории хориҷӣ дар солҳои 2007-2019, 9 млрд 865,7 млн доллари ИМА-ро ташкил додааст, ки аз он 4 млрд. 345,9 млн. долл. ИМА сармоягузории мустақим, 5 млрд. 17,9 млн. долл ИМА-ро қарзҳо аз ҷониби корхонаву ташкилотҳо ҷалбгардида ва 502,0 млн. долл. ИМА-ро сармоягузории портфелӣ ташкил

медихад. Динамикаи ҷалби сармоягузори хориҷро аз маълумотҳои ҷадвали 1. мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҷадвал Ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2007-2019

№	Солҳо	Намуди сармоягузориҳо млн.долл. ИМА			Ҳамагӣ млн.долл. ИМА
		Мустақим	Дигар намуди сармоягузорӣ	Портфелӣ	
1	2007	388,4	472,2	-	860,6
2	2008	425,7	563,6	-	989,3
3	2009	89,4	293,8	-	383,2
4	2010	238,9	228,2	-	467,1
5	2011	161,4	164,0	0,1	325,5
6	2012	391,3	355,0	0,1	746,4
7	2013	341,1	670,6	0,2	1011,9
8	2014	377,4	530,4	1,4	909,2
9	2015	470,9	506,9	-	977,8
10	2016	434,2	408,4	0,1	842,7
11	2017	354,5	245,9	500,0	1100,4
12	2018	326,8	317,7	-	644,5
13	2019	345,9	261,1	0,1	607,1
	Ҳамагӣ	4345,9	5017,8	502,0	9865,7

Сарчашма: сомонии КСИДҚТ www.investcom.tj

Аз маълумотҳои ҷадвал дида мешавад, ки воридоти сармояи мустақими хориҷӣ ба ҷумҳурӣ дар солҳои 2007-2019 асосан ба соҳаҳои энергетика – 596,8 млн. долл. ИМА, алоқа – 407,8 млн. долл. ИМА, сохтмон – 358,8 млн. долл. ИМА, хизматрасонии молиявӣ – 420,0 млн. долл. ИМА, геология ва истихроҷи канданиҳои ғоиданок – 1191,9 млн. долл. ИМА, саноат – 749,7 млн. долл. ИМА, тичорат 36,1 млн. долл. ИМА, саноати хурока – 34,2 млн. долл. ИМА, тандурустӣ – 5 млн. долл. ИМА, кишоварзӣ – 101,4 млн. долл. ИМА, сайёҳӣ – 28,2 млн. долл. ИМА, маориф – 46,3 млн. долл. ИМА, нақилёт – 119,8 млн. долл. ИМА, саноати сохтмон – 149,2 млн. долл. ИМА ва дигар соҳаҳо – 95,6 млн. долл. ИМА равона гардидааст. Бояд ёдовар шуд, ки аз ҳама бештар ба соҳаҳои энергетика ва саноат сармоягузорӣ карда шудааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки раванди навсозии иҷтимоӣ ва идомаи ислоҳоти иқтисодиро дар даври соҳибистиклол интиҳоб намудааст, барои тараққи додани рақобатпазирии он ҳамаи имкониятҳои истифода мебарад. Дар ин замина Ҳукумати ҷумҳурӣ бобати беҳтаргардонии фазои сармоягузорӣ ва рушди соҳибкории хурду миёна дар кишвар ислохотҳои соҳавиро анҷом додааст. Чи тавре маълум аст, дар ҷумҳурӣ сол то сол ҳаҷми сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ зиёд гардида истодааст. Барои ҷалби сармоягузори ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон масъулино зарур аст, ки чунин корҳоро тақвият бахшад:

- таъмини амнияти иқтисодию молиявии сармоягузори;
- ҷорӣ намудани имтиёзҳои андозӣ ба сармоягузориҳои соҳаҳои истиҳсоли ва кишоварзӣ ;
- саривақт дастгирӣ намудани сармоягузори дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ;
- муаррифи намудани имкониятҳои гуногуни манотиқи кишвар ба сармоягузори дар соҳаҳо.

Дар шароити имрӯзаи иқтисоди бозоргонии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалби сармоягузорӣ ҳамчун омилҳои муҳимтарини фаъолгардонии механизми иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Имкониятҳои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ аз бисёр ҷиҳат аз он вобастагӣ дорад, ки дар ҷумҳурӣ қабулқунандаи сармоя барои сармоягузориҳои хориҷӣ кадом шароити зарурӣ фароҳам оварда шудааст ва то кадом андоза фазои сармоягузориҳои он созгор аст. Фазои сармоягузорӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ маҷмӯи омилҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ -иқтисодӣ, молиявӣ, ташкили-ҳуқуқӣ, маишӣ ва инчунин омилҳои ҷуғрофиро дарбар мегирад, ки ҳосил одати ин ё он давлати ҷалбқунанда ё содирқунандаи сармояи хориҷӣ мебошад. Ҳар яке аз ин омилҳо барои тавсифи фазои сармоягузориҳои ин ё он давлат нақши асосиро мебозад.

Бояд қайд кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳаҳои иқтисодиёти хоҷагии халқ дар шароити навоариҳои илмӣ ва техникаӣ чунин корҳоро ба сомон расонидан лозим аст:

- дастгирии давлатии соҳаҳои хоҷагии халқ;
- маблағгузориҳои соҳаҳои кишоварзӣ , саноат, тандурустӣ , маориф ва дигарҳо аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ ;
- суғуртақунонии соҳаҳо;

- дарёфти сарчашмаҳои маблағгузори дохили ва хориҷӣ ;
- таъмини соҳаи кишоварзӣ бо техникаҳо;
- бо технологияҳои замонавӣ таъмин намудани корхонаҳои саноатӣ ;
- дастгирии аҳолии деҳоти ҷумҳурӣ бо технологияҳои иттилоотии муосир.

Сарчашмаҳои фаъолияти сармоягузорӣ ба иқтисодиёти кишвар аз инҳо иборат мебошад:

- захираҳои молиявии сармоягузор, захираҳои пулӣ , пасандозҳои аҳоли ва шахсони ҳуқуқӣ , захираҳои, ки аз ҷониби ташкилотҳои суғуртавӣ ҳангоми расидани зарар аз офатҳои табиӣ, садама ва ғайраҳо дар намуди ҷуброн дода мешавад;
- захираҳои қарзии сармоягузор, вомбаргҳо, қарзҳои бонкӣ ;
- захираҳои ҷалбкардашавандаи сармоягузор аз фуруши сахмияҳо ва сахмгузориҳои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ;
- захираҳои сармоягузориҳои хориҷӣ .

Механизми дар амал татбиқ намудани фаъолияти сармоягузорӣ дар иқтисодиёти миллии кишвар ин устувор дараҷаи баробарии макроиқтисодиёт вобаста ба нарх, таваррум, маҳсулоти истеҳсолшуда ва хизматрасонӣ, суръати афзоиши маҳсулот ва ғайраҳо мебошад.

Хулоса, таъмини босуботи иқтисодиёти кишвар дар ҷаҳони ноороми имрӯза тақозо менамояд, ки ҳарчи бештар сармоягузориҳои дохилию хориҷиро барои рушди иқтисодиёт ҷалб намуда, аҳолии қобили меҳнати кишварро бо ҷои кори доимӣ таъмин кардан лозим аст, ки ҳамаи он нооромиҳое, ки дар давлатҳои ғарбӣ дида мешавад, сабаби асосӣ ин бекорӣ ва паст будани шароити иҷтимоии онҳо мебошад.

Адабиёт

1. Бобоев А.А. Самтҳои афзалиятноки татбиқи барномаҳои давлатии сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон- Душанбе. Кишоварз//2020. 3(83)- С. 160-165.
2. Шарифов З.Р., Толибов Р.Ш. Моҳияти иқтисодии сармоягузорӣ ва шаклҳои он дар КАС-Душанбе.Кишоварз//2020- 1(86). –С. 109-112.
3. Бобоев А.А. Повышение инвестиционной привлекательности сельского хозяйства Республики Таджикистан. Доклад Таджикской академии сельскохозяйственных наук. Душанбе,2009. -№4(22). – С.81-86.
4. Сомонаи www.investcom.tj Кумитаи сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
5. Сомонаи www.stat.tj Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

АННОТАЦИЯ САРМОЯГУЗОРӢ ОМИЛИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур роҳҳои мукамалгардонӣ ва рушди минбаъдаи сармоягузориҳои ватанию хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос гардидааст. Инчунин сарчашмаҳои маблағгузори ба иқтисодиёти кишвар ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ шугълнокии аҳоли бо ҷои кори доими нишон дода шудааст.

Калимаҳои калидӣ: иқтисоди бозоргонӣ , сармоягузорӣ , маҳсулоти кишоварзӣ , СУС, соҳибкорӣ , технологияҳои инноватсионӣ , суғуртакунӣ , андоз, тиҷорат.

АННОТАЦИЯ ИНВЕСТИЦИЯ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье отражены пути совершенствования и дальнейшего развития отечественных и зарубежных инвесторов в экономику Республики Таджикистан. А также пути источники финансирования экономики страны, сокращающих бедность и обеспечивающие постоянную занятости населения.

Ключевые слова: рыночная экономика, инвестиции, сельскохозяйственная продукция, ВТО, предпринимательство, инновационные технологии, страхование, налогообложение, торговля.

ANNOTATION INVESTMENT AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT ECONOMIC OF TAJIK REPUBLIC

This article reflects the ways of improving and further development of domestic and foreign investors in the economy of Tajik Republic. As well as ways of finance's sources of the country's economy, reducing poverty and providing constant employment of the population.

Key words: market economy, investment, agricultural products, WTO, entrepreneurship, innovative technologies, insurance, taxation, trade.

ИСЛОҲОТИ БОЗОРИИ МУНОСИБАТҲОИ АГРАРӢ ВА МАРҲИЛАҲОИ РУШДИ ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР БАҲШИ АГРАРИИ ИҚТИСОДИЁТ

Субҳонзода И.С., н.и.и., дотсент, **Иброҳимзода О.Ю.**, унвонҷӯ- ДДК ба номи
А. Рӯдакӣ

Калимаҳои калидӣ: *ислоҳоти иқтисодӣ, муносибатҳои аграрӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, соҳибкориҳои инфиродӣ, кишоварзӣ.*

Дар миёни солҳои 80-уми асри ХХ комплекси агросаноатӣ (КАС)-и Тоҷикистон дар иқтисоди ҷумҳурӣ мавқеи асосиро ишғол намуда буд. Зеро ба ҳиссаи он зиёда аз 52% маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, 60% таъминоти кори аҳолии қобили меҳнат ва 50% озукаи истеъмоли рост меомад [6, с.12].

Вобаста ба масъалаи ҷорӣ намудани институти моликияти шахсии замин соли 1992 олимони иқтисодшинос Бегматов А. ва Фузайлов С. навишта буданд, ки *“...на заминаи моддию техники, на шароитҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ҳоло ба вазифаи рӯзмарра табдил додани масъалаи хусусигардонии захираҳои заминро иҷозат намедиханд. Чунин ақидаро, ки фардо агар истифодаи замин моликияти шахсӣ шавад, деҳқони мо озоди иқтисодиро ба даст меорад, мо галат мешуморем”*[2, с. 3].

Тибқи консепсияи қабулгардидаи ислоҳоти аграрӣ аллакай аз марти соли 1992 ташкили заминаи ҳуқуқии ислоҳоти аграрӣ дар ҷумҳурӣ оғоз ёфт. 5 марти соли 1992 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)” қабул гардид [3, с. 112]. Ин қонун барои ташкил ва фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) чун шакли комилан нави фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ заминаи ҳуқуқӣ фароҳам овард. Ба ғайр аз ин, ҳуди ҳамон сол қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷора”, “Дар бораи ислоҳоти замин”, “Дар бораи пардохт барои замин”, “Дар бораи моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”[3, с. 112] қабул гардиданд, ки онҳо ба бозсозии куллии муносибатҳои аграрӣ ва фароҳам овардани шароити иқтисодию ҳуқуқӣ барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар КАС-и ҷумҳурӣ равона шуда буданд.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-ро дар байни шаклҳои нави хоҷагидорӣ махсус таъкид намудан лозим аст, ки онҳо тадриҷан ба ҳалқаи асосии сохтории (ибтидоии) баҳши аграрии иқтисод табдил меёбанд. Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) муносибатҳои истеҳсолӣ куллан тағйир ёфта, шаклу усулҳои бозори ташкили истеҳсолот татбиқ мегарданд ва омилҳои нав барои хоҷагидории самаранок бо баргардондани мақоми соҳибмулкӣ замин ба деҳқон ба вучуд меоянд.

Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба дастгирии давлатии соҳибкориҳои хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 8 апрели соли 1996, “Оид ба татбиқи Китоби бақайдгирии санҷиши субъектҳои хоҷагидорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 28 марти соли 2001, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба дастгирии давлатии соҳибкорӣ барои солҳои 2000-2005 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 1 октябри соли 2002, “Оид ба Консепсияи рушди соҳибкорӣ барои давраи то соли 2015 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 3 декабри соли 2004 ба рушди соҳибкорӣ мусоидат намуданд.

Моҳияти иқтисодию ҳуқуқии соҳибкорӣ тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 апрели соли 2018, №227 “Нақшаи чорабиниҳо оид ба амалисозии марҳилаи сеюми Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020” тасдиқ карда шудааст, чунин баён мешавад: “Соҳибкорӣ – фаъолияти мустақилонаи аз рӯи таваккал амалишавандаи шахсони бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бақайдгирифташудае, ки барои ба даст овардани фоида аз истифодаи молу мулк, истеҳсол, фурӯши мол (ичрои кор ё хизматрасонӣ) равона шудааст”.

Бояд қайд намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи гузариш аз соҳаи аграрӣ ба соҳаи индустрияи аграрӣ қарор дорад. Лозим ба ёдоварист, ки бо дарназардошти ин Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636 қабул гардидааст. Аз ин рӯ, субъектҳои хурд ва миёнаи соҳибкориро зарур аст, ки нақши худро дар ин самт фаъол сохта ҳиссаашонро дар соҳаи комплекси агросаноатӣ баланд бардоранд.

Бояд таъкид дод, ки фароҳам овардани шароит ва ҳавасмандии фаъолияти соҳибкорӣ ба рушди субъектҳои соҳибкорӣ дар солҳои охир таъсири мусбат расонида истодааст. Таҳлилҳои омӯрӣ нишон медиҳанд, ки шумораи умумии соҳибкорони инфиродии фаъолияткунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаш соли охир зиёд гардидааст. (ҷадвали 1).

Тавре аз маълумоти ҷадвали 1 дида мешавад, дар давраи баррасишаванда (2013-2018) теъдоди шаҳрвандоне, ки бо фаъолияти меҳнати инфиродӣ машғул буданд, дар ҷумҳурӣ аз 44371 то 40891 ё 7,8 % коҳиш ёфт. Чунин тамоюли коҳишбӣи теъдоди соҳибкорони инфиродӣ на ба ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ хос аст.

Ислоҳоти бозорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба таҳкими мавқеи баҳши ғайридавлатӣ дар истеҳсоли озуқа равона шудаанд. Бинобар ин, солҳои охир ба рушди хоҷагиҳои аҳоли, ки онҳо бо доштани ҳамагӣ 2,7% захираҳои замин тақрибан 55,9% маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣи ҷумҳуриро истеҳсол менамоянд, диққати ҷиддӣ дода мешуд. Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи ҷудо намудани дар аввал 50 ҳазор га. ва баъдан боз 25 ҳазор га. замин (9 октябри соли 1995, №342 ва 1 декабри соли 1997, №874) барои васеъ намудани хоҷагиҳои аҳоли (заминҳои наздихавлигӣ) қабул гардиданд. Дар натиҷаи татбиқи ин фармонҳо иқтисодии истеҳсоли хоҷагиҳои аҳоли қариб 15 % коҳиш ёфт. Ин ба коҳиши истеҳсоли ғалладона аз 454515 ҳазор тонна дар соли 2009 то 434153 ҳазор тонна дар соли 2018 20362 ҳазор тонна яъне -4,5 % коҳиш ёфт[1, с. 160].

Ҷадвали 1 . Динамикаи рушди субъектҳои соҳибкорӣи инфиродӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013 – 2018 (нафар)

	2013			2014			2015			2016			2017			2018			2018 / 2013 бо %								
	Шаҳодатнома	Ҳоҷагии деҳқонӣ	Патент	Ҳамагӣ	Шаҳодатнома	Ҳоҷагии деҳқонӣ	Патент	Ҳамагӣ	Шаҳодатнома	Ҳоҷагии деҳқонӣ	Патент	Ҳамагӣ	Шаҳодатнома	Ҳоҷагии деҳқонӣ	Патент	Ҳамагӣ	Шаҳодатнома	Ҳоҷагии деҳқонӣ	Патент								
ДАР ҶУМҲУРӢ	7848	11587	24936	44371	5556	28599	29899	64054	5199	26833	25155	57187	4654	11579	23590	18623	4687	8699	28058	41444	4247	9753	26891	40891	54,1	84,2	107,8
Аз онҳо дар минтақаҳои ВМКБ	182	12	1079	1273	123	20	546	689	106	9	489	604	82	34	316	432	123	147	433	703	91	94	450	635	50,0	783,3	41,7
Вилояти Суғд	2417	3674	9280	15371	1361	16864	9791	28016	1423	16089	9424	26936	1145	4314	8640	14099	1171	2961	9668	13800	1115	3805	10169	15089	46,1	103,6	109,6
Вилояти Хатлон	2769	7901	6172	16842	1001	8319	8282	17602	753	6813	6466	14032	721	4486	5137	10344	748	3346	6874	10968	702	3857	5660	10219	25,4	48,8	91,7
Шаҳри Душанбе	2480	8405	8405	10885	1752	6176	928	7928	1622	9819	6329	7951	1429	0	7079	1534	0	6996	8530	1434	0	5011	6445	57,8	0,0	59,6	
НТҚ	2444	3565	5412	11421	1319	3396	5104	9819	1295	3922	5447	10664	1277	2742	3847	7866	1111	2245	4087	7443	905	1997	5601	8503	37,0	56,0	103,5

Ҳисоби муаллиф мувофиқи маълумотҳои Кумитаи андозаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Яке аз омилҳои коҳишбӣи истеҳсоли ғалладона дар хоҷагиҳои аҳоли ин норасиҳои оби фойда мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти мамлакатамон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ чунин иброз доштанд, "...дар 27 соли соҳибистиқлоли 190 ҳазор гектар заминҳои қорам аз гардиши кишоварзӣ бароварда шуда, майдони заминҳои наздихавлигӣ дар кишвар 135 ҳазор гектар, аз ҷумла аз ҳисоби заминҳои обӣ 52 ҳазор гектар зиёд шудааст"[5].

Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баён намудаанд, ки "...Мо бояд азҳудкунии заминҳои навро вусъат баҳшида, майдони заминҳои қорамро зиёд, яъне майдони заминҳои аз гардиши кишоварзӣ беруншударо барқарор кунем, то ин ки бо дарназардошти афзоиши аҳоли талаботи мардумро бо маводи ғизоӣ таъмин намоем" [5].

Дар натиҷа ҳолати буҳронӣ дар баҳши аграрӣи иқтисод ба вучуд меомад, ки дар давоми солҳои 1992-1998 ҳаҷми истеҳсол 1,5 маротиба ва истеҳсоли намудҳои муҳими маҳсулоти кишоварзӣ, ба истиснои ғалла, хеле кам шуд. Масалан, соли 2018 истеҳсоли пахта 300342 тоннаро ташкил дод, ки ин нишондиҳанда нисбат ба солҳои 80-ум қариб се маротиба камтар буд. Истеҳсоли пахта дар солҳои 80-ум 1 млн. тоннаро ташкил медод ва се маротиба кам шудани ин нишондиҳанда дар соли 2018 асосан на аз ҳисоби камшавии майдонҳои кишт бо мақсади барҳам додани якказироатӣ, балки аз ҳисоби ба таври назаррас кам шудани ҳосилнокии пахта аз 30 с/га то 17,4 с/га дар соли 2018.

Чорводорӣ, хусусан чорводории ҷамъиятӣ, то солҳои 2000 -ум дар бухрони амику тӯлонӣ қарор дошт. Истеҳсоли ғӯшт дар ҷумҳурӣ дар давоми солҳои 1991-2018 аз 150,7 то 261,9 ҳазор тонна, яъне 1,65 маротиба ва истеҳсоли шир аз 587,2 то 983,1 ҳазор тонна ё 1,67 маротиба зиёд шуд[1, с. 269-274].

Чорводорӣ хусусан дар хоҷагиҳои аҳоли ва дар хоҷагиҳои деҳқонӣ ба таври назаррас рушд карда истодаанд, ки дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2. Нишондиҳандаҳои рушди чорвои майда дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар солҳои 2013 – 2018) (дар охири сол, сар)

	Солҳо	Ҷумҳурии Тоҷикистон	ВМКБ	В. Суғд	В. Хатлон	НТҚ
Ҳамаи категорияҳои Хоҷагиҳо	2013	4923638	354784	1358221	1988637	1221996
	2014	5056572	361202	1389080	2021652	1284638
	2015	5799297	366799	1466671	2095216	1350611
	2016	5456206	375479	1500710	2211247	1368770
	2017	5581496	399107	1521054	2262071	1399264
	2018	5620268	345235	1543155	2307491	1424387
	2018/2013 бо %	114,2	97,3	123,6	116,0	116,6
Корхонаҳои кишоварзӣ	2013	282790	2606	65947	175387	38850
	2014	272975	2479	57622	171918	40956
	2015	260629	2575	48551	164025	45478
	2016	264051	2751	48642	165334	47324
	2017	256474	2670	47790	170764	35250
	2018	237913	1000	48091	147764	41058
	2018/2013 бо %	84,1	38,4	72,9	84,2	105,7
Хоҷагиҳои аҳоли	2013	4077100	332476	1143123	1544630	1057238
	2014	4169979	338316	1178672	1556972	1096019
	2015	4334365	343379	1244162	1615394	1131430
	2016	4479994	350082	1277055	1716790	1136067
	2017	4576143	374614	1296185	1749675	1155669
	2018	4596576	325400	1315887	1777012	1178177
	2018/2013 бо %	112,7	97,9	115,1	115,0	111,4
Хоҷагиҳои деҳқонӣ	2013	563748	19702	149151	268987	125908
	2014	613618	20407	152786	292762	147663
	2015	684303	20845	173958	315797	173703
	2016	712161	22646	175013	329123	185379
	2017	748879	21823	177079	341632	208345
	2018	785779	18835	179177	382715	205052
	2018/2013 бо %	139,4	95,6	120,1	142,3	162,9

Сарчашма: Агентии Омори Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.// *Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Душанбе, соли 2019, с. 178 -179.*

Тавре аз ҷадвали 6 дида мешавад, ки сашумори бузу гусфанд дар минтақаҳои ҷумҳурӣ махсусан дар вилоятҳои Суғду Хатлон ва НТҚ, дар солҳои баррасишаванда дар хоҷагиҳои деҳқонӣ ва хоҷагиҳои аҳоли ба таври назаррас рушд карда истодааст. Дар вилояти Суғд соли 2013 дар хоҷагиҳои аҳоли 1143123 сар чорвои майда вучуд дошт, ки ин нишондиҳанда дар соли 2018 ба 1315887 сар расид, ки 172764 сар афзоиш ё 15,1 % зиёд мебошад. Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ бошад соли 2013 149151 сар чорвои майда вучуд дошт, ки ин нишондиҳанда дар соли 2018 ба 179177 сар расид, ки 30020 сар зиёд ё 20,1 % афзоиш ёфтааст. Дар вилояти Хатлон соли 2013 дар хоҷагиҳои аҳоли 1544630 сар чорвои майда вучуд дошт, ки ин нишондиҳанда дар соли 2018 ба 1777012 сар расид, ки 232382 сар зиёд ё 15,0 % афзоиш ёфтааст. Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ бошад соли 2013 268987 сар чорвои майда вучуд дошт, ки ин нишондиҳанда дар соли 2018 ба 382715 сар расид, ки 113728 сар зиёд ё 42,3 % афзоиш ёфтааст. Дар НТҚ соли 2013 дар хоҷагиҳои аҳоли 1057238 сар чорвои майда вучуд дошт, ки ин нишондиҳанда дар соли 2018 ба 1178277 сар расид, ки 121039 сар зиёд ё 11,4% афзоиш ёфтааст. Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ бошад соли 2013 125908 сар чорвои майда вучуд дошт, ки ин нишондиҳанда дар соли 2018 ба 205052 сар расид, ки 79144 сар зиёд ё 62,9 % афзоиш ёфтааст.

Бо мақсади тақмили минбаъдаи ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ соли 2002 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)” дар таҳрири нав қабул гардид. Дар таҳрири нави ин қонун ду шакли хоҷагиҳои деҳқонӣ муайян шудаанд: хоҷагии деҳқонӣ ва хоҷагии коллективӣ деҳқонӣ. Ба шакли дуҷуми хоҷагидорӣ корхонаҳои кишоварзие дохил мешаванд, ки мувофиқи принсипи хоҷагии коллективӣ таъсис ёфтаанд.

Дар рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) Ассотсиатсияи миллии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) (АМХДФ) саҳми назаррас гузошт. Ин ассотсиатсия соли 2005 дар конференсияи муассисон чун ташкилоти мустақил, худидорашаванда ва ғайриҳукуматӣ (ТҲХ) таъсис ёфт. Мақсади ташкили АМХДФ дастгирии ҳаматарафаи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ, рушду тақмили инфрасохтори бозорӣ дар асоси муттаҳид ва ҳамоханг намудани саъю кӯшиши фермерону соҳибкорон, ҳифзи ҳукуку манфиатҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), тақмили ихтисос

ва дарёфти шарикони хоричӣ буд. Ҳоло 1 хоҷагии давлатии кишоварзӣ ва 172668 хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) фаъолият карда истодааст.

Рушди соҳибкорӣ дар Тоҷикистон ба марҳилаи нав мегузарад. Тайи солҳои гузашта як қатор сохторҳои соҳибкорӣ устувор гашта, таҷриба ва малака пайдо намуданд. Онҳо ба талаботи бозори иқтисодӣ мутобиқ гардида, натиҷаҳои назаррас ба даст оварданд, қисми дигарашон ба талаботи бозор тоб наоварда, аз фаъолият боз монданд.

Адабиёт

1. Агентии Омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.// Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ- Душанбе, 2019. - С. 269-274.
2. Бегматов А., Фузайлов С. Аграрная реформа: какой она видится? – «Народная газета» от 16 апреля 1992. - С.3.
3. Ведомости Совети Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1992.- №8. - С.112.
4. Маълумоти бештар дар бораи барнома: Комилов С.Дж., Каюмов Н.К., Нурмахмадов Н. «Стратегия движения к рыночной экономике». Душанбе, 1998. - С. 14-15. Барномаи якуми гузариши иқтисоди Тоҷикистон ба муносибатҳои бозорӣ ҳанӯз дар охири соли 1990 қабул шуда буд. Маълумоти бештар дар бораи ин барнома: И. Давлатов, Б. Исоматов, С. Ҳабибов., Иқтисоди бозоргонӣ - Душанбе, 1994. - С. 51-52.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018
6. Ҳасанов Ш.Қ. Ҳукуқи соҳибкорӣ,-Душанбе: Эр-граф, 2012. - С.64.

АННОТАЦИЯ

ИСЛОҲОТИ БОЗОРИИ МУНОСИБАТҲОИ АГРАРӢ ВА МАРҲИЛАҲОИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР БАҲШИ АГРАРИИ ИҚТИСОДИӢ

Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-ро дар байни шаклҳои нави хоҷагидорӣ махсус таъкид намудан лозим аст, ки онҳо тадриҷан ба ҳалқаи асосии сохтории (ибтидоии) баҳши аграрии иқтисод табдил меёбанд. Аз ҳамин нуқтаи назар муаллиф кӯшиш намудааст, ки далелҳои илман асосноккарда шударо тарҳрезӣ намуда, дар мақолаи худ нишон диҳад. Муаллиф дар мақолаи мазкур масъалаҳои зеринро мавриди таҳлил қарор додааст: ислоҳоти бозории аграрӣ, динамикаи рушди субъектҳои соҳибкории инфиродӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, нишондиҳандаҳои рушди чорвои майда дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ, теъдоди хоҷагиҳои деҳқонӣ. Ҳамзамон ба муаллиф муяссар шуд, ки чанбаҳои илман асоснокро нишон диҳад.

АННОТАЦИЯ

РЫНОЧНАЯ РЕФОРМА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ

Среди новых форм хозяйствования следует выделить деhkанские хозяйства, которые постепенно становятся основным структурным (первичным) звеном аграрного сектора экономики. С этой точки зрения автор попытался представить в своей статье научно обоснованные доказательства. В данной статье автор анализирует следующие вопросы: реформа аграрного рынка, динамика развития индивидуального предпринимательства в регионах Республики Таджикистан, показатели развития малого животноводства в регионах Республики Таджикистан, развитие фермерских хозяйств, количество деhkанских хозяйств. В то же время автору удалось показать научно обоснованные аспекты проблемы в сфере предпринимательства в аграрном секторе в качестве рекомендации.

Ключевые слова: *экономическая реформа, аграрные отношения, деhkанские хозяйства, предпринимательская деятельность, индивидуальное предпринимательство, сельское хозяйство.*

ANNOTATION

MARKET REFORM OF AGRICULTURAL RELATIONS AND THE STAGES OF ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE ECONOMY

Among the new forms of management, dehkkan farms should be distinguished, which are gradually becoming the main structural (primary) link in the agricultural sector of the economy. From this point of view, the author tried to present scientifically sound evidence in his article. In this article, the author analyzes the following issues: the reform of the agrarian market, the dynamics of the development of individual entrepreneurship in the regions of the Republic of Tajikistan, the indicators of the development of small livestock in the regions of the Republic of Tajikistan, the development of farms, number of dehkkan farms. At the same time, the author was able to show scientifically substantiated aspects of the problem in the field of entrepreneurship in the agricultural sector as a recommendation.

Key words: *economic reform, agrarian relations, dehkkan farms, entrepreneurial activity, individual entrepreneurship, agriculture.*

ЧАНБАЪҲОИ НАЗАРИЯВИИ МЕҲНАТ ВА РОҲҲОИ ҲАВАСМАНДКУНИИ ОН**Сафаров Б.Г.** – н.и.и., дотсент, **Табаров А.Д.** – докторанти PhD, ДДМИТ

Калимаҳои калидӣ: меҳнат, ҳосинокии меҳнат, ҳавасмандкунӣ, мукофотпулӣ, муносибатҳои меҳнатӣ, пардохтҳои иловагӣ, арзиши изофа, шугли пурмахсул, меҳнати изофа, тақсимои меҳнат.

Вобаста ба ташаккул ёфтани характери ташкилию иқтисодии истехсолоти муосир, ки ба инкишофи васеи истифодаи инноватсия така мекунад, муносибатҳои меҳнатӣ низ тағйир ёфта истодаанд. Махсусан, истифодаи меҳнате, ки аз илм ва навоариҳо сарчашма мегиранд, куллан аз меҳнати физикии кормандон фарқ дорад. Яъне дар шароити рушди инноватсионии иқтисодӣ муносибати корфармо ва корманди кироя танҳо ба музди меҳнат маҳдуд нагашта, дар он дигар шаклҳои ҳавасмандкунии иҷтимоӣ ва моддӣ низ нақши муҳим мебозанд. Чунин усули таҳлил водор месозад, ки назарияи меҳнат ва шаклҳои ҳавасмандкунии он дар диди нав таҳқиқ ва омӯхта шавад.

Ба ҷаъолияти меҳнатӣ «ҳама гуна ҷаъолиятҳое, ки аз ҷониби шахсони алоҳида новобаста аз ҷинс ва синну сол барои истехсоли мол ё хизматрасонӣ барои истифодабарии дигар шахсон ва ё истифодаи шахсӣ анҷом дода мешаванд, дохил мешавад» [3, С.109].

Меҳнат арзиши истеъмоли, шакли ашёвии сарвати миллиро ба вучуд оварда, асоси моддии ҳаётгузаронии одамонро таъмин мекунад. Агар меҳнат ҷаъолияти инсон бошад, пас қувваи коргарӣ қобилиятҳои ҷисмонӣ ва фикрронии меҳнат доштани инсон аст.

Намояндагони мактаби Физиократҳо меҳнати маҳсулноқ ва ғайри маҳсулноқро аз ҳам фарқ карданд. Меҳнати маҳсулноқ меҳнате мебошад, ки маҳсулоти соф ба вучуд меорад. Ба андешаи Ф. Кенэ “Меҳнат дар риштаи кишоварзӣ меҳнати маҳсулноқ буда, дигар соҳаҳои иқтисоди миллӣ меҳнати ғайримаҳсулноқ мебошанд [4, С.122]”. Яъне ба ақидаи Ф.Кенэ танҳо меҳнати кишоварзон маҳсулноқ буда, меҳнати дигар соҳаҳо барои ҷомеа ғоидаовар нест. Аз ин бармеояд, ки Ф. Кенэ танҳо тарафдори меҳнати ҷисмонӣ буда, меҳнати ақлониро, ки имрӯзҳо асоси рушди иқтисоди миллии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон мебошад, бемамар арзёби намудааст.

Мувофиқи ақидаи У. Петти созандаи сарват меҳнат буда, дар ҳама соҳаҳои истехсолот асосӣ мебошад. Дар таълимоти безаволи ӯ ин гуфтаҳо тасвир карда шудааст: “меҳнат падар ва принсипи ҷаъоли сарват аст, замин бошад модари вай” [5, С. 54].

Ба таълимоти меҳнати арзиш такакунии У. Петти назарияи арзиши изофаро ба вучуд овардан аст. Дар асри XVII, ки замин объекти асосии истифодаи меҳнат буд, барои ҳамин ӯ арзиши изофаро мутлақо дар шакли рентаи замин медид. Тибқи ақидаи ӯ агар манбаи сарвати миллӣ меҳнат бошад, афзоиши он аз ҳисоби меҳнати изофа, ки дар маҳсулоти изофа таҷассум меёбад, ба вучуд меояд.

Назарияи арзиши меҳнати У. Петти, ки баъдан аз тарафи дигар олимони таҳқиқ ва васеъ карда шуд, дар таҳқиқоти назарияи меҳнат нақши калидиро бозидааст. Бояд қайд намуд, ки У Петти низ ба меҳнати ақлонӣ кам таваҷҷуҳ намуда, бештар ба меҳнати ҷисмонӣ така кардааст.

Дар китоби якуми А. Смит “Таҳқиқот дар бораи табиат ва сабаби боигарии халқҳо” таълимот дар бораи меҳнат чун манбаи бойгарӣ, оид ба тақсимои меҳнат, дар бораи ғоида, арзиш, пул, нархгузорӣ, шаклҳои гуногуни даромад, ҷой гирифтааст. ӯ аввалин олиме буд, ки ба доираи мавзӯи омӯзиши иқтисоди сиёсӣ масоили молиявино низ дохил намудааст.

А. Смит омили муҳимтарини рушди иқтисодиро дар тақсимои ҷамъиятии меҳнат ҳисоб мекард, ки асоси методологии таълимоти ӯро назарияи арзиши меҳнат ташкил медод. Олами иқтисодиро А. Смит чун устохонае медонист, ки ба тақсимои меҳнат бунёд шудааст. Танҳо тақсимои меҳнат сабаби асосии афзоиши ҳосилнокии он шуда метавонад.

А. Смит иртиботи тақсимои меҳнатро аз микёси бозор дуруст дарк карда тавонист. Иббот намуд, ки бозори васеъ заминаи хуберо барои тақсимои меҳнат ва маҳсусгардонии истехсолот муҳайё месозад ва дар ин асос ҳосилнокии баланди меҳнат ба даст медарорад, инчунин ҳангоми танг будани бозор имкониятҳои тақсимои меҳнат маҳдуданд ва афзоиши ҳосилнокии меҳнат мушқил аст. ӯ боэътимодона нишон дод, ки меҳнат манбаи сарвати ҷамъиятӣ, тақсимои меҳнат бошад омили муҳимтарини баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва афзун гаштани сарвати ҷамъиятист. А. Смит ба вучуд омадани тақсимои меҳнатро бо роҳи ба муомилот рағбат доштани одамон, ки хусусияти табиӣ онҳост, маънидод кардааст.

Дар асоси ақидаҳои иқтисодии худ А. Смит назарияи меҳнати арзишро ташаккул дода, муайян кардааст, ки арзиши молро меҳнати ба он сарфшуда ташкил медиҳад ва таъкид менамояд, ки “меҳнат ифодакунандаи меъёри воқеии арзиши мубодилавии ҳамаи молҳо мебошад” [6, С.104].

Танҳо меҳнат нархи ҳақиқии арзиши молро ташкил медиҳанд. “Бешубҳа меҳнат меъёри ягонаи умумӣ ва меъёри аниқӣ арзиш мебошад, ё меъёри ягонае мебошад, ки тавассути он мо метавонем арзиши молҳои гуногунро дар ҳама давраҳо ва дар ҳама маконҳо байни ҳамдигар муқоиса намоем” [6, С.109].

А. Смит қайд намудааст, ки арзиши мол бо меҳнати дар истеҳсоли он сарфшуда, муомилоти мол бошад мутаносибан бо миқдори меҳнати дар он таҷассумёфта муайян мегардад. Ӯ аҳамияти баробар доштани ҳамаи намудҳои меҳнати маҳсулнокро чун офарандаи арзиш эътироф намудааст.

Ақидаҳои А. Смит дар муқоиса бо олимони пешини худ аз он фарқ мекард, ки вай асоси арзиши молҳоро танҳо дар меҳнати дар он сарфшуда медид. Инчунин ҳамгироии меҳнати ҷисмониро бо технологияи истеҳсоли таҳқиқ намуда, истифодаи технологияро ба ҳосилнокии меҳнат таъсири мусбӣ расонанда арзёбӣ менамояд. Яъне то андозае ба меҳнати ақлонӣ, ки натиҷаи он дар истеҳсоли воситаи истеҳсолот (технология) зоҳир мегардад, таваҷҷуҳ менамояд.

Ин ақиадро Д. Рикардо васеъ намуда, қайд менамояд, ки “ба арзиши мол на фақат меҳнати бевосита ба он сарф шуда, балки боз меҳнати ба истеҳсолоти олот, асбоб ва бино сарф шуда, ки ба меҳнати ҷорӣ мусоидат мекунад, таъсир мерасонад” [6, С. 436].

Музди меҳнат даромадест, ки коргарон мегиранд. Меҳнат мол аст ва он хариду фурӯш мешавад. Коргарон фурӯшанда ва сармоядорон харидори ин моли махсус аст. Музди меҳнат бошад нархи ҳамин мол, нархи меҳнат аст. Ба ақидаи Д. Рикардо “Нархи табиӣ меҳнат ҳамонест, ки коргарон имконияти рӯзгузаронӣ дошта бошад ва насли худро бидуни каму зиёд кардани миқдори он идома дода тавонанд” [6, С. 449].

В.И. Ленин хотирнишон намудааст, ки “иқтисоди сиёсии классикӣ то К. Маркс дар Инглистон тараққитарин мамлакати капиталистӣ ташаккул ёфтааст. А. Смит ва Д. Рикардо сохти иқтисодиро тадқиқ намуда, ба таълимоти меҳнати арзиш асос гузоштааст. К. Маркс кори онҳоро давом дод” [7, С. 45].

Дар ин ҳусус олими амрикоӣ Ф. Тейлор ба чунин ҳулосаи муҳим омад, ки сабаби асосии ҳосилнокии нисбатан паст ин низоми номукаммали ҳавасмандкунии меҳнати коргарон мебошад. Аз ин рӯ, вай як низоми махсуси ҳавасмандкунии моддиро тарҳрезӣ намуд, ки тибқи он андозаи маоши корманд аз сатҳи ҳосилнокии меҳнати корманд вобаста аст.

Бинобар ақидаи олими амрикоӣ Г. Эмерсон ҳавасмандкунии кормандон фақат мукофоти пулиро дар назар надорад. Мукофоти пулӣ фақат яке аз шаклҳои ҳавасмандкунии меҳнат ба ҳисоб меравад.

Ҳавасмандкунии кормандон танҳо дар ҳолате самара мебахшад, ки агар роҳбарияти корхона меҳнати пурмаҳсули кормандони алоҳидаро дар асоси механизми асоснокгардида қадрдонӣ намояд. Яке аз шартҳои амалӣ шудани ҳавасмандкунии иқтисодӣ дар корхона пардохти саривақтии музди меҳнат мебошад.

Истифодаи усулҳои иҷтимоии идоракунии имконият медиҳанд, ки мавқеи корманд дар коллектив муайян гардад ва ҳавасмандгардонии фаъолияти меҳнати ӯ дуруст ба роҳ монда шавад.

Заминаҳои иснтитутсионалии ташаккули меҳнат ва ҳавасмандкунии он дар кишвар ин Кодекси меҳнат ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, иборат мебошад.

Вазифаҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба меҳнат фароҳам овардани шароити зарурии ҳуқуқӣ мебошад, ки барои ноил шудан ба баробарии манфиатҳои тарафҳои муносибатҳои меҳнатӣ, рушди иқтисодӣ, самаранокии истеҳсолот ва баланд бардоштани некуахлоқии одамон равона гардидааст.

Тибқи моддаи 61 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон “корфармо ҳуқуқ дорад намудҳои гуногуни ҳавасмандгардониро барои дастовардҳои меҳнатӣ татбиқ намояд ва намудҳои ҳавасмандгардонии кормандон ва тартиби татбиқи онҳоро қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои корфармо, шартномаи меҳнатӣ, созишнома ва шартномаҳои коллективӣ муайян менамоянд” [1, С. 47].

Бояд қайд намуд, ки дар шароити кунунии рушди иқтисодиёти кишвар музди меҳнат ҳамчун воситаи асосии таъмини некуахлоқии ҳаёти корманд шуморида шуда, дар тақрористеҳсоли кувваи кории зарурӣ дар истеҳсолот ва ҳосилнокии он аҳамияти басо зарур дорад.

Ҳавасмандии моддии ҳар коргар ба натиҷаҳои меҳнаташ, дар асоси риоя кардани қонуни иқтисодии тақсимоат аз рӯи меҳнат, ки зарурати музди меҳнатро мувофиқи миқдору сифати он пешбини мекунад, ташкил карда мешавад.

Адабиёт

1. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон- ш. Душанбе, 23 июли соли 2016. -132 с.
2. Международная организация труда. Резолюция I о статистике трудовой деятельности, занятости и недоиспользования рабочей силы. 19-я МКСТ. Доклад III: Доклад конференции-Женева, 2014.
3. Избранные экономические произведения. М., 1960. - 122 с.
4. Анталогия экономической классики- МП ЭКОНОВ, 1993. - 33.-54 с.
5. Анталогия экономической классики.Т.1. М.: ЭКОНОВ, 1993.- 86.104.109.134.436.449 с.
6. В.И. Ленин. Полн.собр. соч., Т.23. - С. - 45.
7. Генкин Б.М. Экономика и социология труда- М: Издательство НОРМА. С 20 – 416.

АННОТАЦИЯ

ҶАЊБАЪҲОИ НАЗАРИЯВИИ МЕҲНАТ ВА РОҲҲОИ ҲАВАСМАНДКУНИИ ОН

Дар мақолаи мазкур ҳосиятҳои назариявӣ ва методологияи меҳнат, инчунин роҳҳои ҳавасмандгардонии меҳнат баррасӣ карда мешаванд. Муаллифон дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ дар шароити муосир вобаста ба тағйир додани маъно ва мазмуни меҳнат, муносибатҳои меҳнатӣ ва дуруст ҳисоб намудани музди меҳнат, пардохти ҳавасмандгардонии моддии меҳнат илман таҳлил кардаанд. Ҳусусан, дар ташкили механизмҳои ҳавасмандгардонӣ бояд хусусиятҳои моддию маънавӣ ва ахлоқии корманд ба назар гирифта шавад. Корфармо барои ташкили корҳои илмӣ - инноватсионии рушди истеҳсолот диққати махсус зоҳир намояд.

Калимаҳои калидӣ: меҳнат, ҳосинокии меҳнат, ҳавасмандкунӣ, мукофотпулӣ, муносибатҳои меҳнатӣ, пардохтҳои иловагӣ, арзиши изофа, шугли пурмахсул, меҳнати изофа, тақсимоати меҳнат.

АННОТАЦИЯ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ТРУДА И СПОСОБЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДА

В настоящей статье рассмотрены теоретические свойства и методология труда, а также способы стимулирования труда. Авторы на основе изучения научной литературы, отмечают, что современные условия, связанные с изменением смысла и содержания труда, трудовые отношения и правильный расчет заработной платы, оплата материального поощрения труда требуют научного анализа. В особенности, в организации механизмов стимулирования должны учитываться материальные и моральные, а также нравственные стороны работника. Работодатель для организации научно - инновационного развития производства должен уделить особое внимание организации научно - инновационной среды предприятия посредством стимулирования работника.

Ключевые слова: труд, производительность труда, стимулирование, вознаграждение, трудовые отношения, дополнительные выплаты, прибавочная стоимость, плодотворное занятие, дополнительные труды, деление труда.

ANNOTATION

THEORETICAL PROPERTIES OF LABOR AND METHODS OF STIMULATING LABOR

In this article will discuss the theoretical properties and methodology of labor, as well as ways to stimulate labor. The authors, based on the study of scientific literature, point out that modern conditions associated with changes in the meaning and content of labor, labor relations and the correct calculation of wages, and the payment of material incentives for labor require scientific analysis. In particular, the organization of incentive mechanisms must take into account the material, moral and ethical side of the employee. The employer for the organization of scientific - innovative development of production should pay special attention to the organization of the scientific - innovative environment of the enterprise by stimulating the employee.

Key words: labor, labor productivity, incentives, remuneration, labor relations, additional payments, surplus value, fruitful occupation, additional works, division of labor

ТДУ – 331.5

БОЗОРИ МЕҲНАТ ВА ШУҒЛНОКИИ АҲОЛӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Ғуломов Х.Ҳ. – н.и.и., Сангов Х.Ғ.- омӯзгори калон, Андалибова М.Б. – унвонҷӯ ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои асосӣ: бозори меҳнат, шугли аҳоли, сохтори шугли аҳоли, қувваи корӣ, бекорӣ, сиёсати шугл, моделҳои хориҷии шугл.

Бозори меҳнат – ин соҳаи ташаккули талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ (хизматрасониҳои меҳнатӣ) мебошад. Зери мафҳуми қувваи корӣ қобилияти меҳнатии инсон фаҳмида мешавад, яъне имкониятҳои ҷисмонӣ ва ақлонии инсон, ки ба ӯ

имконият медиҳанд кори муайянеро иҷро намояд, ҳамзамон сатҳи муайяни маҳсулнокии меҳнат ва сифати маҳсулоти истеҳсолшавандаро таъмин созад.

Самаранок истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ин кафили баландшавии рақобатпазирии давлат мебошад. Барои корхонаҳои алоҳида, ин чунин маъно дорад: барои он ки дар рақобат устувор бошанд, онҳоро зарур аст, ки маҳсулоти худро бо хароҷоти камтарин ва сифати баланд истеҳсол намоянд. Барои роҳбарият вазифаи асосӣ таъмини ба даст овардани мақсадҳои ниҳии корхона мебошад.

Самаранок истифода намудани қобилияти одамон, яъне қувваи ҷисмонӣ ва рӯҳии онҳо, ки дар ҷойҳои кори пештараашон ба даст овардаанд, кафили баланд шудани иқтисодии кадрӣ мебошад. Одамоне, ки сидқан кор мекунанд, на танҳо маҳсулоти зиёд истеҳсол мекунанд, инчунин таҷрибаи худро ғанӣ мегардонанд, ки ин ба сифати маҳсулоти истеҳсолнамудаи онҳо таъсири мусбӣ мерасонад. Аз ин рӯ, истифодаи омили инсонӣ бо мақсади баланд гардидани самаранокии корхона ғаёл мегардад.

Бозори меҳнат тавассути талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ танзим карда мешавад. Дар натиҷаи якҷоя амал кардани онҳо сатҳи шуғлноки дар иқтисодиёт муайян карда мешавад.

Ҷадвали 1. Шуғлнокии аҳоли ва сатҳи бекорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сол- ҳо	Захираҳои меҳнатӣ, ҳаз. наф	Қувваи корӣ ҳаз. нафар	Аз он ҷумла		Сатҳи ғаёлнокии иқтисодӣ %	Сатҳи шуғл- ноки, %	Сатҳи бекорӣ, %
			машғул ҳаз.наф.	бекор ҳаз. наф.			
2013	4859	2362	2307	54	48,6	47,5	2,3
2014	4983	2382	2325	56	47,8	46,6	2,4
2015	5111	2437	2380	57	47,7	46,6	2,3
2016	5224	2438	2384	54	46,7	45,6	2,3
2017	5326	2460	2407	53	46,2	45,2	2,2
2018	5427	2478	2426	52	45,6	44,7	2,1
2019	5521	2514	2463	51	45,5	44,6	2,03

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе соли 2020, сах.81

Таҳлили ҷадвал нишон медиҳад, ки шумораи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғаёли Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола зиёд шуда истодааст. Дар зарфи солҳои 2013-2019 шумораи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғаёл аз 2362 ҳазор нафар дар соли 2013 то ба 2514 ҳазор нафар, дар соли 2019, ё худ 152 ҳазор нафар зиёд шудааст. Сатҳи шуғлнокии аҳоли дар ин давра ба андозаи 2,9% кам шудааст. Сатҳи бекорӣ ба андозаи 0,3%, ё 3 ҳазор нафар коҳиш ёфтааст. Аз ин хулоса баровардан мумкин, ки суръати афзоиши аҳолии қобилияти меҳнат нисбат ба афзоиши ташкили ҷой корӣ нисбатан баландтар аст.

Шуғлноки ин ғаёлияти одамон мебошад, ки ба қонеъ гардонидани талаботҳои шахсӣ ва ба онҳо овардани фоида алоқаманд мебошад.

Ҷадвали 2. Тақсимои аҳолии машғули кор аз рӯи намудҳои ғаёлияти иқтисодӣ ба ҳисоби миёнаи солона (ба ҳисоби %)

Соҳаи иқтисодиёт	солҳо						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ	66,1	65,5	64,9	64,5	60,9	61,1	61,2
Саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва коркарди конҳо	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4
Саноати коркард	2,8	2,8	2,5	2,5	3,6	3,5	3,4
Неруи барқ, газ ва обтаъминкунӣ	0,8	0,9	0,8	0,7	0,7	0,8	0,6
Сохтмон	2,3	2,7	2,8	2,8	4,2	4,3	4,1
Савдои яклухт ва ҷаҳона	5,9	6,0	6,3	6,2	7,1	6,7	6,2
Нақлиёт ва алоқа	2,4	2,4	2,4	2,3	1,8	2,6	1,1
Ҷаёлияти молиявӣ	0,9	1,0	1,1	1,0	0,9	0,8	0,9
Идоракунии давлатӣ ва мудофия	1,4	1,5	1,5	1,5	1,9	1,9	1,8
Маориф	8,7	8,8	8,8	9,2	9,6	9,8	9,8
Тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ	3,9	4,0	4,1	4,4	4,7	4,8	4,7

Сарчашма: Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе соли 2020, сах 64

Дар сохтори шуғлноки аз рӯи намудҳои ғаёлияти иқтисодӣ дар солҳои 2013-2018 пастишавии нишондиҳандаҳои асосан дар соҳаҳои кишоварзӣ (4,9%), ғаёлияти молиявӣ (0,2%) ва саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва коркарди конҳо (0,1%) мушоҳида мешаванд. Баландшавии сатҳи шуғлноки дар соҳаҳои сохтмон (1,8%), маориф (1,1%), тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ (0,8), савдои яклухт ва ҷаҳона (0,3%) саноати коркард (0,6%) ба мушоҳида мерасад. Таҳлили ҷадвал нишон медиҳад, ки ҳанӯз ҳам соҳаи кишоварзӣ нисбати истифодаи захираҳои меҳнатӣ ва шуғлнокии аҳоли серталаб боқӣ мемонад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ чор модели асосии сиёсати шуғлро ҷудо

мекунанд, ки аз тарафи давлатҳои пешрафтаи иқтисодии бозаргонӣ истифода бурда мешаванд.

1. Модели аврупоии ғарбӣ кам кардани шумораи коргаронро дар асоси баландшавии маҳсулнокии меҳнат пешниҳод менамояд, ки дар натиҷа даромади коргарон зиёд мешавад. Чунин сиёсат низоми пурхароҷоти ҷубронпулиҳоро ба шумораи зиёди бекорон пешбинӣ менамояд.

Хусусиятҳои фарқкунандаи модели мазкур аз инҳо иборат аст:

- танзими устувори давлатии бозори меҳнат;
- зухуроти дуалии бозори меҳнат;
- низоми мавзунӣ музди меҳнат;
- дараҷаи баланди кафолати давлат ҳангоми муҳофизат аз бекорӣ.

2. Модели скандинавӣ, аз таъмини шугли қариб ҳамаи коргарон бо роҳи ташкили ҷойҳои корӣ дар сектори давлатӣ бо шароитҳои миёнаи музди меҳнат асос мегирад. Чунин сиёсат асосан ба маблағҳои пулии давлатӣ таъя мекунад ва ҳангоми камчини онҳо пастшавии истеҳсолот ба амал омада, хоҳу нохоҳ ба аз кор озод кардани коргарон оварда мерасонад.

Хусусиятҳои фарқкунандаи модели мазкур аз инҳо иборат аст:

- таъсири бевоситаи давлат ба фаъолияти бозори меҳнат;
- фаъолияти пурмаҳсул оид ба ҳимоя аз бекорӣ;
- ҳаракати пурқуввати иттифокҳои касаба;
- сиёсати ҳамфикрӣ дар музди меҳнат.

3. Модели амрикоӣ ба ташкили ҷойҳои корӣ барои қисмати зиёди аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол нигаронида шудааст, ки маҳсулнокии баландро талаб намекунанд. Ҳангоми истифодаи чунин сиёсат сатҳи бекорӣ расман паст мешавад, аммо шумораи коргарони даромаднокиашон паст зиёд мешавад.

Хусусиятҳои фарқкунандаи модели амрикоӣ аз инҳо иборат аст:

- бартарии бозори берунаи меҳнат ба тезҳаракатии баланд нигаронидашуда;
- сиёсати либералии танзими бозори меҳнат;
- музди меҳнати баланд дар асоси баҳодиҳии хизмат;
- низоми қатъии пешниҳоди кумакпулӣ барои бекорӣ.

4. Модели японии бозори меҳнат аз давлатҳои ғарб бо шугли кафолатнок барои қисми асосии аҳоли, тезҳаракатии нисбатан паст ва сатҳи нисбатан пастӣ музди меҳнат фарқ мекунад.

Хусусиятҳои фарқкунандаи модели мазкур аз инҳо иборат аст:

- бартарии бозори меҳнати пӯшидаи дохилӣ;
- низоми мутамарказонидашудаи баланди музди меҳнат;
- шугли якумрӣ дар як корхона;
- дараҷаи баланди сатҳи дониши коргарон;

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон базаи мустаҳаками ҳуқуқӣ оид ба масъалаҳои танзими меҳнат ва шугли аҳоли таъсис дода шудааст. Ин масъалаҳо дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҷассум ёфтаанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳифзи ҳуқуқи шахрвандони худ дар самти таъмини шугл чораҳои таъхирнопазир андешида, барои дастрасии ҳар як шахрванд ба ҷои корӣ сиёсати шуглро ба роҳ мондааст.

Яке аз самтҳои асосии шуглнокии аҳоли ин таъсиси ҷойҳои нав ва иловагии корӣ, инчунин барқарор намудани ҷойҳои кории барҳамхӯрда мебошад. Дар шаш моҳи аввали соли 2020 дар корхонаю ташкилотҳо 24620 ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шудааст. Аз ин шумора 15758 ҷой – ҷойи кори доимӣ, 4630-ҷойи кори муваққатӣ ва 4231-ҷойи кори мавсимӣ мебошанд.

Ғайр аз ин дар моҳҳои январ-июни соли 2020 595 ҷойи кори иловагӣ таъсис ва 3788 ҷойи корӣ барқарор карда шудааст. Дар маҷмӯъ аз тарафи шахсони ҳуқуқӣ 29003 ҷойҳои кори доимӣ, иловагӣ ва барқароршуда таъсис дода шудааст, ки бештари онҳо асосан дар соҳаи кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва моҳипарварӣ-6367 ҷой, маориф-2052 ҷой, истихроҷи канданиҳои ғайримӯҳандисӣ -1397 ҷой, саноати коркард -3829 ҷой, сохтмон - 4661 ҷой ва ғайра таъсис дода шудааст.

Ҳамзамон, дар моҳҳои январ-июни соли 2020 аз тарафи шахсони воқеӣ 51403 ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шудааст. Ғайр аз ин дар ин давра 20 ҷойи иловагӣ таъсис ва 102 ҷойи корӣ барқарор шудааст. Дар маҷмӯъ дар ҳамин давра аз ҷониби шахсони воқеӣ 51584 ҷойи таъсис дода шудааст. Аз шумораи умумии ҷойҳои кории таъсис дода шуда, 22860 ҷой (44,3%) дар кишоварзӣ, 10314 ҷой (20,0%) дар сохтмон, 8049 ҷой (15,6%)

дар савдо, 3075 чой (6,0%) дар нақлиёт ва алоқа ва ғайра таъсис дода шудааст. Дар маҷмӯъ дар давраи моҳҳои январ-июни соли 2020 аз тарафи шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ таъсиси ҷойҳои нав ва иловагии корӣ, инчунин барқарор намудани ҷойҳои кории барҳамхӯрда 80588 ҷойро ташкил додаст.

Ҳамзамон, дар ҳамин давра ба ғайр аз таъсиси ҷойҳои корӣ ҳамчунин барҳамхӯрӣ ва ихтисори ҷойҳои корӣ ба қайд гирифта шудаанд. Дар маҷмӯъ дар моҳҳои январ-июни соли 2020 дар ҷумҳурӣ 25676 ҷойҳои корӣ барҳам ва ихтисор карда шудааст. Салдои таъсис ва барҳамдиҳии ҷойҳои корӣ +54912 ҷойи коригоҳро ташкил додаст.

Ба нишондиҳандаи салдои мусбӣ нигоҳ накарда ҳанӯз ҳам шумораи зиёди аҳолии қобили меҳнат бо ҷойи корӣ таъмин нестанд.

Қобили зикр аст, ки афзоиши шумораи захираҳои меҳнатӣ нисбат ба афзоиши таъсиси ҷойҳои нави корӣ зиёдтар мебошад ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки ҷиҳати пешгирии шиддатнокии иҷтимоӣ, барои таъмини аҳолии қобили меҳнат бо ҷойи кор чораҳои иловагии бетаъхир андешад.

Тибқи маълумоти ғайрирасмӣ айни замон зиёда аз як миллион аҳолии қобили меҳнати ҷумҳурӣ дар муҳоҷирати меҳнатӣ дар кишварҳои хориҷӣ қарор дорад. Имрӯзҳо, бинобар сабаби ба миён омадани бӯҳрони иқтисодӣ ва хуруҷи вобои COVID-19 дар давлатҳои мутараққӣ шумораи ҷойҳои корӣ коста гардида истодааст ва раванди бозгаштани муҳоҷирони меҳнатӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯ ба афзоиш дорад.

Бинобар ҳамин, мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳоро лозим аст, ки тамоюли бозгаштани муҳоҷирони меҳнатиро аз мадди назари худ дур насозанд ва барои таъмини муҳоҷирони баргашта бо ҷойи корӣ чораандешӣ намоянд.

Адабиёт

1. А.И. Рофе Рынок труда, учебник (для бакалавров) 2016 г.
2. Рынок труда / Под. ред. В.С. Буланова и Н.А. Волгина — М., 2003. — С. 56.
3. Волгин Н.А. Экономика труда: (социально-трудовые отношения) – М., 2006. — С. 147-148.
4. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе, 2020 С. 81,
5. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳҳои январ-июли соли 2020. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон-Душанбе, 2020 с. С. 79-83.
6. Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе, 2020 - С.64.

АННОТАЦИЯ

БОЗОРИ МЕҲНАТ ВА ШУҒЛНОКИИ АҲОЛӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои самарнок истифода намудани захираҳои меҳнатӣ, проблемаҳои шуғлноки ва моделҳои хориҷии сиёсати шуғл баррасӣ гардидаанд. Ташкили ҷойҳои нав, иловагӣ ва барқароркунии ҷойҳои кори пештар барҳамхӯрда яке аз самтҳои асосии сиёсати шуғл дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Ҳамчунин дар мақола ба таҳлили моделҳои гуногуни шуғл, ки дар давлатҳои пешрафтаи иқтисодиёти бозаргонӣ истифода мешаванд, диққатаи махсус дода шудааст.

АННОТАЦИЯ

РЫНОК ТРУДА И ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В данной статье рассматриваются вопросы эффективного использования трудовых ресурсов, проблемы занятости и зарубежные модели политики занятости. Создание новых, дополнительных и восстановление ранее сокращенных рабочих мест является одним из основных направлений политики занятости Республики Таджикистан. Также уделено внимание различным моделям занятости, используемых в странах с развитой рыночной экономикой.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, структура занятости, рабочая сила, безработица, политика занятости, зарубежные модели занятости.

ANNOTATION

LABOR MARKET AND EMPLOYMENT IN TAJIKISTAN

This article discusses the issue of effective use of labor resources, of employment problems, and foreign models of employment policy. Creating the new additional and restoring of previously reduced jobs are one of the main directions of the employment policy of the Republic of Tajikistan. Also paid attention to various employment models used in countries with developed market economies.

Keywords: labour resources, employment, structure of employment, labour force, unemployment, employment policy, foreign employment models

САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ҶОЙГИРКУНИИ ЗИРОАТҲОИ КИШОВАРЗӢ
ВОБАСТА БА БАҲОДИҲИИ КАДАСТРИИ ЗАМИНҲО

Тураев А.А. – омӯзгори калони ДАТ ба номи Ш. Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: ҷойгиркунӣ, кишоварзӣ, баҳодихӣ замин, кадастр, иқтисодиёт, ғоида.

Асосноккунии роҳҳои инкишофи хоҷагидорие, ки дар соҳаи кишоварзӣ амалӣ шуда истодааст, дигаргунии тамоми ҷиҳатҳои истифодаи заминро дар кишоварзӣ, ҳам бо сифати восита ва ҳам дар қисми сифати меҳнат, бо мақсади гирифтани самарайи хуб дар раванди истифодабарии замин пешбинӣ мекунад.

Омили муҳиме, ки ба ин ҷараён таъсир мекунад, ин баҳодихии кадастрии замин ба ҳисоб меравад. Баҳодихии кадастрии заминҳои кишоварзӣ дар навбати худ, муайян кардани арзиши воқеии заминҳои кишоварзиро вобаста аз маҳсулноки, ҷиҳатҳои технологияи заминҳо ва самаранокии сарфиятҳо имконият медиҳад. Натиҷаи баҳодихии кадастрии заминҳо барои дуруст ҷойгиркунонии зироатҳо дар соҳаи кишоварзӣ, истифодабарии оқилонаи замин дар байни заминистифодабарандагон, ҳаҷми андози дифференсиалӣ ва иҷорапулӣ аз истифодаи замин шароит фароҳам меоварад. Ин амалиёти ҳавасмандии заминистифодабарандагонро хангоми истифодабарии заминҳо ва ҳубтар гардонидани ҳосилнокии замин, инчунин дурусту оқилона истифодабарии заминҳоро имконият медиҳад [1].

Хоҷагии «Бӯстон»-и ноҳияи Кубодиён дар ҳудуди ноҳияи Дӯстӣ, дар ҷанубу-шарқии ноҳия ҷойгир буда, дар соҳили ҷаби дарёи Вахш доман паҳн намудааст. Хоҷагӣ дар баландии 550-600 метр аз сатҳи баҳр воқеъ гаштааст.

Хоҷагӣ аз як қитъа иборат буда, заминҳои хоҷагӣ аз тарафи шимол ва ғарб бо заминҳои истифодабарии дарозмуддати хоҷагии ҷамоавии ба номи Э. Сатторови ноҳияи Дӯстӣ қитъаи №1 ва аз тарафи ғарбу ҷануб бо заминҳои истифодабарии бемуҳлати хоҷагии «Кубодиён»-и ноҳияи Кубодиён дар ҳудуди ноҳияи Дӯстӣ. Аз тарафи ҷанубу шарқ заминҳои истифодабарии дарозмуддати хоҷагии деҳқонии ба номи Х. Қурбонови ноҳияи Кубодиён дар ҳудуди ноҳияи Дӯстӣ ҳамсарҳад мебошад.

Хоҷагии «Бӯстон»-и ноҳияи Кубодиён аз ҷиҳати табиӣ иқлимӣ дар минтақаи кадастрии Вахш воқеъ буда, дар қисми ҷаби равиши оби дарёи Вахш ҷой гирифтааст. Минтақаи Вахш бо гармӣ таъмин ба ҳисоб меравад. Ба минтақа фасли тобистони гарм ва фасли зимистони наонқадар хунук, ки шумораи зиёди борон дар ин фасл рост меояд. Ба ноҳия фасли зимистон на он қадар давомнок боришоти ками барф мансуб мебошад. Нуқтаҳои ҳавосанҷӣ нишондиҳандаҳои зеринро тавсиф мекунад:

- ҳарорати бодуҳаво ба ҳисоби миёна дар июл $+28,8^{\circ}\text{C}$ мебошад;
- ҳарорати дида аз дигар фаслҳо зиёд ба фасли тобистон рост меояд, ки $+45^{\circ}\text{C}$ мебошад;
- ҳарорати обу ҳаво ба ҳисоби миёна дар январ $+0,6^{\circ}\text{C}$ мебошад;
- ҳарорати пасттарин дар январ -24°C мебошад.

Рӯзҳои гузариши нишондиҳандаи миёнаи обу ҳаво бо $+11^{\circ}\text{C}$ дар рӯзҳои аввали фасли баҳор ва декадаи дуввуми март ва дар фасли тирамоҳ дар декадаи дуввуми ноябр дуруст меояд.

Ҷамъи солонаи ҳарорати ҳаво $>+10^{\circ}\text{C}$, 5655°C – ро дар бар мегирад.

Ҷамъи миёнаи вақтҳои бесармо 246-253 рӯз иборат мебошад.

Ҷамагӣ боришоти ҳаво дар тули сол 204 мм буда, ҳиссаи бузурги он ба фаслҳои зимистон ва дар декадаи якуми моҳи март дуруст меояд.

Нишондиҳандаи миёнаи ҳарорат дар таркиби ҳок дар моҳҳо дар давоми сол аз -1°C паст намешавад.

Ноҳамворҳои ҳудуди заминҳои заминистифодабарӣ <30 мебошад.

Заминистифодабарӣ дар ҳудуди шамоли зиёд қарор дошта, ба ҳисоби миёна дар давоми сол рӯзҳои шамолдор >10 метр/с., 17-28 рӯзро ташкил медиҳад. Рӯзҳои шамолҳои зиёд дошта 25-30 рӯзро ташкил карда, ба фаслҳои баҳор ва тобистон мансуб мебошад.

Дар ҷойгиркунии дуруст ва оқилонаи зироатҳои кишоварзӣ баҳои кадастрии заминҳо, ки дар худ баҳои сифатии ҳок, хусусиятҳои технологияи заминҳо ва баҳои иқтисодии заминҳоро дар бар мегирад, ки аҳамияти хос дорад.

Мақсади баҳои сифатии ҳок, муайян намудани баҳои муқоисавии сифатӣ ҳокҳои гуногун аз рӯи дараҷаи ҳосилхезии табиӣ, самараноки ва қобилияти истеҳсолии онҳо бо баллҳо мебошад, ки аз рӯи маҷмӯи хусусиятҳои онҳо ва иқтидори биоиклимии ҳудуд муайян карда мешавад [3].

Натиҷаҳои баҳои сифатии ҳок барои дуруст ва оқилона ҷойгиркунии зироатҳои кишоварзӣ, ҳамчун асоси илмӣ хизмат мекунад (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1. - Тавзеҳоти баллҳои миёнабаркашидашудаи баҳои сифатии хокҳои хоҷагии "Бӯстон" дар доираи истифодаи кишоварзии заминҳо

Баллҳои сифатии хок	Ҳосилхезии хокҳо	Намуди заминҳо			Ҳамагӣ	%, аз майдони баҳодиҳӣ	%, аз майдони умумӣ
		қорами обӣ	ҷароғоҳ	дигар заминҳои истифоданашав.			
41-50	паст	250,64			250,64	38,01	33,73
31-40		186,83			186,83	28,34	25,15
21-30	аз ҳад паст	25,57			25,57	3,88	3,44
11-20							
1-10			176,74	20,14	196,88	29,86	4,02
Майдони заминҳои баҳо гузошташуда		463,04			659,32	100	
Балли заминҳои баҳо гузошташуда		38	0,4	0,5	27		
Заминҳои аҳолинишин ва заминҳои ғайрикишоварзӣ					83,68		
Майдони заминҳои баҳогузоридашуда							5,7
Ҷамъ:					743		100

Баҳодиҳии сифатии заминҳои кишоварзӣ як намуд ва зернамуди хок аз намуди дигари хок вобаста ба ҳосилхезиаш хуб аст ва ё бад аст тавсиф медиҳад. Баҳодиҳии сифатии заминҳои кишоварзӣ вобаста ба дараҷаи маданӣ кардашудаи хокҳо ва инъикосгари захираҳои биоклиматикӣ ҳудуди баҳододашаванда ва ҷиҳатҳои манфии хок, ки ба дараҷаҳои гуногун ба ҳосилнокии растаниҳои кишоварзӣ таъсири ҳудро мерасонад, муайян намудан имконият медиҳад [3].

Захираи биоиклимӣ яке аз омилҳои асосӣ мебошад, ки баҳои сифатии хокро муайян мекунад.

Дар зери мафҳуми захираи биоиклимӣ имконияти нашъунамои гурӯҳҳои асосии зироатҳои кишоварзӣ дар ҳудуди минтақаи ҷойгиркунии зироатҳои кишоварзӣ бо ин ё он дараҷаи маҳсулноки дар назар дошта мешавад.

Ин дар имконияти таъмин намудани ин ё он зироат вобаста аз талаботи онҳо ба гармӣ аз тарафи захираҳои гармие, ки минтақа, ноҳия ва хоҷагӣ дорад, ифода меёбад.

Маҳаки асосии ин имконияти ҷамъи ҳарорати самараноки зиёда аз +10°C дар давоми нашъунамо мебошад.

Аз ин рӯ вобаста аз талабот бо гармӣ бо фосилаи зиёдшави (то 24,6° C) зироатҳои асосии кишоварзӣ ба 7 гурӯҳ ва дарахтони асосии мевагии дар ҷумҳурӣ парваришшаванда ба 4 гурӯҳ тақсим карда шудаанд.

Барои нишон додани захираҳои биоклиматикӣ барои дарахтони мевадиханда ба гармӣ ва ҷиҳатҳои дигари хусусияти иқлим монанди хунокиҳои барвақтии фасли баҳор, боришоти шадиди сел дар давраи гулу мевабандӣ, дараҷаи дучоршавӣ ба касалиҳо, ҳашаротҳо ва ғайра ба инобат гирифта шудаанд.

Ин равия дар баҳои сифатии хок нисбат ба равияҳои дар гузашта вуҷуд дошта ба кулӣ нав мебошад, зеро захираҳои биоиклимӣ яке аз омилҳои асоситарини муайянкунанда мебошад, ки аз он сохтор, имкониятҳои парвариш ва маҳсулнокии зироатҳои кишоварзӣ дар ин ё он манотиқи ҷумҳурӣ вобастагии зич дорад.

Ин маънои онро дорад, ки тарҳи замини ҳар гуна истифодаи кишоварзӣ воҳиди ба худ хоси агрохоҷагӣ ба шумор меравад, зеро ҳамаи ҷорабиниҳои агрохоҷагӣ ва агротехникӣ, ки дар ҳудуди он иҷро карда мешаванд, яхела мебошанд.

Дар амал иҷро кардани корҳои тавсифоти заминҳо, муайян кардани зарби технологияи заминҳои кишро вобаста аз нишондиҳандаҳои тавсифоти таркиби хок, нақши муқарнаси маҳал, шакли замини киштзорҳо ва дигар ҷиҳатҳои инъикоскунандаи истеҳсолии заминҳои заминистифодабарӣ ба ҳисоб меравад, ки дар асоси он ҳароҷотҳои истеҳсолии парвариши зироатҳои асосии кишоварзӣ ҳисоб карда шуда, барои ҳисоб кардани баҳои кадастри заминҳои заминистифодабарӣ хизмат мекунад.

Натиҷаи гузаронидани тавсифоти заминҳо ба мақсади муайян кардан ва дар истеҳсолоти кишоварзӣ амалӣ кардани меъёрҳои аз ҷиҳати техникӣ мукамал ва сарфятии сӯзишвории корҳои механизатсионӣ истифода карда мешавад.

Ҷангоми гузаронидани тавсифоти майдонҳои кишт бояд, ки меъёрҳои миёнаи омилҳои зерини доимо истифодашаванда дастрас карда шаванд: масофаи тарафҳои замини кишт, дар майдони кишт монетаҳо, мисли гидрант симчуб, шикастагии сарҳади майдонҳои кишт, ноҳамвории замини кишт, сангнокии заминҳо, ҷойгир будани замин аз сатҳи обҳои дунё ва таркиби механикӣи хок.

Харитаи истифодаи замин барои муайян кардани омилҳои доимо истифодашавандаи зерин дастрас карда мешаванд: масоҳати тарҳҳои замин, масофаи тарафҳои он, монетаҳои дар тарҳи замин воқеъ буда.

Бо истифода аз харитаи таҳқиқоти хок, ба ҳамаи қитъаҳои заминистифодабарӣ хусусияти механикии хок ва дараҷаи сангнокии хок муайян карда мешавад.

Ҳадафи асосии муайян намудани баҳои кадастрии қитъаҳои замини кишоварзӣ, ин муайян кардани баҳои реалии замин бо назардошти баҳодихии сифатии заминҳо ва тавсифи майдонҳои кишти зироатҳои кишоварзӣ, самаранок будани хароҷотҳо, ҳудуди ҷойгиршавии он, ҷиҳатҳои табиӣ – иқлимӣ ва бо обҳои обёрӣ таъмин будани замин мебошад [3].

Амалигардони корҳои баҳои кадастрии замин барои муайянкунии нишондиҳандаҳои ҳосилнокӣ, маҳсулнокии хок, хароҷотҳо барои истифодабарии замин ва даромаду фоидаи истифодабарии замин, ки хусусиятҳои хокӣ, иқлимӣ ва иқтисодии минтақаи кадастрии Вахш асос меёбад. Натиҷаи корҳои арзиши кадастрии минтақаи Вахш ҷиҳатҳои воқеии истифодабарии заминҳои заминистифодабариро инъикос менамояд ва дар сифати асосҳои базавӣ барои дуруст ва оқилона ҷойгир намудани зироатҳои кишоварзӣ дар ҳудуди заминистифодабарӣ хизмат менамояд.

Муайян кардани баҳодихии кадастрии заминҳои хоҷагӣ ва маводҳои маҳсулнокии баҳодихӣ, вобаста ба баҳодихии сифатии заминҳо ба роҳ монда мешавад. Маҳсулнокии баҳодихии 1 га замин, хароҷотҳои 1 га, арзиши 1 сентнер зироатҳои кишоварзӣ аз ҷиҳатҳои технологӣ ба минтақаи кадастрии Вахш тақъя мекунад (ҷадв. 2).

Ҷадвали 2. Баҳодихии кадастрии 1 га заминҳои дар кишоварзӣ истифодашаванда (ба ҳисоби миёна барои солҳои 2015-2020)

№ б/г	Намуди зироатҳо	Таркиби майдони киштҳо, %	Балли сифатии хок	Коэффитсиенти технологӣ	Хароҷотҳо барои баҳоидиҳии замин, сомонӣ/га	аз он ҷумла:		Ҳамагӣ фойданокии тафрикавӣ, сомонӣ/га	Арзиши кадастрии миёнахисобкард-и 1 га замин бо назардошт ва бе назардошти хароҷотҳои азхудкунӣ, сомонӣ
						барои парвариш, (Хп, 60%)	барои ҷамъоварӣ, (Хҷ, 40%)		
Замини қорами обёрии табиӣ									
1	Пахта	43,00	38	1,03	1903,11	1401,01	502,11	2864,72	69189
2	Ғалладона	39,00	38	1,03	1154,78	849,75	305,03	1327,35	49972
3	Шӯлӣ	2,00	38	1,03	2371,02	1748,94	622,08	17294,71	249564
4	Картошка	1,00	38	1,03	4720,91	3482,43	1238,48	7496,82	127090
5	Сабзавот	2,40	38	1,03	1939,38	1430,05	509,33	11171,35	173022
6	Алаф. бис.	12,60	38	1,03	550,95	406,03	144,92	7879,7	131876
Ҷамъ:		100	38	1,03	1479,30	1089,12	390,18	3431,31	76271

Ҷӣ тавре аз маълумотҳои ҷадвали 2 маълум шуд, ки зироатҳои асосии кишоварзӣ дар ҳудуди хоҷагии “Бустон”-и минтақаи кадастрии Вахш ҷойгир аст, нишондиҳандаҳои иқтисодии гуногунро доро мебошад. Ҷойгиркунии зироатҳои кишоварзӣ ва махсусгардони хоҷагиҳо дар шароити иқтисодӣ бозорӣ ба гирифтани фоидаи зиёд бо хароҷотҳои паст, вобаста ба шароитҳои табиӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мебошад, равона карда мешавад.

Аз ҷадвали 2 хулоса бар меояд, ки майдони кадом намуди зироатҳои кишоварзӣ зиёд карда шавад, ки бо камтарин хароҷот фоидаи зиёд ба даст оварда шавад. Ҳангоми муайян кардани фойданокии тафриқавӣ нархи фуруши маҳсулоти кишоварзӣ низ ба инобат гирифта шудааст, ки дар худ талаботи аҳолиро ба маҳсулоти кишоварзӣ таҷассум менамояд. Дар натиҷаи дуруст ва оқилона ҷойгир намудани зироатҳои кишоварзӣ дар ҳудуди заминистифодабарӣ, ҳосилнокии заминҳои кишоварзӣ баланд мешавад, аҳоли бо кор таъмин мегардад, амнияти озуқавории аҳоли таъмин мегардад, истифодаи обҳои обёрӣ сарфа гардида, ба танзим мебарояд, буҷа аз ҳисоби андоз ғанӣ мегардад, ҳавасмандии коркунони кишоварзӣ зиёд мегардад, манзараҳои табиат хуб мешавад, аз тарафи дигар дар ҳудуди заминистифодабарӣ аз ҳисоби заминҳои ғайрикишоварзӣ азхуд намудани заминҳои нав барои истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ имкониятҳо мавҷуд аст, ки ба рушди иқтисодиву иҷтимоии ноҳия ва мамлакат аҳамияти басо калон дорад.

Адабиёт

1. Ғафуров А. Д., Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» / Ғафуров А. Д., Тураев А. А., Соҳибов М. М. // Душанбе, 2014.
2. Тақсимои заминҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон- Душанбе, 2019.
3. Дастури методӣ оид ба баҳои сифатии хок ва баҳои иқтисодии заминҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон- Душанбе, 2003.

АННОТАТСИЯ

ҶОЙГИРКУНИИ ЗИРОАТҲОИ КИШОВАРЗӢ ВОБАСТА БА БАҲОДИХИИ КАДАСТРИИ ЗАМИНҲОИ ХОҶАГИИ «БӢСТОН»-И НОҲИЯИ ҚУБОДИЁН

Дар мақола дуруст ва оқилона ҷойгиркунии зироатҳои кишоварзӣ вобаста ба баҳои кадастрии заминҳо ва роҳҳои истифодаи самарабахши заминҳои кишоварзӣ қайд

карда шудааст. Механизмҳои идоракунии иқтисодии ҷойгиркунии зироатҳои кишоварзӣ дар заминҳои обӣ баҳри таъмини рушди устувори иқтисодиёт таҷассум ёфтааст.

Калимаҳои калидӣ : ҷойгиркунии зироатҳои кишоварзӣ, баҳодиҳии замин, кадастр, иқтисодиёт, ғолида.

АННОТАЦИЯ

РАЗМЕЩЕНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР, В ЗАВИСИМОСТИ ОТ КАДАСТРОВОЙ ОЦЕНКИ ЗЕМЕЛЬ ХОЗЯЙСТВА “БУСТОН” КУБОДИЁНСКОГО РАЙОНА

В статье освещено правильное и рациональное размещение сельскохозяйственных культур, применительно к кадастровой оценке земель и пути эффективного использования сельскохозяйственных земель. Механизмы экономического управления размещения сельскохозяйственных культур на орошаемых землях, в целях обеспечения устойчивого развития экономики.

Ключевые слова: размещение, сельскохозяйственные культуры, оценка земель, кадастр, экономика, прибыль.

ANNOTATION

PLACEMENT OF AGRICULTURAL CROPS DEPENDING ON THE CADASTRAL VALUATION OF LANDS OF THE "BUSTON" FARM OF THE KUBODIYAN REGION

The article is given the correct and rational placement of agricultural crops in relation to the cadastral valuation of land and the ways of effective use of agricultural land. The mechanisms for economic management of the placement of crops on irrigated land in order to ensure sustainable development of the economy.

Key words: placement, agricultural crops, land valuation, cadaster, economics, profit.

ТДУ 338.191

ХУСУСИЯТ, ҲАДАФ, МУАММОҲОИ ТАШКИЛ ВА САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ СANOАТИ НАССОҶӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шаҳнозаи Садрӣдин -ассистенти ДДМИТ

Калимаҳои калидӣ: саноати сабук, корхонаҳои нассочӣ , устувори молиявӣ , гирдгardiи истеҳсолӣ , рақобати бозорӣ .

Дар шароити иқтисоди бозорӣ яке аз проблемаҳои асосии иқтисодиёти милли таҳкими вазъи соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Саноат дар Тоҷикистон асосан баъди солҳои 30-ум дар заминаи васеъ истифода бурдани канданиҳои ғоиданок, захираи бузурги гидроэнергетикӣ, ашёи хоми хоҷагии кишоварзӣ ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ ташаккул ёфт.

Саноат соҳаи асосии иқтисоди милли буда, он нисфи маҳсулоти хоҷагии халқ, қисми зиёди даромади миллии ё ин ки ММД-и мамлакатро ташкил медиҳад.

Бояд қайд кард, ки саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёрҷабҳа мебошад ва зиёда аз 120 соҳаро фаро гирифта, инкишофи комплексӣ дорад ва бо техникаю технологияи ҳозирзамон ҷиҳозонида шудааст.

Дар гирдгardiи истеҳсолӣ истифода нагardiдани захира ва имкониятҳои дохилии корхонаҳои саноатӣ нассочӣ натиҷаи ба таври бояду шояд амалӣ нагаштани сиёсати ягонаи давлат оид ба саноат арзёбӣ карда мешавад. Таҷрибаи солҳои гузашта нишон медиҳад, ки аксарияти корхонаҳои саноатӣ нассочӣ баъди хусусигардонӣ ва дигар шудани шакли моликият қариб ғаъолияти худро қатъ намудаанд. Риоа нагardiдани шартҳои хусусигардонӣ на танҳо саноати нассочӣ, балки монеаи рушди дигар соҳаи саноат дар кишвар гardiд, ки инҳоянд:

- ✓ дар муддати дар шартнома муайяншуда бетағйир мондани самти ғаъолияти корхона;
- ✓ зиёд намудани ҷойҳои нави корӣ ва дар истеҳсолот ҷорӣ намудани навъҳои нави маҳсулоти ба рақобати бозор тобовар;
- ✓ зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот.

Дар марҳилаи ба Созмони умумиҷаҳонии савдо дохил шудани Тоҷикистон таҳия ва амалӣ намудани ҷораҳои ҳимояткунандаи истеҳсолкунандагони ватанӣ ва бозори дохилӣ бояд асоси қонунӣ дошта бошанд.

Дигар омили таъмин намудани афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти нассочӣ ва беҳтар намудани самаранокии истеҳсоли саноати нассочӣ, баланд бардоштани истифодабарии иқтидорҳои истеҳсолӣ ва зиёд кардани коркарди ашёи хоми маҳаллӣ ва аз онҳо истеҳсол намудани маҳсулоти ниҳой ба шумор мераванд.

Вале, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки гарҷанде дар ҷумҳурӣ шароитҳои меъёриву ҳуқуқӣ барои пурра таъмин кардани талаботи корхонаҳои коркард бо ашёи хоми маҳаллӣ мавҷуд бошад, ҳам то ҳол норасоии бузург дар самти воситаҳои гardon,

махдуд будани имкониятҳои молиявӣ, набудани техника ва технологияи ҳозиразамон, мутахассисони касбӣ ва ғайраҳо корхонаҳои соҳаҳои саноати нассочӣ талаботи худро бо ашёи хом ва иқтидорҳои маҳаллӣ пурра таъмин карда наметавонанд ва ин яке аз сабабҳои дар сатҳи паст қарор ёфтани истифодабарии иқтидорҳои истеҳсоли ва суръати пасти афзоиши истеҳсоли маҳсулоти нассочӣ дар корхонаҳо ба ҳисоб меравад.

**Ҷадвали Истеҳсоли маҳсулоти нассочӣ ва дӯзандагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
(дар шакли асл)**

Нишондиҳандаҳо	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Наҳи пахта, ҳазор тонна	135,2	111,6	105,0	98,4	85,0	112,3
Чигит, ҳазор тонна	217,2	180,8	168,3	157,9	133,2	179,9
Тибити пахта, тонна	5326	4419	3899	3570	3398	3828
Улюк (тораки пахта), тонна	3283	2622	2184	2219	1711	1780
Пахта, тонна	2358	1849	1809	1518	1287	1471
Пахта, тонна	1067	933	3250	4449	5762	5547
Калобаи пахтагин, тонна	8963	8320	8783	4943	8944	17211
Ресмони пахтагин (тобдошуда), тонна	85,0	112,0	128,0	60,0	28,0	42,0
Газвори пахтагин, ҳаз.м. мураббаъ	22622	18069	18154	8353	2536	3358
Маводи нобофта: ҳаз.метр. мураббаъ	1483	1591	1636	838	767	938
ҳаз.метр	902	958	762	495	414	531
Ресмони абрешимӣ хом, тонна	20,8	14,1	14,8	23,7	8,1	6,8
Газвори абрешимӣ: ҳаз.м. мураббаъ	71,6	71,9	1,6	2,4	-	-
ҳазор метр	103,5	104,0	2,6	3,8	-	12,6
Наҳи пашмин, тонна	15	-	-	-	-	-
Қолин ва маснуоти қолинӣ, ҳазор метри мураббаъ	897,0	1356,0	1765,0	1281,0	1705,0	2836,0
Маҳсулоти кашбофӣ, ҳаз.дона	37,5	26,4	24,6	362,8	358,0	101,3
Газвори кашбофӣ, тонна	15,0	13,3	14,0	18,1	13,5	9,0
Чӯробу пайпоқ, ҳазор чуфт	968	1035	1713	1674	2829	3752
аз он қудакона	513,6	31,4	65,0	78,0	86,5	90,0

Манбаъ: Маълумоти оморӣ барои солҳои 2012-2018

Дар солҳои охир қоркарди наҳи пахта дар корхонаҳои саноати бафандагӣ рӯ ба қоҳиш ниҳодааст. Дар соли 2012 корхонаҳои номбурда 135, 2 ҳазор тонна пахтаро қоркард намуданд, ки ин нишондиҳандаи дар соли 2016 85 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад ва нисбати соли 2012 50,2 ҳазор тонна ва ё 36, 98% қоҳиш ёфтааст.

Аз ин рӯ, аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017 бо тариқи иҷборӣ истеҳсоли пахта дар хоҷагӣҳо ба роҳ монда шуд ва ҳаҷми истеҳсоли наҳи пахта дар ин сол 112, 3 ҳазор тоннаро ташкил дод.

Яке аз сабабҳои ба амал омадани чунин вазъият аз он иборат мебошад, ки истеҳсолкунандагони наҳи пахта барои ба истеъмолкунандагони ватанӣ фуруштани он ҳавасманд намебошанд. Тартиби амалкунандаи андозбандии наҳи пахта ва маҳсулотҳои тайёри аз он истеҳсолшаванда, ҳифзи манфиатҳои фурушандагон ва истеъмолкунандагони ватаниро қонеъ карда наметавонад, зеро ду маротиба, яъне аввал ҳангоми фуруши он бо андоз аз ғойда ва боз бо андоз аз арзиши иловашуда андозбандӣ гаштани маҳсулоти тайёри аз қоркарди он истеҳсолшуда дар ҳақиқат ҳам боиси нигаронист. Ин дар навбати аввал ба зиёдшавии арзиши аслии маҳсулотҳои тайёри натавон кархонаҳои бофандагӣ, балки ҳамаи соҳаҳои саноати сабук мусоидат намуда, рақобатнокии онҳоро дар бозорҳои фуруш паст менамояд ва яке аз сабабҳои асосии дар анбори корхонаҳо зиёд гаштани ҳаҷми маҳсулоти аз нигоҳи арзиш бозорногузар, инчунин аз гардиши молиявии онҳо баромадани воситаҳои гардон ва маҳдуд гаштани имкониятҳои ривож додани тақрористеҳсолкунӣ дар корхонаҳо шуда истодааст.

Бо мақсади дар оянда ба истеъмолкунандагони ватанӣ ҳарчӣ бисёртар фуруштани наҳи пахта ва қоркарди он, инчунин аз ҷиҳати моддӣ ба ин қор зиёд намудани ҳавасмандии истеҳсолкунандагон ва истифодабарандагони он, баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти тайёри корхонаҳои саноати нассочии кишвар дар бозорҳои фуруш ва беҳтар намудани вазъии истеҳсоли молиявии онҳо, зиёд намудани истеҳсоли молҳои ниёзи мардум ва иқтисодии содиротии онҳо бояд имтиёзҳо андозӣ қорӣ карда шаванд.

Барои қоркарди пилла дар ҷумҳурӣ иқтидорҳои истеҳсоли мавҷуд бошанд ҳам, КМ «ВТ- Силк» ва «Роҳи абрешим» ҳар сол бе қоркарди ниҳой ба хориҷӣ кишвар содирот карда истодаанд. Ҳисобҳо нишон медиҳанд, ки агар наҳи абрешими дар ҷумҳурӣ истеҳсолшуда бо истифода аз иқтидорҳои истеҳсоли мавҷуда дар дохили кишвар қоркард карда мешуд, истеҳсоли матоъҳои тайёри шоҳиро то ба 18,0 ҳаз. м² дар соли 2017 афзоиш меёфт. Ин имконият меод, ки талаботи бозори дохилӣ бо онҳо пурра қонеъ карда шавад ва аз фуруши онҳо дар бозорҳои дохилӣ ва бурунмарзии кишвар бо нархи на қамтар аз ду дол. ИМА барои 1м² то 31 млн. долл. ИМА даромад

ба даст оварда, самаранок фаъолият намудани соҳаи пиллапарварӣ ва саноати коркарди онро таъмин намудан мумкин аст.

Бояд тазакурр дод, ки дар айни замон ҳамаи корхонаҳои соҳаҳои саноат, гарчанде чорабиниҳои мушаххасро доир ба баланд бардоштани сатҳи техникий истеҳсолот, таҷдиду тармим ва баланд бардоштани сифати маҳсулоти тайёр таҳия намуда бошанд ҳам, бинобар нокифоя будани маблағҳои гардони худӣ ва аз назари иқтисодӣ судманд набудани қарзҳои бонкҳои тичоратӣ, онҳоро қорӣ карда наметавонанд.

Ҳалли ин масъала тақозои онро менамояд, ки давлат механизми амалкунандаи аз ҷониби бонкҳои хизматрасон ба корхонаҳои соҳаҳои саноат пешниҳод кардани қарзҳои бонкӣ, инчунин имтиёзҳои ба мисли дар минтақаҳои озоди саноатӣ бударо қорӣ намояд. Амалӣ гаштани чунин механизм имконият медиҳанд, ки дар корхонаҳои саноатӣ шароит барои зиёд намудани тақрористеҳсолкунӣ, баланд бардоштани сифати маҳсулот фароҳам оварда шуда, иқтидори содиротии онҳо афзоиш ёбад.

Дар аксари корхонаҳои соҳаи шӯъбаҳои конструкторӣ ва лоиҳакашӣ амал намекунанд. Фаъолияти истеҳсолии шӯъбаҳои номбурда дар корхонаҳое, ки онҳо арзи вучуд доранд талаботи истеҳсолотро бо маҳсулоти лоиҳавиву конструкторӣ қонё гардонида наметавонанд. Қариб ҳамаи онҳо бо Пажӯҳишгоҳи тадқиқоти илмӣ саноатии Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон робитаҳои илмиву истеҳсолӣ надоранд.

Зиёд кардани коркарди ашёи хоми маҳаллӣ ва ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой дар корхонаҳои саноати сабук яке аз самтҳои асосии зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротӣ ва самаранокӣ истеҳсолот, инчунин беҳтар кардани вазъияти истеҳсоливу молиявӣ корхонаҳои соҳа ба шумор меравад.

Гарчанде дар корхонаҳои соҳа таркибии истифодабарии риштаҳои пахтагӣ беҳтар шуда истода бошад ҳам, он ба талабот ҷавоб дода наметавонад. Таҳлили фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои соҳа нишон медиҳад, ки барои истеҳсоли маҳсулоти ниҳой дар корхонаҳои саноати сабук тақрибан 30% риштаҳои пахтагии истеҳсолгашта истифода бурда мешаванд. Боқимонда ҳисса бе коркарди ниҳой ҳамчун ашёи хоми нимтайёр ба хориҷӣ кишвар содирот карда мешаванд. Агар 80%, риштаҳои пахтагӣ дар дохили ҷумҳурӣ бо истифода аз иқтидорҳои корхонаҳои саноати сабук коркард карда шаванд ба таври илова боз қариб 40 млн. м² матоъҳои тайёри пахтагӣ истеҳсол карда мешуд ва аз ҳисоби ба фурӯш баровардани онҳо ба таври илова қариб 30 млн. долл ИМА даромад ба даст оварда, имконияти беҳтар намудани вазъияти истеҳсолӣ ва молиявӣ корхонаҳои соҳа муҳайё мегашт.

Зикр кардан бамаврид аст, ки истифодабарии захираҳои табиӣ мавҷуда ва дигар имкониятҳо барои рушди саноати нассочӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад, гомҳои устувор ниҳад. Барои ноил шудан ба мақсади гузошташуда ҳалли масъалаҳои зерин ҳатмӣ ва зарур мебошад:

- қорикунӣ техника ва технологияи пешқадам ва самарабахш;
- ҷустуҷӯи навоариҳо ва истифодаи натиҷаҳои қорҳои илмӣ тадқиқотӣ дар раванди фаъолият;
- мутамарказонии мутахассисони илмӣ - техникӣ;
- ба пуррагӣ истифода намудани иқтидорҳои мавҷуда;
- устувории низоми назорати дохилӣ;
- омӯзиши омилҳои берунаи ба фаъолияти соҳа таъсиррасон;
- инкишофи инфрасохтори истеҳсоливу нақлиётӣ;
- коркарди комплекси нахи пахта.

Адабиёт

1. Маълумотҳои Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ
2. Абрамова Е.А. Кризис текстильной отрасли: самозанятость безработных как "стратегия выживания"//Технология текстильной промышленности - М., 2011. - №5. - С.8-10.
3. Аверина Л. М. Предпосылки создания и развития территориальных производственных кластеров. - Екатеринбург, 2005. - С.56-78.
4. Агеева С.Е. О субъекте управления кластером//Экономика и предпринимательство-М., 2013. - № 1-С.595-598.
5. Аймен А.Т., Кыдырова Ж.Ш., Пазилов Г.А. Формирование хлопково-текстильного кластера в Казахстане//Технология текстильной промышленности - М. 2015. - № 6 (348). - С.5-8.
6. Александрова Л. А. Конкурентоспособные промышленные кластеры. Теория и практика формирования. - Саратов, 2005. - 205с.

АННОТАЦИЯ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТЕКСТИЛЬНОЙ ОТРАСЛИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Неспособность использовать внутренние ресурсы и возможности текстильной промышленности в производственном цикле является результатом неадекватной

реализации единой государственной политики в отрасли. Опыт прошлых лет показывает, что большинство текстильных предприятий практически прекратили свою деятельность после приватизации и смены собственника. Несоблюдение условий приватизации тормозило не только текстильную промышленность, но и развитие промышленности в стране.

Ключевые слова: легкая промышленность, текстильные предприятия, финансовая устойчивость, производственный цикл, рыночная конкуренция.

АННОТАЦИЯ

МУАММОҶОИ РУШДИ САНОАТИ НАССОҶӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар гирдгардиши истехсолӣ истифода нагардидани захира ва имкониятҳои дохилии корхонаҳои саноати нассочӣ натиҷаи ба таври бояду шояд амалӣ нагаштани сиёсати ягонаи давлат оид ба саноат арзёбӣ карда мешавад. Таҷрибаи солҳои гузашта нишон медиҳад, ки аксарияти корхонаҳои саноати нассочӣ баъди хусусигардонӣ ва дигар шудани шакли моликият қариб ғайриқонунии худро қатъ намудаанд. Риоя нагардидани шартҳои хусусигардонӣ на танҳо саноати нассочӣ, балки монеаи рушди соҳаи саноат дар кишвар гардид.

Калимаҳои калидӣ: саноати сабук, корхонаҳои нассочӣ, устувории молиявӣ, гирдгардиши истехсолӣ, рақобати бозорӣ.

ANNOTATION

PROBLEMS OF TEXTILE INDUSTRY DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The inability to use the internal resources and capabilities of the textile industry in the production cycle is the result of inadequate implementation of a unified state policy in the industry. The experience of the past years shows that the majority of textile enterprises practically ceased their activities after privatization and change of ownership. Failure to comply with the terms of privatization hampered not only the textile industry, but also the development of industry in the country.

Key words: light industry, textile enterprises, financial stability, production cycle, market competition.

ТДУ 338.48 (575.3)

ТЕХНОЛОГИЯҶОИ ИННОВАТСИОНӢ - АСОСИ БАЛАНД БАҶДОРИИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҶОИ ЗАМИН

Шарипов И.О., омӯзгори ДДБ ба номи Н. Хусрав.

Калимаҳои калидӣ: замин, самаранокӣ, технология, инноватсия, об, моликият, киштизорҳо, захираҳои об, хоҷагиҳо.

Дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон яке аз масъалаҳои муҳимтарин ва асосӣ масъалаи замин ва об буд ва боқӣ мемонад. Захираҳои замин, дар ҳақиқат боигарии асосӣ ва дастоварди тамоми вилоят дар соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Ногуфта намонад, ки замин шартӣ муҳимтарини мавҷудияти ҷомеаи инсонӣ, воситаи ивазнашавандаи таъмини талаботи ғуноғуни он- талаботи иқтисодӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ маишӣ, эстетикӣ инсон аст.

Худуди вилояти Хатлон ба 24,7 ҳазор км³ (соли 2018) баробар буда, заминҳои табиноти кишоварзӣ 4033,53 ҳазор га-ро ташкил медиҳад, аз ин 338 ҳазор га майдони заминҳои обёришаванда мебошанд. Бояд гуфт, ки дар вилояти Хатлон истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар 5 соли охир (2013-2018) тамоюли афзуншавӣ дорад. Аммо чун пешина дар бобати нигоҳдории замин, иқтидорҳои заминро захиравии мамлакат коҳиш ёфта истодаанд, ҳазорҳо гектар заминҳои кишоварзӣ бинабар сабаби нодуруст истифодабарӣ аз ғардиши кишоварзӣ баромада истодааст.

Ислоҳоти гузарондаи замин асосан ба тағйири шакли моликият ба замин дахл дошта, масъалаҳои ташкили истифодаи самаранокӣ заминро ба назардошти ҳудуди заминистифодабарандагон ҳал карда натавонист. Тағйироти дар қонунгузориҳои солҳои охир воридкарда низ на ҳамаи мушкилоти соҳаро ҳал карда тавонистааст. Дар назар дошта шуда буд, ки муносибатҳои бозорӣ заминистифодабарандагонро маҷбур мекунад, ки заминро самаранок истифода баранд. Аммо адами меъёрҳои аниқ, ки ғайриқонунии онҳоро дар ин бобат ба танзим медароранд, яқоя бо шароити душвори умумиқтисодӣ сабабҳои асосии тағйироти манфӣ дар хусусиятҳои сифатӣ ва миқдории заминҳои табиноти кишоварзӣ гаштанд. Бо сабабҳои мухталиф вайроншавӣ (деградатсия) ва пастравии ҳосилхезии захираҳои замин шурӯъ шуд ва дар натиҷа ба оқибати ин шикасти иқтидори ташкилотҳои кишоварзӣ боис гардид.

Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда таҷрибаи ҷаҳонӣ ва ватанӣ шаҳодат медиҳад, ки таъмини рушди сектори пешқадами истехсолоти аграрӣ ба роҳи рушди устувор танҳо аз

ҳисоби интенсификатсия имконпазир аст; асоси онро равиши маҷмӯӣ ба ташаккули истифодаи самараноки заминҳои таъиноти кишоварзӣ ташкил медиҳад.

Сохтори заминҳои кишоварзӣ аз махсусиятҳои минтақавии заминистифодабарӣ вобаста аст ва бо фарқиятҳои зиёди худ аз рӯи ноҳия ва минтақаҳои иқтисодӣ баҳогузори мешавад. Аз ин рӯ, нишондиҳандаҳои зерин чун вазни қиёсии киштзорҳои кишоварзӣ дар майдони умумии замин, вазни қиёсии замини шудгоршаванда дар сохтори киштзорҳои кишоварзӣ ба сифати далелҳои иловагӣ ҳангоми муайянкунии самаранокии истифодабарии замин ба кор мераванд.

Азбаски дар сохтори киштзорҳои кишоварзӣ мавқеи асосиро замини шудгоршаванда ишғол мекунад, истифодаи онҳо аз тарафи ташкилотҳои кишоварзӣ таваҷҷуҳи махсусро талаб менамояд. Аз ин рӯ, гурӯҳбандии қорхонаҳои кишоварзӣ аз рӯи андозаизаминҳои шудгоршаванда анҷом дода (ҷадв. 1.) мешавад.

Ҷадвали 1-Таркиб ва сохтори заминҳои киштзорҳои вилояти Хатлон аз рӯи шакл, ҳазор га

Категорияи замин	Киштзорҳои ҳочагии кишлоқ	Шуд- гор	Бе- кор	Дарахтони бисёрсола	Алаф- дарав	Чаро- гоҳ
Замин, ҳамагӣ	1 897,1	1 508,5	54,8	17,6	53,5	262,7
Заминҳои нуқтаҳои аҳолинишин	142,9	56,8	0,4	7,7	2,0	76,0
Заминҳои саноат, нақлиёт, алоқа ва таъиноти дигар	2,7	0,8	-	-	1,2	0,7
Замини ҳудудҳои махсус ҳифзшаванда	2,0	0,7	-	-	0,6	0,7
Заминҳои фонди ҷангал	1,7	0,2	—	—	1,2	0,3
Заминҳои эҳтиётӣ	5,1	3,3	0,5	—	0,1	1,2
Ҷамъ	2051,5	1570,3	55,7	25,3	58,6	341,6

Сарчашма: Омори кишоварзии вилояти Хатлон барои солҳои 2011-2019. -С.74. Аз муқоисаи маълумотҳои ҷадвали 1. чунин хулоса намудан мумкин аст:

- зиёда аз 36,6%-и ҳочағиҳои вилоят аз 1000 гектар кам замини киштзорҳои кишоварзӣ доранд, 63,4%-и ҳочағиҳо бошанд дорои 1000 га заминанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳочағиҳое, ки замини бештар доранд, сатҳи самаранокии баландро сохибанд, зеро онҳо аз техника босамар истифода мебаранд. Аз ин рӯ, ба андешаи мо минбаъд майдонҳои шудгоршаванда муттаҳид карда шуда, кооперативҳои калони истехсолӣ ё кооперативҳои истехсолию тичоратӣ бо назардошти қоркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ ташкил карда шаванд;
- дар сохтори заминҳои кишоварзӣ вазни бештари қиёсиро замини шудгоршаванда ишғол мекунад, сипас дарахтҳои бисёрсола ва чарогоҳҳо мебошанд. Дар дурнамо, заминҳои ишғолшуда бо дарахтҳои бисёрсола меафзояд, зеро дар вилояти Хатлон шароити хуби агротехникӣ ва агроиклимӣ мавҷуд аст, ки на танҳо барои афзоиши зироатҳои техникӣ ва ғалладонагӣ, балки барои ташаккул ва рушди боғдорӣ ва тоқпарварӣ мусоид аст;
- дар шаҳру ноҳияҳои кӯҳии вилояти Хатлон имконияти рушди қорводорӣ ҷой дорад.

Дар адабиёти илмӣ самаранокии истифодабарии захираҳои замин ҳамчун мафҳуми алоҳидаи «самаранокии иқтисодӣ» мавриди назар қарор дода шудааст, зеро дар маҷмӯъ бо мафҳумҳои «самаранокии экологӣ», «самаранокии иҷтимоӣ», «самаранокии технологӣ» якҷоя шарҳ дода шудааст. Азбаски нақши замин дар истехсолоти кишоварзӣ вазифаҳои зиёдро дорост, равиши мазкур барои омӯзиши самаранокии истифодаи захираҳои замин нисбатан воқеӣ буда метавонад.

Қоидаҳои асосии ташаккули нишондиҳандаҳои самаранокии истехсолоти кишоварзӣ муддати дароз дар асоси нишондодҳои методӣ ба таҳияи нақшаҳои давлатии рушди ҳочагии халқ муайян карда мешуд. Дар ҳуҷҷатҳои мазкур нишондиҳандаҳои мушаххаси самаранокии истехсолоти кишоварзӣ гуфта инҳо дар назар дошта мешуданд:

- муносибати маҳсулоти умумӣ (бо нархҳои муқоисавӣ), даромади соф ва фоида ба андозаи киштзори замин ҳамчун воситаи асосии истехсолот дар ҳочагии кишлоқ;
- фоидаоварӣ;
- нишондиҳандаҳое, ки сатҳи ҳосилнокии меҳнатро нишон медиҳанд;
- боздеҳии фонд ва ғайра.

Истифодаи захираҳои замин дар он ҳолат самаранок дониста мешавад, ки агар он талаботи иқтисодиро дар доираи дурандешии агротехнологӣ ва иқтисодӣ таъмин намояд, ғайрияти иқтисодӣ бошад, бо риояи талаботи агроэкологӣ ва беруние, ки ба заминистифодабарии самаранок нигаронда шудаанд, мувофиқ бошад.

Ба андешаи Айгунов А.Д. дар шароити норасоии маблағгузориҳои ғайрияти инноватсионӣ дар кишоварзӣ ҷудошавӣ (дифференциация)-и замонависозии техникӣ ва технологӣ дар доираи ҳочағиҳо мушоҳида мешавад. Вазифаҳои асосии қоринамоии технологияҳои нави агросаноатӣ бояд камкунии хароҷот барои истехсоли маҳсулот ва қори иҷрошаванда, камкунии хароҷоти меҳнат ва беҳтарнамоии шароити қор, афзун

намудани даромад ва ғоиданокии махсулоти рақобатпазири хоҷагии қишлоқ бошанд [1, с.20].

Барои ҳар як аз қитъаи замин истифодаи технологияи махсуси мувофиқгардонда зарур аст, ки он бо назардошти махсусияти ҳамаи натиҷаҳои таҳлили замин ва таҳқиқоти агрохимиявӣ муайян карда мешавад, яъне тавассути омӯзиши сохтмони профили хок, таҳқиқоти агрофизикӣ ва ҳосиятҳои физикию химиявӣ, речаҳои обӣ, ҳавой, гармӣ ва баланс ба даст оварда мешавад.

Технологияҳои пешниҳодшаванда имконият медиҳанд, ки зироати ғалладонагӣ дар бозорҳои хӯрокворӣ рақобатпазир, бо сатҳи баланди ҷубронпазирии захираҳо ба даст оварда шавад. Барои таҳияи истифодаи мувофиқгардондаи технология ва вариантҳои барномаҳои истеҳсолии истифодаи захираҳои замин дар корхонаҳои бисёрсоҳавии кишоварзӣ, модели иқтисодию математикии мувофиқгардонии технологияҳои истеҳсоли зироати ғалладонагӣ ба асос гирифта шуданд.

Модели мазкур аз сохтори блокуи диагональӣ иборат аст, ки имконият медиҳад параметрҳои технологияҳои парвариши зироати ғалладонагӣ ба ҳисоб гирифта шаванд. Бо назардошти истифодаи сарфакоронаи захираҳои моддӣ ва молиявӣ он барои истифодаи лоиҳаҳои мувофиқгардонда дар шаклҳои гуногуни технологияи парвариши зироати ғалладонагӣ барои корхонаҳои хоҷагии қишлоқ муайян пешниҳодҳо медиҳад.

Баҳисобгирӣ ва таҳлили технологияи амалан истифодашудаи парвариши зироатҳои кишоварзӣ, фарҳанги умумии заминдорӣ, аниқ муайян кардани самаранокии заминистифодабарӣ ғайриимкон аст. Натиҷаҳои моделикунонӣ нишон медиҳанд, ки дар асоси таҳқиқоти сценариявӣ воқеан муайян кардани роҳҳои мувофиқгардонии заминистифодабарӣ барои комбинатсияҳои гуногуни технология, ҳамчунин схемаҳои истифодабарии самараноки замин ва истифодаи агротехнология имконпазир аст.

Ҳамин тавр, омӯзиши алоқамандии заминистифодабарии самаранок ва дараҷаи азхудкунии технологияҳои базавии истеҳсолоти молӣ барои ландшафтҳои асосӣ ҳос буда, бадастории махсулоти рақобатпазири кишоварзӣ ба баҳисобгирии таъсири хароҷоти меъёрӣ ҳангоми технологияҳои гуногун ғайриимкон аст.

Вобаста ба ин, мувофиқи мақсад аст, ки корхонаҳои кишоварзӣ аз рӯйи сатҳи истифодаи технологияҳои базавӣ бо мақсади боз ҳам самаранок гузоштани захираҳо дар асоси истифодаи сарфакоронаи онҳо ва таносуб дар корхонаҳои кишоварзӣ ҷудо (дифференциация) карда шаванд. Махсусан ин амалро ҳангоми ҷалби сармояҳои инфиродӣ бояд ба назар гирифт. Дар сатҳи давлатӣ истифодаи равиши дифференциациякунанда ҳангоми муайянкунии андозаи субсидияҳо, дотатсияҳо, имтиёзҳо, ставкаҳои ғоизӣ барои кредит ба корхонаҳои кишоварзӣ пешниҳод карда мешавад.

Дар шароити рушди муносибатҳои иқтисодӣ, ҷиҳати сарфакорона истифода намудани захираҳои обӣ, усули муосири обёрии қатравии зироатҳои кишоварзӣ амал мекунад. Аз ин рӯ, дар диссертатсия самаранокии иқтисодии усули обёрии қатравӣ дар шароити хоҷагии деҳқонии «Муроди Бокӣ»-и вилояти Хатлон баҳогузорӣ карда шудааст (ҷадв. 2.)

Ҷадвали 2 - Баҳодиҳии самаранокии иқтисодии истеҳсоли картошка бо истифода аз низоми обёрии қатрагӣ дар хоҷагии деҳқонии «Муроди Бокӣ»-и ноҳияи Қушонӣён, барои соли 2019

Зироат	Майдон, га	Ҳосилнокӣ, т/га	Ҷамъовариш умумӣ, т	Нарх, барои 1 т/ҳазор сомонӣ	Хароҷот барои 1 т, ҳазор сомонӣ	Ҷоида аз 1 т, ҳазор сомонӣ	Ҷоидаи умумӣ, ҳазор сомонӣ
Картошка	30	30	900	8,5	5,1	11,6	3060

Сарчашма: Ҳисоботи солонаи хоҷагии деҳқонии «Муроди Бокӣ»-и ноҳияи Қушонӣёни вилояти Хатлон дар соли 2019 ва ҳисобкунӣҳои муаллиф.

Таҳлилҳо дар ин самт нишон медиҳанд, ки аз як тонна картошка имконияти то 11,6 ҳазор сомонӣ ғоида гирифтани имконпазир аст. Сабаби асосии афзоиши ҳосил ва ташаккулёбии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ин самаранок истифода кардани захираҳои об мебошад. Бояд ҳулоса намуд, ки дар шароити имрӯза афзалияти обмонии қатрагӣ назаррас арзёбӣ гардида, ин низоми обёрӣ захираҳои обиро нибат ба усули маъмулии обёрӣ то 80-90% сарфа менамояд. Усули мазкур на танҳо захираҳои обро дар соҳаи кишоварзӣ сарфа менамояд, балки раванди обёриро кӯтоҳ менамояд, захирашавии намнокиро дар атрофи решаи растанӣ таъмин менамояд, эрозия, шусташваии хок ва моддаҳои органикии таркиби хокро аз байн бурда, дараҷаи баҳрабардории зироатҳоро нисбат ба нуриҳои маъданӣ то 90-95 таъмин менамояд.

Ба таври назаррас баланд бардоштани самаранокии истифодабарии заминҳои обёришавандаи тавассути азнавсозии низоми қуҳнаи обёрӣ ва сохтмони низоми нав, аз ҷиҳати техникӣ комили низоми обёрӣ ва хушккунӣ имконпазир мегардад. Дар ин бобат, тавачҷуҳи бештарро ба низоми қатрагӣ, синхронӣ импулсӣ ва обёрии

решагӣ, системаҳои пӯшидаи обёрӣ бо истифодаи лӯлаҳои оҳану бетони ба фишор тобовар, лӯлаҳои асбесту сементӣ ва пластмассӣ, системаҳои хушккунии дорои захбурҳои пластмассӣ равона бояд кард.

Дар соли 2018 усули идораи речаи обёрии зироатҳои кишоварзӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои бухоршавии миёнароӣ аз сатҳи хок таҳия гардид, ки имконият медиҳад 15 - 20%-и хароҷоти захираҳои моддию техникаӣ сарфа карда, маблағҳои идораи речаи обёрӣ низ сарфа гардад. Масалан барои гандуми тирамоҳӣ 200 -250 сомонӣ/ га, барои чуворимакка- 480 ~ 560 сомонӣ, барои пахта- 870 – 960 сомонӣ / гектар сарфа шуданаш мумкин аст [2, с.5].

Дар заминҳои обёришаванда технологияҳои обсарфакундаро ба роҳ мондан лозим аст. Чунончӣ, технологияи бидуни истифодаи гербитсид парвариш намудани шолӣ бо истифодаи киштгардони юнучка дар он имконият медиҳад, ки обистифодабарӣ се баробар кам шавад ва ифлосшавии муҳити атроф аз миён бардошта шавад. Ҳамчунин, бехтаргардонии кори селексионӣ оид ба чоринамоии навҳои серҳосил ва гибридҳое, ки ба обёрӣ мувофиқанд ва ҷавобгӯии талаботи технологияи индустриалианд, саривактӣ ва муҳим ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ метавон хулоса намуд, ки ба баландбардории назарраси ҳосилнокии заминҳои обёришаванда тавассути таъмини сарфакоронаи корхонаҳо бо воситаҳои асосии истеҳсолӣ ва пеш аз ҳама, дар натиҷаи истифодаи техникаи ҳозиразамони обёришаванда, воситаҳои механизатсия барои парвариши зироатҳои кишоварзӣ, насби таҷхизоти зарурӣ барои обистифодабарии системаҳои мелиоративӣ дар асоси саноатӣ ноил гардидан мумкин аст. Бояд механизатсияи маҷмӯии обёрии сатҳӣ ва воситаи автоматикунонии идораи системаҳои хоҷагии об бо агрометеопараметрҳо ва бароҳмонии техникаи микропротсессорӣ ва МЭХ қорӣ карда шаванд. Ҳамаи ин воситаҳои иловагиро талаб мекунад. Ҳоло ин масъала дар хоҷагиҳои вилояти Хатлон аз ҳисоби ду сарчашма мавриди ҳал қарор дорад: аз ҳисоби бучети маҳаллӣ ва сармоягузориҳо ва лоиҳаҳои байналмилалӣ.

Аз рӯи суръати пешрафт бошад, дар давраи пешгӯӣ даромаднокии сабзаёт нисбат ба дигар маҳсулоти қиёшаванда зиёд буда, ҷиҳати рушди самаранокии минбаъдаи ҷаҳонро хоҷагидорӣ заминаи мусоид хоҳад гузошт.

Яке аз ҳадафҳои рушди босуботи ҳудудҳои самаранокии истеҳсолӣ, ташкилӣ ва муҳити ҳукуки ҷаҳонро истеҳсолӣ мебошад, ки махсусияти равандҳои инноватсиониро муайян мекунад ва ба динамикаи рушди иқтисодиёт таъсири муҳим мерасонад [3, с.100].

Дар миёнаҳои асри XX технологияҳои ҳозиразамони иттилоотӣ бо истифодаи натиҷаи илмӣ рушди қобили мулоҳиза ёфта, таҳияи инноватсия ба рушди иқтисодӣ ба таври пешқадам таъсир расонд. Давраи мазкур бо номи «прогресси илмӣю техникаӣ» машҳур шуд, ки дар он шакли олий инқилоби илмӣю техникаӣ буд. Раванди рушди афзояндаи илм ва техника тақмили тамоми ҷиҳатҳои истеҳсолотро бо ҳалли вазифаҳои иҷтимоию иқтисодии корхона дар сатҳҳои микро, мезо ва макросатҳ таъмин мекунад, ки дар он ҳамчун шакли прогресси илмӣю техникаӣ инноватсия баромад хоҳад кард.

Захираи асосии истеҳсолии кишоварзӣ – ин замини таъиноти кишоварзӣ аст. Маҳз аз қоркарди қомили агротехникии замин, баланд намудани сифати таркибии он ҳосилнокии тамоми маҳсулоти кишоварзӣ вобастагӣ дорад. Бинобар он, ташкили киштгардони агроландшафтҳои илман асоснокшуда, тадриҷан даст кашидан аз нуриҳои минералӣ ва ташкили роҳҳои бехатари биологиву табиӣ, бехтар қардани сифати замин, яке аз самтҳои афзалиятноки татбиқи ҷараёни инноватсионӣ мансуб меёбад [4, с 74].

Вазифаҳои асосии идораи захираҳои замин банақшагирӣ ва пешгӯии истифодаи замин; таъмини иттилоотӣ; ҳавасмандии иқтисодии истифодаи сарфакоронаи захираҳои замин; таъмини меъёрию ҳукуки низомҳои заминсозӣ; ташкили ҳудудҳо; мониторинг ва ҳифзи замин мебошанд [5, с 4]. Бо дарназардошти ин баландбардории самаранокии обистифодабарии захираҳои заминро бо ёрии истифодаи инноватсияҳои технологӣ ноил шудан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Айгунов А.Д. Программирование развития региона -М.: Диалог, МГУ, 1997.-С.20.
2. Земельный фонд Республики Таджикистан на состояние 01 января 2011, 2016, 2017, 2018, 2019 годы.
3. Абалкин Л.И. Диалектика социалистической экономики –М., 1981.- 100 с.
4. Одинаев Ш.Т., Асроров З.У. Механизми ташкилию иқтисодии рушди ҷараёни инноватсионӣ дар КАС- Душанбе,2017. –С.74.
5. Кодекси замини ҶумҳурииТоҷикистон - Душанбе, 2014. -С. 4.
6. Сарчашма: Омори кишоварзии вилояти Хатлон барои солҳои 2011-2019. -С.74.

АННОТАТСИЯ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ - АСОСИ БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ЗАМИН

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаҳои ҷорикунии технологияҳои инноватсионӣ ва баланд бардоштани самаранокии истифодабарии захираҳои замин ва обро мавриди таҳлил қарор додааст.

Муаллиф таъкид менамояд, ки барои ҳар як қитъаи замин истифодаи технологияи махсуси мувофиқгардонанда зарур аст, ки он бо дарназардошти махсусияти ҳамаи натиҷаҳои таҳлили замин ва таҳқиқоти агрохимиявӣ муайян карда мешавад, яъне тавассути омӯзиши сохтмони профили хок, таҳқиқоти агрофизикӣ ва ҳосиятҳои физикию химиявӣ, речаҳои обӣ, ҳавой ва баланс ба даст оварда мешавад.

АННОТАЦИЯ ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ – ОСНОВА ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВ- НОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

В данной статье автором подвергается анализу проблема применения инновационных технологий и повышения эффективного использования земельных, и водных ресурсов.

Автор подчеркивает, что для каждого участка земли необходимо использование специальной соответствующей технологии, что определяется с учетом особенностей всех результатов анализа земли и агрохимических исследований, то есть достигается посредством изучения строения профиля песка, агрофизических исследований и физико-химических свойств, водных, воздушных и термических репсимов.

Ключевые слова: земля, эффективность, технология, инновация, вода, собственность, пашня, водные ресурсы, хозяйства.

ANNOTATION THE USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IS THE BASIS FOR IMPROVING THE EFFECTIVE USE OF LAND RESOURCES

In this article, the author analyzes the problem of applying innovative technologies and improving the effective use of land and water resources. The author emphasizes that for each plot of land, it is necessary to use a special appropriate technology, which is determined taking into account the features of all the results of land analysis and agrochemical studies, that is, achieved by studying the structure of the sand profile, agrophysical studies and physico-chemical properties, water, air and thermal reps.

Key words: land, efficiency, technology, innovation, water, property, arable land, water resources, farms.

УДК: 338.242

ХУСУСИЯТ, ҲАДАФ, МУАММОҲОИ ТАШКИЛ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИСОДИИ ДАВЛАТ

Валиев Ф.Ҷ. - докторанти ДССХ

Тоҷикистони имрӯзаро марҳилаҳои рушди иқтисодӣ рақамӣ фаро гирифта истодааст, ки таҳти назорат ва идора қарор додани онҳо барои рушди давлату миллат, корхонаву ташкилотҳо ва оилаҳо низ бениҳоят муҳим мебошад. Иқтисоди рақамӣ як ҷузъи ҷудонашаванда ва муҳимтарини технологияи рақамӣ ба ҳисоб рафта, объекти асосии омӯзиши мақола мебошад. Пеш аз он ки ғояҳои умда ва асосии мақола баррасӣ карда шавад, бояд муайян намоем, ки ҳуди иқтисоди рақамӣ чист? То ҳол мафҳум ва моҳияти иқтисоди рақамӣ хусусияти номуайяниро ба худ касб намуда, ба таври бояду шояд маънидод нагардидааст. Бо вучуди ин якчанд таъриф ва фарзияҳои ин мафҳумро, ки аз тарафи олимони барҷаста пешниҳод гардидаанд, дида мебароем.

Владимир Иванов - доктори илмҳои иқтисодӣ, узви вобастаи АИ Русия	Иқтисоди рақамӣ як муҳити маҷозист, ки воқеияти моро пурра мекунад
Мещеряков Роман — профессори Академияи илмҳои Русия, доктори илмҳои техникӣ, муовини ректор оид ба корҳои илмӣ ва инноватсионии давлати Томск	Равиши аввал "классикӣ" аст: иқтисоди рақамӣ иқтисодиётест, ки ба технологияҳои рақамӣ асос ёфтааст ва дар айни замон тавсиф додани танҳо соҳаи молҳо ва хидматҳои электронӣ дурусттар аст. Усули дувум усули васеъ аст: "Иқтисоди рақамӣ" ин истехсоли иқтисодӣ бо истифодаи технологияҳои рақамӣ мебошад.
Александра Энговатова-доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти инноватсионии факултаи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов,	Иқтисоди рақамӣ иқтисодиётест, ки ба усулҳои нави тавлид, коркард, нигоҳдорӣ, интиқоли маълумот ва инчунин технологияҳои рақамии компютерӣ асос ёфтааст.

Бо таъя бо баёнишҳои зикргардида, нуқтаи назари худро оиди масъалаи мазкур чунин муайян менамоем. Иқтисоди рақамӣ маҳсули ғайолияти инсон буда, иқтисоди аналогиро тавассути ворид намудани технологияҳои электронӣ беҳтар менамояд.

Бояд қайд кард, ки низоми нави рақамӣ ба ҳукумат имконият медиҳад, ба масъалаҳои ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои шаҳрвандон расидагӣ намуда, онро саривақт ҳал намояд. Ҳоло иқтисоди рақамӣ беш аз пеш ба тамоми соҳаҳои ҷомеа ворид гашта, қисми ҷудонашавандаи иқтисодии аналогӣ ва ҳаёти инсонӣ ба ҳисоб меравад.

Вазифаи асосии ташкил ва рушди иқтисоди рақамӣ дар Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагӣ, таъмини рақобатпазирии кишвар ва амнияти миллии мебошад, ки самтҳои асосии ташаккули он дар ҳадвали зерин оварда шудааст.

Самтҳои ташаккули иқтисоди рақамӣ
Таҳияи заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ барои иқтисоди рақамӣ
Эҳоди зерсохтори зарурӣ барои рушди иқтисоди рақамӣ
Хустачу ва дарёфти таҳқиқот
Омӯзонидани кадрҳои зарурӣ дар самти ТИ
Гузариши сохторҳои давлатӣ аз усули анъанавии идоракунии ба ҳукумати электронӣ
Истифода ва татбиқи технологияҳои рақамӣ дар системаи тандурустӣ
Тамкил додани системаи маориф бо нигарониш ба иқтисоди рақамӣ
Таъмини амнияти иттилоотӣ дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ
Ташкили шаҳри ҳушманд ва таъмини инфрасохтори рақамии зарурӣ

Tapscott D. Macrowikinomics: Rebooting Business and the World / D. Tapscott, A.D. Williams. N.Y.

Имрӯз Тоҷикистон метавонад, аз лаҳзаи мусоид барои сармоягузори ба рақобатпазирии ояндаи ширкатҳо, соҳаҳо ва дар маҷмӯъ иқтисоди миллии истифода барад. Ҳадафи дилхоҳро танҳо дар сурате ба даст овардан мумкин аст, ки агар ширкатҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ пеш раванд - зуд мутобиқ ва татбиқ кардани пешрафти технологӣ, ҳамкориҳои фаъолона бо ҳам, бо ҷомеаи технологияи илмӣ ва шарикони беруна, инчунин пайваста санҷидани амали онҳо мутобиқи ниёзҳо, афзалиятҳо ва одатҳои истеъмолкунандагон мебошад.

Ҳоло ниҳоят муҳим аст, ки суръати тағйиротро суғатонад, ба якҷанд унсурҳои бунёди диққат диҳем. Дар шароити автоматикунории шумораи афзоишдаи амалиётҳо, ки боиси тамоман аз байн рафтани як қатор ихтисосҳо ва норасоии азими мутахассисони дорои малакаҳои рақамӣ гаштанд, зарур аст, ки инфрасохтори таълимӣ ба талаботи нав мутобиқ карда шавад. Таъсиси платформаҳо барои муколамаи корӣ байни давлат ва намояндагони соҳаҳо ба баланд бардоштани самаранокии қабули қарорҳо оид ба масъалаҳои асосии рушди рақамӣ мусоидат мекунад.

Фаҳмиши технологияи рақамӣ, хоҳиш ва омодагӣ ба истифодаи усулҳои нави ҳалли мушкилот, баҳодиҳии хавф, таҷриба, эҳоди робитаҳои пуарариши иҷтимоӣ ва шарикӣ – тичоратӣ ҳарчӣ бештар хусусиятҳои муҳими муваффақияти шаҳрвандон ва ширкатҳо дар шароити технологияи рақамӣ мебошад.

Омӯзиши фаъоли "таҷрибаҳои муваффақ" - и хориҷӣ, қобилияти аз онҳо омӯختан ва мутобиқ кардани моделҳои самаранокӣ тичоратӣ, технологияҳо, равандҳо, маҳсулоти тайёр, усулҳои идоракунии ва дигар таҳаввулот бояд барои шароити Тоҷикистон василаи хеле муассири рақамисозии иқтисод гардад.

Бомуваффақият ва зуд тадбиқнамоии тактикаҳо навад фисади самаранокии фаъолиятро таъмин мекунад. Барои ширкатҳои бузургтарин на танҳо омӯхтани усулҳои самаранокӣ, зуд мутобиқшавӣ ва тадбиқнамоии қарорҳо ва хидматҳои платформаӣ, балки дар ташаккули бозор фаъолона ширкат варзидан ва аз дигар бозингарони соҳа ва таҳиягарони ҳалли масъалаҳо тавсия гирифтани мувофиқи мақсад аст.

Ҳар як кишваре, ки дар эҳоди иқтисоди рақамӣ муваффақ аст, таърихи худро дорад ва дар рушди тамоми ҷанбаҳои он пешвои мутлақ нест. Олмон пешрави технологияи саноатӣ мебошад. Дар ин ҷо тақрибан 10% аҳоли дар соҳаҳои технологияи баланд кор мекунад, ки ин нисбат ба Тоҷикистон тақрибан ду баробар зиёд аст. Барои Олмон нақши марказии давлат дар маблағгузориҳои лоиҳаҳои умедбахши рақамӣ хос нест; давлат вазифаи асосии худро дар эҳоди қоидаҳои бозӣ, рушди таҳсилоти фундаменталӣ ва ҳавасмандгардонии таҳқиқот мебинад.

Кореяи Ҷанубӣ ва Ҷопон тавонистаанд, ки дар асоси корпоратсияҳои анъанавӣ (Samsung, LG, Toyota, Sony, Toshiba, SoftBank) бузургтарин ширкатҳои рақамиро таъсис диҳанд, ки дар онҳо навоҳарӣ ба вучуд меояд.

Ба шарофати ин навоҳариҳо, истифодаи ҳам ҳадамоти давлатӣ ва ҳам шахсони ҳуқуқӣ тавассути Интернет осонтар ва қулайтар гардид. Шартномаҳои онлайн дар сатҳи ҳукумат имзои электронии рақамиро истифода мебаранд, ки ин раванди бастанӣ ин шартномаҳоро хеле содда мекунад. Дар навбати худ, ҳамаи шоҳаҳои ҳокимияти марказӣ ва инчунин ҳукуматҳои шаҳрӣ дар Интернет ҳисобҳо доранд, ки ба ин имкон медиҳад маълумоти гуногунро дар бораи фаъолият ва сохтори онҳо фаҳмида шавад.

Ҳамин тариқ, давлат мекушад, ки маълумотро дар бораи бахшҳои гуногуни давлатӣ дар пойгоҳи ягонаи иттилоотӣ ҷамъ оварад, то ин маълумот дастраси омма ва ба осонӣ назорат карда шавад.

Ҳамин тариқ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаитакмилдиҳии идоракунии молияи давлатӣ, яке аз масъалаҳои калидӣ мебошад ва бо дарназардошти амалигардии ислохот дар низоми иқтисодӣ-иқтисодии мамлакат то андозае ба ҳадафи зикршуда дастрасӣ пайдо менамояд. Вазифаҳои стратегии такмилдиҳии идоракунии молияи давлатӣ бо шартҳои такмилдиҳии механизми танзимкунии давлатӣ ва баланбардории сифати хизматрасонии давлатӣ амалӣ хоҳад гашт.

Самтҳои асосии такмили идоракунии молияи давлатӣ инҳо шуда метавонанд:

- гузаронидани ислохоти институтсионалӣ ва ташаккули асосҳои институтсионалӣ барои беҳтар намудани идоракунии молияи давлатӣ ;

- баланд бардоштани низоми молиявӣ дар сохторҳои давлатӣ ва ғайра.

Зикр кардан бамаврид аст, ки рақамисозӣ дар баробари ҷиҳатҳои мусбатии зикргардида, аз камбудихо низ ӯрӣ нест. Ҳукумат барои татбиқи консепсияи ҷораҳои танзими ҳуқуқии иқтисоди рақамӣ бояд қарорҳои зиёдеро ба анҷом расонад. Намоёндагони Вазорати рушди иқтисодии Тоҷикистон мегӯянд, ки воқеияти нави иқтисодӣ бо қобилияти сифатан хуб ва зуд ба ҳам омехтан ба равандҳои ҷаҳонии ташкили тартиби технологӣ муайян карда мешавад. Ҳангоми интиқол додани маълумоти шахсии шахсони воқеӣ ба ҳуқуқӣ ба воқеияти виртуалӣ, ҳавфи интишор ё ҷамъовариҳои ғайриқонунии ин маълумот вучуд дорад. Ин метавонад на танҳо ба аз даст додани қудрат, балки боиси аз даст додани салоҳият ва эътимоди шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ гардад.

Инчунин, яке аз нуқсонҳои рақамисозӣ дар бахши давлатӣ криптовалюта мебошад. Зеро то ба имрӯз дар Тоҷикистон низоми танзим ва андозбандии криптовалютаҳо таҳия нагардидааст. Азбаски муомилот бо Bitcoin бо қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда нашудааст, ширкатҳо метавонанд, онҳоро дар сабти баҳисобгирии худ инъикос накунад ва аз ин рӯ, андоз пардохт наменамоянд.

Инчунин, шахсони воқеӣ метавонанд, ҳангоми пардохт бо bitcoins андоз пардохт накунад, то он даме, ки қонунгузориҳои танзими муомилоти криптовалютаҳо ба вучуд наояд. Ҳукумат дар самти тағйир додани иқтисоди рақамӣ бо як қатор мушкилот рӯ ба рӯ аст. Вазифаи асосӣ ва муҳимтарини ҳукумат таъмини амнияти пурраи шаҳрвандон дар воқеияти виртуалӣ мебошад. Бояд қайд кард, ки доираи хизматрасониҳои давлат бояд васеъ карда шуда, бо пайдоиши наовариҳои ҳамқадам бошад.

Адабиёт

1. Tapscott D. Macrowikinomics: Rebooting Business and the World / D. Tapscott, A.D. Williams. N.Y., 2010
2. Манахова И.В. Потребление в информационной экономике- М.: МАКС- Пресс, 2014- 286 с.
3. Лопатина Н.В. Информационная инфраструктура общества: современные проблемы функционирования и развития // Информационные ресурсы России, 2014. № 2. С. 13-15.
4. Авдеева И.Л. Новые формы развития информационных Национальные интересы, приоритеты и безопасность. М.: ФИНАНСЫ и КРЕДИТ, 2017. - Том 13 -№4. - С. 760-772.

АННОТАЦИЯ

ХАРАКТЕРИСТИКИ, ЗАДАЧИ, ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПРОГРАММЫ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

Цифровая технология перестала быть в новинку, она уже превратилась уже в неотъемлемую часть деятельности человека. В свою очередь перед отдельными личностями, организациями и государством стоит задача адаптироваться и правильно использовать новые технологии. Рассмотрен процесс постепенного проникновения в «виртуальную реальность». Выделены главные цели Правительства для успешного и безопасного управления государством.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровизация, электронное правительство, государственное управление.

АННОТАЦИЯ

ХУСУСИЯТ, ҲАДАФ, МУАММОҲОИ ТАШКИЛ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИСОДИИ ДАВЛАТ

Дар шароити кунунӣ технологияи рақамӣ як навгонӣ набуда, аллакай қисми таркибии фаъолияти инсон мебошад. Ин вазъият шахсони алоҳида, ташкилотҳо ва ҳукуматро мувазаф менамояд, ки ба технологияи рақамӣ ҳудро мутобиқ сохта, он мувофиқи мақсад ва дуруст истифода намоянд. Дар мақола раванди тадриҷии воридшавӣ ба "воқеияти виртуалӣ " мавриди омӯзиш қарор гирифта, мақсади асосии

ҳукумат барои расидан ба ҳукумати намунавӣ ва роҳҳои ноилгардӣ ба он пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: технологияи рақамӣ, рақамисозӣ, ҳукумати электронӣ, идоракунии давлатӣ.

ANNOTATION

CHARACTERISTICS, TASKS, ORGANIZATIONAL PROBLEMS AND PROGRAMS FOR THE DEVELOPMENT OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE ECONOMIC MANAGEMENT SYSTEM

Digital technology has ceased to be a novelty, it has already become an integral part of human activity. In turn, individuals, organizations and the state are faced with the task of adapting and using new technologies correctly. The process of gradual penetration into "virtual reality" is considered. The main goals of the Government for the successful and safe government of the state are highlighted.

Key words: digital economy, digitalization, e-government, public administration.

ТДУ 339.13

ХУСУСИЯТҲОИ АМАЛКАРДИ БОЗОРҲОИ ИСТЕЪМОЛИИ ҲУДУДӢ, ТАҲЛИЛИ ВАЗЪ ВА ТАМОҶОЛИ РУШДИ ОН ДАР САТҲИ СУБЪЕКТҲОИ АЛОҲИДАИ МИНТАҚАВӢ

Хочибоева М.А. - сармуаллимаи ДДХБСТ

Калимаҳои калидӣ: бозорҳои истеъмолии ҳудудӣ, бозори истеъмоли, институтҳо, муҳити институтсионалӣ дар бозори истеъмоли, субъектҳои иқтисодӣ, ҷобачокунии ҳудудӣ, гунҷоии бозор.

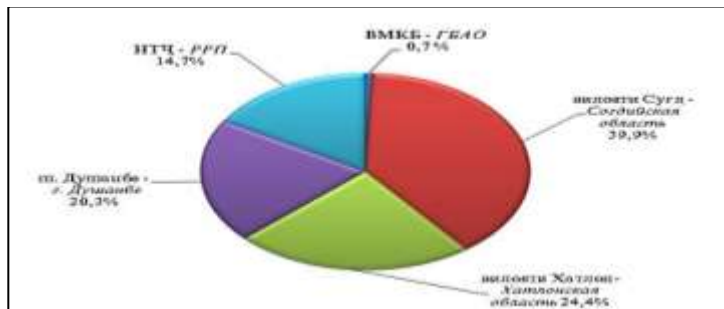
Бозори истеъмоли чун як қисми бозори умумии минтақавӣ ташкилоти ҳудудии соҳаи гардиш мебошад, ки дар асоси рушди муносибатҳои молию пулӣ талаботи аҳоли ва дигар субъектҳои хоҷагидорро ба молу хизмат бо ҳадди ақалли харчи гардиш таъмин мекунад.

Дар бозор молҳои таъиноти истеъмоли объектҳои хариду фурӯш мебошанд, ба сифати субъектҳои истеъмолкунандагони неъмату хизматҳо бошад истеҳсолкунандагони минтақавии онҳо, истеъмолкунандагоне, ки ба ҳайси онҳо ширкату сохторҳои соҳибкорӣ, сохторҳои хоҷагидорӣ, аҳолии маҳаллӣ ва ғайримаҳаллӣ, ки ба истеҳсоли маҳсулоти нав машғуланд, баромад мекунанд. Хусусияти бозори истеъмоли дар он аст, ки молу хизмат барои истеъмоли шахсӣ харидорӣ карда мешавад. Ҳамин тариқ, дар асоси шарҳҳои мавҷуда, зери мафҳуми бозори истеъмоли низоми муносибатҳои молию пулӣ ва ташкилию иқтисодиро фаҳмидан лозим аст, ки байни субъектҳои хоҷагидоре, ки молу хизматҳоро истеҳсол мекунанд ва ё мефурӯшанд ва истеъмолкунандагони инфиродӣ, ки молҳои мазкурро барои истифодаи шахсӣ ва дастаҷамъӣ мебаранд, ташаккул меёбанд.

Натиҷаи ҳамкориҳои талаботу пешниҳодот бо ёрии нарх дар ҳаҷми фурӯши молу хизматҳо дар бозори дохилӣ ифода меёбад, тақсими он тибқи минтақаҳои мамлакат бошад, дар бораи сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва некӯаҳволии аҳоли шаҳодат медиҳад.

Дар ҳаҷми фурӯши мол тибқи ҳамаи роҳҳои савдо дар бозори дохилӣ, ки дар нишондиҳандаи гардиши моли мамлакат ифода меёбад, соли 2017 ҳиссаи вилояти Суғд дар муқоиса бо соли 2012 мутаносибан 39,9 % ва 37,2%, Хатлон 24,4% ва 17,6% - ро ташкил кардааст. Панҷаки гардиши чаканаи моли мамлакат бо шаҳри Душанбе ва тақрибан шашаки он бо ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ рост меояд.

Диаграммаи 1

Ҳисобу китоби муаллиф дар асоси: Омори солонаи вилояти Суғд, Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2018 - 408 с.

Диаграммаи 1. Вазъи қиёсии минтақаҳо дар ҳаҷми умумии фурӯши молҳо дар бозори дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017

Дар кор бозори истеъмоли ба ҳудуди муайян ва хоҷагиҳои табиӣ ва иқлимӣ ба он хос, анъанаҳои миллӣ ва суннатҳои таъкили истеҳсол ва истеъмоли мол марбут карда шудааст. Маҳз ҳамин робита асоси назариявии муайян кардани бозори истеъмолии ҳудудӣ ва дар таркиби он ҷудо кардани сегментҳои калони байни ҳам алоқаманди зеринро таъкил мекунад: молҳои хӯрокворӣ ва ғайрихӯрокворӣ, хизматҳои истеъмоли, ки дар онҳо талаботи пешниҳодот дар таносубҳои гуногун пешкаш гардидаанд.

Амалкарди бозори истеъмолии ҳудудӣ дар шароити умумӣ ва дар манзари ғайриқисмӣ сурат мегирад, вале бо вучуди ин, он мустақилияти нисбӣ дорад. Мустақилияти мазкур бо таъсири омилҳои махсус алоқаманд аст, ки вижагиҳои талаботи аҳолии сокини ҳудуди муайянро муқарар менамоянд.

Дар кор аломатҳои асосии зерини бозори истеъмолии ҳудудӣ ҷудо карда шудаанд:

- *томиа* ё маҷмӯи таъкили ҷузъҳои таркибӣ ва, пеш аз ҳама, талабот ва пешниҳодот, ки асосан дар ҳудудҳо ва таъкил меёбанд;

- *сохторбандӣ* чунин маъно дорад, ки ваъ ва динамикаи бозори истеъмолии ҳудудӣ маршрут ба хусусиятҳои сохтори иқтисодии минтақа мебошад;

- *мавҷудияти алоқаҳои дохилию* берунӣ, ки дар раванди таъкили пешниҳоди молҳо ва талаботи бозор дар ҳудуди бозори истеъмоли зоҳир мегарданд;

- *иерархӣ будани он* – таъкилоти сатҳ ба сатҳи бозори истеъмолии ҳудудӣ ва субъектҳои он, ки чун унсурҳои таркибии бозори истеъмолии ҳудудӣ баррасӣ мешаванд.

Дар мақола натиҷаҳои таҳлили муқаррароти назариявӣ дар бораи бозорҳои истеъмоли, ки дар доираи минтақа дар самтҳои зерин амал мекунанд, ҷамъбаст карда шудааст:

- дар адабиёти илмӣ иқтисодӣ дар фаҳмиши категорияи “бозори истеъмолии ҳудудӣ” иттифоқи оро вучуд надорад. Сабаби ихтилофот дар шарҳи категорияи мазкур дар он аст, ки истилоҳ пурра ба амалия ворид нагардидааст.

- хусусияти амалкарду тамоюли рушди бозорҳои истеъмолии ҳудудӣ, махсусан дар сатҳи таъкилаҳои мантиқавии шаҳрҳои хурд ва ҷамоатҳои деҳот ба қадри қофӣ омӯхта нашудааст.

- хусусияти бозори истеъмолии ҳудудиро аз бисёр ҷиҳат типӣ минтақа, ки дар ҳудуди он бозор амал мекунад, ҳамчунин маҷмӯи омилҳо, ки ба таъкили талабот ва қонеъгардонии он ва пешниҳодоти мол дар бозор ва мутаносибии он ба талабот таъсир мерасонанд, муайян мекунад.

Муносибати методӣ ба таснифи бозорҳои истеъмолии ҳудудӣ, ки ба истифодаи принципҳои гурӯҳбандии илмӣ асос ёфтааст ва хусусиятҳои ин бозорҳоро, ки бо мушаххасоти иқтисодии аҳоли, самтияти соҳавӣ ғайриқисмӣ субъектҳои ҳудудӣ ва вижагиҳои шароитҳои маҳаллӣ алоқаманд аст, қушода медиҳад.

Дар мақола аломатҳои умдае таҳлил карда шудааст, ки асоси таснифи бозорҳои истеъмолии ҳудудиро таъкил мекунанд:

Якум, таъкили типӣ бозори истеъмолии ҳудудӣ, ки ба ваъи бозор асос меёбад, дода шудааст: ғайриқисмӣ, стагнацияшаванда, коллапсшаванда ё ихтисоршаванда; дувум, таъкили молии бозорҳои истеъмолии ҳудудии молҳои хӯрокворӣ ва ғайрихӯрокворӣ ба бозори хизматҳо.

Ваъи бозор – аломати муҳими таснифи бозорҳои истеъмолии ҳудудӣ мебошад, зеро имкон медиҳад ҳолати субъектҳо, ки талаботи пешниҳодот шартҳои зарурии амалкарду рушди самарабахшро таъкил медиҳанд, муайян карда шавад.

Дар бозори якум талабот ба пешниҳодот бо тамоми оқибатҳо, ки аз чунин ваъият бармеояд, бартарӣ дорад: маҳдуд гаштани хели молҳо, ки дар бозор пешниҳод мегарданд ва паст шудани сифати онҳо, зоҳир гардидани аломатҳои инҳисор, тамоюли болоравии нарх ва ғайра. Ба бозори харидор аз талабот зиёд шудани пешниҳодот хос аст, ки натиҷаҳои зеринро ба бор меорад: ба вучуд овардани молҳои нави нисбатан мукаммали дорои сифати баланд, ки ба талаботи бозор ҷавобгӯ аст ва талаботи истеъмолкунандагонро қонеъ мегардонад; поёнравии нарх ва афзоиши миқдори хизматҳо, ки то ба баъд аз фуруши мол расонида мешаванд.

Азбаски бозори ҳудудӣ як қисми бозори дохилӣ мебошад, ба он мустақилияти нисбӣ хос аст, яъне массаи асосии муомилаҳои хариду фуруш дар доираи ин ҳудуд ба амал меояд. Таснифи муаллифӣ бо назардошти вижагиҳои махсуси талаботи аҳоли ва субъектҳои хоҷагидорӣ иҷро шудааст. Он ҳудуди вилояти Суғдро ба чор минтақа ҷудо мекунад, ки аз лиҳози ҷойгиршавии географӣ, рельефи маҳал ва шароитҳои иқлимӣ байни ҳам фарқ доранд: 1. Минтақаи Хучанд: шаҳрҳои Хучанд, Гулистон, Бӯстон, ноҳияи Бобоҷон Ғафуров; 2. Минтақаи водӣ: ш.Истаравшан, ноҳияи Ашт, Мастҷох, Спитамен, Зафаробод, Ҷаббор Расулов. 3. Минтақаи шарқӣ: шаҳрҳои Исфара ва

Конибодом ва ноҳияҳои ҳамном. 4. Минтақаи кӯхистон: шаҳрҳои Панҷакенту Истиклол ва ноҳияҳои Ашт, Деваштич, Шаҳристон, Кӯхистони Мастҷох.

Ҳар як бозори ҳудудии ин минтақаҳо нисбатан мустақил мебошад, ки дар натиҷа зарурати арзёбии иқтисодии ҳоссаи он ба миён меояд, яъне муайян кардани он, ки талаботи аҳоли ва субъектҳои хоҷагидор ба молу хизматҳо то чи андоза аз ҳисоби истеҳсолоти маҳаллӣ, хоҷагиҳои хусусӣ ва хоҷагиҳои хонаводагӣ қонеъ гардониди мешавад. Ҳиссаи истеҳсолоти маҳаллии молҳо дар ҳаҷми умумии пешниҳоди мол низ аз ҷумлаи нишондиҳандаҳои мебошад, ки дараҷаи мустақилияти бозори ҳудудро тавсиф менамояд. Маълумот дар бораи вазни қиёсии молҳо, ки аз манбаъҳои маҳаллӣ ворид мегарданд, дар ҷадвали поён оварда мешавад:

Ҷадвал - Таносуби байни гардиши чаканаи мол ва захираҳои молҳои истеҳсоли минтақавӣ (млн.сомонӣ)

	соли 2012				соли 2017				Соли 2017 ба ҳисоби% ба соли 2012
	Гардиши чаканаи мол		Ҳаҷми истеҳсолот	Вазни қиёсӣ, %	Гардиши моли чакана		Ҳаҷми истеҳсолот	Вазни қиёсӣ %	
	маблағ	%			маблағ	%			
Вилояти Суғд аз ҷумла:	4012,6	100	3017,8	75,2	7357,2	100	6466,9	87,9	183,3
минтақаи Хучанд	1749,0	43,6	1161,7	66,7	4153,9	56,5	3285,7	79,1	237,5
минтақаи кӯхистон	276,6	6,9	58,0	20,9	531,9	7,2	228,0	42,8	192,2
Минтақаи водӣ	1377,2	34,3	996,2	72,3	1593,4	21,6	1355,9	85,1	115,7
минтақаи шарқи	609,8	15,2	279,6	45,9	1078,0	14,7	726,3	67,4	176,8

Ҳисоботу китоби муаллиф дар асоси: Омори солонаи вилояти Суғд 2013, с. 257, 383. Ҳисоботи соли 2017 - «Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соҳаҳо».

Дар вилояти Суғд нишондиҳандаи таъминнокӣ бо истеҳсолоти маҳаллӣ ба ҳисоби миёна 87,9%, дар минтақаи Хучанд бошад – 79,1% - ро ташкил мекунад. Сатҳи аз ҳама паст дар минтақаи кӯхистон – 42,8%, дучор мешавад. Дар минтақаи водӣ ин нишондиҳанда 85,1% аст.

Аз ин рӯ, мустақилияти бозор дар минтақаи водӣ нисбат ба минтақаи кӯхистон баландтар аст. Аз ин ҷо метавон ба ҳулосаи зерин расид: дар он минтақаҳо, ки захира, яъне пешниҳодоти мол дар бозори ҳудудӣ асосан аз ҳисоби истеҳсолоти маҳаллӣ ташаққул меёбад, мустақилияти бозор баландтар аст ва баръакс. Айни замон ҳангоми ҳисобкарди ин нишондиҳанда бояд ба назар гирем, ки истеҳсолоти хонавонагии маҳсулоти хӯрокворӣ дар минтақаҳои муҳталиф аз рӯи ҳаҷм ва ҳел вобаста аз даромади аҳоли ва инкишофи соҳаҳои мушаххасу умуман ҳудуд фарқ мекунад.

Асоси назариявии мустақилияти нисбии бозорҳои ҳудудиро он нукта ташкил мекунад, ки хоҷагии ҳудуд чун зернизоми низоми ягонаи иқтисодии мамлакат организми муайяни иҷтимоию иқтисодӣ ба ҳисоб меравад, ки аз лиҳози объективӣ манфиати иқтисодии худӣ дорад. Агар нуктаи мазкурро ба назар гирем, аз рӯи шабоҳат бозори ҳудудӣ чун қисми таркибии бозори дохилӣ аз бисёр ҷиҳат чун зернизоми баромад мекунад, ки дар иртиботи мутақобила бо умумӣ амал менамояд. Маҳз ҳамин хусусият имкони ихтилофҳои дохилии байни онҳоро пешбинӣ менамояд, ки ҳалли онҳо ба инкишофи тамоми бозори дохилӣ мусоидат мекунад.

Дараҷаи мустақилияти бозори ҳудудӣ ҳамчунин ба сатҳи тақсимои меҳнат ва умқи робитаҳои савдою иқтисодӣ, ки байни ҷамоатҳо (мақоми ҳудудора дар деҳот), ноҳияҳо ва минтақаҳои алоҳида мавҷуданд, тавсиф мешавад, ки он дар ҳаҷм ва сохтори мубодилаи мол ифода меёбад. Масалан, агар дар минтақаҳои кӯхистон ҳиссаи захираҳои маҳаллӣ дар фуруши чакана панҷякро ташкил кунад, пас қисми боқимондаи (4/5) молҳои зарурӣ барои қонеъ гардонидани талабот аз дигар минтақаҳои мамлакат ё аз ҳисоби истеҳсолоти воридотӣ қонеъ гардониди мешавад. Мубодилаи байниминтақавии мол аз як тараф, ба рушд ва тавсеаи истеҳсолот дар ҳар як ҳудуд бидуни маҳдуд кардани он ба доираҳои бозори маҳаллӣ мусоидат менамояд, аз тарафи дигар, барои нисбатан пурра таъмин кардани эҳтиёҷоти истеҳсолии субъектҳои хоҷагидорӣ ва талаботи хусусии аҳолии ин ҳудуд новобаста аз шароитҳои истеҳсолии мушаххаси он ва маҳсусгардонии аз ин ҷо бароянда шароит фароҳам меорад.

Бозори истеъмолии ҳудудӣ дар доираи ҳудуди маъмурии ноҳия ё ҷамоат чун як қисми ҳудуди маъмурии вилоят ва мамлакат бунёд мегардад. Бинобар ин дар бозори ҳудудии молу хизматҳо тамоюлҳои қонунии афзоиш ва тағйирёбии сифатӣ дар сохтори талаботи пардохтпазири аҳоли ва субъектҳои хоҷагидорӣ зоҳир мешаванд, ки онҳо афзоиши сатҳи некӯаҳволии моддӣ ва фарҳангии аҳолии ин ҳудудро инъикос мекунанд. Дар намуди нисбатан ҷамъбасти ин ҳолат дар афзоиши пайдарпаи ҳаҷми гардиши

чаканаи мол ва такмили сохтори он, ҳамчунин тағйирёбии ҳисса дар чойгиронии мол барои фурӯш дар ҳудуди минтақа ифода меёбад.

Дар панҷ соли охир ҳаҷми умумии фурӯши мол дар бозори ҳудудии вилояти Суғд қариб 1,9 баробар афзуд. Дар ин давра суръати аз ҳама зиёди афзоиш дар минтақаи Хучанд – қариб 2,4 баробар, дар минтақаи шарқӣ – 1,8 баробар ба даст омадааст, ки ба наздикии ҳудуд ба марзи давлатӣ ва рушди мубодилаи наздимарзии моли Исфара бо Қирғизистон ва Конибодом бо Ўзбекистон алоқаманд аст. Суръати миёнаи афзоиш дар минтақаи кӯҳистон (1,9 баробар) нисбат ба вилоят бештар аст.

Дар чойгиронии ҳудудии гардиши чаканаи мол минтақаи Хучанд дар соли 2017 вазни қиёсии аз ҳама зиёд – 56,5 % дорад. Ҳиссаи ин минтақа нисбат ба соли 2006 12,9 фоиз афзудааст. Афзоиши ин нишондиҳанда дар минтақаи кӯҳистон 0,3 банди фоизиро ташкил мекунад:

- Методикаи гузаронидани ташҳиси иқтисодии бозорҳои истеъмолии ҳудудӣ, ки дар рафти онҳо номутаносибӣ байни сатҳи рушди истеҳсолот ва махсусгардонии соҳавии субъектҳои минтақавӣ ва сатҳи рушди бозорҳои истеъмолии ҳудудӣ ошкор карда мешавад.

Истифодаи методикаи ташҳиси вазъи бозори истеъмолии ҳудудӣ имкон медиҳад сатҳи даҳолати давлат ба раванди рушд бо қорбасти абзорҳои таъсиррасонӣ ба ҳолати мувозинаи талабот ва пешниҳодот муайян карда шавад. Бо назардошти параметрҳои тағйирёбандаи тавозуни бозорӣ ва вазъе, ки дар бозори истеъмолии ҳудудӣ ба миён омадааст, типҳои зерини бозорҳо ошкор карда шудаанд:

- а) бозорҳои афзоишёбанда (рушдкунанда), ки барои истеҳсолкунандагон нисбатан ҷаззобанд ва дар он пешниҳод ба зиёдшавии талабот нисбатан мавзун воқуниш нишон дода, боло меравад, ки ин боиси афзоиши ҳаҷми фурӯш дар баробари нархҳои доимӣ ё нархҳои нисбии поёнраванда мегардад. Ин бозор танзими давлатии раванди бозориро тақозо намекунад;
- б) бозорҳои дарои талаботи афзуншаванда, ки барои истеҳсолкунандагон хеле ҷаззобанд. Дар ин бозорҳо пешниҳодот бо ягон сабаб ба афзоиши талабот ба қадри қофӣ воқуниши мавзун нишон намедиҳад. Даҳолати давлат талаб карда мешавад, ки он ба васеъ намудани пешниҳодот ва боло бурдани дараҷаи рақобат равона мегардад.
- в) бозорҳои дарои пешниҳодоти ихтисоршаванда. Бозорҳое ҳастанд, ки ҳини воқеан бетағйир будани талабот ихтисори пешниҳодот, қоҳиши ҳаҷми фурӯш дар манзари болоравии нисбии нарх ба мушоҳида мерасад (ҳавасмандгардонии давлатии соҳаҳои дахлдор зарур аст);
- г) бозорҳои талаботашон ихтисоршаванда. Инҳо бозорҳое мебошанд, ки пешниҳодот мувофиқан ба қоҳиши талаботи бозорӣ ихтисор мешавад: истеҳсолкунандагон метавонанд иқтидорҳои истеҳсолиро бидуни дучор гардидан ба зарари назаррас ба қадри зарурӣ ихтисор кунанд ё тағйири самт диҳанд (танзими давлатӣ тақозо карда намешавад).

Таснифи илмӣи бозорҳои истеъмолии ҳудудӣ ва ташҳиси дурусти иқтисодӣ имкон медиҳад тадбирҳое андешида шаванд, ки ба баланд бардоштани ҷаззобияти бозорҳо барои истеҳсолкунандагону истеҳсолкунандагон ва пешгӯии рушди онҳо мусоидат менамоянд. Натиҷаҳои ба даст омадари бошад ҳангоми таҳияи барномаҳои рушди минтақавӣ истифода бурдан мумкин аст.

Дар қор алоқаи байни рушди ташкилоти ҳудудии меҳнат ва махсусгардонии минтақа дар марзҳои маъмурии ҳудудӣ, ки дарои пояи ашёи хоми табиӣ ва сӯзишворию энергетикӣ мебошанд, муайян карда шудааст. Масалан, ҳисобу китоби коэффисиенти махсусгардонии умумӣ дар бобати махсусгардонии соҳавии вилояти Суғд оид ба истеҳсоли маҳсулоти саноатҳои сабук, ҳӯрокворӣ, ордқашию ярма ва ҳӯроқи қорво (қимати коэффисиент аз 1,25 то 1,66) шаҳодат медиҳад.

Пас, дар тафриқаи ҳудудии шароитҳои табиӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ қисми зиёди пешниҳодот дар бозорҳои истеъмолии ҳудудӣ аз ҳисоби маҳсулоти бо ҳадди ақалли нерӯ дар вилоят истеҳсолгардида ташаққул меёбад. Қорхонаҳои истеҳсолӣ имкон пайдо мекунад на танҳо талаботи ҳудудӣ аҳоли ва субъектҳои хоҷагидори ҳудудро қонё гардонанд, балки маҳсулотро барои мубодила ба берун аз ҳудудии вилоят бароварда, ҳамзамон маҳсулоти заруриашонро аз дигар ноҳияҳо ворид созанд.

– Бештар намудани муҳити институтсионалӣ бо роҳи бунёди пояҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва маъмурию идоракунӣ барои амали механизми рақобати бозорӣ, ки ба баланд бардоштани самарабахши амалқарди бозорҳои истеъмолии ҳудудӣ мусоидат мекунад ва имкони истифодаи шароитҳои иқтисодии минтақавӣ, пеш аз ҳама омилҳои табиӣю иқтисодӣ ва махсусгардонии истеҳсолии минтақаро васеъ менамояд.

Таҳлили институтҳои мавҷуда чун маҷмӯи қоидаҳои ҳамкориҳои агентҳои бозор имкон медиҳад ду самарайи мусбати амалкарди онҳо ҷудо карда шавад. Аввалан, самарайи ҳамохангсозӣ, ки дар бунёди заминаҳо барои амалигардонии интиҳоби дуруст дар ҷойгиронии захираҳо ва истифодаи онҳо барои ба даст овардани манфиати ҳамаи иштирокдорони мубодилаи бозорӣ зоҳир мешавад. Дувум, самарайи ангезишӣ дар он зухур меёбад, ки институтҳо шароитҳое ба вуҷуд меоранд, ки ба фардҳо ва дигар субъектҳои хоҷагидор дар амалигардонии интиҳоби дуруст ва муфиди иқтисодӣ мусоидат мекунанд.

Дар қор, дар рафти баррасии асосҳои назариявии муносибати институтсионалӣ дар тадқиқи бозорҳои истеъмолии ҳудудӣ ду тарзи ҷудо кардани институтҳо аз рӯи дараҷаи таъсири онҳо ба самарабахшии истеҳсолот ва фурӯши мол пешниҳод гардидааст:

1. Таҷрибаи қори институтҳои появӣ, ки ба амалкарди субъектҳои бозори истеъмолии ҳудудӣ таъсир расонида, сарчашмаи дигаргуниҳои институтсионалӣ дар низоми иқтисодии бозор мегарданд (масалан, институти моликияти хусусӣ).
2. Тағйир додани қоидаҳои марбут ба ҳамкориҳои институт ба субъектҳои бозор боиси тағйир ёфтани шароитҳои муҳити институтсионалии амалкарди бозорҳои истеъмолии ҳудудӣ мегардад (масалан, Қонуни ҚТ “Дар бораи савдо ва хизматрасонии майиш”).

Пас, муҳити институтсионалӣ дорои дараҷаю самтияти мухталифи таъсиррасонӣ ба самарабахшии амалкарди бозорҳои истеъмолии ҳудудӣ мебошад (расм).

Расм. – Таъсири муҳити институтсионалӣ ба бозори истеъмолии ҳудудӣ.

Истифодаи муносибати системавӣ ба тадқиқи масъалаи амалкарди бозорҳои истеъмолии ҳудудӣ имкон медиҳад аз як тараф онро чун қисми низоми иқтисодии минтақа, ки бо дигар субъектҳо ҳамкориҳои мутақобила дорад, баррасӣ намоем, аз тарафи дигар, он соҳаи дохилии ҳудро дорад, ки дар он тибқи тақозои қонуни объективии талаботу пешниҳодот муносибатҳои ба ҳам алоқаманди фурӯшандагону харидорон оид ба хариду фурӯши мол ва иҷрои шартҳои муоҳидаҳои байни онҳо баста шуда амалӣ мегарданд.

Дар амалигардонии сиёсати рушди бозорҳои истеъмолии ҳудудӣ ташкили марказҳои иттилоотӣ таҳлилӣ чун унсурҳои муҳити институтсионалӣ, ҳамчунин ҳадамоте, ки бо таҳқиқ ва ояндабинии талаботи аҳоли ва субъектҳои хоҷагидорӣ машғуланд ва ҳолати бозори молу хизматҳои таъиноти истеъмолиро дар ҳудуди шаҳру ноҳияҳо назорат мекунанд, нақши муҳим мебозанд.

Пешниҳодоти мол дар бозори истеъмолии ҳудудӣ дар натиҷаи ҳамкориҳои мутақобилаи якҷанд гурӯҳҳои субъектҳои иқтисодӣ ташаккул меёбад:

- 1) субъектҳои соҳаи саноат, ки пешниҳоди молҳои ғайрихӯроқаро ташаккул медиҳад;
- 2) субъектҳои соҳаи кишоварзӣ, ки пешниҳоди маҳсулоти хӯроқӣ дар қорҳои кишоварзӣ, фермерӣ, хоҷагиҳои ёрирасони хусусӣ ва саноати қорқард истеҳсолшавандаро ташаккул медиҳанд.
- 3) субъектҳои соҳаи хизматҳои истеъмоли, ки пешниҳоди хизматҳоро дар раванди пешбурди мол аз истеҳсолкунанда то истеҳсолкунандаи ниҳой ташаккул медиҳанд.
- 4) субъектҳо дар соҳаи савдои беруна, ки пешниҳоди бозориро бо молҳои истеҳсоли ширкатҳои хориҷӣ пурра мекунанд.

Ҳар як бозори минтақа ба дараҷаи муайян мустақил мебошад, ки зарурати арзёбии маҳсули иқтисодии онро ба миён меорад.

Сатҳи даромади аҳоли омилҳои асосии ташаккул ва рушди талаботи қобили пардохт унсури асосии бозори истеъмолии ҳудудӣ мебошад. Гунҷоиши он чун ҳаҷми эҳтимолии фурӯши мол муайян мешавад ва дар қардиши мол инъикос ёфта, аз даромад вобастагӣ

дорад. Масалан, қимати коэффисиенти коррелятсияи 0,87 вобастагии зичи байни гардиши мол ба ҳар сари аҳоли ва даромад ба ҳар як узви хоҷагии хонаводагиро нишон медиҳад. Харочоти асосии аҳоли бо харочоти истеъмоли, яъне бо харидаи молу хизмат, ки бештар аз 80% даромади умумии аҳолиро ташкил мекунад, вобаста аст. Дар сохтори он харочот ба хӯрокаи бештар аз 60 %-ро ташкил менамояд. Коэффисиенти коррелятсия байни сатҳи пасандоз ва гардиши мол ба ҳар сари аҳолии вилояти Суғд аз рӯи ҷадвали қиёсии Чаддок 0,69-ро ташкил кард.

Натиҷаҳои таснифи субъектҳои минтақавии вилояти Суғд вобаста аз талаботи истеъмоли ва омилҳои ба он таъсиркунанда нишон медиҳад: ба ноҳияҳои «беҳтарин» мансубанд – Б. Ғафуров, Истаравшан, Исфара, Панҷакент; ба ноҳияҳои «миёна» дахл доранд: ноҳияҳои Айнӣ, Ашт, Деваштич, Ҷаббор Расулов, Зафаробод, Конибодом, Масчоҳ, Спитамен. Ба қатори ноҳияҳои «бад» ноҳияҳои Кӯҳистони Мастчоҳ ва Шаҳристон ворид мешаванд.

Новобаста аз ин, ба ҳамаи ноҳияҳо се типи масоил хос аст, ки ба рушди бозорҳои истеъмолии ҳудудӣ монеа мешаванд.

- 1) Рушди нокифояи истеҳсолоти молҳои истеъмоли дар ҳудудҳо ва шароити барҷастаи маҳаллӣ, ки барои беҳтар намудани вазъияти иҷтимоию иқтисодии аҳоли аҳамияти мусбат доранд, ҳамчунин ба раванди ташаккули талаботу пешниҳодоти мол дар бозори ҳудудӣ (ш. Панҷакент ва ноҳияи Панҷакент) таъсир мерасонанд.
- 2) Талаботи пасти аҳоли ва субъектҳои ноҳияҳои дорои махсусгардонии равшани кишоварзӣ (ноҳияҳои Шаҳристон, Деваштич, Кӯҳистони Мастчоҳ) ба моли истеъмоли;
- 3) Талаботи зиёди аҳолию субъектҳо дар молҳои истеъмоли шаҳрҳо ва ноҳияҳои ҳамҷавори онҳо, ки нишондиҳандаҳои нисбатан баланди иҷтимоию иқтисодии рушди ҳудуд доранд (ноҳияи Конибодом, Исфара, Б. Ғафуров, Спитамен, Истаравшан).

Таҳлили талабот ва тамоюли рушди он дар бозори истеъмолии вилояти Суғд имкон дод, ки усули трендии ояндабинӣ интихоб карда шавад. Ояндабинӣ дар пояи тамсилаҳои трендӣ бо фарзияе така мекунад, ки тибқи он ҳамаи омилҳои дар марҳилаи появӣ амалкунанда ва робитаҳои мутақобилаи онҳо дар марҳилаи мавриди ояндабинӣ низ бетағйир мемонанд.

Адабиёт

1. Байматов, А.А. Региональный рынок: особенности и проблемы сбалансированности / Байматов А.А.- Душанбе, Дониш, 1985.- 280с.
2. Аминов, И. Формирование регионального рынка потребительских товаров на основе товарно-торгового бизнеса (на материалах регионов Республики Таджикистан). Автореферат диссер. док. эк. наук/И.Аминов – Худжанд, 2015. – 37 с.
3. Александров, Ю.Л., Экономика товарного обращения / Ю.Л. Александров, Н.Н. Терещенко. – Красноярск: Красноярский государственный торгово-экономический институт, 2003. – 277 с.
4. Бернвальд, А. Р. Региональные проблемы товарного обращения (в районах Сибири и Дальнего Востока) / А.Р. Бернвальд -Новосибирск: Сиб.ГУ. -1984.- 165с.
5. Бородин, К.Г. Продовольственный рынок: методика интегральной оценки / К.Г. Бородин, С.А. Неганов, А.П. Берестов // Экономика региона, 2010 -№1.- С. 122 - 128.
6. Даванков, А.Ю., Верещагина Т.А., Грязев М.А. Факторы формирования социального благосостояния территориального сообщества /А.Ю.Даванков, Т.А. Верещагина // Вестник Челябинского государственного университета. - 2009.- № 14. - С. 15-23.
7. Дадакова, Е.В. Использование кластерного метода в сегментном анализе рынка / Е.В. Дадакова, Л.С. Драганчук // Маркетинг в России и за рубежом, 2005. - № 4. – С. 16-23.
8. Данилов, А.А., Данилова, В. А. Совершенствование организационно-экономических механизмов управления региональным потребительским рынком / А.А.Данилов, В.А.Данилова // Сервис plus. - 2012. - № 3.- С. 107-113.
9. Иванов, А.Н., Тамбовцев, С.Н., Шеховцов, Р.В. Актуальные проблемы и перспективы развития потребительского рынка ростовской области в контексте долгосрочного социально-экономического развития региона / А.Н.Иванов, С.Н.Тамбовцев, Р.В. Шеховцов// Инженерный вестник Дона, 2012.- Т. 19.- № 1. -С. 515-519.

АННОТАЦИЯ

ХУСУСИЯТҲОИ АМАЛКАРДИ БОЗОРҲОИ ИСТЕЪМОЛИИ ҲУДУДӢ, ТАҲЛИЛИ ВАЪЪ ВА ТАМОЮЛИ РУШДИ ОН ДАР САТҲИ СУБЪЕКТҲОИ АЛОҲИДАИ МИНТАҚАВӢ

Бозорҳои истеъмолии ҳудудӣ як қисми низоми иқтисодии минтақа мебошанд ва онҳоро чун маҷмӯи том ва ҳудудан мустақили муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ баррасӣ намудан лозим аст, ки дар раванди истеҳсол, тақсим, мубодила ва истеъмоли молу хизматҳои истеъмоли ба миён меоянд.

Тахлили назариявии таърифхое, ки дар адабиёти иқтисодӣ оварда шудаанд, имкон медиҳад, тасхеҳоти зерин ворид карда шаванд:

-бозор яке аз мафҳумҳои асосии назарияи иқтисодии муосир ба шумор рафта, категорияест, ки асоси низоми иқтисодии муносибатҳои бозори ташкил мекунад.

-бозор соҳаи муносибатҳои молию пулӣ байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон дар бобати хариду фурӯши мол буда, тамоми маҷмӯи воситаҳо, усулҳо, абзорҳо, меъёрҳои ташкилию ҳуқуқӣ, сохторҳо ва ғайраҳо, ки амалкарди муносибатҳои мазкурро таъмин менамоянд, дарбар мегирад.

АННОТАЦИЯ ОСОБЕННОСТИ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ РЫНКОВ, АНАЛИЗ СИТУАЦИИ НА УРОВНЕ НЕКОТОРЫХ РЕГИОНАЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Территориальные потребительские рынки представляют собой часть региональной экономической системы, и их необходимо рассматривать как целостную территориально обособленную совокупность социально - экономических отношений, возникающих в процессе производства, распределения, обмена и потребления потребительских товаров и услуг.

Теоретический анализ представленных в экономической литературе определений рынка позволяет внести некоторые уточнения, а именно:

- Рынок является одним из главных понятий современной экономической теории и представляет собой категорию, составляющую основу рыночной экономической системы отношений.

- Рынок есть сфера товарно-денежных отношений между производителями и потребителями по поводу купли - продажи товаров и услуг и включает всю совокупность средств, методов, инструментов, организационно-правовых норм, структур и т.д., обеспечивающих функционирование этих отношений.

Ключевые слова: *территориальные потребительские рынки, потребительский рынок, институты, институциональная среда потребительского рынка, экономические субъекты, территориальное размещение, емкость рынка.*

ANNOTATION FEATURES OF TERRITORIAL CONSUMER MARKETS, ANALYSIS OF THE SITUATION AT THE LEVEL OF SOME REGIONAL ORGANIZATIONS

Territorial consumer markets are part of the regional economic system, and they must be considered as an integral, territorially isolated set of socio - economic relations arising in the process of production, distribution, exchange and consumption of consumer goods and services.

A theoretical analysis of the market definitions presented in the economic literature allows some refinements, namely:

- The market is one of the main concepts of modern economic theory and is a category that forms the basis of a market economic system of relations.
- The market is the sphere of commodity-money relations between producers and consumers regarding the purchase and sale of goods and services and includes the whole set of means, methods, tools, organizational and legal norms, structures, etc., ensuring the functioning of these relations.

Keywords: *territorial consumer markets, consumer market, institutions, institutional environment of the consumer market, economic entities, territorial distribution, market size*

ТДУ. 631:652

ҶОЙГИРКУНИИ ОҚИЛОНАИ ЗИРОАТҲОИ КИШОВАРЗӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТИ АГРАРӢ

Тураев А. – омӯзгори калони ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: *иқтисодиёт, замин, ҷойгиркунӣ, зироатҳои кишоварзӣ, ғоида.*

Дар иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон комплекси аграсаноатӣ ҷойи муҳимро ишғол менамояд, ки аз дуруст ва оқилона ташаққулёбии он амнияти озуқавории мамлакат вобаста аст. Иқтисодиёти миллии имрӯзаи Тоҷикистон дар худ соҳти душвори хоҷагидорӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсиро таҷассум менамояд. Аз ҳамин ҷиҳат ба кишоварзон лозим меояд, ки муаммоҳои ба миён омадари ҳамаҷониба таҳти омӯзиш қарор дода, роҳи муносибтарини ҳалли мушкилотро қор карда бароянд.

Майдони умумии заминҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи маълумоти Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 январи соли 2020, 14137907 га мебошад. Аз он заминҳои кишоварзӣ 4706451 га, заминҳои обӣ 762198 га, заминҳои қорам 674609 га, аз ҷумла қорами обӣ 471087 га мебошад, ки ба сари ҳар

як аҳолии ҷумҳурӣ он 0,06 га-ро ташкил медиҳад. Ин рақам дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон 0,04 га, дар вилояти Суғд 0,07 га, дар вилояти Хатлон 0,08 га, дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 0,03 га рост меояд, ки . Ба омор назар кунем, аҳолии мамлакат 9126,6 ҳазор нафарро ташкил дода, сол то сол ин рақам майл ба самти болоравӣ дорад [3]. Заминҳои обёришаванда, сол то сол ба сари ҳар як нафари аҳоли кам шуда истодааст. Бар замми ин дар соли 2019 бо сабабҳои гуногун 6644 га заминҳои кишоварзӣ, аз ҷумла заминҳои обӣ 6219 га аз гардиши кишоварзӣ берун мондааст [2]. Ин чараён аҳолии кишварро водор месозад, ки ҳар як ваҷаби заминро самаранок истифода намоянд. Дар баробари ин дар таҳлилҳои илмӣ дуруст ҷойгиркунии зироатҳои кишоварзӣ, вобаста ба шароитҳои табиӣ ва иқлимӣ, таркиби ҳок, миқдори гармӣ барои нафъуномаи зироатҳо дар минтақаҳои гуногуни мамлакат, нақши муҳим мебозад.

Дар Тоҷикистон барои баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ, самаранокӣ ва иқтисодӣ он имкониятҳои зиёд мавҷуд аст. Яке аз чунин омилҳои асосии баланд бардоштани самаранокӣ ва иқтисодӣ зироатҳои кишоварзӣ ин баланд бардоштани ҳосилнокии ҳок дар минтақаҳои гуногуни мамлакат, ғайр қарбонидани буҷаи мамлакат, пешгирии ҳамаи заминҳо аз таъсири манфии табиат ба ҳок, риояи киштгардон, коркарди таркиби ҳок дуруст ҷойгиркунии зироатҳои кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2019 дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2019

Зироатҳои кишоварзӣ	Истеҳсол, тонн
Ғалладонагиро	1414637,5
Картошка	994433
Сабзавот	2182556
Полизӣ	701262,4
Меваҷот	473757
Анғур	247167

Ин нишондиҳандаҳо ҳарчи паст набошад ҳам талаботи имрӯзаи аҳолии кишварро ба маҳсулоти ғизоӣ пурра таъмин карда наметавонанд. Барои ин ба кишоварзон, олимони соҳаи кишоварзӣ зарур мебошад, ки ноҳиябандӣ намудани зироатҳои кишоварзӣ, интиҳоб намудани навъҳои зироатҳои кишоварзӣ, ки ба шароитҳои табиӣ ва иқлимӣ минтақаҳои ҷумҳурӣ мувофиқ аст ва ҳосили баланд медиҳад, ба роҳ монда шавад (ҷадвали 2). Дар баробари ин ба самаранокӣ ва иқтисодӣ зироатҳои кишоварзӣ ва баланд бардоштани иқтисодиёти мамлакат мусоидат намояд.

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 2 хулоса кардан мумкин аст, ки ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ вобаста ба шароитҳои гуногуни табиӣ ва иқтисодӣ кишвар дар солҳои 2015-2019 ба ғайр аз картошка самъи болоравӣ дошт, ки ба фаровонии бозорҳои истеъмолӣ мусоидат мекунад.

Ҷадвали 2. - Ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ дар ҳама шаклҳои хоҷагидорӣ ҶТ, сент./га.

Вилоятҳо ва НТЧ	Солҳо						с. 2019 нисбат ба 1001
	1991	2015	2016	2017	2018	2019	
Ғалладонагиро	12,8	28,6	29,2	29,9	28,7	30,9	240 %
Пахта	27,4	17,3	17,6	22,2	16,2	22,0	80,3%
Картошка	143,0	221,7	214,4	191,5	193,2	191,0	128%
Сабзавот	181,0	247,9	248,6	256,0	256,9	264,6	146,2%
Полези	62,0	233,4	246,2	254,6	263,6	260,6	420%
Мевагиро	22,6	33,2	38,7	42,1	43,3	44,1	195,1%
Анғур	36,4	64,2	67,4	69,0	72,7	73,2	201,0%

Пас аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ колхозу совхозҳо ба хоҷагҳои деҳқонӣ табдил дода шуданд ки ин ба камшавии заминҳои кишт сабаб шуд. Сабаби камшавии заминҳои кишт ин пайдошавии тарҳҳои нави замин, яъне хоҷагҳои деҳқонӣ инфиродӣ ва коллективӣ буда, дар ҳудуди онҳо роҳҳо, шабакаҳои обёрӣ, бошишгоҳҳои саҳроӣ бунёд гаштанд, ки масоҳати онҳо дар ноҳияҳо ҳазорҳо гектарро ташкил дод. Ин ба камшавии маҳсулоти кишоварзӣ, порчадармиёӣ, аз даст додани заминҳои қимматбаҳо, шикастагии сарҳади заминҳо, душворӣ ҳангоми обёрии зироатҳои

кишоварзӣ, талафи об дар обёрӣ оварда расонд, ки ин ба буҷаи мамлакат хисороти хеле калон мебошад.

Ба маълумоти оморӣ назар кунем, соҳаи кишоварзӣ бо туфайли зиёдшавии шумораи аҳоли ба қувваи корӣ таъмин мебошад ва ба пешравии соҳа монеа шуда наметавонад. Дар ин асно дуруст ва оқилона истифода намудани захираҳои меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ хело муҳим мебошад. Аз ҳамин ҷиҳат оқилона ҷойгиркунии зироатҳои кишоварзӣ дар манотиқи ҷумҳурӣ ба самаранок истифодабарии заминҳои кишоварзӣ мусоидат мекунад.

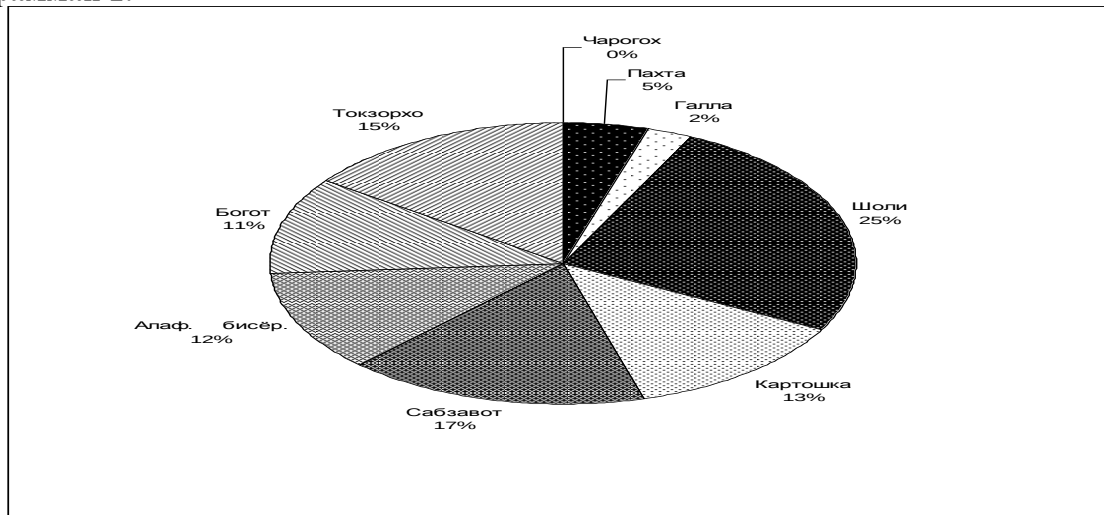
Ҷойгиркунии зироатҳои кишоварзиро танҳо бо як ва якчанд омилҳо баҳо додан ғайриимкон аст. Барои баҳо додани он омилҳои зиёд, яъне ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ, хароҷотҳои истеҳсолоти кишоварзӣ, истифодаи захираҳои меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ, таъминот бо техникаи кишоварзӣ, технологияи парвариши зироатҳои кишоварзӣ ва ғайраҳо таъсир мерасонад. Ба омори техникаи кишоварзӣ назар кунем, аз соли 1991 то 2015 майл ба камшавӣ дошт. Аз соли 2015 то ин ҷониб нишондиҳандаҳои шумораи техникаи кишоварзӣ майл ба болоравӣ пайдо кардааст. Ба ҳамагон маълум аст, ки истеҳсолоти кишоварзиро бе техникаи кишоварзӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Аз тарафи дигар боло рафтани арзиши нуриҳои органикӣ ва ғайриорганикӣ, тухмиҳои зироатҳои кишоварзӣ, қувваи корӣ, техникаи кишоварзӣ, қисмҳои эҳтиётии он, сузишворӣ ба болоравии арзиши аслии маҳсулоти кишоварзӣ таъсири худро гузоштааст. Маълум аст, ки релефи Тоҷикистон ноҳамвор буда, аз иқлиму хокҳои гуногун иборат мебошад, ки ин дар навбати худ хароҷоти парвариши зироатҳои кишоварзиро зиёд менамояд, ин хусусиятҳои технологияи майдони заминҳои кишт, яъне дарозӣ ва бари майдони заминҳо, монеаҳо дар даруни заминҳои кишт, порчадармиёнии заминҳо, баландии заминҳои кишоварзӣ аз сатҳи баҳр, нишебии замин, сангнокӣ, таркиби механикии замин ва ғайраҳо мебошад. Ин хусусиятҳои майдони заминҳои кишоварзӣ ҳангоми гузаронидани корҳои механизатсионӣ масрафи вақт, сузишворӣ ва истеҳлоки воситаҳои асосиро зиёд менамояд. Дар натиҷа ҳамаи хароҷотҳои номбаршуда сабаби болоравии нархи маҳсулоти кишоварзӣ дар бозорҳои истеъмолии кишвар шудааст. Барои ҳалли мушкилоти ба миён омада, низомҳои илман асоснокӣ рушди устувори соҳаи кишоварзӣ дар мисоли хоҷагии «Бустон»-и ноҳияи Дӯстии вилояти Хатлон ҳисоб карда баромада шуд, ки натиҷаи он дар шакли ҷадвали 3 ва диаграммаи 1 нишон дода шудааст.

Аз ҷадвали 3 маълум мешавад, ки ғоиданокии зироатҳои кишоварзӣ аз омилҳои зиёд вобаста буда, дар як минтақаи табиӣ иқлимӣ гуногун мебошад. Гуногунӣ ин равандро дар шакли диаграмма чунин тасвир кардан мумкин аст.

Ҷадвали 3. - Таҳлили ғоиданокии тафриқавӣ барои ҷойгиркунии зироатҳои кишоварзӣ дар хоҷагӣ

Намуди зироатҳо	Таркиби майдони кишт %	Балли сифати хок	Коэффити сиенти технологӣ	Коэффити сиенти ҳосилнокӣ	Ғоиданокии тафриқавӣ вобаста ба маҳсулноки ва хусусиятҳои	Ғоиданокии тафриқавӣ вобаста ба ҷойгиршавии	Ҳамагӣ ғоиданокии тафриқавӣ, сомони/га
Пахта	43,00	60	1,03	0,87	5297,39	0,14	5297,53
Ғалла	39,00	60	1,03	0,88	2555,66	0,14	2555,80
Шолӣ	2,00	60	1,03	0,87	28256,02	0,14	28256,16
Картошка	1,00	60	1,03	0,87	13819,18	0,14	13819,32
Сабзавот	2,40	60	1,03	0,87	18429,94	0,14	18430,08
Алаф.	12,60	60	1,03	0,87	12639,75	0,14	12639,89
Меваҷот	48,20	24	1,05	0,35	12465,62	0,14	12465,76
Ангур	51,80	24	1,05	0,35	16210,00	0,14	16210,14
Алафҳои табиӣ	100	18	х	0,41	106,52	0,00	106,52

Диаграммаи 1.

Диаграммаи 1. Таҳлили ғойданокӣи умумӣи ҳоҷагӣ ба 1 га зироатҳои кишоварзӣ барои таҳассусгардонӣи ҳоҷагӣ ва ҷойгиркунии зироатҳои кишоварзӣ

Дар асоси таҳлилҳои иқтисодӣ маълум шуд, ки барои ҳоҷагӣ дар заминҳои обии худҷоришаванда ва обёрӣи мошинӣ, шолӣкорӣ, сабзавоткорӣ, тоқпарварӣ хеле ғойданок мебошад. Чӣ хеле, ки аз диаграмма дида мешавад қисми асосӣи ғойда дар кишти шолӣ, сабзавот ва тоқпарварӣ мебошад. Барои ҳамин тавсия дода мешавад, ки истехсолоти ҳоҷагӣ рушди шолӣкорӣ, сабзавоткорӣ ва тоқпарварӣ махсус гардонидан мувофиқи мақсад аст.

Адабиёт

1. Ғафуров А. Д., Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» / Ғафуров А. Д., Тураев А. А., Соҳибов М. М. // Душанбе, 2014.
2. Фонди замини Ҷумҳурии Тоҷикистон-Душанбе, 2020.
3. Тақсимои заминҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе – 2019.
4. Дастури методӣ оид ба баҳои сифатӣи ҳок ва баҳои иқтисодӣи заминҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе, 2003.

АННОТАЦИЯ

ПРАВИЛЬНОЕ И РАЦИОНАЛЬНОЕ РАЗМЕЩЕНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР В ЦЕЛЯХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ АГРАРНОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье освещены правильное и рациональное размещение сельскохозяйственных культур, и основные пути эффективного использования сельскохозяйственных земель. А также, определены рычаги экономического управления сельскохозяйственной отраслью в целях обеспечения населения продовольственной продукцией, и устойчивого развития экономики страны.

Ключевые слова: экономика, земля, размещения, сельскохозяйственные культуры, прибыль.

АННОТАЦИЯ

ҶОЙГИРКУНИИ ОҚИЛОНАИ ЗИРОАТҲОИ КИШОВАРЗӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТИ АГРАРИЙ

Дар мақола ҷойгиркунии дуруст ва оқилонаи зироатҳои кишоварзӣ ва роҳҳои асосӣи истифодаи самарабахши заминҳои кишоварзӣ қайд карда мешавад. Фишангҳои идоракунии иқтисодӣи соҳаи кишоварзӣ баҳри таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди устувори иқтисодиёти кишвар низ оварда шудааст.

Калимаҳои калидӣ: иқтисодиёт, замин, ҷойгиркунии, зироатҳои кишоварзӣ, ғойда.

ANNOTATION

PROPER AND RATIONAL PLACEMENT OF AGRICULTURAL CROPS FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRARIAN ECONOMY OF REPUBLIC TAJIKISTAN

The article highlights the correct and rational placement of crops and the main ways of agricultural land using of efficiency. As well as, described the main management issue of agricultural sectors for population food security and sustainable development of country.

Key words: economy, land, location, crops, profit.

СОҲИБКОРӢ ДАР КИШОВАРЗӢ: МУШКИЛОТ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОНҲО**Раҳмонов А.Р.** - докторанти ДДМИТ**Калимаҳои калидӣ:** соҳибкорӣ, кишоварзӣ, тиҷорати хурд, сармоягузорӣ, самаранокӣ.

Соҳибкорӣ дар кишоварзӣ яке аз соҳаҳои муҳими иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Гуфтан мумкин аст, ки соҳаи кишоварзӣ метавонад, ҳамаи одамони дунёро бо маводи хӯрокаи таъмин кунад. Сарфи назар аз шароити ҳок ва иқлим, ҳатто кишварҳои пешрафтаи саноатӣ барои рушди соҳаи соҳибкорӣ дар кишоварзӣ маблағҳои хеле зиёд ҷудо мекунанд.

Соҳибкорӣ дар кишоварзӣ имрӯз яке аз бахшҳои фаъол ва бомуваффақият рушдбанди иқтисодӣ мебошад. Дар солҳои охир дар соҳаи соҳибкорӣ дар кишоварзӣ дигаргуниҳои азим ба амал омада, ин бахшро афзалиятнок гардонданд.

Дар соҳибкорӣ кишоварзӣ, аз ҳама муҳим истифодаи замин ҳамчун воситаи асосии истеҳсолот мебошад. Тамоми муваффақияти фаъолияти кишоварзӣ аз истифодаи дурусти замин вобаста аст. Тарзи дурусти истифодаи замин барои ба даст овардани ҳосили баланд кӯмак мерасонад ва ба хоҷагӣҳои ғойаи максималӣ меорад.[1].

Маҳсулоти кишоварзӣ манбаи асосии ғизои сокинони кишварҳо ва шаҳрҳои гуногун мебошад. Хусусиятҳои фарқкунандаи бахши кишоварзӣ ин аз иқлим вобастагии он мебошад, ки ба самаранокӣ он таъсир расонда метавонад. Бо дарназардошти ин хусусиятҳо ва истифодаи технологияҳои муосир соҳибкорон метавонанд истеҳсолотро такмил диҳанд, ҳосилро баланд бардоранд ва вазъи молиявии худро мустаҳкам кунанд.

Ҳангоми гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти соҳибкорӣ эҳё шуд. Ҳар як соҳибкоре, ки фаъолиятро дар соҳаи кишоварзӣ оғоз мекунад, бояд зарурати ояндаро дар захираҳои моддӣ, молиявӣ, манбаҳои гирифтани онҳо ба ҳубӣ дарк кунад, раванди фаъолияти корхонаро ба таври возеҳ муайян кунад.

Ҷадвали 1. Майдони заминҳои обӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳазор гектар)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣҳо	749	750	753	753	754	754	762	762

Аз маълумоти ҷадвал бар меояд, ки ҳамаасола майдони заминҳои обӣ бо ғоизи хеле кам зиёд карда мешаванд ва зиёдшавии заминҳои обӣ аз дуруст истифода бурдани технологияи навин вобастагии зиёд дорад. Аз соли 2012 то соли 2019 майдони заминҳои обӣ 1 % зиёд гардидааст. Ногуфта намонад, ки аз соли 2012 то соли 2019 шумораи аҳолии ҷумҳури 12 % зиёд гардид. Дар натиҷаи зиёд гардидани аҳоли талабот ба маҳсулоти кишоварзӣ зиёд мегардад ва зиёдшавии талаботро бо роҳҳои дуруст истифода бурдани замин таъмин карда метавонем.

Фаъолияти соҳибкориро тавсиф карда, қайд кардан мумкин аст, ки дар сурати мавҷуд будани шаклҳои гуногуни моликият, соҳибкорон метавонанд хоҷагидорон, деҳқонон, иҷоракорон ва шахсони дигар бошанд. Соҳибкорӣ дар кишоварзӣ, ба мисли дигар соҳаҳои иқтисодӣ, ҳадафи асосиаш ба даст овардани ғойаи мебошад.

Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ муаррифӣ шудааст. Шакли соҳибкорӣ ин як низоми меъёрхост, ки муносибатҳои дохилии шарикони корхона, инчунин муносибати корхона бо дигар корхонаҳо ва мақомоти давлатиро муайян мекунанд.

Одатан, шакли интихобшудаи фаъолияти соҳибкорӣ ба манфиатҳои шахсӣ, инчунин ба касби соҳибкор вобаста аст, бо шароити объективӣ муайян карда мешавад:

- 1) мавҷудияти маблағ;
- 2) соҳаи фаъолият;
- 3) афзалиятҳо ва камбудҳои шаклҳои алоҳидаи соҳибкорӣ;
- 4) вазъи бозор;
- 5) сифати маҳсулот.

Дар ҳар як соҳаи фаъолият як қатор мушкилот ва монеаҳои мавҷуданд, ки ба рушди он ҳалал мерасонанд. Аммо ба шарофати онҳо номукаммалии система намоён мешавад ва ин имкон медиҳад, ки ислоҳи онҳо дар маҷмӯъ соҳа такмил дода шавад. Фаъолияти соҳибкорӣ дар кишоварзӣ низ истисно нест[2].

Дар бисёр кишварҳои рӯ ба тараққӣ, кишоварзӣ худ онҳо сокинонро бо озуқаворӣ таъмин карда наметавонад ва талаботи онҳоро қонеъ карда наметавонад. Аз ин рӯ, шумораи зиёди одамон аз гуруснагӣ азият мекашанд. Гарчанде, ки ҳаҷми истеҳсолот меафзояд ва ҷомеаи ҷаҳонӣ тадриҷан барои бартараф кардани мушкилоти гуруснагӣ кӯшиш мекунад, шумораи гуруснагон ҳанӯз ҳам хеле зиёд аст. Ҳамин тавр, тибқи маълумоти вебсайти омори ҷаҳонӣ дар вақти воқеӣ, шумораи гуруснагон дар

чаҳон дар ҳоли ҳозир тақрибан 400 миллион нафарро ташкил медиҳад, ки тақрибан 5 % шумораи аҳоли ба ҳисоб меравад. Вақтҳои охир тамоюли афзоиши ин рақам мушоҳида мешавад[3].

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи кишоварзӣ мушкилоти хоси соҳибкорӣ дорад. Мушкилоти асосӣ нарасидани кадрҳо, кам будани сармоягузорӣ, кафолати номукаммали таъминоти ҳуқуқӣ метавон гуфт. Рушди муносири кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дастовардҳои наватарини илм ва техникаи нав бояд асос ёбад. Ҳоло на ҳама муассисаҳои таълимӣ таҳсилоти босифат ва рақобатпазирро пешниҳод карда метавонанд. Вазъро бозгашти захираҳои меҳнатӣ ба шахрҳои калонтар ва кишварҳои пешрафта боз ҳам бадтар мекунад.[5].

Ҷадвали 2 . Хоҷагӣҳои деҳқонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Теъдоди хоҷагӣҳои ба қайдгирифташудаи деҳқонӣ, воҳид	73806	87594	108035	130176	145107	164631	172668	171975
Замини истифодаи кишоварзӣ, ҳаз. га	2589,4	2580,8	2558,3	2557,1	2591,5	2571,9	2581,9	2583,7
Андозаи миёнаи масоҳати замин, га	35,1	29,5	23,7	19,6	17,6	15,6	14,9	15,0

Аз ҷадвали дар боло овардашуда, бар меояд, ки аз соли 2012 то соли 2019 теъдоди хоҷагӣҳои ба қайдгирифташудаи деҳқонӣ 17% зиёд гардидааст. Замини истифодаи кишоварзӣ аз соли 2012 то соли 2019 зиёд нагардидаанд. Ба фикри мо зиёдшавии миқдори хоҷагӣҳо муҳим нест, зеро якчанд хоҷагӣҳои хурдро мо метавонем ба ҳам як ҷоя карда, як хоҷагии аксионерӣ ташкил кунем. Зеро дар хоҷагӣҳои калони аксионерӣ хароҷотҳо барои харидани техникаи нав назар ба хоҷагӣҳои хурд имконпазир мебошад ва бартарии дигари хоҷагӣҳои калони аксионерӣ дар он аст, ки хафҳои камтарин назар ба хоҷагӣҳои хурд доранд.

Мушкилоти дигари фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши кишоварзӣ барои тақмил додани истеҳсолот сармоя намерасад. Соҳибкорон барои гирифтани дастгирии давлатӣ бояд миқдори зиёди ҳуҷҷатҳо ҷамъ оваранд, таҳқиқҳо гузаронанд ва бисёр амалҳои нолозимро анҷом диҳанд. Ин дастрасии қарзҳо барои онҳо коҳиш медиҳад. Илова бар ин, мушкилоти нарасидани сармоягузорӣ дарозмуддат вучуд дорад.[3]

Ҳамаи ин боиси мушкилоти дигар мегардад, яъне сифати маҳсулот паст мешавад ва нархи он зиёд. Баъзе намудҳои маҳсулотҳои кишоварзӣ ватанӣ аз ҷиҳати сифат нисбат ба маҳсулотҳои дигар кишварҳо пасттар мебошанд, аз ин сабаб маҳсулоти маҳаллӣ камтар харида мешаванд.

Ҳамин тариқ, дар фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ҳам дар сатҳи ҷаҳонӣ ва ҳам дар кишварҳои алоҳида мушкилоти ҳалношуда мавҷуданд. Аммо ин мушкилот барои дидани камбудӣҳо ё номукамалӣ мусоидат мекунад ва ин имкон медиҳад, ки роҳҳои нави рушд эҷод карда шаванд. Ҳамин тавр, ҳоло дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон заминҳои захиравӣ мавҷуданд, ки метавонанд барои эҳтиёҷоти кишоварзӣ истифода шаванд. Аммо бояд дар назар дошт, ки на ҳар навъи хок барои ин ё он навъи кишоварзӣ мувофиқ аст.

Самти дигари рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар кишоварзӣ ин технологияҳо ва заминаи илмӣ ватанӣ мебошад. Барои тақмил додани шаклҳои хоҷагидорӣ ба шароити иқлим тобовартаранд, таҳқиқот ва намудҳои гуногуни таҷрибаро дастгирӣ кардан зарур аст. Тайёр кардани мутахассисони соҳибхтисос низ муҳим ва зарурист, зеро пешбарандаи соҳа ба ҳисоб мераванд.

Пас, самтҳои баррасишудаи рушд ягона самтҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ нестанд. Барои беҳтар кардани вазъи кунунии соҳа имкониятҳои зиёд мавҷуданд.

Ҳулоса, мо гуфта метавонем, ки мисли ҳар як соҳаи иқтисод дар айни замон соҳибкорӣ дар кишоварзӣ мушкилоти ҳудро дорад, ки ба рушди тақомули босуръати он ҳалал мерасонанд. Аммо ҳангоми омӯзиши онҳо шумораи зиёди самтҳои умедбахш барои таҳким ва афзоиши минбаъдаи он ба миён меоянд.

Аз сабаби он, ки соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар саросари ҷаҳон паҳн шудааст, барои ҳамкориҳои байналмилалӣ имкониятҳои зиёд фароҳам меорад. Он метавонад ҳам дар давлатҳои алоҳида, суръат бахшидан ба рушд ва кушодани потенциалҳои онҳо ва дар маҷмӯъ дар иқтисоди ҷаҳонӣ ба сатҳи нав бароварда шавад.

Имрӯзҳо барои ташкили тичорати шахсии худ дар соҳаи кишоварзӣ бисёр ғояҳои умедбахш мавҷуданд.

1. Парвариши сабзавотҳои гуногун дар гармхонаҳо. Ин намуди тичорат аз соҳибкор сармоягузори назаррасро талаб намекунад.

2. Парвариши мурғҳои зоти ғӯштӣ, зеро талабот ба ғӯшти паранда доимо зиёд аст.

3. Дар яхдонҳо нигоҳ доштани сабзавот ва меваҳо, тавре ки мо медонем, талабот ба чунин маҳсулот дар ҳар фасли сол, ҳатто дар зимистон вучуд дорад.

4. Харидории техникаи гуногун ва ба ичора донани онҳо ба хоҷагҳои кишоварзӣ.

Адабиёт

1. Украинцева, А.И. Авдеева//Научно-методический электронный журнал «Концепт». - 2017. - 100-103 с. - URL: <http://e-koncept.ru/2017/770442.htm> (Дата обращения: 02.11.2017).
2. Экономика и управление в сельском хозяйстве: Учебник / Г.А. Петранева, А. В. Мефед, М. П. Тушканов и др.; Под ред. Г. А. Петраневой – М.: Академия, 2003. – 352 с.
3. Чайникова Л.Н. Конкурентоспособность предприятия: учебное пособие /Л.Н. Чайникова, В.Н.Чайников – Тамбов: Изд-во Тамб. гос.техн.унта,2007-192 с.
4. Омори солони Чумхурии Тоҷикистон /Агентии омори назди президенти Чумхурии Тоҷикистон / Душанбе, 2020. 482 с.
5. Паёми Президенти Чумхурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон, 26.12.2019-шаҳри Душанбе.
6. Экономический словарь: Справочное издание /В.И.Нечаев, П.В. Михайлук-лушкин – Краснодар/ Краснодар,:Атри, 2011.-464с.

АННОТАЦИЯ

СОҲИБКОРӢ ДАР КИШОВАРЗӢ: МУШКИЛОТ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОНҲО

Мақола оид ба тамоюлҳо, мушкилот ва дурнамои рушди рақобатпазирӣ соҳибкорӣ кишоварзӣ дар Чумхурии Тоҷикистон баҳшида шудааст. Камбудии асосӣ ошкор ва дурнамои рушди соҳибкорӣ кишоварзӣ дар Чумхурии Тоҷикистон муосир таҳқиқ карда мешаванд. Рушди соҳибкорӣ аграрӣ рушди ҳамаҷонибаи деҳот, таъмини суботи аҳолии деҳот ва баланд бардоштани сатҳи зиндагиро дар назар дорад. Баланд бардоштани масъулияти роҳбарони маҷмаи сатҳи минтақавӣ ва шаҳрӣ барои ҷаъолият дар самти фароҳам овардани ҷаъои соҳибкорӣ, баланд бардоштани самаранокии кишоварзӣ дар маҷмаи муҳим аст. Соҳибкорӣ, аз ҷумла барои таъмини афзоиши сатҳи воқеии деҳот дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар зарур аст.

АННОТАЦИЯ

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ: ЗАДАЧИ И РЕШЕНИЯ

Статья посвящена тенденциям, вызовам и перспективам развития конкурентоспособного сельскохозяйственного предпринимательства в Республике Таджикистан. Выявлены основные недостатки и изучаются перспективы развития аграрного предпринимательства в современной Республике Таджикистан. Развитие аграрного предпринимательства предполагает комплексное развитие села, обеспечение стабильности сельского населения и повышение уровня жизни. Важно повысить ответственность руководителей региональных и муниципальных властей за работу по созданию бизнес-среды, повышению эффективности сельского хозяйства, в целом. В частности, предпринимательство необходимо для увеличения реального вклада сельской местности в социально-экономическое развитие страны.

Ключевые слова: предпринимательство, сельское хозяйство, малый бизнес, инвестиции, эффективность.

ANNOTATION

ENTREPRENEURSHIP IN AGRICULTURE CHALLENGES AND SOLUTION

The article is devoted to trends, challenges and prospects for the development of competitive agricultural entrepreneurship in the Republic of Tajikistan. The main shortcomings are identified and the prospects for the development of agricultural entrepreneurship in the modern Republic of Tajikistan are being studied. The development of agrarian entrepreneurship implies the comprehensive development of rural areas, ensuring the stability of the rural population and raising living standards. It is important to increase the responsibility of the heads of regional and municipal authorities to work to create a business environment, increase the efficiency of agriculture in general. Entrepreneurship, in particular, is necessary to ensure an increase in the real contribution of rural areas to the socio-economic development of the country

Key word: entrepreneurship, agriculture, small business, investment, efficiency.

ТДУ 005.1:636

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ЧОРВОИ ШИРДЕҲ ДАР АСОСИ ИННОВАТСИЯ

Олимзода А.С.–доктор PhD, ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: инноватсия, чорвои ширдеҳ, технологияи пешқадам, техникаи-технологӣ, илмию-амалӣ, иқтисодию-иҷтимоӣ, сиёсати давлатӣ, маъмурӣ-ҳуқуқӣ.

Самтҳои афзалиятноки инноватсионӣ рушди чорвои ширдеҳ дар минтақаҳои Чумхурии Тоҷикистон бояд барқароркунӣ, равандҳои зотпарварӣ, хушзоткунӣ, рушд ва ҷорӣ намудани истифодаи васеи технологияҳои пешқадами ҳуронидан, нигохдорӣ чорво, механизатсия ва автоматикунонӣ равандҳои истехсолотро дар бар мегирад.

Сиёсати давлатӣ оид ба ҷорӣ ва истифода бурдани инноватсия дар ҷаъолияти истехсоли чорвои ширдеҳ, маҳсулотҳои ширӣ аз ҷиҳати экологӣ тоза дар шароити

хозира бисёр ҳам муҳим, мубрам ва зарур мебошад. Сатҳи ҷорӣ намудани фаъолияти инноватсионӣ ба муайян намудани сифату суръати рушди иқтисодии соҳа, дар маҷмӯъ ба рақобатпазирии саноатии хоҷагиҳои инфиродӣ ва корхонаҳои истеҳсоли маҳсулотҳои ширӣ оварда мерасонад.

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ, хусусан барои ташкилотҳои кишоварзӣ, таъмини такрористеҳсолкунии васеъ муҳим аст, то ки дар ҷор фаъли сол мунтазам соҳаи истеҳсолотро бо ашёи хоми аз ҷиҳати экологӣ тоза, корхонаҳои коркарди ин маҳсулотро оид ба таъмини бозор бо маҳсулотҳои ширӣ амалӣ намоянд. Ин пеш аз ҳама, бо истифода аз имкониятҳои мавҷудбуда, хоҷагиҳо ва истифодаи технологияҳои каммасрафи захираҳо дар равандҳои истеҳсолот, инчунин ҷорӣ намудани дастовардҳои инноватсионӣ вобастагии калон дорад.

Дар шароити иқтисодӣ бозоргонӣ, меъёри асосии самаранокии рушди ҷорҳои ширдеҳ дар минтақаҳо ба дараҷаи ноил шудан ба ҳадафҳои амнияти озукаворӣ ва бехтар намудани талаботи аҳоли бо шир ва маҳсулотҳои ширӣ ватанӣ, аз ҷиҳати экологӣ тоза ва ба ҳар як истеъмолкунандаи ниҳой бо нархи дастрас бурда расонидани маҳсулоти истеҳсолкардашуда ва дар ин асос ба бозор ворид намудани маҳсулоти ширӣ ба рақобат тобоварро пешниҳод бояд кард.

Дар шароити иқтисодиёти бозоргонии муосир зиёд гаштани талабот, васеъ шудани рақобат, кам шудани захираҳои табиат ҳар як соҳаи истеҳсолотро ба «инноватсия» тасаввур кардан ғайри имкон аст. Истифодаи муфиди инноватсия дар шаклҳои технологияҳои наватарини ватанию хориҷӣ барои бехтар намудани маҳсулотҳои гирифташуда, намудҳои самаранокӣ, хизматрасонӣ, ташкилӣ-техникӣ, иқтисодию иҷтимоӣ, молиявӣ, қабули қарорҳои муфиди маъмурӣ-ҳуқуқи ва дигар тадбирҳои ҳалталабро каму беш кам менамояд ва эҳтимоли камбудии ҷойдоштаро дар оянда аз байн хоҳад бурд;

Самтҳои инвеститсияро метавон чунин гурӯҳбандӣ кард;

- ҷаҳонӣ, ватанӣ, соҳавӣ, истеҳсолӣ;
- таъсиррасонӣ ва дигаргунии соҳаҳо;
- пайдарпайӣ ва муҳлатнок.
- суръати ва муҳлати амалишавӣ.

Вобаста ба талаботи афзунгардии аҳоли бо маҳсулотҳои ширӣ рушди инноватсионии ҷорҳои ширдеҳ ва таъмини рақобатпазирии истеҳсолкунандагони ватанӣ бо маҳсулотҳои ширӣ ва қонё намудани ниёзҳои ҷомеа коркарди васеи ширро талаб менамояд.

Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки истеҳсоли шир дар асоси инноватсия бисёр ҷанбаҳои фаъолияти технологӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ, техникӣ ва зооветеринарро дар хоҷагиҳои фермерӣ ва комплексҳои калони маҳсусгардонидашударо дар бар мегирад:

- ташкили истеҳсоли ҳӯрока ҷорво ва хуронидани ҷорво;
- ҷорӣ кардани системаи оқилона душидани шир;
- гузаронидани корҳои (селекссионӣ) зотпарварӣ;
- ташкил ва танзим намудани барқароршавии пода;
- механизатсия ва автоматикунонии равандҳои истеҳсоле, ки меҳнатталабанд;
- нигоҳдорӣ ва бехтар намудани шароити нигоҳдории ҷорво дар асоси талаботҳои байторӣ ва санитарӣ;
- ташкили оқилонаи равандҳои истеҳсолӣ (кор) ва дамгирии кормандони соҳаи ҷорҳои ширдеҳ.

Аз ин нуктаи назар, рушди соҳа дар самти инноватсиякунонии ҷорводории ширӣ ҳамчун раванди дарозмуҳлат ва мураккаб мебошад, ки моҳияти он дигаргуниҳои босифати сохторӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ буда, ба натиҷаи некуаҳволии зиндагии молистеҳсолкунандагон ва ҳам ба мол истеъмолкунандагони маҳсулоти он таъсир мерасонад.

Рушди инноватсионии соҳаи ҷорҳои ширдеҳро ҳамчун як раванди муттасили фаъолият дар сектори хусусӣ ва аҳоли тавассути истифодаи равишҳои илм ва таҷрибаи пешқадами муосир бо мақсади ба даст овардани маҳсулоти рақобатпазир ва таъмини эҳтиёҷоти иҷтимоӣ бо ғизои доимии сифатан тоза аз ҷиҳати экологиро ба мардум пешкаш намоем, дар назар дорад.

Равандҳои инноватсионӣ пайваستا дар соҳаи ҷорҳои ширдеҳ ва азнавсозии истеҳсолот дар асоси ҷори намудани омилҳои самаранокии иқтисодӣ, пешрафти илмӣ-техникӣ, ки дар худ хусусияти стратегӣ дошта натавонанд аз бӯҳронҳои иқтисодӣ, балки барои устувории рушди соҳаи ҷорводорӣ хусусан ширдеҳ дар оянда мусоидат хоҳад кард.

Дар шароити ҳозира соҳаи чорводорӣ ба самтҳои стратегии сиёсати инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар ҳоҷагҳои нафтаъсисдодашудаи махсус ё сатҳи минтақавӣ ташкил намудан лозим аст ва он чунин равандҳоро бояд дар бар гирад:

1. Фароҳам овардани шароит барои рушди соҳибкории хурд ва миёнаи инноватсионӣ, ки истифодаи беҳтари захираҳои истеҳсолӣ потенциали эҷодиро таъмин менамояд.

2. Ворид намудани системаи инноватсионии давлатҳои хориҷӣ дар асоси таъмини технологияҳои мувофиқи оид ба такрористеҳсолкунии васеъ ва нигоҳдории наслҳои гирифташуда.

3. Баланд бардоштани самаранокии инноватсияи сармоягузорию корхона дар соҳаи кишоварзӣ.

Ҳамзамон барои амалӣ намудани инноватсия дар соҳаи чорвои ширдеҳ бояд сиёсати давлатӣ ба ҳадафҳои асосии зерин равона карда шавад:

- дастгирии соҳаи илм ва маориф оид ба таъмини рушди илмии соҳаи истеҳсолот ва коркарди саноатии- шир;
- таъмин аз истеҳсолкунандагони саноати воситаҳои асосии технологияҳои инноватсионӣ, ки ба ҳар як раванди маҳсулоти истеҳсолот мусоидат менамоянд;
- таъмин намудани такрористеҳсолкунии васеи соҳа, новобаста аз тағйир ёфтани бозор.

Барои ҳалли мушкилоти зикргардида бояд, ҳамаи унсурҳои сохтори низоми инноватсионии ҳар як ҳоҷагӣ дар алоҳидагӣ ва дар микёси минтақа ҷалб карда шаванд.

Технологияи инноватсионии ҳозиразамони дар соҳаи чорвои ширдеҳ бо истифодаи қарорҳои инноватсионии маъмул вобастаанд, ки дар натиҷа бартариҳои рақобатпазирии ҳоҷагҳои алоҳидаро дар байни худ инкор мекунанд ё аз байн мебаранд. Ин ҳолат ба таври объективӣ рақобатро байни молистеҳсолкунандагон ҳангоми бисёр шудан ва кам гаштани талабот миқдори пешниҳоди ширро дар бозор меафзояд.

Дар қатори инноватсияҳои селекциони-генетикӣ, техникӣ-технологӣ ва ташкили иқтисодӣ дар соҳаи чорводорӣ самти ширдеҳ чуноне, ки дар боло зикр гашта буд самтҳои иҷтимоӣ ва экологӣ инноватсиониро ҷудо намудан мумкин аст.

Расм

Таҳияи муаллиф

Типҳои инноватсия дар соҳаи чорводорӣ самти ширдеҳ

Мақсад аз дигаргунсозӣ ё навовариҳо дар соҳаи чорводорӣ дар он мебошад, ки маҳз бо ин роҳ, метавонем ин соҳаи ниҳоятан муҳими кишоварзиро аз бӯҳрони амиқи иқтисодӣ раҳонем, ки ин боиси рушди раванқебии соҳаи чорводорӣ, инчунин афзуншавии маҳсулоти истеҳсолӣ мегардад. Барои дар оянда баланд бардоштани

самаранокии хочагихои деҳқонӣ дар соҳаҳои чорводорӣ дар асоси навовариҳо хуб мешуд якҷанд масъалаҳои асосиро ташкил диҳем, ки онҳо асоси пешрафти минбаъдаи рушди ин соҳа мебошанд.

1. Ташкил додани масъалаҳои ташкили соҳаи чорво ва таъминоти моддӣ-техникӣ дар мавриди дигаргунсозӣ.

2. Беҳдошти истеҳсол, сифат, нигоҳдорӣ ва фурӯши он дар шароити бозаргонӣ.

3. Ташаккулёбии муносибатҳои иқтисодӣ-молиявӣ соҳаи мазкур бо дигар сохторҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ:

- амалиёти пуливу қарзӣ бо бонкҳо;
- муомилоти ҳисобӣ, қарзӣ ва молиявӣ;
- ҳамагуна шаклҳои ҳисоббаробаркунӣ;
- масъалаи замин ва истифодаи он;
- савдо ва фурӯши маҳсулот, тичорат;
- дигаргунсозии муносибатҳои истеҳсолӣ.

Риоя намудани гуфтаҳои боло дар шароити навоварию дигаргунсозии хочагидорӣ ба беҳбудии соҳаи чорводорӣ оварда мерасонад.

Таҷрибаи давлатҳои мутараққӣ нишон медиҳад, ки мавриди истифода бурдани технологияҳои пешқадам навовариҳо дар соҳаи чорводорӣ дар асоси талабот ва тақлифоти бозор ин ё он маҳсулоти ниёзи мардум ба маҳсулотҳои соҳаи чорводорӣ пешкаш мегардад. Ва нархи он низ дар бозор муайян мегардад. Танҳо рақобатнокии миёни истеҳсолгарони ин намуди озука метавонад ба чунин омилҳо таъсир расонад:

- миқдори истеҳсоли маҳсулот ва номгуӣ онҳо (ба ғушт, шир тухм);
- сифатнокӣ, ғизонокӣ, кафолатнокӣ;
- нарх ва тағйирёбии он;
- фурӯш ва талафот аз истеҳсол;
- дараҷаи харидорӣ ва ниёзу эҳтиёҷоти мардум ба ин ё он номгуи маҳсулоти чорво.

Ин гуфтаҳо гувоҳи онанд, ки навовариҳо дар соҳаи чорводорӣ хочагӣҳо дар давраи нави гузариш аллакай метавонад, муайян созанд, ки чӣ қадар ва чи тавр оқилона ва безарар маҳсулотҳои соҳаи чорводориро истеҳсол кунанд.

Дар маҷмӯъ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки соҳаи чорводорӣ самти ширдеҳ потенциали (қувваи) зиёди инноватсиониро доро аст, ки бомуваффақият амалӣ намудани микёси на ин ки бо истифодаи пурсамари инноватсионӣ дар субъектҳои хочагидорӣ, ки рушди ин соҳаро таъмин менамоянд, балки маҷмӯи давом додани низоми инноватсиониро дар ноҳия, вилоят, ҷумҳурӣ таъминкунанда мебошад.

Аз ин лиҳоз ба фикри гузаронидани соҳаи чорвои самти ширдеҳро дар асоси инноватсия ҳамчун самти афзалиятноки дурнамои тараққиёти ин соҳа тавсия намудан мумкин аст, чунки он ба рушди маҷмӯи соҳаҳои кишоварзӣ таъсири мусбӣ мерасонанд.

Адабиёт

1. Абдуллоев З.Р. Ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ - Душанбе: Маориф, 1996.-303с.
2. Асроров И.А. Основные направления углубления аграрной реформы Таджикистана. «Экономика Таджикистана: стратегия развития», 2000. №3.
3. Пириев Ҷ.С., Исайнов Ҳ.Р., Давлатов Қ.Қ., Тағоев Ҷ.Ҳ. Иқтисоди кишоварзӣ. Воситаи таълимӣ.- Душанбе: Диловар-ДДМТ, 2005. 214С.
4. Барномаи барқарорсозӣ ва рушди минбаъдаи соҳаи чорводорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2005-2010.
5. Попов Н.А. Организация сельскохозяйственного производства. Учебник.-М.: ТАНДЭМ-ЭКМОСД, 1999. 352с.
6. Самандаров И.Х., Насыров Р. Уровень развития социальной инфраструктуры села в условиях рыночной экономики / Сборник научных трудов ТАУ «Актуальные проблемы развития агропромышленного комплекса республики»-Душанбе.: ТАУ, 2001.

АННОТАЦИЯ

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ЧОРВОИ ШИРДЕХ ДАР АСОСИ ИННОВАТСИЯ

Дар шароити ҳозира соҳаи чорводорӣ ба самтҳои стратегии сиёсати инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар хочагӣҳои наватъсисдодашудаи махсус ё сатҳи минтақавӣ ташкил намудан лозим:

1. Фароҳам овардани шароит барои рушди соҳибкории хурд ва миёнаи инноватсионӣ, ки истифодаи беҳтари захираҳои истеҳсолӣ потенциали эҷодиро таъмин менамояд.
2. Ворид намудани системаи инноватсионии давлатҳои хориҷӣ дар асоси таъмини технологияҳои мувофиқи оид ба тақрористеҳсолкунии васеъ ва нигоҳдории наслҳои гирифташуда.
3. Баланд бардоштани самаранокии инноватсияи сармоягузорию корхона дар соҳаи кишоварзӣ.

Барои ҳалли мушкилоти зикргардида бояд, ҳамаи унсурҳои сохтори низоми инноватсионии ҳар як хоҷагӣ дар алоҳидагӣ ва дар миқёси минтақа ҷалб карда шаванд.

АННОТАЦИЯ ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ МОЛОЧНОГО СКОТОВОДСТВА НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИЙ

В настоящей статье рассмотрены типы инноваций, её составляющие элементы, проанализированы отдельные стороны функциональной деятельности механизированных ферм и комплексов. В настоящее время, к стратегическим направлениям и основным положениям инновационной политики в аграрной сфере на региональном уровне следует отнести следующие.

1. Создание условий для развития малого и среднего инновационного предпринимательства для более эффективного использования ресурсного потенциала области.
2. Создание инновационной системы, элементами которой является совокупность институтов, обеспечивающих генерацию и трансляцию новых знаний и технологий в соответствии с государственной инновационной политикой.
3. Повышение инновационно-инвестиционной активности предприятий аграрного сектора.

Наряду с селекционно-генетическими, технико-технологическими и организационно – экономическими инновациями в молочном скотоводстве, как уже отмечалось, важно выделять социальные и экономические инновации, которые состоит из пяти направлений.

Ключевые слова: инновация, молочный скот, продвинутые технологии, технико-технологический, научно-практический, экономические, государственная политика, административно-правовой.

ANNOTATION FORMATION AND DEVELOPMENT OF DAIRY CATTLE BREEDING BASED ON INNOVATION

The article discusses the types of innovations, its constituent elements, analyzes certain aspects of the functional activities of mechanized farms and complexes. Currently, the strategic directions and main provisions of innovation policy in the agricultural sector at the regional level include the following:

1. Creation of conditions for the development of small and medium innovative entrepreneurship for more efficient use of the resource potential of the region.
2. Creation of an innovation system, the elements of which are a set of institutions that ensure the generation and translation of new knowledge and technologies in accordance with the state innovation policy.
3. Increasing innovation and investment activity of enterprises in the agricultural sector.

Along with breeding-genetic, technical-economic innovations in dairy cattle breeding, as already noted, it is important to highlight social and economic innovations given in the form of an innovation drawing which consists of five directions.

Key words: innovation, dairy cattle, advanced technology, technical and technological, scientific – practical, economic – social, state policy, administrative and legal.

УДК 338.43(575.3)

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ РЕСУРСОВ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Махкамова Ч.А., соискатель Института экономики и демографии НАН РТ

Ключевые слова: организация производства, сельскохозяйственные предприятия, ресурсы производства, кормовые культуры, материально-техническая база, показатель урожайности и тд.

Современные условия деятельности сельскохозяйственных предприятий характеризуются недостаточным и не рациональным использованием производственных ресурсов: материальных, энергетических, финансовых, трудовых. Поэтому в Национальной стратегии развития Республики Таджикистана на период до 2030, года одними из приоритетов в развитии реального сектора экономики, предусматривается «повышение эффективности использования земельно-водных и человеческих ресурсов на основе улучшения мелиоративно-ирригационного состояния сельскохозяйственных угодий и обеспечения продуктивной занятости сельского населения, а также реконструкция и восстановление ирригационной инфраструктуры, и внедрение современных технологий энергосберегающего орошения». Чтобы успешно решить задачу повышения уровня рационального использования производственных ресурсов, своевременно и правильно включить в действие рычаги управления,

воздействующие на использование ресурсов (новые технологии, экономичные материалы, рациональные технологические решения, нормирование и лимитирование расходов ресурсов, материальное поощрение работников за экономию ресурсов, образование центров ответственности за расходование определенных ресурсов и т.д.) необходимо, прежде всего, наладить системный мониторинг и анализ процессов использования ресурсов и ресурсоотдачи.

Перед тем, как перейти к анализу организации рационального использования основных производственных ресурсов (земельные и трудовые ресурсы) на сельскохозяйственных предприятиях, анализируем развитие сельскохозяйственного производства Хатлонской области, которое отражает в себе общий уровень использования ресурсов производства. В Хатлонской области Республики Таджикистан, в период с 2012 по 2019 года, производство валовой продукции сельского хозяйства увеличилось более чем на 26,9 %. (таблица 1).

Таблица 1-Динамика производства продукции сельского хозяйства Хатлонской области (млн. сомони)

Показатели	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 к 2014 в%
Валовая продукция	11403,6	11852,9	12324,4	12819,2	13338,5	14467,9	126,9
в том числе:							
растениеводства	7993,2	8281,9	8585,1	8903,6	9238,5	10189,8	127,5
в %	70,1	69,9	69,6	69,4	69,2	70,4	0,3пп
животноводства	3410,4	3571,1	3739,4	3915,5	4100,0	4278,0	125,4

Рассчитан по: Статистический ежегодник Хатлонской области – 2020, с 75-77

За анализируемый период, объем растениеводческой продукции, как основной компонент валовой продукции сельского хозяйства, увеличился от 7993,2 до 10189,8 млн. сомони, рост составил 127,5%. Его удельный вес в структуре валовой продукции увеличился от 70,1 до 70,4%, или на 0,5 процентного пункта. Рост объема животноводческой продукции составлял 125,4%. Как свидетельствуют данные таблицы 1, темп роста сельскохозяйственной продукции, в основном, происходил за счет роста растениеводческой продукции, который прямо связан с использованием земельных ресурсов. Поэтому, прежде всего, остановимся на главном ресурсе сельскохозяйственного производства – земле. В сельском хозяйстве земля является главным производственным ресурсом, основным средством производства. Отрасли растениеводство прямо связаны с возделыванием сельскохозяйственных угодий, животноводством, также с кормопроизводством, для которых отведены определенные посевные площади. В связи с этим, в урожайные годы увеличивается объем производства, а в неурожайные годы, наоборот, уменьшается. Земля, как главный производственный ресурс имеет ряд особенностей. Прежде всего она выступает как предмет и как орудие труда. «В земледелии человек, воздействуя на почву, создает необходимые условия для выращивания растений. В то же время, используя свойства почвы, он воздействует на развитие растения в нужном направлении. В первом случае земля является предметом труда, во второй - орудием труда». Земельные ресурсы входят в круг ограниченных ресурсов, имеем ввиду ее пространственного ограничения. «Площадь земель ограничена, и ее нельзя, как оборудование, здания, сооружения, производить или увеличить. Конечно, в определенных исторических периодах размер сельскохозяйственных угодий можно увеличить за счет целинных земель. Но это тоже имеет предел, за который нельзя перешагнуть».

Таблица 2-Динамика посевных площадей в сельском хозяйстве Хатлонской области, тыс. гектар

Культуры, вид производства	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Изменение по сравнению с 2014 г. (-, +)
Всего	406,0	406,8	412,4	413,9	403,3	421,8	15,8
в том числе							
Зерновые	198,1	200,9	201,1	199,9	180,8	188,3	-9,8
Технические культуры	131,8	123,0	125,7	129,0	131,4	132,9	1,1
в том числе хлопчатник	120,5	113,0	115,5	119,5	122,4	122,2	1,7
Картофель	10,1	11,5	11,2	9,7	12,3	12,3	2,2
Овощи	26,0	28,9	29,9	30,5	34,5	34,9	8,9
Бахчи	12,2	13,1	13,2	13,4	14,2	15,4	3,2
Кормовые культуры	27,9	29,3	31,3	31,4	30,2	37,9	10,0
Сады	43,6	45,1	46,1	47,1	47,4	47,2	3,6
Виноградники	13,8	13,6	13,6	13,4	12,9	12,7	-1,1

Рассчитан по: Статистический ежегодник Хатлонской области – 2020, с 78-87

Как видно из данных таблицы 2, в период 2014-2019 гг., всего посевных площадей в 2019 г. в Хатлонской области было 421,8 тыс.га., увеличилось, по сравнению с 2014 г. на 15,8 тыс. га. В анализируемый период уменьшение посевных площадей наблюдается под зерновые культуры, которые уменьшились на 9,8 тыс. га. На изменение структуры посевных площадей и их рационального использования оказывает влияние рыночные

механизмы. Потребности на привлечение земельных ресурсов определяется рыночным спросом на продукцию сельского хозяйства. Поэтому сельскохозяйственные предприятия используют земельные ресурсы под продукцию, которая имеет высокий спрос на рынке и приносит производителю относительно высокий доход. В этом контексте, наблюдается расширение посевных площадей, т.е. использование земельных ресурсов для производства овощных продуктов, которые увеличились на 8,9 тыс.га. Спрос на животноводческую продукцию постоянно увеличивается, и является относительно доходным видом деятельности для сельчан, поэтому наблюдается самое максимальное значения расширение – увеличилось более чем на 10 тыс. гектар. Кроме того, сельхозпроизводители, в условиях удорожания минеральных удобрений и средств для улучшения земель больше стали обращать внимание на севооборот, на один из важных методов воспроизводства продуктивности земельных ресурсов, где ведущее место занимают кормовые культуры.

Конечный результат рационального использования земельных ресурсов отражается в показателях урожайности сельскохозяйственных культур (табл.3).

Как свидетельствуют данные таблицы 3, показатель урожайности сельскохозяйственных культур в Хатлонской области имеет тенденцию роста. За анализируемый период урожайность зерновых увеличилась на 6,2%, бахчи – 24,6%, овощей – 10,9, фруктов – 14,6%, винограда – 30,4%, хлопок остался без изменений. Урожайность картофеля уменьшилась на 20,1%, что показывает невыгодность использования земельных ресурсов под эту культуру.

Таблица 3- Динамика урожайности сельскохозяйственных культур (ц/га)

Культуры	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 к 2014 в %
Зерновые	33,8	33,9	34,7	35,8	35,1	35,9	106,2
Хлопок	21,8	16,7	16,8	21,7	14,6	21,9	100,4
Овощи	252,5	249,9	253,3	263,3	272,7	280,0	110,9
Картофель	218,9	207,6	214,0	163,0	173,4	174,9	79,9
Бахчи	171,9	185,9	189,8	206,2	226,1	214,7	124,6
Фрукты	65,0	65,6	66,8	70,1	71,7	74,5	114,6
Виноград	70,3	78,9	82,3	83,8	89,9	91,7	130,4

Рассчитано по: Регионы Республики Таджикистан- 2020, 212- 229

Обобщающем показателем рационального и эффективного использования земельных ресурсов является показатель производства валовой продукции, в том числе растениеводческой продукции на один гектар посевных площадей. Как видно из данных таблицы 4, производство валовой продукции на один гектар посевных площадей, в аграрном секторе экономики Хатлонской области увеличилось от 28,1 до 34,3 тыс. сомони, рост составил 122,0.

Таблица 4- Динамика производства валовой продукции на один гектар посевных площадей (сомони)

Показатели	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 к 2014 в %
Валовая продукция, сомони	28087,6	29136,9	29884,6	30971,7	33073,4	34300,4	122,0
в том числе							
растениеводства	19687,7	20358,6	20817,4	21511,4	22907,3	24157,9	122,9

Рассчитан по: Статистический ежегодник Хатлонской области – 2020, с.75, 78

Производство растениеводческой продукции на один гектар посевных площадей увеличилось от 19,7 до 24, 1 тыс. сомони, рост составил 122,9 %. Как видно, темпы роста объема производства валовой продукции на один гектар посевных площадей зависит от уровня темпа роста растениеводческой продукции, более 70 процентов производимой валовой продукции на один гектар посевных площадей приходится на растениеводство.

Трудовые ресурсы сельского хозяйства, является важнейшим ресурсом сельскохозяйственного производства. Сельскохозяйственный труд является самым сложным трудом в отраслях экономики, поскольку здесь на процесс производства воздействуют биологические, генетические, физические, социальные, природные факторы. Поэтому здесь требуется использовать квалифицированную рабочую силу. Уровень квалификации кадров, как человеческого капитала, зависит от многих факторов: уровня общего образования, сроков профессиональной подготовки, общего стажа и стажа работы по специальности, возраста и индивидуальных способностей каждого человека. В сельском хозяйстве, наиболее универсальным показателем интенсификации кадров массовых профессий является их классность. Новый этап развития страны, переход к индустриально-аграрному типу экономики, требует индустриализации сельскохозяйственного труда, расширение, подготовку высококвалифицированных специалистов, соответствующих инновационным требованиям, создание условий свободного движения рабочей силы между сельскохозяйственными и промышленными предприятиями. Именно

высококвалифицированные специалисты в сфере сельскохозяйственного производства способны обеспечить рациональную комбинацию ресурсов и их эффективное использование.

Анализ показывает, что в сфере аграрной экономики Хатлонской области увеличивается численность занятых. В период 2014-2019 гг. численность работников, занятых в сфере аграрной экономики области, увеличилась от 252,1 до 308,4 тыс. человек, рост занятых составлял 122,3% (таблица 5.).

Таблица 5- Динамика показателей с использованием рабочей силы в сельском хозяйстве Хатлонской области.

Показатели	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 к 2014 в %
Всего занято в сфере аграр-ной экономики области, тыс. человек	252,1	254,2	249,3	289,5	293,4	308,4	122,3
В %, к всего занятых в экономике	63,6	62,8	61,7	64,6	64,2	65,1	1,5 пп
Месячная номинальная заработная платы работников сферы аграрной экономики, сомони	235,58	292,99	296,64	382,53	435,91	492,90	209,2
Соотношение к месячной номинальной заработной платы работников экономики области, %	38,3	45,4	41,5	45,3	47,7	49,4	11,1 пп
Производительность труда - производство валовой продукции на одного человека, тыс. сомони	45,2	46,6	49,4	44,3	45,4	46,9	103,7
Доля годового фонда заработной платы одного работ-ника к произведенной продукции на одного человека, %	6,2	7,5	7,2	10,3	11,5	12,6	6,4 пп

Рассчитан по: Статистический ежегодник Хатлонской области – 2020, с.50-52

Соответственно, для занятий в отрасли к всего занятых в экономике Хатлонской области увеличилось от 63,6 до 65,1 %, или увеличилось более, чем на 1,5 процентного пункта. За анализируемый период, месячная номинальная заработная платы работников сферы аграрной экономики, увеличилась от 235,58 до 492,90 сомони, или рост составил 209,2%. В 2019 г месячная номинальная заработная платы работников составляло 49,4 процентов среднего уровня месячной номинальной заработной платы работников всей экономики области, против 38,3 % в 2014 г. Хотя ее доля увеличилась на 11,1 процентного пункта, однако, такой уровень заработной платы не может создавать стимулы для рационального использования ресурсов, наоборот формирует поведение расточительства, хищения ресурсов, с целью их использования в домашних хозяйствах. О низком уровне использования трудовых ресурсов свидетельствует низкий уровень роста производительности труда, который увеличился всего на 3,7%. В целом более заметно нарушается закон опережающего роста производительности труда по сравнению с темпом роста оплаты труда (темпы роста заработной платы 208,2, а производительности труда - 103,7). Доля годового фонда заработной платы одного работника к произведенной продукции на одного человека, увеличилась от 6,2 до 12,6 %, такое соотношение не может создавать стимулы для эффективного использования ресурсов и повышения эффективности сельскохозяйственного производства.

Таким образом, на основе проведенного анализа хозяйств Хатлонской области, автор пришёл к выводу о том, что их руководство не уделяет достаточного внимания проблемам организации рационального использования производственных ресурсов, как следствие, не разработаны соответствующие методические положения, отсутствует система оценки уровня РИПР, не определены функции конкретных исполнителей в данной области.

В связи с этим, возрастает значение поиска механизмов рационального использования именно существующих производственных ресурсов, т.е., организации рационального использования производственных ресурсов (РИПР). Поэтому мы определили перечень основных работ, выполняемые на сельскохозяйственных предприятиях, которые имеют непосредственное отношение к рациональному использованию производственных ресурсов. Классифицировали перечень следующих основных функций, которые, на наш взгляд, должны выполняться на сельскохозяйственных предприятиях в целях повышения уровня организации рационального использования производственных ресурсов:

Первое. Предметный - анализ использования производственных ресурсов, которые охватывают:

- сбор информации по использованию материальных, технологических, трудовых, информационных, финансовых ресурсов на хозяйствах;
- анализ мирового и отечественного опыта в области РИПР; формирование внутренних информационных ресурсов РИПР
- переработку поступающей информации, ее фильтрация, классификации;

- оперативное обеспечение руководителя хозяйства аналитической и справочной информацией о РИПР;
- выработку рекомендации руководителя хозяйства по принятию оптимальных производственных решений;
- анализ выполнения планов повышения.

Второе - планирование РИПР, которые включают в себе:

- корректировку и декомпозицию целей хозяйства;
- оценка целей и задач хозяйства с точки зрения согласование участников, членов хозяйства
- разработку комплекса мероприятий повышения уровня РИПР;
- определение оптимальной количественной, качественной и структуры использования производственных ресурсов;
- определение финансовых затрат на реализацию мероприятий и их источников;
- разработку целевых программ РИПР;
- разработку технических заданий РИПР.

Третье - организация РИПР:

- координация деятельности участков, отделений в области РИПР;
- обеспечение информационного взаимодействия между участками, участниками хозяйства;
- организация самостоятельных разработок и внедрения, а также участие в разработках и внедрении проектов, программ РИПР;
- разработка и реализация единой политики РИПР
- разработка методических рекомендаций РИПР;

Четвёртый - контроль РИПР;

- контроль и регулирование сроков выполнения и реализации разработанных мероприятий;
- контроль текущего уровня РИПР, выявление отклонений;
- оказание консультативной помощи в области РИПР и т.д.

Анализ полноты выполняемых функций проводился экспертным методом по балльной системе оценок: 1 балл - функция полностью выполняется; 0,5 балла - функция реализуется по отдельным направлениям; 0 баллов - функция вообще не выполняется

Таким образом, с точки зрения полноты выполняемых функций на исследованных хозяйствах существует слабая организация рационального использования производственных ресурсов, многие функции не выполняются вообще. Кроме того, существенным недостатком положений об персонала или службы и выполняемых им функций, является отсутствие в них ясности, конкретики. Как следствие, возникают конфликты в коллективе хозяйства, отсутствие мотивации, неясность целей, что отрицательно влияет на организацию РИПР.

Мы пришли к выводу, что вообще не реализуются следующие важные мероприятия: выбор и обоснование организационных форм и методов движения материалов; совершенствование организационной структуры управления материальными и информационными потоками; совершенствование системы управления материальными потоками, мероприятия по совершенствованию системы контроля и управления использованием энергетических ресурсов, повышения уровня организации учёта потребления топливно-энергетических ресурсов.

Литература

1. Мирсаидов А.Б. Неъматов И.У. Государственное регулирование цены продовольственного продукта Душанбе Ирфон- 2013-192с., 71с.
2. Мирсаидов А.Б. «Институциональные ловушки» развития предпринимательства в аграрном секторе экономики Республики Таджикистан// Таджикистан и современный мир, 2017- № 4.- с.43-52.
3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года.
4. Статистический ежегодник Хатлонской области, 2020,- с.75, 78.

АННОТАЦИЯ

ОЦЕНКА УРОВНЯ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ РЕСУРСОВ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В статье анализируется уровень использования производственных ресурсов в сельскохозяйственных предприятиях Хатлонской области. Выявлены проблемы рационального использования производственных ресурсов на сельскохозяйственных предприятиях, которые являются сложными организационными процессами и, следовательно, требуют особого внимания в хозяйствующих субъектах экономики области. Выявлено, что многие хозяйствующие субъекты сельского хозяйства недостаточно мотивированы не только на рациональное использование производственных ресурсов, но даже на их экономию. На основе проведённого анализа хозяйств Хатлонской области, в статье сделаны выводы о том, что их руководство не уделяет достаточного внимания проблемам организации рационального использования

производственных ресурсов, как следствие, не разработаны соответствующие методические положения, отсутствует система оценки уровня РИПР, не определены функции конкретных исполнителей в данной области. В связи с этим, предложен перечень функций, которые должны выполняться на сельскохозяйственных предприятиях, в целях повышения уровня организации рационального использования производственных ресурсов, а также методики их оценки.

АННОТАЦИЯ

ТАҲЛИЛИ САТҲИ ИСТИФОДАБАРИИ САМАРАНОКИ ЗАХИРАҶОИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ҚОРҶОНАҶОИ ҚИШОВАРЗӢ

Дар мақола сатҳи истифодабарии захираҳои истеҳсоли дар қорхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон таҳлил карда шудааст. Мушкилоти истифодабарии самараноки захираҳои истеҳсоли (ИСЗИ) дар қорхонаҳои кишоварзӣ, ки аз равандҳои мураккаби ташкилӣ иборат мебошанд ва ба онҳо дар субъектҳои хоҷагидорӣ иқтисодиёти вилоят аҳамияти зарурӣ дода намешавад, муайян карда шудаанд. Дар асоси таҳлили хоҷагҳои кишоварзии вилояти Хатлон ҳулоса бароварда шудааст, ки роҳбарони онҳо ба мушкилот (проблемаҳо)-и ташкили истифодабарии самараноки захираҳои истеҳсоли аҳамияти ҷиддӣ намедиханд. Дар ин самт низомномаи методи мувофиқ қор қарда баромада нашудааст, низоми баҳогузори сатҳи ИСЗИ вучуд надорад, вазифаҳои иҷроқунандагони мушаххас дар ин соҳа муайян карда нашудаанд. Вобаста ба ин, номгӯи вазифаҳо, ки бояд бо мақсади баланд бардоштани сатҳи ташкили истифодабарии самараноки захираҳои истеҳсоли дар қорхонаҳои кишоварзӣ иҷро гарданд, инчунин усулҳои баҳодиҳии онҳо пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: ташкили истеҳсолот, қорхонаҳои кишоварзӣ, захираҳои истеҳсолот, зироатҳои хӯроқворӣ, заминаи моддӣ-техникӣ

ANNOTATION

ASSESSMENT OF THE LEVEL OF RATIONAL USE OF PRODUCTION RESOURCES IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

This article analyzes the level of use of production resources in agricultural enterprises of the Khatlon region. This article discovers problems of rational use of production resources at agricultural enterprises. These problems are complex organizational processes and therefore do not pay enough attention to the economic entities of the region's economy. It revealed that many economic entities in agriculture are not sufficiently motivated not only for the rational use of production resources but even for their economy. Based on the analysis of the economy of the Khatlon region, this article concludes that their management does not pay sufficient attention to the problems of organizing the rational use of production resources. These conclusions result in not developed corresponding methodological provisions, no system for assessing the level of RИPR, not defined functions of specific performers in this area. In this regard, a list of functions is proposed that must be performed at agricultural enterprises to increase the level of organization of the rational use of production resources, in addition to the methodology for their assessment.

Key words: organization of production, agricultural enterprises, production resources, forage crops, material and technical base

УДК 631.1.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ К СИСТЕМЕ МАШИН В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Толибов Д.К., соискатель ИЭиСАРСХ

Ключевые слова: инновация, производство, процесс, система, машины, структура.

Инновационные процессы, происходящие в сельскохозяйственном производстве, систематическое улучшение структуры основных и оборотных фондов, претворение в жизнь достижений науки и передовой практики дают возможность перейти сельскому хозяйству нашей страны на индустриальной основе.

На современном этапе развития агропромышленного комплекса сельскохозяйственные предприятия оснащены современной сельскохозяйственной техникой и агрегатами. Этот процесс набирал положительную тенденцию начиная с начала 2000 годов. Если рассмотреть, то энергетические мощности сельского хозяйства нашей республики, в количественном выражении, характеризуются следующими данными.

Таблица - Наличие сельскохозяйственной техники в республике на 01.01.2020г., единиц

	Тракторы всех марок	Грузовые автомобили	Верноуборочные комбайны	Тракторные прицепы	Косилки тракторные	Клопкоуборочные машины	Сеялки тракторные	Плуги тракторные	Культиваторы тракторные
Республика Таджикистан	27776	1790	1099	9407	1258	70	2415	9794	3382
г. Душанбе	134	-	19	22	27	-	34	52	26
ГБАО	242	14	2	109	8	-	1	160	25
Согдийская обл.	8548	1142	418	2677	337	58	960	2706	1275

Хатлонская обл.	13155	357	486	3956	494	12	1209	4400	1765
РРП	5697	277	174	2643	392	-	211	2476	291

Источник: Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник.

Душанбе, 2020. - С. 310-321

Наряду с количественным ростом машинно-тракторного парка хозяйств, улучшается качество техники, растут рабочие скорости и повышается мощность тракторов. При этом, необходимо отметить, что наибольший экономический эффект достигается при комплексной механизации производства. Основным условием внедрения комплексной механизации в сельскохозяйственное производство является выбор рациональной системы машин, их высокопроизводительное использование.

Система машин представляет определенную органическую связь между рабочими машинами общего и специального назначения и транспортными средствами. Она должна обеспечивать выполнение всего комплекса работ, в соответствии с требованиями агрономической, зоотехнической и экономической науки. Высокая экономическая эффективность системы машин достигается в том случае, если все машины увязаны между собой по параметрам (производительности, ширине захвата, энергетике и т. д.) не только внутри каждого комплекса или отраслевой системы, но и в целом по хозяйству.

Система машин, предназначенная для комплексной механизации производства, обеспечивает: механизацию всех производственных процессов, а также стадий процесса производства продукции; проведение всех работ в оптимальные агротехнические сроки на основе прогрессивных научно обоснованных технологий производства; создание условий для роста производительности труда и его облегчения.

Современному сельскому хозяйству нужна не одна какая-то система машин, а целый ряд систем, дифференцированных по отдельным отраслям, зонам и отвечающих принятым технологическим и эксплуатационно-техническим требованиям. В предприятиях каждой зоны могут быть различные физико-механические свойства почвы, рельеф, размеры полей, структуры посевных площадей, способы кормления и содержания скота. Поэтому в систему машин каждого предприятия необходимо включить такие типы и марки тракторов, рабочих агрегатов, которые в данных условиях дают наибольший экономический эффект. В связи с этим возникает необходимость сравнения возможности применения их в данных условиях. Экономическое обоснование системы машин можно провести по таким показателям:

- а) наименьшее количество в системе типов машин и видов двигателей; их универсальность, позволяющая снизить потребность в инвестициях, упростить эксплуатацию техники в хозяйстве и выполнять все работы в сроки, обусловленные передовой технологией производства;
- б) максимальное использование машин в течение года;
- в) снижение затрат труда и устранение напряженности в его использовании, особенно в периоды максимального объема работ;
- г) снижение издержек по эксплуатации машин и сокращение сроков окупаемости затрат на их приобретение;
- д) обеспечение комплексной механизации, облегчение процессов труда, внедрение передовых методов организации производства и прогрессивной технологии;
- е) снижение металлоемкости и энергоемкости рабочих процессов.

Основными показателями экономической оценки машин являются следующие: снижение затрат труда; уменьшение прямых производственных издержек; размер инвестиционных вложений и срок их окупаемости.

Кроме этих показателей, при экономической оценке необходимо учитывать легкость, простоту и удобство управления машиной, безопасность работы.

Необходимым условием нормальной производственной деятельности каждого предприятия является наличие оптимального количества машин и орудий, достаточного для выполнения всех сельскохозяйственных работ при соблюдении агротехнических требований к их качеству. Расчет потребности в машинах проводится на основании перспективного или годового плана развития хозяйства; при этом выявляется такой состав техники, который обеспечивает наибольший экономический эффект. Имеется несколько методических приемов расчета потребности в машинах и орудиях.

При определении потребности предприятий в средствах механизации используют различные методы, которые можно разделить на три группы: ручные инженерные методы, расчеты по зональным нормативам, модели оптимизации состава машинно-тракторного парка.

Наиболее обоснованным методом определения потребности в машинах и орудиях является расчет ее на основе технологических карт и графиков использования машин.

Расчет состава машин проводится в следующем порядке: подготавливаются исходные данные, составляются технологические карты на возделывание сельскохозяйственных культур, на выполнение процессов производства в животноводстве и в других отраслях, на основе технологических карт, и одновременно, с их заполнением строятся графики загрузки тракторов, по которым определяется количество тракторов по маркам; устанавливается состав и количество рабочих машин, составляется план завоза новых машин.

Исходными данными для расчета являются: состав сельскохозяйственных угодий, характеристика почв, размеры и рельеф полей, посевные площади по культурам в севообороте, технология возделывания культур, поголовье скота по видам и размещение ферм, способы содержания и ухода за животными, урожайность сельскохозяйственных культур, валовой выход основной и побочной продукции, расстояния перевозок продукции, наличный состав машин в хозяйстве и показатели их использования, нормативные материалы по новой технике.

Технологические карты должны включать все необходимые элементы, позволяющие определить количественный и качественный состав техники. Так, например, технологические карты на возделывание и уборку сельскохозяйственных культур включают следующие данные: перечень работ и их качественные показатели, объем каждого вида работ, агротехнические сроки выполнения работ; состав агрегатов для выполнения каждого вида работ; сменная и дневная выработки агрегатов; ежедневная потребность в агрегатах; затраты труда и материально-денежных средств по элементам и, в целом, на гектар.

Разработка технологических карт начинается составлением перечня работ по возделыванию и уборке сельскохозяйственных культур. Необходимо определить все работы, выполняемые в течение года на механической тяге, живой тяге и вручную. Каждый вид работ заносится в порядке хронологической последовательности и в соответствии с принятой технологией и сроками выполнения работ.

Установив перечень работ, их объем и сроки проведения, приступают к подбору агрегатов, определению выработки и количества агрегатов для выполнения каждой работы. Необходимо учитывать основное назначение тракторов и машин, способность агрегата обеспечить высокое качество работ при наибольшей производительности и наименьших затратах в конкретных условиях данного хозяйства. Сравнительная оценка взаимозаменяемых агрегатов для той или иной работы дается на основе их экономических показателей.

Количество агрегатов находится в прямой зависимости от норм выработки и продолжительности рабочего дня. Поэтому расчет потребности в агрегатах осуществляется на основании предварительно уточненных норм выработки. Нормы выработки на новые машины принимаются ориентировочно с учетом конкретных условий использования этих машин. Дневная выработка устанавливается в зависимости от продолжительности рабочего дня, а выработка за установленный срок работы - умножением дневной нормы на количество рабочих дней.

Ежедневное количество энергетических средств, рабочих машин и людей, занятых на обслуживании агрегатов, определяется делением всего объема данной работы на выработку агрегата за агротехнический срок.

Количество тракторов, потребных для выполнения всего объема работ исчисляется на основании графиков загрузки тракторов. Графики строятся, как правило, на период полевых работ по маркам тракторов одновременно с заполнением технологических карт. Каждая запись в карте сопровождается соответствующей отметкой на графике. По оси ординат в определенном масштабе откладывается количество тракторов, по оси абсцисс - календарные сроки выполнения работ. Первоначальный вариант графика имеет «пики» и «провалы». В целях обеспечения более равномерного использования тракторов и других средств механизации производят корректировку графика. Стремятся по возможности срезать «пики» и заполнить «провалы».

Выравнивание графика обеспечивается путем уменьшения работ в напряженный период за счет перенесения ряда производственных операций на другие сроки, если к этому нет противопоказаний со стороны агротехники, и перераспределения работ по маркам тракторов. На график работ в растениеводстве накладываются работы тракторов в животноводстве и других отраслях предприятия и делается окончательный вывод о потребном количестве тракторов по маркам.

Механизированные работы распределяют по маркам тракторов с учетом специфики работы, экономической эффективности ее выполнения при помощи тракторов тех или иных марок и равномерной загрузки всех тракторов в напряженные периоды; в менее напряженные периоды отдельные виды работ целесообразно

выполнять только тракторами тех марок, использование которых дает наибольший экономический эффект. В соответствии с указанными двумя периодами, применяют два способа распределения работ между тракторами разных марок: пропорциональный и оптимальный.

Пропорциональный способ заключается в том, что работы распределяют между марками тракторов пропорционально их общей мощности. Для этого переводят все работы данного напряженного периода в гектары условной (мягкой) пахоты, а физические тракторы в условные 15-сильные. Делением общего объема работ на количество 15-сильных тракторов определяют, сколько за данный период нужно выполнить работ в расчете на 15-сильных тракторов. Затем, в соответствии с количеством 15-сильных тракторов, распределяют работы по маркам. При этом более тяжелые работы (вспашка и др.) целесообразно относить на мощные тракторы.

Такой подход к подбору и использованию машин в производстве позволит эффективно использовать имеющийся потенциал хозяйства и способствует рентабельному ведению производства.

Литература

1. Алтухов А.И. Методическое обеспечение проведения научных исследований экономических проблем развития АПК России /А. И. Алтухов, А.Н. Семин и др.// М.: Фонд «Кадровый резерв», 2016. -544с.
2. Нечаев В.И. Организация производства и предпринимательство в АПК /В.И. Нечаев, П.Ф. Парамонов// Спб.: Лань, 2016. - 472с.
3. Водяников В.Т. Практикум по экономике сельского хозяйства /В.Т. Водяников, А.И. Лысюк и др.// М.: Колос, 2008. - 232с.
4. Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник- Душанбе, 2020.

АННОТАЦИЯ

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ К СИСТЕМЕ МАШИН В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

В статье рассматриваются теоретические основы создания комплекса машин для сельского хозяйства и способы эффективного использования оборудования, и его необходимое количество по количеству, качеству и другим показателям

АННОТАТСИЯ

ТАЛАБОТҲОИ ТАШКИЛӢ-ИҚТИСОДӢ БАРОИ МАЧМӢИ МОШИНҲО ДАР КИШОВАРӢ

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии ташкили маҷмӯи мошинҳо барои соҳаи кишоварзӣ зери омӯзиш қарор дода шуда, роҳҳои самаранокӣ истифодабарии техника ва шумораи лозимии он аз нигоҳи шумора, сифат ва дигар нишондиҳандаҳо омӯхта шудааст.

Калимаҳои асосӣ: инноватсия, истеҳсолот, ҷараён, низом, мошин, сохт.

ANNOTATION

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC REQUIREMENTS FOR MACHINERY SYSTEM IN AGRICULTURAL PRODUCTION

The article considers the theoretical foundations of creating a complex of machines for agriculture and ways of efficient use of equipment and its required quantity by quantity, quality and other indicators

Key words: innovation, production, process, system, machinery, structure.

ТДУ. 330.33338.431(575.34)

МЕХАНИЗМҲОИ ҶАЛБИ ЗАХИРАҲОИ САРМОЯВӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРӢИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Гулов Б. М Д Д Б ба номи Носири Хусрав

Калимаҳои калидӣ: кишоварзӣ, сармоягузорӣ, сармояи тағйирёбанда, саноатӣ-аграрӣ, стратегӣ, захираҳои меҳнатӣ, бухрони иқтисодӣ, заминҳои нокорам, маҳсулноки, самаранокӣ, дараҷаи рушд, ҳаҷми сармоягузорӣ.

Кишоварзӣ соҳаи муҳими иқтисодиёт буда, на танҳо аҳамияти иқтисодӣ, балки ҷанбаи муҳими иҷтимоӣ низ дорад. Соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ «бинобар таъсири ҳалқунандаи худ ҳам ба соҳаҳои хоҷагии халқ, ҳам ба вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа дар умум, ки масъулияти махсуси давлатро барои самаранокӣ фаъолияти ин соҳаи хоҷагии халқ ва таъмини сатҳи муътадили нархҳо ба маҳсулоти кишоварзӣ ва озукаворӣ қаблан муқаррар месозад» [2, с.5], соҳаи стратегӣ мебошад. Аз ин рӯ, давлат бо мақсади таъмини иқтисодиёти устувор бояд ба фароҳам овардани иқлими мусоиди сармоягузорӣ ва омилҳои рушди устувори кишоварзӣ мусоидат намояд. Масъалаи ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ яке аз масъалаҳои калидӣ дар рушди иқтисодиёти мамлакат дар умум мебошад.

Дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018 оид ба масъалаи рушди соҳаи кишоварзӣ қайд шудааст, ки «мақсади стратегия, ки ба ташкили ҷойҳои корӣ ва афзоиши иқтисодӣ

содироти мамлакат бевосита таъсир мерасонад, таъмини амнияти озукаворӣ тавассути рушди соҳаи кишоварзӣ мебошад»[1]. Рушди соҳаи кишоварзӣ бошад, аз оқилона ва самаранок истифода бурдани захираҳои сармоягузорӣ вобастагӣ дорад. Бинобар ин мо дар мақолаи мазкур кӯшиш намудем, ки ҳолати истифодаи самараноки захираҳои сармоягузорию дар соҳаҳои кишоварзӣи вилояти Хатлон арзёбӣ намоем.

Захираҳои сармоягузорӣ – ин захираҳои моддӣ ва ғайримоддӣе мебошанд, ки ба таъмини сармоя дар объектҳои гуногуни сармоягузорӣ равона карда шудаанд. Захираҳои сармоягузорӣ дар якчанд шаклҳо вучуд доранд: воситаҳои молиявӣ; дороиҳои информатсионӣ (натиҷаи фаъолияти зехнӣ, корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва озмоишӣ-конструктивӣ); захираҳои меҳнатӣ (қувваи корӣ); дороиҳои табиӣ (дороиҳои заминӣ ва ғайраҳо); дороиҳои моддӣ ва техникӣ (таҷхизотҳо, технологияҳо, дороиҳои гардон, инчунин объектҳои дигари фондҳои асосии истеҳсолӣ).

Дар соҳаҳои кишоварзӣи минтақаҳои вилояти Хатлон захираҳои кофӣи иқтисодӣ ва сармоягузорӣ мавҷуд аст, бинобар ин кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он яке аз соҳаҳои рушдбандаи иқтисодиёт мебошад. Ҳар як минтақаи алоҳида дар вилояти Хатлон дар тақсироти меҳнати ҷамъиятӣ ва таҳассусгардонии фаъолияти иқтисодӣ иштирок менамоянд, ки вобаста ба он лоиҳаҳои сармоягузорӣ таҳияву амалӣ мегарданд. Шароити гуногуни табиӣ-иқлимӣи вилояти Хатлон, васеяи ҳудуди он, мавҷудияти захираҳои обӣ ва меҳнатӣ, ҷун захираи муҳими сармоягузорӣ ба рушд додани соҳаҳои гуногуни кишоварзӣ (растанипарварӣ ва ҷорводорӣ) имкон медиҳанд.

Қайд менамоем, ки лоиҳаҳои сармоягузорӣ унсурҳои муҳими низомии идоракунии иқтисодиёт ва ҳар субъекти хоҷагидорӣ махсуб меёбад [5, с.195]. Муҳимтарин шарт ва унсуре, ки коркард ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорию ҳавасманд мегардонад, арзёбии лоиҳаҳои сармоягузорӣ мебошад. Аз ин ҷиҳат гуфтан мумкин аст, ки давраи аз ибтидои гузошта шудани сармоя то лаҳзаи аз ин маблағгузорӣ ба даст овардани самара давраи ҳаётии лоиҳаи сармоягузорӣ номида мешавад [6, с.32].

Дар натиҷаи истифодаи захираҳои сармоягузорӣ ва татбиқи лоиҳаҳои калони сармоягузорӣ рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодӣи вилоят ба даст оварда шуд. Аз тарафи дигар, таъмини рушди иҷтимоиву иқтисодӣи устувори вилояти Хатлон низомии ҳавасмандӣ ва муҳити созгори ҷалби сармоягузорию дар минтақа муҳайё месозад. Бинобар ин мо пеш аз ҳама ҳолати рушди иҷтимоиву иқтисодӣи вилоятро дар шаш соли охир мавриди омӯзиш қарор додем. Ҷи тавре, ки рақамҳои ҷадвали 1 шаҳодат медиҳанд, дар давраи солҳои 2014-2019 ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоати минтақавӣ (МММ) аз 11696,3 то 19664,0 млн сомонӣ афзудааст, яъне дараҷаи рушд нисбат ба соли 2014 168,1 фоизро ташкил додааст. Ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ ва кишоварзӣ, низ афзудааст, дараҷаи рушди онҳо мувофиқан 2,1 ва 1,2 маротиба афзудааст. Ҳаҷми сармоягузорӣ дар ин давраи таҳлили аз 1391,3 то 2623,0 млн. сомонӣ афзудааст.

Ҷадвали 1. Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии рушди иқтисодӣи вилояти Хатлон (ба нархҳои соли 2019, млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	СОЛҲО					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Маҷмӯи маҳсулоати минтақавӣи вилояти Хатлон (млн. сомонӣ)	11696,3	12522,7	14621,7	16049,7	17107,5	19664,0
Дараҷаи рушд, базавӣ %	100	107,1	125,0	137,2	146,3	168,1
Дараҷаи рушд нисбат ба соли гузашта, %	114,4	107,1	116,8	109,8	106,6	114,9
Ҳаҷми умумии маҳсулоати саноатӣ	4044,7	4621,2	5047,7	6753,1	7294,0	8661,1
Дараҷаи рушд, %	100	114,2	124,8	167,0	180,3	214,1
Дараҷаи рушд нисбат ба соли гузашта, %	92,5	114,2	109,2	133,8	108,0	118,7
Ҳаҷми умумии маҳсулоати кишоварзӣ	11403,6	11853,0	12324,4	12819,2	13338,6	14467,9
Дараҷаи рушд, %	100	103,9	108,1	112,4	117,0	126,9
Дараҷаи рушд нисбат ба соли гузашта, %	102,6	103,9	104,0	104,0	104,0	108,4
Сармоягузорӣ	1391,3	1503,8	2375,8	2179,0	2802,6	2623,0
Дараҷаи рушд, %	100	108,1	170,8	156,6	201,4	188,5
Дараҷаи рушд нисбат ба соли гузашта, %	112,0	108,1	158,0	91,7	128,6	93,6
Ба қор андохтани фондҳои асосӣ,	4666,4	990,7	1122,3	1669,3	710,6	3028,0
Дараҷаи рушд, %	100	21,2	24,1	35,8	15,2	64,9
Дараҷаи рушд нисбат ба соли гузашта, %	343,0	21,2	113,3	148,7	42,6	426,1
Даромади бучети давлатӣ	1149,7	1239,3	1327,3	1467,9	1546,8	1720,4
Дараҷаи рушд, %	100	107,8	115,4	127,7	134,5	149,6
Дараҷаи рушд нисбат ба соли гузашта, %	123,8	107,8	107,1	110,6	105,4	111,2
Шумораи миёнаи солонаи машғулин дар иқтисодиёт, ҳаз. нафар	396,1	404,6	403,8	447,7	455,9	473,2
Дараҷаи рушд, %	100	102,1	101,9	113,0	115,1	119,5
Дараҷаи рушд нисбат ба соли гузашта, %	101,0	102,1	99,8	110,9	101,8	103,8

Ҳисоб карда шуд аз рӯи: Омори солонаи вилояти Хатлон – 2020, с 8-9

Пайваста бо ин пешравиҳо ба шумораи миёнаи солонаи машгулин дар иқтисодиёт, низ беш аз 19% афзудааст. Дар ин рушд, аз як тараф соҳаи кишоварзӣ назаррас бошад (афзоиши бузурги маҳсулоти саноати бо он вобастагӣ дорад), аз тарафи дигар рушди дигар соҳаҳои иқтисодии вилоят талаботи самаранокро ба маҳсулоти кишоварзӣ рӯи кор оварда, барои рушди соҳаи кишоварзӣ шароити мусоид созгор намудааст.

Дар иқтисодиёти вилояти Хатлон дар давраи солҳои 2014-2019 шумораи машгулин аз 396,1 то 473,2 ҳазор нафар расидааст, яъне дар ин давра беш аз 19,5 Ҷоиз афзудааст. Аз он ҷумла дар соҳаҳои кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ бошад аз 253,2 то 309,3 ҳазор нафар афзуда, дараҷаи рушд 122,2 Ҷоизро ташкил додааст. Вазни қиёсии машгулини соҳа ба шумораи умумии машгулин дар иқтисодиёт дар умум соли 2019 65,4 Ҷоизро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2014 1,5 Ҷоиз зиёд шудааст.

Бояд таъкид намуд, ки дар инкишофи сармоягузорӣ ва саноатикунони соҳаи кишоварзӣ дараҷаи инкишоф, қобилияти инноватсионӣ ва касбияти роҳбарони хоҷагӣҳо, яъне қобилияти ташкили муносибатҳои нави сармоягузорӣ ва механизмҳои зухуроти он дар шакли мушаххас барои ҳар як корхона, мавқеи муҳим доранд. Механизми муҳимтарини рушди саноат системаи ҳавасмандкунии моддии кадрҳои истеҳсолӣ, мунтазам баланд бардоштани сатҳи музди меҳнати онҳо мебошад [4, с.158]. Дар ин давраи таҳлилӣ музди меҳнати миёнаи моҳонаи кормандони соҳаи кишоварзӣ аз 235,58 то 492,90 сомонӣ ва ё ба сатҳи 109,2 Ҷоиз афзудааст. Бузургии музди меҳнати коргарони соҳаи кишоварзӣ соли 2019 нисбат ба андозаи музди миёнаи кормандони соҳаҳои иқтисодиёти вилоят ба 49,4 Ҷоиз баробар аст, яъне беш аз 2 маротиба паст аст (ҷадвали 2). Иштиробовар он аст, ки бо сатҳи пастии музди меҳнат шумораи машгулин дар соҳаҳои кишоварзӣ қариб, ки кам нашудааст. Пас кормандони ин соҳа дар якборагӣ нигоҳ доштани ҷои қори худ боз дар шугълнокии алтернативӣ, пеш аз ҳама дар шугълнокии ғайрирасмӣ машғуланд ва даромади иловагӣ ба даст меоранд. Дар шароити сатҳи пастии музди меҳнати кормандони соҳаи кишоварзӣ, ки онро К.Маркс сармояи тағйирёбанда номида буд, таъмини рушди сармояи инсонӣ ва мувофиқан таҳияву татбиқи самаранокӣ лоиҳаҳои сармоягузорӣ аз имкон дур аст.

Ҷадвали 2. Динамикаи шугълнокӣ ва музди меҳнати миёнаи моҳонаи кормандони соҳаи кишоварзӣ дар вилояти Хатлон

Нишондиҳандаҳо	С О Л Ҳ О						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Рушд %
Ҳамаи намудҳои фаъолият, ҳазор нафар	396,1	404,6	403,8	447,7	456,7	473,2	119,5
аз он ҷумла:							
кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ, ҳаз/наф	253,2	255,3	250,3	290,5	294,3	309,3	122,2
Дар Ҷоиз	63,9					65,4	1,5
Музди меҳнат дар ҳамаи намудҳои фаъолият	615,23	645,05	714,13	843,39	913,30	998,54	162,3
аз он ҷумла:							
дар кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ	235,58	292,99	296,64	382,53	435,91	492,90	209,2
Дар Ҷоиз нисбат ба музди меҳнати миёна	38,3					49,4	129,0

Ҳисоб карда шудааст: аз рӯи Омори вилояти Хатлон – 2020 С. 50-52

Бояд қайд кард, ки соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ соҳаи меҳнатталаб ва илмталаб аст, бинобар ин сармоягузорию низ талаб мекунад. Аз ин сабаб зимни таҳияи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба сармояи тағйирёбанда – пардохти хароҷоти вақти қорӣ чун омили фаъоли чараёни татбиқи лоиҳаҳо ва ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ диққат додан зарур аст.

Шарти асосии таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҷалби иқтисодии сармоягузорию субъектҳои хоҷагидор ба чараёни сармоягузорӣ мебошад. Амалигардони чунин чараён ташкили механизми самаранокӣ баланд бардоштани фаъолнокии сармоягузорию субъектҳои хоҷагидор, ки ба васеъсозии сармоягузорию аз ҳисоби маблағҳои захираҳои худӣ корхонаҳои кишоварзӣ, ба татбиқи иқтисодии сармоягузорию онҳо мусоидат менамояд, талаб мекунад [7, с.156].

Бинобар ин ба табиати маҳсули меҳнати аграрӣ ва маҳсулоти он, ки хусусият, танзим ва соҳибкориро дар ин соҳа муайян менамояд, диққати асосиро бояд равона сохт. Дар воқеъ барои ташкили дурусти соҳибкорӣ ва фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи истеҳсолоти аграрӣ як қатор вижагиҳои хоси ин соҳаи истеҳсолоти моддиро бояд донист. Вижагиҳои истеҳсолоти аграрӣ аз саноатӣ бо он фарқ мекунанд, ки дар ин ҷо меҳнати кормандони ин соҳа «на ба харҷи энергияи дар гузашта бақайдгирифташудаи сайёра, балки ба ҷамъоварию он равона аст»[8, с.210].

Дар шароити муносири хоҷагидорӣ маҳз давлат танзими фаъолияти сармоягузорию дар соҳаи кишоварзӣ бояд амалӣ намояд. Ин соҳа назар ба соҳаи дигар ба дастгирии давлатӣ ба сармоягузорӣ эҳтиёҷ дорад [9, с.68].

Ташаққул ва рушди шаклҳои нави хоҷагидорӣ ва истифодаи замин дар ҷумҳури ва минтақаҳои он ба меҳнати корманди соҳаи кишоварзӣ сифати иқтисодӣ дода, бо истифода аз малакаҳо ва технологияи нав чун захираи сармоягузорӣ хизмат мерасонад. Вижагии дигари муҳиму хоси меҳнати аграрӣ он аст, ки дар соҳаи кишоварзӣ дар

истифодабарӣ аз шартҳои меҳнат хоссагӣҳое мавҷуданд. Инсон чун истеҳсолкунандаи маҳсулоти озуқаворӣ, ғизо як қисми маҳсулоти пешинаро на чун ашёи истеъмол, балки чун воситаи истеҳсоли онҳо истифода мекунад [3, с.32]. Ба ибораи дигар, як қисми маҳсулоти истеҳсолоти аграрӣ бевосита барои васеъсозии истеҳсолот чун шартӣ он ва захираи сармоягузорӣ истифода мегардад. Ҳамин тариқ, як қисми маҳсулот шакли молро қабул накарда, ба давраи дигар чун захираи сармоягузорӣ – воситаи истеҳсолот дохил шуда метавонад. Ин бо он асос меёбад, ки маҳсулоти тайёршуда, аз ҷумла иловагӣ низ дар истеҳсолоти аграрӣ аз рӯи арзиши истеъмоли худ аз маҳсулоти дар чараёни воситаҳои истеҳсолот амаликунанда фарқ намекунад. Масалан, картошкаро ҳамчун ғизо ва ҳамчун воситаи истеҳсолот (мавод барои шинонидан) ё ғўсоларо ҳамчун ғўшт ва ҳамчун гови ояндаи ҷўшӣ (воситаи асосӣ) ва ҳ.к. истифода кардан мумкин аст. Аз ин сабаб ҷамъоварӣ ва васеъсозии такрористеҳсол ба ҳам мувофиқанд.

Натиҷаи меҳнати аграрӣ маҳсулоти растаниҳову ҳайвоноти парваришёбанда мебошад. Растаниҳо, ҳайвонот ва қабати хоки замин, ҳосилхезии заминҳо захираҳои асосии истеҳсолоти аграрӣ буда, аз корманди соҳаи кишоварзӣ дониши зиёдеро талаб мекунад. Ин захираҳо дар чараёни меҳнати аграрӣ дар як вақт вазифаи ҳам ашёи меҳнат ва ҳам воситаи меҳнатро иҷро мекунад.

Дар истеҳсолоти аграрӣ меҳнат чун захираи сармоягузорӣ ба омодагии хок, растаниҳо ва ҳайвонот ба иҷрои вазифаи воситаҳои меҳнат равона аст:

- ❖ ба хок додани хусусиятҳое, ки барои парвариши растаниҳо лозиманд;
- ❖ омодагии тухмиҳо барои кишт ва ба зерӣ хок гузоштани онҳо;
- ❖ нигоҳубини растаниҳо, ҳуҷроқворӣ ва нигоҳубини ҳайвонот;
- ❖ кори селексионӣ, ки ба баланд бардоштани қобилияти ҳаёти ва маҳсулнокии ҳайвоноту растаниҳо ва ҳ. к. равонаанд;

Ба таври дигар ғўем, меҳнати аграрӣ чун захираи сармоягузорӣ вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

- ❖ фароҳам овардани чунин шароит, вақте ки воситаҳои табиӣ истеҳсолот қобилияти худро дар ҷамъоварии энергия нават татбиқ менамоянд;
- ❖ меҳнати зинда бо инъикоси энергияи ҷамъовардашуда бо мақсади истифодабарӣ аз он дар оянда истифода намояд.

Дар натиҷаи чунин чараён ба корманди соҳаи аграрӣ муяссар мегардад, ки бо фаъолияти худ вазифаҳои табиӣ ҳайвони истеъмолкунандаи энергия ва растани ҷамъоварандаи энергияро пайваस्त намояд.

Ҳамин тариқ, агар дар истеҳсолоти саноатӣ олоти меҳнат, техника ва технология ҳаракатдихандаи асосии пешрафт бошад, пас дар истеҳсолоти аграрӣ омилҳои табиӣ нақши асосиро мебозанд. Воситаҳои сунъии меҳнат, ки аз онҳо корманди аграрӣ истифода мебарад, дар фаъолияти бо таъмини шароити фаъолияти ҳаётии воситаҳои табиӣ истеҳсолот алоқаманду моддаҳои табиати органикиро созанда ба ӯ кўмак мерасонанд.

Ҳамин тариқ, таъиноти иқтисодии воситаҳои сунъии меҳнат ёридиханда буда, вазифаи тобешавандаро иҷро мекунад. Маҳз бо ин ҳолатҳо вижагӣҳои чараёни таҳаввулоти дар истеҳсолоти аграрӣ даврзананда алоқаманданд.

Ҳоло Ҳукумати ҷумҳурӣ гузариш аз марҳилаи аграрӣ-саноатӣ ба саноатӣ-аграрӣ инкишофро ба роҳ монда аст. Аммо имрӯзҳо саноатисозии соҳаҳои кишоварзӣ танҳо бо ҷуброни талафот аз ба хориҷа рафтани қувваҳои корӣ аз соҳаҳои кишоварзӣ ва пиршавии он алоқаманд аст. Гузариш ба марҳилаи саноатӣ-аграрӣ инкишоф ва аз ин ҷо фаъолияти сармоягузорӣ аз солҳои гузашта бояд фарқи калон дошта бошад ҷорабиниҳои зеринро дар бар гирад:

- ❖ рушди шаклҳои якҷояи хоҷагидорӣ. Ин ба баланд бардоштани нигоҳдории техника ва 2 маротиба афзудани мўҳлати истифодаи он имкон медиҳад;
- ❖ сатҳи бо энергия таъмин намудани воҳидҳои заминҳои кишоварзӣ, бо трактору комбайнҳо. Ин ҳолат сатҳи инкишофро 2-3 маротиба зиёд мекунад. Аз ин сабаб мўҳлати гузаронидани корҳои кишоварзӣ муносиб гардонидани мешавад;
- ❖ омодагии ашхоси маълумоти касбии кишоварзидор мутобиқ ба талаботи раванди инноватсионӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ;
- ❖ тақмилдиҳии инфрасохтори иҷтимоии деҳот, беҳгардонии шароити ҳаёти одамон;
- ❖ фароҳам овардани шароит барои ҳаракати озоди қувваи корӣ байни корхонаҳои кишоварзӣ ва саноатӣ дар лаҳзаҳои шиддатноки вақт;
- ❖ рушд додани базаи моддӣ-техникии сехҳо доир ба коркарди маҳсулот ва агрозавадҳо табиӣ додани чунин корхонаҳо дар сатҳи корхонаҳои калони кишоварзӣ.

Шаклҳои якҷояи хоҷагидорӣ (дар пойгоҳи муносибати якҷояи сохта) ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи қувваи корӣ ва ҷалби як қисми қувваи ихтисори корӣ аз шаҳр имкон медиҳанд. Натиҷаҳои ниҳонии фаъолияти сармоягузори корхонаҳои кишоварзӣ аз таъминияти истеҳсолот бо кадрҳо ва аз мувофиқат ба сатҳи

касбӣ, ҳамчунин аз ҳайати ихтисосии коргарони соҳаи истеҳсолоти асосӣ ва ҷридиҳанда вобастаанд.

Дар вилоят дар ҷараёни ислоҳоти иқтисодӣ кишоварзӣ намудҳои нави хоҷагидорӣ, дар шакли хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) пайдо шудаанд. Шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҷумҳурӣ дар давраи солҳои 2014-2019 беш аз 1,5 маротиба, дар вилояти Хатлон бошад аз 52570 воҳид то 58704 воҳид, ё бештар аз 1,1 маротиба афзуд. Аммо вазни хоси он дар миқдори умумии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҷумҳурӣ аз 48,7 то 34,1%, яъне бештар аз 14,6% кам шуд (ҷадвали 3). Маълум аст, ки дар вилоят ҷараёни ташкили шаклҳои якҷояи хоҷагидорӣ оғоз ёфт ва он ҷараёни ташкили хоҷагиҳои нави деҳқониро боздошт намуд.

Ҷадвали 3. Динамикаи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар вилояти Хатлон

Нишондодҳо	С О Л Х О						Тағйирот, %
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Дар мамлакат, адад	108035	123379	145107	164631	172668	171975	159,2
аз он ҷумла дар вил. Хатлон, адад	52570	47540	57219	57609	60212	58704	111,7
Дар %	48,7					34,1	-14,6

Ҳисоб карда шудааст аз рӯи Нишондиҳандаҳои гендерӣ оид ба фаъолияти истеҳсолии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар солҳои 2014-2019. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.52-62

Бинобар афзоиши миқдори шаклҳои мустиқилонаи хоҷагидорӣ тақмилдиҳии механизми ташкилӣ-иқтисодӣ ташаккули иқтисодии сармоягузорию корхонаҳои кишоварзӣ муҳим мегардад. Механизми ташкилӣ-иқтисодӣ низоми мураккаби воситаҳои молиявӣ-иқтисодӣ, шаклу усулҳои ташаккул, низоми назорат аз болои фаъолияти сармоягузорӣ, механизмҳои ҷалби захираҳои сармоягузорӣ, инчунин тарзҳои идоракунии ин ҷараёнҳо мебошад.

Хулоса, барои рушди босуръати соҳаи кишоварзӣ дар вилояти Хатлон фароҳам овардани шароити мусоиди иқтисодӣ зарур мебошад, яъне дар соҳаи кишоварзӣ сармоягузорию ҳамакунӣ бояд намуд, ки пеш аз ҳама ба самти инноватсионии фаъолияти ташкилотҳои кишоварзӣ мутааллиқ мебошад. Дар ҳақиқат, барои баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ ва афзоиши иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ, аз як тараф, сармоягузорию калон, аз тарафи дигар, ташаккули механизми самаранокӣ сармоягузорию заруранд.

Адабиёт

1. Послание Лидера наций, Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан - 2018//:www.president.tj/ru. (дата обращения 23 мая 2020)
2. Мирсаидов А.Б. Государственное регулирование цены продовольственного продукта Душанбе:Ирфон – 2013. 192-С.5.
3. Мирсаидов А.Б. Аврорзода А. Государственное регулирование воспроизводственного процесса: вопросы институционального обеспечения – Душанбе, 2019- С.32.
4. Мирсаидов А.Б., Гулов Б.М. Институциональные аспекты эффективного использования инвестиционного потенциала в аграрной экономике // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук 2019. №4., Часть I- С. 158-164.

АННОТАЦИЯ

МЕХАНИЗМҲОИ ҶАЛБИ ЗАХИРАҲОИ САРМОЯВӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Дар мақолаи мазкур оид ба сатҳи ташкили фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаҳои кишоварзӣ вилояти Хатлон маълумот баррасӣ мегардад. Масъалаи рушди соҳаи кишоварзӣ қайд гардида, вилояти Хатлон ҳамчун минтақаи бо захираи кофии иқтисодӣ ва сармоягузорӣ таъмин баҳо дода мешавад, ки барои соҳаҳои кишоварзӣ арзёбӣ мегардад. Қайд мегардад, ки дар шароити муносири хоҷагидорӣ маҳз давлат танзими фаъолияти сармоягузорию дар соҳаи кишоварзӣ амалӣ менамояд. Оид ба гузариш ба марҳилаи саноатӣ-аграрии инкишоф маълумот пешниҳод шуда, ҷорабиниҳо оид ба гузариш ба марҳилаи саноатӣ-аграрии инкишоф баррасӣ мегарданд.

Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии рушди иқтисодии вилояти Хатлон, шугълнокӣ ва музди меҳнати миёнаи моҳонаи кормандони соҳаи кишоварзӣ ва динамикаи хоҷагиҳои деҳқонӣ барои то соли 2019 оварда шудаанд.

Калимаҳои калидӣ: кишоварзӣ, сармоягузорӣ, сармояи тағйирёбанда, саноатӣ-аграрӣ, стратегӣ, захираҳои меҳнатӣ, бӯҳрони иқтисодӣ, заминҳои ноқарам, маҳсулноки, самаранокӣ, дараҷаи рушд, ҳаҷми сармоягузорӣ.

АННОТАЦИЯ

МЕХАНИЗМЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ РЕСУРСОВ В АГРАРНЫЙ СЕКТОР ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье представлена информация об уровне организации инвестиционной деятельности в аграрном секторе Хатлонской области. Был отмечен вопрос развития сельского хозяйства, и Хатлонская область оценивается как регион с достаточными экономическими ресурсами и инвестициями, что ценно для сельскохозяйственного сектора. Отмечается, что в современных экономических условиях, именно государство

регулирует инвестиционную деятельность в сельском хозяйстве. Представлена информация о переходе на индустриально-аграрную стадию развития и, в связи с этим, рассмотрены меры.

Представлена динамика основных показателей экономического развития Хатлонской области, занятости и среднемесячной заработной платы сельскохозяйственным рабочим и динамика развития дехканских хозяйств за 2019 год.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: сельское хозяйство, инвестиции, переменный капитал, индустриально-аграрный, стратегический, трудовые ресурсы, экономический кризис, невозделываемые земли, продуктивность, эффективность, уровень развития, объем инвестиций.

ANNOTATION

MECHANISMS OF ATTRACTING INVESTMENT RESOURCES IN THE AGRARIAN SECTOR OF KHATLON REGION

The article provides information on the level of organization of investment activities in the agricultural sector of the Khatlon region. The issue of agricultural development was noted, and Khatlon region is assessed as a region with sufficient economic resources and investments, which is assessed for the agricultural sector. It is noted that in modern economic conditions it is the state that regulates investment activities in agriculture. Information on the transition to the industrial-agrarian stage of development will be presented and measures for the transition to the industrial-agrarian stage of development will be considered.

The dynamics of the main indicators of economic development of the Khatlon region, employment and average monthly wages of agricultural workers and the dynamics of dekhkan farms for 2019 are presented.

Key words: agriculture, investment, variable capital, industrial-agrarian, strategic, labor resources, economic crisis, uncultivated land, productivity, efficiency, level of development, investment volume.

ТДУ 631.155.2

ИДОРАКУНИИ ТАЪМИНИ САРМОЯГУЗОРИИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ КОРХОНаВУ ХОҶАГИҶОИ КИШОВАРЗИИ МИНТАҚАИ КҶҶЛОБИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

*Бобоев Ш.Қ.- н.и.и., дотсенти ДАТ ба нрми Ш. Шохтемур, Тагоев Ҷ.Х.-н.и.и.,
дотсенти ДМТ, Наврӯзи Н.- н.и.и., м/к Дошишқадаи технология ва менеҷменти
инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб*

Калимаҳои калидӣ: комплекси агросаноатӣ, идоракуни, танзими давлатӣ, сармоягузориҳо, рушди инноватсионӣ, минтақа, хоҷагиҳои кишоварзӣ, сохторҳои технологӣ, такористеҳсолӣ ва соҳавӣ.

Дар шароити имрӯза яке аз вазифаҳои асосии комплекси агросаноатии ҷумҳурӣ ва ҳамчунин зеркомплекси агросаноатии минтақавии он таъмини талаботи аҳолии мамлакат бо маводи озуқаворӣ истеҳсолоти ватанӣ ба шумор меравад. Зеро мувофиқи маълумоти Ташкилоти байналхалқии озуқаворӣ СММ имрӯзҳо дар қураи Замин зиёда аз 1млрд одамон гуруснагӣ мекашанд. Ҳамзамон қоршиносони ин ташкилоти бонуфуз пешбинӣ намуданд, ки қамҷинии маводи озуқаворӣ то соли 2025 ҳаҷман 130 млн тоннаро ташкил медиҳад [1,с.5-10]. Қобили қайд аст, ки дар шароити имрӯза ақсари мамолиқи ҷаҳон қўшиш ба харҷ дода истодаанд, ки муқтақилият ва дар ин асос арзишҳои миллии худро нигоҳ доранд. Албатта, дар ин ҷода мавзӯи қалидӣ ин таъмини талаботи аҳолии мамлакат бо маводи озуқаворӣ истеҳсолоти ватанӣ маҳсуб меёбад. Аммо маълум аст, ки ин масъала худ аз худ ҳал намешавад ва барои ин ҳар як давлат аз ҷумла кишварии мо низ бояд истеҳсолоти агросаноатии рушдқарда дошта бошад, то ин ки аз як ҷониб, талаботи аҳолии мамлакатро бо озуқай худӣ таъмин қунад ва аз дигар ҷониб, ба фишорҳои давлатҳои дорой сектори аграрии тарақ қикарда тобовар, яъне рақобатпазир бошад. Барои қунин дараҷай рушдро ноил гардидан, дар истеҳсолоти агросаноатии ватанӣ бояд фаъолиии фаъолияти сармоягузориҳо таъмин қарда шавад. Маҳсусан, дар мавриди сектори аграрии ҷумҳурӣ, як нуқтаро қайд қардан ба маврид аст, ки ин сармоягузориҳо бояд ҳусусияти инноватсионӣ дошта бошанд. Яъне рушди ояндаи истеҳсолоти агросаноатии мамлакат рушди инноватсионӣ бошад ва ин рушди ба таъмини сармоягузориҳои доимӣ ниёз дорад. Дар Стратегияи миллии рушд барои солҳои 2016-2030 ва ҳам барномаи миёнамӯҳлати рушди иқтисодиву иҷтимоии ҷумҳурӣ барои солҳои 2016-2020 ба масоили таъмини сармоягузориҳои рушди сектори реалии иқтисодиёт диққати ниҳоят қиддӣ дода шудааст. Таносубҳои ҳаҷми сармоягузориҳо дар МУД, ки дар сенарияҳои дурнамои рушди иқтисоди кишвар нишон дода шудаанд, далели илман асоснок будани назари қоршиносони ватанӣ ва ҳамтоёни хориҷии онҳо буда метавонад. Қобили қайд аст, ки барои амалишавии 4 гурӯҳи инноватсияҳои дар

доираи Концепсияи пешрафти инноватсионии КАС-и ҷумхури, ки аз ҷониби коршиносони ватанӣ чудо карда шудаанд, ба сармоягузориҳо ниёз доранд. Баъзе аз онҳоро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳем. Масалан, яке аз навъҳои инноватсияҳои кишоварзӣ инноватсияҳои хусусияти истеҳсолоти дошта (техникӣ ва технологӣ) ба шумор мераванд. Бо ибораи дигар, ин инноватсияҳо мебошанд, ки ба навкунии фондҳои асосии корхонаву хоҷагиҳои кишоварзӣ нигаронида шудаанд. Дар назарияи илмӣ ва таҷрибаи амалӣ сармоягузориҳоеро, ки ин навъи инноватсияҳо дар амал татбиқ менамоянд маблағгузориҳои асосӣ ё худ инвестицияҳо ба капитали асосӣ меноманд. Инвестицияҳо ба капитали асосӣ ин гузориши маблағҳои молиқу пули дарозмуддате мебошанд, ки барои харидкунӣ, азнавбарқароркунӣ, таҷдид, васеъкунӣ ва сохтмони фондҳои асосии корхонаҳо равона карда мешаванд. Яъне маблағгузориҳои асосӣ сарчашмаи молиякунонии сохтмонҳои капитали дар ин ва ё он соҳаи иқтисодиёт ба ҳисоб мераванд. Дар навбати худ сохтмони капитали яке аз шаклҳои асосии тақрористеҳсоли фондҳои асосии корхонаву ташкилотҳо ба шумор меравад. Дар таҷрибаи хоҷагидорӣ корхонаву ташкилотҳои КАС барои идоракунии таъмини сармоягузориҳои инноватсияҳо аз сохторҳои сармоягузориҳои истифода менамоянд. Сохтори инвестицияҳо ин таркиби инвестицияҳо аз рӯи намуд, самти истифода ва ҳиссаи ҳар як намуди онҳо дар ҳаҷми умумии инвестицияҳо мебошад, ки бо ғоиз ёфтааст. Дар адабиётҳои иқтисодӣ сохтори умумии инвестицияҳо ва сохторҳои ҷузъии инвестицияҳо ҷудо мекунанд. Тақсими инвестицияҳо ба инвестицияҳои реалӣ ва молиявӣ (инвестицияҳои сармоясоз ва портфели) асоси сохтори умумии инвестицияҳои корхонаву ташкилотҳо ва соҳаву комплексҳо ва дар маҷмӯъ иқтисодиётро ташкил медиҳанд. Сохторҳои технологӣ, тақрористеҳсолӣ, соҳавӣ, ҳудудии маблағгузориҳои асосӣ ва сохтори сарчашмаҳои молиякунонии инвестицияҳо ба сохторҳои ҷузъии инвестицияҳо мансубанд[2, с.7-11]. Ба мақсади муайян намудани нақши ин сохторҳо дар идоракунии таъмини сармоягузориҳои фаъолияти инноватсионии корхонаву ташкилотҳо ва соҳаву комплексҳо ва дар маҷмӯъ иқтисодиёти мамлакат ва ё манотиқи алоҳидаи он муҳимтарини ин сохторҳои ҷузъиро таҳлилу таҳқиқ намуда, ҳамзамон таъсири онҳоро дар таъмини сармоягузориҳои инноватсияҳо мавриди баҳрабардорӣ қарор медиҳем. Яке аз ин сохторҳо сохтори соҳавии инвестицияҳо ба шумор меравад. Сохтори соҳавии инвестицияҳо ин тақсим ва таносуби инвестицияҳо дар соҳаҳои иқтисодиёти ҷумхури мебошад. Яъне ҳаҷми инвестицияҳо дар соҳаҳои саноат, нақлиёт, сохтмон, кишоварзӣ ва ғ. чанд ғоизи ҳаҷми умумии инвестицияҳо дар иқтисодиёти мамлакат ташкил медиҳанд (ниг. ҷадвали 1). Аз таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 бармеояд, ки ҳаҷми сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ дар соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ ва соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ дар таносуби 66,5/33,5 ҳиссаи ғоизӣ қарор доранд. Аммо нуктаи нигароникунандаи таҳлили ҷадвали 1 дар он зухур мекунад, ки ҳаҷми сармоягузориҳо ба сармояи асосии истеҳсолоти кишоварзӣ дар замони истиқлолияти кишвар тамоюл ба камшавӣ дорад. Масалан, агар дар соли 1991 ин нишондиҳанда 26,4% бошад, дар аз соли 2011 то 2017 ҳатто 1,0%-ро низ ташкил намедиҳад.

Ҷадвали 1

Сохтори соҳавии сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номгӯи соҳа	Солҳо					
	1991	2010	2011	2015	2016	2017
Соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ, аз ҷумла	67,3	60,0	53,0	59,0	66,7	66,5
- саноат	28,2	41,2	35,7	45,9	49,3	52,1
- кишоварзӣ	26,4	1,3	0,5	0,8	0,7	0,9
- нақлиёт	5,9	13,8	14,2	10,5	13,5	10,7
- савдо	2,4	1,4	0,7	0,7	1,7	1,2
- дигар соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ	4,4	2,3	1,9	1,1	1,5	1,6
Соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ	32,7	40,0	47,0	41,0	33,3	33,5
Ҳамагӣ	100	100	100	100	100	100

Сарчашма: Тоҷикистон: далелу рақамҳо (Маҷмӯаи оморӣ). – Душанбе, 1999. – С. 40; Сохтмон дар ҚТ/Омори солона-Душанбе: Агентии оморӣ назди ПҚТ, 2012. – С.25; Сохтмон дар ҚТ/Омори солона-Душанбе: Агентии оморӣ назди ПҚТ, 2018. – С.26-27 ва ҳисобкунию натиҷагирӣ муаллифон.

Чунин ҳолат маънои онро дорад, ки сатҳи навкунии фондҳои асосии истеҳсолоти кишоварзӣ дар дараҷаи хеле паст қарор дорад ва ин ҳолати инқирозӣ маҳсуб меёбад. Зеро бо чунин ҳаҷми сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ оид ба таъмини сармоягузориҳои фаъолияти сармоягузорӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ сухан гуфтан начандон ба мақсад мувофиқ аст. Албатта, ин сохтор ба сифати воситаи идоракунии таъмини сармоягузориҳои фаъолияти инноватсионӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ баромад намуда, мақомоти дахлдори давлатиро хушдор медиҳад, ки вазъият дар кадом сатҳ қарор дорад ва барои ислоҳи он кадом чораҳои заруриро бояд андешид.

Дар идоракунии сармоягузориҳо ва таъмини молиякунонии инноватсияҳо дар доираи иқтисодиёти мамлакат ва соҳаҳои алоҳидаи он сохтори инвеститсияҳо аз рӯи сарчашмаҳои молиякунонӣ нақши муҳимро мебозад. Зеро дар аксари ҳолатҳо дар давлатҳои рушдкарда ин сохторро ҳамчун фишанг барои танзими давлатии таъмини сармоягузорию рушди иқтисодиёт истифода намудаанд. Сохтори инвеститсияҳо аз рӯи сарчашмаҳои молиякунонӣ ин тақсим ва таносуби инвеститсияҳо дар буриши сарчашмаҳои молиякунонӣ нисбати ҳаҷми умумии онҳо фаҳмида мешавад. Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ мукамалгардонии ин сохтори инвеститсияҳо маънои то дараҷаи оптималӣ баланд бардоштани ҳиссаи воситаҳои ғайрибучавиро дорад. Дар маъно оддӣ ин сохтор нишон медиҳад, ки дар ҳаҷми умумии сармоягузориҳо ба сармояи асосии иқтисодиёти мамлакат ҳиссаи сармоягузориҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ чанд дар садро ташкил медиҳад.

Чадвали 2

Сохтори инвеститсияҳо аз рӯи сарчашмаҳои молиякунонӣ дар корхонаҳои ҳама шаклҳои фаъолияти хоҷагидорӣ дар ҚТ, %

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	1991	2010	2011	2015	2016	2017
Ҳаҷми умумии сармоягузориҳо дар Иқтисодиёти ҷумҳурӣ	100	100	100	100	100	100
1. Сармоягузориҳои асосии давлатӣ:	80,8	35,9	49,9	35,3	39,4	44,1
-воситаҳои бучавии давлат	46,1	30,2	42,0	31,9	37,8	40,4
- воситаҳои ғайрибучавии давлат, ки барои сармоягузорӣ равона шуданд	34,7	4,5	7,9	3,4	1,6	3,7
2. Воситаҳои ғайридавлатӣ (воситаҳои худӣ, ҷалбшуда ва қарзҳо)	19,2	64,1	50,1	64,7	60,6	55,9

Сарчашма: Тоҷикистон: 20 солагии истиқлолияти давлатӣ (Маҷмӯаи оморӣ). - Душанбе: Агентии оморӣ назди ПҚТ, 2018.-2011.- С.509-539; Сохтмон дар ҚТ/ Омори солона-Душанбе: Агентии оморӣ назди ПҚТ, 2012.- С.13-19; Сохтмон дар ҚТ/ Омори солона-Душанбе: Агентии оморӣ назди ПҚТ, 2018.-С.21 ва ҳисобкунии натиҷагирӣ муаллифони.

Дар давлатҳои рушдкарда ин таносуб дар ҳудуди 35-30% бар 65-70%-ро ташкил медиҳад, яъне бартарии сарчашмаҳои ғайридавлатии молиякунонии сармоягузориҳо бараъло эҳсос карда мешавад. Дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ ин таносуб дар ҳудуди 44,1% бар 55,9% қарор дорад (ниг.чадв.2). Таҳлилу натиҷагирӣ ин сохтор ба мақомоти давлатӣ маълумот медиҳад, ки самти ҳавасмандгардонии сектори хусусӣ қору чорабиниҳоро ҷоннок кардан лозим меояд. Зеро дар иқтисодиёти ба бозор нигаронидашуда нақши сектори хусусӣ дар таъмини сармоягузорию фаъолияти инноватсионии корхонаву ташкилотҳои бизнеси хурду миёна хеле бузург аст. Бо ибораи дигар, давлат дар ин ҳолатҳо инфрасохтори фаъолияти инноватсиониро бунёд месозад ва бизнеси хурду миёна бошад, аз он истифода намуда фаъолияти худро сармоягузорӣ менамоянд ва тавассути қори намудани инноватсияҳо онро рақобатпазир мегардонанд.

Дар ин маврид аз сарчашмаҳои молиякунонии КИТТК дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ёдовар шудан ба мақсад мувофиқ аст. Таҳлили маълумоти чадвали 3 аз он гувоҳи медиҳад, ки барои ташкилоту корхонаҳое, ки ба КИТТК сару қор доранд, дар солҳои таҳлил сарчашмаи молиякунонии фаъолиятанро аз 97,7% то 99,9% воситаҳои бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад, ки ин дар шароити муносибатҳои бозорӣ ниҳоят ташвишвар ба шумор меравад (ниг. чадв.3.).

Чадвали 3

Сарчашмаи молиякунонии КИТТК дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашмаи молиякунонӣ	Ҳаҷми молиякунонии КИТТК, сомонӣ(%)					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Воситаҳои бучети давлат	22846055,06 (97,7%)	30960780,69 (99,5%)	38549330,68 (99,07%)	162854674,6 (99,1%)	40831426,7 (99,08%)	39543648,83 (99,9%)
Воситаи фондҳои ғайридавлатӣ	32037 (0,14%)	10000 (0,032%)	335522 (0,862%)	180780 (0,11%)	---	12500 (0,032%)
Воситаҳои худии ташкилотҳо	1000 (0,004%)	14260 (0,046%)	---	234366 (0,14%)	343706 (0,83%)	10710 (0,027%)
Воситаҳои супоришдиҳа-он	96765 (0,41%)	---	---	39500 (0,02%)	---	---
Сармояи қоричӣ	399058 (1,7%)	125116 (0,4%)	25400 (0,652%)	1018900 (0,6%)	33699 (0,08%)	6715 (0,016%)
Ҳамагӣ	23374915,06 (100%)	31110156,69 (100%)	38910252,68 (100%)	164328220,6 (100%)	41208831,7 (100%)	39573573,83 (100%)

Сарчашма: Файзуллоев М.К., Навруз Н. Триады государства, бизнеса и вузов как механизм финансирования инноваций /Матер. респ.науч. практ. конф. «Институциональные основы формирования инновационной экономики Республики Таджикистан (24.05.19)-Душанбе: РТСУ, 2019. -С255-265(416стр).

Сохтори дигаре, ки тавассути он давлат ҳаҷми сармоягузориҳоро ба танзим медарорад ин сохтори сармоягузориҳоро ба сармояи асосӣ дар ин ё он минтақаҳои ҷумҳурӣ ба шумор меравад. Яъне давлат таносубҳои гузориши сармоягузориҳоро таҳлил намуда, ҳамзамон метавонад ба воситаи фишангҳои зарурӣ онҳоро ба низом дарорад, то ин ки минтақаҳои гуногуни кишвар то андозае тараққиёти баробар дошта бошанд. Бо ин мақсад маълумоти зеринро барои таҳлил пешниҳод менамоем (ниг.ҷадв.4). Азбаски объекти таҳқиқоти мо корхонаву ташкилотҳои вилояти Хатлон ба шумор меравад, мо муайян намудем, ки ҳаҷми сармоягузориҳоро ба сармояи асосӣ дар солҳои таҳлилшуда дар вилояти Хатлон 22,5%(соли 2012) то 19,2%(соли 2017) қарор дорад. Ҳаҷми сармоягузориҳоро ба сармояи асосӣ дар минтақаҳои агросаноатии вилояти Хатлон, яъне дар Вахшу Бохтар ва минтақаи агросаноатии Кӯлоб таҳлил намуда, хулоса намудем, ки дар солҳои 2012 то 2016 дар ҳудуди минтақаи агросаноатии Кӯлоб ҳаҷми сармоягузориҳоро ба сармояи асосӣ зиёдтар ба қайд гирифта шудаанд. Аммо дар соли 2017 ҳаҷми сармоягузориҳоро ба сармояи асосӣ дар ҳудуди минтақаи агросаноатии Вахшу Бохтар бартарӣ пайдо намуданд.

Ҷадвали 4

Сохтори сармоягузориҳоро ба сармояи асосӣ дар
вилояти Хатлону минтақаҳои он, %

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ҳаҷми сармоягузориҳоро ба сармояи асосӣ дар иқтисодиёти ҶТ	100	100	100	100	100	100
Ҳаҷми сармоягузориҳоро ба сармояи асосӣ дар иқтисодиёти вилояти Хатлон	22,5 (100%)	21,4 (100%)	18,6 (100%)	15,4 (100%)	21,2 (100%)	19,2 (100%)
- ҳаҷми сармоягузориҳоро ба сармояи асосӣ дар минтақаи Бохтару Вахш	29,9	36,4	31,7	30,8	42,7	57,4
- ҳаҷми сармоягузориҳоро ба сармояи асосӣ дар минтақаи Кӯлоб	70,1	63,6	68,3	69,2	57,3	42,6

Источники: Омори солонаи вилояти Хатлон (Маҷмӯаи омори) - ш. Қирғонтеппа: Сарраёсати Агентии омори назди ПҚТД дар вилояти Хатлон, 2018. - С.125-126; Сохтмон дар ҶТ/ Омори солона-Душанбе: Агентии омори назди ПҚТ, 2018. - С.21 ва ва ҳисобкунию натиҷагирӣҳои муаллифони.

Албатта, муайянкунии ин таносубҳо ба мақомоти давлатӣ имкон медиҳанд, ки барои таъмини сармоягузориҳои рушди иқтисодиёти минтақа аз ҷумла рушди фаъолияти инноватсионии корхонаву ташкилоти он чораҳои зарурӣ андешад.

Сохтори технологияи маблағгузориҳои асосӣ низ ба ҳайси воситаи идоракунии таъмини сармоягузориҳои фаъолияти инноватсионӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он хизмат карда метавонад. Сохтори технологияи маблағгузориҳои асосӣ ин таркиби хароҷотҳои ин ва ё он объекти сохтмонӣ ва ҳиссаи ҳар як намуди хароҷотҳо дар арзиши умумии сметаи он мебошад, ки бо фоиз ифода ёфтааст. Дар сохтори технологияи маблағгузориҳои асосӣ асосан намудҳои зерини хароҷотҳо ҷудо мекунанд: -корҳои сохтмони монтажкунӣ; -харидкунии машинаву таҷҳизотҳо ва ҷобачокунию васлкунии онҳо; -дигар намуди хароҷотҳои капиталӣ. Азбаски оид ба сохтори технологияи маблағгузориҳои асосӣ дар ҷумҳурии мо ҳисобот бурда намешавад, мо сохтори технологияи сармоягузориҳоро ба сармояи асосиро дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор додем (ниг. ҷадв.5). Таҳлили маълумоти ҷадвали 5 нишон медиҳад, ки дар солҳои мавриди таҳлил қароргирифта ҳаҷми сармоягузориҳоро, ки барои корҳои сохтмони васлкунӣ равона гардидаанд дар ҳудуди 83-76% қарор доранд. Аммо ҳиссаи сармоягузориҳоро, ки барои харидкунии машинаву таҷҳизотҳо ва ҷобачокунию васлкунӣ онҳо равона шудаанд, ҳамагӣ 11-21% ҳаҷми умумии сармоягузориҳоро ба сармояи асосӣ дар иқтисодиёти ҷумҳуриро ташкил медиҳанд.

Ҷадвали 5

Сохтори технологияи сармоягузориҳоро ба сармояи асосӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо %)

	Солҳо					
	1991	2010	2011	2015	2016	2017
Ҳаҷми сармоягузориҳоро ба сармояи асосӣ дар иқтисодиёти ҶТ, аз ҷумла	100	100	100	100	100	100
-корҳои сохтмони монтажкунӣ	62,0	88,0	83,0	85,0	74,0	76,0
-харидкунии машинаву таҷҳизотҳо ва ҷобачокунию васлкунӣ онҳо	21,0	7,0	11,0	8,0	12,0	21,0
-дигар намуди хароҷотҳои капиталӣ	17,0	5,0	6,0	7,0	14,0	3,0

Сарчашма: Омори солонаи ҶТ, 1996 (нашри расмӣ). – Душанбе, 1997. -С. 113; Сохтмон дар ҶТ/ Омори солона-Душанбе: Агентии омори назди ПҚТ, 2012.- С.20.; Сохтмон дар ҶТ/ Омори солона-Душанбе: Агентии омори назди ПҚТ, 2018.-С.23.

Дар чунин таносубҳо амали гардидани сармоягузориҳо ба сармояи асосии иқтисодӣ мамлакат низ нуқсонҳои худро дорад. Масалан, чунин ҳолат мефаҳмонад, ки дар сохтори фондҳои асосии бақордаровардашуда ҳиссаи бинову иншоот нисбати машинаву техникаву таҷҳизотҳо бартарӣ дорад. Яке аз самтҳои амалишавии инноватсияҳо дар иқтисодӣ ҷумхури ин навлониҳо дар мучаҳҳазгардонии машинаву техникаву таҷҳизотҳои корхонаҳо маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, таҳлили маълумоти ҷадвали мазкур дар доираи соҳаҳо ва корхонаҳо ба мақомоти масъул ва роҳбарони онҳо имкон медиҳад, ки хулосаву натиҷаи ин сохтори сармоягузориҳо ба мақсади идоракунии таъмини сармоягузории инноватсияҳои кишоварзӣ истифода намоянд.

Сохторе дигар, ки тавассути он давлат метавонад ба идоракунии таъмини сармоягузории фаъолияти инноватсионии корхонаву ташкилотҳо сахмгузор бошад, ин сохтори такрористехсолии маблағгузориҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Сохтори такрористехсолии маблағгузориҳои асосӣ ин тақсим ва таносуби маблағҳои гузошташуда аз рӯи шакли такрористехсоли фондҳои асоси истеҳсоли дар арзиши умумии сметаи мебошад, ки бо фоиз ифода меёбад. Яъне сохтори такрористехсолии маблағгузориҳои асосӣ мефаҳмонад, ки маблағгузориҳои гузошташуда дар кадом таносубҳо барои азнавбарқароркунӣ, таҷдид, васеъкунии истеҳсолоти мавҷуда ва сохтмони объектҳои нави истеҳсоли равона карда шудаанд (ниг.ҷадв.6).

Аз таҳлили маълумоти ҷадвали 6 бармеояд, ки дар иқтисодӣ кишвар дар солҳои таҳлилшуда ҳиссаи сармоягузориҳо ба сохтмони навл бартарӣ доранд ва дар се соли охир ба ҳисоби миёна зиёда аз 63%-ро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 6

Сохтори такрористехсолии маблағгузориҳои асосӣ дар иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо %)

Нишондиҳанда	солҳо						
	1991	2007	2010	2011	2015	2016	2017
Сармоягузори ба сармояи асосӣ, ҳамагӣ	100	100	100	100	100	100	100
Аз ҷумла:	26,2	4,0	24,0	28,0	30,0	25,0	24,0
- таҷдид (азнавтаҷҳизонӣ)							
- васеъкунӣ	5,6	3,0	4,0	7,0	1,0	1,0	1,0
- сохтмони навл	53	92,0	39,0	56,0	65,0	64,0	63,0
- азнавбарқароркунӣ	15,2	1,0	33,0	9,0	4,0	10,0	12,0

Сарчашма: Омори солонаи ҚТ, 1996 (нашри расмӣ). – Душанбе, 1997. – С. 13; Сохтмон дар ҚТ/ Омори солона. -Душанбе: Агентии омори назди ПҚТ, 2011.- С.34-35; Сохтмон дар ҚТ/ Омори солона.-Душанбе: Агентии омори назди ПҚТ, 2012.- С.23. Сохтмон дар ҚТ/ Омори солона-Душанбе: Агентии омори назди ПҚТ,2018.-С.25 ва ҳисобкунии натиҷагирҳои муаллифон.

Ҳиссаи сармоягузориҳо барои таҷдиди корхонаҳои амалкунанда дар ҳамин фосилаи вақт зиёда аз 24%-ро ташкил медиҳад. Қобили қайд аст, ки дар иқтисодӣ мамолики рушдкарда дар сохтор ҳиссаи сармоягузориҳо барои таҷдиди корхонаҳои амалкунанда тамоюл ба афзоиш доранд. Зеро ин маънои иқтисодиётро бо техникаву таҷҳизоти замонавӣ ва пешрафтаву инноватсионӣ таъмин карданро дорад. Ҳамчунин, дар сохтори такрористехсоли маблағгузориҳои асосӣ дар ин давлатҳо ба азнавбарқароркунии корхонаҳои амалкунанда диққату бартарӣ дода мешавад. Зеро вазъи иқтисодӣ ҷаҳони муосир зуд тағйир меёбад ва дар чунин ҳолат гузоришҳои дарозмуддат барои корхонаҳо наҷандон ғоидаовар ба ҳисоб мераванд.

Фаъолияти сармоягузори ва инноватсиониро давлат ҳамчунин ба воситаи таҳлили динамикаи тақсими маблағгузориҳои асосӣ ва бақордарории фондҳои асосӣ дар буриши минтақаҳои ҷумхури метавонад мавриди танзиму идоракунӣ қарор диҳад. Бо ин мақсад маълумоти ҷадвали зеринро барои баррасӣ пешниҳод менамоем (ниг.ҷадв.7). Таҳлили динамикаи тақсими маблағгузориҳои асосӣ ва бақордарории фондҳои асосӣ дар буриши минтақаҳои ҷумхури гувоҳӣ медиҳанд, ки ҳиссаи сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ дар ш.Душанбе ва НТҚ дар солҳои таҳлилшаванда тамоюл ба афзоиш доранд. Дар минтақаи Хатлон, ки яке вилоятҳои сараҳолӣ ва калонтарини мамлакат ба шумор меравад ин нишондиҳанда дар ҳамин фосилаи вақт дар ҳудуди 19-20% қарор дорад.

Ҷадвали 7

Динамикаи тақсими маблағгузориҳои асосӣ ва бақордарории фондҳои асосии дар буриши минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо %)

	Бақордарории ФА						Маблағгузориҳои асосӣ					
	1991	2010	2011	2015	2016	2017	1991	2010	2011	2015	2016	2017
ВМКБ	3,4	5,5	6,5	3,5	1,8	11,5	5,1	5,2	2,5	2,6	3,2	3,9
Вилояти Суғд	25,1	20,3	21,8	30,2	25,2	21,8	29,7	13,0	18,0	17,0	17,2	17,7

Вилояти Хатлон	16,1	30,6	24,5	24,0	20,8	25,0	28	40,3	19,7	15,4	21,2	19,2
Ш. Душанбе	16,2	31,7	35,4	30,4	46,9	33,3	12,5	21,6	28,5	34,5	27,1	24,9
НТЧ	39,2	11,9	11,8	11,9	5,3	8,4	24,7	19,9	31,3	30,5	31,3	34,3
Ҳамагӣ	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Сарчашма: Омори солонаи ҚТ, 2009 (наири расмӣ).- Душанбе, 2010.- С. 226-229.; Сохтмон дар ҚТ/ Омори солона.-Душанбе: Агентии омори назди ПҚТ, 2011.- С.101-105, С.94-99; Сохтмон дар ҚТ/ Омори солона-Душанбе: Агентии омори назди ПҚТ, 2012.- С.15-16; Сохтмон дар ҚТ/ Омори солона.-Душанбе: Агентии омори назди ПҚТ,2018.- С.21-27; Омори солонаи ҚТ, 2017 (наири расмӣ).- Душанбе: Агентии омори назди ПҚТ,2018.- С. 312,320 ва ҳисобкуниҳои муаллифон.

Бакордарории фондҳои асосӣ дар ҳамин фосилаи вақт дар вилояти Хатлон дар ҳудуди 24-25% қарор дорад. Чунин чараёнхоро таҳлил намуда, мақомоти идоракунии давлатӣ ба воситаи чораҳо, фишангҳо ва сармоягузориҳои давлатӣ таносубҳои сармоягузориҳои асосиро ба мақсади танзими рушди баробару мунтазами минтақаҳо низом мебарорад. Ҳамин тариқ, дар маҷмӯъ таҳлили сохторҳои сармоягузори хо нишон дод, ки давлат бо кадом роҳҳо метавонад дар идоракунии таъмини сармоягузориҳои фаъолияти инноватсионии корхонаву ташкилотҳои ин ва ё он минтақа иштирок намояд.

Дар робита ба ин дар вилояти Хатлон аз ҷониби давлат «Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон барои солҳои 2005-2015» қабул гардид. Барномаи номбурда ба пешбинию болоравии соҳаҳои иҷтимоию иқтисодии вилоят, ташкили ислоҳоти минтақавӣ, истифодаи самараноки захираҳои маҳаллӣ нигаронида шуда буд. Бо ин мақсад дар доираи барномаи мазкур 102 лоиҳаи сармоягузорӣ пешбинӣ гардида, маблағи умумии онҳо 2176,1 миллиард доллари америкоиро ташкил меод. Дар давраи амалигардии он 81 лоиҳа ба маблағи 1483,6 млн. доллар амалӣ шудааст, ки ба афзоиш ёфтани маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ ба 18%, даромад ба сари як нафар аҳолии вилоят 1,7 % мусодат намуда, сатҳи камбизоатӣ аз 53 фоиз то 32 фоиз паст карда шуда, аз ҷумла ҳаҷми маҳсулотҳои саноатӣ 72,7 фоиз, шумораи корхонаҳои саноатӣ бошанд 2,6 баробар ва ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ 67 %, афзоиш ёфтаанд. Бо сабаби набудани дастгирӣ аз ҷониби донорҳо амалӣ 21%-и лоиҳаҳо нагардиданд ва дар минтақа мушкилот дар баҳши бо пуррагӣ фаъолият накардани корхонаҳои саноатӣ, кам гардидани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ, зақшавӣ ва фарсудагардии заминҳо, корношоям шудани воситаҳои ирригатсионӣ ҷой доранд. Ба мақсади ҳалли мушкилоти мазкур ва беҳтаргардонии сатҳи зиндагии аҳолии минтақа, аз ҷумла, аҳолии деҳот "Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон барои солҳои 2016-2020" қабул шудааст, ки 282 лоиҳаро бо маблағи умумии 11178,6 миллион сомонӣ дар бар мегирад, ки аз онҳо 151 лоиҳа ба маблағи 9686,0 миллион сомонӣ ба баҳши иқтисодӣ, 87 лоиҳа бо маблағи 623,9 миллион сомонӣ ба баҳши иҷтимоӣ, 44 лоиҳа бо маблағи 868,7 миллион сомонӣ ба баҳши таъмини бехатарии ҳаёт пешбинӣ гардидаанд [3,с.11-12].

Мисолҳои идоракунии истифодаи самараноки сармоягузориҳо ба мақсади рушди инноватсионии истеҳсолоти кишоварзӣи вилояти Хатлон дар таҷрибаи хоҷагидорӣи хоҷагҳои ин минтақа зиёданд. Масалан, ҚММ “Водии Заррин” ҳамчун Иттиҳодияи аграрӣ аз ҷониби соҳибкори ватанӣ Фирдавс Валиев бо тавсияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон соли 2016 ташкил карда шудааст.Ҳадафи ин иқдом ба мақсадҳои стратегии кишвар- таъмини бехатарии озуқаворӣи аҳолии кишвар мусоидат намудан аст.Майдони замини хоҷагии мазкур 12 ҳазор га буда, айни ҳол 6700гектар заминҳои партовро ба гардиши кишоварзӣ даровардааст.Барои иҷрои ин амал ба хоҷагӣ зиёда аз 2200 техникаи кишоварзӣ, сохтмонӣ ва гидромелиоративӣ ворид гардидааст.Хоҷагӣ ба истеҳсоли ғалла(2021га), пахта(1803га), шолӣ(2870га) маҳсусгардонида шуда, зиёда аз 2000 нафар аҳолии маҳалиро бо ҷойи кори доимӣ таъмин намудааст. Фаъолияти хоҷагии мазкур, аз ҷумла методи инноватсионии обёрии зироатҳои кишоварзӣ, ки дар хоҷагӣ истифода мешавад аз ҷониби Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба баланд дода шуд. Дар Ҷамоати деҳоти Ҳилолии ноҳияи Хуросон 08.10.16 бо иштироки Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон корхонаи нави коркарди пахта, ки аз ҷониби соҳибкори ватанӣ роҳбари ширкати «Водии зарин» Фирдавс Валиев бунёд ёфтааст, ба кор дароварда шуд. Корхона бузургтарин дар Тоҷикистон буда, метавонад дар як шабонарӯз 800 тонна ва дар як сол беш аз 60 ҳазор тонна пахтаро коркард намояд. Корхонаи азим бо сарфи 31 миллион сомонӣ сармояи мустақими соҳибкорони ватанию хориҷӣ дар майдони 9 гектар бунёд ёфтааст. Дар ин корхона нахи пахта аз чигит бо технологияи навтарин ҷудо, бастабандӣ ва дар ҳар ду дақиқа як баста нахи пахта бароварда мешавад. Ҳоло дар корхона 165 нафар дар ду баст бо кори доимӣ ва моҳонаи миёнаи 1700 сомонӣ

таъмин гардидаанд. Ширкати «Водии зарин» ҳамчунин дорои 1000 гектар замини кораи обӣ буда, пахтаи хоҷагиҳои дигарро низ барои коркард меҳарад. Кишоварзони соҳибтаҷрибаи ин ширкат дар ҳамкорӣ бо олимони соҳа як нави нави пахтаро бо номи «Водии зарин» ҳосил кардаанд, ки аз ҳар гектар беш аз 60 - сентнерӣ ҳосил медиҳад. Бунёдкорони корхона тасмимдоранд, ки ояндаи наздик корхонаи равшанкашӣ ва коркарди чигити тухмӣ таъсис дода, минбаъд бо бунёди силсилаи корхонаҳои коркарди амики нахи пахта, истеҳсоли маҳсулоти ниҳоиро аз он ба роҳ монанд[4]. Ҳамчунин мисолҳои истифодаи самараноки сармоягузориҳо ба мақсади таъмини фаъолияти инноватсионӣ дар хоҷагиҳои чорводорӣ вилоят низ ҷой доранд, аммо мутаассифона онҳо ҳанӯз характери оммавӣ пайдо накардаанд. Аммо хурсандиовар он аст, ки мувофиқи маълумоти Кумитаи сармоягузорӣ ва идоракунии амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 25 шаҳри ноҳияҳои вилояти Хатлон 30 лоиҳаи сармоягузорӣ амалӣ гардида истодааст, ки суммаи маблағи онҳо зиёда аз 460,15 млн долларро ташкил медиҳанд, аз ҷумла 5-тои онҳо дар соҳаи кишоварзӣ амалӣ шуда истодаанд. Умед аст, ки истифодаи мақсаднок ва самараноки ин маблағҳои ин лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба таъмини сармоягузориҳои рушди инноватсионии истеҳсолоти кишоварзӣ минтақа мусоидат менамоянд[5,с.2-11]. Қобили қайд аст, ки ба 1 январи соли 2018-ум 591 корхонаи саноатӣ фаъолият кардааст, ки дар баланси мустиқ қарор доранд. Аз ҷумла дар ин фосилаи вақт дар вилоят 192 корхонаи пахтатозакунӣ, 93 фабрикаи дӯзандагӣ ва 8 фабрикаи ресандагӣ фаъолият доранд. Корхонаҳои калонтарини вилоят: ҚДММ «Хима-текстил», ҚДММ «Ҷунгтаи моҳир семент» ва ҚДММ «Хуаксин Ғаюр семент»-и ноҳияи Ёвон, Ҷамъияти саҳомии «Трансформатор»-и шаҳри Бохтар, ҚСП «Ҷунтаи Данғара Текстил»-и и ноҳияи Данғара мебошанд[6,с.14]. Соҳаи коркарди нахи пахтаи кишвар аз ҷониби сармоягузориҳои хориҷӣ ҷолибияти хоса пайдо намудааст. Ба фаъолият шурӯъ намудани Маҷмааи нассочии ҚСП «Ҷунтаи Данғара Син Силу Текстил», ки ба шарикони хитой амалӣ шуда истодааст, қадами устувор дар рушди соҳаи коркард ба ҳисоб меравад. Санаи 5 ноябри соли 2018 дар доираи сафари қорӣ ба ноҳияи Данғара Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар расми мавриди баҳрабардорӣ қарор додани навбати дуҷуми истеҳсолоти ресандагии корхонаи мазкур иштирок намуданд. Дар маҷмӯъ иқтидори солонаи сикли ресандагии ҷамъият коркарди қариб 25 ҳазор тонна нахи пахтаро ташкил дода, дар он барои 530 нафар коргарон ҷойи қори доимӣ муҳайё гардидааст. Корхона дорои 4 сикли коркарди нахи пахта буда, дар он инчунин таъсиси истеҳсолоти бофандагӣ, рангуборкунӣ ва дӯзандагӣ пешбинӣ гардидааст [7,с.14].

Албатта, корхонаҳои саноати коркарди пахтаи вилоят ин корхонаҳои агросаноатӣ ба шумор мераванд ва дар аксари онҳо технологияи нави инноватсионӣ ба роҳ монда шудаанд ва маҳсулоти ҷавобгӯи талаботи бозор истеҳсол мекунанд ва садҳо нафар соҳиби ҷойҳои қорӣ ва музди меҳнат низ гардидаанд. Яъне бо кӯшишу дастгирии Ҳукумати ҷумҳурӣ дар ин самт пешравиҳо ба назар мерасанд. Аммо аз рӯи иқтидор қулли корхонаҳои коркарди саноатии пахтаи вилоят дар маҷмӯъ $\frac{1}{4}$ ҳиссаи пахтаи истеҳсолкардаи хоҷагиҳои кишоварзӣ вилоятро коркард намекунанд.

Дар ин радиф як нуктаро таъкид кардан лозим аст, ки идоракунии таъмини сармоягузориҳои рушди инноватсионии корхонаву хоҷагиҳои кишоварзӣ дар доираи ҳуди фаъолияти онҳо низ мушкilotи зиёде дорад. Мо баъзе аз ин мушкilot ва роҳҳои ҳалли онҳоро дар мисоли корхонаву хоҷагиҳои кишоварзӣ минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон мавриди таҳлилу ҳулосабарорӣ қарор додем. Мақсади ҳамагуна фаъолияти сармоягузорӣ ин ба даст овардани ягон намуди самара (қоида ё самараи иҷтимоӣ-экологӣ) мебошад. Шартӣ дигар ин аст, ки самара аз ин сармоягузориҳо бояд максималӣ бошад ба ҳарҷоти минималӣ ба даст оварда шавад, зеро ин тақозои иқтисодӣ бозорӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, фаъолияти сармоягузорӣ ҷӣ дар доираи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва ҷӣ мавриди қабули қарорҳои мустиқ оид ба онҳо на танҳо дар дараҷаи корхонаву ташкилотҳо, компанияву фондҳои сармоягузорӣ, балки дар сатҳи давлат ва мақомоти территориявии идоракунии он мавриди таҳлилу омӯзишҳои ҳамаҷониба қарор дода мешаванд. Яъне фаъолияти сармоягузорӣ дар ҳама дараҷаҳои номбурда бояд онҷунон коркард ва амалӣ гардонида шаванд, ки натиҷаҳои онҳо ба сиёсати сармоягузориҳои давлат мувофиқат намуда, ҳамзамон самаранокии нақшаҳои стратегияи давлатро дар бахши сармоягузорӣ таъмин карда тавонанд. Яъне мо идоракунии қараёнҳои сармоягузориҳо дар мисоли таъмини фаъолияти инноватсионии корхонаҳои агросаноатӣ минтақаи номбурда Кӯлоби вилояти Хатлон дида барои мо, мушкilotу камбудии дар ин самт ҷойдоштаро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Имрӯзҳо дар истеҳсолоти кишоварзӣ ҷумҳурӣ боғҳои интенсивӣ ташаккул ва рушд карда истодаанд. Дар минтақаи Кӯлоб низ ин навгонӣ мавриди қорӣ шудан қарор гирифтааст, масалан дар хоҷагии деҳқонии ба номи «Усто Разоқ». Хоҷагии деҳқонӣ дар

чамоати деҳотӣ деҳбаландӣ ноҳияи Мӯъминобод чойгир аст. Дар хоҷагии деҳқонии мазкур дар масоҳати 1,5 га боғи интенсивӣ бунёд карда шудааст. Боғи мазкур соли 2015 бунёд карда шуда, дар он се намуди себ- «Грани смит», «Голден Рендерс» ва «Супер Гиф» парвариш карда мешавад. Дар боғи мазкур ҳосилнокӣ аллакай аз соли дуҷуми бунёди боғ 2 тоннаро ташкил дода, соли 2017 ба 5 тонна расид. Дар соли 2018 аз боғи мазкур 12 тонна ҳосил дод ва соли 2019 бошад мувофиқи нақшаи пешбинишуда бояд зиёда аз 20 тонна ҳосил ғундошта шавад. Бартарии боғи интенсивӣ дар он аст, ки боғҳои анъанавии лалмӣ баъди 7 сол ва боғҳои обӣ баъди 5 сол ба ҳосил медароянд. Дар боғи интенсивӣ дарахтон дар соли дуҷум ҳосил медиҳанд. Миқдори дарахтон дар 1 га боғи анъанавӣ 155 то 160 адад дар боғи интенсивӣ 1700 то 1800 ададро ташкил медиҳанд. Барои бунёди боғ хароҷот дар боғи интенсивӣ нисбат ба боғҳои анъанавӣ қариб 2,5-3 маротиба зиёд аст. Масалан дар соли 2015 нархи як дарахт барои боғи интенсивӣ 45 сомон арзиш дошт, вале таҷриба нишон дод, ки хароҷотҳои бунёди чунин боғҳо дар 3-4 соли баъди бунёди онҳо пӯшонида мешаванд [8].

Ҳамчунин боғ дар ноҳияи Ш.Шоҳин соли 2015 дар хоҷагии деҳқонии «Сайдалӣ» аз рӯи лоиҳаи сармоягузорию ҳамчунӣ ФАО ва Вазорати кишоварзии ҚТ дар 1 га бо маблағи 35 ҳазор доллар бунёд гардида буд. Миқдори дарахтони боғ 1700 ниҳол, масофаи байни дарахтон 1,5 метр, миқдори қатори дарахтон 25 ва дар ҳар як қатор 63 дарахт ва дар байни қатори дарахтон помидор, бодиринг ва каду парвариш карда мешавад.

Ҷадвали 8

Ҳосилнокӣ дар боғи интенсивии хоҷагии деҳқонии «Сайдалӣ»
дар ноҳияи Ш.Шоҳин

Навъи себ	Ҳосилнокӣ, т/га			
	2015	2016	2017	2018
Грани Смит	150 кг	1,3	4,5	8
Голден Делишес	200 кг	1,4	5,5	7
Супер Гиф	150 кг	1,8	5,5	6

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси маълумоти хоҷагии деҳқонии «Сайдалӣ» дар ноҳияи Ш.Шоҳин тартиб дода шудааст.

Дар боғи интенсивии мазкур асосан се навъи себҳо-«Грани смит», «Голден делишес» ва «Супер гиф» парвариш мешаванд. Дар соли 2018 маблағ аз фурӯши себҳо-«Грани смит» 48 ҳазор сомонӣ, «Голден делишес» 48 ҳазор сомонӣ, ва «Супер гиф» 30 ҳазор сомониноро ташкил дода буд. Қиёси хароҷотҳои истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти хоҷагӣ нишон дод, ки хоҷагии мазкур дар ин сол аз боғи интенсивии номбурда вобаста ба навъҳои себҳо- «Грани смит» 33 ҳазор сомонӣ, «Голден делишес» 27 ҳазор сомонӣ, ва «Супер гиф» 18 ҳазор сомонӣ фоида гирифтааст. Мувофиқи маълумоти роҳбари хоҷагии мазкур хароҷоти нигоҳубин, обёрӣ, нуриандозӣ ва воитаҳои кимиёвии муҳофизати дарахтони боғи номбурда дар як сол 1500 сомониноро ташкил медиҳад [9,с.133-136].

Навовариҳои характери генетикию селекционӣ дошта дар дигар соҳаҳои растанипарварии истеҳсолоти кишоварзии минтақаи мазкур амали шуда истодаанд. Масалан, Бинобар иттилои роҳбари хоҷагии деҳқонии «Сабз» - Сабзов Нуралӣ, ки аз хоҷагҳои калони ҷамоати Зарбдор ба ҳисоб меравад, дар майдони 30 га ғаллаи навъи Краснодар- 99 кишт карда, ба ҳисоби миёна аз 1га 100 сентнерӣ ҳосил рӯёнидааст. Ҳамчунин, хоҷагӣ барои тоза намудани ғалла аз дастгоҳи пуриктидорӣ олмонӣ истифода менамояд, ки дар як рӯз 8т ғалларо тоза менамояд [10].

Қобили зикр аст, ки дар минтақа корхонаҳои нав бо техника ва технологияи инноватсионӣ бунёд шуда истодаанд. Масалан, ҚДММ «Ресандаи Кӯлоб» дар Ҷамоати деҳоти Зиракӣ деҳаи Бахтобод чойгир шудааст ва ресмони пахтагин истеҳсол мекунад. Дар корхона технологияҳои нав истифода бурда мешавад, ки аз ҷумҳурии халқии Чин ва Олмон оварда шудаанд. Корхона моҳи феврари соли 2018 ба кор даромадааст. Дар як сол 1100 тонна ришта истеҳсол карда мешавад. Аз моҳи июл сар карда то охири соли 2018 ба ҳаҷми 452 тонна ришта истеҳсол кард. Мувофиқи нақшаи дурнамо соли 2019 1440 тонна ришта бояд истеҳсол карда шавад. Дар корхона 80 нафар ба кори доимӣ таъмин ҳастанд. Корхона дар се баст корро ба роҳ мондааст [11].

Дар корхонаҳои агросаноатии амалкунандаи минтақа низ сармоягузориҳо барои таҷдиди истеҳсолот гузошта шуда истодаанд. Масалан, комбинати ширӣ шаҳри Кӯлоб соли 1956 таъсис ёфта, соли 2009 ба ҚСП табдил дода шуд, ки ба истеҳсоли маҳсулоти ширӣ, нонӣ ва консервагӣ машғул аст. Дар сеҳи истеҳсоли маҳсулоти ширӣ ва кулчақанд истеҳсолот бо технологияи нав ба роҳ монда шудааст, ки ин технологияҳо аз Ҷумҳурии Халқии Чин ва Россия ба корхона бо ҳаҷми 2 млн 100 ҳазор сомонӣ ворид

карда шудааст. Пештар бо технологияҳои давраи Шуравӣ кор мекард, ки харочоташ зиёд буд. Баъди ворид кардани технологияи нав дар корхона даромад аз 50 то 60 ҳазор сомонӣ зиёд шуд. Корхона соли 2017 72 тонна маҳсулот истеҳсол кард. Соли 2018 бошад истеҳсоли маҳсулот ба миқдори 89 тонна оварда расонида шуд. Мувофиқи нақшаи пешбинигардида соли 2019 корхона бояд 120 тонна маҳсулот истеҳсол кунад. Дар корхона 67 нафар ба кор машғул ҳастанд [12].

Албатта, мисолҳои овардашуда ин маънои онро надорад, ки фаъолияти инноватсионӣ дар корхонаву ташкилоту хоҷагиҳои минтақаи мазкур ба дараҷаи зарурӣ рушд карда истодааст. Аммо ин мисолҳо далели он буда метавонанд, ки дар бештари ҳолатҳо роҳбарони хоҷагиҳо зарурати рушди инноватсионии истеҳсолоти агросаноатиро дарк намудаанд. Аксари муҳаққиқони ин мавзӯ сабаби ноқоимии фаъолияти инноватсионии корхонаҳои соҳаи аграриро дар сифати пасти идоракунии чараёнҳои сармоягузорӣ медонанд. Яъне идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар корхонаҳои агросаноатӣ ҳам дар доираи амалигардонии чорабиниҳои давлатӣ ва ҳам дар доираи ҳуди корхонаҳои кишоварзӣ дар сатҳи нисбатан паст қарор доранд. Аз ин рӯ, дар бештари ҳолатҳо сармояҳои гузашташуда ғайримаксаднок ва ғайрисамаранок истифода бурда мешаванд. Мушкилоти идоракунии таъмини сармоягузорию фаъолияти инноватсиониро дар соҳаи аграрӣ ва корхонаҳои комплекси агросаноатии минтақаи мавриди таҳлил қарордошта чунин арзёбӣ намудан мумкин аст: 1) Набудани барномаҳои комплекси рушди босуботи таъмини сармоягузорию фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ. Яъне сараввал объекту иншоотҳои хусусияти инфрасохтори истеҳсолӣ ва инноватсионӣ доштаи соҳаро ғуруҳбандӣ кардан лозим аст. Ҳамчунин муқаррар кардан лозим аст, ки объектҳои номбурда дар дараҷаи вилоятҳо ва ноҳияҳо чӣ гуна сармоягузорӣ карда мешавад; 2) Набудани як механизми мукаммалу шаффоф, ки истифодаи мақсаднок, самаранок ва ҳамаҷониба шаффофи маблағҳои аз ҷониби буҷаи давлат ва буҷаҳои ҳукуматҳои маҳаллӣ ҷудошударо таъмин карда тавонад. Яъне чунин як механизмро кор карда баромадан лозим меояд; 3) Иштироки ғайрифавоҳонаи давлат дар таъмини сармоягузорию фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ; 4) Камҳавсалағӣ ва бемасъулиятии роҳбарони корхонаҳои давлатӣ ва корхонаҳои коллективии кишоварзӣ. Яъне ҳамон хусусияти таъиноти роҳбари корхонаи давлатӣ аз ҷониби органҳои давлатӣ ва ҳукумати маҳаллӣ роҳбарони ин корхонаҳоро то андозае дилхунуку сархунук мегардонад. Бо ибораи дигар, ташаббус ва соҳибкори воқеӣ буданро дар замири онҳо ҳамин ба кор мондану аз кор гирифтани маҳв месозад; 5) Кам будани мутахассисони баландихтисос дар бахши шинохти инвеститсияҳо ва кор бо лоиҳаҳои инноватсионии аз ҷониби инвесторҳои хориҷӣ молиякунонишаванда, Ҳимояи манфиатҳои молистеҳсолкунандагонии кишоварзӣ мавриди амалигардонии инвеститсияҳои хориҷӣ, баҳодихии паҳлӯҳои мусбӣ ва манфии ин ва ё он намуди сарчашмаҳои молиякунонии лоиҳаҳои инноватсионӣ, ки аз ҷониби инвесторҳои хориҷӣ сармоягузорӣ мешаванд; 6) Вазъии молиявии аксари корхонаҳо ва хоҷагиҳои кишоварзӣ имкон намедихад, ки маблағи заруриро барои таъмини сармоягузорию фаъолияти инноватсионӣ ҷудо намоянд. Ҳатто дар бештари ҳолатҳо яке аз сарчашмаҳои доимии ҷамъшавии маблағҳои пулӣ барои молиякунонии сармоягузорию - фонди истеҳлоқӣ низ барои харидкунии фондҳои гардони корхонаҳо истифода бурда мешавад; 7) Қисмати зиёди хоҷагиҳои кишоварзии минтақаро хоҷагии деҳқонӣ ташкил медиҳанд, ки барои ҳар кадоми онҳо дар алоҳидагӣ харидкунии техникаи зарурӣ аз нигоҳи иқтисодӣ ғайрисамаранок мебошад. Аз ин рӯ, дар ин самт низ идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ мушкилиҳои худро дорад. Аз дигар ҷониб, дар шароити имрӯза дар минтақаи Кӯлоб зиёда аз 27296 адад хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) фаъолият мекунад, ки дар маҷмӯъ 42,9% шумораи умумии хоҷагиҳои деҳқонии вилояти Хатлонро ташкил медиҳанд; 8) Аз ҳама мушкилоти асосӣ он аст, ки ҷомеаи имрӯз намедонад, аниқтараш фаҳмидан намехоҳад, ки кишоварзӣ имрӯзҳо бо заминҳои аҳамияти кишоварзӣ доштааш, бо шароити табиӣ барои истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ мувофиқааш ба соҳаи калидии иқтисодиёти аксари давлатҳои дунё табдил ёфтааст. Замоне расидааст, ки ба кишоварзӣ, рушди босуботи он ва КАС аз дигар равшана баҳо диҳем. Яъне худро ба шаҳрҳо задану вазъии бе ин ҳам мушкили аҳолии шаҳру шаҳрдориро мушкилтар кардан лозим нест, балки бо дастгирии ҳукумати ҚТ тавассути барномаҳои аз ҷониби Вазоратҳои он қоркардшуда бояд ба обод гардонидани тамоми марзи кишварамон бо роҳи бунёди деҳаҳо ва ҷамоатҳои нав оғоз намоем. Ва дар ин ҷода бунёди корхонаҳои агросаноатӣ нақши муҳимро мебозанд, зеро дар ҳолати босубот фаъолият кардани онҳо аҳоли соҳиби ҷои қори доимӣ гардида, ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ ва қорқарди саноатии он афзоиш ёфта, бехатарии озуқаворӣ ва истиқлолияти воқеии кишвар таъмин мегардад. Ва албатта, чунин як рушди босуботи иқтисодиёти корхонаҳои КАС, пеш аз ҳама, таъмини сармоягузорию

босуботи фаъолияти инноватсиониро ва идоракунии самараноки онро дар соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ, аз ҷумла дар корхонаву хоҷагиҳои кишоварзии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон тақозо мекунад.

Адабиёт

1. Ушачев И.Г. Обеспечение продовольственной безопасности — первоочередная задача российской экономики // Вестник ОрелГАУ. - 2016. - № 5. - С. 5–10.
2. Мирсаидов М. Фаъолияти сармоягузорӣ. - Душанбе: ПРОМЭКСПО, 2016. –С.7-11(120саҳ).
3. Барномаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Хатлон барои солҳои 2016-2020.- ш.Қургонтеппа, 2015.-С.11-12.
4. <http://www.president.tj/ru/node/15972>
5. Ҳисобот оид ба фаъолияти Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017 (www.gki.tj)-С.2-11.
6. Омори солонаи вилояти Хатлон (Маҷмӯаи оморӣ) - ш. Қургонтеппа: Сарраёсати Агентии оморӣ назди ПҚТ дар вилояти Хатлон,2018.-С.6
7. Маълумоти таҳлилий оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаю муассисаҳои соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 ва вазифаҳо барои соли 2019.-Душанбе, 2018.-С.14.
8. Маълумот аз сӯҳбати муаллиф бо сарвари хоҷагии деҳқонии «Усто Разок», ноҳияи Мӯминобод дастрас шудааст.
9. Навруз Н. Эффективность создания интенсивных садов в Хатлонской области/Сборник научных трудов по матер. меж. научно-практ. конф, 27.12.2017. – г. Воронеж, 2017. -С.133-136.

АННОТАЦИЯ

Дар мақола масоили идоракунии таъмини сармоягузорию рушди инноватсионии корхонаву хоҷагиҳои кишоварзии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллифон мушкилоти таъмини сармоягузорию рушди инноватсионии хоҷагиҳои кишоварзии минтақаро пай дар пай бо далелҳои мушаххас баён ва вазъи фаъолияти инноватсиониро дар хоҷагиҳои минтақаи номбурда баҳогузорӣ намудаанд. Зимни арзёбӣ муҳаққиқон аз сохторҳои сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ ба монанди сохтори технологӣ, такрористехсоӣ, соҳавӣ ва сохтори сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ аз рӯи сарчашмаҳои молиякунонии онҳо дар буриши минтақаҳои ҷумҳурӣ истифода ва натиҷагирӣ намудаанд. Ҳамчунин, дар мақола бо мисолҳои воқеӣ аз таҷрибаи корхонаву хоҷагиҳои кишоварзии минтақаи мазкур раванди фаъолияти инноватсионӣ баррасӣ шудааст. Дар хотимаи мақола муаллифон фикру пешниҳоди худро оид ба беҳтар намудани фаъолияти инноватсионӣ ва идоракунии он дар минтақаи номбурда ибраз доштаанд.

АННОТАЦИЯ

УПРАВЛЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОДДЕРЖКИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ И ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ КУЛЯБСКОЙ ОБЛАСТИ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье анализируется управление инвестиционной обеспеченности инновационного развития в предприятиях и хозяйствах аграрного сектора Кулябского региона Хатлонской области. Авторы последовательно конкретными фактами констатируют проблемы инвестиционного обеспечения инновационного развития агропромышленных предприятий, а также оценивают состояние инновационной деятельности в хозяйствах аграрного сектора региона. При оценке исследователи использовали и обобщили частные структуры инвестиций в основной капитал, такие как технологическая, производственная, отраслевая структура и структура инвестиций в основной капитал по источникам их финансирования в разрезе регионов страны. В статье также рассматривается процесс инноваций на реальных примерах из опыта предприятий и хозяйств аграрного сектора региона. В конце статьи авторы высказали свое мнение о том, как улучшить управление инновационными процессами в упомянутом регионе.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, управление и гос- регулирование инновациями, инвестиции, инновационное развитие, регион, сельскохозяйственное производства, технологическая, производственная и отраслевая структура инвестиций.

**DEPARTMENT OF INVESTMENT SUPPORT FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT
OF AGRICULTURAL ENTERPRISES AND FARMS OF KULYAB REGION, KHATLON
REGION**

The article analyzes the management of investment security of innovative development in enterprises and farms of the agricultural sector of the Kulyab subregion of the Khatlon region. The authors consistently state with specific facts the problems of investment support for the innovative development of agro-industrial enterprises, and also assess the state of innovation in the farms of the agricultural sector of the region. When assessing, the researchers used and summarized private structures of investment in fixed assets, such as technological, reproduction, sectoral structure and structure of investments in fixed assets by sources of their financing in the context of regions of the country. The article also examines the process of innovation using real examples from the experience of enterprises and farms in the agricultural sector of the region. At the end of the article, the authors expressed their opinion on how to improve the management of innovation processes in the mentioned region.

Key words: *agro-industrial complex, management and state regulation of innovations, investments, innovative development, region, agricultural production, technological, reproductive and sectoral structure of investments.*

ТДУ: 63:338.1

**ТАЪСИРИ ОМИЛҲО БА РУШДИ УСТУВОРИ ИНФРАСОХТОРИ ИҶТИМОИИ
ДЕҲОТ ДАР МИНТАҚА**

Самандарова С.И. - унвонҷӯи ИИТСРК АИКТ

Калимаҳои калидӣ: *омил, рушди устувор, ҳудуди деҳот, минтақа, инфрасохтор, инфрасохтори иҷтимоӣ, сокинони деҳот, талаботи моддӣ, омили инсонӣ, захираҳои меҳнатӣ, талаботи аҳоли, самаранокии истеҳсол, соҳаи кишоварзӣ, истеҳсолоти моддӣ, ҳосилнокии меҳнат, афзоиши сармоягузорӣ.*

Тағйироти ниҳодӣ ва бозоргонӣ зарурати мутобиқсозии соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоиро ба шароити муосири иқтисодӣ пеш оварданд. Таъсири омилҳо ба рушди инфрасохтори иҷтимоӣ бояд ба назар гирифта шавад, зеро таҳлили онҳо имкони арзёбии муназзами умқи мушкilotи онро муҳайё мекунад.

Ба рушди инфрасохтори иҷтимоӣ омилҳои тақозо (минтақавӣ, ширкатӣ, шахсиятӣ), ки ҳосияти субъективӣ доранд ва тарҳрезии дарозмуддатро душвор мегардонанд, таъсир мерасонанд. Ба омилҳои минтақавии субъективӣ хувияти аҳоли, ҷаҳонбинии фалсафӣ ва динӣ, хусусиятҳои миллӣ, суннатҳои миллӣ (аз ҷумла одати истеъмоли маҳсулот) ва ғайра мансуб мебошанд. Ба омилҳои ширкатӣ сиёсати мудирӣ, сатҳи масъулияти соҳибмӯлк, ниятҳои сиёсӣ, хайрия ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Ҳангоми баррасии фаъолияти иншооти инфрасохтори иҷтимоӣ - истеҳсолии деҳот як идда хусусиятҳои онро ҷудо мекунам.

Хусусияти истеҳсоли кишоварзӣ ба инфрасохтори иҷтимоӣ - истеҳсоли таъсири хос мегузорад. Меҳнати кишоварзӣ бо ҳосияти мавсимӣ, нобаробарӣ тафовут дорад. Ин дар навбати худ ба нобаробарии тақозои аҳоли ба хизматрасонии иншооти инфрасохтори иҷтимоӣ - истеҳсоли боис мешавад. Тақозои бештарин, албатта, дар айёми ҳаҷми камтарини қорҳои кишоварзӣ ба мушоҳида мерасад. Илова ба ин бояд дар назар дошт, ки дар деҳот тақозо ба хизматрасонии дорои хусусияти маънавӣ бо маҳдудияти вақти сокинони деҳот бо сабаби пешбурди хоҷагии ҷирирасони шахсӣ маҳдуд аст.

Меҳнат дар қорхонаву муассисаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ ба қонеъсозии талаботи моддӣ ва маънавии аҳоли, ташаккули бевоситаи омили инсон равона гардида, ба беҳшавии сифати захираҳои меҳнатӣ, бастагии бештари онҳо ба деҳа мусоидат мекунад, сатҳи иқтисодии меҳнати маҳалҳои деҳотро боло мебарад.

Дар ҳудуди деҳот талаботи аҳоли ба хизматрасонии иншооти инфрасохтори иҷтимоӣ хусусияти худро дорад. Сатҳи пасти даромади сокинони деҳот, таъхири муназзами пардохти музди қор батадрич боиси ихтисори истеъмоли хизматрасонии музнок аз ҷониби аҳолии деҳот мегардад [6].

Ҳосияти вижаи талаботи аҳолии деҳот ба зарурияти ҷойгирнамоии ҷунин иншооти инфрасохтори иҷтимоӣ дар деҳот оварда мерасонад, ки танҳо ҳоси деҳа мебошанд ва ҷун қоида, дар ҳудуди шаҳрҳо ҷойгир қарда намешаванд.

Инфрасохтори иҷтимоӣ бо истеҳсолот робитаи қавӣ дорад. Ба ғайр аз ин, ин робита фаъол аст. Аз як тараф, ҳамоҳангӣ, самаранокии истеҳсол ба сатҳи рушди инфрасохтори иҷтимоӣ вобастагӣ дорад, бе низоми хуб ташкилфти инфрасохтори иҷтимоӣ ба даст овардани натиҷаи баланди иқтисодӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар амал

имкон надорад. Аз сӯйи дигар, маҳз рушди истехсолоти моддӣ самтҳои рушди инфрасохтори иҷтимоӣ, ҳаҷми сармоягузорӣ ба онро муайян мекунад.

Инфрасохтори иҷтимоӣ ба ҳосилнокии меҳнат, рушди қувваҳои истехсолкунандаи ҷомеа таъсири зиёд мерасонад. Ин дар натиҷаи баланд шудани савияи таҳсилоти кормандон, тақмили ихтисоси кадрҳо, истифодаи пурратари иқтисодии меҳнатӣ, афзоиши рағбати кормандон ба меҳнат дар шароити мусоид имконпазир мегардад. Аз тарафи дигар, ҳуди сатҳи рушди қувваҳои истехсолкунанда ва смазанокии амалкарди истехсолот яке аз муайянкунандаҳои асосии ташаккули инфрасохтори иҷтимоӣ, омили доимии таъсиррасонанда ба он мебошанд.

Ба ғайри ин инфрасохтори иҷтимоӣ афзудани тақозои бештар ба мошину таҷҳизот, масолеҳ ва ғайра қисман метавонад рушди истехсолоти моддиро бедор кунад. Он ҳамчунин бозори фароҳи қувваи корӣ мебошад. Пӯшида нест, ки дар кишварҳои дорои иқтисоди бозаргонии рушдкарда ҳиссаи машғулони соҳаҳои иҷтимоӣ ҳамеша дар баробари коҳишбӯии умумии шугъл дар соҳаҳои истехсолоти моддӣ меафзояд. Дар натиҷа соҳаи иҷтимоиро чун яке аз роҳҳои ихтисори сатҳи бекорӣ метавон баррасӣ кард.

Дар адабиёти ба иқтисодиёт марбут ақидаи исботшудае ҳаст, ки чӣ қадаре ки суръати рушди иқтисодии ин ё он воҳиди ҳудудӣ бештар бошад, ҳамон қадар имконот барои афзоиши сармоягузорӣ ба инфрасохтори иҷтимоӣ бештар мебошад. Дар оқибати қор ин хароҷот аз ҳисоби афзоиши фаъолияти меҳнатӣ, рағбати кормандон ба натиҷаи меҳнат, беҳбуди вазъии молиявии қорхона талофӣ мешаванд. Ба ғайр аз ин, инфрасохтори иҷтимоии рушдёрфта, чун қоида ба ташаккули коллективҳои мустаҳками меҳнатӣ мусоидат намуда, ихроҷи кадрҳоро коҳиш медиҳад, ҷолибиву нуфузи меҳнати кишоварзиро меафзояд ва муҳоҷирати аҳолии деҳотро қам мекунад.

Аз тарафи дигар, сатҳи пасти рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ногузир ба бадшавии вазъии демографияи минтақа, мушаххасан ба афзоиши фавти аҳоли, коҳиши сатҳи таваллуд, ихроҷи аҳоли аз деҳот ва хусусан шахсони синни қобили меҳнату ҷавонон оварда мерасонад.

Хусусияти дигари инфрасохтори иҷтимоӣ ин аст, ки фаъолияти иншооти он ҳамеша бо хизматрасонии истехсолот ва аҳоли дар ҳудуди муайян иртибот дорад. Дар адабиёти иқтисодӣ ақидае иброн шудааст, ки иншооти инфрасохтори иҷтимоӣ - истехсолӣ, пеш аз ҳама, қисме аз низоми минтақавии таъмини ҳаёт мебошанд. Вобаста ба ин таҳқиқи инфрасохтори иҷтимоиро танҳо бо назардошти хусусиятҳои минтақавии рушди он таҳқиқ бояд кард. Илова ба ин баназаргирии хусусиятҳои минтақавии рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ба коҳиши хароҷоти рушди шабакаи шӯъбаҳои зерсохтор мусоидат мекунад.

Ҷойгирнамоии оқилонаи қорхонаву муассисаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ бо дарназардошти хусусиятҳои минтақавӣ имкони сарфачӯии 10 дарсади маблағгузорӣ ва бештар аз инро муҳайё мекунад.

Ҳама омилҳои таъсиррасон ба ҷойгиронӣ ва рушди инфрасохтори иҷтимоӣ вобаста ба пайдоиш ва таркиби иҷтимоӣ - иқтисодӣ ба гурӯҳҳои зер тақсим карда мешаванд: иқтисодӣ, демографӣ, иҷтимоӣ, шахрсозӣ, табиӣ - иқлимӣ, шароити ғайриодӣ (ғасодуфӣ ё таносубӣ) - и ҳаёту фаъолият.

Маҷмӯи омилҳои муҳталифе, ки тафовути минтақавии инфрасохтори иҷтимоиро муайян мекунад, ба омилҳои бевосита муайянкунандаи шабакаҳои иншоот ва омилҳои муайянкунандаи талабот ба хизматрасонии иҷтимоӣ, яъне ғайримустақим, масалан, тавассути талаботи одамон ва низоми муносибатҳои тақсим амалкунанда тақсим карда мешаванд. Нақши барандаро дар рушди инфрасохтори иҷтимоӣ омилҳои мебозанд, ки сатҳи ташаккули низоми сукунат ва сатҳи рушди истехсоли моддиро тавзеҳ медиҳанд [2].

Зимни баррасии омилҳои таъсиргузор ба ташаккули рушди соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоии деҳот ҳама омилҳоро ба омилҳои моддӣ - техникаӣ, омилҳои табиӣ - таърихӣ, омилҳои ташкилӣ - хоҷагӣ, омилҳои иқтисодӣ, омилҳои иҷтимоӣ тақсим мекунад, ки дар умум бо ақидаҳои фавқуззикр шабеҳ аст [12].

Омилҳои маъмурро ба чунин гурӯҳҳо тақсим кардан мумкин аст: омилҳои берунӣ (таносуби бозори ҷаҳонӣ, вазъ дар иқтисоди ҷаҳонӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ, равандҳои демографӣ, муносибатҳои фарҳангӣ ва ғ.) ва омилҳои дохилӣ (самти иҷтимоӣ, ангеаи иҷтимоӣ, имтиёзоти муҳталиф, шаклҳои музди қор, ҳавасмандии фардӣ ва ғ.) [1].

Омилҳои таъсиркунанда ба рушди истехсолоти кишоварзӣ ва ба рушди соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ ба гурӯҳҳои зерин тақсим шудаанд: омилҳои техникаӣ - технологӣ, ташкилӣ - иқтисодӣ, табию иқлимӣ, иҷтимоӣ ва захираҳои меҳнатӣ [3].

Бар асоси гуфтаҳои боло, ба ин омилҳо хувияти миллӣ ва асли суннатию қавмӣ аҳолии ҳудуди деҳотро метавон зам кард, ки ба ташаккулу рушди иншооти инфрасохтори иҷтимоӣ таъсири мустақим ва ғайримустақим мерасонанд.

Омилҳои дигареро, ки ба рушди инфрасохтори иҷтимоӣ деҳот таъсир мерасонанд, М. В. Каймаков муайян кардааст. Дар миёни онҳо омилҳои зеринро муҳимтар мешуморад: талаботи аҳоли ба хизматрасонии ташкилоти инфрасохтори иҷтимоӣ; имконоти қонеъсозии талаботи аҳоли ба хизматрасонии ташкилоти инфрасохтори иҷтимоӣ; сифати зиндагӣ ва равандҳои демографӣ; инноватсияҳо [4].

Омилҳои ба рушди инфрасохтори иҷтимоӣ таъсиркунанда ба омилҳои танзимнашаванда ва танзимшаванда тақсим шудааст. Ба омилҳои танзимнашаванда мавқеи ҷуғрофӣ, мавқеи геополитикӣ, шароити табиӣ ва иқлимӣ ҳудуд, таркибу сохтори демографии аҳоли, таъмини захиравии ҳудуд, урфу одат дохил мешаванд. Ба гурӯҳи омилҳои танзимшаванда сохти маъмурӣ, омили ташкилӣ - идорӣ, омили иҷтимоӣ - равонӣ, омилҳои иқтисодӣ ва бозорӣ дохил шудааст [5].

Чамбандии равишҳои мухталифи таснифи омилҳои рушди инфрасохтори иҷтимоӣ барои тадқиқи таснифоти онҳоро аз ҷидғоҳи таъсиршон ба рушди устувори инфрасохтори иҷтимоӣ деҳот тибқи нишонаҳои зерин имкон медиҳад:

- аз рӯи муносибат ба субъекти иқтисод - дохилӣ ва берунӣ,
- аз рӯи муносибат ба шароити хоҷагидорӣ - объективӣ ва субъективӣ,
- дараҷаи таъсир ба субъект - ба омилҳои таъсири мустақим ва ғайримустақим (Рас.1).

Омилҳои берунӣ рушди устувори инфрасохтори иҷтимоӣ деҳотро одатан ба омилҳои мустақиму ғайримустақим тақсим мекунад. Омилҳои мустақим ба сатҳи устувори иҷтимоӣ деҳот таъсири бевосита мерасонанд. Омилҳои ғайримустақим ба вазъи сатҳи устуворӣ таъсири мутаваассит мерасонанд.

Аз омилҳои берунӣ таъсири ғайримустақим муҳимтаринаш сатҳи рушди илмӣ ва техникаӣ; хусусиятҳои табиӣ ва ҷуғрофӣ; фарҳангию таърихӣ; сатҳи истеъмоли алкоҳол дар деҳот ва сатҳи ҷинояткорӣ; вазъи умумӣ ва сиёсӣ ва иқтисодӣ мебошанд.

Сатҳи пасти рушди илмӣ ва техникаӣ истеҳсолоти кишоварзӣ мисли пешина ин соҳаро дар сатҳи пурмехнатӣ ва ғайриҷолиб барои мутахассисони ҷавон мегузорад. Сабаби асосии ихроҷи ҷавонон аз ҳудуди деҳот ва дар натиҷа коҳиш ёфтани тақозо нисбати хизматрасонии корхонаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ дар ҳамин аст.

Омилҳои табиӣ ва ҷуғрофӣ маҷмӯи омилҳои иқлимӣ, ҷуғрофӣ ва экологӣ мебошанд, ки ба рушди инфрасохтори иҷтимоӣ деҳот таъсир мерасонанд. Таъсири омилҳои мазкур мансуби омилҳои берунӣ мебошад. Шароити иқлим ва иқтисодӣ захираи сохтори соҳаи иҷтимоӣ, нархи хизматрасонӣ ва мувофиқ ба ин, ҳосияти соҳаҳои дохили инфрасохтори иҷтимоиро муайян мекунад. Оқибатҳои иқтисодӣ ин номувофиқии шаклҳои стандартӣ хоҷагидорӣ, афзоиши масрафи захираи истеҳсол, коҳиши ҳосилнокии меҳнат ва рақобатазирӣ маҳсулот, зарурати захира ва дастгирии зиёди бисёрии минтақаҳо мебошанд.

Хусусиятҳои фарҳангии таърихӣ ин ё он маҳали деҳот сатҳу шароити зисти аҳолии ин ҳудудро муайян мекунанд. Онҳо ангезаи ҷалби аҳоли ба деҳот шуда метавонанд.

Ба омилҳои берунии мустақим дастгирии давлатӣ ва танзими давлатӣ, вазъи демографӣ, ҳолати инфрасохтори бозор, сатҳи рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ва вазъи инфрасохтори муҳандисӣ дохил мешаванд.

Тайи даҳсолаи охир дар ҷумҳурии унсурҳои асосии низоми дастгирии давлатии инфрасохтори иҷтимоӣ шакл гирифтанд. Бо таваҷҷуҳ ба шароити муосуру мушкилоти рушди инфрасохтори иҷтимоӣ деҳот, инчунин самарайи ками тадбирҳои давлатии дастгирии он, рушду тақмили баъдии тамоми низоми дастгирии давлатии инфрасохтори иҷтимоӣ алҳол омили калидии рушди муваффақи деҳот мегардад. Василайи асосии татбиқи дастгирии давлатӣ барномаҳои ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ, минтақавӣ, ноҳиявӣ рушду дастгирии инфрасохтори иҷтимоӣ деҳот мебошанд.

Барои татбиқи тадбирҳои рушди устувори инфрасохтори иҷтимоӣ ҳудуди деҳот дар ҷумҳурий як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул карда шуданд, ки рушди устувори инфрасохтори иҷтимоӣ ҳудуди деҳотро дар доираи сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат ба танзим медароранд.

Мақсади дастгирии давлатии рушди инфрасохтори иҷтимоӣ дар деҳот эҷоди шароити муайян баҳри таъмини амалкарди муътадили қору фаъолияти аҳолии деҳот, дастрасӣ ба унсурҳои зарурии таъмини иҷтимоӣ деҳотиён мебошад. Яке аз аломатҳои асосии низоми танзими давлатии рушди инфрасохтори иҷтимоӣ деҳот имрӯз бояд дастгирии ҳадафҳо - омилҳои рушди мусбати сатҳи зисти аҳолии деҳот бошад.

Инфрасохтори бозорро ҷун маҷмӯи унсурҳо, ниҳодҳо ва навъҳои фаъолияти созандаи шароити ташкилию иқтисодии амалкарди бозор ва ҳам ташкилот, корхонаву хадамоти давлатию тичоратии таъмингари амалкарди муътадили бозор маънидод мекунанд. Хидматгузории муносибатҳои мутақобилаи тавлидгарони мол ва истеъмолгарони бевоситаи онҳо таъиноти асосии ниҳодҳои зерсохтор мебошад.

Ба ин васила, инфрасохтори бозор муҳити иқтисодии заруриро барои амалкарди муътадили раванди такрористеҳсол дар инфрасохтори иҷтимоӣ деҳот низ фароҳам месозад.

Инфрасохтори муҳандисӣ ва иҷтимоӣ бо ҳам робитаи наздик доранд. Рушди устувору сифати инфрасохтори иҷтимоӣ мустақиман дастрасӣ ва тақозо ба инфрасохтори иҷтимоиро, хусусан дар деҳот муайян мекунанд. Мавҷудияти роҳҳо ва сифати онҳо, назми ҳаракати нақлиёти мусофирбар, сифати алоқа ва унсурҳои дигар ба пурратар қонун шудани тақозо ба иншооти инфрасохтори иҷтимоӣ мусоидат мекунанд.

Азбаски истеҳсолоти кишоварзӣ дар амал манбаи асосии даромад дар деҳот аст, сатҳи он бо сифати амалкард робитаи қавӣ дорад. Бухрони истеҳсолоти кишоварзӣ ба андозаи беш сабаби таҳриби инфрасохтори иҷтимоӣ деҳот гашт. Набудани қори доимӣ, сатҳи пасти музди қор бо иловаи шиддати бузурги меҳнат дар истеҳсолоти кишоварзӣ аҳолии таҳҷоиро ба тарки ҳудуди деҳот ва масқуният дар ҳаволии шаҳрҳои қалон водор мекунанд. Бинобар ин қабл аз инкишоф додани инфрасохтори иҷтимоӣ ба рушди устувори истеҳсолоти кишоварзӣ бояд ноил шуд.

Ба мушкилоти демографии маҳалҳои деҳот сатҳи баланди ғавт ва сатҳи таваллуд, ихтисори шумора ва «пиршавии» аҳолии деҳот, муҳочирати ҷавонон аз деҳотро нисбат метавон дод. Аз як тараф, ин тақозо ба хизматрасонии иншооти инфрасохтори иҷтимоиро коҳиш медиҳад, аз сӯйи дигар, яке аз сабабҳои асосисаш сатҳи пасти зист ва сифати хизматрасонӣ дар деҳот мебошад.

Нақши омилҳои дохилӣ, ки дар сатҳи деҳот таъсири зиёд мерасонанд, муҳим аст. Дар деҳот, аз як тараф, шароити зиндагӣ ва рушди аҳолии деҳот шакл мегиранд, аз тарафи дигар асоси таъмини озуқаворӣ кишвар гузошта мешавад. Омилҳои дохилӣ объективӣ ва субъективӣ мешаванд.

Омилҳои объективӣ аз рағанд ё ҳолатҳои воқеан инкишофёбанда бармеоянд. Ба онҳо: қолибияти сармоягузории инфрасохтори иҷтимоӣ деҳот, сифату рақобатпазирии хизматрасонии инфрасохтори иҷтимоӣ ба аҳолии деҳот, иқтидору пойгоҳи захиравии қорхонаҳо, инчунин қойгирқунӣ, таҳассус ва таҷамӯи иншооти инфрасохтори иҷтимоӣ тибқи ҳосияти маҳал дохил мешаванд.

Омилҳои субъективӣ мудриқона ва ба мақсади муайян аз тарафи гурӯҳҳои алоҳидаи одамон бар асоси манфиати шахсӣ ва иқтисодии онҳо сохта мешаванд. Муҳимтарини онҳо сатҳи ихтисоси мутахассисони соҳаи иҷтимоӣ, ташкил ва идораи қори муассисаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ, иштироқи фаъоли қормандон дар рушди қорхонаҳои деҳот, ҳувият, урфу одати аҳолии деҳот, сатҳи зисти соқинони деҳот мебошанд.

Ҳулоса, таҳлили доиршуда нишон дод, ки дар шароити гузаштан ба иқтисоди бозорӣ нақшу аҳамияти соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ деҳот мунтазам боло меравад.

Вобаста ба ин хусусияту омилҳое, ки ба ташаққулу рушди инфрасохтори иҷтимоӣ дар ҳудуди деҳот таъсир мерасонанд, нақши муҳимро мебозанд ва онҳоро ҳангоми баргузори чорабиниҳои дастгирии давлатии соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва дар ҳудуди деҳот бояд ба назар гирифт.

Адабиёт

1. Ахмедов Р.Р. Основы формирования и развития сферы социальных услуг в сельской местности / автореф. на соис. уч. стени к.э.н. 2017. 22с.
2. Ефимова Г.А., Исаев Г.А. Экономический анализ межрегиональной социально - экономической дифференциации сельских территорий // Статья Известия Международной академии аграрного образования - СПб, 2012.- № 14.- Т.2. - С. 67-74.
3. Исайнов Х.Р. Эколого – экономические основы повышения эффективности мелиорации в сельском хозяйстве (теория, методология и практика)- М., ФГОУ ВПО РГАУ-МСХА им К.А. Тимирязева, 2007.- 268с.
4. Каймакова М. В. Экономический механизм развития сельской социальной инфраструктуры региона: автореферат дисс. на соискание ученой степени канд. экон. наук 08.00.05 – Москва, 2009. – 23 с.
5. Кочерга А. И. Народнохозяйственный комплекс и социальные проблемы / А. И. Кочерга, А. А. Мазараки – М.: Мысль, 1981. – 272 с.
6. Кузнецова Ю.А. Социальная инфраструктура в рамках концепции конкурент устойчивости территории // Международной журнал прикладных и фундаментальных исследований, 2017. -№8 (часть 2). -С. – 333 – 337.
7. Мадаминов А.А. Влияние совершенствования инфраструктуры села на устойчивое развитие сельского хозяйства – Душанбе: НПИ Центр, 2001. –8с.
8. Мерзлов Ф. В. Региональный опыт разработки программ устойчивого развития сельских территорий / Ф. В. Мерзлов, Л. А. Овчинцева, О. А. Попова // М.: ФГБНУ «Росинформагротех», 2012.–112 с.

АННОТАЦИЯ

ТАЪСИРИ ОМИЛҲО БА РУШДИ УСТУВОРИ ИНФРАСОХТОРИ ИҶТИМОИИ ДЕҲОТ ДАР МИНТАҚА

Дар мақола таъсири омилҳо ба рушди устувори инфрасохтори иҷтимоии деҳот дар минтақа, яъне омилҳои берунӣ (таносуби бозори ҷаҳонӣ, вазъ дар иқтисоди ҷаҳонӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ, равандҳои демографӣ, муносибатҳои фарҳангӣ ва ғ.) ва омилҳои дохилӣ (самти иҷтимоӣ, ангезаи иҷтимоӣ, имтиёзоти мухталиф, шаклҳои музди қор, ҳавасмандии фардӣ ва ғ.) баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: омил, рушди устувор, ҳудуди деҳот, минтақа, инфрасохтор, инфрасохтори иҷтимоӣ, сокинони деҳот, талаботи моддӣ, омили инсонӣ, захираҳои меҳнатӣ, талаботи аҳоли, самаранокии истеҳсол, соҳаи кишоварзӣ, истеҳсолоти моддӣ, ҳосилнокии меҳнат, афзоиши сармоягузорӣ.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ ФАКТОРОВ НА УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА

В статье рассматривается влияние факторов на устойчивое развитие социальной инфраструктуры региона, т. е. внешних факторов (пропорции глобального рынка, ситуация в мировой экономике, социальные отношения, демографические процессы, культурные отношения и др.) и внутренних факторов (социальная ориентация, формы оплаты труда, индивидуальные поощрения и др.)

Ключевые слова: факторы, устойчивое развитие, сельская местность, регионы, социальная инфраструктура, сельское население, материальная потребность, человеческий фактор, трудовые ресурсы, потребности населения, эффективность производства, сельское хозяйство, материальное производство, производительность труда, рост рабочей силы, прирост капитала.

ANNOTATION

INFLUENCE OF FACTORS ON THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE SOCIAL INFRASTRUCTURE OF THE REGION

The article examines the influence of factors on the sustainable development of the social infrastructure of the region, i.e. external factors (proportions of the global market, the situation in the world economy, social relations, demographic processes, cultural relations, etc.) and internal factors (social orientation, forms of remuneration, individual incentives, etc.)

Key words: factors, sustainable development, rural areas, regions, social infrastructure, rural population, material needs, human factor, labor resources, population needs, production efficiency, agriculture, material production, labor productivity, labor force growth, capital gains

ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОНИ МАЧАЛЛАИ НАЗАРИЯВӢ ВА ИЛМИО ИСТЕҲСОЛИИ «КИШОВАРЗ»-И ДОНИШГОҲИ АГРАРИИ ТОҶИКИСТОН БА НОМИ ШИРИНШОҲ ШОҲТЕМУР

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талабҳои зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқарраришудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат намояд.

Талаботи нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Формулаҳо, аломатҳо ва нишонаҳои ҳарфҳои бузургҳо бояд дар муҳаррири фор-мулаи Microsoft Equation ва ё Math Type (ҳуруфи 12) ҳуруфчӣ карда шаванд. Танҳо он формулаҳое, ки ба он иттиҳод оварда шудаанд, рақамгузори карда мешаванд.

Нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузори карда шаванд ва ин-чунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

Ҳаҷми мақола бо формати A4 бо назардошти ғуҷаи адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 6 то 7 саҳифа бояд дар бар гирад.

Соҳтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

1. Индекси ТДУ барои мақола;
2. Номи мақола;
3. Насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Раҳимов С.Ҳ.);
4. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он) қору фаъолият менамояд (янд), нишонаи муассиса, шаҳр, кишвар;
5. Матни асосии мақола;
6. Ғуҷаи адабиёти истифодашуда (на бештар аз 10 номгӯй);
7. Номи мақола, аннотатсия ва қалдвожаҳо бояд бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ таҳия гарданд;
8. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 5-7 сатр ва қалдвожаҳо аз 5 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд.
9. Номи мақола, аннотатсия ва қалдвожаҳо (агар мақола бо забони тоҷикӣ бошад, аннотатсия ва қалдвожаҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ; агар мақола бо забони русӣ бошад, аннотатсия ва қалдвожаҳо бо забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ; агар мақола бо забони англисӣ бошад, аннотатсия ва қалдвожаҳо бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ таҳия гарданд).

Ҳангоми иқтисосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавс ҷаҳорқунҷа [] нишон дода шаванд. Намуна: [4, с.15], яъне адабиёти №4 ва саҳифаи 15.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОГО ЖУРНАЛА «КИШОВАРЗ» ТАДЖИКСКОГО АГРАРНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ ШИРИНШО ШОТЕМУР

Научные статьи, представленные для публикации в журнале, должны соответствовать следующим требованиям: а) научная статья должна быть подготовлена в соответствии с требованиями, установленными журналом; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) тема статьи должна соответствовать одному из научных направлений журнала.

Требования к оформлению научных статей:

Текст статьи должен быть подготовлен в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman для русского и английского текста и Times New Roman Tj для таджикского текста, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал 1,5 мм.

Формулы, символы и буквенные обозначения величин должны быть набраны в редакторе формул Microsoft Equation или Math Type (шрифт 12). Нумеруются лишь те формулы, на которые имеются ссылки.

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать, а также, их должны иметь название.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 6 до 7 страниц в формате A4.

Статья должна иметь следующую структуру:

1. Индекс УДК на статью можно получить в любой научной библиотеке;
2. Название статьи;
3. Фамилия и инициалы автора (пример: Рахимов С. Х.);
4. Название организации, в которой работает автор (ы) статьи, почтовый адрес организации, город, страна;
5. Основной текст статьи;
6. Список использованной литературы (не более 10 наименований);
7. Название статьи, аннотация и ключевые слова (на таджикском, на русском и английском языках);
8. Аннотация оформляется в объеме не менее 5-7 строк, ключевые слова от 5 до 10 слов или словосочетаний;
9. Название статьи, аннотация и ключевые слова (если статья на таджикском языке, аннотация и ключевые слова оформляются на русском и английском языках; если статья на русском языке, аннотация и ключевые слова оформляются на таджикском и английском языках; если статья на английском языке, аннотация и ключевые слова оформляются на таджикском и русском языках).

При цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.15], т.е., литература №4 и страница 15.

RULES FOR THE AUTHORS

Theoretic and scientific practical magazine “PEASANT” of Tagik agrarian University named after Shirinsho Shotemur. Scientific articles submitted for publication in the journal must meet the following requirements: a) the scientific article must be prepared in accordance with the requirements established by the journal; b) the article must be the result of scientific research; c) the topic of the article must correspond to one of the scientific directions of the journal.

Requirements for the design of the scientific articles:

The text of the article should be prepared in Microsoft Word format, in Times New Roman font for Russian and English text and Times New Roman Tj for Tajik text, size - 14, fields - 2.5 cm from all directions, interval - 1.5.

Formulas, symbols and letter designations of quantities must be typed in the formula editor Microsoft Equation or Math Type (font 12). Only those formulas to which there are references are numbered.

Tables, diagrams, diagrams and figures must be grouped and numbered, and also, they must have a name.

The volume of the article (including annotation and bibliography) should be in the range of 6 to 7 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

1. UDC index per article;
2. Title of the article;
3. Surname and initials of the author (example: Rahimov S.H.);
4. The name of the organization in which the author (s) of the article works, the postal address of the organization, city, country;
5. The main text of the article;
6. List of used literature (no less than 6 and no more than 7 titles of scientific literature);
7. Title of the article, abstract and keywords (up in Tajik, in Russian and English);
8. Annotation is drawn up in the amount of at least 5-7 lines, keywords from 5 to 10 words or phrases;
9. Title of the article, abstract and keywords (if the article is in Tajik, the abstract and keywords are drawn up in Russian and English; if the article is in Russian, the abstract and keywords are made out in Tajik and English; if the article is in English, abstract and keywords are drawn up in Tajik and Russian).

When citing specific material, links are indicated in square brackets []. Sample: [4, p.15], that is, the literature No.4 and page 15.

Тоҷикистон, ш.Душанбе, х. Рӯдакӣ 146
Тел./Факс: +992 37 224 33 79
E-mail: kishovarztau@mail.ru